

72754

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Hüseyin GÜLLÜCE

MEVLÂNÂ
VE
KUR'ÂN TEFSİRİ AÇISINDAN MESNEVÎ

72754

DOKTORA TEZİ

Tez Yöneticisi
Prof. Dr. Sadık KILIÇ

ERZURUM – 1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1
TEFSİR, İŞÂRÎ TEF SİR VE TASAVVUF	1
A. TEF SİR	1
MEVLÂNÂ'NIN YAŞADIĞI 7/13. ASRA KADAR TEF SİR TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ ...	1
1. TEF SİR, TEVİL VE TERCEME KELİMELE RİNİN LUGAT VE İSTİLÂH MANALARI.....	1
2. TEF SİR İLMİNİN TARİFİ, TEMELLERİ, MAKSADI, FAYDASI, KONUSU, GAYESİ VE
ÖNEMİ	3
3. KUR'ÂN-I KERİMİN TARİFİ, ÖZELLİKLERİ, TEF SİR İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, RİVÂYET	
TEF SİRİ, DİRÂYET TEF SİRİ, DİĞER TEF SİR ÇEŞİTLERİ VE TEF SİR USÛLÜ İLMİ	4
B. İŞÂRÎ TEF SİR	6
1. TARİFİ KISIMLARI, ARALARINDAKİ FARKLAR VE KUR'ÂN-I KERİMİN ZÂHİR VE BÂTIN	
MANALARI.....	6
2. BAŞLICA İŞÂRÎ TEF SİRLER.....	8
C. TASAVVUF	10
1. TASAVVUFUN KELİME ANLAMI, TARİFİ, KONUSU VE GAYESİ.....	10
2. TASAVVUFUN MENŞEİ, TARİHİ GELİŞİMİ, BAŞLICA METODLARI VE İSLÂM'DAKİ YERİ	
.....	12
BİRİNCİ BÖLÜM	16
MEVLÂNÂ'NIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ	16
1.1. MEVLÂNÂ'NIN YAŞADIĞI 7/13. ASRIN SİYÂSİ, İÇTİMÂİ VE İLMİ ÖZELLİKLERİ ...	16
1.1.1. SİYÂSİ ÖZELLİKLERİ	16
1.1.2. İÇTİMÂİ ÖZELLİKLERİ	17
1.1.3. İLMİ ÖZELLİKLERİ	18
1.1.4. BELH'İN DURUMU.....	20
1.1.5. KONYA'NIN DURUMU.....	20
1.2. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN HAYATI.....	21
1.2.1. DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU.....	21

1.2.1.1. Adı ve Lakabları.....	21
1.2.1.2. Doğum Yeri ve Tarihi.....	22
1.2.1.3. Nesebi ve Milliyeti.....	22
1.2.1.4. Belh'den Göç Etmeleri.....	24
1.2.1.5. Göç Esnasındaki Hayatı.....	26
1.2.1.6. Konya'ya Varması Ve Babasının Vefatı.....	29
1.2.2. GENÇLİĞİ VE YETİŞKİNLİĞİ.....	30
1.2.2.1. Babasının Görevini Üstlenmesi.....	30
1.2.2.2. Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'nin Konya'ya Gelişi ve Mevlânâ'nın Tasavvufa İntisâbı.....	30
1.2.2.3. İlim ve Edep Kemâli'nin Tahsili İçin Yolculukları.....	32
1.2.2.4. Tahsilini Tamamlayıp Konya'ya Dönmesi.....	33
1.2.2.5. Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'nin Vefatı, Fikirleri ve Şahsiyeti.....	33
1.2.2.6. Mevlânâ'nın Bir Beyti ve Değerlendirilmesi.....	35
1.2.2.7. Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'nin Vefatından Sonra Mevlânâ.....	35
1.2.3. ŞEMS-İ TEBRİZÎ VE MEVLÂNÂ'NIN HAYATINDAKİ YERİ.....	36
1.2.3.1. Şems-i Tebrizî Kimdir?.....	36
1.2.3.2. Konya'ya Gelip Mevlânâ İle Buluşması.....	38
1.2.3.3. Şems-i Tebrizî'nin İlk Kayboluşu.....	41
1.2.3.4. Şems İkinci Defa Konya'da.....	41
1.2.3.5. İkinci Kayboluş veya Şems'in Şehâdeti.....	42
1.2.3.6. Şems'ten Sonra Mevlânâ.....	44
1.2.3.7. Şems'in Fikirleri ve Eseri.....	45
1.2.4. İLK HALİFE SELÂHADDİN ZERKÛBÎ VE SUKÛN DEVRESİ.....	47
1.2.4.1. Konyalı Şeyh Selâhaddîn Zerkübî.....	47
1.2.4.2. Selâhaddîn'in Kişiliği ve Ölümü.....	49
1.2.5. İKİNCİ HALİFE HÛSÂMEDDİN ÇELEBİ VE MESNEVÎ'NİN YAZILIŞI.....	49
1.2.5.1. Hüsâmeddîn Çelebi ve Kişiliği.....	49
1.2.5.2. Mesnevî'nin Yazılışı.....	51
1.2.6. VEFÂTI VE CENÂZE MERÂSİMİ (ŞEB-İ 'ARÛS).....	51
1.2.6.1. Vefâtı (Şeb-i Arûs).....	52
1.2.6.2. Cenâze Merasimi.....	53
1.3. İLMÎ VE ŞAHSİYETİ.....	55
1.3.1. İLMÎ SEVİYESİ.....	55
1.3.1.1. Tefsîr.....	55
1.3.1.2. Hadîs.....	55
1.3.1.3. Fıkıh.....	56
1.3.1.4. Kelâm.....	57
1.3.1.5. Arap Dili ve Edebiyatı.....	58
1.3.1.6. Tasavvuf.....	59
1.3.2. HOCALARI (ŞEYHLERİ).....	60
1.3.2.1. Doğrudan Hocaları (Şeyhleri).....	60
1.3.2.2. Dolaylı Hocaları (Şeyhleri).....	61

1.3.3. TALEBELERİ (MÜRİTLERİ)	61
1.3.3.1. Doğrudan Müritleri (Talebeleri).....	61
1.3.3.2. Dolaylı Müritleri (Talebeleri).....	61
1.3.4. ŞAHSİYETİ.....	61
1.3.4.1. Dış Görünüşü (Sûreti).....	61
1.3.4.2. Ahlâkı (Sîreti).....	62
1.4. ESERLERİ	63
1.4.1. MENSÛR ESERLERİ	64
1.4.1.1. Mecâlis-i Seb'a (Yedi Meclis)	64
1.4.1.2. Mektûbât (Mektuplar).....	64
1.4.1.3. Fihî Mâ Fih.....	65
1.4.2. MANZÛM ESERLERİ	66
1.4.2.1. Divân-ı Kebîr veya Divân-ı Şems-i Tebrîzî (Gazelleri).....	66
1.4.2.2. Rubâ'îyyât (Rubâîler)	67
1.4.2.3. Mesnevî	67
1.5. AİLESİ VE MEVLEVÎLİK	68
1.5.1. Ailesi	68
1.5.2. Mevlevîlik.....	68
1.6. ÇAĞDAŞLARI	70
İKİNCİ BÖLÜM.....	72
MESNEVÎ	72
2.1. MESNEVÎ KELİMESİNİN LÛGAT VE İSTİLAH MANALARI	72
2.1.1. Lûgat Manası	72
2.1.2. İstilah Manası	72
2.2. YAZILIŞ SEBEBİ VE YEDİNCİ CİLT MESELESİ	74
2.2.1. Yazılış Sebebi	74
2.2.2. Yedinci Cilt Meselesi.....	76
2.3. YAZMA VE BASMA NÜSHALARI	77
2.3.1. Yazma (Mahtût) Nüshaları.....	77
2.3.2. Basma (Matbû) Nüshaları.....	77
2.4. TERCÜME VE ŞERHLERİ	78
2.4.1. Tercümeleri.....	78
2.4.2. Şerhleri	80
2.5. ÖNEMİ VE TESİRLERİ	81
2.5.1. Önemi.....	82
2.5.2. Tesirleri.....	83
2.6. KONUSU VE ÜSLÛBU	84
2.6.1. Konusu.....	84
2.6.2. Üslûbu.....	86
2.7. KAYNAKLARI	90

2.7.1. İlham-ı Rabbâni	90
2.7.2. Kur'ân-ı Kerim, İncil ve Tevrat	91
2.7.3. Hadis-i Şerifler	91
2.7.4. Babası Sultânul, Ulemâ Bahâeddîn Veled ve Eseri "Maârif"	91
2.7.5. Tarikat Şeyhi Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî ve Eseri "Maârif"	92
2.7.6. Sohbet Şeyhi Şems-i Tebrizî ve Eseri "Makâlât"	92
2.7.7. İlk Halifesi Selâhaddîn Zerkûbî	92
2.7.8. İkinci Halifesi, Mesnevî'nin Yazılma Sebebi ve Kâtibi Hüsâmeddîn Çelebi	92
2.7.9. Muhyiddîn b. Arabî ve Onun Talabesi ve Üvey Oğlu Sadreddîn Konevî	93
2.7.10. Gazneli Şair Hakîm-i Senâî ve Eseri "Hadîkatu'l- Hakîka"	93
2.7.11. Ferîduddîn-i Attâr ve Eserleri	93
2.7.12. İmam-ı Gazâlî ve Eserleri	93
2.7.13. Çevresinin Kültürü ve Atasözleri	93
2.7.14. Yunan Felsefesi ve Diğer Felsefeler	94
2.7.15. Mesnevî'nin Diğer Kaynakları	94
2.7.15.1. İsmen Zikredilen Eserler	94
2.7.15.2. İsmen Zikredilmeyen Eserler	94
2.8. DİBÂCESİ VE İLK ONSEKİZ BEYTİ	95
2.8.1. Dibâcesi	95
2.8.2. İlk Onsekiz Beyti	96
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	99
TEFSİR AÇISINDAN MESNEVÎ	99
3.1. MEVLÂNÂ, ESERLERİ VE TEFSİR	99
3.1.1. <i>MEVLÂNÂ VE TEFSİR</i>	99
3.1.1.1. Bir Müfessir Olarak	99
3.1.1.2. Tefsir Metodu	102
3.1.2. <i>ESERLERİ VE TEFSİR</i>	105
3.1.2.1. Mesnevî Dışındaki Eserleri ve Tefsir	105
3.1.2.2. Mesnevî ve Tefsir	107
3.2. TEFSİR USÛLÜ AÇISINDAN MESNEVÎ	111
3.2.1. <i>KUR'ÂN TARİHİ AÇISINDAN</i>	111
3.2.1.1. Kur'ân-ı Kerim'in Diğer İsimleri	111
3.2.1.2. Vahy	111
3.2.1.3. Vahiy Katipleri ve Kur'ân'ın Yazı ile Tesbiti	114
3.2.1.4. Kur'ân'ın Yedi Harf Üzere Nâzil Olması ve Zâhir-Bâtın Meselesi	114
3.2.2. <i>KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN</i>	119
3.2.2.1. Esbâbu'n- Nüzûl	119
3.2.2.2. Nâsîh ve Mensûh	121
3.2.2.3. Muhkem ve Müteşâbih	122
3.2.2.4. el-Hurûfu'l- Mukatta'a	129
3.2.2.5. İcâzu'l- Kur'ân	130

3.2.2.6. Aksâmu'l- Kur'ân	131
3.2.2.7. Kasasu'l- Kur'ân	134
3.2.2.8. Emsâlu'l- Kur'ân	135
3.2.2.9. Müşkîlu'l- Kur'ân	136
3.2.2.10. Hitaplar	138
3.2.2.11. Fedâilu'l- Kur'ân	139
3.2.2.12. Âyet ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb	141
3.2.3. <i>TEFSİR TARİHİ AÇISINDAN</i>	142
3.2.3.1. Kur'ân-ı Kerim'in Tefsirine Duyulan İhtiyaç	142
3.2.3.2. Kur'ân-ı Kerim'in Tefsir ve Te'vilinde İhtilaf Sebepleri	143
3.2.3.2.1. <i>Tefsir</i>	143
3.2.3.2.2. <i>Te'vil</i>	144
3.2.3.3. İsrâiliyyât	146
3.3. <i>TEFSİR AÇISINDAN MESNEVÎ</i>	147
3.3.1. <i>RİVÂYET TEFSİRİ AÇISINDAN</i>	149
3.3.1.1. Âyetin Âyetle Tefsiri	149
3.3.1.2. Âyetin Hadîsle Tefsiri	151
3.3.1.3. Âyetin Sahabe Kavli ve Tarihi Rivâyetlerle Tefsiri	152
3.3.1.4. Âyetin Bir Takım Olay ve Hikayelerle Tefsiri	154
3.3.1.5. Âyetlerin İsrâiliyyât İle Tefsiri	155
3.3.2. <i>DİRÂYET TEFSİRİ AÇISINDAN</i>	157
3.3.2.1. Dil Yönünden	158
3.3.2.2. Edebiyat Yönünden	160
3.3.2.3. Kelâmî Yönden	164
3.3.2.4. Fıkhî Yönden	168
3.3.2.5. İçtimâî Yönden	170
3.3.2.6. Teşbîhî ve Temsîlî Anlatım (Antropomorfizm) Yönünden	173
3.3.2.7. Mevlânâ'nın Dirâyet Tefsirlerinden Seçmeler	178
3.3.3. <i>İŞÂRÎ TEFSİR AÇISINDAN</i>	184
3.3.3.1. Allah (cc) ve İnsan	184
3.3.3.2. Fenâ Fillâh, Vahdet-i Vücûd ve Tevhîd	199
3.3.3.3. Peygamberler ve Veliler	202
3.3.3.4. Ledûn İlmi	207
3.3.3.5. Nefs ve Kalb	211
3.3.3.6. İmân - Küfür ve Mü'min - Kâfir	215
3.3.3.7. Kötü Huyları Terketmek	218
3.3.3.8. Değişik Konularla İlgili İşârî Tefsirler	227
3.3.4. <i>KARIŞIK TEFSİR METODLARI AÇISINDAN</i>	231
3.3.4.1. Rivâyet - Dirâyet Metodları Açısından	232
3.3.4.2. Rivâyet - İşârî Metodları Açısından	235
3.3.4.3. Dirâyet - İşârî Tefsir Açısından	237
3.3.4.4. Rivâyet - Dirâyet - İşârî Metodlar Açısından	242
3.3.5. <i>TAHKİYE VE TEMSİL METODUYLA TEFSİR</i>	245

3.3.6. ÂYETLERİN TEFSİRİ YAPILMAKSIZIN LAFZEN VEYA MEÂLEN VERİLİŞİ.....	251
3.3.6.1. Âyetlerin Lafzen Verilişi	251
3.3.6.2. Âyetlerin Meâlen Verilişi	252
3.3.7. ÂYETLER ZIKREDİLMEYEN MANA VE TEFSİRİNDEN BAHSEDİLMESİ.....	253
3.2.7.1. Yalnız Manasından Bahsedilmesi	253
3.2.7.2. Tefsirleriyle Birlikte Bahsedilmesi.....	254
3.3.8. ÂYETLERİ VE TEFSİRLERİ OKUMA VE DÜŞÜNMEYE HAVÂLE ETMESİ	257
3.3.8.1. Âyetleri Okuyup Kavramaya Havâle Etmesi	257
3.3.8.2. Tefsir Kitaplarını Okumaya Havâle Etmesi	259
SONUÇ.....	260
KAYNAKLAR.....	262
ÖZGEÇMİŞ.....	278

ÖZET

DOKTORA TEZİ

MEVLÂNÂ VE KUR'ÂN TEFSİRİ AÇISINDAN MESNEVÎ

Hüseyin GÜLLÜCE

Danışman : Prof. Dr. Sadık KILIÇ
Erzurum - 1998 - Sayfa : 278

Jüri : Prof. Dr. Sadık KILIÇ

604-672/1207-1273 yılları arasında yaşayan Mevlânâ, döneminde en yüksek seviyeye erişen İslâmî ilim ve irfandan en güzel şekilde istifade ederek, alim ve mutasavvıflardan oluşan seçkin bir çevrede yetişti. Hayatının çoğunu geçirdiği Belh ve Konya, zamanının önde gelen ilim ve irfan merkezlerindendi.

İslâm ve dünya tarihinde ender yetişen insanlardan biri olan Mevlânâ'nın en büyük ve ölümsüz eseri, şüphesiz Mesnevî'dir. Bu ehemmiyetinden ötürüdür ki, Mesnevî, birçok yabancı dile çevrilmiş, günümüze kadar artan bir istekle okunan ve kabul gören rehber bir klasik haline gelmiştir.

Mesnevî, tasavvufî eserlerin en önemlilerinden biri olmanın yanı sıra, Kur'ân'ın tam bir tefsiri olmasa bile, insan-ı kâmil yetiştirmek için verdiği bilgiler, birçok ayetin tefsirini içermesi bakımından, tefsirlerden sayılmasına, hatta bu yüzden ona, "Kur'ân'ın Özü" denmesine sebep olmuştur. Ancak Mesnevî'nin, Kur'ânî mesajları ve Nebvî tavsiyeleri, daha kolay kavranması ve etkili olması için, özellikle bir takım hikaye ve temsillerle açıklaması, onun bu yönünün gereği gibi kavranamamasına ve tefsirlerinin fark edilmemesine neden olmuştur.

Mesnevî'yi bu açıdan ele alan çalışmamız, Tefsir, İşârî Tefsir ve Tasavvuf hakkında özet bir giriş ile Mevlânâ, Mesnevî ve Tefsir Açısından Mesnevî adlı bölümlerle sonuç kısmından oluşmaktadır. Tespitimize göre Mesnevî, İslâmî ilimlerin en değerlilerinden biri olan tefsir ve tefsir usûlü ile ilgili pek çok bilgiyi kapsamaktadır. Çalışmamızda bu bilgiler, tefsir ilminin kabul görmüş başlıklarına göre tasnif edilerek ortaya konmuş, klasik tefsirlerle karşılaştırmalar yapılarak elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

ABSTRACT**DOCTORATE THESIS
MAVLÂNÂ AND MASNAVI FROM THE POINT OF VIEW OF TAFSİR****Hüseyin GÜLLÜCE****Supervisor : Prof. Dr. Sadık KILIÇ
Erzurum - 1998 - Pages : 278****Jury : Prof. Dr. Sadık KILIÇ**.....
.....

Mavlana, who lived between 1207-1273 AD (604-672 h.) was brought up among the most distinguished men of letters and mutasavvıfs (sufi mystics) and benefited greatly from the source of knowledge and culture which reached its culmination in his time. The cities of Belh and Konya where he spent his childhood appeared to be centers of culture and arts of the time.

The masterpiece of Mavlana, who was one of the most eminent figures in the history of İslam, is undoubtedly the Masnavi. It has so far been translated into several languages and has, as a classical guidebook, never ceased to attract the interest of scholars all over the world. Being one of the most well-known works in Tasavvuf (sufi mysticism), Masnavi comprises commentaries of several verses of Koran and provides advices and some golden rules for educators on how to train individuals to be "the perfect man". With such marked features it is regarded as a tafsir (commentary) of Koran, yet not a complete and independent tafsir in itself. This is why the Masnavi is extensively called "the essence of Koran" in the scholarly circles. However, this feature of the work has not appropriately been appreciated and moral lessons have not duly been learned from the exempla interspersed in the text, because it frequently presents Koranic messages, gives advices based on the maxims of the Prophet accompanied by some tales and exempla in order to make it clear and more influential on the readers.

The present study is composed of an introduction presenting information on tafsir indicated or demonstrated type of tafsir and tasavvuf followed by three chapters titled "Mavlana", "Masnavi", "Masnavi from the Point of View of Tafsir" respectively and a conclusion.

This study attempts to make it clear that Masnavi appears to be a very valuable source of knowledge both in tafsir and methodology of the commentary of Koran. It also includes such information classified in accordance with the methods and rules of tafsir which are generally adopted and employed by notable commentators.

The results achieved were compared and contrasted with the classical encyclopedias of tafsir in the İslamic World.

ÖNSÖZ

İnsanları kendisini tanıyıp ibadet etmeleri için yaratan Yüce Allah, onları bu önemli görevlerinde yalnız bırakmamış, ilk insanla beraber, emir, yasak ve tavsiyelerini, bildiren ilahî kitabını onlara rehber etmiştir.

İnsanlık tarihi ile ortaya çıkan ilahî dinlerin sonuncusu ve en mükemmeli İslâm dini, ilahî kitapların sonuncusu ve en mükemmeli de Kur'ân-ı Kerîm'dir. Dünya tarihinin son dönemlerinde kültür, medeniyet, teknoloji vb. yönlerinden gelişmiş insanlarına rehber olan Kur'ân-ı Kerîm, onların maddî, manevî, dünyevî, uhrevî her türlü ihtiyaçlarına en güzel bir şekilde cevap verebilecek niteliktedir. Onun bu mükemmel özelliğine rağmen, yaklaşık 600 sayfalık bir kitap oluşu, çok veciz, çok derin ve çok seviyeli olmasını da icap ettirmiştir.

Bu özellikleri sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamakla, bizzat Kur'ân tarafından görevlendirilen, Hz. Peygamber'le başlayan tefsir hareketleri, bu sahada yetişen alim ve müfessirler tarafından en güzel bir şekilde sürdürülerek, günümüze kadar devam etmiştir. Bu çalışmalarını sürdüren alim ve müfessirlerden biri de Mevlânâ'dır. O Kur'ân'a mevzuî tefsîr yazanların en önemlilerindedir. Çünkü o, Kur'ân'ın asıl gayesi olan insan-ı kâmil yetiştirmekten bahseden ayetleri ele almış, onları açıklamış; insanın ashını, konumunu ve sonucunu bildiren ayetleri izah etmiştir.

Mesnevî ise Mevlânâ'nın en önemli ve en büyük eseridir. Uzun ilmî araştırmalar ve incelemelerle geçen verimli bir ömrün son ve en olgun mahsulüdür.

Mevlânâ'nın İslâm alimleri arasındaki seçkin yeri, Mesnevî'nin Kur'ân'ı açıklayan eserler içindeki mevkii, "Mevlânâ ve Kur'ân Tefsîri Açısından Mesnevî" isimli bu çalışmayı yapmamıza birinci derecede âmil olmuştur.

Mevlânâ ve bilhassa Mesnevî kitabı, yazıldığı 7/13. asırdan beri, İslâm, Kur'ân hatta insanlık, sevgi, hoşgörü ve uluhiyetle ilgilenen kişilerin ilgilendiği odak eserlerden biri olmuş, böylece müslim, gayr-i müslim kendisine her yönelene, kabiliyeti derecesinde faydalı olmuş, kapalı kabiliyetlerin önünü açmış ve onlara ilham kaynağı olmuştur. O, bu özellikleri yüzünden, fonksiyonunu dünya durdukça sürdürmeye; mutasavvıf, alim, şair, edip, devlet adamı, sanatkar, köylü ve şehirli her kesimden insana, manevî dertlerini, ruhî problemlerini dindiren, ilahî aşkı tattıran büyük bir rehber olmaya devam edecektir.

Mesnevî'nin, Kur'ân pınarından insanın ruhî tekamülü ve seyrini, bir kısım olmuş veya olması muhtemel hikaye ve temsillerle izah etmiş olması, bazı insanların onu gereği gibi anlayamamasına sebep olmuş, böylece onun Kur'ân ve tefsirle ilgisi dikkatlerden kaçmıştır. Mesnevî birinci derecede tasavvufi bir eser olmakla beraber, bir çok ayeti direkt veya dolaylı olarak açıklamış, hatta bu yüzden "Mağz-ı Kur'ân = Kur'ân'ın Özü" diye de meşhur olmuştur.

Genelde tefsir kitapları, Kur'ân'ı, mushaftaki tertibe göre, kelime kelime, ayet ayet, sûre sûre açıkladığından, bu özelliği taşımayan Mesnevî'nin bir tefsîr kitabı sayılması da mümkün olmamıştır. Buna rağmen, Mesnevî'ye bizzat müellifi tarafından "Keşşâfu'l- Kur'ân = Kur'ân'ı çok açıklayan" unvanının verilmesi, efkar-ı umumiyede "Mağz-ı Kur'ân" diye vasıflandırılması ve ihtivâ ettiği başlıklardan bir kısmının, "... ayetinin tefsiri" şeklinde olması, onu, tefsir bilimi açısından çalışma konusu yapmamızın diğer bir neden olmuştur. Diğer yandan Mesnevî, Kur'ân ve diğer İslâmî ilimlerle içiçe olmasına, kendisine birçok şerh yazılmasına, tasavvuf, edebiyat, kelâm ve hadîs gibi açılardan ilmî çalışmalara konu olmasına rağmen, tefsir yönü ile ilgili müstakil bir çalışma yapılmaması, Mesnevî'nin meşhur şârihi İsmail Ankaravî'nin yazmış olduğu, "Câmi'u'l- Âyât"ı Mesnevî'nin daha iyi anlaşılabilmesi için ondaki ayetlerin hakkında muteber tefsirlere göre bilgi kapsamasına rağmen, birkaç yerin dışında Mesnevî'nin tefsir yönünden bahsetmemesi, bizde müstakil bir çalışmayla Mesnevî'nin tefsir yönünün aydınlatılması ihtiyacı kanaatini kuvvetlendirmiş oldu.

Çalışmamızın muhtevası hakkında şunları söylemek faydalı olacaktır:

Çalışmamız esnasında, Mesnevî'yi, birkaç kez baştan sona tarayarak, Kur'ân ve tefsirle ilgili kısımlarını fişledik ve Câmî' u'l- Âyât'ın verdiği kadar daha fazla miktarda ayet ve bunların tefsirlerini tespit ettik. Bu kısımların değişik şerhlerdeki izahlarına da bakarak, temel tefsir kitaplarındaki ilgili ayetlerin tefsirleriyle mukayese yaptık. Neticede Mevlânâ'nın ele aldığı ayetleri nasıl tefsir ettiğini, tefsir açısından durumunu belirtmeye çalıştık.

Çalışmamız esnasında bazı zorluklarla da karşılaştık...

Şöyle ki, teze başlarken çalışmamızın sınırları fazla geniş gözükmezken, daha sonra çok geniş alanlarla karşı karşıya geldiğimizi gördük. Buna rağmen Mesnevî'ye duyduğumuz muhabbetin de avantajıyla, tezin kapsamına giren, altyapısını meydana getirdiğine inandığımız pek çok eseri gözden geçirdik. Mevlânâ gibi bir Hakk aşığının, Kur'ân'ın ince işaretlerine temas etmesi, âşık mâşûk arasındaki şifreler ve sırlar ve nihayet, bazı manaları, sırrı ifşâ etmemek amacıyla söylemeyip sözü kısa kesmesi, çalışmamızın en zor yönlerinden birini oluşturdu.

Bu çalışmanın benzer bir çalışmayı esas ve örnek almaması, bilhassa benzer bir konuda müstakil bir çalışmanın bulunmaması da tezin orjinal yönlerini meydana getirmiştir. Âyetlerin müstakil olarak ele alınmayıp, Mesnevî'nin her yerine ve duruma göre, parça parça serpiştirilmesi, tefsir kısımlarının direkt ve müstakil olmayıp, içiçe konu anlatma ve irticalî üslûp doğrultusunda dağınık olması, eserin hemen her yerinde zikredilmeden, ayetlere telmihlerde bulunulması, tefsirinin yapılması ve şiir üslûbuyla yazılmış olması da karşılaştığımız diğer zorluklar arasındadır. Çalışmanın bu zorluklarının yanı sıra, yardımcı kaynakların bol olması, sahip olduğumuz avantajlardandır.

Çalışmamızda takip ettiğimiz metot açısından ise şunları zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mesnevî, tefsir açısından istikrâ metoduyla taranmış, elde edilen bilgiler, tefsir biliminin klasik başlıklarına göre sınıflandırılmış, örnekler verilerek değerlendirilmeler yapılmıştır. Ayrıca hacim açısından fazla yer kaplamaması için çıkardığımız daha birçok örnek için, dipnotlarda referanslar verilmiştir.

Mesnevî müstakil bir tefsir kitabı olmadığından, bazı âyetlerin tefsiri ile ilgili olarak Mevlânâ'nın diğer eserlerine de müracaat edilmiş, konu, oralardaki bilgilerle genişletilmiş ve zenginleştirilmiştir. Hatta Mevlânâ'nın tefsirinin tam olarak ortaya çıkabilmesi için, hem oğlu hem de bir talebesi olan Sultan Veled'in eserlerine de başvurulmuştur.

Bu tür eserlerin tefsir yönü incelenirken daha önceden hazırlanmış bir plana göre hareket etme imkanı yoktur. Sadece mevzubahis olan eserlerdeki mevcut bilgilere göre hareket etmek, onları değerlendirmek mecburiyeti vardır. Bu nedenle, çalışmamızın bu özelliği göz önünde bulundurularak genel bir hüküm verilmelidir.

Çalışmamızda takip ettiğimiz Sosyal Bilimler Enstitüsünün kabul ettiği yazım teknikleri dışında şu hususlara da değinmek istiyoruz: Mesnevî'den verdiğimiz dipnotlardaki cilt sayısını gösteren roma rakamlarından sonra gelen sayı, Mesnevî'nin Farsça aslındaki, taksim işaretindeki sonraki sayı ise, Nahîfî'nin tercümesinin Amil Çelebioğlu tarafından yapılmış olan sadeleştirmesindeki beyt sayısını göstermektedir. Bu iki sayının farklı olması, Mesnevî nüshalarındaki basit bazı farklılıklardan doğan bir husustur. Mesnevî'den yapılan iktibaslar, mezkûr sadeleştirmeden alınmış, gerektiğinde Tâhirî'l- Mevlevî'nin tercümesine başvurulmuştur.

Rubâî'lerden verilen dipnotlardaki rakamlar, sadece rubâî numarasıdır.

Ayetlerinin metinleri yer tasarrufu amacıyla yazılmamıştır. Ayet referanslarına gelince, kendi cümlelerimiz arasında, parantez içerisinde metinde, Mevlânâ'dan ve diğer eserlerinden yapılan iktibaslarda ise, dipnotta, sûre, sûre numarası ve ayet numarası sırasıyla verilmiştir.

Birinci bölümdeki "Mevlânâ'nın yaşadığı 7/13. asrın siyasi, içtimâî ve ilmî özellikleri" kısmındaki bilgiler, çok özet olduğundan, dipnotları ilgili kısımların en sonunda topluca vermeyi uygun görmüştür.

Çalışmanın asıl konusu bakımından ikinci derecede sayılabilecek açıklama ve ek bilgiler dipnotlarda verilmiştir.

Kaynaklar kısmında verilen eserlerden, İran'da basılan eserlerin baskı tarihleri hicrî-şemsî yılını göstermektedir.

Çalışmanın muhtevası şu bölümler kapsamında ele alınmıştır. Giriş, üç bölüm ve sonuç... Çalışmamızın giriş kısmında, konunun altyapısı olduğuna inandığımız, tefsîr, tasavvuf ve işârî tefsîr ilimlerinden özetle bahsedilmiş, ilgili kaynaklardan faydalanılmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, Mevlânâ'nın hayatı, derinlemesine, aslî ve tâlî kaynaklar taranarak yazılmıştır. Bu hususta çok şeylerin söylenmesi, ilgili kaynaklar ve spekülasyonların çok olması ve konunun daha iyi aydınlatılmasına olan inancımız, bu bölümün uzun yazılmasının sebebi olmuştur.

İkinci bölümde, çalışmamızın merkezi olduğuna inandığımız Mesnevî hakkında, her türlü bilginin verilmesine, onun tefsîr ilminden etkilenmesi ve ona olan etkisinden bahsedilmesine gayret sarf edilmiştir.

Çalışmamızın son ve merkezî olan tefsîrle ilgili üçüncü bölümünde bazı başlıkların tekellüfle konulduğu düşünülebilirse de, bizce konunun karakteri icabı bu zorunlu olmuştur. En geniş olarak ele alınan bu bölüm, tefsîr ve tefsîr usûlü bilim dallarının ana konularına göre işlenmeye çalışılmıştır. İlgili kısımlar Mesnevî'de, müstakil ve direkt olmadığından, istikrâ metoduyla bulabildiğimiz kısımlar, ilgili başlıklar altında, iktibaslarla işlenmiş, konu hakkında kısa bilgilerin yanı sıra zaman zaman mukayese ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Mesnevî'deki tefsîrle ilgili bilgilerin çoğu, işârî sûfî tefsîr niteliğinde olduğundan, bu kısım hem geniş olmuş hem de diğer kısımların aksine ayetlere göre değil de, tasavvufun belli başlı konularına göre tasnif edilmiştir. Sonuç kısmında da, çalışmamızın neticesinde elde edilen bilgiler hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Birkaç müsvedde çıkarmamıza ve defalarca elden geçirmemize rağmen çalışmamızın kusursuz olduğunu iddia edemeyiz; gözümüzden kaçan kısımlar olduğu gibi, istemeyerek yaptığımız yanlışlıklar da olabileceğini kabul ediyor, yapıcı tenkitlere açık olduğumuzu ve tarafımıza bildirmelerini tüm okuyuculardan istirhâm ediyoruz.

Bu çalışmanın tamamlanmasını nasip eden Yüce Allah'a hamd, Sevgili Peygamberimize, âline ve ashâbına salât ve selâmdan sonra, tezin meydana gelmesinde gerekli yardım ve himmetlerini eksik etmeyen Hocam Prof. Dr. Sadık Kılıç Bey'e, yine birçok yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Prof. Dr. Osman Türer, Doç. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu ve Doç. Dr. Ali Eroğlu Beyler'e de teşekkürlerimi arz ederim. Tezin yazım ve düzeltilmesi esnasında hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan arkadaşım Yrd. Doç. Dr. M. Hanefi Palabıyık ve Yrd. Doç. Dr. Veysel Güllüce Beylere; ayrıca çalışma boyunca her türlü sıkıntılara katlanan aileme de bilhassa teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

KISALTMALAR

AÜEF	Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ata.ÜİF	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	ibn
bkz.	bakınız
by.	baskı yeri yok
C.	cilt
çev.	çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
İA	İslam Ansiklopedisi
h.	hicrî
haz.	hazırlayan
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KB	Kültür Bakanlığı
krş.	karşılaştırınız
mad.	maddesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	neşreden
s.	sayfa
sad.	sadeleştiren
şrh.	şerh eden
tah.	tahkik eden
tar.	tarihi
tas.	tashih eden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	tercümesi
ts.	tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
v.	vefat yılı
vb.	ve benzeri, ve benzerleri, ve başkası, ve başkaları
vby.	ve böyle yerler, ve benzeri yerler
vd.	ve diğeri, ve diğerleri, ve devamı
vdd.	ve devamının devamı
yay.	yayınlayan, yayınları, yayınevi
yy.	yüz yıl

GİRİŞ

TEFSİR, İŞÂRÎ TEFİR VE TASAVVUF

Mevlânâ ve Mesnevî'yi tam olarak anlayabilmek, büyük ölçüde bunların tefsîrle irtibatlarını kavramaya bağlıdır. Bu irtibatları iyi anlayabilmenin yolu da tefsîr, işârî tefsîr ve tasavvuf ilimlerini bilmeye dayanmaktadır. Bu nedenle tezimizin giriş kısmında, bu ilimlerden kısaca da olsa bahsetmek istiyoruz.

A. TEFİR

MEVLÂNÂ'NIN YAŞADIĞI 7/13. ASRA KADAR TEFİR TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. TEFİR, TE'VİL VE TERCEME KELİMELERİNİN LÜGAT VE İSTİLÂH MANALARI

a. "Tefsîr" lügatte, "fesr" kelimesinden alınmış olup, "keşf, beyân, izâh ve izhâr etmek" manasındadır.¹ Bazıları, bu kelimenin "sefere" kelimesinin maktûb şekli olduğunu da söylemişlerdir ki, bu da "keşf ve izhâr etmek" manasına gelmektedir.²

Istilahta, Kur'ân-ı Kerîm'deki kelimelerin manalarını, âyetlerin mazmûnlarını, hükümlerini, kıssalarını, muhkem ve müteşâbihlerini, nâsîh ve mensûhlarını ve nüzûllerindeki sebepleri, kendilerine açıkça delâlet eden lafız ve tabirler ile açıklamak, izah etmek demektir.³

b. "Te'vîl" lügatte, "geri dönme" manasına gelen "evl" kelimesinden türemiştir. "Açıklamak ve beyan etmek" anlamını da ifade etmektedir.⁴

Istilahta, "Kur'ân'ın âyetlerini muhtemel olduğu müteaddit manalardan birine sarf ve irca' etmek" demektir.⁵

¹ ez-Zemahşerî, Ebû'l- Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer el-Harzemî, *Esâsu'l- Belâğa*, Beyrût, 1385/1965, s. 297-8; İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab I-XV*, Beyrût, 1410/1990, V,55; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi I-IV*, İstanbul, 1305/1887, II, 606; en-Nisâbü'rî, Nizâmuddîn el-Hasen b. Muhammed b. el-Huseyn, *Çarâibu'l- Kur'ân ve Regâibu'l- Furkân I-XXX*, tak.: İbrahim 'Adve 'İvâd, Mısır, 1381/1962, I,57; ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillâh, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l- Kur'ân I-IV*, tah.: Muhammed Ebû'l- Fadl İbrahim, Kâhire, 1391/1972, 2. Baskı, II,147; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l- Kur'ân I-II*, Dimeşk, 1407/1987, II,1189; Serkez Urpilyân ve Seyyid 'Abdullahzâde Muhammed Tâhir, *Mahzenü'l- 'Ulûm*, İstanbul, 1308/1890, s. 89; ez-Zerkânî, Muhammed 'Abdulazîm, *Menâhilü'l- 'İrfân fî 'Ulûmi'l- Kur'ân I-II*, Beyrût, 1409/1988, II,4; ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn I-II*, Beyrût, ts., I,13; Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi ve Tabakâtu'l- Müfessirîn, I-II*, İstanbul, 1973, I,97; es-Sâbûnî, Muhammed 'Ali, *et-Tibyân fî 'Ulûmi'l- Kur'ân*, Beyrût, 1405/1985, s. 65; Hâlid 'Abdurrahmân el-'Akk, *Usûlu't-Tefsîr ve Kavâ'iduhu*, Beyrût, 1406/1986, 2. Baskı, s. 52; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, Ankara, 1983, 4. Baskı, s. 213; Ali Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul, 1991, s. 221

² en-Nisâbü'rî, I,57; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II,147; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II,1189; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 89; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 213

³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II,1191; ez-Zerkânî, II,4; ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, I,14; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I,97; es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 65; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 214-5; Turgut, s. 221

⁴ İbn Manzûr, II,32-3; Âsım Efendi, III,1160-1; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II,148; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l- Belâğa*, s. 25; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II,1189; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 89; ez-Zerkânî, II,6; ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, I,16; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I,97-8; es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 66; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 214; Turgut, s. 221

Muhtelif zamanlarda birbirlerinin yerlerine de kullanılmış olan bu iki tabirin, aslında, aralarında şu farklar vardır: Tefsîr, te'vilden daha umumîdir. Tefsîr genelde, lafızların açıklanması, te'vîl ise, mana ve terkiplerin açıklanmasıdır. Tefsîr kelimesinin, hem semavî kitaplar hem de diğer ilmi eserler hakkında kullanılmasına karşılık, te'vîl terimi sadece semavî kitaplara ait izahlar için kullanılmaktadır.⁶

Bunlardan başka şu farkların da olduğu söylenmektedir: Tefsîr, sadece bir manaya muhtemel olan lafzın izahı, te'vîl ise, farklı manalara gelebilen lafızların o manalardan yalnız biriyle izahıdır. Tefsîrde kesinlik vardır, te'vilde ise, ihtimallerden birini, katî bir sûrette olmaksızın, tercih etmek vardır. Tefsîr, bir lafzın lügavî manasını, te'vîl ise bir ibârenin iç yüzünü, mütekellimin o ibâreden maksadının ne olduğunu keşf ve açıklamaktır. Tefsîr genelde, rivâyet yoluyla olurken, te'vîl ise, dirâyet ve içtihadâ dayanır. Müfessir rivâyet haricine çıkamazken, müevvil, Kur'ân ve sünnete muhalif olmamak şartıyla, içtihat ve istinbâtına göre açıklamalarda bulunur.⁷

Mutasavvıfların açıklamalarına göre ise te'vîl, kutsî işâretlerden, sübhânî marifetlerden ibâret bulunan, ariflerin kalbine münkeşif olan bilgilerdir. Sulûk erbabına münkeşif olan ince nüktelere de "işârât-ı sūfiyye" denilmektedir ki, bunlar kitap ve sünnetin zâhirine muhalif olmamak şartıyla, pek kıymetli sünûhattan sayılmaktadır.⁸

Bu izahlar ışığında Mevlânâ'ya ait tefsîrlerin te'vîl kısmına girebileceğini söylemek doğru olmakla birlikte, ilerde geleceği üzere, onun tefsîr sayılan izahları da bulunmaktadır.

Buna karşılık, bazı dîn düşmanlarının ve Bâtîniyye taifesinin Kur'ân hakkında yazmış oldukları tebdîl (lafızları değiştirme) ve tahrîf kabilinden olan şeyler ise, asla ne tefsîr ve ne de te'vîl sayılamazlar.⁹

c. "Terceme" lügatte, "bir sözü, başka bir dille izah etmek ve açıklamak"tır.¹⁰

Istılahta, "bir sözün manasını diğer bir dilde, dengi bir ifadeyle söylemek"tir.¹¹

Buna göre terceme, iki kısma ayrılmaktadır: Harfî (lafzî) terceme ve manevî (tefsîrî) terceme.

Harfî terceme, "bir ibâreyi kendi dilinde veya bir dilde, tamı tamına onun yerine geçtiği düşünülen diğer bir ibâreye çevirmek"tir. Böyle bir terceme, yapılan tercemenin her yönden aslıyla aynı olması ve onun yerini tutması gerekeceğinden ve bunun ise, insanların kelâmı için son derece zor ve güç iken, ilahî kelâm olan Kur'ân için haydi haydi zor ve imkansız olacağı ifade edilmiştir.

Manevî terceme ise, bir kelâmın manasını daha mufassal bir ibâre ile veya aslına yakın bir şekilde, başka bir dile aktarmaktır. Kur'ân-ı Kerîmin bu şekilde terceme edilebileceği caiz görülmüşse de, aslının yerine asla geçemeyeceği de belirtilmiştir.¹²

⁵ Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 89-90; ez-Zerkânî, II,7; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn, I,17; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, I,98; es-Sâbûnî, et-Tibyân, s. 66; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 214-5; Turgut, s. 221

⁶ el-İsfehânî, er-Râğîb Ebû'l- Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, el-Müfredât fi Garîbi'l- Kur'ân, tah.: M. Seyyid Geylânî, Beyrût, ts., s. 380; ez-Zerkeşî, el-Burhân, II,149; es-Suyûtî, el-İtkân, II,1189; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 90; ez-Zerkânî, II,7-8; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn, I,19-22; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, I,98-9; es-Sâbûnî, et-Tibyân, s. 65-7; el-'Akk, s. 51-3; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 214-5; Tefsîr Tarihi I-II, Ankara, 1996, I,19 vd.; Turgut, s. 221-2

⁷ ez-Zerkeşî, el-Burhân, II,149 vd.; es-Suyûtî, el-İtkân, II,1189 vd.; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn, I,19-22; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, I,98-9; es-Sâbûnî, et-Tibyân, s. 65-7; el-'Akk, s. 51-3

⁸ Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, I,99

⁹ Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, I,99

¹⁰ İbn Manzûr, XII,66; Âsım Efendi, IV,198; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn, I,23; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, I,100; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 215-6; Tefsîr Tarihi, I-27; Turgut, s. 222

¹¹ Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 216; Tefsîr Tarihi, I-27; Turgut, s. 222

¹² ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn, I,23 vd.; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, I,100 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 215 vd.; Tefsîr Tarihi, I-28 vd.; Turgut, s. 222-3

Böylece tefsîr, ister aynı dilde olsun, ister başka dilde olsun, bir sözün manasını izah etmek ve açıklamak olduğu halde, terceme aynı sözü sadece başka bir dille ifade etmek olduğundan, birbirlerinden ayrılırlar.¹³

Bir de "meâl" kelimesi vardır ki, lügatte, "evl" kökünden gelen mimli mastar olup, "bir şeyin varacağı yer ve gaye" anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise, bir sözün anlamının her yönüyle aynen değil de biraz eksikliğiyle ifade edilmesidir. Kur'ân-ı Kerîm tercemeleri için kullanılan "meâl" kelimesi, onu aynen tercemeye imkan olmadığını belirtmek için kullanılan tercemelere denilmektedir. Bu nedenle "meâl" kelimesi, Kur'ân tercemelerinde daha yaygın ve geçerli bir terim olarak kullanılmaktadır.¹⁴

2. TEFSİR İLMİNİN TARİFİ, TEMELLERİ, MAKSADI, FAYDASI, KONUSU, GAYESİ VE ÖNEMİ

a. Tarifi: Tefsîr kelimesinin lügat ve ıstılah manalardan ortaya çıkan sonuca göre; tefsîr ilmi, beşer takatı miktarınca, Arapça kaideleri iktizâsınca, Kur'ân-ı Kerîm'in nazımının meânî-i şerîfesinden bahseden yüce bir ilimdir.¹⁵

b. Temelleri: Tefsîr ilmini elde etmek için şu temel ilimleri bilmek gerekir: Arapça lügat, sarf, nahiv, iştikâk, me'ânî, beyân, bedi' gibi alet ilimleri ile kırâat ve usûlu'd- dîn olan usûl-i kelâm, usûl-i fikh ilimleri. Ayrıca cedel, esbâb-ı nüzûl, fıkıh ve Kur'ân âyetlerini açıklayan hadîs ile nâsîh - mensûh ilimlerini bilmek gereklidir. Aslında Kur'ân bütün ilimlerin kaynağı olduğundan dînî, içtimâî ve fennî bütün ilimlerden haberdâr olmak faydalı görülmüştür.¹⁶

c. Faydası: Bu ilmi bilmenin faydası ise, ahkâm-ı şerîyyenin sahîh bir şekilde istinbâtına kudret ve meleke kesbetmek ve Kur'ân'ın manasını doğru bir şekilde anlamaktır.¹⁷

d. Konusu: Tefsîr ilminin konusu tek cümleyle, hikmetin kaynağı, fazilet ve hakiki medeniyetin madeni olan kelâmullâhtır.¹⁸

e. Gayesi: Dünya ve ahiret saâdetini elde etmek için, Kur'ân-ı Kerîm'in me'ânî-i şerîfesini anlamaya ve ahkâm-ı celîlesini istinbâta ulaşmaktır. Çünkü insanlığın kurtuluş reçetesi, felah ve refah güneşi ancak Kur'ân-ı Azîm'dir. Bu ezeli nurdan yeterince istifade etmek, beşeriyet için hayatî bir gayedir. Bu gaye ise tefsîr ilmî vasıtasıyla gerçekleştirilebilir.¹⁹

f. Önemi: Bir ilmin, bir sanatın şeref ve büyüklüğü, konusu ve gayesine göredir. Madem ki, tefsîr ilminin konusu Kur'ân; gayesi ise iki dünya mutluluğudur, o halde tefsîr ilmi bütün ilimlerin en şerefli ve en önemlisi olması gerekmektedir.²⁰

¹³ ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn, I,28-9; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, I,99 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 219 vd.; Tefsîr Tarihi, I-30 vd.

¹⁴ Cerrahoğlu, Tefsîr Tarihi, I-32; Turgut, s. 223

¹⁵ es-Suyûtî, el-İtkân, II,1191 vd.; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 90; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn, I,14 vd.; el-'Akk, s. 30-1, 40

¹⁶ es-Suyûtî, el-İtkân, II,1191, 1197 vd.; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 90; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, II,104; el-'Akk, s. 40-5

¹⁷ es-Suyûtî, el-İtkân, II,1192 vd.; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 90; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, II,104; el-'Akk, s. 31

¹⁸ es-Suyûtî, el-İtkân, II,1192 vd.; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 90; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, II,104; el-'Akk, s. 31

¹⁹ es-Suyûtî, el-İtkân, II,1193 vd.; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 90; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, II,104; el-'Akk, s. 31

²⁰ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi' li Ahkâmî'l- Kur'ân I-XX, Beyrût, 1408/1988, I,21; es-Suyûtî, el-İtkân, II,1193 vd.; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 90; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, II,105; el-'Akk, s. 28-9

3. KUR'ÂN-İ KERİMİN TARİFİ, ÖZELLİKLERİ, TEFSİR İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, RİVÂYET TEFSİRİ, DİRÂYET TEFSİRİ, DİĞER TEFSİR ÇEŞİTLERİ VE TEFSİR USÛLÜ İLMİ

a. **Kur'ân-ı Kerîm'in Tarifi:** Kur'ân-ı Kerîm Cenâb-ı Hakkın kelâm-ı kadîmi olup, Rûhu'l- Emîn, yani Cibril (as) vasıtasıyla Hz. Muhammed'e indirilmiş ve mushaf-ı şerîf deffeteyni arasında yazılmış ve göğüslerde ezberlenmiş olan bir kitaptır.²¹

b. **Özellikleri:** Semavî kitapların sonuncusu ve en mükemmeli olan Kur'ân-ı Kerîm'in başlıca özellikleri şunlardır: Kur'ân-ı Kerîm ümmet arasında mütevatir olup, peygamber efendimizin bi'setinden günümüze kadar tevâtüren nakledilerek ve yazılarak gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, fasîh Arapça'nın 'Adnân ve Kahtân'²² dil ve edebiyatı esaslarına göre nazil olduğundan, bütün Arap kabileleri, kelime ve cümlelerinin manalarını anlayıp idrak ediyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş ümmetlere indirilen diğer bazı ilahî kitaplar gibi bir defada indirilmemiş olup, beşer ihtiyaçlarına göre tedricen indirilmiştir. Kur'ân ayetlerinin bazıları iman esaslarına, bazıları da ef'âl-i mükellefine ait meselelerle ilgilidir, yani İslâm şeriatının hükümlerini ihtiva etmektedir.²³

c. **Tefsîr İliminin Ortaya Çıkışı:** Kur'ân-ı Kerîm ilahî kitapların sonuncusu ve en mükemmeli olduğundan, ayrıca geçmiş ve geleceğin ilimlerini ihtiva ettiğinden,²⁴ bazı âyetleri çok veciz ve mücmel olmuştur.

Peygamber (sas), mücmel ve müşkil olan Kur'ân âyetlerinin me'âni-i celîlesini ashâb-ı kirama tarif buyururlardı.²⁵ Sahabe-i kirâm (ra)²⁶ ise, kastedilen manayı, âyetlerin nüzûl sebeplerini, muktezâ-ı ahvâli bilip, lisân-ı mucizî'l- beyân olan Peygamberimizin mübarek dilinden duyduklarını, nakl ve rivâyet ile tâbî'ne²⁷ tarif ederlerdi. Tâbî'n-i kirâm da, ashâb-ı kiramdan Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili öğrendikleri ve aldıkları bilgileri tebe'-i tâbî'ne²⁸ nakl ve rivâyet etmişlerdi.²⁹

Böylece rivâyet zinciri, göğüsten göğüse, ağızdan ağıza, seleften halefe, nakl ve rivâyet olunarak, kitapların satırlarını şereflendirene kadar, Kur'ân'ın manaları, efvâh-ı ricâlden, nesilden nesile aktarılmaktan geri kalmadı. 3/10. asrın başlarında, bu ağızdan alınan bilgiler artık kitapların sahifelerini nurlandırıyor ve tefsîr kitapları meydana geliyordu. Bu işte başlıca önderlik yapanlar, Vâkidî (207/822), İmam Taberî (310/922), Sa'âlebî (429/1037) gibi büyük müfessirler

²¹ en-Nisâbüri, I,28 vd.; ez-Zerkânî, I,17; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 90; Bilmen, **Büyük Tefsîr Tarihi**, I,9 vd.; Subhî es-Sâlih, **Mebâhis fi 'Ulûmî'l- Kur'ân**, Beyrût, 1981, s. 17 vd.; es-Sâbûnî, **et-Tibyân**, s. 8; el-'Akk, s. 36; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, s. 34; Turgut, s. 76-7

²² Araplar'dan iki büyük kabilenin mensup oldukları dedelerinin isimleridir ki, bu kabilelere 'Adnân ve Kahtân kabileleri denilmektedir. İbn Hişâm, **es-Sîretu'n- Nebeviyye I-IV**, tah.: Mustafa es-Sekâ vd., Beyrût, 1391/1971, 3. Baskı, I,8; Tahrir Heyeti, "Adnan" mad., **İslâm Ansiklopedisi I-XIII**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, I,142; A. Fischer, "Kahtan" mad., **İA.**, VI,92 vd.

²³ es-Suyûtî, **el-İtkân**, II,1192 vd.; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 91; el-'Akk, s. 32 vd.; Hamidullah, Muhammed, **Kur'ân-ı Kerîm Tarihi**, çev.: Salih Tuğ, İstanbul, 1993 s. 11 vd.

²⁴ ez-Zerkeşî, **el-Burhân**, II,181 vd.

²⁵ İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebû'l- 'Abbâs Ahmed b. 'Abdulhalîm, **Mukaddeme fi Usûlî't- Tefsîr**, Beyrût, ts., s. 9, 40 vd.; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 91; ez-Zerkânî, II,9 vd.; Bilmen, **Büyük Tefsîr Tarihi**, I,105-7; es-Sâlih, s. 289 vd.; el-'Akk, s. 32 vd.; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, s. 210-1; Turgut, s. 220

²⁶ Sahabe, Restûl-i Ekreme (sas) nübüvvetten sonra hayatta iken görüşme şerefine nâil olarak iman edip, bu iman üzere vefat eden müslümanlara denir. el-Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, **et-Ta'rifât**, İstanbul, 1318, s. 89

²⁷ Tâbî'n, sahabeyi gören müslümanlara verilen tâbî' isminin çoğuludur.

²⁸ Tebe'-i tâbî'n, tâbî'ni gören ve onlara yetişen müslümanlara verilen isimdir.

²⁹ ez-Zerkeşî, **el-Burhân**, II,153 vd.; İbn Teymiyye, **Mukaddeme fi Usûlî't- Tefsîr**, s. 44 vd.; es-Suyûtî, **el-İtkân**, II,1192 vd.; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 91-2; ez-Zerkânî, II,9 vd.; Bilmen, **Büyük Tefsîr Tarihi**, I,105-7; es-Sâlih, s. 289 vd.; el-'Akk, s. 32 vd.; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, s. 210-1; Turgut, s. 220

olmuşlardır. Bu merhaleden hemen sonra Kur'ân lisânı olan Arapça'yla ilgili ilimlerden lügat, nahiv ve belâğat gibi ilimler de te'lif ve tasnif edilmiştir.³⁰

İlk zamanlarda bozulmamış fasîh Arapça'yla konuşan dil ve edebiyatları gelişmiş bulunan Araplar, Kur'ân'ın manasını anlamak için, lügat, i'râb (nahiv) ve belâğat kitaplarına ihtiyaç duymuyorlardı. Daha sonraları genişleyen İslâm toprakları ve fetihler sebebiyle Araplar yabancı milletlerle karşılaşmış, onlarla karışmışlar. Böylece, ilk başlarda Kur'ân'ın manasını anlamakta güçlük çekmeyen Araplar, yabancı lisânların Arapça'nın safiyetini bozması sebebiyle, Kur'ân-ı Kerîm'i tam anlayamaz duruma geldiler. Bunun sonucunda da, bu eksikğin giderilmesi için Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîrinde lisâna müteallik ilimlere de ihtiyaç duyuldu.³¹ Böylece ortaya iki çeşit tefsîr çıkmış oldu.

d. Rivâyet Tefsîri: Bu çeşit tefsîrler, seleften nakledile gelen rivâyetlere dayanan tefsîrdir. Bu tefsîrler rivâyete dayandığı için "*rivâyet tefsîri*" ismiyle anılmıştır. Bu kısma giren tefsîrlerde nakil ve rivâyet olunan haberler, itikad ve amele ait ahkâm-ı dîniyyeden olmadıklarından yalnız nakil ve rivâyetle yetiniliyordu. Fitne ve fesat yaygın olmadığından, Taberî gibi ilk müfessirler, bu rivâyetlerin sıhatini tahkik ve tetkik etmeden, olduğu gibi alıp, eserlerine yazıyorlardı. Daha sonraları, rivâyetlerin tahkik ve tashihine başvuruldu. Bu bağlamda İbn Kesîr (744/1343), önceki tefsîrlerde nakil olunan rivâyetleri tahkik nazarından geçirerek, sahih rivâyetleri toplayıp fasîh bir Arapça'yla "*Tefsîru'l- Kur'âni'l- 'Azîm*" adlı eserinde derç ve zapt etmiştir. Yine "İmâm-ı Kurtubî" (671/1273) de, aynı yoldan gitmiş ve "*el-Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'ân*" isimli kıymetli eserini yazmıştır.³²

e. Dirâyet Tefsîri: Bu çeşit tefsîr ise, sadece seleften gelen rivâyetlere mahsus olmadan, dil, edebiyat, belâğat vs. ilimler ışığında yazılan tefsîrlerdir. Bu tür tefsîrler, Arapça'yla ilgili ilimler müstakil olarak tedvin olunduktan sonra ortaya çıkmış olsalar da, rivâyetlere yer vermek zorunda kalmışlardır. Naklin yanı sıra, müfessirlerin sahip oldukları Arapça, dil, edebiyat, belâğat ve benzeri ilimlerdeki dirâyetlerine de istinat eden böyle tefsîrlere, bu yüzden "*dirâyet tefsîri*" adı verildi.

Bu kısma giren tefsîrlerin en meşhuru Harzem ehlinden olan Allâme ez-Zemâherî (538/1143)'ye ait olan "*el-Keşşâf 'an Hakâiki't- Tenzîl ve 'Uyûni'l- Ekâvîl fî Vücûhi't- Te'vîl*"dir ki, dirâyet tefsîrlerinin temeli ve en büyük müfessirlerin dahi takdir ettikleri bir tefsîrdir.

Tebrîz Ulemâsından olan "*Şerefuddîn et-Tayyibî*" (743/1342) isimli bir zat, el-Keşşâfı şerh ve haşiye ederek güzel bir tefsîr yazmıştır. Bu zat, Keşşâf'ın mutezile mezhebine ait olan cümlelerine itiraz etmiş, Kur'ân'daki i'câz ve belâğatı Ehl-i Sünnet görüşlerine göre açıklamıştır.

el-Keşşâf'ın Arapça'nın incelikleri ve belâğat sanatlarında; nadide açıklamalar ve tespitlerinde hadd-i kemale erişmiş olduğu, bazı muhakkik ulemâ tarafından beyan edilmiştir.³³

f. Diğer Tefsîr Çeşitleri: Yukarıda bahsettiğimiz iki ana grup olan rivâyet ve dirâyet tefsîrlerinden başka, dirâyet tefsîrlerinden sayılabilecek şu tefsîr çeşitleri de vardır: 1. Mezhebî

³⁰ ez-Zerkânî, II,9 vd.; İbn Teymiyye, *Mukaddeme fî Usûli't- Tefsîr*, s. 51; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 92; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I,105-7; es-Sâlih, s. 289 vd.; el-'Akk, s. 34 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 210-1; Turgut, s. 220

³¹ İbn Teymiyye, *Mukaddeme fî Usûli't- Tefsîr*, s. 31 vd.; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 92; es-Sâlih, s. 290 vd.; el-'Akk, s. 35, 79 vd.

³² ez-Zerkânî, II,14 vd.; İbn Teymiyye, *Mukaddeme fî Usûli't- Tefsîr*, s. 20 vd., 51; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 92-3; ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, I,156; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I,107; es-Sâlih, s. 291 vd.; el-'Akk, s. 111 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 228-9; Turgut, s. 236

³³ ez-Zerkânî, I,55; Urpilyân ve 'Abdullahzâde, s. 93; ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, I,256; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I,107 vd., II,464 vd.; es-Sâlih, s. 291-2; el-'Akk, s. 167 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 230; Turgut, s. 250. İbn Teymiyye, Zemâherî'yi Mutezili olduğu için tefsîrini de bid'at tefsîrlerinden sayarak tenkit edenlerdendir. İbn Teymiyye, *Mukaddeme fî Usûli't- Tefsîr*, s. 51 vd.

(Fıkhî) Tefsîrler, 2. İlhâdî Tefsîrler, 3. İlmî Tefsîrler, 4. İçtimâî ve Edebî Tesirler, 5. Kısmî (Mevz*î) Tefsîrler vb..³⁴

Bu çeşitlerden ve yukarıdaki iki ana grup tefsîrden başka bir tefsîr çeşidi daha vardır ki, "İşârî veya Sûfî Tefsîr" denilen tefsîrlerdir. Bu tefsîrler hakkında, gelecek kısımlarda bilgi vereceğimiz için, burada ayrıca bahsetmeye gerek görmüyoruz.

g. Tefsîr Usûlü İlmî: Kur'ân-ı Kerîm'e bir yandan rivâyet, dirâyet ve diğer tefsîrler yazılırken, bir yandan da Kur'ânî ilimler ortaya konularak, Kur'ân'ın daha iyi ve sahîh bir şekilde anlaşılabilmesi için faaliyetler başlamıştı. 2/8. asra kadar uzanan bu faaliyetlere ilk başta "ulûmu'l- Kur'ân" denilmekte idiye de, daha sonraları tefsîrle ilgili bazı ölçü ve kurallardan bahseden ilimleri de içine alarak "ilmu usûli 't- tefsîr" ilmi adı altında bu terim ortaya çıktı.³⁵

Bu sahada en güzel eserler 8/14. asırda Zerkeşî, (794/1392) tarafından yazılmış olan "el-Burhân fî 'Ulûmî'l- Kur'ân" ile 10/16. asırda Suyûtî (911/1506) tarafından yazılmış olan "el-İtkân fî Ulûmî'l- Kur'ân" adlı eserlerdir.³⁶

B. İŞÂRÎ TEFSİR

1. TARİFİ KISIMLARI, ARALARINDAKİ FARKLAR VE KUR'ÂN-I KERİM'İN ZÂHİR VE BÂTİN MANALARI

İşârî tefsîrler, ne sadece rivâyet ve ne de sadece dirâyet metodu ile yazılması mümkün olmayan, ancak Allah'ın sevdiği bazı kulların kalbine ilham ettiği bilgilerle yazılabilen tefsîrler olduğundan ayrıca, tezimizde konu olan Mesnevî de bu tefsîr türünden sayılacağından, bu kısım tefsîrleri ayrı bir başlık altında ele alıp incelemeyi gerekli ve faydalı mülâhaza ediyoruz.

a. Tarifi: Daha önceki kısımda belirttiğimiz gibi tefsîr çeşitlerinden biri de, tasavvufî tefsîrlerdir. Bu çeşit tefsîrler, Kur'ân'ın zâhirinden başka, gizli işâretler gereği tasavvuf erbabına malum olan ve zâhirî manaya da ters düşmeyen³⁷ tefsîrlerdir.

b. Kısımları: Tasavvufun biri amelî, diğeri nazarî iki kısmı vardır. Birincisi züht hayatı yaşamakla olur, ikincisi araştırma yapmak ve öğrenmekle elde edilir. İşte bu her iki kısmın görüşlerine uygun iki tasavvufî tefsîr anlayışı doğmuştur.³⁸

1. İşârî Sûfî Tefsîr: Yalnız sulûk ehline bilinen ve zâhir mana ile bağdaştırılması mümkün olan, bir takım gizli anlamlara ve işâretlere göre Kur'ân'ı tefsîr etmeye denir. Bu çeşit tasavvufî tefsîrler sûfinin öncel fikirlerine değil, bulunduğu makama göre, kalbe doğan ilham ve işâretlerine dayanır.³⁹

Mesnevî şârihi Ankaravî, bu çeşit tefsîrler için; "ehl-i tahkîkin, lafızdan müstefât olan manaya göre tefsîr yapmalarıdır"⁴⁰ tanımını getirir.

³⁴ Bu hususta geniş bilgi için bkz., ez-Zerkânî, II,77 vd.; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Mufessirûn, I,153, II,5 vd.; es-Sâlih, s. 294 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 295-311; Turgut, s. 273 vd.; Abdülhakîm Yüce, Râzî'nin Tefsîrinde Tasavvuf, İzmir, 1996, s. 36 vd.

³⁵ el-'Akk, s. 30-1; Turgut, s. 5

³⁶ Turgut, s. 34-8, 42-7

³⁷ ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Mufessirûn, II,352; el-'Akk, s. 205. Zâhiri manaya ters düşen tefsîrlere "Bâtînî" tefsîrler denilmektedir ki, bunların tefsîr değil, "tahrif" ve "tebdil" olduğuna daha önce "Te'vîlin İstulâh Manası" kısmında değinmiştik

³⁸ ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Mufessirûn, II,339; el-'Akk, s. 209; Süleyman Ateş, Süleimî ve Tasavvufî Tefsîri, İstanbul, 1969, s. 13; Ateş, İşârî Tefsîr Okulu, Ankara, 1974, s. 19

³⁹ ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Mufessirûn, II,352; el-'Akk, s. 210 vd.; Ateş, Süleimî, s. 13 ve İşârî, s. 19

⁴⁰ İsmail Ankaravî, Câmî'u'l- Âyât, Mevlânâ Müzesi, İhtisâs Kütüphane, No: 2081, s. 24

2. **Nazarî Sûfi Tefsîr:** Kur'ân'ın bazı nazariyelere ve felsefi görüşlere uygun bir şekilde açıklanmasıdır. Bu tefsîrler Kur'ân'a kendi nazariyeleri açısından bakmış ve ona göre tefsîr etmişlerdir.⁴¹

c. **Aralarındaki Farklar:** Mesnevînin kendisinden sayıldığı “*işârî sûfi tefsîr*” ile “*nazarî sûfi tefsîr*” arasında şu farklar ortaya çıkmaktadır:

a. İşari sûfi tefsîr, sûfinin riyâzetine dayanır; teorik ve soyut mukaddimelere dayanmaz. Buna göre riyâzet ve mücâhedeyle rûhu aydınlanan mutasavvıf, kudsî işâretleri idrak edecek dereceye ulaşır ve bu mertebede âyetlerin taşıdığı iç mana kalbine doğar. Buna karşılık nazari sûfi tefsîr, sûfinin zihninde beliren bir takım mukaddimelere ve görüşlere dayanmaktadır.⁴²

b. İşari sûfi tefsîr sahibi kendi verdiği mananın dışında mana olduğunu reddetmez, aksine her şeyden önce, zihne zâhir mananın geleceğini, nasların zâhir manaları üzerine mahmûl bulunduğunu, fakat bu iç mananın da âyette mündemiç bulunduğunu söyler. Çünkü mutasavvıflara göre Kur'ân, dış manasından başka birçok manalar taşır.⁴³ İnsan, kazanacağı manevi mertebeye ve ledünnî ilme göre, bu manaları anlar. Nazari sûfi tefsîr sahibi ise, genelde âyetin kendi verdiği manadan başka bir mana taşımadığı kanaatindedir.⁴⁴

d. **Kabul Şartları:** İslâm alimlerine göre, bir işârî tefsîrin kabulü için bir takım şartlar vardır. Bu şartlar şunlardır:

1. İşari tefsîr, Kur'ân'ın nazımdaki zâhir manaya zıt olmamalıdır.
2. Murâdın zâhir mana olmayıp, sadece bâtın mana olduğu iddia edilmemelidir.
3. Bu tefsîr, Kur'ân'ın lafzının muhtemel olamayacağı ölçüde zayıf ve ona uzak olmamalıdır. Mesela, "Ve Süleyman (as), Davud'a (as) varis oldu." (Neml, 27/16) âyetinin tefsîrinde, "İmam Ali'nin ilimde, peygambere varis olduğunu" söylemek gibi.

4. Bu tefsîre şerî veya akî bir muarız olmamalıdır.
5. Müslümanların zihnini karıştıracak şüpheler taşımamalıdır.
6. Onu te'yid eden şer'î bir delil bulunmalıdır.

İşte bu şartları taşımayan "bâtınî" tefsîrler, nefsanî arzulara göre yapılmış, indî ve men edilmiş, makbul olmayan tefsîrlerdir. Bu gibi tefsîrlerden uzak durulmalı ve onlara itibar edilmemelidir.⁴⁵

e. **Kur'ân-ı Kerîm'in Zâhir ve Bâtın Manaları:** Genellikle ehl-i sünnet alimleri; Kur'ân'ın zâhir manası altında bâtınî bir takım manaların mevcut olduğunu kabul etmektedirler.⁴⁶ Zâhir mana dışında hiçbir mana olmadığını iddia eden sadece “zâhirîler” olup, Gazâlî bunlar için “*haşvî*”⁴⁷ tabirini kullanmaktadır. Sonradan İbn Teymiyye, bunlara yakın bir yol tutmuşsa da, bâtın manayı tamamen inkar etmemiştir.⁴⁸

⁴¹ ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, II,352; el-'Akk, s. 210 vd.; Ateş, *Sülemî*, s. 13 ve *İşârî*, s. 19

⁴² Ateş, *Sülemî*, s. 14

⁴³ 3. Bölümde geleceği gibi, Mevlânâ da bu kanaattedir.

⁴⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II,1218 vd.; ez-Zerkânî, II,86 vd.; es-Sâlih, s. 296; ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, II,352; Ateş, *Sülemî*, s. 14 ve *İşârî*, s. 20; es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 171 vd.

⁴⁵ ez-Zerkânî, II,89; ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, II,377; Mithat Akçit, *İslâm Din Bilgisi (Ahkâm-ı İtikadiyye)*, İstanbul, 1951, s. 72-3; el-'Akk, 208; es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, 177; Ateş, *Sülemî*, 25 ve *İşârî*, 21

⁴⁶ en-Nisâbü'rî, I,24 vd.; Akçit, s. 52; Ateş, *İşârî*, s. 20

⁴⁷ el-Gazâlî, I,298 vd. “*Haşvî*”, “*el-haşv*” mastarının ism-i mensûbu olup, “yastık vb. şeylerin içini doldurmak için kullanılan maddeler”dir. “*Haşvu'l- kelâm*”, “değersiz ve boş söz”, “*haşvu'n- nâss*”, “basit ve rezil insan”, “*haşvu'l- ibil*”, “küçük deve” şeklinde kullanımları da vardır. İbn Manzûr, XIV,180. ez-Zemahşerî, *Esâsu'l- Belâğa*, s. 128. İstilahta ise, “her şeyin faydasız olan fazlalığı”na denilmektedir. el-Curcânî, *et-Ta'rifât*, s. 60. Bu tabir Gazâlî'den önce, Mutezîle tarafından Ehl-i Sünnet hakkında kullanılmıştır. İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ I-XXXVII*, er-Ribât, 1401/1981, 2. Baskı, IV,146. İbn Teymiyye bu konuya dair müstakil bir bölüm ayırmış ve geniş bir şekilde ele almıştır. İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, IV,144 vd. Kelâmî firkalardan olan “*Haşviyye*” ise, Kur'ân'ı, müteşâbihât ve diğer edebî sanatlar dahil, sadece zâhirî üzere tefsîr eden, hatta teçsîme sapan zâhir ehlidir. Hasan-ı Basrî'nin ilim meclisindeyken, bir grubun kendi aralarında konuşmaları üzerine,

Kur'ân'ın zâhirî anlamı, mücerret Arapça mefhumudur. Bâtını anlamı da, o lafızlar ve terkipler arkasında kastedilen saklı ve gizli manasıdır. Buna göre Kur'ân'ı anlamının dayandığı Arapça manaların hepsi, zâhir manaya girer. Aynı şekilde beyânî ve edebî meseleler de, Kur'ân'ın zâhirinden sayılırlar.⁴⁹

Aslında Kur'ân lafızlarının zâhirî anlamı, onun; "ne diyor?", bâtinî anlamı ise; "ne demek istiyor?" sorularının karşılığıdır. Daha açık bir ifade ile, usûl-i fıkhıta kullanılan "*dâll bi'l-işâre*"nin⁵⁰ karşılığı, tasavvufta "işârî yorum" olarak kullanılmıştır. Bu nedenle de sûfi harekete ait Kur'ân tefsîrine "İşâri Tefsîr Okulu" adı verilmiştir.⁵¹

Ne var ki, her harekette olduğu gibi bu harekette de ifrat ve tefrit içinde olanlar mevcuttur. Özellikle Şîâ'nın bir kolu olan "Bâtînîlik" bu konuda yaptığı yorumlarla, çizgi dışına çıkan ve ifrat içinde olan gruba bir örnek oluşturur.⁵² Tam aksini savunanlar ise, zâhirîlerdir.

Bu iki aşırı uç arasında, farklı görüşlere sahip olan alimler de vardır.⁵³ Maalesef, bu farkı idrak edemeyen bazıları, tasavvufta Şii'liği (Bâtînîliği) birbirine karıştırmış, her ikisini bir kefedede tartmış ve kurunun yanında yaşı da yakmaya çalışmıştır.⁵⁴

2. BAŞLICA İŞÂRÎ TEFSİRLER

Kur'ân-ı Kerîm'in bu şekilde ilk ve en büyük müfessiri, hadîsler, sahabe ve tâbiîn'in haberlerinden anlaşıldığına göre, Peygamberimizdir. Daha sonra, bilhassa Hz. Ali, Hz. Ömer, 'Abdullah b. 'Abbâs, 'Abdullah b. Mesûd gibi sahabîlerdir. Daha sonra da tabiînden ve tebe-i tabiînden işârî tefsîr yapanlar olmuştur. Sahabeden sonra bu işle ilgilenen meşhur alimler şunlardır:

Tâbiîn ve tebe-i tâbiîn zamanında züht ve takva yönünde gelişen, işârî tefsîr yapan alimlerin ilki ve en önemlisi, ilmîni büyük ölçüde, kendisi "Tercümânü'l- Kur'ân" olarak övülen ve Resûlullah'ın, "Allahım, ona hikmeti ve kitabın te'vîlini öğret" duasına⁵⁵ nail olan 'Abdullah b. 'Abbas'tan alan Hasan Basri (110/728)'dir. Bu zat Resûlullah'ın evinde büyümüş, hanımı Ümmü Seleme'den meme emmiş ve Medîne'de büyüyerek 'Abdullah b. 'Abbas'ın en iyi talebesi olmuştur.⁵⁶ İşte işârî tefsîrin ilk temsilcilerinden sayılan bu büyük alim ve ârif insan, ilmîni, züht ve takva hayatının kazandırdığı füyûzât-ı rabbâniye ve ilhamın yanı sıra, 'Abdullah b. 'Abbas, Resûlullah, Cibril ve Allahu Teâlâ'ya dayandırmıştır. Tefsîri müstakil olmayıp, rivâyet edilmiştir.

onun, "bunları halkın haşvına (dışına) çıkarın." demesinden dolayı kendilerine bu isim verilmiştir. Diğer bir görüşe göre, bunlar mücessmeden olduklarından bu isimle adlandırılmışlardır. Çünkü cisim, haşv yani kabuktur. 'Abdulmun'im el-Hafenî, *el-Mevsu'atu'l- Felsefiyye*, Beyrût, 1407/1986, s. 169-70

⁴⁸ Ateş, *İşârî*, s. 20. Krş.: İbn Teymiyye, "er-Risâle fi 'İlmiz- Zâhir ve'l- Bâtın", *Mecmu'atu'r- Resâilî'l- Müniriyye I-IV*, Nşr.: M. Emin Demc, Beyrût, 1390/1970, L233 vd. ve *Mecmû'u Fetâvâ*, II,27-31, VI,376 vd., XIII,341

⁴⁹ ed-Dehlevî, Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahim, *el-Fevzu'l- Kebîr fi Usûli't- Tefsîr*, Beyrût, 1407/1987, 2. Baskı, s. 121; Ateş, *Sülemî*, s. 24

⁵⁰ Dâll bi'l- İşâre: "Üç çeşit delâletten biriyle sevk edildiği mananın gayrisına, yani söylenince maksud-i aslî olmayan bir manaya delâlet eden lafızdır." Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu I-VIII*, İstanbul, 1976, L23

⁵¹ Celal Kırcı, *Kur'ân'a Yönelişler (İlimler ve Yorumlar Açısından)*, İstanbul, 1993, s. 138

⁵² Kırcı, s. 138

⁵³ el-Kâsimî, Cemalettin, *Tefsîr İliminin Temel Meseleleri*, çev.: Sezai Özel, İstanbul, 1990, s. 53

⁵⁴ Bkz., İbrahim Sarmış, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslâm (Dün - Bugün)*, İstanbul, 1995, s. 93-6

⁵⁵ el-Buhârî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmail b. Berdizbeh, *Sahîhu'l- Buhârî I-VIII*, İstanbul, 1315, Kitâbu'l- Vudu', 10; Müslim, Ebû'l- Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu'l- Müslim I-V*, Beyrût, 1374/1954, Kitâbu Fedâilî's- Sahâbe, 138; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l- İmâm Ahmed b. Hanbel I-VI*, Beyrût, 1313/1895, L266

⁵⁶ Ateş, *İşârî*, s. 39

Yine işârî tefsîrin üstadlarından biri de Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynu'l- 'Abidîn'in torunu Cafer-i Sâdık (148/765)'tır. Tarsuslu İbn Kayyim, Cafer-i Sâdık'ın, beşyüz risâlesini, bin varak halinde yazdığını rivâyet etmiştir.⁵⁷

Cafer-i Sâdık'ın arkadaşı ve talebesi, büyük mutasavvıf Süfyân b. Sa'id es- Sevrî (161/778) ile, onu talebesi olan Abdullah b. Mübarek (181/797). Alim, âbid ve mutasavvıf olan bu zatlar da tâbiîn ve tebe-i tâbiîn devrinin işârî tefsîr yapan müfessirlerdendir. Süfyân-ı Sevrî'nin tefsîrinin sistematik olmadığı ve bize kadar ulaşmadığı biliniyor.⁵⁸ 'Abdullah b. Mübarek'in ise "el- Vâdih fi Tefsîri'l- Kur'ân" adlı iki ciltlik kısa bir tefsîri vardır.⁵⁹

Daha sonra işârî tefsîr, züht ve takvanın yanı sıra, "fenâ fillâh" düşüncesini de içine aldı. Bu devrede, Sehl b. Abdillâh et-Tusterî (283/896), Cüneyd-i Bağdadî (ö298/910), Ebûbekr Muhammed b. Mûsâ el-Vâsîti (331/942) yetişmiş ve işârî tefsîrle ilgilenmişlerdir.

Daha sonra hicri 4. asırda işârî tefsîrde büyük inkişaf olmuş, Ebû Abdurrahman es- Sülemî (412/1021), Ebû İshak es-Sa'lebî (427/1035), Abdülkerim el-Kuşeyrî (465/1072), Abdullah el-Ensârî (481/1089), İmam-ı Gazâlî (505/1111), Reşiduddîn el- Meybûdî yetişmiş ve diğer asırlarda da inkişaf yine devam etmiştir. İbn-i Berrecân (536/1141), Abdulkadir Geylanî (561/1165), Ruzbihan Baklî (606/1209) Abdülcelîl el-Ensârî (608/1211), Necmeddîn Kübra (618/1211), Necmeddîn Dâye (654/1256), Alâuddevle Simnânî (736/1335), Şihabuddîn Ebu Nefs Ömer es-Sühreverdî (632/1234), Fahrettin Ali et-Tucûbî (637/1239), Seyyid Burhâneddîn Muhakkik et-Tirmizî (638/1240) gelmektedir.⁶⁰ Daha sonra anlatılacağı üzere, Seyyid Burhâneddîn Muhakkik et-Tirmizî, Mevlânâ'nın 9 sene hocalığını yapmış, onun yetişmesinde büyük etken olmuştur.

6/12. yüzyıldan itibaren işârî tefsîr, "Vahdet-i Vücûd" telakkisi etkisi altına girmiş ve bu sahada İbn-i Arabî (638/1240), Sadreddîn Konevî (673/1274), Cemaluddîn Safedî (696/1296), Abdurrezzâk Kâşânî (730/1330) gibi alimler eser yazmıştır. Bu dönemden sonra işârî tefsîrde duraklama ve gerileme başlamış, ancak bu tür tefsîr yazma işi Osmanlı Devleti zamanında da devam ederek, pek çok alim ve mutasavvıf değişik işârî tefsîr kitapları yazmayı sürdürmüşlerdir.⁶¹

Kur'ân'a bâtmî mana veren sûfi yönelişin hepsi, elbetteki bu kadar değildir. Bunların yanı sıra başka alim ve mutasavvıflar da vardır. Ayrıca bu müfessirlerin tefsîrlerinin pek azı, Fâtiha'dan Nâs sûresine kadar tam bir tefsîrdir. Bunun sebebi, işârî yoruma müsait olan âyetlerin sayısının azlığıdır. Tam olan işârî tefsîrler ise, bu yoruma elverişli olmayan âyetlerin tefsîrini, rivâyet ve dirâyet tefsîri şeklinde veren tefsîrlerdir. İşari tefsîre müsait âyetlerse, daha çok Allahu Teâlâ'yla ilgili olan tevhid, ru'yetullah; insanla ilgili olan rûh, nefis, insan-ı kâmil, nübüvvet,

⁵⁷ Ateş, İşârî, s. 39

⁵⁸ Ateş, İşârî, s. 58. Süfyân es-Sevrî'nin bu tefsîri, Hindistan'ın Rampur şehrinin Ridâ Kütüphanesinde, kütüphane müdürü İmtiyâz Ali Arşî tarafından bulunmuş ve tek olan bu nüsha aynı yerde, adı geçen şahıs tarafından tashih edilerek basılmıştır. Nâsir'in dediğine göre, bu nüshanın başından ve sonundan, varaklar numaralı olmadığından, belirsiz bir miktar eksik bulunmaktadır. Kur'ân'daki müşkil lafızları, Hz. Peygamber ve sahabeden gelen rivâyetlerle tefsîr ettiği için, bir sûrenin başından son âyetine kadar tefsîrini kapsamamaktadır. Zira o zamanın tefsîr metodu böyleydi. Süfyân es-Sevrî'nin bu tefsîrini, Buhârî, Tirmizî, Ebû Davud ve İbn Mâce'nin de ravilerinden olan Ebû Huzeyfe Musâ b. Mesud en-Nehdî el-Basrî rivâyet etmiştir. Elimizde mevcut olan bu tefsîr de, 911 rivâyet bulunmaktadır. Bu nüshanın baskısı esas alınarak, Lübnan'da Dâru'l- Kütûbi'l- İlmîyye'de 1403/1983 yılında bir cilt halinde basılmıştır.

⁵⁹ Ateş, İşârî, s. 61

⁶⁰ Bkz., Ateş, İşârî, s. 63-165

⁶¹ Ateş, İşârî, s. 167-257. Bunların meşhurları arasında ise, Molla Fenâri (834/1431), Yazıcızâde Muhammed Bicân (855/1451), 'Alâeddîn es-Semerkindî (860/1455), Nimetullah Nahcivanî (920/1514), Aziz Mahmud Hüdaî (1038/1628), İsmail Ankaravî (1042/1633), Abdullah Bosnevî (1054/1644) Karabaş Veli (1097/1686), Niyazi Mısırî (1105/1694), İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725), Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî (1270/1854)'yi sayabiliriz. Ateş, İşârî, s. 222-249

velâyet, kazâ ve kader, cennet ve cehennem gibi âyetlerle, Kur'ân-ı Kerîm'deki darb-ı mesellerle ilgili tatbikî te'vîller ve hurûf-i mukattaa ile ilgili hususlardır.⁶²

Kur'ân-ı Kerîm'e sûfî yönelişin ortaya koyduğu eserler bu kadar da değildir. En az fikhî yönelişe ait eserler kadar sûfî yönelişe ait eserler de yazılmıştır. Zaten Kur'ân-ı Kerîm üzerinde yapılan çalışmaların ağırlık noktasını bu iki yönelişe ait eserler oluşturmaktadır. Sûfî yönelişe ait bu çalışmalar arasında tefsîrle birlikte müstakil eserler de mevcuttur. Hatta bu eserlerin oranı tefsîrlerden daha fazladır. Bu eserlerin amacı ise, sûfîlerin eğitimini sağlayacak yöntemleri ve usûlleri ortaya koymaksa da, aslında bu kitaplar sûfîyi güzel ahlâklı kılmak için ortaya konan araç eserlerdir. Nitekim bu konuda ilk ciddi eseri yazan Necmeddîn Kübra'dır. Bu konuda yazdığı "Usûl-i 'Aşere" adlı eserinde, bir sûfinin sahip olması gereken kuralları ve tasavvufun ana konularını şöyle sıralamaktadır: Tevbe, züht, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, mülâzemet, hakka dönmek, sabır, murâkabe ve rıza.⁶³ Böylece pek çok alim bu konulardaki Kur'ân âyetlerini açıklamış ve işlemiştir.

Bu anlamdaki sûfî yöneliş, Kur'ân'ın genel çizgisi içinde kaldığı için doğru, Kur'ân'ın bir yönünü ele alıp açıkladığı için gerekli, fakat bütünü kapsamadığı için eksiktir. Tabii bu durumda Kur'ân, merkez değil, malzemedir.⁶⁴

İşte tezimizin konusunu teşkil eden Mevlânâ'nın "Mesnevî" isimli kitabı da, bu tür kitaplardandır. Dolayısıyla biz de, üçüncü bölümde bu kitabın doğrudan âyetlerle ilgili görüşlerine yer vererek tefsîrle ilgisini ortaya koymaya çalışacağız.

C. TASAVVUF

1. TASAVVUFUN KELİME ANLAMİ, TARİFİ, KONUSU VE GAYESİ

a. Kelime Anlamı: Tasavvuf, mutava'at (dönüşlü) manası taşıyan "tefe"ul" babındandır. Kelimenin kökü hakkında ihtilaf edilmiş ve birçok farklı görüşler ileri sürülmüşse de, bu kelimenin ism-i mensûbu olan "*es-sûfî*" kelimesinin, Arapça dil kurallarına göre sadece "*es-sûf* = yün"dan gelebileceği dikkate alınca, "*tasavvuf*" kelimesinin de "yün elbise giyinmek" manasına geldiği görüşü kuvvet kazanmış olur. Zaten ilk sûfîlerden itibâren birçok tasavvuf ehlinin, dünya ve zevklerine itibar etmemenin alameti olan yün elbiseyi giydiği de bilinmektedir.⁶⁵

b. Tarifi: Tasavvufun, hepsi de "sıdk ile Allah'a yönelme" temeline dayanan iki bin kadar tarifi vardır.⁶⁶

⁶² Ateş, *İşârî*, s. 258-320

⁶³ Kırca, s. 142

⁶⁴ Kırca, s. 145-6

⁶⁵ Zerrûk, Ebû'l- 'Abbâs, *Kavâidu't- Tasavvuf*, Kâhire, 1409/1989, 3. Baskı, s. 6; Kelâbâzî, Ebûbekr, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't- Tasavvuf*, Beyrût, 1414/1993, s. 9-20; es-Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Luma'*, tah.: Abdulhalim Mahmûd ve Tâhâ 'Abdulbâkî Surûr, Mısır, 1380/1960, s. 40-1; el-Kuşeyrî, Ebû'l- Kâsım Abdulkerim, *er-Risâletu'l- Kuşeyriyye I-II*, Mısır, ts., II,550-5; İbni Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime*, Beyrût, 1409/1988, 2. Baskı, s. 611-2; Urpilyân ve Abdullâhzâde, s. 166; Mehmed Ali Aynî, *İslâm Tasavvuf Tarihi*, sad.: H.R. Yananlı, İstanbul, 1985, s. 35 vd.; es-Sehmerânî, Es'ad, *et-Tasavvuf Menşeuhi ve Mustalahâtuhû*, Beyrût, 1986, s. 15-20; el-Hafenî, *el-Mevsu'atu'l- Felsefiyye*, s. 138-9; Ateş, *Sülemî*, s. 1 ve *İşârî*, s. 11-2; Abdullah Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, İstanbul, 1986, s. 27 vd.; Y. Nuri Öztürk, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul, 1993, 5. Baskı, s. 11-9; İbrahim Agah Çubukçu, *Türk-İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, Ankara, 1992, s. 218-22; Osman Karabulut, *İslâm'da Gerçek Tasavvuf ve Edepleri*, Konya, 1994, s. 18-22; Kâmil Yaylalı, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, Konya, 1987, 3. Baskı, s. 8, 18-20; Osman Türer, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 29-31; Louis Massignon, "Tasavvuf" mad., *İA*, XII, 26-31; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1994, s. 51-4

⁶⁶ Zerrûk, s. 3; Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 41

Mesela, Cüneyd, "tasavvuf zamanı değerlendirmektir.", şeklinde tarif ederken, Ebû Yakub es-Sûsî de, "Sûfî, yokluğun kendini rahatsız etmediği, talebin kendisini yormadığı kimsedir."⁶⁷ diye tarif eder.

Mevlânâ'nın ise şu tarifi benimsediği anlaşılmaktadır: ""Tasavvuf nedir?" diye bir uluya sordular da; "gam ve keder zamanında kalbinde ferahlık bulmaktır." cevabını verdi."⁶⁸

Tasavvuf ve bilhassa onun pratiği olan tarikat yolu, şu şekilde de ifade edilmiştir: Tasavvuf kötü huyları ve mâsivâyı terkten sonra, iyi huylar ve zikrullah ile süslenip zinetlenmek daha sonra da yüce Allah'ı murâkabe ve müşâhede ile zuhûrât ve tecellilere mazhâr olmaktır."⁶⁹

c. **Konusu:** Tasavvuf, hakkın rızasını kazanmak ve ebedi saâdete ulaşmak için, nefsi terbiye etme, ahlâkı güzelleştirme, içi ve dışı tenvir etme, sûreti ve sûreti tezkiye etmeden, insan rûhundan; iman, ihsân ve dolayısıyla Allah'tan ve bu konularla ilgili olarak nefisle mücâhede, riyâzet, mükâsefe, müşâhede, makam, hal vb. hususlardan bahseden bir ilimdir.⁷⁰

Hz. Muhammed, varisleri olan hakiki alimlere iki türlü miras bırakmıştır: Biri zâhir ilmi, diğeri bâtın ilmi. İşte tasavvufun konusu da, keşf ve müşâhede yoluyla, daha doğrusu (manevî - rûhî) zevk ve vicdan yoluyla, Zât-ı İlâhî ve onun sıfatları, isimleri, fiilleri, oluşlar ve tecellilerden bahseden bu bâtın ilmidir.⁷¹

d. **Gayesi:** İnsan rûh ve bedenden meydana gelmiştir. Ruh ilahî emir aleminden, yani ulvî alemdendir. Oysa beden süffî alem olan bu dünyadandır. İnsanın asıl insanlığı ise, rûh iledir. Bedense, rûhün dünyadaki hayatı süresince kullandığı bir elbisesidir. Bu sebeple bir bakıma tasavvufun gayesi, "latif olan rûh, kesif olan bedene girince anâsırın rûh üzerinde yaptığı tesirler rûhün safvet-i asliyesine halel getirdiğinden ve insanın kemali, ancak rûhün safvetini muhafaza ile mümkün olduğundan, rûhün cisim üzerine galibiyetini temin etmektir."⁷² diyebiliriz.

Nefsi terbiye ve tezkiye ederek, güzel ahlâkı elde etmek, onu kemal mertebesine vardırılmaktır. Yani, ahlâk-ı Muhammediye'ye nail olmaktır.⁷³ Tasavvufun hedefi, "*İnsan-ı Kâmil*" yetiştirmektir. En büyük insanı kâmil de Hz. Muhammed'dir. İnsan-ı kâmil olmanın yolu, en büyük insan olan Peygamberimizin sünnetine tabi olmaktır. Onun sünnetine tabi olan onun ahlâkıyla ahlâklanır. Onun ahlâkı da en güzel ahlâktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberimizin ahlâkı şöyle vâsfedilmiştir: "**Gerçekten sen büyük bir ahlâk üzerindesin.**" (Kalem, 68/4) Bir hadîsi şerîfte de, "Ben ancak, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."⁷⁴ buyrulmaktadır.

Hz. Peygamberin iki görevi vardı; devlet reisliği, dîmî liderlik. Dîmî liderliği de iki kısma ayrılıyordu, fikhî liderlik (hukukî) liderlik, tasavvufî liderlik. İşte tasavvufun gayesi, bu tasavvufî liderliğe uygun, Peygamber vârisi insanlar yetiştirmektir.⁷⁵

⁶⁷ Kelâbâzî, s. 105

⁶⁸ Mevlânâ Celâleddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Belhî, *Mesnevi-i Ma'nevî I-VI*, bekuşuş ü ihtimâm-i Raynold A. Nicholson, 1925-1933, Tahrân, ts., III,3261 / Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi-i Şerîf, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzûm Nahfî Tercümesi I-VI*, haz.: Amil Çelebioğlu, İstanbul, 1967-1972, III,3283

⁶⁹ Mehmet Sâdık Kehribar, *Tasavvufun İncelikleri*, İstanbul, 1974, s. 22; Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 57

⁷⁰ Zerrûk, s. 9 vd.; es-Sehmerânî, s. 21 vd.; Türer, s. 26

⁷¹ Kısakürek, *Tasavvuf Bahçeleri*, İstanbul, 1991, s. 20

⁷² Erhan Yetik, *İsmail-i Ankaravî*, İstanbul, 1992, s. 25

⁷³ Karabulut, s. 6

⁷⁴ İmâm Mâlik b. Enes, *el-Muvatta I-II*, Kâhire, 1371/1951, II,690, Hüsnü'l- Hulk, 8

⁷⁵ Öztürk, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 24, 27; Türer, s. 27; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 56

2. TASAVVUFUN MENŞEİ, TARİHİ GELİŞİMİ, BAŞLICA METODLARI VE İSLÂM'DAKİ YERİ

a. **Menşei:** Tasavvufun menşei ve aslı hakkında İslâm alimleri ve müsteşrikler tarafından çeşitli nazariyeler ortaya atılmıştır. Şurası asla göz ardı edilmemelidir ki, tasavvuf İslâm'ın kendi öz malıdır. Tefsîr, hadîs, fıkıh, kelâm, vb. ilimler isim olarak nasıl ki, Peygamberimiz (sas) zamanında, hatta tâbiûn devrinde sistemleşmiş olarak ortada yok idiye tasavvuf ismi de sistemleşmiş olarak yoktu. Tasavvuf isim olarak saydığımız diğer ilimler gibi 2/8. asırda ortaya çıktı.⁷⁶

Etbâu't- tâbiûnden sonra insanlar arasında çıkan ihtilaf ve takvadaki derece farkı sebebiyle müslümanların salih ve fadıl kişilerine, yani dînin emirlerine şiddetle itina gösteren zevât-ı kirâma "zühhâd"⁷⁷ "ubbâd"⁷⁸ isimleri verilirdi. Daha sonraları, çeşitli bidatler ortaya çıkıp insanlar arasında âbidlik ve zahitlik hususunda farklı görüşler ortaya atılınca, şeriatın ahkâmına riâyet ederek, gaflet yollarından kalbini hıfz ve temiz kılan ehli sünnetin faziletli insanlarına, "mutasavvıf" ismi verilmiş oldu. Bu yolda yürümeye de "tasavvuf" denildi.

Tasavvuf ismi 200/815 tarihinden önce şöhret bulmuş olup, kaynaklara göre bu isimle ilk isimlenen zat 150/767 tarihinde vefat eden "Ebû Hâşim es-Sûffî"dir.⁷⁹

b. **Tarihi Gelişimi:** Kaynağını İslâm'dan alan ve Hz. Peygamber'le sahabenin yaşantısıyla şekillenen tasavvuf, gelişmesini sürdürerek günümüze kadar gelmiştir.

Tasavvufun kelime manası ve tarifi konularında da kısmen bahsettiğimiz üzere, İslâm'la birlikte başlayan tasavvufun tarihsel gelişimi başlıca üç bölümde mütalaa edilebilmektedir.

1. Hz. Peygamber (sas)'in bisetiyle başlayan ve hicri üçüncü asra kadar devam eden, birinci ve üçüncü asırlar arası, "doğuş ve teşekkül devresi".

2. Mevlânâ'nın yaşadığı dönemi de içine alan, üçüncü asırdan sekizinci asra kadar ki "gelişme ve kemal devresi" ve nihâyet,

3. Sekizinci asırdan günümüze kadar uzanan "duraklama devresi"⁸⁰

c. **Başlıca Metotları:** Tasavvuftaki seyr ü sulûkün başlıca iki metodu vardır:

1. Mücâhede-i nefsiyye veya zühht yolu: Bu metodu uygulayanlara "ubbâd", "zühhâd" adları verilmektedir. Bu metot zor ve meşakkatli amellere, perhiz ve riyâzetlere uzun süreli mücâhede-i nefis ve mücadelelerine dayanır. Bu metodda nefse muhalefet ve onun arzularını kırmak, az yemek (killet-i ta'âm), az uyumak (killet-i menâm), az konuşmak (Killet-i kelâm), uzlet etmek ve devamlı zikir ve ibadetlerle uğraşmak esas unsurlardır.

2. İlahî aşkın ve cezbenin ön planda olduğu, aşk ve cezbe yolu: Bu metotta da birinci metodun prensipleri geçerli olmakla beraber, oradaki kadar birinci planda değildir. Bu metotta esas olan aşk ve cezbe sahibi olmaktır. Çünkü âşık, zaten mâşûku için her zorluğa katlanacak,

⁷⁶ Öztürk, Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf, s. 32; Türer, s. 29 vd.; Şefik Can, Mevlânâ, İstanbul, 1995, s. 22

⁷⁷ Zâhid kelimesinin çoğulu olan bu isim, Kur'ân-ı Kerim'de başka bir çoğul kalıbıyla şöyle geçer: "...Ona (Yusuf'a) fazla râğbet etmemişlerdi (ona karşı zâhidler)." (Yusuf, 12/20)

⁷⁸ "İbâdet etmek" manasında olan "ibâdet" ve "ubûdiyyet" köklerinden gelen ve ism-i fâil olan "âbid = ibadet eden" kelimesinin çoğuludur. Başka bir çoğul kalıbıyla Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde geçmektedir. Bkz., Bakara, 2/138; Tevbe, 9/112; Enbiyâ, 21/84, 106; Zuhuf, 43/81 vb.

⁷⁹ Urpilyân ve Abdullahzâde, s. 166; es-Sehmerânî, s. 39 vd.; Aydınlı, s. 31 vd.

⁸⁰ Bkz., Yaylalı, s. 40-74; Çubukçu, Türk-İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, s. 227 vd.; Aydınlı, s. 33 vd.; Öztürk, Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf, s. 100 vd.; Türer, s. 65 vd.; Martin Lings, Tasavvuf Nedir, İstanbul, 1986, s. 51

onun rızasını kazanmak ve rızasına uymayan şeylerden uzak olmak için inanılmaz bir güçle çalışacaktır.⁸¹

Bunlardan başka bir de, güzel ahlâk ve vahdet-i vücûd nazariyesini esas alan üçüncü bir yol daha vardır.⁸²

Birinci metodun daha çok Irak, Suriye ve Mısır'da yaygın olmasına rağmen, ikincisi genellikle Orta Asya, Horasan ve Anadolu'da yayılmıştır. Birinci metod Hasan-ı Basrî ile, ikincisi ise Rabia-ı Adeviye ile ön plana çıkmıştır. Üçüncü metod ise, Muhyiddîn-i Arabi tarafından Endülüs ve Kuzey Afrika'da ortaya konulmuş, oradan da diğer İslâm beldelerine yayılmıştır.⁸³

Mevlânâ'nın tasavvufta takip ettiği yol ise, yukarıda geçen her üç ekolün bir karışımı ve sentezi şeklindedir. O, birinci metodu, Necmeddîn-i Kübrâ'dan, babası Bahauddîn Veled ve şeyhi Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî vasıtasıyla almış ve uygulamıştır. İkinci metodu, Horasan melametiyesinden Şems-i Tebrîzî kanalıyla elde etmiştir. Üçüncüsünü ise bizzat Muhyiddîn-i Arabi ve onun hem talebesi ve hem de üvey evladı olan Sadreddin Konevî vasıtasıyla elde etmiştir. Böylece Mevlânâ, bu üç metoda kendi meşrebini de ekleyerek tasavvuf tarihinin en ilginç ve önemli sentezlerinden birini meydana getirmiş ve bu önemli metoda damgasını vurmuştur. Bizce bu ona özgü, orijinal bir metod sayılmalıdır.⁸⁴

d. İslâm'daki Yeri: Buraya kadar özetle, tasavvufun kelime manası, tarifi, menşei, gelişimi ve metodlarından bahsettik. Şimdi de, tasavvufun İslâm Dînindeki yeri ve alimlerin tasavvuf hakkındaki kanaatlerinden kısaca bahsedeceğiz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, tasavvuf ilmi diğer İslâmî ilimler olan tefsîr, hadîs, fıkıh ve kelâm gibi Asr-ı Saâdetde müstakil bir ilim olarak bulunmamaktaydı. Ancak, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîsler içinde tasavvuf ilminin kökleri ve dayanakları bulunduğu gibi; Hz. Peygamber, ashâb, tâbiîn ve tebe-i tâbiînün yaşantılarında da tasavvufi hayat açıkça görülüyordu. Daha sonra, saydığımız diğer ilimler gibi tasavvuf da müstakil olarak sistemleşti, temel kavramlarına kavuştu; ilk müslümanlar gibi yaşamaya çalışan bir takım insanlar ortaya çıkarak "sûfi" ismiyle anıldı.⁸⁵

Tasavvuf hakkında alimlerin değerlendirmesine örnek olarak İmam Malik şöyle demiştir: "Kim fikhî bilmeden tasavvufa dalarsa, zındık olur. Kim de tasavvufsuz fikhla kalırsa, fâsık olur. İkisini bir araya getiren ise hakikate ulaşır."⁸⁶

Bir şeyin şerefi, o şeyin ilgili olduğu şeye göredir. Buna göre tasavvufun ilgili olduğu şeyden daha şerefli bir şey yoktur. Çünkü tasavvufun başı, Allah'ı tanıma ve onun emirlerine sarılma sonucu elde edilen, Allah korkusudur. Sonucu ise, kalbde Allah'tan başka her şeyi çıkarıp, kalpte yalnız O'na yer vermektir. Cüneyd-i Bağdadî ise, şöyle demektedir: "Eğer ben, şu gökyüzünün altında, arkadaşlarımızla konuştuğumuz bu ilimden daha şerefli bir ilim bilseydim, kesinlikle ona koşardım."⁸⁷

Gerçek tasavvufsa, yaşanmaksızın asla bilinemez.⁸⁸ Yine tasavvufun büyüklerinden sayılan Cüneyd-i Bağdadî, bu konuda da şöyle demektedir. "Biz tasavvufu "kîl u kâl"den, riyâ ve cidâlden elde etmedik. Onu, açlık, uykusuzluk ve salih amellere sarılmakla elde ettik."⁸⁹

Fıkıhın hükmü (halk için) umumîdir. Çünkü onun maksadı, dînin zâhirini ikame etmek, şerefini yükseltmek ve sözünü geçerli kılmaktır. Tasavvufun hükmü ise, özellikle havâss için olup, hususîdir. Çünkü o, sadece kulla Rabbi arasında cereyan etmektedir.⁹⁰

⁸¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul, 1985, 4. Baskı, s. 70; Kehribar, s. 92

⁸² Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sûfilîğine Bakışlar*, İstanbul, 1996, s. 89 vd.

⁸³ Ocak, s. 89 vd.

⁸⁴ Ocak, s. 129-32, 142

⁸⁵ Aydınlı, s. 35 vd.

⁸⁶ Zerrûk, s. 4

⁸⁷ Zerrûk, s. 9

⁸⁸ Zerrûk, s. 13

⁸⁹ Zerrûk, s. 14

Bu ayrıma dikkat çeken İbnu'l- Celâ da şöyle der: "Kim, hem Hakk'a hem de halka hakikat zâviyesinden muamele ederse, zındık olur; kim de, hem Hakk'a hem de halka şeriate göre muamele ederse, Sünnî olur ve her kim de, Hakk'a hakikatle, halka ise şeriatle muamele ederse, o da sûfi olur."⁹¹

Buna göre, sûfinin muâmelâta bakışı, fakîhin bakışından daha hususîdir. Çünkü fakîh, muâmelâtta caiz olmayı hedef alır, sûfi ise, kemal mertebesini (takvayı) gözetir.⁹²

Ali Nihat Tarlan tasavvuf hakkında, "tasavvuf insanları maddeden uzaklaştırmak ister; gayesi, onun yerine insana yakışan, daha doğrusu insan varlığının hakiki sebebi olan mana ve hakikat aşkını ona vermektir. Bizde maalesef gerek dîn, gerek tasavvuf türlü şekillerde istismar edilmiş, hakiki yolundan ayrılmış, yanlış istikametlere sürüklenmiştir." demektedir.⁹³

Güngör'de de aynı endişe vardır. O, tasavvufun, bazılarına göre, esas itibariyle dünyadan bir çekilme ve başka alemlerde saâdet arama olduğunu ve bu hareketin, yaşanan hayattaki tatminsizlikler son haddine çıktığı zamanlarda geliştiğini,⁹⁴ böylece de, insanı pasifleştirdiğini, mesela Gazâlî ve Mevlânâ gibi büyük ilim adamlarını kabuğuna çekerek, çevresinden kopardığını söyler.⁹⁵ Oysa, Gazâlî ve Mevlânâ'yı, Gazâlî ve Mevlânâ yapanın asıl tasavvuf olduğunu; eğer tasavvuf olmasaydı bu iki alimin de diğer sıradan alimler gibi kalacağını unutmaktadır.

Tasavvufun İslâm'daki yeri, muhtelif alimlerce değişik açılardan eleştirilmiş, lehte ve aleyhte birçok görüşler serde dılmıştır. Biz bu hususları, konunun bilim adamlarına havale ederek, konumuza şu misâlle son vermek istiyoruz: III Selim sanatkâr rûhlu, mûsikîşinâs ve pasif manada, Mevlevî idi. Hem kendini hem de, devlet işlerini ihmal ettiği bahanesiyle, ney çalarken ve kendini neyle savunurken öldürürler. Halbuki, yine bir sûfi olan Akşemseddîn ise, Fatih Sultan Mehmed'i, böyle bir durumdan kurtarmış ve kendisine "nasip vermesi" için yalvaran Fatih'e, "Siz, sizi sair halk gibi zannetmeyesüz, ıslah-ı memleketten gayri nesneye iştiğal göstermeyesüz." diyerek, tarikate sulûk etme arzusunu reddedip, onun cihangir olmasında büyük amil olmuştur. Böylece o, tasavvufa bu şekilde karşı çıkacaklara daha İsâbetli bir şekilde çoktan cevap veriyordu.⁹⁶

Sonuç:

İnsan rûh ve bedenden mürekkep iki yönü olan bir varlıktır. İnsanı, dünyada Allah'ın emirleri doğrultusunda yaşatıp, ahirette de cennet ve yüce Allah'ın cemaline nâil kılmak için var olan ilahî dînler'in de bu iki farklı yöne uygun iki farklı tarafı vardır. Birincisi insanın bedenini terbiye ederek onu Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket eden bir mekanizmaya çevirmek, ikincisi de, insanın asıl önemli ve diğer varlıklardan onu ayıran yönü olan rûhunu eğiterek, onu Allah'a dönmeye müsait mutmain bir kabiliyete⁹⁷ sahip kılmaktır. İşte diğer ilahî dînlerde olduğu gibi, İslâm'da da bu iki yönün birincisine şeriat, ikincisine ise tarikat ve tasavvuf demekteyiz. Önce vücûd Allah'ın emirlerine itaat ettirilecek, sonra da asıl ve esas olan rûhunun olgunlaştırılmasına sıra gelecektir. Birincisi şeriatın, ikincisi ise tasavvufun işidir. Dolayısıyla her ikisi de İslâm'ın birer ana yönü ve bölümüdür. Şeriat nasıl İslâm ise, tasavvuf da öylece İslâm'dır. Namaz ve zekat gibi zâhiri (bedenî) ibadetler şeriatın; cömertlik, doğruluk, tevazu ve benzerleri de tasavvufun konusuna girer, ikisi birbirini tamamlayan bir bütündür. Birisi eksik olursa, İmam

⁹⁰ Zerrûk, s. 15

⁹¹ Zerrûk, s. 19

⁹² Zerrûk, s. 33

⁹³ Çelebioğlu, s. 14

⁹⁴ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul, 1989, 3. Baskı, s. 165

⁹⁵ Güngör, s. 197-8

⁹⁶ Nihat Sami Banarlı, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, İstanbul, 1984, s. 57. Ayrıca geniş bilgi için bkz., Cavit Sunar, *Mistisizm Nedir?*, İstanbul, 1979, s. 95 vd.; Titus Burkhardt, *İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş*, çev.: Fahrettin Arslan, İstanbul, 1995, 2. Baskı, s. 15 vd.

⁹⁷ Bkz., Fecr, 89/27-8

Malik'in dediği gibi olur.⁹⁸ Dünyada rûhsuz bir beden işe yaramayacağı gibi, bedensiz bir rûh da düşünülemez. Şu halde, dünyada "müslümanım" denildiği müddetçe, şeriata bağlı olmak, fakat aynı zamanda tasavvufla da içiçe olmak gerekir. Nitekim, Mevlânâ bu konuda, "Ey hakikat talibi! Bil ve âgâh ol ki, şeriat, yol gösteren bir mum gibidir. Fakat mum ele alınmakla yola çıkılmış olmaz. Ama yola koyulunca, o yolda seyr ü sulûkün, tarikattır. Sonra maksada ulaşıncı o da, hakikattir." diyerek,⁹⁹ şeriatın Allah'a ulaşma yolunun bilgisi, tarikatın bu işin tatbikatı, hakikatin ise maksuda vasıl olma olduğunu bildirmektedir.

⁹⁸ "Şeriatsız mutasavvıf olmak isteyen zındık, tasavvufsuz şeriati yaşamak isteyen de fâsık olur. Her ikisinin gereklerini yerine getiren ise, hakikati elde eder." Zerrûk, s. 4

⁹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, V. cildin mukaddimesi

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ'NIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

1.1. MEVLÂNÂ'NIN YAŞADIĞI 7/13. ASRIN SİYÂSÎ, İÇTİMÂÎ VE İLMÎ ÖZELLİKLERİ

Bir insanı iyice tanıyabilmek, önce, o insanın yaşadığı yer (coğrafya) ve zaman (tarih)'in siyâsî, içtimâî ve ilmî özelliklerini bilmekle mümkün olur. Yoksa o insanla ilgili birçok konu, ya tam olarak anlaşılamaz, ya da yanlış anlaşılır. Biz de Mevlânâ ve dolayısıyla Mesnevî'yi daha iyi tanımak ve anlamak için önce, Mevlânâ'nın yaşamış olduğu 7/13. yüzyılın, siyâsî, içtimâî ve ilmî özelliklerinden, sonra da hayatının önemli kısmını geçirdiği yerler olan, Belh ve Konya'nın durumundan bahsetmek istiyoruz.

1.1.1. SİYÂSÎ ÖZELLİKLERİ

Mevlânâ'nın yaşadığı bu asrı, diğer asırlardan ayıran en önemli özellik, dünya tarihinin akışını değiştiren Moğol istilasıdır (1218). Moğollar ilk başta, Mevlânâ'nın doğduğu şehrin de bağlı bulunduğu, Harzemşahlar Devletine (1097-1231) saldırmış, dönemin Harzemşahu olan Celâleddîn'in Anadolu'ya doğru çekilmesi üzerine, Moğolların Anadolu'ya girmesine zemin hazırlanmıştı.

Bu asır Anadolu Selçuklularının (1074-1308) en karışık ve zayıf dönemiydi. Fakat Alâeddîn Keykubât I (1219-1337) kısmen Anadolu'da bir müddet huzuru sağlamış, sosyal, ekonomik ve ilmî yönden refahı temin etmişti. Ondan sonra yönetimi eline geçiren Sadettin Köpek, devlet işlerini altüst etmiş, Anadolu'daki huzuru yeniden bozmuştu. Bu arada, daha çok Şamanî inançlara bağlı olup, İslâmiyet'i henüz hazmedememiş bir Türkmen Şeyhi olan Baba Resûl'ün çıkarmış olduğu kanlı isyanlar da buna eklenmişti. Anadolu Selçuklu Devletinin zayıflığını ortaya koyan bu olaylardan cesaret alan Moğol ordusu, Baycu Noyan komutasında Anadolu'ya saldırmış (1242-1243) ve Anadolu Selçuklu Devletini kendilerine bağlı bir eyalet haline getirerek sonunda yıkılmasına sebep olmuştur.

Kısaca, bir asır önce Haçlı seferleriyle mücadele etmek zorunda kalan İslâm alemi, bu asırda da Moğollar'ın istilası ve zulmü ile karşılaşmış, dönemin Abbâsî Halîfesi Musta'sım (1242-1258), Moğollar'ın kılıçlarıyla can vermiş ve bu görülmemiş zulüm ve istilalardan diğer İslâm devletleri de nasibini almıştı. Mesela, o zamanlar Mevlânâ'nın yaşadığı Anadolu'da Anadolu Selçuklu Devleti, Sultan Alâeddîn Keykubât I'nın 17 senelik dönemi hariç tutulacak olursa, bu asrın sonlarına doğru Moğollar'a tâbi bir beylik haline gelmiş, devleti temsil eden sultanlar, bazen Moğollar tarafından görevden alınmış, bazen öldürülmüş ve bazen de Moğollar'a sığınarak hüküm sürmüşlerdir. Bu esnada vezirlerin emin olmamaları, beylerin, bazı değişik büyük grupların ve yine bazı vezirlerin Moğollar'la ittifak edip isyan etmeleri, siyâsî ortamı altüst etmiş, halkı canından bezdirip, kime kul olacaklarını bilemez bir duruma getirmişti.

İşte Mevlânâ'nın yaşadığı 7/13. asırda siyâsî durum, genelde böyle karmâşık ve huzursuz bir dönemi temsil ediyordu.¹⁰⁰

1.1.2. İÇTİMÂÎ ÖZELLİKLERİ

6/12. asırda Batıdan gelen Haçlı saldırıları sonucu, sosyal ve ekonomik yönden büyük bir çöküntü içinde olan Anadolu insanı 7/13. asırda da doğudan gelen Moğol saldırıları ile iyice sarsılmış, büyük bir ümitsizlik içine düşmüştü.

Öyle ki, Moğollar işgal ettikleri yerlerde her türlü zulüm ve cefadan geri durmuyor, Hıristiyanlar'ın teşvikiyle, müslümanları şarap içmeye, kiliseye girmeye, haç takmaya, Hıristiyanlığı övüp İslâm'ı yermeye zorluyorlardı.

Nüfusun iyice azaldığı böyle bir ortamda, olaylardan uzak kalabilmek için inzivâ hayatını tercih edenler olduğu gibi, ilim ve ibadetle meşgul olanlar da çoğalıyordu.

Doğudan gelen Moğol saldırısı, Anadolu'ya bir göç dalgasını da beraberinde getirmişti. Bu göçlerin içinde Mâverâünnehr bölgesindeki bir çok alim ve sûfi de bulunmaktaydı. Mesela Fahreddîn-i Irâkî (688/1289), Evhadeddîn-i Kirmânî (635/1237) gibi sûfiler, Necmeddîn Dâye (651/1253), Mevlânâ, babası Sultân'ül Ulemâ Bahâeddîn Veled, onun halifesi ve Mevlânâ'nın şeyhi Tirmizli Seyyid Burhâneddîn, yine sohbet şeyhi Tebrizli Şemseddîn gibi alim ve mutasavvıflar bu göç dalgasının içinde yer almaktaydılar.

Bu alimlerden ve mutasavvıflardan pek çoğu da yaşadıkları yerlerde Moğol askerleri tarafından öldürülmüşlerdi. Mesela Harzem'de Necmeddîn-i Kübra, Nişabur'da Ferîduddîn-i Attâr vb. Moğollar'ın zulüm kılıcıyla şehit edilenlerdendi.

Böylece 6/12. asırdan başlayarak, bu asırda da devam eden Haçlı Seferleri, Moğol saldırıları, Bizanslılar, Ermeniler ve Rumlarla yapılan çarpışmalar, Anadolu'da yer yer teşekkül etmiş beyliklerin, önce aralarında başlayan, sonra Selçuklular'a karşı ayaklanmaya varan anlaşmazlıklar, siyâsî ve sosyal isyanlar, halk üzerinde yıpratıcı tesirler yapmış ve büyük bir ümitsizlik havası meydana getirmişti. Yaşamaktan bile tat almayacak duruma gelen ve ölümü yaşamaya üstün sayacak derecede bedbinleşen halk, manevî bir teselli aramak ihtiyacı duymaya başlamıştı. Teselli arayan bu halk kitleleri için sûfiyâne tarikatlar en müsait bir zemin teşkil etmiş ve Anadolu'nun hemen her köşesinde açılmaya başlayan tekkeler, hânkâhlar ve zâviyeler büyük bir rağbet görmüş ve bu maneviyat ocaklarına sığınan kitlelerin büyüklüğü ve gittikçe gelişip çoğalması karşısında devlet adamları ve hükümdarlar bile ses çıkaramamış, bilakis bu maneviyat ocaklarına ve onların müessislerine alaka ve saygı göstermek mecburiyetini hissetmişlerdir.

İslâm alemi üzerinde büyük bir otorite kuran Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin, "Mevlevî" tarikatını kurması, Yesevîlik, Nakşibendîlik, Bektaşîlik, Babaîlik, Hurûflik, Ahlîlik, Kızılbaşlık,

¹⁰⁰ Bkz., İbnü'l-Esir, İzzuddîn Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târîh I-XIII*, nşr.: C. J. Tornberg, Beyrût, 1385/1965, XII,390 vd.; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'il, *el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XIV*, nşr.: Mektebetü'l-Me'ârif, Beyrût, 1398/1977, 2. Baskı, XIII,86 vd.; Eva de Vitray - Meyerovitch, *Rûmî et Le Soufisme*, Bourges, 1977, s. 7-8; H. Gazi Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara, 1982, s. 79 vd.; Neşet Çağatay, "Mevlânâ Devri Selçuklu Türklerinin Politik, Sosyo - Ekonomik Sorunları", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara, 1985, s. 330 vd.; Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri, Devletler ve Hânedanlar I-IV*, Ankara, 1989, I,111 vd., II,26 vd.; Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, Ankara, 1989, s. 97 vd.; Ebûl-Hasan en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi I-V*, çev.: Yusuf Karaca, İstanbul, 1992, I,389 vd.; Vehbi Ecer, "Yunus Emre Döneminde Anadolu'da Kültür Hayatı ve Anadolu'nun Vatanlaşması", *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 36, (Eylül - Ekim 1992), s. 16 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, s. 45 vd.; Erdoğan Mercil, *Müslüman - Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993, s. 116 vd.; Aydın Taneri, *Harzemsahlar*, Ankara, 1993, s. 11 vd.; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 3 vd.; Can, s. 15 vd.; Mustafa Usta, *Divân-ı Kebîr'de Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü*, İstanbul, 1995, s. 13-4; Alişan Özatilla, *Hak Aşığı Mevlânâ Celâleddîn*, Konya, ts., 3. Baskı, s. 3 vd.

Haydarîlik vb. tarikatların meydana gelmesi, müslümanların, bilhassa Anadolu Türkleri'nin tarihinde büyük bir buhran ve intikal devresi addedilebilecek olan bu devre, 6/12 ve 7/13. asırlara tesadüf etmektedir.¹⁰¹

Olumsuz şartların hakim olduğu bu dönem, her ne kadar menfi gibi gözükse de, "Evet, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır." (İnşirâh, 94/6); "De ki: "Ey mülkûn sahibi Allahım, dilediğine mülk verirsin dilediğinden de mülkû çeker alırsın ve dilediğini aziz, dilediğini de zelil edersin. Hayır, yalnız senin elindedir. Muhakkak ki, sen her şeye kâdirsin. Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü de gecenin içine koyarsın, ölüden diri çıkarırsın, diriden de ölü çıkarırsın, dilediğine de hesapsız rızık verirsin." (Âli İmran, 3/26-7); "Harp üzerinize yazıldı. Gerçi o size hoş gelmez, fakat olur ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız, halbuki o hakkınızda bir hayırdır. Ve olur ki, bir şeyi seversiniz, halbuki hakkınızda o, bir serdir, siz bilemezsiniz, Allah bilir." (Bakara, 2/216) âyetlerinin mefhumu gereği, Mevlânâ'nın yetişmesi gibi birçok olumlu ve verimli hadîselere de gebe olduğu görülmektedir.

1.1.3. İLMÎ ÖZELLİKLERİ

13. asır gerek Ortaasya ve Anadolu'da ve gerekse diğer İslâm ülkelerinde mezheplerin, hatta dînlerin kaynaştığı, yan yana yaşadığı bir devirdir. Ancak yine de bu yüzyılın başlarında, ilim ve fikirde ağır basan temâyül, akıl, kıyas ve felsefe yoluydu.

11 ve 12. asırda, felsefe yayılmış, Farabî (339/950) ve İbn Sînâ (429/1037)'nin görüşleri sultanların saraylarında, medreselerde tartışılır olmuştu.

İmâm-ı Gazâlî'nin felsefeye hücum edip onu kötölemesiyle, alimler ve taraftarları ikiye ayrılmış, birbirleriyle münakaşa ve mücadele eder duruma gelmişlerdi.

Mevlânâ'nın doğup, çocukluğunun geçtiği şehir olan Belh'de, devrin sultanının hocalığını da yapan Fahreddîn-i Râzî (606/1209) felsefe taraftarı olması dolayısıyla felsefeye karşı çıkan Mevlânâ'nın babası Sultân-ı Ulemâ Bahâeddîn Veled ile geçinememiş, sultanın da Râzî'yi desteklemesi sebebiyle Bahâeddîn Veled'in aile ve müritleriyle birlikte oradan göç edip, Anadolu'ya gelmesine sebep olmuştur.

Dönemin fikir hayatında felsefe, akıl ve kıyasa aşırı değer verilmesi imanım en önemli kaynaklarından biri olan aşk ve heyecanı yok etmiş, Mutezîlî ve Eşârî görüşlerinin sadece akıl, kıyas ve felsefeye dayanan münakaşaları halka huzur vermekte yetersiz kalmıştı. Olumsuz siyasî, sosyal ve ekonomik şartların da insanları canından bezdirdiği böyle bir ortamda onlara şevk, heyecan ve dinamizm kazandıracak bir öndere ihtiyaç iyice belirginleşmişti. İşte aranan bu vasıfları taşıyan Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî bu şartların sonucu ortaya çıkmış, asırlar boyu kelâm ilmiyle yeterince tatmin olamayan akılları ikna edip, huzur ve itminana erdiren yeni bir rehber olmuştu.

¹⁰¹ Bkz., İbnu'l- Esîr, XII,390 vd.; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n- Nihâye, XIII,86 vd.; Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1966, 2. Baskı, s. 175 vd.; İsmail Hilmi Soykut, Unutulmaz Mısralar, İstanbul, 1968, s. 26; en-Nedvî, İslâm'da Fikir ve Davet Önderleri, çev.: Yusuf Yılmaz, İstanbul, 1986, s. 294 vd.; Naci Okçu, Türk İslâm Edebiyatı (Ders Notları), Erzurum, 1987, s. 6-7; Nazif Şahinoğlu, Sadi-yi Şîrâzî ve İbn Teymiyye'de Fert ve Cemiyet İlişkileri, İstanbul, 1991, s. 49-50; Turan, Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1993, s. 292 vd.; Yurdaydın, s. 80; Gölpınarlı, Mevlânâ, s. 10 ve Mevlânâ Celâleddîn, Divân-ı Kebîr I-VII, Ankara, 1992, s. LXXII vd.; Kul Sadi, Mevlânâ'yı Anlamak, İstanbul, 1984, s. 20; Mûsâ Kazım Yılmaz, "Büyük İslâm Şairi Yunus Emre" Diyanet Dergisi Yunus Emre Özel Sayısı, C. 27, 1991, Ocak-Şubat-Mart, sayı: 1, sayfa: 13 vd.; Merih Baran, Ahi Emir Ahmed, Ankara, 1991, s. 3; Erkan Türkmen, The Essence of Rumi's Mesnevî, Konya, 1992, s. 4-5; Ecer, s. 17 vd.; Hacı Ahmet Sevgi, Mevlânâ'nın Mesnevisi'nde Devrin Örf ve Adetleriyle İlgili Bilgiler, Kayseri, 1994, s. 11 vd.; Meliha Ülker Anbarcıoğlu, "Mevlânâ ve Muhtî", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Ankara, 1961, s. 211

Bu devir, böyle olumsuz yönlerin yanı sıra ilim, sanat, edebiyat ve tasavvufta en yüksek noktaya ulaşmış, artık bundan sonra büyük alim ve mutasavvıfların yetişmesi nadir hususlardan olmuştur.

12. asırdan başlayarak bu asrın sonlarına kadar devam eden bu devrede, Mevlânâ ve çevresinin yanı sıra birçok alim, mutasavvıf ve edebiyatçı da hep bu dönemde yetişmişlerdi.¹⁰²

Kıtalar arası ilim ve sanat hayatının yaşandığı bu dönemde ortak ilim dili Arapça; edebiyat dili ise Farsça olarak yaygındı. Ayrıca ilim ve sanat adamları için o dönem en emin ve saygı ile karşılanan yer olan Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin resmî dili de Farsça idi.

Genelde Sünnî ve Hanefî olan Anadolu, sultanlarının ilim, sanat ve edebiyata önem vermesi yüzünden, bu alanda çok büyük medeniyetler yaşamaktaydı. Bu yüzden İslâm aleminin her yerinden buraya bir ilim ve medeniyet göçü oluyordu. Mevlânâ ve ailesi de bu göç edenler arasındaydı. Eğitimin ücretsiz olduğu bu dönemde, İslâm alemindeki büyük ve önemli medreselerin yanı sıra Anadolu'da da birçok medrese ve dâruşşifâ¹⁰³ inşa edilmişti.¹⁰⁴

¹⁰² Mesela, Farsça yazar ilk büyük tasavvuf şairi Senâî (525/1130), Kâdiri tarikatının kurucusu büyük veli Abdülkâdir Geylânî (562/1166), Sühreverdîye tarikatının kurucusu büyük üstad Abdülkâhîr es-Sühreverdî (563/1167), İsrâkiyye ekolünün kurucusu el-Maktûl Yahya es-Suhreverdî (587/1191), önemli tasavvufî teşbih ve temsillerle Mevlânâ'ya örnek olan mutasavvıf yazar, Ferîduddîn-i Attâr (597/1200), Kübrevîyye tarikatını kurucusu, Abdülkâhîr es-Sühreverdî'nin talebesi ve Mevlânâ'nın babasının şeyhi Necmeddîn-i Kübrâ (618/1221), Arapça yazar önemli tasavvuf şairi İbn Fârid (633/1235), Abdülkâhîr es-Sühreverdî ve Abdülkâdir Geylânî'nin talebesi, Halîfe Nasır ile Şeyh Sadî'nin piri, Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (633/1235), İsrâkiyye fikirlerinin geliştiricisi, vahdet-i vücûd görüşünün kurucusu, Mevlânâ'nın fikirlerinden büyük ölçüde etkilendiği büyük mutasavvıf ve şeyh Muhyiddîn b. Arabî (638/1240), Şeyh Evhaduddîn Kirmânî (635/1237), Fahrüddîn İrakî (688/1289), Necmüddîn Dâye (651/1253), Hacı Bektaş-ı Veli (670/1271), Muhyiddîn b. Arabî'nin üvey evladı ve fikirlerinin savunucusu Sadreddîn Konevî (673/1274), Müeyyedüddîn Cendî (700/1301) ve Yunus Emre (707/1308), tasavvuf ile sünneti kaynaştıran, felsefeye sınır koyan, Hüccetü'l- İslâm İmâm Gazâlî (505/1111), Endülüs'lü vezir, hekim ve filozof İbn Bacce (533/1138), Mutezilî büyük müfessir Zemahşerî (539/1144), mezhepler tarihçisi Şehristânî (548/1153), Endülüs'lü katip, hekim ve filozof İbn Tufeyl (584/1188), yine Endülüs'lü Aristocu hekim ve filozof İbn Rüşd (Averroes) (595/1198), aynı tarihte vefat eden İbn Sînâ (Avicenna), mütetekellim, müfessir Fahrüddîn-i Râzî (606/1209), ansiklopedist Yakut el-Hamevî (627/1229), tarihçi İbnü'l-Esir (632/1234), aslen Endülüs'lü Aristocu üslûbta bir filozof olup, sonradan tasavvufa dönen İbn Seb' (668/1269), filozof ve astronom Şifî öğrettilerini kodifiye eden Haşhaşilere ve Moğollar'a hizmetlerde bulunmuş olan Nasıruddîn et-Tûsî (673/1274), biyografik sözlükçü İbn Hallikân (681/1282), müfessir Beydâvî (685/1286) de bu devrin önemli alim ve filozoflarıydı. Yine bu dönemde yetişen önemli edebiyatçılara ise, matematikçi, astronom, filozof ve rubâî şairi Ömer Hayyâm (516/1122), taşlamalar ve didaktik kasideler yazarı şair Enverî (587/1191), hamse yazarı Nizamî Gencevî (600/1203), ahlâkî ve tasavvufî konularda nesir ve şiir yazarı Şeyh Sadî (692/1292) örnek gösterilebilir.

¹⁰³ Örneğin, Konya'da Altun Aba Medresesi (1202), Sırçalı Medrese (1242), İnce Minareli Medrese (1252), Karatay Medresesi (1251), Kayseri'de Hunat Hatun Medresesi (1237), Sivas'ta Gök Medrese, Çifte Minareli Medrese (1271), Tokat'ta Gök Medrese (1275), Ankara'da I. İzzeddîn Keykâvûs Medresesi (1211). Anadolu'nun hemen her şehrinde dâruşşifâlar da bulunuyordu. Bunların başlıcaları ise, Gevher Nesibe (1205), Divriği'de Turan Melek (1228) daruüşşifâlarıdır. Ayrıca astronomi ilminin okutulduğu medreseler de bulunmaktaydı. 1272 yılında Kırşehir'de yapılmış olan Cacaoğlu Medresesi bunlardan biriydi.

¹⁰⁴ Köprülü, s. 172 vd.; Gölpınarlı, Mevlânâ, s. 11 vd.; Anbarcıoğlu, s. 210 vd.; en-Nedvî, Davet Önderleri, s. 325 vd.; Ecer, s. 23 vd.; Türer, "XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf ve Yunus Emre", Diyanet Dergisi Yunus Emre Özel Sayısı, C. 27, Ocak-Şubat-Mart, sayı: 1, s. 88; Çağatay, "Mevlânâ Devri Selçuklu", s. 333; Mercil, s. 198 vd.; Turan, Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, s. 316 vd.; Mehmet Şeker, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, Ankara, 1987, s. 121 vd.; Süleyman Uludağ, Fahrüddîn Râzî, Ankara, 1991, s. 21; Taneri, s. 181 vd.; Hilmi Ziya Ülken, "Mevlânâ ve Yetiştirdiği Ortam", Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri, 15-17 Aralık 1973 Ankara, haz.: Mehmet Önder, Ankara, 1973, s. 228; Gölpınarlı, Divân-ı Kebîr, LXXXI vd.; Yurdaydın, s. 80 vd.; Öztuna, Türk Tarihinden Yapraklar, İstanbul, 1992, s. 73; Nuri Topaloğlu, Selçuklu Devri Muhaddisleri, Ankara, 1988, s. 31; İrene Melikoff, "Mevlânâ'nın Yaşadığı Yüzyılda İslâm Araştırmaları", Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, haz.: Feyzi Halıcı, Konya, 1978, s. 207 vd.; M. G. S. Hodgson, İslâm'ın Serüveni I-III, redaktör: Metin Karabaşoğlu, İstanbul, 1993, II, 244, 327, 346; Özatilla, s. 8 vd.

1.1.4. BELH'İN DURUMU

Bugünkü Afganistan Devleti'nin sınırları içinde kalan Belh şehri, İslâm egemenliğine girmeden önce Zerdüştlüğün, Budistliğin, Mecusiliğin ve nihâyet Hıristiyanlığın mekan tutmuş olduğu bir şehirdi. Hz. Muaviye döneminde (41-61/661-680) müslümanların eline geçmişti. Abbasîler'in ilk dönemlerinde adı pek geçmeyen Belh, Sâmânîler'in son döneminde büyük bir gelişme gösterip, ticaret ve yüksek kültürü ile diğer şehirlerden farklı bir yer elde etti. Bu nedenle ona, "beldelerin anası" anlamına gelen "Ümmü'l- Bilâd" lakabı ile "görkemli, muhteşem" manasına gelen "el-Behiyye" veya "el-Beldetu'l- Behiyye" sıfatı verilmişti.¹⁰⁵

Gazneliler'in başkenti olarak da kullanılan Belh,¹⁰⁶ daha sonraları, Gaznelilerle Selçuklular arasında devamlı bir mücadele alanı haline geldi. Gurlular, Karahıtaylar ve Harzemşahlar'ın eline geçti. 1220 yılında Cengiz Han'ın yönettiği bir ordu tarafından yerle bir edilip, halkı kılıçtan geçirildi ve yaklaşık 100 yıl harabe halinde kaldı.

Selçuklular devrinde şehir onarıldı; büyük medreseler, camiler, dergahlar ve hânkâhlar ile donatıldı. İlme ve düşünceye meraklı büyük alimler, ünlü sûffiler, sanatçılar ve filozoflar, bu şehirde büyük bir yekûn oluşturuyordu. İslâmiyet, Hıristiyanlık, Zerdüşlük, Şamanizm, Budizm, felsefe inançları, içiçe yaşamaktaydılar.¹⁰⁷

Belh'de tefsîr, hadîs, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında yetişen alimler, daha sonra Bağdat ve Dimaşk başta olmak üzere çeşitli şehirlere dağılarak İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bundan dolayıdır ki, şehir, "Kubbetu'l- İslâm" ve "Dâru'l- Fıkh" adıyla anılmıştır.

Belh'i diğer İslâm şehirlerinden ayıran en önemli özellik, oradaki karma kültürler içinde İslâm'ın kendi özgün yerini alması ve medreselerindeki ciddi eğitimin yanı sıra, mezun olabilmek için yapılan imtihanlarda büyük alimlerden oluşan jüri tarafından başarılı sayılmanın mecburi oluşuydu.

Mevlânâ'nın doğduğu zamanlarda Belh'de felsefe taraftarlarıyla tasavvuf taraftarları arasında kıyasıya bir mücadele yaşanmaktaydı. Mevlânâ'nın yetişmesinde önemli rolü olan babası Bahâeddîn Veled, hocası Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî, işte böyle bir ortamda yaşamışlardır. Mevlânâ da çocukluğunu böyle bir çevrede geçirmişti.¹⁰⁸

1.1.5. KONYA'NIN DURUMU

İçanadolu'nun güneyinde bulunan, Konya,¹⁰⁹ Bizans İmparatorluğundan sonra Türkler'in Anadolu'yu fethi ve Anadolu Selçuklu devletinin kurulmasıyla, uzun bir süre bu devlete başşehir olmuştur. İsimlerini Kur'ân'dan, Firdevsî'nin Şehnâme'sinden ve Oğuz Destanından; lakablarını ise çoğunlukla halife menşurlarından alan sultanların yaşamış olduğu bir şehirdir.¹¹⁰

Konya, Selçuklular zamanında, bilhassa 7/13. asırda, Anadolu'nun en modern, mamur ve düzenli şehirlerinden biriydi. Diğer şehirlere göre daha güvenli olan Konya'ya "Dâru'l- Huzur"

¹⁰⁵ Tahsin Yazıcı "Belh" mad., DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), İstanbul, 1992, V,410 vd.; Çağatay, "Mevlânâ Devri Selçuklu", s. 329

¹⁰⁶ Muhammet Hanefi Palabıyık, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*, Erzurum, 1996, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 140 vd.

¹⁰⁷ Muhammed b. Abdulmun'im el-Himyeri, *er-Ravdu'l- Mi'târ fi Haberi'l- Aktâr*, tah.: İhsân 'Abbâs, Beyrût, 1404/1984, 2. Baskı, s. 96; Ahmet Kabaklı, *Mevlânâ*, İstanbul, 1991, 7. Baskı, s. 13

¹⁰⁸ İnâyetullâh İblâğ el-Afğânî, *Celâleddîn er-Rûmî Beyne's- Sûfiyyeti ve 'Ulemâ'l- Kelâm*, Kâhire, 1987, s. 30 vd.

¹⁰⁹ Besim Darkot, "Konya" mad., İA, VI,841 vd.

¹¹⁰ Ahmed Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul, 1994, s. 73 vd.

bile denilmekteydi.¹¹¹ Alâeddîn Keykubât zamanında şehrin etrafı 12 kapılı, sağlam burçlarla çevrildi. Şehrin merkezinde birbirinden güzel camiler, medreseler, bedestenler, lüks evler, cadde ve sokaklar bulunuyordu. Şehrin sur dışında kalan kısımları bağlık, bahçelik olup, bu kısımlar arasında da mahalleler, bağ evleri, cami, medrese, tekke ve hanlar yer almaktaydı.¹¹² Bu bağların en güzelleri ise Meram'da bulunmaktaydı. Bu devrede Konya'da 360 zaviye, 70 hânkâh, 7 büyük cami ve 300 adet mescit bulunduğu tahmin edilmektedir.¹¹³

O zamanlar nüfusu takriben 40-50 bin olan Konya'da,¹¹⁴ etnik yapı, çeşitli milliyetlerden oluşmaktaydı. Aslen Türk olan büyük halk kitlesinin yanı başında henüz Hıristiyan kalmış Rûm, Ermeni gibi yerli kesimlere mensup bir kalabalığın, Gürcü, Bizanslı, Suriyeli, Mısırlı, el-Cezîre ve Iraklı, İranlı ve Hintli, Latin tüccarların, Harzemliler'in, Bizans'tan gelen haçlı asker döküntülerinin, Ortaçağın bazı Anadolu şehirleri gibi Konya'da da büyük bir yekûn tuttuğunu tahmin edebiliriz. Ulemâ ve meşâyih sınıfı da bu şekilde karışıktı. İbn Bîbî, Aksarayî ve Eflâkî'de adları bize kadar gelenlerin künyelerine dikkat edilirse, gerçekten acayip bir mozaik elde edildiği görülmektedir.¹¹⁵

Bu değişiklik şüphesiz örfte, âdete ve kıyafete de tesir ediyordu. Saç, sakal, bıyık ve kaşın uzatılması veya büsbütün kesilmesi ile âdetta insan çehresiyle oynanır, bu iş bir mesleğe veya tarikata ait bir çeşit alamet yapıldı. Elbise ve başa giyilen şeyler de böyle değişirdi. Müslüman olmayanlar ise, dinlerine ait kıyafetler giyerlerdi. Bu itibarla eski Konya'nın çarşı ve pazarlarını, dar sokaklarını son derece renkli ve değişik bir kalabalık doldurmaktaydı.¹¹⁶

Rûm ve Ermenilere ait mahallelerin de bulunduğu ve çarşı pazar dilinin Farsça olduğu anlaşılan Türkiye Selçuklularının başkenti Konya, Mevlânâ'nın yaşadığı bu devirde, kültürlü, bilgin, sanatkar, şair ve ediplerin harmanlandığı bir şehirdir. Özellikle Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya sığınan Mâverâünnehr, Horasan ve İranlı alim, mutasavvıf, sanatkar ve tacirler, Konya'yı vatan edinmişlerdi. Alâeddîn Keykubât I, Beyşehir Gölü'ndeki bir adada yaptırdığı Kubâdâbâd Sarayı'nda tatil yapmakta iken, bir grup ilim ve fikir adamını burada huzuruna kabul etmiş ve kendisine sundukları eserleri mütalaa ederek, bilginlere izzet ve ikramda bulunmuştur.¹¹⁷ Abbasî Halîfesi en-Nâsır Lidinillah'ın elçisi Şihabuddîn Sühreverdi, Konya'ya gelmiş, Alâeddîn'e parlak bir törenle kendi eliyle fütüvvet üniforması olan "şalvar" giydirmiş ve "şed" kuşandırmıştır.¹¹⁸

Böylece Mevlânâ ve Mesnevî'yi daha iyi anlayabilmek için kısaca verdiğimiz bu malumatın bize, konuyla ilgili birçok yönün aydınlatılmasında yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

1.2. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN HAYATI

1.2.1. DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU

1.2.1.1. Adı ve Lâkapları

Mevlânâ'nın adı, tezkere sahiplerinin oy birliği ile Muhammed, lakabı ise, Celâleddîn'dir.¹¹⁹ Bütün tarihçiler onu bu ad ve lakapla tanırlar. Ayrıca babası Sultânul-Ulemâ Bahâeddîn Veled

¹¹¹ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Konya'da Kültürel Faaliyetler", *Yedi İklim*, C. 8, sayı: 57, 1994, s. 90

¹¹² Bayram, s. 90

¹¹³ İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, İstanbul, 1993, s. 21 vd.; Bayram, s. 90

¹¹⁴ Bayram, s. 90

¹¹⁵ Tanpınar, s. 83; Bayram, s. 92

¹¹⁶ Tanpınar, s. 83 vd.

¹¹⁷ Bayram, s. 91 vd.

¹¹⁸ Bayram, s. 91

¹¹⁹ Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *er-Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977, s. 34; Câmî, *'Abdurrahmân, Nefehâtu'l-Üns (Evlîyâ Menkibeleri)*, çev. ve şrh.: Lâmiî Çelebi, haz.: Süleyman

tarafından takılan "*Hüdâvendigâr*" lakabı ile de tanınır.¹²⁰ Doğduğu yere nispetle "*Belhî*", Anadolu'ya gelip ikinci vatan olarak burayı seçmesi, vefatına kadar burada kalıp, kabrinin de burada olması ve o zamanlar Anadolu'ya Bilâd-ı Rûm denmesi sebebiyle "*Rûmî*" lâkapları da meşhurdur.¹²¹ En meşhur lakabı olan "*Mevlânâ*" denmesinin sebebi ise, Selçuklular devrinde büyük bilginlere ve şeyhlere hitap için kullanılan "efendimiz, büyüğümüz" manasına gelen bu terimin onun için de kullanılmasındandır; bundan dolayı da "*Mevlânâ*" lakabı ile anılmış, hatta bu lakap onun isminin yerini almıştır.¹²² Yine Rûm diyarında yaşadığı için de "*Mevlânâ-i Rûm*" şeklinde, nispetle kullanılmıştır.

Üç isim vardır ki, bunlar genel anlamda kullanılmalarına rağmen, hususileşmiş ve Mevlânâ'ya ait olmuşlardır. Bunlar "*Mevlânâ, Mesnevî ve Türbe*" isimleridir. Mevlânâ dendiği zaman Muhammed Celâleddîn, Mesnevî dendiği zaman onun kitabı Mesnevî, Türbe dendiği zaman ise onun kabri akla gelir. Ancak bu sonuncusu sadece Konya için geçerlidir.¹²³ Ayrıca İran'da "*Mevlevî*", Pakistan ve Hindistan'da ise "*Rûmî*" lakapları ile meşhur olmuştur.

Mevlânâ'nın mahlası ise "*Hâmûş*"tur.¹²⁴ Gazellerinin çoğunun sonunda bu kelime işâret ve telmih yoluyla dile getirilmiştir.¹²⁵

1.2.1.2. Doğum Yeri ve Tarihi

Mevlânâ'nın doğum yeri Belh şehridir. Doğum tarihi ise 6 Rebiülevvel 604, 30 Eylül 1207'dir.¹²⁶ Doğum tarihinin daha önce olduğunu iddia edenler bulunmakta ise de, kanaatimizce bu iddialar tarihî bilgilere uymadığı için geçersiz ve aynı zamanda yersiz iddialardır.¹²⁷

1.2.1.3. Nesebi ve Milliyeti

Mevlânâ'nın babası, Hz. Ebûbekr'e dayanan Belhli Hatîbîler sülalesinden Muhammed'dir. Bahâeddîn Veled olarak maruftur. Nitekim Sultan Veled, *İbtidânâme* isimli eserinde, dedesi Bahâeddîn Veled'den bahsederken, "onun lakabı Bahâeddîn Veled oldu. Ona gönül verenler hadsiz hesapsızdır. Onun nesebi, Hz. Ebûbekr'e kadar uzar. Bu sebeptendir ki, o, Hazreti Sıddîk

Uludağ ve Mustafa Kara, İstanbul, 1995, s. 634; Abidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, İstanbul, 1324, s. 6; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l- A'lâm I-VI*, İstanbul, 1308, III,1825; Bedüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul, 1986, s. 1; Yaylalı, s. 92; Usta, s. 15; Can, s. 31-2; en-Nedvî, *İslâm Önderleri*, I,429; el-Afganî, s. 23

¹²⁰ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 1; Yaylalı, s. 92; Usta, s. 15; Can, s. 32; Eflâkî, *Ariflerin Menkubeleri I-II*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1989, I,77. Krş.: el-Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Ârifî, *Menâkıbu'l- Ârifin I-II*, Ankara, 1976, I,73; Meyerovitch, s. 7

¹²¹ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 4-5; Yaylalı, s. 92; Can, s. 32; Şeker, s. 5; A. Selâheddîn Hidâyetoğlu, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, Konya, 1990, s. 1

¹²² Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 3; Yaylalı, s. 92; Usta, s. 15; Can, s. 32

¹²³ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 4; Gölpinarlı, "Mesnevî'nin Önsözü ve Mesnevî", 689. *Ölüm Yıldönümünde Mevlânâ*, Konya, 1962, s. 24; *Mesnevî ve Şerhi I-VI*, İstanbul, 1985, I,6 vd.; Tâhiru'l- Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî I-XIV*, İstanbul, 1963-1975, I,23

¹²⁴ "Susmuş, suskun, sessiz, dilsiz" anlamlarına gelmektedir. Burhân, İbn Halef Muhammed Hüseyin Tebrizî, *Burhân-ı Kâtrî*, nşr.: Mütessesse-i Matba'ât-i Feridûn-i 'İlmî, İran, ts., s. 449; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 9. Baskı, Ankara, 1990, s. 386; Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1993, s. 251

¹²⁵ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 4; Can, s. 32

¹²⁶ Sipehsâlâr, s. 33; Eflâkî, I,77; Câmî, s. 634; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 4; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II*, İstanbul, 1971, I,308; el-Afganî, s. 23; H. Ritter, "Celâleddîn Rûmî" mad., *İA*, III,53; Gölpinarlı, *Mevlânâ*, s. 46 ve *Divân*, LXXXIX; Yaylalı, s. 92; Tâhiru'l- Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I,19; Koner, s. I; Köprülü, s. 185; Raynold Allin Nicholson, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev.: Ayten Lermioğlu, İstanbul, 1973, s. 15; Meyerovitch, s. 8; Can, s. 31; Nedvî, *İslâm Önderleri*, I,430

¹²⁷ Eflâkî, I,23; Gölpinarlı, *Divân*, I,XI; Can, s. 31. Mevlânâ'nın doğum tarihinin bundan farklı olduğunu savunanların yanlışlığına dair bkz., Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. (çevirenin önsözü) 14

gibi en yüksek mana makamını elde etti." diye bu hususu belirtmektedir.¹²⁸ Bahâeddîn Veled ayrıca, "*Sultânü'l- Ulemâ*" lakabıyla tanınmıştır.¹²⁹ Bu lakapsa kendisine Hz. Peygamber tarafından rüya aleminde verilmiştir.¹³⁰

Sultânü'l- Ulemâ Muhammed Bahâeddîn Veled, zamanının fazıllarından, asrın allâmesi, Ahmed Hatibî oğlu Hüseyin Hatibî'nin oğludur. Mühim bir diğer husus da, Bahâeddîn Veled'in anasının Harzemşahlar hanedanından olduğudur. Eflâkî'ye göre o, Alâeddîn Muhammed Harzemşah kızı Melike-i Cihan Emetullâh Sultan'dır.¹³¹ Bu sultan kızının kocası ve Mevlânâ'nın dedesi olan Hüseyin Hatibî, çok engin bilgili bir alimdi. Râzîyüddîn Nişaburî, Bedr-i Ruûs ve Şeref-i Âkilî gibi meşhur talebelerinin de arasında olduğu üç bin talebesi vardı.¹³²

Bahâeddîn Veled'in dedesi Ahmed Hatibî'nin hanımı, Mevlânâ'nın dedesi, Hüseyin Hatibî'nin annesi Firdevs Hatun ise, Şemsu'l- Eimme Serahsî'nin kızıdır. Serahsî de anne tarafından Peygamber sülalesindedir. Böylelikle Mevlânâ'nın nesebi Peygamber (sas) nesline karışmakla şerefleşmiştir.¹³³ Buna işâret ederek Bahâeddîn Veled, "Benim Hüdâvendigâr'ım ulu soydandır. Asil bir padişaktır. Onun velâyeti, asâlet iledir. Çünkü onun büyük ninesi Şemsu'l- Eimme Serahsî'nin kızıdır." demiştir.¹³⁴ Mevlânâ'nın büyük dedesi Ahmed Hatibî, Hz. Ebûbekr (ra) sülalesinden olup şeceresi ona dayanmaktadır.¹³⁵

Mevlânâ'nın annesi ise Belh emiri Rükneddîn'in kızı olan Mümine Hatun olup, Harzemşahlar Türk İmparatorluk hanedanından bir prensistir.¹³⁶

Görüldüğü gibi Mevlânâ, asil, şerefli ve Hatibî diye tanınan alim, arif ve mürşit bir aileden gelmektedir.

Mevlânâ'nın milliyeti ise, pek çok münakaşalara konu olmuş; bu bağlamda İranlılar onun Fars kültürü ile yetişmiş olduğundan ve bütün eserlerini, hatta dünyanın en büyük eserleri arasında bulunan Mesnevî'yi Farsça yazmış olduğundan, Mevlânâ'nın İranlı olduğunu; Araplar onun büyük ceddinin Hz. Ebûbekr olduğundan, Arap sayılacağını; Afganlılar onun bir Afgan şehri olan Belh'de doğmuş olduğundan, Afganlı olduğunu; Türkler de yine onun Horasan Türklerinden olduğu ve ömrünün büyük kısmını Konya'da geçirdiğinden ve bir rubâisinde: "*Aslem Türkest egerçi hindû gûyem*" dediğinden, Türk olduğunu iddia etmişler, bu hususta delillerin ışığında, birbirleriyle münâzara, münâkaşa ve muâraza yapmışlardır.¹³⁷

¹²⁸ Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev.: Abdülkâki Gölpınarlı, Ankara, 1976, s. 236-7. Ancak Gölpınarlı, malum bazı sebeplerden dolayı, bu rivâyetleri kabul etmemektedir. Ayrıca bkz., Sipehsâlâr, s. 34; Câmî, s. 631; Selâhaddîn Şar, *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul, 1964, s. 173 vd.

¹²⁹ Sipehsâlâr, s. 34; Eflâkî, I,5; Şemseddîn Sâmî, III,1825; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 8; Can, s. 32; Mithat Bahari Beytur, *Divân-ı Kebîr'den Seçme Şiirler I-III*, s. LXX; Hidâyetoğlu, s. 1

¹³⁰ Sipehsâlâr, s. 19 vd.; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 236-7; Eflâkî, I,4-5; Câmî, s. 632; Can, 32-3

¹³¹ Sipehsâlâr, s. 18; Eflâkî, I,1; Can, 33; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 9; Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celaladdîn-i Rûmî*, Ankara, 1995, s. 2

¹³² Eflâkî, I,4

¹³³ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 3; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1953, s. 202

¹³⁴ Eflâkî, I,78-9; Tâhiru'l- Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I,19; Karabulut, s. 23

¹³⁵ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî I-V*, İstanbul, 1287, I,26; Abidin Paşa, I,6; en-Nedvî, *İslâm Önderleri*, I,429; Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh I-II*, çev.: Necati Lûgal, İstanbul, 1990, I,297; Tâhiru'l- Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I,19; Can, s. 32. Ayrıca bkz., Hoca Sadettin Efendi, *Tâcu't- Tevârih I-V*, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1992, V,177; Mustafa Fayda, "Ebu Bekir" mad., *DİA*, X,104

¹³⁶ Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, s. 249; Yeniterzi, s. 2; Beytur, I,XX; Ayten Lermioğlu, Hz. Mevlânâ ve Yakınları, İstanbul, 1969, s. 9; Hidâyetoğlu, s. 1; Mehmet Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, Ankara, 1986, s. 12; Önder, *Mevlânâ Jelaleddin Rûmî*, Ankara, 1990, s. 4 vd.

¹³⁷ Refî Cevad Ulunay, "Mevlânâ ve Papa", *Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı*, sayı: 8-9-10, 1964, s. 113. Krş.: Kemal Sarıgöllü, "Mevlânâ", *Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı*, s. 49; Çelebioğlu, Ali Nihat Tarlan, s. 74; en-Nedvî, *İslâm Önderleri*, I,429; Beytur, LXVIII; Neşet Çağatay, "Mevlânâ'nın Yazı Dili Niçin Farsça'dır", *Mevlânâ, Yirmialtı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz.: Feyzi Halıcı, Konya, 1983, s. 42; Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, İstanbul, 1993, s. 28-9. Mevlânâ'nın Türk olduğuna en kuvvetli delil olarak ileri sürülen, bu rubâide Mevlânâ: "*Beni yabancı yerine koymayın, ben bu mahalledenim, / Ben sizin mahallenizde kendi evimi arıyorum. / Düşman gibi görünüyorsam da düşman değilim. / Hintçe konuşuyorsam da*

1.2.1.4. Belh'den Göç Etmeleri

Tasavvuf mesleği, 5/11 yy.dan beri büyük bir rağbet görmüş, halk arasında yayılmıştı. Namılı beyler, ileri gelenler, hatta sultanlar şeyhlerin, tasavvuf büyüklerinin meclislerine gider, mühim işlerde onların dua ve hoşnutluğunu arar olmuşlardı.¹³⁸ Ancak bu asırlarda yine felsefe de İslâm alemine yayılmış ve medreselerde öğrenilmeye başlamıştı.¹³⁹ Dolayısıyla tasavvuf-felsefe tartışma ve sürtüşmeleri, halk, ilim adamları ve devlet ricâli arasında eksik olmuyordu.

Belh'de Necmeddîn Kübrâ'nın halife ve müritlerinden olan Sultânü'l- Ulemâ Bahâeddîn Veled¹⁴⁰ de ilmî, ahlâkî vaazları, kerametleri ve takvası yüzünden meşhur olmuş, pek çok talebe ve müridi bulunmaktaydı. Sabah namazından sonra ikinci vaktine kadar, talebelerine din ilimlerini okutur, ikindiden sonra da müritleriyle ilgilenir, onlara nice maârif ve hakâik öğretirdi. Pazartesi ve cuma günleri ise halka vaaz ve nasihat eder, onları irşat ederdi. Sohbetlerine pek çok insan gelmekle büyük izdihamlar yaşanırdı.¹⁴¹

Belh'in 300 muttaki aliminin aynı gece gördüğü rüyada, Peygamberimizin ona "Sultânü'l- Ulemâ" lakabını vermesinden sonra, havâs ve avamın makbûl ve mahbûbu olmuştu.¹⁴² Bahâeddîn Veled, sohbetlerinde felsefecilere "*bidat ehli*" der ve onları reddederdi.¹⁴³

Onun şöhretini ve felsefecilere çatmasını hazmedemeyen İmam Fahreddîn-i Râzî, Kâdî Zeyn-i Ferâizî, Cemâleddîn-i Hasîrî, Tâc-ı Zeyd, Amîd-i Mervezî, İbn Kâdî-i Sıddîk, Şemseddîn-i Hânî, Reşîd-i Kubâyî ve Kâdî Vahş gibi bilginler ve filozoflar, onu kıskanmaları ve meşrep farkı dolayısıyla ona karşı gelip, çeşitli tenkitlerde bulundular. Sonunda hatırını kırarak (605/1209) Belh'den göç etmesine sebep oldular.¹⁴⁴

aslım Türk'tür." demektedir. (Mevlânâ, *Rubâîler (Mevlânâ'nın Rubâîleri) I-II*, çev. ve yay.: Şefik Can, Ankara, 1991, 1496). Buradaki son mısraya dayanarak onun, "Farsça söylüyorsam da aslım Türk'tür", dediğini iddia edenler yanılmaktadır. Çünkü 13. yüzyılda Konya'da, kimse Mevlânâ'yı Farsça söylediği için değil düşman görmek, kınayamazdı da. Çünkü o devirde, sadece Mevlânâ değil, bir çok insan, hatta birçok Türk bile Farsça konuşuyordu. Hatta o gün Anadolu'da hüküm süren Selçuklu devletinin resmi dili bile Farsça'ydı. Hiç resmî dille konuşan bir insan o ülkede düşman telakki edilir mi? (Ali Nihat Tarlan, *Mevlânâ*, İstanbul, 1974, s. 38-9). Ayrıca "Türk" kelimesi, Fars edebiyatında Türk ırkı için kullanıldığı gibi, daha çok "güzel, matlup, mâşûk vb." anlamlarında kullanılmaktadır. "Hindü" kelimesi de bunun gibidir. "Hindli veya Hinduizm'e mensup anlamında kullanıldığı gibi, daha çok "her şeyin siyahı, çirkini, karanlık vb." anlamlarda kullanılmaktadır. (Ali Ekber Dihhüdâ, *Lügatnâme I-L*, Tahran, 1337/1919, XIV,596-7 ve II,313). Her iki kelimeyi de, bizim dediğimiz manada, devrin şairlerinden olan Hâfız-ı Şîrâzî, şu beytinde bakın nasıl kullanmaktadır: "*Eğer o Şirazlı türk (güzel), bizim gönlümüzü ele geçirirse (gönlümüzü hoşnud ederse) / Onun hindu (siyah) benine, Semerkand ve Buhara'yı bağışlarım.*" (Hâfız-ı Şîrâzî, *Divân-ı Gazeliyyât-ı Mevlânâ Şemseddîn Muhammed Hâce Hâfız-ı Şîrâzî*, nşr.: Halil Hatib Rehber, Tahran, 1373, s. 4 (3. gazel, 1. beyt)). Fars edebiyatında bu kelimelerin bu anlamlarda kullanıldığına dair değişik şair ve ediplerden yüzlerce örnek gösterilebilir. Fakat bizim konumuz bu olmadığından bu kadarla yetinmek zorundayız. Ayrıca Mevlânâ da bu iki kelimeyi bahsettiğimiz anlamlarda Mesnevî'de defalarca kullanmıştır. (Bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, I,2374/2472, I,3530 vd./3631vd., III,2838/2854). Yukarıda görüldüğü gibi, "türk", "güzel", "hindu", "çirkin" manasında kullanılmıştır. Şu halde Mevlânâ'nın Türklüğünü, adı geçen rubâiden hareketle ilan etmek zayıf bir istidlâl olur. Ayrıca bunun gereksiz olduğu da aşikârdır. Bkz., İsmail Ankaravî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I-VII*, İstanbul, 1289, III,469; Tâhirü'l- Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, X,739; Sultan Hüseyin Gunâbâdî, "Celâleddîn Muhammed ve Belh Hakkında Birkaç Mülâhaza", *Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı*, s. 26; İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, İstanbul, 1993, s. 15; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Mevlânâ Celâleddîn, Yaşamı, Felsefesi, Düşünceleri, Şiirleri*, İstanbul, 1988, s. 84-5; Müjgan Cumbur, "Mevlânâ'nın Eserlerinde Türk Boyları ve Türk Kelimesinin Değerlendirilmesi", *Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri*, s. 72-3; Tarlan, *Mevlânâ*, s. 38-9

¹³⁸ Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 16; Meyerovitch, s. 8

¹³⁹ Bkz. Bu çalışmanın, "13. Asırda İlmî Durum ve Belh'in Durumu" adlı bölüm.

¹⁴⁰ Sarı Abdullah, I,26; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 13

¹⁴¹ Sarı Abdullah, I,27-8; Eflâkî, I,5-6

¹⁴² Bkz. "Mevlânâ'nın Lakabı" kısmı

¹⁴³ Sipehsâlâr, s. 20 vd.; Eflâkî, I,6; Sarı Abdullah, I,28; Fadlullah Rahîmî, *Gülzâr-ı Hakîkat*, İstanbul, 1328, III,6; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 12

¹⁴⁴ Sipehsâlâr, s. 20 vd.; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 240; Eflâkî, I,5-6; Câmî, s. 632

Başlangıçta mutasavvıflarla ve Bahâeddîn Veled ile arası iyi olan, onun meclislerine giden Muhammed Harzemşah,¹⁴⁵ Fahreddîn-i Râzî'nin telkinleri sonucu tasavvufa ve mutasavvıflara karşı cephe almış, hatta Mecmeddîn Kübra'nın halîfelerinden ve tasavvufun ulularından olan Mecdeddîn Bağdadî'yi,¹⁴⁶ Ceyhun ırmağına attırmıştı.¹⁴⁷

Sultan Muhammed Harzemşah'ın tasavvufu arası iyi olduğu zamanlar, Bahâeddîn Veled'in meclislerine giderken, beraberinde Fahreddîn-i Râzî de giderdi. Çünkü Fahreddîn-i Râzî Sultanın hocası ve dostu idi.¹⁴⁸ Yine bir gün Sultan, Râzî ile birlikte, Sultânul- Ulemâ'nın meclisine gitmişlerdi. Mecliste aşırı bir izdiham vardı. Sultan ve Fahreddîn-i Râzî meclise girmelerine rağmen, kimse oralı olmadı. İkisi de, zorla bir yer bulup oturdular. Sultan Râzî'ye dönerek, "Ya İmam, bu ne izdiham!" dedi. Râzî bunu fırsat bilerek, "Şahım, filhakika bu kesretin, bu cemiyetin şimdiden defî düşünülmez ve bir çare aranılmazsa, bilâhire önü alınamaz. Şu hale nazaran, yakın bir vakitte Sultanımıza hâlele geleceği mukarrerdir. Zira tabayî-i nas hased üzere mecbûldur. Akıbet, bu cemiyet-i 'azîme sebebiyle hurûc 'ale's- Sultan eylemelerinden korkulur." dedi. Ayrıca Bahâeddîn Veled'in anne tarafından saltanat hanedanından geldiği, bu endişeyi kuvvetlendirebilirdi.¹⁴⁹ Bunun üzerine saltanatın elden gitmesi korkusu, Şah'ın kalbini endişelendirdi. Bir gün Râzî'yi huzuruna çağırıp, "Ya İmam, bu izdihamın önünü almak hususunda tedbir nedir, ne yaptım? Bu husus sizin tedbirinize havale edilmiştir." dedi. Bunun üzerine Râzî de: "Madem ki, bu iş bize havale edildi, şu tedbir hatırıma gelmektedir. Şöyle ki, zat-ı şahaneleri kalelerin ve hazinelerin anahtarlarını götürüp huzur-i şeyhe takdim edersin. Ederken dersin ki, "huzurunuz, meclisinize kesretle gelen talebeler ve müritlerden izdiham meydana geliyor. Huzur-i şerîfinizde görülen fevka'l-gâye cemiyet-i alilerden dolayı, umûr-i memlekete ve şirâze-i devlete hâlele geleceği görülüyor. Ahali tamamen dest-i teshirinize geçmiştir. Yalnız bu muhlislerinde, şu miiftâhlardan başka bir şey kalmamıştır. Anahtarları da işte huzûr-i mürşidânelerinize takdim ediyorum. Bundan böyle zimâm-ı idare-i saltanat, kabza-i iktidarınıza müsellemdir. Benâberin, iklim-i âhare nakl etmek üzere, ya bu muhlislerinize müsaade buyurunuz veyahut zat-ı ali-i mürşidâneleriniz, müritlerinizle arzu buyurdıkları mevtina hareket ve hicret etmek üzere esbab-ı seferiyyeyi ihtar ediniz." Bu tedbir üzerine Sultan Muhammed Harzemşah, kendisi gitmeyip şeyhin yanına bir adam göndererek, bunu bildirdi. Sultânul- Ulemâ bir zaman düşündükten sonra, gelen elçiye hitaben, "Harzemşah'a bizden selam söyle, memalik-i mülk-i fenâ ve saltanat-ı mevâhûme-i bîbekâ kendilerine layıktır. Fakr-ı hakîkide bulunan bir dervişe, saltanat-ı hükümet ne gerekir? Biz gidelim, tevâbiile beraber kendileri müstakil ve müsterih olsunlar." dedi.¹⁵⁰

Mevlânâ hakkında değerli araştırmalar yapan İranlı Bedüzzaman Fûrûzanfer'in de araştırmaları sonucu, Mevlânâ'nın babası Sultânul- Ulemâ Bahâeddîn Veled'in, Fahreddîn-i Râzî ile arasının iyi olmaması ve Râzî'nin sultanı ikna etmesi ile sultanın onun aleyhine çevrilmesi üzerine bu düşmanca ortamdan uzaklaşarak Konya'ya geldiği ortaya çıkmaktadır. Râzî'nin, Bahâeddîn Veled'e ve diğer mutasavvıflara karşı çıkması ve aralarının açılması, bir meslek farkı sonucu idi. Çünkü, felsefeciler akla ve aklın delâletine güvenip dayanıyorlar; mutasavvıflar ise, akla fazla kıymet vermeyip, dîni yaşantıya önem veriyorlardı. Nitekim Sultânul- Ulemâ vaazlarında, Yunan filozoflarının yolunu kötüler ve onların yolunda gidip ve onların eserlerini okuyarak etkilenenlere: "Semavî kitapları arkalarına atmışlar, felsefecilerin sözlerini delil getirmişlerdir. Acaba böyle yapanlar necât ümit ederler mi? Kendilerine pek yazık etmişlerdir. Bu inançta olanlar, asla necât ümit etmesinler." diye seslenirdi.¹⁵¹ Râzî bu sözlerden incinir,

¹⁴⁵ Eflâkî, s. I,7; Fadlullah, s. III,6; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 13

¹⁴⁶ Bu Bağdat, Abbasilerin bilinen payitahtı olmayıp, Horasan'da bir köyün adıdır.

¹⁴⁷ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 13; Abidin Paşa, I,7

¹⁴⁸ Sipehsâlâr, s. 20; Fadlullah, III,6; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 13-4

¹⁴⁹ Bkz. "Mevlânâ'nın Nesebi" kısmı

¹⁵⁰ Sipehsâlâr, s. 20 vd.; Eflâkî, I,8-9; Sarı Abdullah, I,29-30; Abidin Paşa, s. I,7; Fadlullah, III,7-8; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 11 vd.

¹⁵¹ Sipehsâlâr, s. 20; Fadlullah, III,6; Uludağ, *Râzî*, s. 102

hatta bu sözlerin kendisine de söylendiğini zannederek, ona düşmanlık beslerdi. Nitekim bazen Sultânü'l- Ulemâ onun ve sultanın isimlerini açıkça zikrederek onları eleştirirdi.¹⁵²

İşte bu olaylar üzerine, Sultânü'l- Ulemâ müritlerini toplayarak "*Sefer ediniz, sıhhat bulacak ve istifade edeceksiniz. Buradan hareket etmenizi kesinleştirmemiz için Allah'ın adıyla hazırlanınız*"¹⁵³ ve daha sonra, "*Ey dostlar, yarın hicret günüdür. Her kim benim dervişliği kabul ediyorsa hazırlansın*" dedi. Ertesi gün 300 kadar müridi hazırlanarak hicret ettiler. Bu hicret esnasında Mevlânâ beş yaşlarında, abisi Alâeddîn ise, yedi yaşlarında çocuklardı.¹⁵⁴

Bahâeddîn Veled Belh'den ayrılırken ateşli bir konuşma yaptı.¹⁵⁵

Bu göçün tarihi ise, kesin olmamakla beraber 610/1213 yılıdır.¹⁵⁶ Buna göre bu göç esnasında Mevlânâ, 5-6 yaşlarındadır.¹⁵⁷

Böylece Mevlânâ, babasıyla birlikte çocuk yaşta, doğduğu yer olan Belh'den hicret ederek yola çıkmış ve uzun bir göç hayatı yaşamıştır.

1.2.1.5. Göç Esnasındaki Hayatı

Sultânü'l- Ulemâ, Muhammed Harzemşah ve kendisini kıskanan felsefe taraftarı alimlerden incinmesinden veya kan dökücü Moğol askerlerinin zulmünden korunmak için maiyyeti, kitapları, eşyası, talebe ve müritleriyle birlikte Belh şehrini ve akrabalarını terk ettikten sonra hacca gitmeye niyet etmişti.¹⁵⁸ Bağdat'a doğru yola çıktı. Yol üzerinde Nişabur'a vardığı zaman onları karşılamak için halk ve Şeyh Ferîduddîn-i Attâr yola çıktılar.¹⁵⁹ Ferîduddîn-i Attâr, Bahâeddîn Veled'in şeyhi olduğu bilinen Necmeddîn Kübrâ ve Mecdüddîn-i Bağdadî'den terbiye görmüştü. Dolayısıyla her ikisi de aynı şeyhin müritleriydi. Şeyh Attâr (v. 618/1221), Bahâeddîn Veled'e çok saygı gösterdi. Yanında bulunan oğlu Muhammed Celâleddîn'in kabiliyetini sezerek ona, "*Esrarnâme*" isimli eserini hediye etti ve babasına, "*umarım ki, yakın zamanda senin bu oğlun,*

¹⁵² Eflâkî, I,6; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 15; Anbarcıoğlu, s. 212

¹⁵³ Eflâkî, I,9

¹⁵⁴ Sipehsâlâr, s. 21; Eflâkî, I,12

¹⁵⁵ Bkz., Eflâkî, I,10-1

¹⁵⁶ Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 20

¹⁵⁷ Ancak bu göç Râzî yüzünden olduğuna göre onun vefatından önce olmalıdır. Halbuki onun vefatı 606/1209 yılıdır (Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 20; Uludağ, *Râzî*, s. 9). Eğer bu her iki tarih doğru ise göç, Râzî'nin ahirete göç etmesinden dört sene sonra olmuştur. Bu durumda ise şöyle denebilir: Râzî hayatta iken, hem onunla hem de Harzemşahla arası açılan Sultânü'l- Ulemâ, Râzî artık ölmüş olsa bile, Belh'te durmamış, muhtemel fitneler yüzünden oradan ayrılmıştır. Fakat bu defa da Belh'in Moğollar tarafından işgali tarihi, bu tarihlerle çelişkili olmaktadır. Çünkü Belh 617/1220 yılında işgal edilmiştir. (R. Hartman, "Belh" mad., *İA*, II,468; İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1992, s. 276). İşgal göçten yedi yıl sonra olmuş oluyor. Halbuki kaynakların verdiği ve bizim de kabul ettiğimiz bilgilere göre Moğol işgali, göçün hemen ardından olmuştur. Bu durumda göçün, muhtemel Moğol saldırısı tehlikesinden korunmak için olduğu düşüncesi de doğru olamaz, çünkü saldırıdan yedi sene önce bu iki devlet arasında bir savaş tehlikesi yoktu. Kaldı ki, el-Afganî göçün tarihini 617/1220 (el-Afganî, s. 66) olarak vermekle bu tarihlerin tartışmalı olduğunu te'vid etmiş oluyor. Dolayısıyla bu olayların kesin tarihlerinin belirlenmesini tarihçilere bırakıyor ve diyoruz ki: Bu tarihlerde bir yanlışlık olmalı, çünkü Fûrûzanfer de, Belh'in işgalinin 611/1214 yılında olduğunu söylemektedir. (Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 23) Öyleyse ya bu tarih, ya Râzî'nin ölüm tarihi, yada her üçü de yanlıştır. Böyle olunca, aralarında Fûrûzanfer'in de bulunduğu bazı alim ve araştırmacılar göçün asıl sebebinin, Sultânü'l- Ulemâ'nın, yaklaşmakta olduğunu anladığı Moğol hücumu, bazıları ise, "sebepler her ikisidir" demektedirler. (Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 23) Bize göre ise, ilk kaynak olan "İbtidânâme" ve "Menâkibu'l- Arifn"nin de dediği gibi, Sultânü'l- Ulemâ'nın, Sultan Muhammed Harzemşah'dan ve onu kıskanan alimlerden incinmesi sonucu olabileceğidir. Nitekim bu incinme ve yakınma, Sultânü'l- Ulemâ'nın daha önce geçen konuşmalarında görülmüştü. ()

¹⁵⁸ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 24

¹⁵⁹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 24-5; Meyerovitch, s. 8; Can, s. 34

alemdede yanacak gönüllere ateş verir.¹⁶⁰ diye hitabetti. Nitekim, Mevlânâ'nın, Mesnevî'sinde Esramâmeh'nin hikâyelerinden iktibas etmesi bu olayı desteklemektedir.

Göç kafilesi her uğradığı yerde saygı ve sevgiyle karşılanıyor, yöre halkının ricaları üzerine Sultânü'l- Ulemâ müritlerinden birini orada halîfe olarak bırakıp yoluna devam ediyordu.¹⁶¹

Kafile, bu hal üzere yoluna devam ederek hilâfet merkezi olan Bağdat'a yaklaştı. Yolda Bağdatlılara rastladılar. Bağdatlıların onlara, "Siz kimlersiniz, nereden gelip nereye gidiyorsunuz?" diye sormaları üzerine, Sultânü'l- Ulemâ, "Allah'tan geldik Allah'a gidiyoruz. Allah'tan başka kimsede kuvvet ve kudret yoktur." Yani "mekansızlıktan geldik, mekansızlığa gidiyoruz", diye cevap verdi. Bağdatlılar, onlardan önce Bağdat'a varıp böyle bir cemaatin Bağdat'a doğru gelmekte olduğunu, Halîfeye haber verdiler. Halîfe de, zamanın büyük şeyhlerinden olan Şehabeddîn es-Suhreverdî'yi (1145-1235) saraya çağırarak, bu durumu ona anlattı. O da, "Bu ancak Bahâeddîn Veled'dir, bunu ancak o söyler" dedi. Bunun üzerine Bağdat'ın uluları ve halkı büyük bir şevk ve heyecanla onları karşılamaya çıktılar. Onlarla karşılaşınca Şeyh es-Suhreverdî atından inerek, Bahâeddîn Veled'in dizini öptü. Hizmet ederek hankah'a davet ettiyse de, Bahâeddîn Veled müritlerinin ve aile fertlerinin kalabalık olmasını mazeret göstererek, müritleriyle birlikte Mustansırıyye medresesine indi.¹⁶²

Sultânü'l- Ulemâ Bağdat'da bir süre kaldı. Bu esnada Bağdat'ın alimleri, şeyhleri ve halkı ziyaretine gelip onun meclisine katılır ve sohbetinden faydalanırlardı.¹⁶³

Bahâeddîn Veled henüz Bağdat'dan hareket etmişti ki, Cengiz'in beşyüz bine yakın askeriyle Belh'i muhasara etmiş olduğu ve Horasan'ın pek çok şehrini harap ve yağma ettiği, sayısız esir aldığı haberi gelmişti.¹⁶⁴ Belh'e saldırdıklarında Belhliler büyük bir cesaretle karşı koymuşlardı. Cengiz'in, Tulihan'dan olan Çağatay adındaki oğlu bu savaşta ölünce, Cengiz Han çok üzülüp herkesin öldürülmesini emretti. Büyük küçük herkes öldürülüyor, hamile kadınların karınları yarıyor, şehrin bütün hayvanları kesiliyordu.¹⁶⁵

Eflâkî'nin rivâyetine göre, Moğollar şehirde bulunan on iki bin mescidi içerlerinde bulunan on dört bin Kur'ân metniyle beraber yakmışlar, elli bine yakın alim, talebe ve hafızı katletmişlerdi.¹⁶⁶

Bahâeddîn Veled, Bağdat'ta kaldığı sürede, bir ay kadar besmele-i şerifenin manalarını tefsir ve tebliğ etmekle meşgul oldu.¹⁶⁷ Birinci yaptığı tefsiri, ikincisine benzemez, bir verdiği manayı tekrar etmezdi.¹⁶⁸ O günlerde Selçuklu sultanı I. Alâeddîn Keykubât'ın adamlarından bir gurup Bağdat'a gelmişlerdi. Bahâeddîn Veled'i görmüş, sohbetini dinlemiş; Konya'ya döndüklerinde Sultan Alâeddîn'e onun kemalini ve ilmini anlatmışlardı. Zaten evliyâ ve ulemâ dostu olan Sultan Alâeddîn Keykubât, gıyaben, Bahâeddîn Veled'e müştâk olmuş, onu görmeyi arzu etmişti.¹⁶⁹

¹⁶⁰ Câmî, s. 634; Devletşâh, s. I,299; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 25; Can, s. 34; Kabaklı, *Mevlânâ*, s. 20; Selâheddîn Yaşar, *Mevlânâ*, İstanbul, 1988, s. 17; Mehmet Önder, *Mevlânâ (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul, 1972, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 21

¹⁶¹ Sipehsâlâr, s. 22; Fadlullah, III,9

¹⁶² Bu Medrese, Halîfe Mustansır'ın emriyle 625/1228 yılında yapılmaya başlanmış, 631/1234 yılında bitirilmiş olduğundan adı geçen medresenin bu olmaması gerekmektedir. Ne var ki, Eflâkî ve diğerleri bu medresenin ismini vermektedirler. Bkz., Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 27 vd.

¹⁶³ Sipehsâlâr, s. 22; Eflâkî, I,13 vd.; Câmî, s. 632; Sarı Abdullah, I,30

¹⁶⁴ İbnu'l- Esîr, XII,390 vd.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n- Nihâye*, XIII,86; Eflâkî, I,17

¹⁶⁵ Eflâkî, I,17-8

¹⁶⁶ Eflâkî, I,18

¹⁶⁷ Muahhar bazı kaynaklar, Bağdat'da üç günden fazla kalmadığını söylüyorsa da, bu üç günün Belh'in istila haberinin duyulmasından sonraki süre olduğu düşünülecek olursa, bu iki haberin arası bulunmuş olur. Krş.: Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 29

¹⁶⁸ Sipehsâlâr, s. 22; Sarı Abdullah, I,31; Fadlullah, III,10

¹⁶⁹ Sipehsâlâr, s. 22; Sarı Abdullah, I,31; Fadlullah, III,10

Bahâeddîn Veled, Belh'in istilası haberinin Bağdat'a ulaşmasından üç gün sonra, Kûfe yoluyla Mekke'ye doğru hareket etti. Hac farızasının ifasından sonra¹⁷⁰ Medine'ye gelmiş, Hz. Peygamberin kabri şerifi ziyaret edilmiş, oradan da Kudüs'e geçilmişti. Kudüs'te Mescid-i Aksa ziyaret edilip, Şam'a hareket edildi. Şam'da da bir çok alim ve şeyhlerle görüşülüp sohbetler yapıldı.¹⁷¹ Bu arada şeyh Muhyiddîn b. Arabî ile de görüştüler. Muhyiddîn b. Arabî, Sultânü'l-Ulemâ ve Mevlânâ yanından ayrılırken, "*Subhanallah, bir okyanus bir denizin arkasından gidiyor*" diyerek Mevlânâ'daki kabiliyete işâret etmişti.¹⁷² Bu karşılama tarihi gerçeklere de uygundur. Çünkü Muhyiddîn b. Arabî 615/1218 veya 616/1219 yıllarına kadar Konya'da kalmış, sonra Malatya ve Şam'a gitmiştir.¹⁷³ Bu tarihte Muhyiddîn b. Arabî Şam'dadır.

Sultânü'l-Ulemâ, ailesi ve müritleriyle beraber Şam'dan Halep'e, oradan da Anadolu'ya geldi. Anadolu'da, Malatya'dan sonra Erzincan tarafına geldi. Erzincan o zaman Mengücekerlerin elinde idi. Mengüceker sultanları ilmi ve alimleri sever ve korurlardı. Bir çok şair ve alim onlar hakkında övücü şiir ve yazılar yazmışlardır. Bu yazılarda, Erzincan'da, Fahreddîn Behramşah hüküm sürmekte idi. Bu sultan da selefleri gibi, alimleri sevmek, onlara iyilik yapmak ve cömertlikle ün salmıştı.¹⁷⁴ Onun İsmeti Hatun adında iffet ve şeref timsali Hakk'ın veliye kullarından bir karısı vardı. Bu hanım Sultânü'l-Ulemâ'nın Erzincan yakınından geçip gitmekte olduğunu haber alınca hemen ata binip onun peşinden gitti. Bunu duyan kocası Behramşah da peşinden gitti. Her ikisi de Sultânü'l-Ulemâyâ Erzincan'ın Akşehir yöresinde yetiştiler. Çok sevgi ve saygıdan sonra, onun Erzincan'da kalması için ısrar ettilerse de, Sultânü'l-Ulemâ kabul etmeyip, eğer Akşehir'de bir medrese yaptırılırsa orada kalabileceğini söyledi.¹⁷⁵ Bunun üzerine onlar da kabul edip Akşehir'de Sultânü'l-Ulemâ için bir medrese yaptırıldılar. Sultânü'l-Ulemâ o medresede dört yıl ikamet etti, ders okuttu, halkı irşat etti.¹⁷⁶

Dört sene sonra Fahreddîn Behramşah ve İsmeti Hatun vefat edince oradan ayrılan Sultânü'l-Ulemâ, Sivas, Kayseri, Niğde yolu ile Lârende (Karaman)'ye geldi.¹⁷⁷

Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddîn Veled'in Lârende'ye gelmekte olduğu haberi ulaşınca, oranın emiri (Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubât'ın naiplerinden) olan Emir Mûsâ ve bir çok halk onu karşılamak için yola çıktılar. Alim ve evliyâyâ büyük saygısı olan Emir Mûsâ, Sultânü'l-Ulemâyâ sarayına davet ettiyse de o, kabul etmeyip bir medresede kalabileceğini söyledi. O da Sultânü'l-Ulemâyâ şehrin ortasında bir medrese yaptırarak, maiyyetiyle birlikte ona mürit oldular.¹⁷⁸

Bahâeddîn Veled, yedi sene Lârende'de kaldı. Medresede ders okuttu, camide vaaz verdi. Küçük Muhammed Celâleddîn, babasının derslerine, vaazlarına katılıyor, gece gündüz çalışıyor, ilmini ve irfanını artırıyor.¹⁷⁹ Derken Muhammed Celâleddîn bulûğa erdi. Bahâeddîn Veled'le Belh'den göç edenlerden Mevlânâ'ya, küçükken lâlâlık yapmış, soyu soppu temiz Hoca Şerafeddîn Lâlâ denen asil birisi vardı. Onun ahlâk ve cemali güzel Gevher Hatun adında bir kızı vardı. Onu, büyük bir düğün yaparak Mevlânâ'ya verdiler (623/1226). Oğulları Sultan Veled ve Alâeddîn bu hanımdan olmuşlardı. Mevlânâ bu sıralarda on sekiz yaşlarındaydı.¹⁸⁰

¹⁷⁰ Sipehsâlâr, s. 22; Sarı Abdullah, I,31; Fadlullah, III,10; Eflâkî, I,19

¹⁷¹ Kabaklı, Mevlânâ, s. 20; Önder, Mevlânâ, s. 24; Can, s. 36

¹⁷² Kemal Edip Kürkçüoğlu, "Mevlânâ'yı Anarken", 689. *Ölüm Yıldönümünde Mevlânâ*, s. 13; Beytur, LXX; Hidâyetoğlu, s. 4; Nevin Korucuoğlu, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994, s. 23; Çelebioğlu, "Mevlânâ ve Mesnevî Hakkında Birkaç Söz", *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, haz.: Vedat Genç, İstanbul, 1994, s. 113

¹⁷³ Muhyiddîn b. Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev.: Nuri Gençosman, İstanbul, 1992, s. 7

¹⁷⁴ Fütürzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 29; Can, s. 36

¹⁷⁵ Sipehsâlâr, s. 22; Eflâkî, I,21; Meyerovitch, s. 8; Can, s. 36

¹⁷⁶ Sipehsâlâr, s. 22; Eflâkî, I,21; Câmî, s. 632; Can, s. 36

¹⁷⁷ Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 22

¹⁷⁸ Eflâkî, I,22; Meyerovitch, s. 10; Can, s. 36-7; Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 22-3

¹⁷⁹ Eflâkî, I,22-3; Câmî, s. 632; Can, s. 37; Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 23

¹⁸⁰ Eflâkî, I,23; Câmî, s. 632; Can, s. 37; Fütürzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 34

Mevlânâ'nın evliğinden kısa bir zaman sonra annesi, Sultânu'l- Ulemâ'nın eşi, Mü'mine Hatun vefat etti. Larend'e'ye defnettiler. Ondan kısa bir süre sonra da Mevlânâ'nın abisi Muhammed Alâeddîn vefat etti. Onu da Larend'e'ye emanet ettiler.¹⁸¹

Üst üste gelen bu iki acıdan sonra, Yüce Allah iki sevinç vermiş, Mevlânâ'nın oğulları, Sultan Veled ve daha sonra da ikinci oğlu Alâeddîn dünyaya gelmişlerdi¹⁸²

Böylece Larend'e'de yaşayan Bahâeddîn Veled'in ünü yayılıyor, medresesi gönül sahipleriyle dolup taşıyordu.

1.2.1.6. Konya'ya Varması ve Babasının Vefatı

Anadolu'da Selçuklu Devleti hakîmiyeti, 1219 yılında Sultan Keykavus I.'den kardeşi ve iyi bir sultan olan Alâeddîn Keykubât'a geçmişti.¹⁸³ Alâeddîn dine ve ilme derin ilgisi ile tanınmış, alimlere, sûfilere ikram ve saygısı ile ün salmıştı. Zamanında Konya sanat eserleri ve ilim müesseseleriyle donatılmış, saray ve medreseler devrin ilim adamlarıyla dolup taşmıştı.¹⁸⁴

Bu sıralarda Konya'da bulunan Necmeddîn Dâye, Şeyhü'l- Ekber Muhyiddîn b. Arabî'nin üvey evladı Şeyh Sadreddîn Konevî gibi alim ve şeyhler büyük bir rağbet ve saygı görüyorlar, Konya'da alim, şeyh ve dervişler birlikte ve kardeşçe yaşıyorlardı. Nerede bir alim, şeyh ve şair varsa onun Konya'ya davet edilmesi olağandı. Bu ortamda Konya'nın yanı başında Larend'e'de (Karaman) Sultânu'l- Ulemâ gibi alim bir şeyhin Konya'da olmamasına, Larend'e'de kalmasına razı olunamazdı.¹⁸⁵

Her ne kadar Emir Mûsâ da, Bahâeddîn Veled'e saygı gösteriyor, ilgileniyorduydu da, sultanın bazı adamları böyle bir alimin Konya'da bulunması gerektiğini Sultan'a bildirmişlerdi. Bu haber üzerine Sultan, Bahâeddîn Veled'e bir elçi göndererek şöyle haber yolladı: *"Eğer bizim başkentimize zahmet eder gelir de, Konya şehrini kendi evladının makamı yaparsa, ben yaşadığım müddetçe... onun kulu ve müridi olurum."*¹⁸⁶ Bahâeddîn Veled de bu ricalar üzerine çocuklarını ve müritlerini alarak Konya'ya hareket etti (626/1229).¹⁸⁷

Sultânu'l- Ulemâ'nın gelmekte olduğu haberi Sultan Alâeddîn Keykubât'a erişince devlet erkânıyla ve büyük bir halk kitlesiyle onu karşılamaya çıktı. Karşılaşınca atından inip şeyhin dizini öptü. Bahâeddîn Veled'i saraya götürüp, orada misâfir etmek istediye de, Bahâeddîn Veled kabul etmeyip şöyle dedi: *"İmamlara medrese, şeyhlere hânkâh (tekke), emirlere saray, tüccarlara han, başıboş gezenlere zaviyeler, gariplere kervansaraylar münasiptir."* Böylece Altunpâ (Pembe Fûrûşân = iplikçi) Medresesine indi.¹⁸⁸

Böylece Bahâeddîn Veled, Konya'da ders okuttu, sohbetler yaptı, halka İslâm'ı öğretti ve onların ebedi saâdeti kazanmalarına vesile olmaya çalıştı.¹⁸⁹ Bu arada pek çok insan da onun müridi oldu.¹⁹⁰

¹⁸¹ Can, s. 37; Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 23

¹⁸² Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 34; Can, s. 37; Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 23

¹⁸³ Öztuna, *İslâm Devletleri*, II,35; Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 24

¹⁸⁴ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 34 vd.; Can, s. 38; Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 24

¹⁸⁵ Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 25

¹⁸⁶ Eflâkî, I,24-5; Can, s. 38; Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 27

¹⁸⁷ Sipehsâlâr, s. 23; Eflâkî, I,25; Can, s. 38; Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 27

¹⁸⁸ Sipehsâlâr, s. 23; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 241-2; Eflâkî, I,25-6; Câmî, s. 633; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 41; Meyerovitch, s. 11; Can, s. 39-40; Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 28-9

¹⁸⁹ Şöyle bir menkıbe anlatılır: Bir gün Bahâeddîn Veled, cuma mescidi olan Alâeddîn camisinde çok büyük bir kalabalığa vaaz veriyordu. Sultan, emirler, fakihler ve alimler onu dinliyor, o da her âyetin iniş sebebini, onun tahkikini ve her kelimenin sırlarını türlü türlü tefsir ediyor ve sözü genişletiyordu. Vaazı dinleyenler arasında Sultanın lalası dizdar Emir Bedreddîn Gevhertaş, içinden, "Mâşâallâh, hazretin ne kadar parlak bir zihni, kuvvetli bir hafızası ve geniş bir mütâlaası var ki, bu kadar söz söylüyor ve misâller getiriyor. Bu kadar, hiçbir müfessire ve vâize nasip olmamıştır. Acaba önceden hazırlanıyor mu?" diye geçirmişti. Bunun üzerine Bahâeddîn Veled kürsüden, "Emir Bedreddîn, bir âşir oku." diye işaret etti. O da Sultânu'l- Ulemânın heybetinden, hemen Mü'minûn sûresinin başından, "kad eflaha'l- mü'minûn = müminler muhakkak felak bulmuştur." (Mü'minûn, 23/1) okumaya başladı. Bahâeddîn Veled, "Bedreddîn! Şimdi dinle ve bak, hazırlanmaksızın ve uzun

İbtidânâme'de belirtildiğine göre Sultânü'l- Ulemâ Konya'da iki yıl kadar yaşadı. 629/1231 yılında seksen yaşında Hakk'ın rahmetine kavuştu.¹⁹¹ Bugün Mevlânâ türbesindeki kabrinde yatmaktadır. Yine Eflâkî'nin rivâyetine göre babası öldüğünde Mevlânâ yirmi dört yaşında idi.¹⁹² Böylece ilk hocası olan babasından ayrılan Mevlânâ, tek başına babasının bıraktığı boşluğu doldurmak zorunda kalmıştı.

Sultânü'l- Ulemâ Bahâeddîn Veled'in "*Maârif*" adında bir kitabı olup; vaaz, tefsîr ve tasavvufi bilgilerden oluşmaktadır.¹⁹³

1.2.2. GENÇLİĞİ VE YETİŞKİNLİĞİ

1.2.2.1. Babasının Görevini Üstlenmesi

Mevlânâ'nın babası hayatta iken onu çok seven Sultan Alâeddîn Keykubât daima onun meclislerine gider, sohbet ederdi.¹⁹⁴ O, ebediyet yurduna gidince Sultan, oğlu Mevlânâ'nın onun makamına oturmasını istedi.¹⁹⁵ Mevlânâ da babasının görevini üstlenerek, vaaza başladı. Fetva ve zikir işlerine kuvvet verdi, şeriat bayrağını yükseltti. Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'yle buluşuncaya kadar tam bir yıl tarikattan uzak, şeriatın müftüsü oldu.¹⁹⁶

1.2.2.2. Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'nin Konya'ya Gelişi ve Mevlânâ'nın Tasavvufa İntisâbı

Şeyhi Sultânü'l- Ulemâ Belh'den hicret ettikten sonra Burhâneddîn, Tirmiz taraflarına gitmiş, inzivaya çekilmişti. Bir gün 629/1231 yılı rebiülahir ayının on üçüncü (veya on sekizinci) günü ilahî bilgileri takrirle meşgul olurken birden bire müthiş bir feryat edip şiddetle ağlamaya başladı, ve Bahâeddîn Veled'i kastederek; "*Yazık, yazık! Şeyhim, bu toprak aleminden temiz aleme göçtü.*" diye bağırdı. Kalkıp gıyâbî cenaze namazını kıldı, ve taziye işiyle ilgilendi.¹⁹⁷

Mevlânâ'nın Belh'de, Bahâeddîn Veled'in emriyle hem lalalık hem de atabeklik görevini yapmış olan¹⁹⁸ Burhâneddîn, bir gece rüyasında şeyhi ve mürşidi Bahâeddîn Veled'i görür; mürşidi kendisine, "*Ey Burhâneddîn, mahdûmum Celâleddîn yalnız kalmıştır. Onu garip koyarak tarikatça terbiyesinde kusur ediyorsun*" diye hitap etmişti.¹⁹⁹ O da sabahleyin: "*Benim şeyhimin oğlu yalnız kalmıştır, beni beklemektedir. Rûm diyarına gitmek, yüzümü onun ayakları toprağına sürmek, onun hizmetinde kalmak, ve şeyhimin bıraktığı emaneti ona teslim etmek*

uzadıya mütâ'ala etmeksizin, bu âyetin başındaki "kad" hakkında, kaç cuma ne kadar açıklamalar yapacak ve ondaki manalar hakkında söz söyleyeceğim." dedi ve tefsîrine başladı. Bu kerameti gören Emir kalkıp kursinin ayağına öptü ve ona mürit oldu. Bahâeddîn Veled'e "O halde sen bu halin şükranesi olarak oğullarım için bir medrese yaptır." dedi. O da emre uyarak bir medrese yaptırdı. Eflâkî bu Emir Bedrettin Gevhertaş Medresesini, Hüdâvendigâr Medresesi olarak anmaktadır. Eflâkî, I,43 vd.; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 43; Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, s. 29 vd.; Can, s. 40 vd.

¹⁹⁰ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 242; Eflâkî, I,27 vd.; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 43 vd.

¹⁹¹ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 242-3; Devletşâh, s. I,300; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 45; Can, s. 41; Gölpinarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, s. 355

¹⁹² Eflâkî, I,49

¹⁹³ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 45; Can, s. 42. Bu eseri, C. Brockelmann'ın GAL, F. Sezgin'in GAS ve Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z- Zunûn* isimli eserlerinde bulamadık.

¹⁹⁴ Câmî, s. 633; Can, s. 40

¹⁹⁵ Sultan Veled, "bu isteğin müritlerden geldiğini söyler", *İbtidânâme*, s. 244. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, "bu isteğin her iki taraftan da gelmiş veya babasının vasiyeti ile olabileceğini" de ekler. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 48

¹⁹⁶ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 244; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 48; Can, s. 41-3

¹⁹⁷ Sipehsâlâr, s. 118; Eflâkî, I,56-7; Câmî, s. 633; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 50; Ateş, *İşarî Tefsîr Okulu*, s. 163; Ali Rıza Karabulut, *Kayseri'de Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri, 1984, s. 9-10

¹⁹⁸ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 49; A.R. Karabulut, s. 8

¹⁹⁹ Sipehsâlâr, s. 118; Sarı Abdullah, I,33; Fadlullah, III,15; A.R. Karabulut, s. 10

bizzat bana farz olmuştur." diyerek kısa sürede Konya'ya ulaştı (630/1232).²⁰⁰ Çünkü o, şeyhi Belh'den ayrıldıktan sonra, onun hakkında bilgiler alıyor ve en son Konya'da olduğunu biliyordu.²⁰¹

Seyyid-i Sırdân diye meşhur olan Burhâneddîn Muhakkık-i Tirmizi²⁰² Konya'ya geldiğinde Sultânü'l- Ulemâ öleli bir sene olmuştu. O esnada Mevlânâ Larende'ye gitmişti. Burhâneddîn bir kaç ay bekledikten sonra Mevlânâ'ya hikmetler dolu bir mektup yazarak, Konya'ya gelmesini, babasının mezarında bu bağı yanık garibi bulmasını, Larende şehrinin uzun zaman kalınacak bir yer olmadığını, oradan Konya'ya ateşler yağacağını söyledi.²⁰³ Mevlânâ mektubu alınca önce üzüldü, sonra da Seyyid'in gelmesine sevinerek mektubu gözlerine sürüp bir kaç defa öptü.²⁰⁴

Mevlânâ hemen Konya'ya döndü, Seyyid'le buluşup kucaklaştılar ve sohbet ettiler. Bir gün Seyyid Mevlânâ'yı çeşitli ilimlerden imtihan ederek, onu kâl = söz ilimlerinde hayli yüksek buldu.²⁰⁵ Çünkü Mevlânâ temyiz çağından beri, göç esnası dahil, her nerede bulunduyorsa bir dakikasını bile boşa harcamayarak, Arapça ve dinî ilimlerin tahsiline çalışmış, babasından ders alarak kendini bir hayli yetiştirmişti.²⁰⁶ Seyyid, Mevlânâ'yı iyi bir alim olmuş görünce, onu tebrik ederek saygı gösterdi ve ona: "*Din ve yakîn ilminde babam hayli geçmişsin, fakat babanın hem "kâl" ilmi tamamıdır, hem de o, "hâl" ilmini tamamıyla biliyordu. Bu günden sonra "hâl" ilmine sülûk etmeni istiyorum. Bu peygamberler ve velilerin ilmidir. O ilme "ledünnî ilim"²⁰⁷ derler. "Derken, tarafımızdan bir rahmet vermiş ve katımızdan bir ilim öğretmiş olduğumuz kullarımızdan birisini buldular."* (Kehf, 18/65) *âyetindeki işâret onadır, ve o mana, şeyh hazretlerinden bana ulaşmıştır, onu yine benden al ki, bütün hallerde zâhir ve bâtın bakımından, babanın varisi ve onun aynı olasıdır.*²⁰⁸ *Bu ilim kâl ile olmayıp, ancak hâl ve hakikatle, tarikat pirlерinin nazarı himmetleriyle hasıl ve mücâhede-i mânevîyye ve yansıma yolu ile kalbten kalbe, gönülden gönüle muhabbetle vasil olur. (...) Fakat zatınızın da bu sûri ilme kanaat etmemesini ve ulvi himmetle ilm-i hakikat tahsiline rağbet ve matlab-i a'lâya, tamamıyla meyl ve muhabbet eylemelerini arzu ederim.*²⁰⁹ dedi. Mevlânâ ona itaat ederek dokuz yıl, onun hizmetinde ve eğitiminde bulundu.²¹⁰ O günden sonra Mevlânâ, Seyyid Burhâneddîn'e mürit olup, şeyhinin ona talim ettiği Kübreviyye Tarikatının tesbihine devam etmeye başladı.²¹¹

Şu halde Mevlânâ, Mevlevîlik tarikatının piri olmadan önce Kübreviyye tarikatının müridi idi. Bu dokuz yıl (630-639/1232-1241) zarfında o, bu kâmil mürşit kılavuzluğu ile olgunlaştı. Benlik'ten geçip kemâle erişmek için, seyr-i sulûke devam etti.²¹² Böylece Mevlânâ, Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-i Tirmizî'den tasavvuf seyr-i sulûk terbiyesi gördü ve hilafet aldı. Fakat Mevlânâ'nın ilahi aşkı teskin olmadı, arttıkça arttı.²¹³

²⁰⁰ Sipehsâlâr, s. 118; Eflâkî, I,57; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 50; A.R. Karabulut, s. 10

²⁰¹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 50; A.R. Karabulut, s. 9

²⁰² Tirmizî şehrinin Hüseyinî Seyyidlerinden olan Burhâneddîn'e "Seyyid-i Sırdan = Sırları Bilen Efendi" denmesinin sebebi, onun daima kalplerde bulunan sırları, bilinmeyen yüce ve aşâklık şeyleri bilip söylemesiydi. "Muhakkık" denmesi de, onun ilimde tahkik mertebesine ulaşmış, her ilmin aslını ve esasını bilmesindendi. Bkz. Sipehsâlâr, s. 117; Eflâkî, I,56; Câmî, s. 633; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 48-9; A.R. Karabulut, s. 7

²⁰³ Gerçekten de 675/1277 yılından sonra Karamanlılar, bu şehirden Selçuklu Devletine başkaldırmış ve Konya'yı ateşe tutmuşlardır. Bkz., A.R. Karabulut, s. 11

²⁰⁴ Eflâkî, I,57-8; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 51-2; A.R. Karabulut, s. 11

²⁰⁵ Eflâkî, I,58-9; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 51; A.R. Karabulut, s. 11

²⁰⁶ Abidin Paşa, I,8

²⁰⁷ Bu konu hakkında geniş bilgi, III. bölümde verilecektir.

²⁰⁸ Eflâkî, I,58-9; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 51; A.R. Karabulut, s. 11

²⁰⁹ Fadlullah, III,15-6

²¹⁰ Sipehsâlâr, s. 118; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 246; Eflâkî, I,59; Câmî, s. 633; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 52

²¹¹ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 247; Can, s. 43

²¹² Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 52

²¹³ Sipehsâlâr, s. 118 vd.; Fadlullah, III,16; Tâhirü'l- Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I,19; R.A. Karabulut, s. 11-2

1.2.2.3. İlim ve Edebiyat Kemâli'nin Tahsili İçin Yolculukları

Mevlânâ, babasının ölümünden iki sene, Seyyid Tirmizî ile buluşmasından bir sene sonra, şeyhi Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'nin emri üzere²¹⁴ hem zâhiri ilimlerdeki bilgisini genişletmek, hem de yolculuk yaparak seyr ü sulûkteki kemâlini daha ileri bir mertebeye götürmek için Şam'a doğru yola çıktı. Kayseri'ye kadar şeyhi Burhâneddîn Tirmizî ile beraber giden Mevlânâ, Tirmizî'nin Kayseri'de kalması üzerine yolculuğuna babasının bir kaç müridi ile devam etti.²¹⁵

Mevlânâ ilk önce Halep'te kaldı.²¹⁶ O zamanlar Halep ve Şam şehirleri İslâmî ilimlerin öğretilmesinde mühim merkezlerden sayılıyordu.²¹⁷ Tasavvufi terimleri açıklayan, vahdet-i vücûd görüşünün kurucusu Şeyhi Ekber Muhyiddîn b. Arabî de Şam'da bulunuyordu. Mevlânâ Halep'te, "Halaviyye Medresesi"ne indi.²¹⁸ Bu medrese eskiden kilise olup daha sonra mescide çevrilmişti.²¹⁹

Mevlânâ'nın bu medresede kaldığı yıllarda, medresenin baş müderrisi Yakut el-Hamevî'nin kendisiyle görüşüp kitap telif etmesini rica ettiği ve "Buğyetu't- Taleb fi Târîhi Haleb" adlı Halep Tarihi, "Kitâbu'l- Ahbârî'l- Müstafâde fi Zikri Benî Ebî Cerâde" vb. kitapların yazarı ve edebiyat, fıkıh, hadîs, tezkere, kaligrafi, ve şiirde yüksek bir alim ve üstat olan İbnu'l- 'Adîm, Kemaleddîn (660/1262),²²⁰ Mevlânâ'daki kabiliyeti sezmiş ve onun öğrenimi ile özel olarak ilgilenmiş, Hanefî fikhını, Mevlânâ'ya iyice öğretmiş; Eflâkî'nin rivâyetine göre de, Mevlânâ'nın kerametlerini göreyerek ona mürit olmuştur.²²¹

Bu medresede tahminen iki üç sene kadar kalan Mevlânâ, kendisini ilim ve öğrenimde kemale erdirdikten sonra şöhretten rahatsız olarak oradan Şam'a gitti.²²²

Mevlânâ, ilmini tamamlamak, marifet kazanmak için Şam'da da dört veya yedi yıl (dört olması daha kuvvetlidir) kaldı.²²³ Aynı tarihlerde Şeyhi Ekber Muhyiddîn b. Arabî de, orada son yıllarını yaşıyordu.²²⁴

Mevlânâ Şam'a vardığı zaman, Şam'ın alimleri, zamanın uluları onu karşılayarak Mukaddemiye Medresesinde konaklatıp büyük hizmetlerde bulundular. Burada tam bir riyâzet ve samimiyetle din ilimleri ile meşgul olan Mevlânâ, fıkıh'tan "Hidâye" kitabını²²⁵ okudu.²²⁶ Allah erlerinin sohbetine düşkün, kemâl tahsili arzusunda bulunan Mevlânâ burada bir çok meşayih ile de görüştü; bilhassa İbn Arabî ile görüşüp onun sohbetine ikinci kez nail oldu ve kendisinden ilim elde etti.²²⁷

²¹⁴ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 52; R.A. Karabulut, s. 12

²¹⁵ Eflâkî, I,80; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 52; R.A. Karabulut, s. 12; Can, s. 43

²¹⁶ Eflâkî, I,80; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 52; R.A. Karabulut, s. 12; Can, s. 43

²¹⁷ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 52; R.A. Karabulut, s. 12; Can, s. 43-4

²¹⁸ Eflâkî, I,80; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 52; Beytur, s. I,XXII

²¹⁹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 54

²²⁰ İbnu'l- 'Adîm ve eserleri için bkz., C. Brockelmann, "Kemâleddîn" mad., *İA*, VI,569-71; Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi (İbnu'l- 'Adîm, Buğyetu't- Taleb fi Târîh-i Haleb, Seçmeler)*, Ankara, 1989, 2. Baskı, s. Giriş, I-XLIII

²²¹ Eflâkî, I,81 vd.; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 55 vd.; Beytur, I,XXII; Gölpınarlı, *Mevlânâ*, s. 45

²²² Eflâkî, I,83; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 58; Beytur, I,XXII

²²³ Eflâkî, I,86; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 58; Can, s. 44

²²⁴ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 58-9; Can, s. 44

²²⁵ Burhâneddîn Ebû'l- Hasen Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî (v. 593/1196)'nin olan bu eser Hanefî fikhının temel eserlerinden biridir. Geniş bilgi için bkz., Heffening, "Merğînânî" mad., *İA*, VII,761-2

²²⁶ Eflâkî, I,86; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 59

²²⁷ Eflâkî, I,86; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 59; Muhammed Abdurrauf el-Kâsım, *el-Keşf 'an Hakikatı's- Sûfiyye li Evveli Merretin fi't- Târîh*, Amman, 1413/1992, s. 360; Süleyman Mazhar, "el-Mevleviyye Yerkusüne es-Simâ 'alâ Engâmı Celeddîn er-Rûmî", *el-Arabî*, sayı: 348, 1987, s. 139; Koner, s. III; Tarlan, *Mevlânâ*, s. 12-3; Can, s. 44

Şam'da Mevlânâ, İbn Arabî'den başka, Şeyh Necmeddîn-i Kübra'nın müritlerinden Şeyh Sadreddîn-i Hamevî, Halveti büyüklerinden *"Misbâhül Ervâh"* adlı manzûmesiyle meşhur Evhâdüddîn Kirmanî, Şeyh Sadreddîn Konevî ile de görüşüp sohbet etmiştir.²²⁸

1.2.2.4. Tahsilini Tamamlayıp Konya'ya Dönmesi

Mevlânâ Halep ve Şam'da yedi yıldan fazla olmayan bir süre kaldıktan ve mühim kitapların çoğunu ders alarak, yahut kendi kendine okuyup, tefsîr, hadîs, fıkıh, edebiyat, ve felsefede üstat olduktan sonra, ailesinin oturduğu yer olan Konya'ya dönmek için yola çıktı. Fürûzanfer, "Şüphesiz ki, onu hadîs ve fıkıh üstatlarından saymak gerekir. Hadîslerin rivâyeti silsilesinde ve fıkıh hükümlerinde müderris idi. O devrin hadîs ve fıkıh alimlerinden birisi olarak sayılmıştır." demektedir.²²⁹ Kayseri'ye vardığında arifler, alimler, ve şeyhi Tirmizî onu karşıladılar ve saygı gösterdiler.²³⁰

Seyyid Burhâneddîn, Mevlânâ ile yalnız kalınca ona şöyle dedi: *"Allah'a hamd ve şükürler olsun ki, bütün zâhir ilimlerde, babandan yüz misli ileridesin, fakat ledün ilminin inceliklerini elde etmen için de bâtın ilimlerine dalmanı istiyorum. Benim arzum, senin benim önümde bir halvet çıkarmandır."* Mevlânâ hemen kabul etti. Seyyid *"Yedi gün halvet et"* dedi. Mevlânâ, *"yedi gün azdır kırk gün olsun"* dedi. Bunun üzerine Seyyid bir hücre hazırladı. Mevlânâ'yı bu hücrede halvete oturttu. Hücrenin kapısını da çamurla kapadı. Hücrede bir ibrik su ile bir kaç arpa ekmeğinden başka bir şey yoktu. Kırk gün sonra Seyyid kapıyı açtı. Mevlânâ'yı tam bir huzur ve istiğrak içinde buldu. Kapıyı çekti ve ikinci çile başladı, bu da bitince Mevlânâ'yı gözlerinden yaşlar akıtarak niyaz esnasında buldu. Ardından üçüncü çile başladı. Bunun sonunda Seyyid bağırarak kapıyı açtı. Mevlânâ da onu gülererek karşıladı. Mübarek gözleri mestlikten dalgalanan ilahi bir denize dönmüştü. Seyyid, şükranla başını secdeye koyarak hadsiz hesapsız ağladı, hassasiyet gösterdi. Mevlânâ'yı kucaklayıp yüzünü öptü...²³¹

Bundan sonra Mevlânâ, Seyyid'le beraber Konya'ya döndü. İlim öğretimi, vaaz, nasihat, cennetle müjdeleme, cehennemle korkutma kapısını açtı. Peygamberin, *"Sarıklar Arapların taçlarıdır"* sözü²³² gereğince, alimlere yaraşır bir sarık sardı. Bir ucunu da taylasân²³³ olarak bıraktı. Muhakkik alimlerin giydikleri gibi kolu geniş bir hırka giydi.²³⁴ Şeyhi Tirmizî'den aldığı icazet ve halîfelik üzere, yollarını yitirmiş kimselere yol göstermek işini yürüttü.²³⁵

1.2.2.5. Burhâneddîn Muhakkîk-i Tirmizî'nin Vefatı, Fikirleri ve Şahsiyeti

Seyyid Burhâneddîn Tirmizî, Mevlânâ ile bir çok sohbetten sonra, artık maksudun hasıl olduğunu, kendisinin Kayseri'ye gitmek istediğini söyledi. Mevlânâ ise ısrarla, kendisinden ayrılmak istemediğini belirtti. Bir gün Seyyid, habersizce Kayseri'ye gitmek için katırla yola çıktı, yolda katırın ayağı sürçtü ve kırıldı.²³⁶ Seyyid de mecburen geri dönerek, bu durumu anlatıp gönül rızası ile gitmek istediğini açıkladı. Mevlânâ, iltifatkar cümlelerle bunun nedenini sorunca,²³⁷ Tirmizî de, içindekini açıklamaya mecbur oldu. *"Ey mahdûm-i mükerrerem, el-hamdu lillah, zatı müsteadları, bu hakir hem-sohbetinizden istifadesi mümkün olan fevâid-i ilahiyeyi istihsal ve nice istikmal-ı kemal ettiniz. Bu fakir, peder-i alilerinizden her neye malik olmuş*

²²⁸ Beytur, s. I,XXII-XXIII

²²⁹ Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 53

²³⁰ Eflâkî, I,87; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 60

²³¹ Eflâkî, I,87; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 60-1; A.R. Karabulut, s. 12-4

²³² el-Azîzî 'Ali b. Ahmed, es-Sirâcu'l- Munîr Şerhu Câmi'i's- Sağır fi Hadîsi'l- Beşîri'n- Nezîr I-III, (es-Suyûtî, el-Câmi'u's- Sağır'le birlikte), Mısır, 1304-1325, II,431; el-'Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfu'l- Hafâ ve Muzîlu'l- İlbâs 'an Má İştehere mine'l- Ehâdis 'alâ Elsineti'n- Nâs I-II, Beyrût, 1405/1985, 4. Baskı, II,94-5

²³³ Taylasân, başa sarılan sarıgım omuzlar üzerine veya arkaya doğru salıverilen kısımdır. Devellioğlu, s. 1247; Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul, 1963, s. 43

²³⁴ Eflâkî, I,89; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 61; A.R. Karabulut, s. 14

²³⁵ Eflâkî, I,89; A.R. Karabulut, s. 14

²³⁶ Eflâkî'de, "Seyyid'in ayağı kırıldı" şeklindedir, I,61; A.R. Karabulut, s. 15; Can, s. 45

²³⁷ Bkz., Sipehsâlâr, s. 120; Eflâkî, I,61; Sarı Abdullah, I,34-5; Fadlullah, III,16

isem, haiz olduğum hakikat sizden deriğ edilmedi. Bundan böyle sizin mazhariyetinizden, envâr-ı fuyûzâtınızdan, uyûn-u alemiyân rûşen olacaktır. Ey azizim, asıl sebab-i isti'cal-i azimet bu ki, Tebrîz'den bir şîr-i Hudâ zuhûr etti. Onun vücûdu yanında bizim vücûdumuz yok gibidir.²³⁸ diyerek Şemsi Tebrîzî'nin, Mevlânâ'ya teveccühünü müjdeledi ve Dâru'l- Fetih olan Kayseri'ye giderek ömrünün sonuna kadar orada kaldı (yaklaşık 638/1241).²³⁹

Seyyid, Kayseri'de vefat edince, İsfahanlı Sahip Şemseddîn bu olayı Mevlânâ'ya haber verdi. Mevlânâ, Kayseri'ye giderek kabrini ziyaret etti. Onun bıraktığı kitap ve risâleleri aldı. Bazılarını da armağan olarak İsfahanlı'ya verdi, tekrar Konya'ya geldi.²⁴⁰

Mevlânâ'nın hayatında, oldukça önemli rolü bulunan, onun olgunlaşp pişmesine sebep olan Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî, Mevlânâ'nın küçükken atabekliğini yani lalâlığını (mürebbligini) yapmış, sonra da dokuz yıl içinde babasından aldıklarını ona vermiş, Bahâeddîn Veled'in "Maârif"ini ona defalarca tekrarlamıştır.²⁴¹

Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'nin hayatı hakkında fazlaca bir bilgiye sahip olmamakla beraber²⁴² onun görüşlerini en çok kendi eseri olan "Maârif"inden öğrenmekteyiz. Ona göre filozoflarla hakimler gerçek bilgiyi elde edememişlerdir.²⁴³ Bu kitabında Hakîm Senâî, Nizamî gibi şair mutasavvıflardan iktibaslar vardır. Sultânü'l- Ulemâ'nın "Maârif"inden alıntılar yapar. Tasavvufun en ileri telâkkilerini pek sade bir üslûpla anlatır. Fıkıh, tefsîr, hadîsten bahseder. Bazı âyet ve hadîsleri açıklar.²⁴⁴

Onun görüşlerini yansıtan sözlerinden bazıları da şöyledir: "Ben şeyhim Sultânü'l- Ulemâ'dan iki nasibe ulaştım. Biri sözde fesâhat, öbürü de hâlde güzellik. Mevlânâ hâl sahibi olduğundan sözümü (kâl) ona verdim. Hâl'imi ise Selâheddîn'e bağışladım;"²⁴⁵ "Tutarlar da Kur'ân'ı tefsîre koyulurlar. Söyledikleri sözler hep kendi zanlarına, kıyaslarına, meşreplerine, yakıştırmalarına göredir, bunlara uygun laf ederler, sonra da ona tefsîr adını takarlar; oysa ki, yaratılmışın zannı, şüphesi, yaratana dileğine, murâdına asla uymaz. İşte, "Kur'ân'ı kendi reyyle tefsîr eden kafir olur"²⁴⁶ sözünün manası budur. Zaten birisi bir başkasının sözünü naklederse bilgin olmaz, birisi bir başkasının şîirini okursa şair olmaz, ona şair demezler, râvî, rivâyet eden derler. Ersen kendi sözünü söyle; dünyada itibar edilecek söz ya Kur'ân'dır, ya da hadîs...²⁴⁷

Seyyid Burhâneddîn Tirmizî başta şeyhi Bahâeddîn Veled'e bağlı ve onun talebesi olmuştur. Onun eserinden önemli ölçüde etkilenmiştir.²⁴⁸

Seyyid, yine Hakîm Senâî el-Gaznevî'ye (473?-535?/1080-1140)²⁴⁹ talebe olmamışsa da, onun "Hadikatu'l- Hakîka" ve "Divân"ını çok okumuş ve isim vermeden onlardan iktibaslar

²³⁸ Sipehsâlâr, s. 120; Sarı Abdullah, I,35; Fadlullah, III,16-7

²³⁹ Câmî, s. 634; Gölpinarlı, Mevlânâ, s. 47

²⁴⁰ Eflâkî, I,70-1; Fütûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 61-2; A.R. Karabulut, s. 16-7; Can, 46

²⁴¹ Sultan Veled, İbtidânâme, s. 248; Gölpinarlı, Mevlânâ, s. 46; A.R. Karabulut, s. 40; Can, s. 45. Ayrıca bkz., Lütfullah Cebeci, "Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'nin Mevlânâ'nın Eğitimindeki Yeri ve Önemi", XIII ve XIV. Yüzyıllarda Kayseri'de Bilim ve Dîn Sempozyumu'na sunulan tebliğ. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 30-31 Mayıs 1996 Kayseri (yayınlanmamış)

²⁴² A.R. Karabulut, s. 7-82

²⁴³ Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî, Maârif, çev.: Abdülbaki Gölpinarlı, Ankara, 1972, s. 41; Gölpinarlı, Mevlânâ, s. 46. Burada Tirmizî'nin maksadı, ilmin terki veya lüzümsüzlüğü değildir. bilhassa ilmin artırılıp, aşılmasına ve hakke'l- yakîn ilmini elde etmeye teşviktir. Bu, diğer mutasavvıfların da kanaatidir. Bkz., Abdülkadir Geylânî, Risâletü'l- Gavsıyye (İlâhî İhsân), çev.: Muhammed 'Abdullatif, İstanbul, 1968, s. 44

²⁴⁴ Gölpinarlı, Mevlânâ, s. 47. Krş.: Burhâneddîn Tirmizî, Maârif

²⁴⁵ Eflâkî, I,68-9; Câmî, s. 633; A.R. Karabulut, s. 40

²⁴⁶ Benzeri için bkz., et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre, el-Câmî'u's- Sahîh I-V, Beyrût, 1408/1987, Tefsîr, I; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Câmî'u'l- Beyân fî Te'vîli'l- Kur'ân I-XII, Beyrût, 1412/1992, I,58-9. Bu hususta geniş bilgi için bkz., el-Gazâlî, I,296 vd.

²⁴⁷ Burhâneddîn Tirmizî, Maârif, s. 75

²⁴⁸ Câmî, s. 633; A.R. Karabulut, s. 21 vd.

yapmıştır.²⁵⁰ Ayrıca Sülemî'nin (325-412/936-1021)²⁵¹ "*Hakâyık'ul Hakâyık fî Tefsîril- Kur'ân*" adlı eserini çok iyi bilmekte ve çok beğenmekteydi. Maârif'inin son kısmında genelde ondan Farsça'ya tercüme ettiği Süre-i Muhammed ve Süre-i Fetih tefsîrleri yer almaktadır. Mevlânâ bu tefsîrden faydalanmıştır.²⁵²

Büyük bir alim ve arif olan Seyyid'in, başta Mevlânâ olmak üzere Sultan Veled, Şeyh Selâheddîn Zerkûbî ve Kayseri Valisi Sahib Şemseddîn İsfahanî müritlerindedir.²⁵³ Buna göre Mevlânâ, Seyyid'in müridi ve halifesidir. Silsileleri ise iki şekilde rivâyet edilmiştir.²⁵⁴

1.2.2.6. Mevlânâ'nın Bir Beyti ve Değerlendirilmesi

Mevlânâ'nın hayatındaki önemli safhaları belirttiği ve Burhâneddîn Tirmizî ile de alakası olduğundan Mevlânâ'nın bir rubâisini burada vererek açıklamak istiyoruz:

"Hâsil-ı ömrem se sühân biş nîst,

Hâm bûdem, pohte şodem sühthem."²⁵⁵

"Ömrümün hûlasası, sadece şu üç kelimedir; hamdım, piştım (oldum), yandım."

Buna göre Mevlânâ, ömrünü üç safhaya ayırıyor:

a. Hamlık Safhası: Bu safha doğrudan Seyyid Burhâneddîn Tirmizî ile karşılaşp ona mürit oluncaya kadar geçen safhadır.²⁵⁶

b. Pişmek (olgunlaşmak) Safhası: Seyyid'le geçirdiği dokuz senelik süredir.

c. Yanmak Safhası: Şems-i Tebrîzî ile buluştuktan sonra ölünceye kadar olan süredir.²⁵⁷

1.2.2.7. Burhâneddîn Muhakkikî Tirmizî'nin Vefatından Sonra Mevlânâ

Tirmizî'nin bâki aleme göçmesinden sonra, Mevlânâ eğitim ve öğretim kürsüsüne oturdu. 639/1241 yılından Şems ile buluşma yılı olan 643/1245 yılına kadar babasının, ulu ecdadının usûllerine uyarak medresede fıkıh ve din ilimleri hakkında dersler verdi.²⁵⁸ Medrese ve camilerde okuttuğu derslerde, binlerce kişi hazır bulunur ve büyük bir sevgi ve ihtişam içinde dersini dinlerlerdi.²⁵⁹ Devletşâh'ın söylediğine göre, onun dersinde dört yüz fıkıh öğrencisi hazır

²⁴⁹ Senâî ve eserleri için bkz., Ahmet Ateş, "Senâî" mad., İA, X,476

²⁵⁰ A.R. Karabulut, s. 24 vd.

²⁵¹ Sülemî ve eserleri için bkz., Tahsin Yazıcı, "Sülemî" mad., İA, XI,94. Ayrıca Süleyman Ateş, Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri, İstanbul, 1969

²⁵² Ateş, İşari, s. 164-5; A.R. Karabulut, s. 28 vd.

²⁵³ A.R. Karabulut, s. 30-5

²⁵⁴ Bu silsileler şöyledir: I. Silsile: Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, Seyyid Burhâneddîn Tirmizî el-Hüseyinî, Sultânul- Ulemâ Bahâeddîn Muhammed, Şemsul- Eimme Abdullah Serahsî, Ahmed Hatîbî el- Belhî, Ahmed Gazâlî, Ebû Bekr en-Nessâc, Muhammed ez-Zeccâc, Ebû Bekr Şiblî, Cüneyd-i Bağdadî, Seriy-i Sakatî, Ma'rûf Kerhî, Davud et-Taî, Habib-i Acemî, Hasan-ı Basrî, Hz. Ali (ra), Hz. Muhammed (sas). II. Silsile: Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, Seyyid Burhâneddîn Tirmizî el-Hüseyinî, Sultânul- Ulemâ Bahâeddîn Muhammed, Necmeddîn-i Kübrâ, Ammar b. Yasir el-Bitlisî, Ebû'n- Necîb Sühreverdi, Ahmed Gazâlî, Ebû Bekr Nessâc, Ebû'l- Kâsım Gürgânî, Ebû Ali Kâtib, Ebû Ali Rûdbârî, Ebû Osman Mağribî, Cüneyd-i Bağdadî, Seriy-i Sakatî, Ma'rûf Kerhî, Davud et-Taî, Habib-i Acemî, Hasan-ı Basrî, Hz. Ali (ra), Hz. Muhammed (sas). Kaynaklarda bazı değişikliklerle silsile böyledir. Bu silsile tövbe ve telkin-i tarikat silsilesidir. Sohbet silsilesi ise (bazıları atlanmıştır): Mevlânâ, Seyyid, Bahâeddîn Veled, Ahmed Gazâlî, Ebû Bekr Nessâc, Ebû Ali Farmedî, Ebû'l- Kâsım Kur'ânî, Ebû Osman Mağribî, Ebû Ali Rûdbârî, Cüneyd-i Bağdadî'dir. Bkz., Eflâkî, II,388; Sarı Abdullah, I,26; Fadlullah, III,5; A.R. Karabulut, s. 55-6; Öztürk, Tasavvufun Ruhu ve Tarikatler, İstanbul, 1990, s. 328-9

²⁵⁵ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, V,69

²⁵⁶ Tarlan, Mevlânâ, s. 67

²⁵⁷ Geniş bilgi için bkz., Devletşâh, I,304; Yunus Emre, Divân I-II, neşr: Mustafa Tatçı, Ankara, 1990, II,239, şiir, 8. beyt; Kul Sadi, s. 31 vd.; Amil Çelebioğlu, "Mevlânâ ve Mesnevî Hakkında Birkaç Söz", Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, s. 114

²⁵⁸ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 63; Can, s. 46

²⁵⁹ Koner s. IV; Can, s. 46-7

bulunuyordu.²⁶⁰ O zamanın fakihleri, zahidleri adetince, zikir meclisleri kurardı. İnsanları Allah'a davet ederek Allah'tan korkmalarını tavsiye ederdi.²⁶¹

Bu arada Şeyhi Seyyid Burhaneddîn-i Muhakkik-i Tirmizî'nin müjdelediği, Şems-i Tebrîzî'nin gelmesini bekliyor, Hz. Yakub'un (as) canının, Yusuf'un (as) kokusunu aldığı gibi, Şems-i Tebrîzî'nin kokusunu alıyor, acaba ne zaman doğacak diye, bu hidâyet ve velâyet güneşinin zuhûrunu intizâr ediyordu.²⁶²

1.2.3. ŞEMS-İ TEBRİZİ VE MEVLÂNÂ'NIN HAYATINDAKİ YERİ

1.2.3.1. Şems-i Tebrîzî Kimdir?

Mevlânâ, daha önce de geçtiği gibi tasavvuf yolunda kattığı makamlardan sonra Seyyid Burhâneddîn Muhakkikî'den, insanları uyarmak ve onları irşat için "*icâzet*" almıştı. Gündüzleri öğretimle, medresenin kîl-ü kâl'i (dedikodusu) ile uğraşır, ilim tâlipleri ile sohbet ediyor ve vaktini ilmi münazara ve münakaşalarla geçiriyor; geceleri ise zikirle, ibadetle Allah'a yakınlık arıyordu.²⁶³

Mevlânâ öğretimin ateşiyle, "*lem = müselleme değildir*" ve "*lâ = kabul edilmez*" bahislerinde fetva yazıyor, "*yecûzu = caizdir*" "*lâ yecûzu = caiz değildir*" diye fetva veriyordu. O, kendisinden habersiz, Amr'la Zeyd'le uğraşırken, gaybların iş başarıcısı gönlünü onun işine koymuştu. O pürüzsüz cevherin "*Çûn ü çerâ = çünkü, niçin, neden ötürü*" gibi dedikodulara bulaşmasını hoş görmüyordu. Durgun denizin coşup taşmasını istiyor, bu coşkun âşık, onun gönül ocağına ateş salma fırsatını gözetliyordu. Bu alim ve mürşidi, gerçek mahbûb ve mâşûk olan Yüce Allah'a tam ve kâmil bir âşık etmek, eğitim ve öğretimle uğraşan bu insanı, hakikatin sarhoşu ve kendini yitirmiş bir hale getirmek, Allah'ta fânî kılmak istiyordu.²⁶⁴

İşte, bu, gece parıldayan cevheri, nûra gark eden, gözlerinde perde olanların gözünden gizli tutan, o karanlığı yok eden, bu durgun okyanusu dalgalı coşkun bir atlantik yapan, fikir gemisini hayret girdabına düşüren, o büyük güneş, o büyük tufan, o müphem sır, Mevlânâ'yı Mevlânâ yapan o esrarengiz arif insan, Tebrîzli Şems'ti.²⁶⁵

İsmi, Melik-Dâd oğlu Ali oğlu Muhammed Şemseddîn'dir. Tebrîz şehriendir. Orada ilk tahsilini tamamlamış, Tebrîz'de sele (zenbil) dokuyan Ebûbekr Sellebâf-ı Tebrîzî'nin müridi olmuştur.²⁶⁶ Yine Baba Kemal Cündî'den tarikat telkin ve terbiyesi görmüş, Şihâbuddîn Suhreverdi'den hırka giymiş, sonunda Kutb-i Zaman Rukneddîn Sicâsî ile sohbetinde bulunmuş, sulûkünü tamamlamış ve "*ferdiyet*" mertebesine²⁶⁷ ulaşmıştır.²⁶⁸

Şeyhi Ebûbekr Sellebaf, gönüllerdekini bilmede, kendi zamanının bir tanesi olan veliydi. Fakat Şems'in mertebesi öyle bir dereceye vardı ki, kendi şeyhi ile yetinmeyip, daha başka bir

²⁶⁰ Devletşâh, I,301; Krş. Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 63-4

²⁶¹ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 64

²⁶² Fadlullah, III/17

²⁶³ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 65

²⁶⁴ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 65-6

²⁶⁵ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 249-50; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 67 Can s. 47

²⁶⁶ Sipehsâlâr, s. 121; Eflâkî, I,90, II,35; Câmî, s. 639; Sarı Abdullah, I,35; Fadlullah, III,17-8; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 67-8; Gölpinarlı, *Mevlânâ*, s. 49

²⁶⁷ Ferdiyet ve tefrîd makamı denilen bu mertebede, sâlikin rûhu, Yüce Allah'ın ferdiyetiyle vasıflanarak, kendinden ve bütün kainattan geçer. Marifet, tevhîd ve tecrîd vasıtalarıyla kudsiyet aleminde yer alır, ezel ve ebedin sahrasında yol alır. en-Nasrâbâdî, tefrîd makamının, "Allah'tan başka bir şey görmemek makamı" olduğunu söylerken, genelde, bu makam, "beşeri sıfatların, ilahî sıfatlarda yok edilmesi" şeklinde izah edilmiştir. Bkz., Rûzbehân el-Baklî, Ebû Muhammed eş-Şirâzî, *Kitâbu Meşrebi'l- Ervâh (Elfu Mekâmin ve Mekâm)*, İstanbul, 1973, s. 197; Abdulmun'im el-Hafenî, *Mu'cemu Mustalahâtî's- Sûfiyye*, Beyrût, 1407/1987, s. 46

²⁶⁸ Sipehsâlâr, s. 121; Sarı Abdullah, I,35-6; Fadlullah, III,18

şeyh bulmak için yolculuklar yaptı. Pek çok diyar gezdi, efrâd, aktâb, evtâd, ebdâl,²⁶⁹ huzuruna ulaştı. Sûret ve manâ ulularını ziyaret etti. Bu aşırı gezmesinden ve çok seyahat etmesinden veya mana alemindeki uçuşlarından dolayı, ona, gönül sahibi konuklar (arifler), "*Şems-i Perende = Uçan Şems*" demekteydiler.²⁷⁰ Daima siyah bir aba giyer, vardığı yerlerde handa konaklardı.²⁷¹ Erzurum'a da gelmiş, bir medresede Kur'ân hocalığı yapmıştı.²⁷²

Hakk'ın rızası için, ve ona ermek için her şeyi elinin tersiyle itmiş, kimsenin kınamasından ve ayıplamasından zerrece korkmamış, taklitçilikten daima kaçınmış, devrin bir çok bilgininin dayanağı olan "*Kâle = falan dedi*", "*haddesenâ = falan anlattı*" sözüyle yetinmeyip, herkesin bilgi pınarının kendiliğinden akmasını istemiştir.²⁷³

Mevlânâ gibi Şems de, felsefe ve filozoflara muârızdır. Zaten bu hususta Mevlânâ, babasından, Seyyid Burhâneddîn ve Şems-i Tebrîzî'den etkilenmişti. Nitekim ham sûfi ile fakihlere gösterdiği tepkide de Şems'in tesiri vardı. Şems'e göre gerçeğe ulaşma, ancak peygambere tabi olmakla ve aşkla olur. O, şöyle diyordu: "*Elde olmayan şeyi bilmemeye şaşılmaz. Asıl şaşılacak şey şudur ki, bir şeyi ele alırlar, avuçlarına korlar, götürüp gösterirler de, adam gene görmez. İş böyle olmasa Hz. Muhammed'le, onun soyuna, hem de sudan topraktan gelen soyuna değil, candan, gönülden doğan soyuna karşı Sokrat'ın, Bukrat'ın, İhvan-ı Safâ'nın²⁷⁴ ve Yunanlılar'ın sözlerini kim söyler...*"; "*Cehennemliklerin çoğu şu keskin fikirli kişilerden, şu filozoflardan, şu bilginlerden meydana gelir. Onların keskin zekaları, kendilerine perde kesilmiştir.*"²⁷⁵ O, cismani haşri kabul etmeyenlerin bu düşüncelerine, "ahmaklık" demektedir. Azabın rûha ait olduğunu, bedenî olmadığını diyenlerin hata ettiklerini söyler.²⁷⁶ Fahreddîn-i Râzî'yi, Yunan felsefesini İslâmîleştirdiğinden ve felsefeye düşkün olduğundan dolayı eleştirir.²⁷⁷

Şems-i Tebrîzî'nin mürit arkadaşlarından olan Şeyh Fahreddîn Irakî'ye, her ne zaman ilahi hakikatler tecelli etse, o hali manzûm ve edebî cümlelerle şeyhleri olan Baba Kemal Cündî'ye takdim ederdi. Şems-i Tebrîzî ise hallerini hiç açıklamazdı. Bir gün Baba Kemal, Şems'e hitaben, "*Oğlum Şemseddîn, Fahreddîn'in açıkladığı hakâikden sana hiç bir şey sânih olmaz mı?*" buyurdu. Şems de, "*Şeyhim, himmetinizle ondan fazla bile vaki oluyor, fakat Fahreddîn*

²⁶⁹ "Efrâd" "ferd" in çoğulu olup, Hz. Peygamber'e mükemmel bir şekilde tabi olarak, ferdiyet makamına ulaşan, kesin sayıları olmayan, "kutb" un gözetimi dışında kalan, eşşis şahsiyeteki gayb erenleri. "Aktâb", "kutb" un çoğulu olup, her zaman, Allah'ın alemde nazar kıldığı, alemin rûhu mesâbesinde, her şeyde tasarruf sahibi, zamanın en büyük velisi olan zât. "Evtâd" "veted/vetîd" in çoğulu olup, doğu batı, kuzey ve güneyde bulunan dört büyük velî. Bu veliler, âdetâ, dünyanın manevi direkleri sayılırlar. "Ebdâl" "bedel" in çoğulu olup, sayıları yetmiş olan evliyâ zümresi. Bkz., el-Hafenî, *Mu'cemu Mustalahâti's- Sûfiyye*, s. 19, 217, 28, 8; Devellioglu, 234; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1991, s. 153-4, 299-300, 169

²⁷⁰ Eflâkî, I,90, II,36; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 67

²⁷¹ Sipehsâlâr, s. 121; Eflâkî, II,37; Câmî, s. 639; Fadlullah, III,18; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 75

²⁷² Eflâkî, II,110

²⁷³ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 74

²⁷⁴ Sokrat (MÖ 470-400): Eski Yunan'ın en büyük filozoflarından biri olup Eflatun'un hocasıdır. Çevresindeki insanlara ve talebelerine birden çok ilaha tapmamalarını ve rûhum bekasını telkin ettiği için, çok tanrılı Yunanlılar tarafından, zehir içmeye zorlanarak 70 yaşında iken idam edilmiştir. Derslerini şifahi veren Sokrat, kitap yazma yolunu tercih etmemiş olup, "kendini tanı, bildiğim bir şey varsa, o da, hiç bir şey bilmediğimdir." sözleriyle meşhurdur. Sami, IV,2584-5; el-Hafenî, *el-Mevsu'atu'l- Felsefiyye*, s. 244-5. Bukrat (MÖ 460-380?360): İslâm aleminde bu adla bilinen, yine eski Yunan'ın meşhur hekim ve filozoflarından olan Hipokrat'tır. Kendinden önce tıp bilgileri şifahi olarak gelmişken, tıp tarihinde ilk kitap yazan olduğu için, tıp ilminin mucidi sayılmıştır. Hekim Calinos'un şerhleriyle birlikte, eserleri tâ Abbasîler'in ilk yıllarında Arapça'ya tercüme edilmiş ve tedris edildiğinden, müslümanlar arasında meşhur olmuştur. Bu zatın da tıp ve sağıkla ilgili birçok veciz sözleri mevcuttur. Sami, II,1331; Carra de Vaux, "Bokrat (Bokrat)" mad., İA, II,707. İhvan-ı Safâ: X. asrın ikinci yarısında, merkezleri Basra'da olan müfrit Şîfî (İsmailî) temayüllü siyasi - dini bir ekoldür. 52 risâlelik ansiklopedik bir külliyyatları vardır. T. J. De Boer, "İhvanu's- Safâ" mad., İA, V/11,946-7

²⁷⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ*, s. 54

²⁷⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ*, s. 54-5

²⁷⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ*, s. 56

kendisine vâkî olan sunûhâtı güzel bir üslûpla anlatmaya kadir olduğundan onları söylüyor. Bende ise bu yetenek yoktur." Deyince Baba Kemal, Şems-i Tebrîzî'ye sevgi ve şefkatle nazar edip, "Hak Sübhânehu ve Teâlâ Hazretleri, evvelkilerinin ve sonrakilerinin maârif ve hakikatlerini senin namına izhar edecek, sana bir dost inâyet etse gerekir. O dostun hikmet nehirleri kalbinden diline akacak, harf ve ses elbisesine bürünerek senin namına izhar olacaktır." diye buyurdu.²⁷⁸ Ancak, ismini vermeksizin, işâretle, Mevlânâ'nın maneviyatını Şems'e duyurdu.²⁷⁹

Şems duâlarında, "Allah'ım beni senin veli kullarının içine kat ve onlarla arkadaş et"²⁸⁰ derdi. Bir gece, aşırı derecede heyecanlanarak vecd içinde, Yüce Allah'ın tecellilerine dalış istîğrakından mest olmuş bir halde, münâcaâtında: "Ey Allah'ım senin gizli olan velilerinden birini bana göstermeni diliyorum." diye dua etti. Allah tarafından, "İstedîğın gibi herkesin gözünden saklı, güzel ve mağfirete nail olmuş can, Belh'li Sultânı'- Ulemâ Bahâeddîn Veled'in oğludur." diye cevap geldi. Bunun üzerine Şems, "Ey Rabbim onun mübarek yüzünü bana göster." dedi. Allah tarafından tekrar, "Bunun şükranesi olarak ne verirsin?" diye soruldu, o da, "başımı" diye cevap verdi. Şems'e, "Hakiki maksadına ve istediğın şeye ulaşman için Rûm diyarına git." diye ilham geldi. Bunun üzerine Şems, ihlas kemerini beline bağladı, tam bir doğruluk ve büyük bir aşkla Rûm diyarına hareket etti. Bazıları Şam'dan Rûm'a geldiğini, bazıları da Tebrîz'e gidip oradan Rûm'a (Konya'ya) geldiğini söylerler.²⁸¹

1.2.3.2. Konya'ya Gelip Mevlânâ İle Buluşması

Şems-i Tebrîzî, 26 Cemaziyelahir 642/29.11.1244 cumartesi sabahı Konya'ya geldi. Adeti olduğu üzere Şekerfurûşân= şekerçiler hanına indi. Bir oda kiraladı. Odasının kapısına iki üç dinar değerinde bir kilit asarak anahtarını da destarının ucuna bağlayıp omuzuna sarkıttı. Halbuki odasında eski bir hasır, kırık bir ibrik ve bir tuğla yastıktan başka bir şey yoktu. On on beş günde bir, bir parça kuru ekmeğî paça suyuna batırıp tirit yapar, onunla iftar ederdi.²⁸²

O sırada Mevlânâ, dinî ilimler öğretmekle meşguldü. Dört medresede ders verir, alimlerin uluları onun atının üzengisi yanında giderlerdi.²⁸³

İşte Şems, Mevlânâ'nın ders okuttuğu medreseye gidip geldiği yolun üzerinde olan, bu Şekerçiler hanının önünde oturmuş, Mevlânâ'yı bekliyordu.²⁸⁴ Mevlânâ ders okuttuğu Penbefurûşân = Pamukçular medresesinden çıkmış, bir katıra binmiş, etrafında alimler, öğrenciler olduğu halde oradan geçiyordu. Birden bire Şemsi Tebrîzî kalkıp Mevlânâ'nın önüne ilerleyip, "Esselâmu aleyke yâ Mevlânâ" deyip, bindiği katırım gemini sınıksız tuttu ve gözlerini Mevlânâ'nın gözlerine dikerek, "Ey Rûm'un mollası, senden soracak acîb bir müşkilim vardır. Suâlime göre cevabını veriniz ve şu müşkilimi lütfen hallediniz" dedi. Mevlânâ: "Ey kalender müşkilin nedir?" söyle dedi. Şems: "Ey müslümanların önderi, Seyyidu'l- Enbiyâ Muhammed Mustafa (sas) mi büyüktür? Yoksa Bâyezid mi?"²⁸⁵ dedi.²⁸⁶

²⁷⁸ Nitekim Mevlânâ'ya ait olan Divân-ı Kebîre, Divân-ı Şems-i Tebrîzî de denmektedir ki, bunun sebebi; divândaki gazellerin çoğunun sonunda Mevlânâ, kendi adı veya mahlasını söyleyecek yerde, şairlerin usûlleri hilâfına Şems-i Tebrîzî'nin adını mahlas yapmasıdır. Bkz., Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 200

²⁷⁹ Câmî, s. 640; Fadlullah, III,18

²⁸⁰ Sipehsâlâr, s. 123; Eflâkî, II,101; Fadlullah, III,18-9

²⁸¹ Sipehsâlâr, s. 123-4; Eflâkî, I,90-1; Fadlullah, III,18-9

²⁸² Sipehsâlâr, s. 121 vd.; Eflâkî, I,91, II,39; Câmî, s. 640; Sarı Abdullah, I,36; Fadlullah, III,19; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 75-6; Can, s. 49

²⁸³ Eflâkî, II,39

²⁸⁴ Bu ilk karşılaşma, değişik kaynaklarda bazı farklarla anlatılmaktadır. Bizce en doğrusu, Eflâkî'nin bu rivâyeti olduğundan bunu alıyor, diğerlerini terk ediyoruz. Bu farklı rivâyetleri Fûrûzanfer toplamıştır. Bkz. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 76 vd.

²⁸⁵ Ebu Yezîd el-Bestâmî (261/874 veya 234/848) olarak da bilinen bu zat, sûflerin ilk ve ulularından biri olup, "vahdet-i vücûd"a dair sözleri ve kuvvetli cezbe halleriyle meşhurdur. Bkz., es-Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *Tabâkâtü's- Sûfiyye*, Kâhire, 1389/1969, 13. Baskı, s. 67 vd.; en-Nebhânî, Yusuf b. İsmail, Câmî'u *Kerâmâtü'l- Evliyâ I-II*, Mısır, 1404/1984, II,133 vd.

Mevlânâ sonradan şöyle anlatmıştır: "O sorunun dehşetinden bana bir acib hal geldi. Sanki yedi kat gök birbirinden ayrılarak zemine döküldü. Adetâ, kıyamet koptu zannettim. Bu halle beraber, içimden dimağıma beni büyük bir ateş kapladı. Derhal kendimi toparlayarak şöyle cevaba cesaret ettim." "Ey medhûş, bu ne biçim sûaldir? Bu husus müşkil midir ki; Hz. Mahbûb-i Kibriya Muhammed Mustafa, kainatın yaratılmasının sebebi ve Adem oğullarının efendisi olup onun hakkında, "Sen olmasaydın kainatı yaratmazdım" buyurulmuştur. Alemlerin en şerefli, insanların en büyüğü olduğu kesin ve bütün enbiyâ, evliyâ ve eşya onun murundan yaratıldığı muhakkak iken Bâyezid kimdir ki, eşrefi mahlûkâtla mukayese ediliyor. Bâyezid, ümmetin havâssından biridir sadece dedim."²⁸⁷

Şems-i Tebrîzî bu cevabı dinleyerek derinden bir âh çekip inledi. Sonra da: "Peki ya neden, Resûlullah: "Ey Allah'ım, seni tam bir bilgi ile bilemedik."²⁸⁸ dediği halde, Bâyezid, "Ben kendimi tenzih ederim, benim şanım ne kadar uludur." diyor" dedi. O bununla, "peki neden biri kulluk makamından, diğeri ise mabûdluk makamından bahsetti. Elbette mabûdluk makamı, kulluk makamından büyük değil mi?" demek istemişti.²⁸⁹ Bunun üzerine Mevlânâ da: "Ey kalender, gâyet garip ve müşkil bir mesele söyledin. Bunun cevabı ise Ariflere ma'lûm olan şu husustur ki, Bâyezid ilahi şarabın (Yüce Allah'ın tecellisinin) bir yudumundan kanmış, susuzluğu gidip mest olmuştu. Fakat Hz. Fahr-i Alem efendimizin (sas) susuzluğu, denizler gibi tecellilerden teskin olmayarak gittikçe artıyordu. Mübarek göğüsleri, "elem neşrah leke sadrek"²⁹⁰ hikmetinin gereği, nâmütenâhî bir mekan olmuştu. Dolayısıyla mekansızlık fezası haline gelen mübarek sineleri, hiç bir zaman tecellilere doymuyor, her nefeste binlerce yakınlık doruklarına nâil olduğu halde, yine daima, "Seni hakkıyla bilemedik." der ve her nefeste, "Ey Rabbim benim ilmimi artır."²⁹¹ niyazıyla, hiç bir an ilahi aşk harareti sönmez ve teskin olmazdı. Öyleyse o, şah-ı enbiyânın rütbesi kime müyesser olabilir ve Bâyezid'le ölçmek nasıl düşünülebilir?" dedi. Yani bir okyanus nerede, o okyanusun körfezi nerede? Hiç mukayese edilebilir mi?²⁹²

Bu sözleri iyice dinleyen Şems, büyük bir feryatla, "Allâh" diye bağırıp yere yuvarlandı. Mevlânâ katırdan aşağı indi. Etrafındaki imamlara (alimlere) emir verdi, tutup Şems'i kaldırdılar ve Mevlânâ'nın medresesine götürdüler. Şems kendine gelinceye kadar başı, Mevlânâ'nın dizinin üstünde kaldı. Mevlânâ, bu esnada onun, beklediği Şems olduğunu vaziyetten anlamıştı.²⁹³ Şems ayılınca Mevlânâ, onun ayaklarını yüzüne sürüp, elinden tutarak evine davet etti. O da davete icabet ederek eve gitti. Böylece ilk halvet başlamış oldu. Şems ve Mevlânâ, eve kapanarak, baş başa üç ay sohbet ve ibadet ettiler.²⁹⁴

İşte Şems ile Mevlânâ'nın Konya'da ilk karşılaşmaları böyle olmuştu. Bu karşılaşma ve sorulan soru, verilen cevaplar, her ne kadar Devletşâh, İbn Batuta ve Muhyiddin'in Kevâkib'inde biraz farklı olsalar da, bizce en doğru ve en meşhuru, Eflâkî'ye ait ve en yaygın olan, zikrettiğimiz bu rivâyettir.

Eflâkî, Şems ve Mevlânâ'nın hiç dışarı çıkmadan ve kimsenin de yanlarına girmeye cesaret edemeden geçirdikleri bu üç ay zarfında, dışarıda olanları şöyle anlatıyor: "Bundan sonra

²⁸⁶ Sipehsâlâr, s. 124; Eflâkî, I,91, II,39; Câmî, s. 640; Sarı Abdullah, I,39; Fadlullah, III,20; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 76

²⁸⁷ Sipehsâlâr, s. 124-5; Eflâkî, I,92, II,39; Câmî, s. 640; Sarı Abdullah, s. 36; Fadlullah, III,20; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 77; Can, s. 49

²⁸⁸ Bu sözün kaynağını bulamadık.

²⁸⁹ Eflâkî, I,92, II,39-40; Câmî, s. 640-1; Sarı Abdullah, I,36-7; Fadlullah, III,20-1; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 77; Can, s. 49

²⁹⁰ "Senin göğsünü genişletmedik mi?" İnşirâh, 94/1

²⁹¹ Tâhâ, 20/114

²⁹² Sipehsâlâr, s. 124-5; Sarı Abdullah, I,37; Fadlullah, II,21

²⁹³ Fadlullah, III,21

²⁹⁴ Sipehsâlâr, s. 125; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 50; Eflâkî, I,92, II,41; Câmî, s. 641; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 77

Mevlânâ okutmak, öğretmek ve vaaz etmekten el çekerek Kuddûs olan Allah'ı takdis'le meşgul oldu. Konya'nın bütün alimleri, büyükleri: "Bu ne haldir? Mevlânâ'yı bütün eski dostlarından, en yakın akrabasından ve yüce mevkiinden elini çektirip kendisi ile meşgul eden bu adam kimdir, nereden gelmiştir?" diye kıyametler kopardılar ve "böyle bir ulu kişinin oğlu, ayak takımının oyuncuğu oldu" dediler. Bu hal karşısında bütün halk hayretten ne yapacağını şaşırıp, türlü türlü hezeyanlarda bulundular, söylenmeyecek sözler söylediler, yüce Allah'ın bu cilvesi karşısında aciz kaldılar; müritlerin hiç birisi de bu adamın kim olduğunu bilemediler.²⁹⁵

Bir gün Mevlânâ, medresenin ortasındaki havuzun kenarında bazı kitapları mutalâa ediyordu. Şems yanına gelerek; "Yâ Mevlânâ bunlar nedir?" diye sorunca, Mevlânâ: "Ey hurşîd-i velâyet, bunlar bir kısım kıl u kâl kitaplarıdır." dedi. Şems: "Ey Mevlânâ bundan sonra kıl u kâl ile ne işiniz vardır?" diyerek hemen oradaki kitapların tamamını havuzun içine attı. Mevlânâ dostunun bu hareketine bir şey diyemedi ise de, atılan kitapların içinde pederinin kendi hattıyla yazmış olduğu eseri "Maârif" ile, Şeyh Attâr'ın verdiği eseri "Esrarnâme" de bulunduğu için, kalbi mahzun olmuştu. Dayanamayıp: "Azizim ne yaptınız? Başka kitaplara acımadım, fakat biri pederimin, diğeri Şeyh Attâr'ın hatıraları olarak iki kitaba acıdım" dedi. Şems-i Tebrîzî: "Mahzun olma; bu bizce kolay bir iştir" diyerek elini havuzun içine soktu ve o iki kitabı dışarı çıkardı. Onu silkeleyerek, "al ya Mevlânâ" dedi. Bu kerameti gören Mevlânâ hayretler içinde kaldı. Şems'den özür dileyerek; "ey şah, bu ne haldir?" dedi. Şems: "Buna zevk-i halet ve tecellî-i kudret derler. Acaba sizde de bu haller, bu zevk-i kudretler var mıdır?" dedi. Bu keramet üzerine Mevlânâ'nın muhabbeti, ilhamı ve aşkı artıkça arttı.²⁹⁶

Sultan Veled'in de anlattığı üzere, Mevlânâ'nın Şems'e karşı sevgisi, tıpkı Hz. Mûsâ'nın (as) Hz. Hızır'a (as) sevgisi gibidir. Hz. Mûsâ, nübüvvet, risâlet ve makâm-ı Kelîmullah rütbesini haiz olduğu halde, yine de Allah erlerinin (Hızır'ın) tâlibi olmuştur. Mevlânâ da, bütün kemali ilmi, ve yüceliği elde etmesine rağmen, daha mükerremel olma isteği ile, izzet kubbeleri altında gizlenmiş olan Şems'i talep etmiş, onu bulunca da mürit olarak başını onun ayağına koymuş onun ışığında fânî olmuştu.²⁹⁷

Acaba Şems Mevlânâ'ya ne öğretti, ne etti de Mevlânâ'yı kendisine bu kadar vurgun kıldı; her şeyden, herkesten onu avare etti; onu muhabbet deryasında boğdu? Evet, bunların hepsi bize karanlıktır. Ortada bir gerçek vardır ki, Mevlânâ, Şems ile halvetten sonra, kendi eski yolunu değiştirdi. Vaaz meclisleri yerine semâ meclislerine başladı. Medresenin ve ulemânın kıl u kâl'ı yerine ney'in can yakıcı namesine rebâbın rûh okşayıcı sesine kulak verdi.²⁹⁸

Mevlânâ, Şems'den sonra dostlarından vazgeçmişti. Çünkü kâmil erlerin sohbeti, insanı, kemâle eriştirir. İşte Mevlânâ'nın esas yolu bu olmuş idi. Nasıl ki, zâhirî ilimler, tekrar ve tadrîs ile öğrenilir ise, Peygamberin övücü gerçek fakr kuvveti ve tasarruf dahi, sâlike cemalini gösteren bir ayna gibi olan şeyhin sohbetinden, onunla demsâz olmaktan hasıl olmaktadır. Mevlânâ da, dilek eli ile Tebrîzli Şems'in sohbet eteğini sımsıkı tutmuştu. Sahip olduğu nakdini, kendisine gelen bütün hediyeleri Şems'in yoluna döküyordu. Bu yüzden de Mevlânâ'nın dostları, öğrencileri, ailesinin fertleri, Şems'e gazez gözü ile bakıyorlardı. Onu laubâli, marifetten uzak bir kimse olarak tanıyorlar, onun şeyhliğine ve önderliğine müsâade etmiyorlardı. Şeyh, şeyhzâde, müftî olan Mevlânâ'nın ona teslimiyeti, bunların zoruna gidiyordu. Mevlânâ'nın gidişatını değiştirmesi, Konya halkı ile büyük alim ve ulu zahitleri öfkelenmişti. Muhammed'in (sas) şeriatinde liderlerden olmuş, sahabelerin, gelmiş geçmiş uluların ilim bayrağını taşımış, böyle fakih bir müftinin halinin değişmesinden husûle gelen büyük çöküntüyü ve çatlaklığı ona yakıştıramıyorlardı. Bütün Konya halkı kıskançlık ve hasetten birbirine girmişti. Dostlarının darılması, Mevlânâ'nın sadece aşk ateşini artırıyorlardı. Şems'e olan düşmanlık, kin sınırlarını

²⁹⁵ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 50-2; Eflâkî, II,41

²⁹⁶ Câmî, s. 642; Fadlullah, III,22

²⁹⁷ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 83-4 Krş, Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 48-9

²⁹⁸ Bkz. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 88

aşmış, halkı ayaklandırmıştı. Tam söz birliği ile Şems'e fenâliğe yeltendiler. Mevlânâ'nın müritleri arasında büyük bir kargaşalık çıktı.²⁹⁹

1.2.3.3. Şems-i Tebrîzî'nin İlk Kayboluşu

Şems, Konya hakının sözlerinden, hareketlerinden, Mevlânâ'nın müritlerinin kendisine büyücü demelerinden ve nihâyet öldürme tehditleri yüzünden gönlü incinerek Mevlânâ'ya, "Bu benimle senin aranda ayrılıktır." (Kehf, 18/78) âyetini okur, Mevlânâ'nın hararetli ve yakıcı gazelleri, ısrarı, âşıkâne ricası ve istirhamı, Şems'i kararından döndüremez. 21 Şevval 643/1.3.1246 Perşembe günü başını alıp gider.³⁰⁰ Buna göre Şems, Mevlânâ ile on beş ay yirmi gün beraberce sohbet etmiş, hemhâl olmuşlardı.³⁰¹

Mevlânâ, Şems'in peşini bırakmadı, aramaya, yanıp yakılmaya devam etti. Şems giderse, Mevlânâ eski durumuna döner diye zannedenler de yanılmışlardı. Çünkü Mevlânâ eskisinden beter bir duruma düşmüştü. Gece gündüz Şems'i arıyor, onun adını dilinden düşürmüyor, onun muhabbetine gazeller söylüyordu. Talebelerini, ailesini ve dostlarını gözü görmüyor, Şems diye yanıp tutuşuyordu. Bir ay kadar aradıktan sonra O'nun, Şâm'da olduğu haberi geldi. Mevlânâ üst üste dört adet gazel yazıp Şam'a gönderdi. Gelmesi için yalvardı, yakardı ise de Şems geri gelmedi.³⁰²

Mevlânâ'nın Şems için yanıp kavrulması, üzüntüsünden harap olması, talebelerini ve etrafını da üzmüş, Şems'in gönlünü kırıp, gitmesine sebep oldukları için pişman olmuş, Mevlânâ'dan özür dilemiş, eğer Şems gelirse, ona itaat edeceklerini ve kötülük yapmayacaklarını söylemiş ve bu hususta söz vermişlerdi. Mevlânâ da onları affetmiş ve özürlerini kabul etmişti. Onlar böyle pişmanlık duyarak, ağlayıp özür dileyerek aylar geçmişti. Şems, mektupları cevapsız bırakıp Konya'ya dönmeyince, Mevlânâ, oğlu Sultan Veled'i yirmi kadar talebesi ile birlikte Şems'i, yalvarıp yakarıp geri getirmeleri için Şam'a gönderdi. Sultan Veled'e, "Bir kaç arkadaşla Mevlâna Şems'i aramaya git. Giderken şu kadar gümüş ve altın parayı da birlikte götür, bu paraları Şam'da, o Tebrîz Sultanı'nın ayaktabısı içine dök ve onun mübarek ayaktabısını Rûm tarafına çevir. Benim selamımı ona ilet ve âşıklara yaraşır saygımı ona arzet." dedi.³⁰³

1.2.3.4. Şems İkinci Defa Konya'da

Sultan Veled babasının buyruğu ile dostlarından yirmi kişi alarak, Şems'in geri getirilmesi için yola çıktı. Soğukta, dağda, bayırda yürüdü. Şam'a varıp Şems-i Tebrîzî'yi buldu. Babasının emri üzere büyük bir saygı ve nezaketle beraberinde getirdiği paraları onun papucuna döktü. Rûm tarafına çevirdi. Ayrılık çeken âşıkın yanıp yakılma haberini büyük nezaketle, pervasız mâşûkun kulağına duyurdu.³⁰⁴

Şems'in, bu saygı ve yalvarmalar karşısında, muhabbet denizi coşmaya başladı. Bir çok hakikat ve marifet incileri saçtı. Mevlânâ'nın ricasını kabul ederek, Konya tarafına yöneltiler (644/1247).³⁰⁵

Sultan Veled, Şems'e çok saygı ve muhabbet gösterdi. Ona karşı aşkı ve edebi yüzünden yanında yaya yürüdü. Kaç defa Şems: "Ey Veled ata bininiz" dedi ise de, Sultan Veled, "Ey cihanın şahı, Şah at üzerinde, bende (köle) at üzerinde, bu uygun değildir. Bendelere, padişahın rikabında yürümek yaraşır." diyerek, Konya'ya gelinceye kadar bir aydan ziyade yaya yürüdü.³⁰⁶

²⁹⁹ Sipehsâlâr, s. 125-6; Eflâkî, I,93; Fadlullah, III,24-5; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 89-91

³⁰⁰ Sipehsâlâr, s. 126; Eflâkî, I,93, II,49; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 91; Can, s. 51

³⁰¹ Can, s. 51

³⁰² Sultan Veled, İbtidânâme, s. 55-6; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 91 vd.

³⁰³ Sipehsâlâr, s. 127; Eflâkî II,112; Can, s. 52

³⁰⁴ Sipehsâlâr, s. 127; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 57; Eflâkî, II,113; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 98

³⁰⁵ Sipehsâlâr, s. 129; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 58; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 99; Can, s. 52

³⁰⁶ Sipehsâlâr, s. 129; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 59; Eflâkî, II,113; Fadlullah, III,26; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 99-100; Can, s. 52

Kafile, yolda bir çok kerametler yaşadktan sonra Zincirli Han'a ulaştığı vakit, Sultan Veled, Konya'ya gelmekte olduklarını Mevlânâ'ya bildirdi. Mevlânâ üstünde giydiği ne varsa müjde olarak bu haberi ileten dervişe verdi. Alimlerden, emirlerden, sûfilerden, fütüvvet erbabından ve halktan bir çok kişiyle Şems-i Tebrîzî'yi karşılamaya gittiler. İki dost karşılaştıklarında atlarından inip birbiriyle kucaklaştılar, uzun zaman kendilerinden geçmiş bir halde birbirlerine saygı ve muhabbet gösterdiler. Askerler bayraklarını kaldırıp nakkâreler çaldılar. Güyendeler³⁰⁷ nadir gazeller söyledi ve müritler de semâ yaparak, dönerek sevinçler gösterdiler. Böylece iki âşık ve ma'sûk tekrar birbirine kavuşmuşlardı. Biri bahr-ı Fârisî, biri bahr-ı Rûmî olan iki deniz birbirine kavuştu, tenleri ayrı, ama canları bir oluşu hasebiyle; "İki denizi salıvermiştir. Birbirleriyle nerdeyse kavuşacaklar, Aralarında engel vardır, birbirine karışmazlar." (Rahman, 55/19-20) âyetinin sırrı aşikâr oldu. İki muhabbet denizi coştı, zevk içinde zevk, kurb içinde kurb meydana geldi.³⁰⁸

Böylece Mevlânâ, hasretin üzüntülerinden kurtulmuş, hatırı gül gibi açılmıştı. Müritler, Şems'e gelip özürler diliyor ve saygı gösteriyorlardı. Tekrar Şems'e ve Mevlânâ'ya doğru yöneldiler. Herkes kendi gücü ve takatı derecesinde semâ meclisleri tertipliyor ve iki dosta saygı gösteriyorlardı.³⁰⁹

Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî'nin aşkına gömülüp, heyecanı, muhabbeti ve kararsızlığı öncekinden yüzlerce misli fazla olunca, âsî müritler kaynaşmaya ve kıskançlıklarından verdikleri sözlerde durmayıp, taşkınlıklar etmeye başladılar.³¹⁰

Konya halkı ve müritler öfkeyle Şems'e fenâ sözler söylemeye başladılar. Mevlânâ'ya deli, Şems'e cadı diyorlardı. Mevlânâ'nın coşkunca sözleri, alimler meclisinde nakl olunuyor, her sokak ve pazarda destan oluyordu.

Görünüşe göre alimlerin, müritlerin ve halkın isyan etmesinin üç ana sebebi vardı: 1. Mevlânâ, Şems'le beraber olduktan sonra öğretimi, vaaz etmeyi bırakmış, semâ ve raksa başlamıştı. Fakihlere mahsus elbisesini değiştirmiş, yerine yas tutanların giydikleri elbiseleri giymişti. 2. Şems'in dış görünüşe aldırmayan, hatta tam tersine hareket eden karakteri, dışa önem veren insanları kızdırıyor, onlarca sapık ve dinsizlikle itham edilmesine sebep oluyordu. 3. Mevlânâ'nın babasıyla Belh'ten gelmiş olan eski müritler ve Anadolu'da mürit olmuş yeni müritler Mevlânâ'yı halkın öncüsü, kâmil bir Şeyh, zamanın kutbu sayıyor ve onun meclisinden faydalanıyorlardı. Şems'in gelişinden ve Mevlânâ'nın halinin değişmesinden sonra o meclisler sona ermiş, müritlerin eli, şeyhleri Mevlânâ'nın eteğinden uzakta kalmıştı.

Şems'e ve Mevlânâ'ya karşı kıskançlık ve düşmanlıklar böyle artarken, Mevlânâ'nın müritlerinden ve yakınlarından bazıları Konya ahâlisinin isyanından, onlara bir kötülük yapılmasından endişe duyuyor ve onlar için üzülüyorlardı.

1.2.3.5. İkinci Kayboluş veya Şems'in Şehâdeti

Konya'da olaylar, Şems ve Mevlânâ'nın aleyhine geliyor, bir zamanlar Şems-i Tebrîzî'nin, Yüce Allah'a, "Senin gizli velilerinden birini bana göster"; "beni veli kullarının içine kat ve onlarla arkadaş et." diye dualarına karşılık, "Mademki ısrar ve arzu ediyorsun, o halde şükran olarak ne vereceksin?" sualine cevap olarak: "Başımı veririm"³¹¹ sözünün gereği olarak, başını vermesinin zamanı geliyordu. Bu ikinci beraberlikleri altı ay sürmüştü.

³⁰⁷ "Nakkâre", "davul, kös ve dümbelek" demektir. Devellioğlu, s. 958. "Güyende" ise, söylemek fiilinden "söyleyen, muğannî, mutrib" manalarına gelir. Ziya Şükûn, Farsça - Türkçe Lügat (Gencine-i Güftâr - Ferheng-i Ziyâ) I-III, İstanbul, 1984, III,1721

³⁰⁸ Sultan Veled, İbtidânâme, s. 60; Eflâkî II,114; Sarı Abdullah, I,41; Fadlullah, III,26; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 100; Can, s. 52

³⁰⁹ Sipehsâlâr, s. 129; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 61-9; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 100; Can, s. 53

³¹⁰ Sipehsâlâr, s. 130; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 62; Eflâkî, II,115; Can, s. 53

³¹¹ Eflâkî, I,90-1, II,101-2

Daha öncede bahs ettiğimiz gibi Mevlânâ'nın, ilk hanımı Gevher Hatun'dan, Sultan Veled'den küçük Alâeddîn adında bir oğlu vardı. Alâeddîn, huysuz, sinirli bir karaktere sahipti. Devlet tarafından bir kaç senedir görevli olarak başka bir beldeye gönderilmişti. Bu yüzden babası Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî arasında geçen olayları görmemiş ve Konya halkının bu konudaki dedikodularını işitmemişti. 645/1247 yılında görevden dönünce, daha önce babasına çok saygı gösteren Konya halkının, bu defa babasının aleyhinde çeşitli dedikodularla uğraştıklarını gördü. Önceden tanıdığı, babasının müritlerinden bu durumun sebebini sordu. Onlar da daha önce anlattığımız kıskançlık ve düşmanlık sebebiyle, fitne ve fesat tohumu ekerek, Alâeddîn'e: "*Şems-i Tebrîzî namında Tebrîz'den meçhul bir kalender gelip, sihir yaparak babanız Mevlânâ'yı saptırdı. Kendisini ders vermekten vaz geçirterek, gece gündüz iş ve işretle meşgul etti. Pederiniz bizzat meyhaneden destilerle şarap getirip evin haremünde, valideniz ve biraderinizle beraber mey meclisi kurarak birlikte içmekte. Hiç hatıra ve hayal gelmeyecek rüsvaylıklar vukûa gelmektedir. Bundan önce babanızın namusunu korumak için o ayyaş kalenderin katline kast etmiş idik. Bu niyyetimizden haberdar olarak derhal Şam'a kaçıp gitmişti. Sonra babanız, biraderiniz Sultan Veled'i Şam'a gönderip tekrar Şam'dan buraya getirtti. O adam geldikten sonra yine gizlice beraberliğe devam ve işret keyfiyle bazı raks ve semâ gibi gayri meşru haller izhar etmektedirler. Hülâsa, eski müstakim yoluna her yönden muhalif hareket edip Şeriata aykırı tavırlarda bulunmaktadır.*" dediler.³¹²

Böylesi sözlerle Alâeddîn'in öfke ateşini körüklediler. Bütün vücûdunu düşmanlık ateşi kaplayan, kinine esir olan Alâeddîn, aldatıldığı günden beri Şems' Tebrîz'in katline niyet edip bu yolda bir tedbir düşünmeye başlamışlardı.³¹³

Bir gece Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ ile halvethânedede livechillah sohbet ediyorlardı. Alâeddîn kendisi gibi yedi kişi ile anlaşip hanenin kapısının dışında pusuya yattılar. İçlerinden birisini içeriye gönderdiler. Bu odada iki Hakk dostu sohbet ederken, bu kimse, oda kapısının dışından Şems'e, "*Dışarı çık*" diye eliyle işâret etti. Hemen Şems yerinden kalkıp Mevlânâ'ya sevgiyle bakarak: "*Elveda ya Mevlânâ beni öldürmeye çağırıyorlar*" dedi ve dışarı çıktı. Biraz durakladıktan sonra Mevlânâ olduğu yerde, hayret ve şaşkınlık içinde, "*iyi bilin ki yaratmak ve emretmek ona (Allah'a) mahsustur.*" (A'raf, 7/54) âyeti kerimesini okudu. Şems-i Tebrîzî sokak kapısından çıkarken pusuda bekleyen yedi kişi hep birden Şems'in üzerine saldırdılar. Bu sırada Şems, "*Allah*" diye bağırınca, hepsi bayılıp yere düştüler. Kendilerine gelince, yerde bir kaç damla kandan başka bir şey görmediler. Bir rivâyete göreyse o katiller Şems'in cesedini bir kuyuya atıp kayboldular.³¹⁴ Bu olaydan bir kaç gün sonra Sultan Veled, Şems-i Tebrîzî'yi rüyasında görmüş. Şems ona, "*falan kuyuda yatıyorum*" diye işârette bulunmuş, uykudan uyanan Sultan Veled yanına bazı arkadaşlarını alarak o kuyudan Şems'in cesedini çıkarmış, Mevlânâ'nın medresesinde, medresenin bânisi Emir Bedreddîn'in yanına defn etmişlerdir.³¹⁵

Bu katli işini yapanlara gelince, bu hususta Eflâkî şunları yazmaktadır: "*Kaderin sırrının esiri olan ve böyle bir kötülüğü meydana getiren... alçakların bir kısmı az zamanda öldürüldü, bir kısmı felç illetine uğradı, bir ikisi damdan düşüp yok oldu, ... bazıları da mesh illetine tutuldu. "Bunlar (Kur'ân Ayetleri), zalimlerin ise, ancak sapıklıklarını artırır." (İsra, 17/82) ve "Ey Nuh, o senin aileden değildir. Çünkü o salih olmayan bir amel işlemiştir" (Hûd, 11/82) âyetleri ile damgalandığı düşünülen Alâeddîn ise, ateşli bir sıtma ve acayip bir hastalık neticesinde, o günlerde öldü. Mevlânâ kızgınlığından dağlar (Meram) tarafına gitti. Onun cenazesinde bulunmadı.³¹⁶ Müritleri, onu dedesi Bahâeddîn Veled'in yanına defnettiler.³¹⁷*

³¹² Sarı Abdullah, I,41-2; Fadlullah, III,27-8

³¹³ Sipehsâlâr, s. 130; Sarı Abdullah, I,42; Fadlullah, III,28

³¹⁴ Sipehsâlâr, s. 130; Eflâkî, II,102; Câmî, s. 642-3; Sarı Abdullah, I,42; Fadlullah, III,28; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 104; Can s. 54

³¹⁵ Eflâkî, II,117; Câmî, s. 643; Sarı Abdullah, I,44; Fadlullah, III,28; Can, s. 54

³¹⁶ Mevlânâ'nın, oğlu Alâeddîn'i, daha sonra affettiğine dair Eflâkî'de şu rivâyeti görüyoruz: "Ediplerin Sultanı Fahreddîn-i Muallim rivâyet etti ki: Bir gün Mevlânâ, babası Büyük Mevlânâ Bahâeddîn Veled'in mezarını

Şems-i Tebrîzî'nin şehit edildiği esnada, "Allah" diye bağırması üzerine, daldığı hayret halinden kendine gelen Mevlânâ bu sadayı duyunca, "*Hay Şems, canım bu ne haldir?*" diyerek süratle dışarı çıktı. Etrafına bakındı, yere dökülmüş bir kaç damla kandan başka bir şey bulamadı. Büyük bir üzüntüyle, mecnûn gibi, "*Şems, Şems*" diyerek, ağlayarak, uzun bir müddet aradı, sordu ise de, bu olayın bir izine rastlayamadı ve sahih bir haber de alamadı.³¹⁸

Şems'in bu ikinci kayboluşu, Eflâkî'de böyle şehid edildiği şeklinde geçmesine rağmen, başka tezkere kitaplarında ve İbtidânâme'de, kaybolduğu ve bir daha izine rastlanmadığı şeklinde geçmektedir.³¹⁹ Ancak, sonradan bazı müelliflerin dediğine biz de katılıyor ve şöyle diyoruz: Hz. Osman ve Hz. Ali'nin şehit edilmelerini hatırlatan bu şehâdet olayı doğrudur. Hatta Mevlânâ'nın şeyhi Burhâneddîn Tirmizî de öleceğini haber vermiş ve ölmüştür. Eflâkî'nin rivâyetlerinde de geçtiği üzere, Şems bilerek ölüme gitmiş, kader-i ilahiye teslim olmuştu. Mevlânâ ise olayın gerçekliğini biliyor, fakat cesedini ve mezarını görmediğinden, bu olaya bir türlü inanmak istemiyordu. Belki de ona olan bağlılığı, duygusal olarak onun ölmediği, kaybolduğu düşüncesine sahip olmayı gerektiriyordu. Oğlu Sultan Veled şehâdet olayını biliyor, fakat babası aşırı üzülmeyi diye, ona haber vermiyordu. Gerçi Şems'in kaybolmasından sonra onun öldürüldüğü haberi Konya'ya yayılmıştı. Bu söylentiler Mevlânâ'nın kulağına da geliyordu.³²⁰ Fakat o bu haberlere inanmak istemiyor, onun yaşadığına dair ümidini besliyor, medresenin damında, sofasında çok müteessir olarak dönüp dolaşıyordu.

Burada akla şu soru gelebilir: Şems Konya'ya gelmeden, onun kokusunu alan, hisseden Mevlânâ, neden öldürüldüğünü anlayamadı? Buna cevap olarak Hz. Yakub (as), oğlu Yusuf (as)un kokusunu, kendi Filistin'de Yusuf Mısır'da olduğu halde almış, fakat hemen yakınındaki bir kuyuya atılan oğlunun yerini bilememişti. Bütün bunlar kaderin bir cilvesi ve Hakk'ın takdiri idi.

1.2.3.6. Şems'ten Sonra Mevlânâ

Mevlânâ ve Şems'in dostluğunu çekemeyenler kazanmıştı. Şimdi Mevlânâ'yı incitmek isteyen düşmanları, bir sürü yanlış haberlerle ortalığı karıştırıyor, her gün türlü türlü, Şems'in varlığı, diriliği, ölmesi veya öldürülmesi ile ilgili haberler yayıyorlardı. Mevlânâ ise coşkunluk taşkınlık; umutla umutsuzluk arasında kararsızdı. Kaderi, sonsuz denizlerde, korkunç dalgalar arasında, dalgalarla alabora olan, bir tahta parçasına tutunan, gemisi parçalanmış bir adamın kaderine ve durumuna benziyordu. Kendi merakını ve üzüntüsünü ancak misâfirlerin teselli ve sözleriyle teskin ediyordu. Herkesten Şems'in haberinin soruyor, "onu gördüm" diyene sarığını, hırkasını müjde olarak veriyor, teşekkürler ediyor ve seviniyordu. Bir gün birisi, "*Şemseddîn'i, Şam'da gördüm*" diye ona haber verdi. O kadar sevindi ki; sarığını, hırkasını, pabucunu ve üzerinde her nesi varsa ona verdi. Bir dostu da, "*o yalan söylüyor. Şems'i görmemiştir.*" dedi. Mevlânâ da: "*Ben onun yalan haberine sarığımı, hırkamı verdim, eğer haberi doğru olsaydı, elbisem yerine canımı verirdim*" dedi.

Şems'in ikinci kez Konya'ya gelişi ve Mevlânâ ile beraber geçirdiği altı aylık bir süreden³²¹ ve kayboluşundan kırk gün sonra, Mevlânâ, başına duman renkli bir sarık sardı. Bundan sonra

ziyarete gitmişti. Namaz kılp virdler okuduktan ve bir müddet murâKâbeye vardıktan sonra, benden hokka, kalem istedi. Getirip kendisine verdiğim vakit ayağa kalkıp, oğlu Çelebi Alâeddîn'in mezarına gitti. Alçı ile sıvanmış olan türbesinin üzerine şu beyti yazdı: "Eğer senin merhametini, yalnız iyilerin ümit etmesi lazımsa, mücrimler kime gidip sığınsınlar. / Ey kerim olan Allah! Eğer sen yalnız iyileri kabul ediyorsan; o alçıklar kime yalvarıp yakarsınlar." Sonra hemen rahmet okudular ve "Gayb aleminde, Efendim Mevlânâ Şems-i Tebrîzî'nin, onunla barıştığını, kabahatini affettiğini, şefaata buyurduğunu, onun da nihâyet rahmet edilmişler cümlesine katıldığını gördüm." buyurdu. Eflâkî, I,577-8; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 93

³¹⁷ Eflâkî, II,104, 180; Fadlullah, III,28; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 93

³¹⁸ Sipehsâlâr, s. 130; Fadlullah, III,29

³¹⁹ Bkz., Sipehsâlâr, s. 130; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 103 vd.; Arif Etik, *Şems ve Mevlânâ*, Konya, 1982, s. 33

³²⁰ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 108; Can, s. 55

³²¹ Eflâkî, II,108 ; Can, s. 55

bir daha beyaz sarık sarmadı. Yemen ve Hint kumaşından bir ferace yaptırdı ve ömrünün sonuna kadar onun elbisesi bu oldu.³²²

Mevlânâ iki sene boyunca Şems'i aradı, sordu durdu.³²³ Sonunda idaresiz, kararsız, tamamen coşkun bir hal almıştı. Kendini idare edemez bir haldeydi Gece gündüz, coşkusundan dolayı semâ ediyor, şiir ve gazel söylüyordu. Mevlânâ'nın tarikat ve usûlünün değişmesi, Semâ ve raks'daki samimiliği, zevk ve hâl sahiplerini kendi tarafına çekmişti. Bunlar onun vücûdu etrafında pervane gibi dolaşıyorlardı. Bu değişiklik Konya'nın fakihlerini ve alimlerini Mevlânâ'ya karşı gelmeye, inkara götürdü. Mevlânâ dostlarının toplantıları, onların semâ yapıp ney ve rebâb'a olan düşkünlüğü, bunların öfkesini daha da artırdı. "Raks, semâ haramdır" sözü, meclislerin dilinde tesbih oldu. Kur'ân hafızlarını şiir okumaya, çalmaya, çağırmaya götüren; mescitlerde ve bucaklarda halktan ayrılıp oturanları, semâ toplantılarında dönmeye getiren Mevlânâ'nın yolunu açıkça inkar ediyor, onu bidat, hatta küfür sayıyorlardı.³²⁴ Nitekim halk, Urumyalı Kadı Sirâcuddîn'e başvurmuş; onun semâ ve rebâb düşkünlüğünden şikâyet etmiş, Mevlânâ'yı, bir şeriat alimi ve müftisi olarak nasıl bu bidatlara rağbet ettiğini şikâyet etmişlerdi. Kadı Sirâceddîn de onlara: "*Bu merd-i merdâne, Allah tarafından te'yyid edilmiştir. Bütün zâhiri ilimlerde benzeri yoktur. Onunla uğraşmak gerekmez, o kendi Hüdâsını iyi bilir.*" diye cevap vermişti.

Mevlânâ, Şems'ten ayrılmanın verdiği üzüntü içinde, bir ara Şems'in Şam'da olduğu haberi ile yüreği biraz serinledi. O, ailesi ile Belh'den göç ederken ilk kez Şam'da kalmış, ikinci olarak tahsil için yine Şam'a gitmiş, bu arada Şems ile ilk kez orada görüşmüştü. Yıllarca Şam'da kalmış ve ilim tahsil etmişti. Şam'a karşı bir aşinalığı ve yakınlığı vardı. İşte şimdi de Şems'in yine Şam'da olduğu söyleniyordu. Ayrıca Konya'da hayat iyice sıkıcı olmaya başlamıştı. Böylece Mevlânâ kıymetli dostunu aramak için karışık fikirler içinde Şam'a doğru yola çıktı. Bu onun üçüncü Şam yolculuğu idi. Şam'a vardı, Şems'i bulamadı ise de, orada da semâ meclisleri kurdu, yine yakıcı gazeller ve şiirler söylüyordu. Kendisine bir çok gönül ehli, mürit oldu. İşin iç yüzünü bilmeyenler ise onun haline hayret ediyorlardı. Aylarca Şam'ı aradı, sordu, fakat Şems'den bir iz bulamadı. Çaresiz arkadaşlarıyla Konya'ya döndü. tekrar irşat ve semâ işlerine koyuldu.

Bir müddet böyle geçip, gönlünde yeniden Şems'in muhabbeti baş gösterince, dördüncü kez Şam'a yöneldi.³²⁵

Bu dördüncü Şam yolculuğunun asıl sebebi yine Şems'in Şam'da görüldüğü haberi ise de, aslında, Mevlânâ'nın Konya'da artık dopsuz duramayışı ve insanların onu anlayamaması idi. Bundan dolayı alıştığı yerden, yine mahbûbunun yaşadığı yere göç etti. Şam'da yine aylarca Şems'i aradı durdu. Lakin bu sefer tam bir ümitsizlik hakimdi. Her ne kadar Şems'in cismanî şahsından, maddî çehresinden bir eser müşâhede etmemiş ise de, Mevlânâ, Şems'in manevî, rûhanî sûretini kendi gönlünde, rengin ve kokunun gül ile; tatlılığın da şekerle imtizacı gibi, temessül etmiş buldu.³²⁶

Bu seferlerin kaç ay ve kaç yıl olduğu kesin olarak belli değilse de, büyük bir ihtimalle, 645-647/1247-1249 yılları arasında iki sene olduğu söylenebilir.³²⁷

1.2.3.7. Şems'in Fikirleri ve Eseri

Şems'in Kur'ân, tefsîr, hadîs, fıkıh ve tasavvuf ilmine vakıf olduğunu anlıyoruz. Mesela bir gün bir cemaat haşhaşın haramlığı hususunda konuşuyorlardı. Şems de bu otun haram olduğunu söyledi. Cemaatten birisi: "*Kur'ân'da şarabın haram olduğuna dair bir âyet bulunduğu halde, bu otun haramlığına dair bir şey yoktur.*" diye itiraz etti. Şems de ona cevaben: "*Her âyetin*

³²² Eflâkî, II,105; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 110

³²³ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 107

³²⁴ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s.110-1

³²⁵ Sultan Veled, İbtidânâme, s. 71-5; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 114 vd; Can, s. 55

³²⁶ Sultan Veled, İbtidânâme, s. 74-5; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 118; Can, s. 55

³²⁷ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 119; Can, s. 55

inmesi için bir sebep olurdu, ondan sonra âyet inerdi. Bu otu ise Peygamber zamanında yemezlerdi. Yoksa, (içenlerin) öldürülmesini emrederdi. Her âyet bir ihtiyaç ve sebep nispetinde inerdi." dedi.³²⁸

Bir gün Şems'e, "tevhîd nedir?" diye soruldu. O da: "Tevhîd her şeyin Allah'dan ve Allah ile kaim olduğunu ve yine her şeyin Allah'a döneceğini bilmendir" dedi ve bunların her biri için Kur'an'dan âyetler delil getirdi.³²⁹

Biri Şems'e, "Sana nasıl ulaşırım?" diye sordu. O da: "Tenini bırak da gel; çünkü kul ile Allah arasında perde olan şey, tendir ve ten, dört şeydir: Tenâsül aleti, boğaz, mal ve mansıb. Has kulların perdeleri ise taati, sevabı ve kerameti görmektir." dedi.³³⁰

Onun sözlerinden bazıları ise şöyledir: "Dini iki şeyle koruyun; cömertlik ve iyi huylulukla."³³¹

"Tereciye tere satmanın ne kıymet ve değeri olabilir. Şimdi sen ona (Yüce Allah'a) niyaz götür. Çünkü niyazdan müstağni olan Allah, niyazı sever."³³²

"Müslümanlık heva ve hevese muhalefet; kafirlik de heva ve hevese uymaktır. Biri "iman getirdi" denildiği vakit, bunun manası: "Ben heva ve hevese muhalefet edeceğime ahdettim" demektir."³³³

"Mümine, kafir olmadığı için; kafire de, münafık olmadığı için şükretmek vaciptir. Münafık kafirden beterdir. "Münafıklar cehennemden en alt tabakasıdır."³³⁴ (Nisâ, 4/145).

Bir gün ona, "semâ"nın sırrını sordular. O da: "Allah'ın tecellisi ve görünmesi, Allah erlerine semâ'da daha çok vaki olur. Onlar, kendi varlık aleminden dışarı çıkmamışlardır. Semâ onları kendi alemlerinden çıkarır, Hakk'ın likasına ulaştırır. Hulâsa olarak üç çeşit semâ vardır: 1. Haram olan semâ. Bu, ululuk edip semâ yapmaktır. Böyle haram olan bir semâ'da el ve ayağın vecdsiz hareket etmesi küfürdür. Bu el ve ayak mutlaka cehennemde azap çeker. Bir vecdle hareket eden el ise, mutlaka cennete ulaşır. 2. Mubah olan semâ. Bu ise, riyâzet ve züht ehlinin semasıdır. Onların bundan gözleri yaşarır ve kalpleri rikkate gelir. 3. Farz olan semâ. Bu da, hâl ehlinin semasıdır. Bu, beş vakit namaz, ramazan orucu ve zaruret zamanında (susuzluk ve açlıktan ölecek bir kimsenin hali) su içmek ve ekmek yemek gibi farz-ı ayındır. Çünkü hâl sahiplerinin hayatı da bununla kaimdir. Eğer bu semâ ehlinen biri, doğuda, biri de batıda semâ etse, her ikisi de birbirinin halinden haberdar olur." şeklinde cevap verdi.³³⁵

Alemin ezeli olup olmadığından bahseden bir guruba Şems: "Sende olan şu kadcılık ömrü, alemin ezeli olup olmadığına değil, kendi halini incelemeye harca." demiştir.³³⁶

Şems'in eserine gelince, bu zatın yukarıda da görüldüğü gibi, çok fazla ilmi ve irfanı olmasına rağmen, bu meslekte olanların çoğu gibi o da, zâhir ilmi, yazı yazmayı, engelleyici bir perde saydığından, kitap te'lifi cihetine gitmemiştir. Bundan dolayı Şems'in elimizde mevcut bir kitabı yoktur. Onun sayılan "Makâlât = Sözler" isimli eseri, bizzat kendisi yazmamış, meclislerde söylediği sözlerin sonradan müritler tarafından bir araya getirilmiş şeklidir. Bu eser, Mevlânâ ve müritlerinin, muhalifleri arasındaki soru ve cevaplarından; Şems'in dinî, ahlâkî ve tasavvufî konulardaki düşüncelerinden meydana gelmektedir. Fasıllardan meydana gelen bu kıymetli eserin konularının dağınık ve birbirinden kopuk oluşu, bu eserin sonradan derlendiğini göstermektedir.³³⁷

³²⁸ Eflâkî, II,52

³²⁹ Eflâkî, II,64

³³⁰ Eflâkî, II,72

³³¹ Eflâkî, II,75

³³² Eflâkî, II,76

³³³ Eflâkî, II,80

³³⁴ Eflâkî, II,81

³³⁵ Eflâkî, II,76-7

³³⁶ Eflâkî, II,81-2

³³⁷ Fîrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, s. 120 vd.

Eflâkî bu eseri, on fasıl halinde, kendi eserinin içinde özetlemiştir. Biz de onun fikirlerini, bu kısımdan almış oluyoruz. Yine bu eserin Mesnevî ile yakın ilişkisinden bahseden Fûrûzanfer, Mesnevî'deki bazı hikayelerin, mesellerin ve bahislerin bu "Makâlât"tan alındığını söylemektedir.³³⁸ Ayrıca, "Merğûbu'l- Kulûb = Gönüllerin Sevgilisi" isimli manzûm bir eser daha ona nisbet ediliyorsa da bu doğru değildir. Çünkü Şems'in, manzûm yazdığı bilinmemektedir. Ayrıca, bu eserin bitiriliş tarihi sonundaki bitirme tarihinin yazıldığı beyte göre, 757/1356 tarihine rastlamaktadır. Halbuki Şems'in kayboluşu 645/1247 yılındadır. Arada 110 yıl kadar bir zaman olur ki, bu imkansızdır.³³⁹

1.2.4. İLK HALİFE SELÂHEDDİN ZERKÛBÎ VE SUKÛN DEVRESİ

Mevlânâ, Şems'in hayatta olmasından ümidini kesince, onu aramaktan vazgeçip Konya'ya dönerek irşat ve tebliğ görevine devam etti. Gerçi artık camilerde vaaz, medreselerde ders vermiyordu, ama dini anlatmaya, dervişlerin terbiyesiyle ilgilenmeye devam ediyordu.³⁴⁰

Mevlânâ, Şems'le geçirdiği yaklaşık, toplam yirmi iki aylık süre zarfında, gönlünü ilahî hakikatlerle doldurmuş, ilahî aşkıta kemâle ermişti. Şems'in irşadiyle fenâ fillah mertebesine ulaşan Mevlânâ'nın, artık en son mertebe olan bekâbillah makamına çıkmasının, elde ettiği incileri delip ve ipliğe dizmesinin zamanı geliyordu. Şems'den ümidini kestiği 647/1250 yılından, kendi ölüm tarihi olan 672/1273 yılına kadar, 23 yıl, ilahî bilgilerin tebliğ ve telkiniyle uğraştı. Pirlerin ve şeyhlerin usûlü olan el tutmak ve zikir yaptırmak işlerini en seçkin arkadaşlarına yaptırıyor, Mevlâ'sıyla tek başına kalıyordu. İlk halifesi ise, şeyhlik ve önderlik görevini verdiği dostu, Selâheddin Zerkûbî idi.³⁴¹

1.2.4.1. Konyalı Şeyh Selâheddin Zerkûbî

Selâheddin Ferîdün, Konya'nın Kâmîle adlı bir köyünde doğdu. Babası Yağribasan, köylerinin göl kenarında oluşundan balıkçılıkla geçinirdi.³⁴² Selâheddin Konya'ya gelmiş, kuyumculuk mesleğine başlamış, bu arada Konya'da bulunan Seyyid Burhâneddin Tirmizî'ye intisâb etmiş, ondan halifelik kazanmıştı. Burhâneddin Tirmizî onu çok seviyordu. Şöyle demişti: *"Şeyhim Sultânul- Ulemâ'dan iki büyük nasibe ulaştım. Biri fasîh söz söylemek, öteki güzel hâl. Söz söylemeyi Mevlânâ Celâleddin'e verdim, çünkü onun halleri çoktur. Buna muhtaç değildir. Hâlimi de Şeyh Selâheddin'e bağışladım. Çünkü onun güzel söz söylemek kabiliyeti yoktur."*³⁴³

Selâheddin, Şeyhi Tirmizî'nin Kayseri'ye gitmesinden ve orada ölmesinden sonra köyüne dönmüş, ana babasının buyruğu ile evlenmiş ve köy hayatına alışmış, orada kalmıştı. Mevlânâ'nın geçirdiği hallerden, değişikliklerden haberi yoktu.³⁴⁴

Selâheddin bir gün Konya'ya gelmiş, Ebûlfaiz Mescidinde cuma namazında bulunmuştu. O gün Mevlânâ rica üzerine vaaz ediyor, büyük vecd ve heyecan gösteriyordu. Seyyid Burhâneddin'den sonsuz manalar anlatıyordu. Birden bire Seyyid'in halleri, Mevlânâ'nın zatında, büyük bir nûr gibi Şeyh Selâheddin'e gözüktü. Hemen feryat kopararak ayağa kalktı, Mevlânâ'nın

³³⁸ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 122

³³⁹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 123. Mevânâ ile Şems vb. arasındaki dostluklar hakkında geniş bilgi için bkz., Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 57 vd.; Lütfi Kaleli, *Alevî Sünnî İnançında, Mevlânâ - Yunus ve Hacı Bektaş Gerçeği*, İstanbul, 1993; s. 30 vd.; Yakıt, s. 12 vd.; Can, s. 57 vd.; Tıblavî Mahmud Said, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, çev.: Ali Durusoy, İstanbul, 1989, s. 77 vd.; Karabulut, s. 159 vd.; Kam, s. 74; İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenu İbni Mâce I-II*, tah.: M. Fu'âd 'Abdulbâkî, Beyrût, 1395/1975, Zühd, 4

³⁴⁰ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 125

³⁴¹ Sipehsâlâr, s. 131; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 125; Can, s. 63

³⁴² Eflâkî, II,122-3; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 126; Can, s. 61

³⁴³ Eflâkî, II,122; Can, s. 62

³⁴⁴ Eflâkî, II,123; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 126; Can, s. 62

vaaz ettiği minberin altına geldi, başını açıp Mevlânâ'nın ayaklarını öptü, saygılar gösterdi. Mevlânâ da ona iltifatlarla bulunarak, "Nerelelerde idin?" diye sordu. O da, "Evlendim, sizin büyüklüğünüzden ve sohbetinizden mahrum kaldım." diye cevap verdi. Mevlânâ: "Hayır hayır sen bizdensin, bizim canımızsın" diyerek elinden tuttu, kendisine sohbet arkadaşı yaptı.³⁴⁵

Böylece Selâheddîn, Mevlânâ'ya saygı ve sevgi gösteriyor, Mevlânâ da ona yardımdan geri durmuyordu. Fakat Mevlânâ ilk zamanlarda, Selâheddîn'den daha kuvvetli bir zatla meşgul olduğundan, onunla fazla ilgilenmemişti. Şems'e kavuşmaktan ümidini kesen Mevlânâ, bütün ilgisiyle Selâheddîn'e yöneldi. Onu şeyhliğe, halifelığe, Allah erlerinin (müritlerinin) kumandanlığına tayin edip, dostlarını ve müritlerini ona itaat etmeye mecbur tuttu.³⁴⁶

Selâheddîn ümmî, okuma ve yazma bilmeyen biri idi. Vaktini kuyumculukla geçiriyordu, medreselerde okutulanları bilemiyordu. Hatta bazı kelimeleri doğru telâffuz edemez "kulf= kilit" yerine "kulf"; "müptelâ" diyecekken "müftelâ" derdi.³⁴⁷ Bir gün Mevlânâ, "O kulfu getirsinler" ve bir kere de, "filan kimse müftelâ oldu" buyurmuştu. Münasebetsiz bir adam, Mevlânâ'ya, "kulf ve müptelâ demek lazımdır, bu kelimelerin doğrusu budur." dedi. Mevlânâ; "evet senin dediğin doğrudur, fakat ben bir azizin (Selâheddîn'in) hatırını gözetmek için böyle söyledim. Çünkü isimlerin ve kelimelerin çoğu, ezelden beri her devirde, insanlar tarafından konulmuştur" buyurdu.³⁴⁸

Konya ahali, başlangıçtan beri onu tanıdığı için ve de ümmî oluşu nedeni ile, yüksek bir makam olan irşat ve şeyhlik makamına onu layık görmüyor, dışa aldanıp, onun içinin kemalinden habersiz bir şekilde onu sevmiyor ve saymıyorlardı. Halbuki Mevlânâ Şems'e gösterdiği teveccühü ve bağlılığı Selâheddîn'e de gösteriyor, bu da gâfil ve câhil müritleri çileden çıkarıyor, onu da ortadan kaldırmaya karar veriyorlardı. Bu haber Selâheddîn'in kulağına erişince gülererek: "Hak'kın buyruğu olmadan bir damar bile kılmıdamaz. Eğer Yüce Allah'ın fermanı gelirse, kulun çaresiz olarak, buyruğa boyun eğmesi gerekir. Lakin eğer bunlar beni öldürmeye kastetmişlerse, ben onların hakkında hayırdan başka söz söylemeyeceğim." dedi.³⁴⁹

Bu söz, Selâheddîn'in düşmanlarının ümitlerini kırdı. Mevlânâ ve halifesi onlardan yüz çevirince, müritlerden feyz kesildi. Çaresiz olarak tövbe ettiler. Özür dilediler, günah ve kötü niyetlerinden ötürü af dilediler, Mevlânâ da onları bağışladı.³⁵⁰

Bir gün Mevlânâ, o meşhur vecd ve heyecanlı anlarını yaşadığı bir zamanda, kuyumcular çarşısından geçiyordu. Onların çekiçlerinden çıkan "tak, tak" sesleri kulağına erişince, o seslerin ahenginden Mevlânâ'da acayip bir hal zuhûr etti ve dönmeye (semaya) başladı. Yine anlatıldığına göre Şeyh Selâheddîn'e de gayb aleminden, "dışarı çık, Mevlânâ dönmededir., halk etrafında toplanmıştır." diye ilham geldi. Bunun üzerine Şeyh, feryad u figân ile dükkandan dışarı çıktı. Mevlânâ'nın ayaklarına kapanıp kendinden geçti. Mevlânâ semada olduğu halde, onu tutup yüzünü ve saçlarını öperek, iltifatlarda bulundu. Şeyh Selâheddîn, Mevlânâ'ya, "benim Mevlânâ ile semâ etmeye gücüm yetmez." dedi. Çünkü Şeyh Selâheddîn, riyâzet ve mücâhededen son derece zayıf düşmüştü. O anda çıraklarına, "Mevlânâ, semadan çekilinceye kadar, altın varakları parça parça ve lime lime olsa da hiç durmadan çekiç vurun" diye emretti. Böylece öğle vaktinden ikinci vaktine kadar Mevlânâ semâyâ ara vermedi. O sırada gûyendeler geldiler ve Mevlânâ'nın şu gazelini okumaya başladılar:

"Bu kuyumcu dükkanından bir hazine çıktı,

³⁴⁵ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 9, 80; Eflâkî, II, 123; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 126; Can, s. 62

³⁴⁶ Sipehsâlâr, s. 131; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 87-8; Eflâkî, II, 127; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 126; Can, s. 62-3

³⁴⁷ Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 128

³⁴⁸ Sipehsâlâr, s. 135; Eflâkî, II, 134-5

³⁴⁹ Sipehsâlâr, s. 133 vd.; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 92-3; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 128-9; Can, s. 64

³⁵⁰ Bkz., Sipehsâlâr, s. 133 vd.; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 106-8; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 129; Can, s. 66

Bu ne güzel sûret, ne güzel mana, ne kadar güzellik."

Zuhûr eden harikulade hallerden sonra Zerkûbî, hemen dünya ve ahiret dükkanının sevdasından vazgeçip, Hüdâvendigâr'ın sohbetine katıldı. Şems-i Tebrîzî'nin boşluğunu doldurmak için birini zaten aramakta olan Mevlânâ, Şems için gösterdiği sevgiyi, bağlılığı ve alakayı ona da gösterdi. Şems'in velâyetini Selâheddîn'de görüp, onu yüceltmeye ve ağırlamaya başladı. Kararsız olan temiz rûhu, Salahaddîn'le sükûnet buldu. Tam on yıl onunla ünsiyet ve sohbette bulundu. Şeyh Selâheddîn, Mevlânâ'nın halifesi oldu.³⁵¹

Mevlânâ ve Şeyh Selâheddîn arasındaki manevi yakınlık, sıhrî bir yakınlıkla da kuvvetlendirildi. Selâheddîn'in kızı Fadime Hatun, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled lakabıyla tanınan Bahâeddîn'le evlenmişti. Bu evlilik büyük bir ihtimalle 647/1250 ile 657/1259 yılları arasında olmuş, Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi bu evlilikten meydana gelmiştir.³⁵²

1.2.4.2. Selâheddîn'in Kişiliği ve Ölümü

Şeyh Selâheddîn, büyük velilerden, âbid, zâhid bir Hakk eriydi. Şeriatın bütün inceliklerine riâyette son derece dikkat ve itina gösterirdi. Bir defasında kışın erbain (zemherir) günlerinin ortasında, bir cuma günü elbisesini yıkayıp dama asmışlardı. Cuma ezanı okunuyordu. Elbisesi soğuktan donmuş, demir gibi olmuştu. Hemen kalktı, bu halde bulunan elbisesini giyip mescide gitti. Orada bulunan cemaat "*soğuk mübarek Şeyhimizin vücûduna zarar vermesin!*" dediler. O da: "*Vücûdun zararı, rûhun ve Allah'ın emrini yerine getirmemenin zararından daha azdır.*" diye cevap verdi.³⁵³

Şeyh Selâheddîn, yaratılışı ve tabiatı bakımından, sabırlı, sükûtu daha çok olan bir zattı. Bu sebepten dolayı, Mevlânâ onun yakınlığından bir dereceye kadar sükûnet buldu. Gerçi bu geçici sükûnet ve huzur, daha büyük bir heyecanın, daha yıkıcı bir fırtınanın meydana gelmesinin habercisi idi. Bu ateş ve fırtına, birazdan göreceğimiz üzere, Hüsâmeddîn Çelebi'nin rûhunda, Mevlânâ'nın yanmış gönlü için hazırlanıyordu.³⁵⁴

Mevlânâ ile aralıksız on yıl sohbette bulunan ve onun halîfeliğini yapan Selâheddîn, ansızın hastalandı. Uzun süren bu hastalıktan kurtulamayarak vefat eden Şeyh Selâheddîn Zerkûbî, vefat etmeden önce, cenazesinde âğütçuların olmamasını vasiyet etti.³⁵⁵

Dünyanın musibet evinden kurtulmuş, yücelik alemine erişmiş olacağından, sevinç, sürûr içinde, semânın gönül açan coşkunluklarıyla toprağa emanet edilmesini vasiyet etti. Mevlânâ geldi, ölünün mübarek yüzünü açtı, tekbirler getirdi, coşkunluklar etti. Neyzenleri, nakkâre çalanları getirmelerini buyurdu. Halk yığınları kıyametler koparıyordu. Sekiz ilahi gurubu cenazenin önünde gidiyordu. Dostları eşliğinde, Mevlânâ'nın semâ ederek yol almasıyla, cenaze büyük bir saygı ile Sultânü'l- Ulemâ'nın yanına defnedildi. Bu olay hicri 657 yılının Muharrem, miladi 1258'in aralık ayında oldu.³⁵⁶

1.2.5. İKİNCİ HALİFE HÜSÂMEDDİN ÇELEBİ VE MESNEVÎ'NİN YAZILIŞI

1.2.5.1. Hüsâmeddîn Çelebi ve Kişiliği

Mevlânâ tarafından Mesnevî'nin ön sözünde, aşk hazinelerinin anahtarı, yer yüzü definelerinin emîni, vaktin Bâyezid'i, zamanın Cüneyd'i diye adlandırdığı Hüsâmeddîn Çelebinin

³⁵¹ Sipehsâlâr, s. 132-3; Eflâkî, II,127; Câmî, s. 643; Can, s. 67

³⁵² Sipehsâlâr, s. 136; Câmî, s. 643; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 135; Can, s. 66-7

³⁵³ Eflâkî, II, 140; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 138; Can, s. 69

³⁵⁴ Sipehsâlâr, s. 133; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 138; Can, s. 66

³⁵⁵ Sipehsâlâr, s. 136; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 141-2; Eflâkî, II,144; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 137; Can, s. 68

³⁵⁶ Sipehsâlâr, s. 137; Eflâkî, II, 146; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn* s. 137-8; Can, 67-9

asıl adı Hasan, babasının adı Muhammed dedesi ise Hasan'dır. Asılları Urmiye³⁵⁷ ahalisindedir. Ailesi vaktiyle Konya'ya göç etmiş, Hüsâmeddîn de 622/1225 yılında bu şehirde doğmuştur.³⁵⁸ "Hüsâmeddîn Çelebi" lakabı Mevlânâ tarafından onun üstünlüğünü ifade etmesi için takılmıştır. Ayrıca "Ahi Türkoğlu" unvanıyla da meşhur olmuştur. Bu unvanla tanınmasına sebep ise, atalarının Ahilik teşkilatına mensup olup, babasının Konya Ahiliği mertebesine gelmesindedir.³⁵⁹

Hüsâmeddîn, daha küçükken babası ölmüştü. Konya'nın ileri gelenleri ve fütüvvet şeyhleri onu, kendilerine katılmaya davet ettiler. Zira babası Konya Ahilik teşkilatının başkanı olduğundan, Ahiler de, onun kendilerine yaptığı iyiliklerin şükranesi olarak, oğlu Hüsâmeddîn'e el atmak ve onu bu teşkilatın içinde yetiştirip büyümek istiyorlardı. Hüsâmeddîn çok akıllı ve derin görüşü sayesinde tercihini Mevlânâ'dan yana yaptı.³⁶⁰

Mevlânâ, her türlü himmeti gösterip Hüsâmeddîn Çelebiyi, Şeyh Selâheddîn'in vefatından sonra ikinci halifesi yaptı.³⁶¹ Müritlerin işlerini onun idaresine bıraktı. Hüsâmeddîn son nefesine kadar müritlerle ilgilendi. Vakıf mahsullerini, bir tanesine bile dokunmadan, hepsini layık olanlara gönderdi.

Mevlânâ'nın, Çelebi'ye karşı dostluğu ve ilgisi o dereceye ulaşmıştı ki, gönlü, Çelebi'nin varlığı olmadan rahat bulmuyordu. Çelebi'nin bulunmadığı mecliste konuşmaz maârif-i ilâhiyeden bahis açmazdı. Dostları bu durumu iyi bildikleri için, bu türlü meclislerde, Hüsâmeddîn'in bulunmasını her şeyden fazla lüzumlu sayarlardı.³⁶² Mesnevî'nin önsözü ile 4. 5. ve 6. ciltlerinin baş kısımlarına bakıldığında, Mevlânâ'nın yanında Hüsâmeddîn'in ne kadar büyük bir makama sahip bulunduğu, ne dereceye kadar inâyete, alakaya mazhar olduğu çok iyi anlaşılır.³⁶³

Mevlânâ bu alemden öteki dünyaya göçeceği zaman, çağın büyükleri ve dostları ondan, "*sizden sonra hilafet kime verilecek, bu makam kime nasip olacak, yerinizde kim kalacak?*" diye sordular. Mevlânâ, "*Çelebi Hüsâmeddîn, bizim halîfemiz olur.*" dedi. Nihâyet üç defa tekrar ettiler. O da her defasında aynı cevabı verdi.³⁶⁴

Hüsâmettin Çelebi, haram kılınan şeylerden o kadar korkardı ki, Mevlânâ'nın türbesini ziyarete geldiği vakit abdest alacak suyunu şehirden beraber getirir,³⁶⁵ o suyla abdest alır ve o sudan içerdi. Türbe için, vakfın parasıyla alınan sudan içmez ve abdest almazdı.³⁶⁶

Çelebi, Mevlânâ'nın sözleri hakkında da şöyle derdi: "*Hüdâvendigâr'ımızın sözü bir ayna gibidir. Bu sözlere dair bir mana söyleyen ve ona bir şekil veren herkes, kendi manasının şeklini söyler. Binaenaleyh o, Mevlânâ'nın sözünün manası değildir.*"³⁶⁷

Hüsâmeddîn Çelebi Urmiyeli ve Şâfiî idi. Bir gün Mevlânâ'nın huzuruna gelerek, baş koyduktan (selam verdikten) sonra, "*Hüdâvendigâr'ımız, Hanefti olduğu için ben de bu günden sonra İmam-ı A'zam'ın mezhebine girmek istiyorum.*" dedi. Mevlânâ, "*hayır, hayır, uygun olan*

³⁵⁷ "Urmiya" olarak da bilinen bu şehir, Kuzebatı İran (İran Azerbeycanı)'da yer alır ve aynı isimle anılan gölün Türkiye tarafındaki yerleşim merkezinin ismidir. Günümüzde daha çok "Rızâiye" diye tanınan, suyu ve havası hoş bir yerdir. Nüfusunun çoğu Kürt olan bu ilden vaktiyle birçok alim ve meşhur insanlar yetişmiştir. Sâmî, II,841

³⁵⁸ Eflâkî, II,153; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 138-9; Can, s. 70

³⁵⁹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 139-40; Can, s. 71

³⁶⁰ Eflâkî, II,154; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 141; Can, s. 71

³⁶¹ Sipehsâlâr, s. 138; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 143-7, 199; Eflâkî, II, 154-5; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 141

³⁶² Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 142-3; Can, s. 72

³⁶³ Bkz., *Mesnevî dibâcesi* ve 4, 5 ve 6. ciltlerin ilk beyitleri. Ayrıca bkz., Sipehsâlâr, s. 139-40

³⁶⁴ Eflâkî, II,162

³⁶⁵ Çünkü o zaman türbe o zaman şehrin dışında ve uzaktaydı.

³⁶⁶ Sipehsâlâr, s. 141; Eflâkî, II,163

³⁶⁷ Eflâkî, II,174

kendi mezhebinde kalman ve onu gözetmemdir. Fakat bizim tarikatımızda yürü ve halkı, bizim aşk caddemize³⁶⁸ doğru yönelt." buyurdu.³⁶⁹

Bu misâl aynı zamanda Mevlânâ'nın mezhep imamlarına ve şeriata ne kadar saygılı ve bağlı olduğunu gösterir.

Çelebi bir gün arkadaşlarıyla birlikte dağa gitmişlerdi. Büyük bir kalabalık vardı. Çelebi'nin yüzünde bir değişiklik belirdi ve vücûduna bir titreme geldi, "beni eve götürün, zira bizim de ömür kadehimiz dolmaya başladı ve göç zamanımız yaklaştı. Artık bundan kurtulma imkanı yoktur. Dost, vuslatın zamanının geldiği müjdesini verince, değil ayaklarımızla, başımızın üzerinde koşşa koşşa gitmemiz gerekir." dedi ve şu beyti okudu:

"Ten sûretine söyle de, gitsin, ben kimim? Madem ki, ben bakıyım, o halde sûretin gitmesiyle bir şey eksik olmaz.

Madem ki, Allah, "Eğer siz sâdıksanız, ölümü isteyiniz," (Cumâ, 62/6) buyurdu. O halde ben de sâdik olduğum için, bunun üzerine canımı feda ederim."

Çelebi'yi bir hayvana bindirip eve götürdüler. Bir kaç gün yatakta yattıktan sonra, tam bir sevinç içinde Allah'ın rahmet ve inâyetine kavuştu. O, 683 yılı şaban ayının 22. çarşamba günü (6 Ekim 1284) öldü.³⁷⁰ Kabri Mevlânâ'nın ayak ucu cihetinde, yeşil kubbenin altındadır.

Hüsâmeddîn Çelebi vefat ettikten sonra halîfeliğe Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, ondan sonrada oğlu Ulu Arif Çelebi gelmiş, halîfelik bu soydan gelenlerle devam etmiştir.³⁷¹

1.2.5.2. Mesnevî'nin Yazılışı

Mevlânâ'nın, Çelebi ile sohbeti tam on beş sene sürdü. Müritler ve dostlar bu sohbetlerden faydalı feyizler elde ediyorlardı. Bütün samimiyetle onların hizmeti için birbirleriyle yarış ediyorlardı. Bu on beş yıl içinde Mevlânâ, kıskançların ve aklı kısıların fitne ve hücumlarından rahat ve selamette kalmış, bu düzenlilik Mevlânâ'nın ebedi rahata, kutsal aleme kavuşmasına kadar devam etmişti.³⁷²

Mevlânâ'nın, Hüsâmeddîn Çelebi ile olan sohbet günlerinin en güzel yadigarı, şüphesiz Mesnevî'nin kaleme alınmasıdır. Mesnevî İran Edebiyatının en önemli eserlerinden ve İslâm Tasavvufunun şüphesiz en yüksek, en büyük ve en önemli kitaplarından birisidir.³⁷³

Mevlânâ'dan, böyle bereketli bir feyzin somutlaşmasının en büyük sebebi, Hüsâmeddîn Çelebi'dir. Bu hususta ikinci bölümde yeteri kadar bilgi verileceğinden burada daha fazla bahsedilmeyecektir.

1.2.6. VEFÂTI VE CENÂZE MERÂSİMİ (ŞEB-İ 'ARÛS)

Mesnevî bitmişti ve Mevlânâ yorgundu. Bu sağlam bünye gençliğinden beri tam bir rahat, hatta nisbî bir huzur duymamıştı. Daha çocukken göç meşakkati, tahsil için yapılan yolculuklar ve gurbet hayatı, daimî bir araştırma ve ilmî çalışmalar, rûhu kuvvetlendiren, bedenî ve hissî yıpratıcı ve zayıflatıcı mücâhede ve riyâzetler; kemâle ve gerçeğe ulaşmak için azamî gayretler; derken, görülmemiş bir aşk ve cezbeyle geçen yıllar; müminlerin hatta tüm insanların kurtuluşu ve hakka ulaşmaları için çekilen eziyet ve zorluklar, mübarek vücûdunu iyice zayıflatmış ve fânî alemdeki misâfirlığın sonunu hazırlamıştı.³⁷⁴

³⁶⁸ Mevlânâ'nın piri olduğu Mevlevî tarikatının en önemli özelliği, burada görüldüğü gibi aşk ve cezbe yoludur.

³⁶⁹ Eflâkî, II,174-5

³⁷⁰ Sipehsâlâr, s. 144; Eflâkî, II,190-1

³⁷¹ Sipehsâlâr, s. 145 vd.; Sultan Veled, İbtidânâme, s. 163-195

³⁷² Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, 148

³⁷³ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 144; Can, s. 73

³⁷⁴ Sipehsâlâr, s. 112; Gölpınarlı, Mevlânâ, s. 124; Can, 76

1.2.6.1. Vefâtı (Şeb-i 'Arûs)

Mevlânâ'nın artık iyice zayıflayan bedeni, son hastalığına yakalanmıştı. Hüsâmeddîn ile geçen verimli yıllar geride kalıyordu. Ansızın mana aleminin büyük siması hastalık yatağına düştü. Yakıcı bir hummaya yakalanmıştı. Her ne kadar Tabip Ekmeleddîn ve Tabip Gazanferî gece gündüz onun tedavisine çalışmışlarsa da, bir fayda vermiyordu. Mevlânâ ateşler içinde, yanındaki su dolu kaba ellerini sokuyor, yüzünü, göğsünü ıslatıyor, ferahlanmaya çalışıyordu. Nihâyet 5 Cemaziyelahir 672 / 17 Aralık 1273 pazar günü, güneş gurup ederken o marifet güneşi bu fânî alemden, gerçek aleme ve gerçek dosta doğru uçup gitti.³⁷⁵

Mevlânâ'nın hastalandığı haberi Konya'ya yayıldığı zaman, ahali onun hastalığını sormaya, gönlünü almaya geliyorlardı. Şeyh Sadreddîn-i Konevî de, Mevlânâ'nın hatırını sormaya geldi. "Yüce Allah size tez zamanda şifa bağışlasın. Hastalık ahiret derecenizi yüceltir. Umulur ki, yakın günlerde sağlık bulursunuz. Mevlânâ alemin camıdır." deyince, Mevlânâ da ona; "Bundan sonra şifa size mübarek olsun, öyle ki, âşıkla mâşûk (sevenle sevilen) arasında kıldan bir gömlektan başka bir şey kalmamıştır. Nurun nûra kavuşmasını istemiyor musun?

Ben tenden soyundum o hayalden

Şimdi ben kavuşmanın sonlarında salınıp geziniyorum."

dedi. Bunun üzerine Şeyh Sadreddîn, arkadaşlarıyla birlikte ağlaştılar. Hz. Mevlânâ bu esnada şu gazeli söyledi:

"Sen içeride benimle birlikte nasıl bir şahın bulunduğunu ne bilirsin?

Benim bu altın (sarı) yüzüme bakma, demirden ayağım var.

Ben tamamıyla beni varlık alemine getiren bir padişaha doğru yöneldim, gidiyorum.

O beni yaratmıştır, ona binlerce hamd olsun"³⁷⁶

Mevlânâ daha hasta döşegindeydi, yedi gün, yedi gece çok aşırı depremler oldu. Bir çok evin ve mezranın duvarları yıkıldı, halk paniğe kapıldı. Yedinci gün dostlar feryat ederek yüce Allah'tan yardım istediler. Mevlânâ; "Evet, zavallı toprak yağlı bir lokma istiyor. Bunu vermek lazımdır." buyurdu. Sonra da arkadaşlarına şöyle vasiyette bulundu:

"Ben size, gizlide ve açıkta Allah'tan korkmayı, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı, gûnahtan sakınmayı, oruca ve namaza devam etmeyi, daima şehvetten kaçınmayı, halkın eziyet ve cefasına sabretmeyi, cahil ve ahlâksızlarla düşüp kalkmaktan uzak olmayı, kerim olan salihlerle beraber olmayı vasiyet ederim. İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır. Sözüün hayırlısı da az ve öz olandır. Hamd, tek olan Allah'a mahsustur. Selam onun elçisine ve inananlara olsun."³⁷⁷

Mevlânâ'nın hastalığının şiddetlendiği son gece, akrabaları ile dostları, büyük bir ızdırab içinde idiler. Oğlu Sultan Veled, o günlerde sonsuz çalışıp didinmeden, üzüntüden, uykusuzluktan son derece zayıflamıştı. Daima ağlıyor, feryat ediyor, hiçbir saat babasının yanından ayrılmıyor, onun haline tahammül edemeyerek odadan dışarı çıkıyor ve uyuyamıyordu. Son gece Mevlânâ, ona: "Bahâeddîn, ben iyiyim, git yat, biraz dinlen." buyurdular. Sultan Veled itaat edip gittikten sonra Mevlânâ, şu son gazelini söyledi, Çelebi Hüsâmeddîn ise kanlı gözyaşlarıyla onu yazdı. O gazel şudur:

"Git başımı yastığa koy, beni bırak, geceleri dönmüp dolaşan bu zavallıdan vaz geç.

³⁷⁵ Sipehsâlâr, s. 113-4; Eflâkî, II,17; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 149-50; Gölpınarlı, *Mevlânâ*, s. 126-8; Can, 80. Meyerovitch, s. 55 vd.. Bu gece için, "Şeb-i 'Arûs = Gelin Gecesi" teriminin kullanılmasının sebebi, Mevlânâ'ya göre, ölümün ilk gecesinin, mü'mini, onun gerçek sevgilisi olan Allah'a kavuşturmasını ifade etmesinden dolayıdır.

³⁷⁶ Eflâkî, II,4; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn* s. 150; Can, s. 83. Krş.: Mevlânâ, *Celâleddîn Muhammed, Külliyyât-ı Divân-ı Şems I-II*, tah.: Bedî'uzzamân Fûrûzanfer, Tahran, 1374, I,550, gazel no: 1426

³⁷⁷ Sipehsâlâr, s. 112 vd.; Eflâkî, II,6-7; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn* s. 152; Can, s. 80-1

Biz geceleri sabahlara kadar sevda dalgaları içindeyiz, istersen gel bize lütfeyle, istersen git, cefa eyle.

*Benden kaç, hiç olmazsa belaya giriftar olma, selamet yolunu bul, yürü, bela yolunu bırak.*³⁷⁸

*...Dün gece rüyamda, aşk diyarında bir ihtiyar gördüm, "bizim tarafımıza gel" diye eliyle bana işâret etti.*³⁷⁹

1.2.6.2. Cenaze Merasimi

Âşıklar Sultanı Mevlânâ, artık bu fanî alemde göçmüş, her şeyden çok sevdiği Yüce Allah'ına kavuşmuştu. Dinî vecibeler yerine getirilip, defin işlemleri başlamıştı. Müritlerin ulularından olan İhtiyâreddin, onun mübarek cesedini yıkamış ve bu esnada, bazı kerametlerini görmüştü.³⁸⁰ Bu zât gâsıl işinden sonrasını şöyle anlatmaktadır:

"Sonra cenazeyi dışarı çıkardılar, büyük, küçük bütün insanlar, başlarını açmışlardı, kadınlar ve çocuklar da toplanmışlardı. Bir kıyamettir koştular. Herkes ağlıyor, cenazeyi feryat ederek takip ediyorlardı. Hıristiyanlardan, Yahudilerden, Müslümanlardan herkes hazır bulunuyordu. Her biri kendi adetleri veçhile kitapları ellerinde önden gidiyorlar, Zebur'dan, Tevrat'tan ve İncil'den âyetler okuyor ve tümü birden ağlıyorlardı. Müslümanlar sopa ve kılıçla bunları savamıyorlardı. Büyük bir karışıklık oldu. Bu haber Sultan'a, Sahib'e ve Pervane'ye ulaştı. Bunun üzerine onlar da, havra ve kiliselerin din adamlarının büyüklerini çağırıp, onlara: "Bu olayın sizinle ne ilgisi var? Bu din padişahı bizim reisimiz, imamımız ve muktedamımızdır." dediler. Onlar da: "Mûsâ'nın, İsâ'nın ve bütün Peygamberlerin hakikatlerini biz onun açık sözlerinden anladık ve kendi kitaplarımızda okuduğumuz, olgun Peygamberlerin tabiat ve hareketlerini onda gördük. Siz Müslümanlar, Mevlânâ'yı nasıl devrinin Muhammed'i olarak tanıyorsanız, biz de onu zamanın Mûsâ ve İsâ'sı olarak biliyoruz. Siz nasıl onun muhibbi iseniz, biz de bin misli kadar daha çok onun kulu ve muhibbiyiz. Nitekim o:

"Yetmiş iki millet sırrını bizden dinler,

Biz bir perde ile yüzlerce ses çıkaran bir neyiz."

dememiş midir? Mevlânâ'nın zatı, insanlar üzerinde parlayan ve onlara inâyette bulunan hakikatler güneşidir. Güneşi bütün dünya sever. Bütün evler onun nuruyla aydınlanır." dediler. Bir Rûm keşişi de: "Mevlânâ ekmeğe gibidir. Hiç kimse ekmeğe ihtiyaç duymamazlık edemez. Ekmeğe kaçan hiçbir aç gördünüz mü? Siz onun kim olduğunu nereden bileceksiniz?" dedi. Bunun üzerine büyükler susup hiçbir şey söylemediler. Cenaze ilerlerken bir taraftan da tatlı sesli hafızlar vecdle âyetler okuyorlar, tatlı ve yanık sesleri, dertli ve acı feryatları göklere çıkartıyorlardı. Güzel sesli müezzinler, halka sanki kıyametin koştüğünü sala vererek bildiriyorlardı. Yirmi bölük gûyende de, Mevlânâ'nın ölümünden önce söylemiş olduğu mersiyeleri okuyorlardı. Nakkârecilerin naraları ve nefir sesleri "O sûr üfürüldüğü zaman"³⁸¹ âyetinde olduğu gibi kıyametler koparıyorlardı. Güneş doğarken, medreseden tabutu alıp yola çıkmışlardı. İzdiham ve insanların galeyânından tabut, yolda altı defa parçalandı. Her defasında başka bir tabut getirdiler. Nurlu türbenin bulunduğu mezarlığa geldikleri vakit, karanlık basmış, gece olmuştu.³⁸²

Çelebi Hüsâmeddin, Hüdâvendigâr'dan: "Namazınızı kim kıldırın?" diye sorduğu vakit O, "Şeyh Sadreddin hepsinden evladır." diye buyurmuştu. Çünkü bütün alim ve kadıların ileri

³⁷⁸ Bu beitten de anlaşılacağı gibi, "âşıklık yolu", "bela yolu", "âbidlik yolu" ise "selamet yolu"dur. Nitekim Mevlânâ, âşıklığı yüzünden, birçok bela, iftira ve zorluklarla karşılaşmıştır. Halbuki, abidlerin hayatı rahat ve huzur içinde geçmektedir.

³⁷⁹ Sipehsâlâr, s. 112-3; Eflâkî, II,12-3; Fîrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn s. 152-3; Can, s. 85. Krş.: Mevlânâ, Külliyyât-ı Divân-ı Şems, II,764, gazel no: 2039

³⁸⁰ Eflâkî, II,12

³⁸¹ Bkz., Müddessir, 74/8

³⁸² Sipehsâlâr, s. 114-5; Eflâkî, II,13-4; Can, s. 86

gelenleri, bu işi yapmak istiyorlardı. Fakat bu lütuf, o mesut kişiye (Sadreddîn'e) nasip oldu. Mevlânâ'nın cenaze namazını o kıldırdı. O da teessürünün şiddetinden feryat ederek kendini kaybetti.³⁸³ O bayılınca cenazeyi onun yerine Kadı Siraceddîn kıldırdı.³⁸⁴

Mevlânâ'nın cenazesini büyük bir hürmetle kaldırdılar, şimdiki Yeşil Türbe'ye defnettiler. Kadı Siraceddîn Mevlânâ'nın türbesinin karşısında şu beyitleri okudu:

"Ecel diken, senin mübarek ayağına battığı gün ne olurdu, feleğin eli benim başıma helak kılıcı vursaydı da, böyle bir günde gözüm cihanı sensiz görmeseydi.

Eyvah, senin kutsal toprağının başucunda duran, şimdi benim, öyle mi? Yazık, yazık, toprak başıma olsun."³⁸⁵

Konya ahalisi ile Mevlânâ'nın dostları kırk gün onun yasını tuttular, ağlayıp inlediler. O göklere mensup olan saâdetin yokluğundan dolayı vâh, yazık dediler. Onun temiz ahlâkını söyleyip durdular.³⁸⁶

Konya ulularından olan Alâmeddîn Kayser, Mevlânâ'nın ölümünden sonra otuz bin dirhemle, onun türbesini yapmaya karar verdi. Muineddîn Süleyman Pervane, kendisine seksen bin dirhem nakit yardım etti. Sonra elli bin dirhem daha verdi. Bu sûretle "Yeşil Kubbe" (Kubbe-i Hadra)³⁸⁷ Tebrizli Bedreddîn tarafından yapılmış oldu. Abdulvâhid adındaki mimar da, Mevlânâ'nın kabri üzerinde 2.65 m. yüksekliğinde Selçuklu oymacılığının şaheseri olan ve bugün Mevlânâ'nın babası Sultânü'l- Ulemâ'nın mezarı üstünde bulunan muhteşem ceviz sandukayı yaptı.³⁸⁸ Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle o zamana kadar Mevlânâ'nın kabri üzerinde bulunan bu muhteşem sanduka, Sultânü'l Ulemâ'nın kabri üzerine nakledildi. Mevlânâ ve Sultan Veled'in kabri üzerine de mermer birer sanduka yapıldı. Mevlânâ'ya gönül vermiş olan Kanuni, Mevlânâ'ya daha sağlam bir sanduka yaptırmak istemiş, önceki ahşap sandukayı babasının üzerine kaldırmıştır. Bugün türbeye girilince ayağı kalkmış gibi yüksekte görülen bu 2.65 m. yüksekliğindeki şaheser sandukayı gören halk, babasının oğluna hürmeten ayağı kalktığını sanmaktadır.³⁸⁹ Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled'in sandukalarını örten geniş pûşide (örtü) ise, Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırılarak türbeye hediye edilmiştir. 3.97 x 6.30 m. ebâtındaki bu muhteşem örtü, 1312/1894 yılında hazırlanmıştır. Bez üzerine deri, bunun üzerine de atlas kaplamalıdır. Nakışları altın sırmalı olan bu örtünün yazıları ise Hattat Hüseyin Sırrı'ya ait olup seksen kg. ağırlığındadır.³⁹⁰ Başlangıçtan itibaren adet olduğu üzere daima birkaç Mesnevîhân (Mesnevî okuyan) ile birkaç Kârî (Hafız), Mevlânâ'nın kabri başında bulunurdu. Bunlardan biri de, bu çalışmamızda eserini kaynak olarak sıkça kullandığımız Şemseddîn Ahmed Eflâkî'dir.³⁹¹

Mevlânâ'nın kabri, babası Sultânü'l- Ulemâ'nın yanındadır. Şimdiye kadar Mevlânâ'nın hanedanı ile dostlarından elliden fazla kişi bu kutsal türbeye defnedilmiştir. Bazı rivâyetlere Sultânü'l- Ulemâ Bahâeddîn Veled ile onun hanedanının yattıkları bu yer, ilk önce "Sultan

³⁸³ Sipehsâlâr, s. 114; Eflâkî, II,14; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 154

³⁸⁴ Sipehsâlâr, s. 114; Can, s. 86

³⁸⁵ Sipehsâlâr, s. 115-6; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 154; Can, s. 87

³⁸⁶ Sipehsâlâr, s. 115; Can, s. 87

³⁸⁷ Hz. Peygamber'in türbesine de "Kubbe-i Hadra" denilmektedir.

³⁸⁸ Bu sandukanın üzerine oyularak yazılmış olan, kendi mersiyesi ile dostlarının tesellisi için söylediği bir gazeli, konuyla ilgisi dolayısıyla buraya almak istiyoruz: "Öldüğüm gün, tabutum götürülürken bende bu dünya derdi var sanma, / Benim için ağlama, yazık, vah vah deme; şeytanın tuzağına düşersen, o zaman eyvah demenin sırasıdır. / Cenazemi gömdüğün zaman elvedâ elvedâ demeye kalkışma, mezar cennet topluluğunun perdesidir. / Batmayı gördün değil mi? Doğmayı da seyret, güneşle, aya guruptan hiç ziyan gelir mi? / Yere hangi tohumu ekildi de, bitmedi? İnsan tohumu bitmeyecek diye şüpheleniyor musun? / Toprağa konulduğunu sanıyorsun değil mi? Ayağımın altında bu yedi gök vardır." Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 155-6; Can, s. 90. Krş.: Mevlânâ, *Külliyât-ı Divân-ı Şems*, I,367, gazel no: 911

³⁸⁹ Can, s. 89

³⁹⁰ Hasan Özönder, *Konya Mevlânâ Dergahı*, Ankara, 1989, s. 5

³⁹¹ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 156; Can, s. 89

Bahçesi" adı ile ün salmıştı. Bahâeddîn Veled, Konya'ya geldiği zaman, "bizim hanedanımızın kokusu bu yerden geliyor." demiştir. Bunun üzerine Sultan Alâeddîn burayı ona hediye etti. Sonra buraya "İrem Bahçesi" (Cennet Bahçesi) demişlerdir.³⁹²

Eflâkî'nin rivâyetine göre; "Mevlânâ'nın zuhurundan ölümüne kadar, onsekiz bin kafir iman getirerek müslüman ve mürit olmuştur"³⁹³ ve hâlâ da olmaktadır. Allah'ın sonsuz rahmeti üzerine olsun. Molla Câmî, onun için ne güzel söylemiştir:

"O manevî alemin padişahıdır,
Bu yüceliğe "Mesnevî" yeter delildir,
O, âlicenâbın vafında ben ne söyleyeyim,
Peygamber değildir, fakat kitap sahibidir."³⁹⁴

1.3. İLMÎ VE ŞAHSİYETİ

1.3.1. İLMÎ SEVİYESİ

Mevlânâ, ilim ve faziletle meşhur olmuş, neseben Hz. Ebûbekr (ra)'e ulaşan bir aileden olmanın yanı sıra, Sultânul-Ulemâ diye tanınmış, büyük alim ve arif bir kişi Bahâeddîn Veled'in oğlu ve aynı zamanda talebesi olduğundan, zaten temel ilimleri babasından öğrenmişti.³⁹⁵ Bu avantajlarına ilaveten, güçlü zekası, yorulmak bilmeyen araştırma ve öğrenme arzusu, çok az insana nasip olabilecek ilmî ve manevî imkanlar ve nihâyet ilahî kudretin ona bahşettiği yüksek kabiliyet, onu zamanının bütün ilimlerinde parmakla gösterilen en büyük alimlerinden birisi yapmıştı. Dersinde dört yüz kadar talebe hazır bulunurdu.³⁹⁶ Tâ İslâm'ın başından, kendi zamanına kadar geçen yedi asırlık İslâm kültürünün temel kitaplarını okumuş, ayrıca Yunan felsefesini de öğrenmiş, büyük alimlere hoca olabilecek bir seviyeye gelmişti.³⁹⁷ Arap ve İran edebiyatının yanı sıra Türkçe ve Rumca da bilen Mevlânâ, tasavvuf, kelâm, tefsîr, hadîs ve fıkıhta da yedi tûlâ sahibi olmuştu.³⁹⁸ Şimdi onun bazı ilimlerdeki seviyesini göstermesi bakımından bir kaç misâl verelim.³⁹⁹

1.3.1.1. Tefsîr

Bu sahadaki seviyesini üçüncü bölümde geniş olarak ele alacağımızdan bu konuyu oraya erteliyoruz.

1.3.1.2. Hadîs

Mevlânâ, hadîs alanında üstat olma mertebesine gelmiştir. Zamanın hadîs ilminde icâzet veren alim ve muhaddislerinden olan ve kendisinden de bu sahada istifade ettiği Sadreddîn Konevî ile arasında geçen şu olay, onun hadîs ilmindeki seviyesini tespiti yeterlidir. Eflâkî'nin anlattığına göre: "Bir gün Şeyh Sadreddîn hadîs dersi ile meşguldü. Fazilimli ve seçkin kimseler de o mecliste hazır bulunuyorlardı. Ansızın Mevlânâ içeri girdi. Şeyh o günkü dersi anlatmak için Mevlânâ'dan ricada bulundu. Mevlânâ her hadîsi anlatırken o kadar garip hadîsler şahit getirdi, garip manalar açıkladı, hadîslerin vurûd sebeplerini söyledi ve o kadar derinlere daldı ki, mecliste bulunanlar

³⁹² Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 156

³⁹³ Eflâkî, II,31

³⁹⁴ Büyükkörükçü, s. 156

³⁹⁵ el-Afganî, s. 63

³⁹⁶ Devletşâh, I,301

³⁹⁷ Sipehsâlâr, s. 40; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 191; el-Afganî, s. 95

³⁹⁸ Sipehsâlâr, s. 40; el-Afganî, s. 95; Can, s. 117

³⁹⁹ Bu konuda bkz., Çalışmanın "İlim ve Edep Kemalinin Tahsili İçin Yolculukları" kısmı.

şaşakaldılar. Şeyh Sadreddîn'in içinden, "Acaba bu hadîsin manası Mevlânâ'nın söylediği gibi midir? Yoksa başka bir manası mı vardır? Çünkü biz bu manaları hiç bir büyükten dinlememiş ve bu tarz açıklamayı işitmemişiz" diye geçti. Hemen o gece Sadreddîn, Hz. Peygamberi rüyasında gördü. Buna göre, Peygamber, hânîkâhın baş köşesinde oturmuştur. Şeyh Sadreddîn onun önüne gider ve Allah Resûlu'nün elini öper. Peygamber: "O hadîsin manası ve benim maksadım, Mevlânâ'nın dediği gibidir. Ona ilave edilmiş değildir." der. Şeyh sevincinden uyanır, rüyasını dervişlere anlatmadan önce, Mevlânâ odanın kapısından içeri girip sofanın baş köşesinde oturur ve "Ey Peygamber, biz seni, bir şahit, bir müjdecî ve bir uyarıcı olarak gönderdik."⁴⁰⁰ âyetini okur. Yani öyle adil bir şahidin şahitliği kullar hakkında makbuldür. Çünkü Yüce Allah isterse kabule mazhar olur, demek ister. Sadreddîn hemen kalkar, ona olan güven ve itikadî bir iken bin olur.⁴⁰¹

Yine bir gün şehrin ileri gelen hafızları, Mevlânâ'dan, "'Nice Kur'ân okuyan vardır ki, Kur'ân ona lanet eder",⁴⁰² hadîsinin manası nedir?" diye sordular. Mevlânâ, Kur'ân âyetlerinin çoğu, emir ve yasağı, zâhir ve bâtının terbiyesini içerir. Mesela birisi, "Namazlarınızı kılınız, zekatlarınızı veriniz"⁴⁰³ âyetini okur, namaz kılmaz, zekat vermez; birisi de "Allah sizlere adalet ve ihsan ile emrediyor."⁴⁰⁴ âyetini okur, zulmetmekten geri durmaz, hasislik, cimrilik eder, emanete hıyanet eder; böylece Allah'ın emrinin tersini yaparsa, elbette Kur'ân-ı Kerîm "hâl" dili ile bu gibi insanlara lanet eder, onları lanetlenmiş sayar ve kıyamet gününde de bunların can düşmanı olur" diye buyurdu.⁴⁰⁵

Mevlânâ başta Mesnevî olmak üzere eserlerinde pek çok hadîs-i şerîfi delil getirir ve manalarını, gerçekten de orijinal, güncel ve sahih bir şekilde izah eder. Mesnevî'nin hadîslerini değerli bilim adamı Fûrûzanfer tahric etmiş ve bu eser "Mesnevî'nin Hadîslerinin Kaynağı" adı altında basılmıştır.⁴⁰⁶ Bu eserde müellif, Mesnevî'de geçen 700 civarındaki hadîsi tahric etmiş, çoğusunun Kütüb-i Sitte, bilhassa Sahîheyn'de geçtiğini tespit etmiştir.

1.3.1.3. Fıkıh

Bizce Mevlânâ, "müctehid fi'l- mesâil" derecesinde⁴⁰⁷ bir fakihtir. Bu kanaatı, onun eserlerindeki fıkıhla ilgili suallere verdiği cevaplarından, sezgi ve kabiliyet gücünün çok yüksek olduğunu gösteren bir çok açıklamalarından çıkarabiliriz. Nitekim o, Fûrûzanfer'in belirttiği gibi, geçimini, verdiği fetvâlar ve öğretim görevinden dolayı, medresede oturarak ve oranın gelirlerinden karşılıyordu.⁴⁰⁸

Mevlânâ müritlerine daima: "Ben ne halde olursam olayım, bir kimse benden bir fetvâ almak veya bir şey sormak için gelirse sakın mani olmayın. Her hâlukârda bana bildirin ki, medresenin aidatı bize helal olsun."⁴⁰⁹ Ayrıca bu takva hanedanından fetvanın kesilmesini

⁴⁰⁰ Ahzab, 33/15

⁴⁰¹ Eflâkî, I,424-5

⁴⁰² Hadis kitaplarında bulamadığımız bu hadîs için bkz., el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, İhyâu 'Ulûmi'd- Dîn I-IV, Mısır, 1358/1939, I,281

⁴⁰³ Bakara, 2/43, 83

⁴⁰⁴ Nahl, 16/90

⁴⁰⁵ Eflâkî, I,578

⁴⁰⁶ Bu eserin orijinal adı: "Ehâdis-i Mesnevî Muştemil ber Mâvârid ki Mevlânâ der Mesnevî ez Ehâdis İstifâde Kerde bâ Zikr-i Vucûh-i Rivâyet ve Meâhiz-i Ânhâ" olup Tahrân, 1370, Mütesseset-i intişârât-ı Emîr-i Kebîr tafafından basılmıştır.

⁴⁰⁷ Müctehidler'in üçüncü derecesi olup, mensup olduğu fikhî mezhepte, hükmi bulunmayan meseleler hakkında içtihad muktedir olan fıkıh alimlerine denilmektedir. İbn Abidîn Muhammed Emîn, Hâşiyetu Reddî'l- Muhtâr 'ale'd- Durri'l- Muhtâr Şerhu Tenviri'l- Ebsâr I-VIII, Mısır, 1386/1966, 2. Baskı, I,77; Bilmen, Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kamûsu, I,333

⁴⁰⁸ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 196

⁴⁰⁹ Bilindiği gibi Mevlânâ da babası da, medresede oturmuşlar, oraların gelirleri ile geçinmişler, dünyada kendilerine ait bir ev sahibi bile olmamışlardır.

istemiyorum." diye tembih ederdi. Bundan dolayı Mevlânâ'nın istiğrak ve semâ zamanında bile, ileri gelen talebe ve müritleri kalem ve hokkayı daima hazır bulundururlardı.⁴¹⁰

O da, babası gibi en çok Burhânuddîn Ebû'l- Hasen Ali b. Ebû Bekr el-Merğînânî'nin "*el-Hidâye*" kitabını okuturdu.⁴¹¹ Oğlu Sultan Veled; "gençliğimin ilk zamanlarında babam hazretlerinden Akıncı Medresesinde Hidâye okuyordum. Okuduğum yeri bitirince, babam orayı tekrar eder ve hemen arkasından yine okurdu. Fakat başka bir ibâre ve acaib bir tarzda. Bununla beraber meselenin manası nasılsa öyleydi. Herkes onun, söz, hâfıza ve velâyet kuvvetine şaşır kalmışlardı." demektedir.⁴¹²

Mevlânâ'nın zamanında bir şahıs, meyve toplamak üzere bir meyve ağacının üzerine çıkmıştı. Birden ağacın sahibi gelip, ona; "*aşağı in!*" diye bağırdı. Ağaçtaki adam, "*aşağı inmiyorum.*" dedi. Sahibi fazla ısrar edince adam; "*eğer bu ağaçtan inersem karım boş olsun*" dedi. Üç gün üç gece orada kalmıştı. Çeşit çeşit fetvâlar çıkardılar mümkün olmadı. Nihâyet bir aziz, "*bu müşkili Mevlânâ'ya arz etmek lazımdır*" dedi. yakın dostlarından bir grup bu durumu Mevlânâ'ya anlattılar, o, "*yemininin bozulmaması, talak vaki olmaması için o adam, o ağaçtan diğer bir ağaca geçsin ve oradan insin. Eğer bu ağacın yanında başka bir ağaç yoksa, bir atın üzerine binsin, oradan da yere insin, böylece yemini bozulmaz.*" dedi. O adam Mevlânâ'nın dediği gibi yaptı ve kurtuldu. Bundan ötürü şehrin bütün müftüleri Mevlânâ'yı övüp takdir ettiler.⁴¹³

Birisi, "*bir kimse, "bir gün oruç tutayım", diye nezr etti. Eğer bunu nakz ederse keffâret lazım gelir mi, gelmez mi?"* diye bir soru sordu. Mevlânâ da, "*Şafi'i mezhebinde bir kavil ile keffâret-i yemin lazım olur, çünkü yemin, nezr sayılır. Her kim yeminini bozarsa onun üzerine lazım gelir. Ebû Hanîfe'ye göre ise, nezir yemin manasına değildir. Binaenaleyh lazım gelmez ve nezr iki vech üzeredir...*" şeklinde cevap verdi.⁴¹⁴

1.3.1.4. Kelâm

Mevlânâ'nın hangi yönünü ele alsak o yönü bir derya gibi karşımıza çıkmaktadır. İşte bunlardan birisi de onun "kelâm" yönüdür.⁴¹⁵ Ameli yönden Hanevî mezhebinden olan Mevlânâ, İtikadî yönden de kesin bir Sünnî idi. Batıl fırkaları eserlerinde, bilhassa Mesnevî'de muknî dillerle tenkid eder ve çürütür. Bu işi yaparken bazen şedîd bir dil de kullanır. En çok tenkid ettiği mezhepler ise, Mu'tezile, Müşebbihe, Şîâ, Cebriyye ile Felsefecilerdir.

Mesela Mu'tezile hakkında şöyle der:

"İ'tizal, his gözünün mezhebidir. Akıl gözü visâle ermiş Sünnîdir

İ'tizal ehli, duygusunun maskarası olmuştur. Dışı Sünnî görünse de, içi sapıtmıştır.

Histe kalanlar (da) mutezilîdir. Gerçi "Sünnîyim" derler, ama değillerdir.

Hisse bağlanmayan Sünnîdir. Akıl ve can gözü, görüş sahibi oldu.

Hayvan duygusu Şah'ı (Allah'ı) görseydi, öküz ve eşek de Allah'ı görürdü."⁴¹⁶

Felsefe ve mantığa güvenenleri ise şöyle tavsif eder:

"İstidalcilerin ayağı tahtadandır. Tahta ayaksa sağlam değildir."⁴¹⁷

⁴¹⁰ Eflâkî, I,357-8

⁴¹¹ bkz. Eflâkî, I,452

⁴¹² Eflâkî, I,605

⁴¹³ Eflâkî, I,403-4

⁴¹⁴ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev.: Ahmet Avni Konuk, haz: Selçuk Eraydın, İstanbul, 1994, s. 64, 134; *Mecâlis-i Seb'a (Yedi Meclis)*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya, 1965, s. 34. Ayrıca bkz., Eflâkî, I,357-8, 467-8, 581-2, II,174

⁴¹⁵ Bu konudaki bir çalışma için bkz., İnâyetullâh İblâğ el-Afğânî, Celâleddîn er-Rûmî Beyne's- Süfüyye ve Ulemâi'l- Kelâm, Lübnan, 1407/1987

⁴¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, II,61 vd./61 vd.

⁴¹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,2131/2215

Yine, "Ahmed (sas)'in ve Mûsâ (as)'in mucizelerine bak. İnleyen direği, yılan olan çubuğu bil.

Değneğin yılan olduğunu, direğin ağladığını, günde beş kere ehl-i din için duyururlar.

Bu iman zevki, aklî ve beğenilmiş olsaydı, bu kadar mucizeye ihtiyaç olmazdı.

Makul olan şeyi akıl kabul eder. Bunun için mucizeye hacet yoktur.

Bu geçilmemiş yol makul değilse de, gör ki bahtlı olanlar için makbuldur."⁴¹⁸

"Felsefecinin, mucizeyi inkara cesareti yoktur. Zira bu Hak din onu mahveder."⁴¹⁹

Böylece dinin hakikatının akıl ve mantıkla öğrenilemeyeceğini, bu iş için peygamberlere ihtiyaç duyulduğunu, bu nedenle peygamberlerin de mucize ile doğruluklarını ispat ettiklerini söyler ve bu bağlamda Peygamberimiz (sas)'in Hannâne direği mucizesiyle,⁴²⁰ Hz. Mûsâ'nın asa mucizesini örnek olarak verir.⁴²¹

Cebriye mezhebine mensup olanları ise, birbirinden güzel olanlarca misâl ve hikaye ile öyle reddeder ki; Cebriyeciye konuşturduğunda insan neredeyse "o haklı"; Sünnî'nin delillerini dinledikçe de "hayır Sünnî kesinlikle haklı" demekten kendini alamaz.⁴²²

Diğer konularda olduğu gibi, kelâm ilmi hususunda da Mevlânâ'nın görüş ve tavsiyeleri, Kur'âu ve sünnete, sahabe, tabiîn ve müçtehit imamların görüşlerine dayanmaktadır. O bu hususta şöyle demektedir: "Biz Kur'ân ehli olarak, elimizde ona dayanan sağlam delillerimiz vardır. Bizi şaşkınlık ve şüpheye düşürecek düşüncelere, ihtiyacımız yoktur. Allah tarafından gelen her şeyi kabul ederiz. Bunun dışında felsefe vb. kaynaklardan gelen her şeyi de şeriatla karşılaştırırız. Eğer şeriate uyarırsa kabul ederiz. Yok eğer uymazsa onu arkamıza atarız."⁴²³

O, böylece İslâm'a uymayan batıl fırka inançlarını eleştirerek reddeder.

Burada verdiğimiz ve benzeri örneklerden anlaşılacağı üzere, Mevlânâ'nın kelâm ilmindeki zengin dirâyetinin yanı sıra, bu alandaki kabiliyetiyle, kelâmcıların ileri gelenlerinden sayılması gerektiği kanaatindeyiz.

1.3.1.5. Arap Dili ve Edebiyatı

Mevlânâ'nın, Arap Dili Ve Edebiyatında da otorite sayılabileceğine inanıyoruz. Arapça mensûr yazıları olduğu gibi, manzûm olarak da rubâî, gazel, mesnevî türlerinde şiirlerinin varlığı buna delildir.⁴²⁴

O'nun eserlerini okuduğumuz zaman, Arap dili ve edebiyatına aşinalığının derecesinin yüksekliğini görüyoruz.

Bir gün birisi: "tamâm" ile "kemâl" terimleri arasındaki farkı sormuştu. Mevlânâ şöyle cevap verdi: "“Kemâl” sonsuzluğun tamamlanmasından ibârettir. "Tamâm" ise yokluk gayesine ulaşmaktır. Nitekim ölüme de, "tamam oldu", yani "sona erdi" denir. Bu sebepten dolaydır ki yüce Allah dinde ikmâli; nimette de itmâmı kullandı da, "İşte bugün sizin için dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım"⁴²⁵ buyurdu. Allah daha iyi bilir."⁴²⁶

⁴¹⁸ Mevlânâ, Mesnevî, I,2144 vd./2228 vd.

⁴¹⁹ Mevlânâ, Mesnevî, I,2154/2238

⁴²⁰ Bu konuda geniş bilgi üçüncü bölümde gelecektir.

⁴²¹ Mutezile ile ilgili diğer görüşleri için bkz., Mevlânâ, Mesnevî, III,1538 başlık vd./1544 başlık vd., vby.

⁴²² Bkz., Mevlânâ, Mesnevî, IV,400 başlık vd./406 başlık vd., VI,1445 vd./1464 vd.

⁴²³ el-Afğânî, s. 250-1

⁴²⁴ Bkz., "Eserleri" kısmına.

⁴²⁵ Maide, 5/3

⁴²⁶ Eflâkî, I,587

O, Arapça bilmenin önemini savunduktan sonra, Arapça dil kurallarının ötesine geçemeyenleri de şu fıkrayla zemmeder:⁴²⁷ "Bir dilci kuyuya düşmüştü. Bir gönül sahibi derviş de bu kuyunun başına geldi. Kuyunun içinde bir adamın bulunduğunu görünce civarda bulunan adamlara, "risman = ip" ve "devl = kova" getirin de bu adamı kuyudan çıkaralım." diye bağırdı. Bilgisiyle mağrur olan dilci bunu işitince, "resen ve delv de" dedi. Derviş kızdı. Dilciyi kurtarmaktan vazgeçti ve ona, "Ben dil öğreninceye kadar bekle" dedi." Mevlânâ sözüne devamla şöyle der: "Tabiat ve mansıp kuyusunda esir olmuş olan bir topluluk da, daima kendi bilgisinin kanatlarıyla uçmak ister, kafasındaki bu kuruntu ve güvendiği bilgileri terk edip velilerin önünde başını yere koymazsa dalâlet kuyusundan kurtulamaz ve "Allah'ın arzı geniştir",⁴²⁸ sahrasında salma salma dolaşp maksadına erişemez. (İşte bu hususta) bu kadar söz kafidir."⁴²⁹ Böylece son kısım da bilhassa ilimde tevazuunun önemine dikkat çekmektedir.

Yine başka bir zaman, Arapça'sının derecesini ölçmek isteyenlerin niyetine vakıf olan Mevlânâ'nın, sırf bu zâhir ilimlerle uğraşan ve bunları gaye edinenlerin acınacak durumlarını açıklayan bir fakih ile bir nahivcinin hikayesini anlattığını görüyoruz.⁴³⁰

Öyle görünüyor ki, Arapça bilgisini Allah'a vasıl olmak için bir araç olarak gören Mevlânâ, Yunus Emre gibi, okumaktan kastın "Hakk'ı bilmek" olduğunu savunmuş ve hiçbir zaman da ilmiyle mağrur olmamıştır.

1.3.1.6. Tasavvuf

Mevlânâ'nın tasavvuf yönünden bahsetmek oldukça zor bir iştir. Tezimizin konusu Mevlânâ ve tefsîr olmakla beraber, ana hatlarıyla, Mevlânâ'nın tasavvufla ilgili görüş ve düşüncelerini ve bu meslekteki tavrını ortaya koymaya çalışacak olursak, hemen başlangıçta şunu söylemek gerekir ki, Mevlânâ'nın en önemli ve en geniş yönü tasavvufudur. Çünkü her ne kadar o, ilk zamanlar bir alim, bir müftü, bir müderris ise de, sonradan onu, Mevlânâ yapan yıllarda, onu bir sûfi, bir mürşit, bir mutasavvıf olarak görmekteyiz. O, tahsil çağında öğrendiği bilgileri, insan-ı kâmil olmak için bir vasıta olarak kullanmış, gayesi, Hakk'a vuslat ve yaratılış sırrına mazhar olmak olmuştur.

Mevlânâ, babasının alim ve mutasavvıflardan olması dolayısıyla ondan tasavvufî terbiye de almış, şeriatı ve İslâmî ilimleri öğrenmişti. Onun ciddi manada tasavvuftasavvufa yönelmesi ise, şeyhi Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî ile başlamış, ondan da teorik ve pratik olarak tasavvufa ait bir çok şey öğrenip yaşadktan sonra, asıl tasavvufî meşrebini, samimi arkadaşı ve sohbet mürşidi Şems-i Tebrîzî belirlemiştir. Onun etkisiyle ortaya çıkan Mevlânâ'nın tasavvuftaki meşrebinin en önemli özelliğinin "ilahî aşk" olduğunu görmekteyiz. Mevlânâ'ya göre ilahî aşk, Allah'ın sırlarının bilinmesini sağlayan en etkili vasıttır.⁴³¹ Bu ise yaşanır, ilim ve akılla öğrenilemez. Aklın, aşkı ifade etmedeki durumu ise, cıvık çamura düşmüş bir eşek gibi debelenmektir. Güneşin en büyük delili yine güneştir.⁴³²

Mevlânâ, diğer birçok sûfi gibi eser yazmayı gaye edinmemiş, fikirlerinin satır yerine sadırlarda (gönüllerde) karar kılmasını istemiştir. Mesnevî'yi de, müridi Hüsâmeddîn Çelebi'nin ısrarları ve teşvikiyle yazmıştır.

Mevlânâ, vahdet-i vücûdu kabul eden sûfilerdendir. Ancak onun bu husustaki görüşleri, diğer bazı sûfilerde olduğu gibi, yaşamakla elde edilen, rûhî ve zevkî bilgilerdir. Felsefe, Yeni Eflatunculuk ve Budizm gibi ilmî öğretilerle asla ilgisi yoktur. Çünkü bu hususlar aklın ve

⁴²⁷ Bilindiği gibi İslamiyette ilimler, bu bakımdan iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısma "ulûm-i âliye" yani "alet ilimler" denir ki, Arap dili ve edebiyatı ile ilgili ilimler bu kısma girer. Diğeri ise, "ulûm-i 'âliye" yani "yüce ve değerli ilimler" denir ki, tefsîr, hadis ve fıkıh bunların önemlilerindedir.

⁴²⁸ Zümer sûresi, 39/10

⁴²⁹ Eflâkî, I,144-5

⁴³⁰ Bkz, Eflâkî, I,112-3, 586-6

⁴³¹ el-Afğânî, s. 127 vd

⁴³² el-Afğânî, s. 131

mantığın sınırları içinde değildir. Bu bilgiler, müşahede cezbe ve vecd gibi manevî hallerle bilinir.⁴³³

Mevlânâ'ya göre, insanın, Allah ile ilgili bir aslı ve başlangıcı vardır. Bundan dolaydır ki, rûhunda, bu asla kavuşmak ve ulaşmak arzusu saklıdır; insan bu asıldan uzak olduğundan elem ve ızdıraplar içindedir. İnsanı bu asla kavuşturmak ise şeriatla amel edip, tarikatın gereklerini yerine getirmekle ve gönül ehli olur. Mesnevî, baştan sona bu konuları işler. Ona göre, Hakk'a vasil olmakla dinin emir ve nehiyleri kalkmaz. Mevlânâ, böyle diyenlere karşı çıkar.

Mevlânâ'nın tasavvuftaki gidişatı, sûfinin cezbe zaruretinden başlar, aşk derecesine ulaşır. O, vahdet-i vücud hususunda Muhyiddîn b. Arabî ve İbn Fârid'e yaklaşır. Semâ ve onun kemal mertebesine ulaştırmadaki rolü hususunda Gazâlî'ye benzerken,⁴³⁴ fenâ hususunda ise biraz farkla Hallâc-ı Mansûr'a uymaktadır. Ancak Hallâc, fikirlerini insanların tepkilerine aldırmandan açıkça söylerken, Mevlânâ akılların kavrayamayacağı tarzda konuşmaktan kaçınır, bu hususları işâret ve remizlerle ehline anlatmak ister ve böylece tepki ve itirazlara fırsat vermez.⁴³⁵

Daha önce de geçtiği gibi, Mevlânâ tasavvuf hususunda da, en çok Hasan-ı Basri, Rabi'atü'l- 'Adeviyye, Attâr, Senâî ve diğer meşhur sûfilerin görüşlerinden istifade etmiş ve onların fikirlerini benimsemiştir.⁴³⁶

Bu anlattıklarımıza başta Mesnevî olmak üzere, eserlerinin tümü şahit sayılabilir.

1.3.2. HOCALARI (ŞEYHLERİ)

Mevlânâ'nın kendilerinden istifade ettiği, ilim öğrendiği hocalarını ve alimleri iki kısma ayırmak mümkündür:

1.3.2.1. Doğrudan Hocaları (Şeyhleri)

Mevlânâ, bunları görmüş, önlerinde diz çökmüş ve rahle-i tedrisatından geçmiştir. Bunlar: 1. Babası ve ilk hocası, Sultânü'l- Ulemâ Bahâeddîn Veled, 2. Şeyhi Seyyid Burhâneddîn Muhakkiki-i Tirmizî, 3. Mürşidi Muhammed Şemseddîn Tebrizî'dir.⁴³⁷ Mevlânâ, bu zatlardan plan ve programlı olarak şerî ve tasavvufî ilimleri öğrenmiştir.

Bunlardan başka ilim tahsili için gittiği Haleb'de de, özellikle fıkıh, hadîs ve edebiyat ilimlerini okumuştur. Bu ilimleri Haleb'deki "*Halâviyye Medresesi*"nde birkaç yıl zarfında okumuştur. Buradaki hocası da, meşhur fıkıh hocalarından Kemaleddîn b. 'Adim'dir. Burada başka hocalardan da okumuş olma ihtimali olmakla beraber, isimleri kaynaklara geçmediğinden, bilememekteyiz.⁴³⁸

Haleb'den sonra Şam'da da ilim tahsil eden Mevlânâ, burada dört veya yedi yıl, "*Mukaddemiye Medresesi*"nde okumuştur. Burada değişik hocalardan, yine İslâmî ilimleri öğrenmiş, Muhyiddîn b. Arabî'nin sohbetlerinden faydalanmıştır.⁴³⁹

Zamanına kadar ulaşan ilim ve fen kitaplarının çoğunu okumuş olduğu anlaşılan Mevlânâ'nın, çağdaşı birçok alim ve şeyhin sohbetlerinden de faydalandığı kesindir.⁴⁴⁰

⁴³³ el-Afğânî, s. 157

⁴³⁴ Gazâlî'nin sema hakkındaki fikirleri için krş.: el-Gazâlî, II,266 vd.

⁴³⁵ el-Afğânî, s. 170

⁴³⁶ Bu hususta geniş bilgi için bkz., "Tasavvufun Başlıca Metodları" kısmına.

⁴³⁷ el-Afğânî, s. 24; Özattıla, s. 225

⁴³⁸ Fürûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 52 vd.

⁴³⁹ Fürûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 58-9

⁴⁴⁰ Fürûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 53. Mesela İbn Arabî'nin üvey evladı Sadruddîn Konevî bunlardan sayılmalıdır. Bkz., Özattıla, s. 226 vd.

1.3.2.2. Dolaylı Hocaları (Şeyhleri)

Mevlânâ, bu gruptaki hocalarından doğrudan ders almamışsa da eserlerini okumuş ve fikirlerinden oldukça istifade ederek, onların yolundan gitmiştir. Bunlar: 1. Gazneli Hakîm-i Senâî, 2. Nişaburlu Şeyh Ferîduddîn-i Attâr'dır.

Mevlânâ, bunların yanı sıra İmam-ı Gazâlî ve Sülemî gibi birçok alimin eserlerini okumuş, istifade etmiş; böylece dolaylı olarak onlara talebelik yapmıştır.⁴⁴¹

1.3.3. TALEBELERİ (MÜRİTLERİ)

Mevlânâ, Konya'da birkaç medresede ilim öğretiyor ve zamanın alimlerinin adeti üzere, zikir sohbetleri tertipliyordu. Onun dört yüz adet talebesi ve bini aşkın da müridi olduğunu bilmekteyiz. Mevlânâ vasıtasıyla, hayatta olduğu sürece, on sekiz bin kafirin müslüman ve ona mürit olduğu rivâyet edilir.⁴⁴² Onun vefatından sonraki etkilerini ise gelecek kısımlarda açıklayacağız.

Mevlânâ ilim öğretmekten ziyade, "maârif" denilen tasavvufî bilgilerin öğretilmesi ve insanın olgunlaşması için çalıştığından, onun belli başlı, isimleri bize kadar gelen talebelerini bilemiyoruz. Ancak müritlerinden önemlilerini şu şekilde sayabiliriz.

1.3.3.1. Doğrudan Müritleri (Talebeleri)

Bunların önemli bazıları: 1. Selâheddîn Zerkûbî, 2. Hüsâmeddîn Çelebi, 3. Oğlu Bahâeddîn Sultan Veled, 4. Mü'ineddîn Süleyman Pervâne vb. dir.

1.3.3.2. Dolaylı Müritleri (Talebeleri)

Bunlar Mevlânâ'nın vefatından sonra ona müritlik yapanlar olup, en meşhurları şunlardır: 1. Mollâ Câmî, 2. Şeyh Gâlib, 3. III. Selîm, 4. Muhammed İkbâl, 5. Tâhiru'l- Mevlevî ve benzerlerini sayabiliriz.⁴⁴³

1.3.4. ŞAHSİYETİ

Mevlânâ'nın şahsiyetini de iki kısımda incelemeyi uygun görüyoruz:

1.3.4.1. Dış Görünüşü (Sûreti)

Mevlânâ, zayıf bedenli, sarı yüzlü ve ince vücutluymuştu. Nakledildiğine göre bir gün hamama gitmiş, orada, merhamet nazarıyla kendi vücûduna bakınca, çok zayıf olduğunu görmüş; kendi kendine: "*Bütün ömrümde hiç kimseden utanmamıştım, bugün kendi zayıf vücûdumdan çok utandım.*" demiştir. Sarı çehresi, zayıflığı ile beraber, gâyet nûrânî, muhabbetli ve azametli idi. Gözlerinin nurundaki parıltı ile coşkunluğundan dolayı, hiçbir kimse onun gözlerine bakmaya güç yetiremezdi, bakanlar gözündeki nurun parıltısından dolayı derhal çekinir, yere bakardı.⁴⁴⁴

Elbisesi, ilk önce alimlere mahsus sarık ile, yeni bol cübbeden ibâretti. Şems-i Tebrîzî ile tanıştıktan sonra kıyafetini değiştirip, gök ferace (hırka) giymiş, başına duman rengi sarık sarmış, artık hayatının sonuna kadar hep böyle giyinmişti.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 24

⁴⁴² Eflâkî, II,31; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 64

⁴⁴³ Bkz., Can, s. 214 vd. İkbâl için bkz., Muhammed İkbâl, *Şarktan Haber (Peyâm-ı Meşrik)*, çev.: A. Nihat Tarlan, İstanbul, 1963, s. giriş, X, 4 vd.; *Esrâr ve Rumîz*, çev.: A. Nihat Tarlan, İstanbul, 1964, s. 7, 14 vd.; *Doğudan Esintiler*, çev.: Ahmed Asrar, İstanbul, 1981, s. giriş, 45 vd.

⁴⁴⁴ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 50; Can, s. 97

⁴⁴⁵ Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 191

1.3.4.2. Ahlâkı (Sîreti)

Mevlânâ'nın ahlâkı, Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîflerde övülen ahlâkın şekillenmiş bir haliydi. Hz. Peygamber tarafından Sultânü'l- Ulemâ lakabına layık görülen alim, arif ve mutasavvıf bir baba tarafından küçüklükten beri İslâm terbiyesi ile yetiştirilmiş, geleceğin Mevlânâ'sının temelleri atılmıştı. Tasavvuf yoluna sulûk ettikten sonra, babasından aldığı terbiyeyi kemâle erdirmiş, örnek bir insan-ı kâmil olmuştu.

Mevlânâ'nın, ilmi tam, zekası keskin, ihâtası kuvvetli, hakikate ulaşma arzusu sonsuzdu. Şeriat ve tarikat ilimlerini elde etmiş, gereğiyle amelde bulunmuş, ilmin, amelin ve ahlâkın en yüksek derecesine erişmişti. Nihâyet Şems-i Tebrîzî'nin insanı temelinden yakan aşkı, onun bütün varlığını ateşe vermişti. Onu nefsânî arzu ve isteklerden kurtarmış, aşk ikliminin kemal ve güzelliğine çekmişti.⁴⁴⁶

Mevlânâ, mütevazî ve halim tabiatlıydı. Kendisine karşı yapılan kötülükleri hemen affeder, etrafı ile daima hoş geçinir, aleyhinde bulunanlara bile, lütufla muamele ederdi.⁴⁴⁷

İnsanlara, makamlarına göre değil, amel ve itikatlarına göre davranır, gösterişi, tantanayı hiç sevmezdi. Vardığı yerlerde, halkın el ve etek öpmesinden pek sıkılır, huzurunda yere kapanmak ve bel kırmak gibi, sonradan ihdas edilen, İslâm'da olmayan şeyleri hiç arzu etmezdi.⁴⁴⁸

Son derece mütevazî olan Mevlânâ, kendisine aşırı tazim ve saygıdan rahatsız olur, kendisinin sadece bir kul olduğunu söylerdi. Nitekim bir rubâîsinde:

"Ben kulum, kulum, kulum

Kulluğumu layıkıyla eda edemediğimden, utancımдан başımı öne eğdim.

Her köle, azad olursa sevinir, mesrur olur,

*Ben ise ne zaman kul olursam, o vakit sevinirim.*⁴⁴⁹

demektedir. Buna rağmen Mevlânâ'yı, kulluktan azade, tekâlif-i ilahiyeden müstağni, mezhepler üstü ve dinler üstü göstermek son derece haksız olmaz mı? Halbuki o, mensubu olduğu Hanefî mezhebine de, İslâm'ın emir ve yasaklarına da son derece bağlı ve saygılıydı. Nakledildiğine göre o, bir gün abdest alıyordu. Nefiseddîn-i Sivasî de, su döküyordu. Su pazularına kadar gitmemiş olacak ki, Nefiseddîn'e hiddetle bakarak: *"Adamakıllı su dök de, Peygamberimizin (sas) sünneti tamamiyle yerine gelsin."* dedi.⁴⁵⁰ İşte Mevlânâ, değil İslâm Dini üzerinde olmak, bir sünnetin bile yerine getirilmemesinden son derece rahatsız olan ve hiddetlenen tam bir müslümandı.

Onun en çok önem verdiği şeyler, farz ve nafil namaz, oruç ve zekatın yanı sıra Allah'ı zikretmek, az yemek, az uyumak, az konuşmak, sabırlı olmak, kimseyi incitmek, merhametli olmak, dünyaya değer vermemek, fakir, zayıf ve kimsesizlerle dost ve arkadaş olmak, mütevazî ve sade yaşamak ve sözünde durmaktı.⁴⁵¹

Mevlânâ, *"Ben Kur'ân'ın kölesiyim."* demiş⁴⁵² ve onu ezberleyen hafızlara son derece hürmet etmiştir. Oğlu Sultan Vele'din rivâyetine göre, "bir gün hafızların sultanı Hafız İshak, Mevlânâ'nın yanına gelmişti. Mevlânâ büyük bir saygı gösterip, ayağa kalktı, üst başa oturmasını söyledi ve, "Mushafı nasıl aziz tutmak, nasıl rahle ve kürsilerin üzerine koymak lazımsa, hafızları da o şekilde aziz tutmak ve üst başa oturtmak lazımdır. İçinde Kur'ân'ın nûru bulunan bir gönlün, cehennem yüzünü görmesi uygun düşmez. Bir kağıt parçasına Kur'ân yazılı olsa, onu ateşe

⁴⁴⁶ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 191

⁴⁴⁷ Büyükkörükçü, s. 43; Can, s. 100

⁴⁴⁸ Büyükkörükçü, s. 43

⁴⁴⁹ Büyükkörükçü, s. 44, 67

⁴⁵⁰ Eflâkı, I,212

⁴⁵¹ Bkz., Eflâkı, I,213 vd., 478, 529, 607-8 ; Mevlânâ, *Rubâîler*, 29, 100, 120, 468, 687, 743; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 192 vd., Büyükkörükçü, s. 45

⁴⁵² Mevlânâ, *Rubâîler*, 1311

atmazlar,⁴⁵³ ona hürmet gösterirler ve, "onda Kur'ân yazılıdır" derler. O halde bir kalpte bütün bir Kur'ân bulunursa, onu nasıl cehenneme atarlar." dedi.⁴⁵⁴

O, dinin hükümlerine bu kadar bağlı iken, yüce Allah'ın dostlarından ve peygamberin âşıklarından olan Mevlânâ'yı şeriaten uzakmuş gibi göstermek, hatta şeriate, karşıymış gibi göstermek isteyenler yanlıgı içindedirler. Kasıtlı olarak veya bilgisizlikleri yüzünden işledikleri bu hatadan dolayı Allah'a tevbe etmelidirler.

Mesela en çok dillerde dolaşan, onun dahi olmayan, "gel, gel, ne olursan ol yine (öyle) gel"⁴⁵⁵ rubâisinden yola çıkarak, onu, İslâm'dan uzak göstermek, her din ve mezhebi kabul eden hümanist birisi diye tanıtmak, ilmî gerçeklere uymamaktadır.⁴⁵⁶

Mevlânâ'nın yüce aşkı istismar edip, onun vecd halinde söylediği ve istismara müsait olan % 1 sözünü alıp, sahv halinde söylediği % 99 sözünü görmezlikten gelmek, bir ön yargının neticesi olmalıdır. Bu durum Mevlânâ'yı incitmektedir. Zaten o, bunu bir rubâisinde, tâ o zamandan bir keramet olarak söylemiştir:

"Ben yaşadığım müddetçe Kur'ân'ın kuluyum,

Hazret-i Muhammed'in yolunun toprağıyım.

Birisi benim sözlerimden, buna aykırı manalar çıkarır (beni başka türlü tanırsa)

Ben bu sözleri çıkarandan da, bu sözlerden de bıkmışım, usanmışım."⁴⁵⁷

Bu konuyu, Mevlânâ'nın bir rubâisindeki niyazıyla tamamlayalım:

"Ya Rabbi, sen beni dünyayı istemekten de, ahiret zevkini istemekten de kurtar. Yokluk tacını başıma giydir de, beni manen yücelt. Vuslat haremimde, aşk sırrına erdirmekle, beni kendine mahrem et. Has kullarının arasına karıştır. Sana doğru gitmeyen yoldan beni geri çevir. Nefsin isteklerinden beni kurtar."⁴⁵⁸

1.4. ESERLERİ

Önceki kısımlardan da anlaşılacağı üzere Mevlânâ, bütün ömrünü ilim ve irfan kazanmakla, nefsini kemâle erdirmekle, kâmil bir müslüman olmakla, Allah dostlarını aramak, bulmak, onlara saygı ve sohbetle, bildiklerini diğer insanlara öğretmekle, nakıs insanları kâmil insan yapmaya çalışmakla, kısaca; Kuran ve sünneti öğrenip onlarla amel etmekle ve diğer insanlara da bu hususta rehber olmakla geçirmiştir. O da, diğer birçok İslâm alimi ve arifi gibi, bu işin pratiğine daha çok önem vermiş, eser yazmaktan ziyade, yazılanlarda öğrendikleriyle amel etmek ve bildiklerini talebelerine öğretmekle meşgul olmuştur. Zaten bu nedenledir ki, onun, eserlerinin hemen hemen tamamı; talebeleri, müritleri veya oğlu Sultan Veled tarafından derlenmiş, kitap haline getirilmiştir. Hatta Mesnevî'yi bile ilk on sekiz beyti hariç, kendisi eline kalem alıp yazmamış, müridi Hüsâmeddîn Çelebi'ye yazdırmıştır. Mevlânâ ilahî aşkla sermest olmuş, esrar-ı ilâhiyye ile meşgul olmuş, eser yazmayı birinci derecede önemli görmemiş, biri olduğundan, onun eserlerinin sayımını yapmak, işlerini, sözlerini, fikirlerini, çağdaşı alimlerle, kendinden sonra gelen sülûler üzerindeki etkilerinin derecesini tanıtmak güçtür. Mevlânâ'nın ağzından çıkan sözleriyle, şifâhen öğrettiklerinin hepsi kaydedilmemiş olduğundan, çoğunun

⁴⁵³ Hanefî Mezhebi'ne göre, Mushaf'ı veya Kur'ân yazılı olan bir kağıdı yakmak mekrûhtur. Onu temiz ve ayak basmayacak bir yere gömmek gerekir. Bkz., Vehbe ez-Zuheylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu I-VIII*, Dimeşk, 1409/1989, 4. Baskı, I,297

⁴⁵⁴ Eflâkî, I,336

⁴⁵⁵ Mevlânâ, *Rubâîler*, 83 ve mütercimim buradaki tenkidi.

⁴⁵⁶ Büyükkörükçü, s. 49-50

⁴⁵⁷ Mevlânâ, *Rubâîler*, 1311

⁴⁵⁸ Mevlânâ, *Rubâîler*, 1688

bilinmemesi ihtimali mevcuttur. Bu nedenle biz, bu bölümde, onun sadece bize ulaşan eserlerinden bahsedecek ve onlar hakkında kısa bilgi vereceğiz.⁴⁵⁹

Mevlânâ'nın eserlerini mensûr ve manzûm olarak iki kısımda incelemek mümkündür.

1.4.1. MENSÛR ESERLERİ

1.4.1.1. Mecâlis-i Seb'a (Yedi Meclis)

Bu eser, Mevlânâ'nın vaaz ve öğüt yolu ile, minber ve kürsü üzerinde söylediği hutbe ve vaazlarla, meclis denilen toplantılarında ki sohbetlerinden meydana gelmiş bir mecmuadan ibârettir.⁴⁶⁰

Mevlânâ'nın bu eseri, büyük ihtimalle, oğlu Sultan Veled veya Hüsâmeddîn Çelebi tarafından vaaz esnasında not edilmiş, fakat zapt edildiği gibi bırakılmamış, esasa dokunulmamak şartıyla bunlar tekrar gözden geçirilmiş, ekler yapılmış, belki kendisine de gösterilmiş, belki kendisinin de tashihinden geçerek, bu şekilde meydana gelmiştir.⁴⁶¹

Mevlânâ, ilk zamanlarda babası ve dedeleri gibi ders vermek ve vaaz etmekle meşgul olduğunu, Şems ile tanışmasından sonra, dersi ve vaazı terk ettiğini söyler.⁴⁶² Gerçi Şems'ten sonra yine bir kaç daha vaaz verdiğini biliyorsak da, bu yedi vaazın Şems'ten önce söylendiği bilinmektedir.⁴⁶³ Dünyanın faniliğinden, ahiretin ebediliğinden, insan-ı kamilin vasıflarından, Allah'a imanın öneminden, salih kulların işlerinden, bilgi ve aklın öneminden, gafletin zararlarından vb. şeylerden bahsedilen bu yedi meclis (vaaz), önce Arapça bir giriş, ardından Farsça asıl konuyla devam eder. Arapça giriş kısmında, bugün okunmakta olan cuma hutbelerinin başında olduğu gibi; Allah'a hamd ve onun büyüklüğünden, Resûlü Muhammed'e salavat ve onun üstünlüğünden bahsedilip, dört halîfeye, muhacirlere, ensara, bazen (7. mecliste olduğu gibi) Hasan ve Hüseyin'e rahmet okunmakta, ondan sonra dua mahiyetinde olan münacaata geçilmekte, sonra da bir hadîsle vaaza başlanmaktadır. Hadîs açıklanırken âyetler, başka hadîsler söze ve konuya uygun kıssalar, pek edebî ve güzel olmakla beraber, halk seviyesine inilerek, çevreden ve hayattan örnekler alınarak birbirine eklenmekte, sonuç tekrar tekrar, fakat her defasında bir başka şekilde belirtilmektedir. Sonlara doğru, (1. ve 2. meclislerde olduğu gibi) besmele; uzun uzadıya, dinî, tarihî olaylar anılarak canlı bir tarzda şerhedilmekte, en sonunda yine Allah'a hamd edilerek, Hz. Peygamber'e (sas), soyuna ve ashâbına salavat getirilerek vaazlar son bulmaktadır.⁴⁶⁴

1.4.1.2. Mektûbât (Mektuplar)

Bu eser, Mevlânâ'nın, muhtelif vesilelerle; çoğunlukla birisini tavsiye etmek veya birinin derdine derman olmak için yazılmış veya kendi tarafından söylenip yazdırılmış olan mektuplarının toplanmasından meydana gelmiştir. Bazı yazmalarda adı, "et-Tarassul li't- Tevessul ile't- Tefaddul" dur.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 200

⁴⁶⁰ Bu kitabın yazma bir nüshası Üsküdar'daki Selim Ağa kitaplığında bulunmaktadır. İkinci bir nüsha ise Konya, Mevlânâ Müzesi kitaplığında 79 no'da kayıtlı mecmuadadır. 1937 yılında Nafiz Uzluk tarafından aslı ve tercemesiyle birlikte, İstanbul Bozkurt Basımevinde bastırılmıştır. Tercemesini kitapçı Hulusi yapmışsa da, pek çok yanlışlarla doludur. Daha sonra 1965 yılında, Gölpınarlı tarafından yapılan tercemesi, Konya Turizm Derneği tarafından yayınlanmıştır. Tahran'da da yakın tarihlerde baskısı yapılmıştır. Mevlânâ, *Mecâlis'i Seb'a*, s. 5; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 271; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 229; el-Afğânî, s. 113; Meyerovitch, s. 72; Can, s. 385-6

⁴⁶¹ Mevlânâ, *Mecâlis'i Seb'a*, s. 3-4

⁴⁶² Mevlânâ, *Mecâlis'i Seb'a*, s. 1. Ayrıca bkz., Sipehsâlâr, s. 74 vd.

⁴⁶³ el-Afğânî, s. 11

⁴⁶⁴ Mevlânâ, *Mecâlis'i Seb'a*, s. 2; el-Afğânî, s. 113

⁴⁶⁵ İki nüshası İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde mevcuttur. Biri, Farsça Yazmalar 1286 no'da, kayıtlıdır. F. Nafiz Uzluk tarafından 1937 yılında İstanbul'da Sebat Basımevinde bastırılmıştır. 147 mektuptan meydana gelen

Bu mektupların üçü, Eflâkî'de de yer almaktadır. Bunlardan biri, Mevlânâ tarafından Selâheddîn Zerkübî'nin hastalığı zamanında, onun halini hatırını sormak üzere yazılmıştır. Diğer ikisini de, Mevlânâ, oğlu Sultan Veled'le onun zevcesi olan Selâheddîn'in kızı Fatma Hatun arasında meydana gelen bir kırgınlık zamanında yazmıştır. Mevlânâ, kendi el yazısı ile, özür dileyen mektubunu, gelini Fatma Hatun'a; öğüdünü ihtiva eden diğer mektubunu da Sultan Veled'e yollamıştır.⁴⁶⁶

1.4.1.3. Fîhi Mâ Fîh

Bu kitap,⁴⁶⁷ Mevlânâ'nın takrirlerinin (sohbetlerinin) mecmuasından ibârettir. Mevlânâ bu takrirlerini kendi meclislerinde beyan etmiş, oğlu Sultan Veled veya müritlerinden bazıları onları yazmış, böylelikle meydana gelmiş olan bir eserdir. Kitabın bölümlerinin çoğu, halin gereğince ortaya atılmış konulara dair sorularla, bunlara verilmiş olan cevaplardır. Bu bakımdan bölümlerin kendinden önceki bölümlerle ilgisi yoktur. Bir kısmı da Selçuklu veziri Muineddîn Süleyman Pervane'ye hitaptır.⁴⁶⁸

Bölümlerin konusu, onların sonuçları, genellikle ahlâkî meseleler, tarikat, irfan, tasavvuf nükteleri, Kur'ân âyetleri, Hz. Peygamberin hadisleri, şeyhlerin sözlerinin şerhleri beyanındadır ki, Mevlânâ'nın kendine mahsus sade üslûbu ile ve atalar sözü, hikayeler anlatılarak izah edilmiştir.⁴⁶⁹

Fîhi Mâ Fîh'in darb-ı meselleri, hikayeleri, pek çok hususta maksadın açıklanması şekli, Mesnevî'ye benzemektedir. Yalnız şu farkı vardır ki, Mesnevî'nin konuları kinayeleri, ince tabirlerle anlatılmıştır. Bu bakımdan bir dereceye kadar onu anlamak zordur. Zira yazarın eli, kolu şiire kafiye ve vezin ile bağlı, nazım sınırları ile sınırlandırılmıştır. Halbuki Fîhi Mâ Fîh, bu kayıtlardan azade kalmıştır. Mevlânâ, özellikle sohbetlerinde, mecliste hazır bulunanların, dinleyicilerin anlayacağı şekilde konuşmuştur. Onların istidatlarına, tahammüllerine göre Maârifin, hakikatlerin beyanına dair söz söylemiştir, kendisinden bir eser kalması için söylememiştir. Bu bakımdan sözleri sade ve anlayışa daha yakındır.

Fakat Mesnevî'yi yazmaktan maksadı, eserin ebedî olarak kalması, hem kendi adının hem de Hüsameddîn'in adının ebedî olarak anılmasıdır. Bu nedenle kendi çağdaşlarının, yahut belli bir zamanın insanların durumunu nazar-ı itibâre almamıştır. Mesnevî'de hitap her zaman ve mekânın, gönül erlerinedir. Mesnevî'nin sırlarını kolayca idrak etmek mümkün değildir. Onun konularının, Fîhi Mâ Fîh ile münasebeti olan yerleri, daha çabuk anlaşılıp belli olur. Sanki Fîhi Mâ Fîh'in bu kısmı, Mevlânâ'nın Mesnevî üzerine yazdığı bir şerhidir.⁴⁷⁰

bu eserin düzeltme işini, Üsküdar Mevlevî şeyhi Ahmet Bey yapmıştır. Baş kısmında tab' edenin bir önsözü vardır. Farsça olan bu eser de, yine Gölpınarlı tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek, 1963 yılında İstanbul'da İnkılap Yayınevi'nde bastırılmıştır. Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 225-6; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 271; Meyerovitch, s. 72; Can, s. 386

⁴⁶⁶ Bu mektup hakkında bkz., Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 226. Krş, Eflâkî, s. II,144-5, 147, 151

⁴⁶⁷ Eserin ismi "İçinde olması gereken şeyler buradadır" manasındadır. Bkz., Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. XI; Can, s. 385

⁴⁶⁸ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 223; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 271

⁴⁶⁹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 233; el-Afganî, s. 105 vd.. Fîhi Mâ Fîh, bir çok nüshalar karşılaştırılarak Ahmed Avni Konuk (1938) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Vasiyeti üzerine Konya Mützesi kütüphanesinde vakıf olarak yıllarca kaldıktan sonra, yakın zamanda hakkın rahmetine kavuşan Selçuk Eraydın tarafından yayına hazırlanarak, İz Yayıncılık tarafından 1994 yılında basılmıştır. Bu eser yine, Meliha Ülker Tarkahya (Anbarcioğlu) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Millî Eğitim Basımevinde Şark İslâm Klasikleri arasında birkaç baskısı yapılmışsa da, tercemenin birçok yanlışlıklarla dolu olduğu gözükmektedir. Eser 1333/1915 yılında Tahran'da basılmış (taşbaskı), fakat oldukça baskı hatası olmuştur. Ayrıca Fûrûzanfer tarafından, İran'daki nüshalarla İstanbul kütüphanelerindeki nüshalar karşılaştırılarak, kitabın hacminin yarısı kadar olan çok değerli notlarla beraber, Tahran Üniversitesi'nde bastırılmıştır. Bu baskıya, birçok kıymetli haşiye, talikat ile hadis, kelâm-ı kibar, ata sözleri, Arapça ve Farsça şiirler ve hususi adları gösteren indeks de ilave edilmiştir. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 223 vd.; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 272; el-Afganî, s. 106 vd.; Can, s. 385

⁴⁷⁰ Ayrıca bkz., Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 223-4; Can, s. 385

İçindeki yetmiş üç bölümün dört tanesi Arapça, bir bölümün yarısı Arapça diğer yarısı Farsça, kalan bölümlerin tamamı ise Farsça'dır. Ancak aralara serpiştirilmiş Arapça beyitler vardır ki, bunların da bir kısmı kendi nazmı, bir kısmı ise Arap şairlerine aittir.⁴⁷¹

1.4.2. MANZÛM ESERLERİ

1.4.2.1. Divân-ı Kebîr veya Divân-ı Şems-i Tebrîzî (Gazelleri)

Mevlânâ'nın tasavvufî gazelleri, "Külliyât" veyahut "Divân-ı Şems-i Tebrîzî" adıyla tanınmıştır. Çünkü Mevlânâ, gazellerinin çoğunun sonunda kendi adını veyahut mahlasını söyleyeceği yerde, Şems-i Tebrîzî'nin adını mahlas yapmıştır. Bazı gazellerini de Selâheddîn-i Zerkûbî ve Hüsâmeddîn Çelebi adına yazmış olup, bunların toplamı yüz gazeli geçmemektedir. Ayrıca hamuş, hamuşkûn ile, buna benzer sözler, külliyâtın matlaında pek seyrek olarak da olsa anılmıştır. Mevlânâ'nın, Şems'le olan ilgisinden haberi olmayan kimseler, Şems'in Farsça yazılmış gazelleri olduğunu, bu çok değerli beyitleri onun yazdığını sanabilirler. Halbuki Şems'i hiç kimse şair olarak tanımamaktadır.⁴⁷²

Eskiler, divânın beyit sayısını otuz bine vardırırmışlardır. Yazma nüshalar, beş binden kırk bine, basma nüshalar ise elli bin beyte ulaşır.⁴⁷³ Gölpınarlı, kendisinde bulunan bir yazmada bu gazellerin 43561 beyit olup, bazılarının mükerrer olduğunu söylemektedir. Ayrıca, "Konya Müzesi'nde 72 no'da kayıtlı olan ve 1271 yılında "Ser-tarîk" Hasan Fehmi Dede tarafından eski nüshalar esas tutularak yazılan nüshada ise, her bahr'in başında, o bahirde kaç gazel olduğu ve bu gazellerin kaç beyt olduğu mukayyettir. Bu kayıtlara nazaran Divân-ı Kebîr'de 2073 gazel, 21366 beyt vardır." demektedir.⁴⁷⁴

Mevlânâ'nın kendi işâretine ve Devletşâh'ın söylediğine göre bu gazeller, heyecan halinin neticesinden ibâret olup, ekseriya kararsızlık halinde sermestlik ile söylenmiş, müritleri ve dostları da onları yazmıştır. Bu gazellerde, mana yönü dikkate pek alınmamış; sıcaklık, yakıcılık, enginlik, coşkulu bir sevgi ve saygı sergilenmiştir.⁴⁷⁵

Mevlânâ'ya bazı gazeller ve rubâîlerin isnat edildiğini söyleyen Fûrûzanfer, ayrıca onu Şîî göstermek için, On iki İmam hakkında yazılmış bazı şiirlerin, ona isnat edildiğini de belirtmektedir.⁴⁷⁶ Bu gazellerdeki, Mevlânâ'nın ulvî ve ilahî aşkı, maddî aşkla, ilahî aşk şarabı, haram edilen şaraba vb. birçok yanlış şeylerle karıştırılmış, onun mecazî ifadeleri kasten veya bilgisizlikten hakikat zannedilmiş, bu durum, Mevlânâ'nın yanlış anlaşılmasına meydan vermiştir.

⁴⁷¹ el-Afganî, s. 106, 108

⁴⁷² Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 200-1; el-Afganî, s. 114; Meyerovitch, s. 71; Can, s. 383. Divân-ı Kebîr'in tam metni, son zamanlarda on nüshadan yararlanılarak, nüsha farkları gereken kısa izahlarla belirtilerek, Fûrûzanfer tarafından Tahran'da 1374 hş. yılında bastırılmıştır. Bu baskı çok değerli ve sahihdir. Divân'ın Konya Müzesinde 68 ve 69 no'larda kayıtlı iki ciltlik bir yazma nüshası vardır. Gölpınarlı, bu yazmayı esas alarak, Divân-ı Kebîr'i Türkçe'ye çevirmiş ve yedi cilt halinde Kültür Bakanlığınca 1992 yılında basılmıştır. Bu çeviriye geniş bir "Açılama" ilave edilmiş, âyet, hadîs, atasözleri, örf ve mecazların geçtiği yerler belirtilmiş, Açılama'da geçen kelimelerin alfabetik fihristi, hususî ve coğrafi adlar indeksi eklenmiştir. Ayrıca Mithat Bahari Beytur tarafından "Divân-ı Kebîr'den Seçmeler" adıyla bir çevirisi de Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Şark - İslâm Klasikleri arasında 1989 yılında İstanbul'da üç cilt olarak basılmıştır. İngiliz müsteşrik Reynold A. Nicholson, Divân-ı Kebîr'den kırksekiz gazelin metnini ve tercemesini, "Selected Poems From The Divân-ı Shamsî Tabrîz" adı altında Cambridge Üniversitesinde bastırılmıştır. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 270-1; el-Afganî, s. 114; Can, s. 383-4

⁴⁷³ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 201

⁴⁷⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 269

⁴⁷⁵ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 201-2

⁴⁷⁶ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 207-9

Divân'da "Evzân-ı Muhtelif" başlığını taşıyan kısımın beraber yirmi bir bahir vardır ve her bahirdeki gazeller, alfabetik bir tertibe tabi tutulmuştur. Böylece bu büyük divân yirmi bir divândan meydana gelmiştir.⁴⁷⁷

1.4.2.2. Rubâ'îyyât (Rubâîler)

Mevlânâ'nın manzûm eserlerinden biri de 2000 civarında olan Rubâîler'dir.⁴⁷⁸

Mevlânâ, çoğu Farsça olmakla birlikte, bazıları Arapça olan ve Mesnevî'nin özeti mahiyetindeki bu rubâîlerinde yüksek manalar, ince derin konular işlemektedir. Fikirlerin akışıyla cümlelerin ahenginin Mevlânâ ile tam bir ilgisi vardır. Bununla beraber umumiyetle rubâîler, gazellerle, Mesnevî'nin derecesine erişemez.⁴⁷⁹

1.4.2.3. Mesnevî

Edebiyatın şiir türlerinden olan, "mesnevî" tarzında yazıldığı için, bu adla anılan ve Mevlânâ tarafından birçok vasıflarla vasıflandırıldığı halde, yazıldığı tarz olan "mesnevî"den başka bir ad verilmemiş olan bu eser altı cilttir. Eflâkî'ye göre 26660 beyittir.⁴⁸⁰ "Fâ'ilâtun Fâ'ilâtun Fâ'ilun" vezniyle yazılmıştır.⁴⁸¹ Dünya dillerinin bir çoğuna çevrilmiş, birçok defalar şerh edilmiş, birçok seçme derlemelere esas teşkil etmiştir. Mevlânâ, yine Farsça olan bu eserin ilk 18 beytini kendisi yazmış, geri kalan kısmını ise, söyleyerek, halifesi Hüsâmeddîn Çelebi'ye dikte ettirmiştir.⁴⁸²

Şark İslâm Edebiyatında çok üstün ve eşsiz bir yeri olan ve bize bütün şark kültür mirasını şiir halinde sunan Mesnevî,⁴⁸³ İslâm dünyasında mukaddes bir kitap saygısıyla tanınmış ve sevilmiştir.⁴⁸⁴

Mesnevî'nin ilham aldığı asıl kaynak, hiç şüphe yoktur ki, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Mevlânâ bu büyük esrinde Kur'ân-ı Kerîm'e ve onu getiren Hz. Muhammed (sas)'e derin bir anlayış ve inançla bağlıdır. O kadar ki, Mesnevî'yi Kur'ân-ı Kerîm'in şiiriyet ve tahkiye sanatı ile, Mevlânâ tarzı bir duygu ve düşünce uslûbunda ifadelendirilmiş, "manzûm tefsîri" diye karşılamak mümkündür. Mevlânâ, Mesnevî vasıtasıyla öğrettiği Allah'a varma yollarını, Kuran'dan âyetler getirerek, Hz. Muhammed'den hadisler zikrederek ve bunları derin anlayışlarla açıklayarak tanıtmak

⁴⁷⁷ Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 269-70

⁴⁷⁸ Rubâîler, İstanbul Ahter Matbaası'nda, 1312/1896 yılında basılmıştır. 1659 rubâîyi veya 3318 beyti ihtiva etmektedir. Bu eserin beyitlerinden bazılarının karimelerinin delaleti ile, Mevlânâ'ya ait olduğu ifade edilir. Ancak bir kısmı içinse bunu söylemek mümkün değildir, bu nedenle, bu kısmın ona ait olduğunda ciddi şüpheler vardır. Bu rubâîler, genellikle Divân-ı Kebîr'in nüshaları içerisinde yer almıştır. Daha önce bahsettiğimiz Gölpınarlı'da bulunan Divân-ı Kebîr'in nüshasında beyt sayısı 3837 olarak belirtilmiş, mükerrerleri çıkıldığında geriye 1753 rubâî kaldığı, bunun da 3506 beyt olduğu adı geçen tarafından yazılmıştır.⁴⁷⁸ Yine, Gölpınarlı, Hasan Fehmi Dede'nin nüshasında da 1791 rubâî bulunduğunu söylemektedir. Rubâîlerden 107 tanesi, Eski Maârif Vekili Hasan Ali Yücel tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Mevlânâ'ya ait renkli bir minyatürle Remzi Kütüphanesi tarafından bastırılmıştır (İstanbul, 1932). Asaf Hâlet Çelebi de 276 rubâînin tercemelerini asıllarıyla beraber bastırılmıştır (Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1944). Gölpınarlı tarafından yapılan 210 rubâînin tercemesi "Seçme Rubâîler" adıyla 1945 yılında yayınlanmıştır.⁴⁷⁸ Aynı zatın daha sonra yaptığı geniş bir terceme, 1982 yılında bastırılmıştır.⁴⁷⁸ Rubâîler, M. Nuri Gençosman tarafından da Türkçeye çevrilmiş, Millî Eğitim Bakanlığı Şark - İslâm Klasikleri arasında İstanbul'da 1994 yılında bastırılmıştır. Bu çeviri de ise 1644 rubâî bulunmaktadır. Yine rubâîler, Şefik Can tercemesiyle Kültür Bakanlığı Tercüme Eserler Dizisi arasında, asıllarıyla birlikte çok güzel bir şekilde basılmıştır. 1990 yılında iki cilt halinde "Hz. Mevlânâ'nın Rubâîleri" adı altında basılan bu eserde ise 2217 rubâî mevcuttur. Ne var ki, kanaatimizce bu rubâîler arasında da Mevlânâ'ya ait olmayanlar da bulunmaktadır. Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 223; Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 269-70; Meyerovitch, s. 71

⁴⁷⁹ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 223

⁴⁸⁰ Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 268; Can, s. 373

⁴⁸¹ Banarlı, Türk Edebiyatı Tarihi, I,313

⁴⁸² Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 268

⁴⁸³ Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 269

⁴⁸⁴ Banarlı, Res. Türk Ed. Tar., I,313; Şar, s. 171 vd.; Meyerovitch, s. 71

sevgisindedir.⁴⁸⁵ Banarlı'nın ifade ettiği gibi, Mesnevî, müritlere tasavvufu öğretici bir kitap olduğu halde, yer yer fikrî ve hissî lirizmin sihirli musikisiyle de pür-terennümdür.⁴⁸⁶

Öte yandan Mevlânâ, Mesnevîsinde, yalnız tarikat bilgileri vermekle kalmaz, aynı zamanda Şark'ın eski hikayelerinden, peygamberlere ve evliyâ'ya ait menkubelerden faydalanarak birçok hikmetler de sunar. Bu yüzden ki, astronomiden tıbbâ; din, felsefe ve sosyal bilgilerden, maddî ve manevî nice ilimler kadar bir çok maarif ışığı altında söylenmiş bu manzûm ve hikmet dolu hikayeler kitabı, asırlardan beri her devri ve her zekâyı tatmin edecek bir bilgi, bir ilham ve tefekkür kaynağı olmayı sürdürmüştür.⁴⁸⁷

Bu büyük eser hakkında yeterli ve geniş bir bilgiyi ikinci bölümümüz "Mesnevî" kısmında vereceğimize, şimdilik bu kadar açıklama ile yetinmeyi uygun buluyoruz.

1.5. AİLESİ VE MEVLEVİLİK

Mevlânâ'nın, Mevlevîlik tarikatının şeyhliğini de elinde tutan ve günümüze kadar uzanan bir aile ve sülalesi vardır.

1.5.1. Ailesi

Mevlânâ, Karaman'da babasının müritlerinden Hâce Şerafeddin Semerkandî'nin kızı Gevher Hatun ile evlenmiş ve çocuklarından ikisi burada, bu hanımdan olmuştur.⁴⁸⁸ Bu oğulları; Sultan Veled diye meşhur olan Bahâeddin Muhammed ile Alâeddin Muhammed'dir. İkinci oğlu 624/1227-660/1262 tarihleri arasında yaşamış, Şems-i Tebrîzî'nin ölümü hadîsesine adı karışmış ve bu yüzden Mevlânâ'nın gözünden düşmüş, çocukları da bu yüzden şöhret kazanamamışlardır.⁴⁸⁹

Mevlânâ Konya'ya yerleştikten sonra ilk hanımı Gevher Hatun'un ölmesi üzerine ikinci hanımı Konya'lı Gera Hatun'la⁴⁹⁰ evlendi. Bu hanımı 13 Ramazan 691/1292'de Mevlânâ'nın vefatından 19 sene sonra vefat etmiştir. Mevlânâ'nın bu hanımından da iki çocuğu olmuştur. Bunlardan biri, Muzaffereddin Emir Alim'dir. Bu oğlu vaktin sultanının hazinedarı olup 6 cemaziyel- evvel 676/1277'de ölmüş ve Mevlânâ'nın ön tarafına gömülmüştür. Diğeri ise, Melike Hatun'dur. Bu kızı da 12 Şaban 703?/1304? tarihinde vefat etmiştir.⁴⁹¹ Böylece Mevlânâ'nın üç erkek, bir kız evladı olmuştur.

En büyük oğlu, Sultan Veled diye ün salan Bahâeddin Muhammed ise 623/1226 yılın da Larende (şimdiki Karaman)'de doğmuştur. Mevlânâ, babası Sultânul- Ulemâ'ya adaş olsun diye ona, babasının ismi olan Bahâeddin Muhammed adını koymuşsa da, sonradan Sultan Veled diye meşhur olmuştur.⁴⁹²

1.5.2. Mevlevîlik

Tasavvufun pratik şekli sayılan tarikatlardan biri olan Mevlevîlik "Mevlânâ'ya ait tarikat" demek olup,⁴⁹³ Mevlânâ'nın kurmuş olduğu bir tarikattır.⁴⁹⁴ Daha önce geçtiği gibi Mevlânâ,

⁴⁸⁵ Banarlı, Res. Türk Ed. Tar., I, 314; Şar, s. 171 vd.

⁴⁸⁶ Banarlı, Res. Türk Ed. Tar., I,314; Şar, s. 171 vd.

⁴⁸⁷ Banarlı, Res. Türk Ed. Tar., I,314; Şar, s. 171 vd.

⁴⁸⁸ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, s. 230; Gölpmarlı, Mevlânâ Celâleddin, s. 136; Can, s. 95

⁴⁸⁹ Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, s. 230; Can, s. 95; Eflâkî, II,385

⁴⁹⁰ Mevlânâ'nın Gera veya Kira Hatun olarak bilinen bu ikinci hanımının Rûm asıllı olduğunu söyleyenler olduğu gibi, buna şiddetle karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Bu adın Rumca olduğu, ancak o sıralarda müslümanlar arasında Rumca isim veya lakaplarla anılanların olduğu belirtilerek, bu isim sahiplerinin hepsinin Rûm olmadıkları belirtilmiştir. Bkz., Gölpmarlı, Mevlânâ Celâleddin, s. 136-7

⁴⁹¹ Eflâkî, II,385; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, s. 230; Gölpmarlı, Mevlânâ Celâleddin, s. 136-7

⁴⁹² Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, s. 231

⁴⁹³ Korucuoğlu, s. 26

Şems'le görüşüp tanışmadan, Kübreviyye tarikatının halîfesiydi. Onu, bu tarikata halîfe yapan, Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî ise, Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmuddîn Kübrâ'nın halîfesi ve Mevlânâ'nın babası olan Bahâeddîn Veled'in halîfesidir.⁴⁹⁵ Mevlânâ Şems'le tanıştıktan sonra, hayatında ve gidişatında birçok değişiklikler yapmış, "semâ"ya daha fazla önem verir olmuştur.⁴⁹⁶

Mevlânâ karakteri ve daldığı ilahî aşkın ağır basması yüzünden, müritleriyle fazla ilgilenemiyordu. Selâheddîn Zerkûbî'yi müritlerine mürşit ve kendisine halîfe tayin etmiş, bu durum on yıl sürmüştü.⁴⁹⁷

Selâheddîn'in ölümü üzerine Mevlânâ, bu defa da Hüsâmeddîn Çelebi'yi kendisine halife tayin etti.⁴⁹⁸ Mesnevî'nin yazılmasını da içine alan bu halîfelik süresi Mevlânâ'nın vefatına kadar devam etmişti. Mevlânâ, son hastalığındayken dostları ve müritleri, "sizden sonra hilâfet kime verilecek..., yerinizde kim olacak?" deyince, Mevlânâ, "Çelebi Hüsâmeddîn bizim halîfemiz olmaya devam eder." dedi. Soru üç defa tekrar edildi, o da her defasında aynı cevabı verdi.⁴⁹⁹

Buna rağmen Mevlânâ sûret aleminden göç ettiği vakit, Çelebi Hüsâmeddîn yedinci günden sonra kalktı, bütün dostlarıyla birlikte Sultan Veled'e geldi: "İstiyorum ki, bundan böyle babanın makamına oturasın, bizim gerçek şeyhimiz olasın. Ben senin yanında, atının örtüsünü omuzuma alayım. Bendelik, lalalık edeyim." dedi. Sultan Veled derhal baş koydu, buyurdu ki: "Sûfiye hırka, yetim kişiye yanıp yakılma yararır. Sen babamın yanında nasıl halîfe isen, şimdi de hilâfet ve post sana layıktır." Her ne vakit birbirine rast gelseler, Sultan Veled; Çelebi'nin elini öperdi. Sultan Veled'in babasının halîfelerine ettiği o bendelikler, hiç bir şeyh oğlundan menkul değildir.⁵⁰⁰

Çelebi Hüsâmeddîn, Mevlânâ'nın vefatından sonra 11 yıl halîfelik yaptı. Bu sürede Mevlânâ'nın koyduğu usûlleri, semâ'nı tertibini, Kur'ân-ı Kerîm ile Mesnevî okunmasını takarrur ettirdi. Sultan Veled'le diğerlerinin ödeneklerini yetiştirdi. Onun döneminde ferâce giyinmiş beş yüz zengin kişi, bendelik küpesini kulaklarında taşırdı. Çelebi 22 Şaban 683/3.11.1284 Çarşamba günü bu dünyaya veda etti. Çelebi'nin vefatından sonra, müritler yüzlerini Sultan Veled'e döndürdüler. Ondan, babasının yerine oturmasını, irşat ile marifet yaygısını yaymasını, bu ulu hanedanın çirasını, ışık söndürenlerin nefesinden saklı tutmasını istediler. Sultan Veled, bu arzuyu kabul ederek, babasının makamına oturdu. Mevlevî tarikatının esasını kurdu. Mevlevî- haneler açtı, etraftaki şehirlere halîfeler tayin etti; babasının sırlarını şerh ederek, inkar edenlerin gönüllerinden inkarın kökünü kazıdı.⁵⁰¹

Sultan Veled'in halîfelik süresi yaklaşık otuz yıl sürdü. Bu müddet içinde onun işi, babasının tarikini yaymak, onun usûllerini kurmak olmuştur. Bu gün icra edilen, Mevlevîlerin semadaki çoğu ayinleri, giyiniş tarzları, Sultan Veled tarafından konulmuştur. O, 7 yahut 9 Mevlevî kutbundan birisi olarak sayılmaktadır.⁵⁰²

⁴⁹⁴ Bazılarının "bu tarikatı Sultan Veled'in kurduğunu" söylemeleri (Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 29 vd.; Özatilla, s. 274) hatalıdır. Halbuki o, babasının kurduğu bu tarikatı, yaymış, geliştirmiş ve sistemleştirmiştir.

⁴⁹⁵ Bu silsile kesin olmayıp, başka silsilelerden de bahsedilmektedir. Geniş bilgi için bkz., Çalışmanın "Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'nin Vefatı..." kısmı ve Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 201 vd.

⁴⁹⁶ Meyerovitch, s. 77 vd., 107

⁴⁹⁷ Bkz., Çalışmanın "Konyalı Şeyh Selâheddîn Zerkûbî" kısmı ve Sultan Veled, *İbdirânâme*, s. 87-8; Eflâkî, II,127; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 126; Can, s. 62-3

⁴⁹⁸ Bkz., Çalışmanın "Hüsâmeddîn Çelebi ve Kişiliği" kısmı ve Sultan Veled, *İbdirânâme*, s. 143 vd.; Eflâkî, II,154 vd.; Câmî, s. 643; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 141

⁴⁹⁹ Bkz., Çalışmanın "Hüsâmeddîn Çelebi ve Kişiliği" kısmı ve Eflâkî, II,162

⁵⁰⁰ Sultan Veled, *İbdirânâme*, s. 154 vd; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 231-2

⁵⁰¹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 232; Krş. *İbdirânâme*, s. 155, 199

⁵⁰² Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 234. Bu dokuz Mevlevî kutbu şunlardır: 1. Sultânü'l- Ulemâ, 2. Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî, 3. Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, 4. Tebrizli Şemseddîn Muhammed, 5.

Sultan Veled, 10 Recep 712/15 Kasım 1312 cumartesi günü 86 yaşında vefat etmiştir.⁵⁰³

Sultan Veled'in dört oğlu vardı. 1. Emir Celâleddîn Ferîdûn (Ulu) Arif Çelebi,⁵⁰⁴ 2. Emir Şemseddîn Âbid Çelebi, 3. Emîr Selâheddîn Zâhid Çelebi, 4. Emîr Hüsâmeddîn Vâcid Çelebi. Bunların birincisi Emîr Celâleddîn Ferîdûn Ârif Çelebi, Şeyh Selâheddîn Zerkûbî'nin kızı Fatıma Hatun'dan 670/1272 yılında doğmuştur. Mevlânâ, onun doğumunu öven bir gazel söylemiştir.⁵⁰⁵

Mevlânâ hayatta iken ve ölümünden sonraki ilk halîfelîğinde aileden olma şart kılınmamışken, sonradan halîfeler hep bu aileden olmuş ve böyle devam etmiştir. Sultan Veled'in ölümünden sonra Emir Arif Çelebi halife olmuş, Muhammed Saîd Hüdâbende'nin Şiilîği bırakıp Sünnî mezhebe irşat edilmesi için İran'a yolculuk etmiş, onun Sultaniyye'ye gelişi, Hüdâbende'nin ölümüne rastlamıştı. Arif Çelebi'nin müritlerinden olan Ahmed Eflâkî, onun emriyle 718/1318 yılında "Menâkıbu'l- Arifin"i yazmaya himmet etmiştir. Ârif Çelebi 719/4 Şubat 1320 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁰⁶

Arif Çelebi'nin ölümü üzerine Mevlevîlik postuna, Zerkûbî hariç, Mevlânâ'nın dördüncü halîfesi olarak, yine Sultan Veled'in ikinci oğlu Âbid Çelebi (682/1282-738/1339) oturmuştur. Bu zatın oğullarından iki kişi de, bu vazifeyi ifa etmişlerdir. Birisi İkinci Emir Âlim Çelebi, diğeri Dördüncü Pir Emîr Adil Çelebi'dir. Birinci zat sekizinci, diğeri onunca halife olmuştur.⁵⁰⁷

Ulu Vâcid Çelebi (685/1286-742/1342), Sultan Veled'in üçüncü oğlu, Mevlânâ'nın beşinci halîfesidir. Onun evladından hiç kimse (eğer evladı varsa) halîfelîğe nail olmamıştır.⁵⁰⁸

Ulu Zahid Çelebi (686/1287-734/1334) halîfelik postuna oturmamıştır.⁵⁰⁹

Sultan Veled'in Mutahhara Sultan Abide Hatun isimli bir kızı olup onun torunlarından Karahisârlı Üçüncü Mehmet Ârif Çelebi, Mevlânâ'nın onaltıncı halîfesi olmuştur.

Bu aile böylece tasavvuf mesleğini yaymış ve bu yolla İslâm'a hizmet etmişlerdir. Bu hanedandan şimdiye kadar otuz kişi Mevlânâ'nın halîfelik postuna ve irşat makamına oturmuştur ki, Hüsâmeddîn Çelebi istisna edilirse, hepsi Sultan Veled'in evladındandır. Mevlânâ dergahının son Post-Nişîn'i (posta oturanı) Şeyh Mehmed Bahâeddîn Veled Çelebi (İzbudak) olup, 30 Kasım 1925 yılında çıkarılan "Tekke ve Zaviyeler Kanunu" ile bu tarikat de kapatılınca, o da bu vazifeden ayrılarak, bu hanedanın halîfelik ve mürşitlik görevi onunla nihâyete ermiştir.⁵¹⁰

1.6. ÇAĞDAŞLARI

Mevlânâ, hayatı boyunca birçok alim, arif, tasavvuf ehli, edip ve devlet adamlarıyla görüşüp sohbet etmiştir. Onun ve ailesinin şöhreti sebebiyle, o çağda yaşayan pek çok büyük insan onunla tanışmış, hatta onun yüzünü görmek için Konya'ya gelmiştir. Onunla ilgisi olan meşhur alimlerden bazıları şunlardır:

Selâheddîn Zerkûbî, 6. Hüsâmeddîn Çelebi, 7. Sultan Veled, 8. Şeyh Kerimeddîn Bektemir, 9. Arif Çelebi. Yedi kutup kabul edildiğinde son ikisi çıkarılmaktadır. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 234n. Ayrıca bkz., Meyerovitch, s. 29

⁵⁰³ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 234

⁵⁰⁴ Bu "Çelebi" tabiri, Türkmen dilinde, Allah'ın isimlerinden biri olan "Çalab"a, "nisbet yâ"sı eklenerek "Çalabî" şeklinde elde edilmiş ve daha sonra giderek telaffuzu incelerek "Çelebî" şekline dönüşmüştür. Buna göre manası, "Allah'a mensup, Allah'a bağlı" olmuş olur. Mehmet İpşirli, "Çelebi" mad., *DİA*, VIII,259

⁵⁰⁵ Eflâkî, II,386; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 237

⁵⁰⁶ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 238

⁵⁰⁷ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 238

⁵⁰⁸ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 238

⁵⁰⁹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 238

⁵¹⁰ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 238-9; Şar, s. 178; Korucuoğlu, s. 32

Mevlânâ'nın, çocukluğunda görmüş olması kuvvetle muhtemel, babasıyla geçinemediği ifade edilen, göçlerine sebep olan, meşrep olarak, akla çok önem vermek bakımından Mevlânâ'ya aykırı olan⁵¹¹ **Fahreddîn Râzî** (606/1209); göç esnasında görüşüp, fikirlerinden ve tasnif üslubundan büyük ölçüde etkilendiği⁵¹² **Feridüddîn Attâr** (627/1229); defalarca görüşüp fikirlerinden, özellikle vahdet-i vücud görüşünden etkilendiği⁵¹³ **Muhyiddîn İbn Arabî** (638/1240); Konya'da Mevlânâ'nın yakın arkadaşı, Muhyiddîn b. Arabî'nin fikirlerinin takipçisi ve Mevlânâ'nın, kendi cenazesini kıldırmasını tavsiye ettiği⁵¹⁴ **Şeyh Sadreddîn Muhammed Konevî** (673/1274); Konya'ya gelerek Mevlânâ'yı ziyaret eden, ona büyük saygı duyan ve bazı Mesnevî hikayelerinin eserlerinde geçtiği⁵¹⁵ **Şeyh Sadi-i Şirâzî** (691/1292); Mevlânâ ile görüşmüş, ondan büyük ölçüde istifade etmiş, Mevlânâ'nın, hece vezni ile Türkçe söyleyen ve halk seviyesinde konuşan bir benzeri sayılmış olan⁵¹⁶ **Yunus Emre** (720/1320); şeriata uymayan davranışları yüzünden Mevlânâ tarafından eleştirilen, sapık ve isyankar Baba Resûl'ün halîfesi olan⁵¹⁷ **Hacı Bektaş Veli** (669/1270) ve Mevlânâ'nın akranı, halk fıkralarının en büyük kahramanı, Konya'da Mevlânâ ile görüşmüş olması muhtemel olan⁵¹⁸ **Nasreddîn Hoca** (683/1284).

Mevlânâ'nın çağdaşları olarak saydığımız bu meşhur insanlara ilaveten, Mevlânâ ile ilgisi olan şunları da eklemek gerekir: Şirazlı Kutbeddîn Mahmûd, Fahreddîn-i Irâkî, Şeyh Necmeddîn-i Râzî, Bahâeddîn-i Kânî, Urmiyeli Sirâceddîn, Hintli Safiyeddîn, Evhadüddîn Kirmânî vb..

Mevlânâ'nın yaşadığı asırda Sultan veya emirlik yapan ve Mevlânâ ile ilgisi olan sultan ve emirler ise başta **Alâeddîn Keykubât** (1219-1237), **İzzeddîn Keykavûs II** (1246-1256)+(1257-1261), **Rukneddîn Kılıç Aslan IV** (1256-1257)+(1261-1266), **Gıyaseddîn Keyhusrev III** (1266-1281) olmak üzere, zamanındaki Selçuklu sultanlarının hepsi Mevlânâ'ya müritliği kabul etmişlerdir. Bunlardan İzzeddîn Keykavûs II ile Rukneddîn Kılıç Aslan, Mevlânâ'nın sohbetine devam etmiş semâ meclislerinde hazır bulunmuşlardır. Selçuklu veziri Muînuddîn Pervâne de, Mevlânâ'ya bağlı ve onun müridi idi.⁵¹⁹

⁵¹¹ Bkz., "Belh'den Göç Etmeleri" kısmı

⁵¹² Bkz., "Göç Esnasındaki Hayatı" kısmı; Eflâkî, I,239; Devletşâh, I,161; Feridüddîn Attâr, **İlahinâme**, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1993, s. X-XI

⁵¹³ Bkz., Çalışmanın "Göç Esnasındaki Hayatı" ve "İlim ve Edep Kemalini Tahsili İçin Yolculukları" kısımları; Muhyiddîn İbn Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, s. 7; Can, s. 343

⁵¹⁴ Bkz., Eflâkî, s. I,397; Fütûzanfer, **Mevlânâ Celâleddîn**, s. 159 vd.; Şemseddîn Sâmî, IV,2944; Gölpınarlı, **Mevlânâ Celâleddin**, s. 232; Nurettin Topçu, **Mevlânâ ve Tasavvuf**, İstanbul, 1974, s. 28 vd.; Can, s. 343

⁵¹⁵ Eflâkî, I,291-2; Fütûzanfer, **Mevlânâ Celâleddîn**, s. 172 vd.; Can, s. 365 vd.; Önder, **Mevlânâ**, s. 204-5

⁵¹⁶ Fuad Köprülü, s. 267; Banarlı, **Res. Türk Ed. Tar.**, I,329; Gölpınarlı, **Mevlânâ Celâleddîn**, s. 245-6; Sadi İrmak, "Mevlânâ Hürmanizminin Özellikleri", **Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri**, s. 104; Ahmet Kabaklı, **Mevlânâ, Yunus Emre, Fuzûlî, İbrahim Hakkı İle Sohbetler I-II**, İstanbul, 1987, I,140; Can, s. 359 vd.

⁵¹⁷ Eflâkî, I,411,4 ve I,539-540; Mehmet Ziya, **Yeni Kapı Mevlevihânesi**, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 23; Gölpınarlı, **Mevlânâ Celâleddîn**, s. 2337 vd. ve **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, s. 293 vd.; Kaleli, s. 50 vd.; Can, s. 350

⁵¹⁸ Eflâkî, I,346-7; Banarlı, **Res. Türk Ed. Tar.**, I,304-5

⁵¹⁹ Fütûzanfer, **Mevlânâ Celâleddîn**, s. 183; Can, s. 333 vd. Ayrıca bkz., Sipehsâlâr, s. 149-51

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ

2.1. MESNEVÎ KELİMESİNİN LŪGAT VE İSTİLÂH MANALARI

2.1.1. LŪgat Manası

Mesnevî kelimesi, Arapça "senâ - yesnî - senyen" fiilinden gelmekte ve "bir şeyi bir şeye katmak ve bükme" manasındadır. Aynı zamanda "ikinci olmak" manası da vardır.¹ Hadîs-i şerîfte, Fatiha sûresi hakkında, "...O, Seb'u mesânî'dir."² şeklinde geçen "mesânî" kelimesi de bu kökten gelmektedir. Ayette ise, "Allahu nezzele ahsene'l- hadîsi kitâben müteşâbihen mesânî = Allah, kelâmının en güzelini ikizli, ahenkli bir kitap olarak indirdi." (Zümer, 39/23) varid olmuştur. Buralarda "mesânî" ifadesi ise; Fatiha sûresi hakkında olunca, bu sûrenin namazın rekâtlarında iki defa tekrarlanmasının vacip oluşundan dolayıdır.³ Kur'ân hakkında mesânî denmesi ise, Kur'ân âyetlerinin ikişerli olarak vaki olması yani bir âyet rahmet, bir âyet azap hakkında olmasından veya Rahman sûresinde olduğu gibi âyetin tekrarlanmasından dolayıdır. Yine "Bakara sûresinden Berae sûresine kadar vb. sûrelerdir", de denilmiştir.⁴

Yine aynı kökten gelen bir de "mesnâ" kelimesi vardır ki, "ikişer ikişer" manasına gelir. Hadîste: "salâtu'l- leyli mesnâ mesnâ" denmiştir ki, "gecenin namazı, bir teşehhüd ve selamla, iki rekât iki rekattır." anlamındadır. Bu "mesnâ" kelimesi "isneyn - isneyn" veya "sinteyn - sinteyn = ikişer ikişer" kelimelerinden dönüşmüştür.⁵

İşte "mesnevî" kelimesi, bu "mesnâ" kelimesinin ism-i mensûbudur. Yani ikişerli ikişerli demektir. Dolayısıyla kafiyeleleri ikişer ikişer olan şiire de "Mesnevî" denilmiştir.⁶

2.1.2. İstilah Manası

Edebiyatçılara göre Mesnevî; iki mısra bir kafiye, vezin bakımından birlik gösteren, fakat beyitleri, kafiye yönünden başka başka olan şiirlere denir. Yani gazel ve kaside gibi her beytin sonunda aynı nev' ile biten kafiye bulundurmamak mecburiyeti yoktur. Bundan dolayı nazım şekillerinin en kolay tanzim edilenidir. Bu kolaylıktan ötürü de her mevzuya dair uzunca manzûmeler, hatta manzûm kitaplar, Mesnevî tarzıyla yazılabilmiştir.⁷

Mesnevî şekli Araplar'da yoktu. İran'da İslâmî Edebiyatın zuhurundan sonra yaygınlaştı. Daha sonrada Türkler'e ve Araplar'a geçti. Fakat Araplar Arapça olan bu mesnevî terimini kullanmamış, bunun yerine "müzdevice" "urcûze" gibi hususi terimler kullanmışlardır. İslâm'dan önce de İranlılar tarafından kullanılmış olan bu nazım şekli, X. asırda Buhara'da yetişen Şair Rûdekî tarafından, aslı Hintçe olup, sonraları Arapça'ya da terceme edilen, "Kelile ve Dimne" isimli kitabın Farsça olarak Mesnevî tarzıyla nazmedilmesiyle gelişmiş, XI. asırda Horasan'da vefat eden Gazneliler devrinin büyük destan şairi, Tûslu Firdevsî tarafından otuz senede yazılmış olan 60000 beyitlik "Şâh-nâme" isimli eseriyle meşhur olmuştur. Yusuf Hâs Hâcip ismindeki

¹ İbn Manzûr, XIV,115; Âsım Efendi, IV,893; ez-Zemahşerî, Esâsu'l- Belâğa, s. 78

² el-Buhârî, Kitâbu't- Tefsîr, 1; et-Tirmizî, Fedâilu'l- Kur'ân, 1

³ Bilindiği gibi, Hanefîler'e göre, farz namazların sadece ilk iki rekâtında Fatiha Sûresi'nin okunması vaciptir. ez-Zuheyli, I,645 vd.

⁴ İbn Manzûr, XIV,119; Âsım Efendi, IV,894

⁵ İbn Mansûr, XIV,118; Âsım Efendi, IV,894

⁶ Âsım Efendi, IV,895

⁷ Tâhirü'l- Mevlevî, Edebiyat Lügatı, İstanbul, 1973, s. 99; Agah Sırrı Levent, Türk Edebiyatı Tarihi Giriş, Ankara, 1988, s. 103; Banarlı, Res. Türk Ed. Tar., I,195-6; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 211; el-Afşânî, s. 98

Türk şairin, Türk dili ve aruz vezni ile yazdığı "*Kutatgu Bilig*" adlı ahlâkiyât ve içtimâiyâta dair eseri ile, Genceli Şeyh Nizâmî'nin "*Penç Genç = Beş Hazine*" ismini verdiği manzum beş kitabı, böyle Mesnevî şeklinde yazılan önemli eserlerdendir.⁸

Mesnevî tarzında sosyal eserler, tıp kitapları, tarihler, şehrengîzler,⁹ dinî-ahlâkî eserler, lügat kitapları ve daha başka manzûmeler yazılmıştır. Bu şiir tarzının, aşk ve macera mesnevîleri ile, en çok okunan, sevilen ve bazıları mukaddes eserler arasına katılan tasavvufî mesnevîlerdir¹⁰ ki, bizim tez konumuz olan Mesnevî de, bunlardan biri hatta birincisidir. Yine Farsça yazılmış olan Hakîm Senâî'nin "*Hadîkatü'l-Hakîka*" ve Şeyh Attâr'ın "*Mantıku't-Tayr*" isimli eserleri de bu çeşit mesnevîlerin en meşhur ve en önemlilerindedir.¹¹ Bu son iki eser Mevlânâ'nın Mesnevî'sine de örnek olmuştur.

Bu türün en önemli ve en büyük eseri, hiç şüphe yok ki, Mevlânâ'nın aynı adı taşıyan yirmialtı bin beyitlik "Mesnevî"si olmuştur.

Hatta Mevlânâ'nın bu kitabı, bu tarz şiir kitapları içinde o kadar meşhur olmuştur ki, bir şiirin Mesnevî tarzında olduğu kaydedilmeden "Mesnevî" denince, ancak ve sadece bu kitap hatıra gelir.¹² Bu kitabında Mevlânâ, tasavvufî duyuş, düşünüş ve inanışlarını, Hak ve tarikat bilgilerini, iyi dikkat edilmiş hayat ve vakalarıyla, hikmetlerle, yer yer coşkun Allah sevgisiyle, bu arada türlü romanesk (roman tarzında) hikayelerle birlikte anlatıp, manalandırmıştır. Mevlânâ'nın bu eseri İslâmî şark edebiyatına çok tesir etmiş, son asırlarda dünya ölçüsünde bir ilgi ve hayranlıkla karşılanmıştır.¹³

Âşık Paşa'nın Türkçe, Şeyh Gülşenî'nin Farsça olarak yazdıkları "*Garib-Nâme*" ve "*Manevi*" isimli kitaplar Mesnevî'ye nazîre olarak yazılmışlardır.¹⁴

Mesnevîlerde doğrudan konuya girilmez. Başta tevhîd, münacat, na't ile zamanın padişahına övgü bulunur. Öğretici eserlerde, küçük bir başlangıçtan sonra konuya girildiği de olur. Şair eserini küçük başlıklar altında bölümlere ayırır. Ele aldığı konularla ilgili âyetlere ve hadîslere dayanır. Çoğu kez onları yorumlayarak konuyu açıklamaya çalışır. Hikayelerde tevhîd, münacat, na't gibi bölümler daha geniş yer tutar. Bunlardan sonra "*Sebeb-i Te'lif*" başlıklı bölüm gelir. Şair bu bölümde, eserini hangi amaçla kaleme aldığını anlatır. Şairi bu eseri yazmaya sevkeden, ya gördüğü bir düş, ya hatifden gelen bir ses, ya arkadaşlarının önerisi, ya da büyüklerden birisinin isteğidir. Sonra "*Ağaz-ı Destân*" başlığı altında esere girilir.¹⁵

Hikayelerde konular çerçeveli ve sınırlar bellidir. Ya önceki üstadların kullandığı "*Yusuf ve Züleyha*", "*Leyla ile Mecnun*", "*Husrev ve Şirin*", "*Vâmık ve Azra*" gibi anonim konularla benzerleri ele alacak, ya da yeni bir yol bulma hevesiyle başka bir konu işlenecektir. Şairin amacı hüner göstermek olduğuna göre, yeni mazmûnlar bulmak, esere yeni motifler katmak, düşüncelerini yeni hayallerle süslemek başlıca isteğidir. Bunun içindir ki, kendilerine güvenen şairler, divânla yetinmezler. Sanattaki güçlerini göstermek için çetin ve zahmetli olan Mesnevî'ye yönelmek isterler.¹⁶

⁸ Tâhirî'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 99; Banarlı, *Res. Türk Ed. Tar.*, I,196-7

⁹ Bir şehrin güzelliğini tasvîr amacıyla kaleme alınan eserler. Levent, s. 163

¹⁰ Banarlı, *Res. Türk Ed. Tar.*, I,197

¹¹ Banarlı, *Res. Türk Ed. Tar.*, I,197

¹² Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 211; Gölpınarlı, (Mevlânâ), *Mesnevî I-VI*, çev.: Veled İzbudak, (önsöz ve gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, 1988, I,önsöz B

¹³ Banarlı, *Res. Türk Ed. Tar.*, I,197; Köprülü, s. 194

¹⁴ Tâhirî'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 99

¹⁵ Levent, I,103

¹⁶ Levent, I,103

2.2. YAZILIŞ SEBEBİ VE YEDİNCİ CİLT MESELESİ

2.2.1. Yazılış Sebebi

Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, öğrenim ve öğretim yıllarında fıkıh, kelâm, tefsîr, hadîs, tasavvuf gibi, İslâmî ilimlerle ilgili konularda araştırma yapmaya, bu hususlarda fikrî münazaralarda bulunmaya meraklı ve düşküdü. Bu sebepten dolayı da, ilmî hususlarda, va'z ve irşad konularında parmakla gösterilen, mümtaz bir şahsiyet olmuştu. Devrin en büyük İslâm Devleti Anadolu Selçuklu Devleti'nin başşehri olan Konya'da en büyük alimlerin başında geliyordu. Bu ilk zamanlarda şiir ve semâ'ya meyli yoktu. Onun en önemli işi ders okumak ve okutmaktı. Şems-i Tebrîzî ile karşılaştıktan sonra ilmî hayatı değişti, sûfi hayatı yaşamaya başladı. Daha önceleri ulemâ'ya yakışan elbise giyerken, dervişler gibi giyinmeye, insanlardan uzak inziva ve uzlet hayatını sevmeye başladı. Böylece insanlardan uzak kalarak rûhî yönünü kuvvetlendirmeye çalışıyor, sûfilerin yolu icabı, züht ve takvanın gereğini yerine getiriyordu. İşte onun bu hayata başlaması, onun dahi bir şair, bir sanatkar, bir edib olmasını ve isminin tarih sayfalarında kalmasını sağladı. Onun, bu sûfi edebiyata yönelişini müşâhede eden Hüsâmeddîn Çelebi, ısrarla tasavvufî ve ahlâkî görüşlerini toplayan bir kitap yazmasını rica ediyordu. Oysa onun yaşadığı sûfi hayatı, böyle bir kitap yazması için müsait değildi. Bu nedenle talebesi ve dostu olan Hüsâmeddîn'in bu isteğini, "kendisinin bu işe ehil olmadığını, bu hususta yazılmış değerli eserlere müracaat etmesini" belirterek reddediyordu. Fakat talebesi Hüsâmeddîn, onun sohbet meclislerinde, vaaz ve irşad toplantılarında, anlattıklarına bakarak, üstadı Mevlânâ'nın, ahlâk, tasavvuf ve irşad konularında, ilmî kaynak olabilecek bir eser vücûda getirmesini istemekten geri durmadı. Mevlânâ da, "eğer kendisinin söyleyeceklerini talebesi yazarsa, bu işe başlayabileceklerini" söyledi.¹⁷

Mevlânâ'nın böyle istemesi kendi açısından haklı idi. Çünkü bu tür bir eseri yazmak, zâhirî hazırlık ve irade sınırlarının dışındaydı. Belki şair olan bir sûfi, ilmî ve edebî kabiliyeti sayesinde böyle bir eseri yazabilirdi. Fakat Mevlânâ bir şair değildi. O bir alim, ârif ve aşk-ı ilahî adamıydı. Eğer, onun içine doğdukça söyleyeceklerini birisi yazarsa, ancak böyle bir şey mümkün olabilirdi. Böylece talebesinin isteği üzere, Senâî'nin "Hadîkatü'l- Hakîka"sı ve Attâr'ın "Mantıku't- Tayr"ı tarzında söyleyerek, talebesi de yazarak bu işe başlandı. Artık hoca, talebesinin arzusunu yerine getiriyordu. Bu son derece değerli olana çalışma, 657/1258 tarihinde başladı ve birinci cilt 660/1261 tarihinde tamamlandı.

Birinci cildin yazılmasından sonra yazma işi iki yıl durdu ve 662/1263 tarihinde tekrar başlayarak 6. cilt tamam oluncaya kadar devam etti.¹⁸

.Bu durum Eflâkî'de şöyle geçmektedir:

"Yine haberin ravisi, seyr ve siyer sahibi, naz ehlinin ulusu, türbenin mesnevîhânı Sirâceddîn, şöyle hikaye etti: "Kur'ân'ın sırlarını açıklayan Mesnevî-i Mânevî'nin yazılmasına sebep şu oldu: Bir gün Hüsâmeddîn, bir kısım dostların tam bir istek ve büyük bir aşk ile Hakîm-i Senâî'nin "İlahinâme"si ve Ferîduddîn-i Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" ve "Musibetrnâme"si ile meşgul olduklarını ve bunların sırlarından çok lezzet aldıklarını ve bunların garip manalarını pek acayip bulduklarını gördü ve hemen fırsat kolladı, çünkü fırsatlar bulut gibi gelip geçerler. Bir gece Mevlânâ'ya gelerek onunla başbaşa kaldığı sırada, saygıyla dedi ki: "Gazel divânları çoğaldı. Bunların sırlarının nurları, deniz ve karaların, Doğu ve Batı'nın her tarafını kapladı. Allah'a hamd ve şükürler olsun, bütün söz söyleyenler, bu sözlerin yüceliğine şaşakaldılar. Eğer, Hakîm-i Senâî'nin "İlahinâmesi" tarzında ve Ferîduddîn-i Attâr'ın "Mantıku't-Tayr"ının da vezninde bir kitap yazılsa, bu, bütün insanlar arasında hatıra olarak kalır, âşıkların ve dertlilerin can arkadaşı olur. Bu son derece büyük bir merhamet ve inâyet olacaktır. Bu

¹⁷ Fîrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 211-2; el-Afğânî, s. 98-9; Can, s. 73-4.

¹⁸ el-Afğânî, s. 99

kulunuz da ister ki, değerli dostlar, yüzlerini sizin kutlu yüzünüze çevirip, başka bir şey ile meşgul olmasınlar. Artık bundan sonrası, Hüdâvendigârın lütuf ve inâyetine kalmıştır." Bunun üzerine Mevlânâ, hemen mübarek sarığının içinden küllî ve cüz'î bütün ilahî sırları açıklayan birkaç varak çıkartıp Çelebi Hüsâmeddîn'in eline verdi, bunda Mesnevî'nin başında bulunan on sekiz beyit yazılı idi.

Bu, ilk beyit olan:

"Dinle bu neyi, bak nasıl şikâyet ediyor,
Ayrılıkların macerasını anlatıyor." beytinden;
"Ham olanlar olgunların halini anlamazlar,
Binaenaleyh sözü kısa kesmek lazım vesselam."

beytine kadarki kısım idi ve "fâilâtün fâilâtün, fâilât" vezni üzere yazılmıştı.

Bundan sonra Mevlânâ, Hüsâmeddîn Çelebi'ye: "Bu fikir, sizin mübarek kalbinize gelmeden, böyle manzûm bir kitabın yazılmasını ve parlak mana incilerinin delinmesini gayb ve şehâdet aleminin bilgini Rahman ve Rahim olan Allah gayb aleminden kalbime ilham etmişti. Şimdi gel, kendi himmetinin semâsının yüceliklerinde uçabildiğin kadar uç ve tamamıyla Muhammed'e uyarak hakikatler mi'racı tarafına bir yürüyüver, bizim iç alemimiz, senin ahengine uysun, harekete gelsin, bu manaların kelimeleri nazma başlasın" dedi.¹⁹

Mevlânâ, her ciltte tarikat yolcularının selsebili gibi akıp giden böyle beyitlerle, Hüsâmeddîn Çelebi'nin arzusunu yerine getirdiğini söyleyerek, o müridine karşı inatyetlerde bulunmuştur.²⁰ Altıncı ciltte de:

"Ey gönlüme hayat veren Hüsâmeddîn, Mesnevî'nin altıncı kısmını yazmak için gönlümde meyil uyandı.

Senin gibi bir allâmenin cezbesi ile bu Hüsâmî-nâme (Mesnevî) her tarafı dolaştı.

Ben senin gönlünü hoş etmek için bu Mesnevî'nin tamamında altıncı kısmı sana armağan ediyorum."²¹

diyerek bunu belirtmiştir.

İşte böylece Mevlânâ, o hür ve asil kişilerin sultanının cazibesi ile, heyecanlar ve kararsızlıklar içerisinde, semâ halinde, hamamda otururken, ayaktayken, sükûnet ve hareket halindeyken daima Mesnevî'yi yazdırmaya devam etti. Bazen öyle olurdu ki; akşamdan başlayarak gün ağarmaya kadar birbiri arkasından söyler ve yazdırırdı. Hüsâmeddîn Çelebi de bunu süratle yazar ve yazdıktan sonra hepsini güzel ve yüksek bir sesle tekrar Mevlânâ'ya okurdu. Birinci cilt tamamlanınca Hüsâmeddîn Çelebi beyitleri tekrar gözden geçirerek lafızlarını ve notlarını düzelterek tekrar Mevlânâ'ya okudu; fakat bu sırada birden bire Hüsâmeddîn Çelebi'nin eşi öldü. Bu sûretle araya bir süre fetret devresi girdi. Nihâyet bu meselenin üzerinden tam iki yıl geçti. Çelebi de yeniden evlenmek istemiş, onunla meşgul olmuştu. Birdenbire can çocuğunu ağlar bulup, hüznün içindeki kalbinin de, aslanların sütüne karşı büyük bir arzu gösterdiğini gördü. Her an kalbinin feryat ve figanı, onun akıl kulağına ulaşmaya başladı ve dedi:

"Ey benim gibi yüzlerce çaresizin derdine çare bulan! Bir çocuk gibi ağlayan rûhuma süt ver de beni onun ağlamasından kurtar."

Bunun üzerine bir sabah kalktı, Mevlânâ'ya gelerek, tam bir anlayış ve aciz kullara yaraşır bir niyaz ve tekrar tekrar arzu ve rica ile, Mesnevî kitabının geri kalan kısımlarını şeyhinin nurlu zamirinden ve güzel kokulu hatırandan hal dili ile rica etmeye başladı. Mevlânâ da, "ihsan, ancak tamam olmakla ihsan olur." sözü gereğince, herkese şamil olan merhametinden mâna sofralarını

¹⁹ Eflâkî, II,155-7. Câmî, s. 643-4. Nitekim Mevlânâ, Mesnevî'nin dördüncü cildin başında bu olayı açık bir şekilde anlatmıştır.

²⁰ Eflâkî, II,158

²¹ Mevlânâ, Mesnevî, VI,1 vd./1 vd.

önüne yaydı ve ikinci cildin önsözünü yazdırdı. Burada Mesnevî'nin ikinci kısmının gecikmesini ve bu fetret devrinden sonra tekrar başlamasının sebebini anlattı. İşlediği hatadan dolayı Âdem'den bir müddet vahyin kesildiğini ve bir fetret devri geçtikten sonra vahyin tekrar geldiğini,²² her hal sahibinin de böyle bir fetret devri geçirebileceğini ve bunun, yine kalbin genişlemesi ile zâil olabileceğini anlattı, nihâyet 662/1225 tarihinde kitaba, tekrar şu ifadelerle başladı:²³

"Bu Mesnevî'nin yazılması bir müddet gecikti. Evet, kanın süt haline gelebilmesi için aradan zamanın geçmesi lazımdır."

"Senin talihin yeni bir çocuk doğurmadan, kan tatlı bir süt olmaz, bu sözü iyi dinle..."²⁴

Bundan sonra, kitabın sonuna kadar hiç bir duraklama olmadı. Mevlânâ hiç ara vermeden söylüyor, Çelebi Hüsâmeddîn yazıyor ve yazdıklarını tekrar tekrar okuyordu. Nihâyet sona erdi.

Anlatıldığına göre: Hüsâmeddîn Çelebi, Mesnevî'nin bütün ciltlerini, Mevlânâ'ya yedi defa okudu ve Mevlânâ rûhu ile semâ ederek onu dinledi. Hüsâmeddîn Çelebi, onun sırlarının hazinelere muttali olup, onun gönlü ilahî sırların doğduğu yer oldu. Mesnevî'nin bütün müşkilleri harf harf ve elif elif halletti ve yaldızlayıp harekeledi.²⁵

İşte böylece Mesnevî, yazılıp meydana geldi, Mevlânâ'nın, Hüsâmeddîn Çelebi ile olan sohbet günlerinin en güzel yadigarı olarak ebedileşti²⁶ ve kendinden sonra bütün insanlığa bir rehber ve huzur kaynağı oldu.

Altıncı cildin son kıssası olan şehzadelerin kıssası eksiktir. Bu kıssa tamamlanmadan söz kesilmiştir. Bunun sebebi belki de, Mevlânâ'nın yaşlılık nedeni ile zayıflayan ve güçsüz kalan vücûdu, veya rûhunun üzüntüsü dolayısıyla, susmayı üstün görmüş olmasıdır. Böylece sözleri ve manaları süsleyen dili artık konuşmaktan geri kalmıştır.²⁷

Mesnevî'nin sonunda bulunup da Sultan Vele'de ait şiirlerden anlaşıldığına göre, Mevlânâ 6. cildi bitirdikten sonra bir müddet daha yaşamıştır. Rivâyetlerden çıkan sonuca göre Mesnevî, 657/1258 - 672/1273 yılları arasında iki sene duraklama ile beraber, 13 senede yazılmış, tamamlanmıştır; başka bir rivâyete göre ise, 9 senede tamamlanmıştır. Rivâyetlere ve Mesnevî'nin işâretlerine göre, Mevlânâ ilk 18 beyitten başkasını, kendisi yazmamış, Mesnevî'yi Hüsâmeddîn Çelebi ile diğer dostları yazmışlar, Mevlânâ'nın huzurunda okumuşlar ve tashih ettirmişlerdir. Hüsâmeddîn Çelebi'nin yazıp Mevlânâ'ya okumuş olduğu Mesnevî nüshası bu gün elimizde yoktur. Ancak bugün elde mevcut olan en eski nüshanın, bu nüshadan istinsâh edildiği kesin sayılmaktadır.²⁸

2.2.2. Yedinci Cilt Meselesi

Mesnevî, mütercimler ve şarihler tarafından hep altı cilt olarak terceme ve şerh edilmiştir. Ancak İsmail Ankaravî (1041/1631), 1035/1625 tarihinde, 810/1407 yılında yazılmış yedi ciltlik bir Mesnevî'ye raslamış ve bu nüshanın yedinci cildini de şerhine ilave ederek, kendisine pek çok itirazın yöneltilmesine sebep olmuş, böylece günümüze kadar süren 7. cilt tartışmalarını

²² Bu ifadelerle, büyük ihtimalle Hz. Adem'in yasaklanan ağaçtan yemesi üzerine azarlanmasından ve cennet nimetlerinden mahrum bırakılmasından, "derken Adem, Rabbinden bir takım kelimeler belleyip aldı..." (Bakara, 2/37) zamanına kadar geçen süre kastedilmektedir. Bkz., Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili I-IX*, İstanbul, 1936, I,325-5. Bu süre Hâzin tefsirinde 40 gün olarak geçmektedir. el-Hâzin, 'Alâuddîn 'Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdadî, *Lâbâbu't- Te'vîl fi Me'âni't- Tenzîl (Mecma'u't- Tefâsîr I-VI içinde)*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1317, I,110. Diğer bir ihtimal için bkz., et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l- Umem ve'l- Mulûk I-XIII*, Beyrût, 1407/1987, I,115 vd.; İbnu'l- Esîr, I,37

²³ Eflâkî, II,160

²⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, II,1 vd./1 vd.

²⁵ Eflâkî, I,538

²⁶ Can, s. 73

²⁷ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 212

²⁸ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 147-8, 212-3

başlatmıştır.²⁹ Bu sebeple biz de, "Mesnevî'nin 7. cildi meselesi" diye bir başlık adı altında bu konuya temas etmeyi uygun bulduk. Çünkü tezimizin konusu, "Tefsîr Açısından Mesnevî" olunca, önce Mesnevî'yi belirlemek, sınırlarını çizmek, sonra da tefsîr açısından ele almak doğru olacaktır.

Bu husus bir çok müellif tarafından ele alınmış; büyük çoğunluk, "Mesnevî'nin altı cilt olduğunu, yedinci cildin, Mevlânâ'ya nisbetinin yanlış olduğunu savunmuş; İsmail Ankaravî'nin de aralarında olduğu pek az bir kesim ise, bu yedinci cildin de Mesnevî'den sayılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.³⁰

Bizim de kanaatimiz, aleyhteki delillerin kuvvetli oluşundan dolayı, bu yedinci cildin Mesnevî'den olmadığı, İsmail Ankaravî'nin bu konuda yanıldığıdır.³¹

Yedinci cildin Mevlânâ'ya ait olmadığını kesin bir şekilde ortaya koyan delillerden dolayı³², bizim de onu, Mesnevî'den saymamız ve dolayısıyla da tezimizde değerlendirmeye katmamız mümkün olmamıştır.

2.3. YAZMA VE BASMA NÜSHALARI

2.3.1. Yazma (Mahtût) Nüshaları

Mesnevî tarzında yazılan diğer eserlerle karışmaması için "Mesnevî-i Mânevî", "Mesnevî-i Şerîf", "Mesnevî-i Mevlevî" isimleri ile meşhur olan Mevlânâ'nın bu kitabı, Kur'ân ve hadîs kitaplarından sonra en çok yazma ve baskısı olan kitaplardan birisi olmuştur.

Hüsâmeddîn Çelebi'nin yazdığı ilk nüsha elimizde olmamakla beraber, bu nüshadan istinsah edilmiş, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesinde 51 numarada kayıtlı Muhammed b. Abdullah el-Konevî el-Veledî tarafından 677/1278 yılının Receb ayında yazılmış çok güzel bir mesnevî yazmasına sahip bulunmaktayız.

Görüldüğü gibi bu nüsha Mevlânâ'nın vefatından sadece 5 yıl 25 gün sonra ve asıl nüshadan istinsah edilip, Çelebi Hüsâmeddîn ve Sultan Veled'in buldukları meclislerde okunarak, yine asli nüsha ile karşılaştırılarak yazılmıştır.³³ "Nüsha-i Kadîme" olarak adlandırılan bu yazma nüsha, Kültür Bakanlığı tarafından 1993 yılında tıpkıbasım olarak ve çok itinalı bir şekilde basılmıştır. Karşılaştırmalar ve tashihler için bizim de kendisine başvurduğumuz bu kıymetli nüsha, çok güzel bir şekilde de tezhîb edilmiştir.

Bu nüshanın dışında, yurt içinde, başta Süleymaniye ve Mevlânâ Müzesinde ve yurt dışında çeşitli kütüphanelerde olmak üzere tesbit edilen 486 nüshası vardır.³⁴

Bunlar dışında 70 adet, "Mesnevî'den Seçmeler" şeklinde yine değişik kütüphanelerde yazma eserler mevcuttur.³⁵

2.3.2. Basma (Matbû) Nüshaları

Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan, ve başka yerlerde; değişik tarihlerde, defalarca basılmıştır. Ayrıca tercüme ve şerhlerle birlikte, çoğu kez, aslı da basılmıştır.

²⁹ Gölpınarlı, *Mesnevî* (İzbudak ter.), I,önsöz B; el Afğâni. 97; Erhan Yetik, İsmail Ankaravî, *Hayatı, Eserleri, ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul, 1992, s. 68

³⁰ Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 214 vd; Yetik, s. 68 vd.

³¹ Bu deliller için bkz., Ffürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 214 vd.; Gölpınarlı, *Mesnevî* (İzbudak ter.) I,önsöz C.; Yetik, s. 68 vd.

³² Bkz., Ffürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 214 vd.; Yetik, s. 68 vd.

³³ Gölpınarlı, *Mesnevî* (İzbudak ter.), I,önsöz C

³⁴ Bu nüshaların bulunduğu yerler için bkz., Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, *Mevlânâ Bibliyografyası I-II*, Ankara, 1974, II,3-91

³⁵ Önder vd., II,95-109

Mesnevî, Mevlânâ'nın gazelleri (Divân-ı) gibi, onlardaki kadar değilse de yine, tashihten, tahriften, beyitlerin azaltılmasından-çoğaltılmasından kurtulamamıştır. Eski yazmalarla, basılan nushalardaki beyitlerin sayıları değişiktir.³⁶

Basma nüshaların en doğrusu, 677 de yazılan nüshayı esas alarak basılan R.A. Nicholson'un tahkikli baskısıdır.³⁷ Bu baskıda 6. ciltteki beyit sayıları şöyledir:

1. Cilt 4009 Beyit	2. Cilt 3812 Beyit
3. Cilt 4810 Beyit	4. Cilt 3856 Beyit
5. Cilt 4241 Beyit	6. Cilt 4922 Beyit

Böylece beyitlerin toplamı 25650 etmektedir.³⁸

2.4. TERCÜME VE ŞERHLERİ

Mevlânâ, mutasavvıf, mütefekkir, din alimi, şair, eğitimci, mürşit gibi değişik özelliklerin sahibi olarak tarihin ender şahsiyetlerinden biridir. Bu itibarla fikirleri ve eserlerinin tesiri çok geniş bir zaman ve mekana yayılmış, yalnız Türk İslâm alemini değil, Doğu ve Batı alemlerini de içine almıştır. Bilhassa onun olgunluk döneminin ürünü olan Mesnevî'nin, bu etkinin genişlemesinde büyük tesiri olmuştur. Bu nedenle bir çok Doğu ve Batı dillerine tercüme edilmiş ve şerhleri yapılmıştır.

2.4.1. Tercümelere

Mesnevî, Türkçe'ye ilk defa Muminî tarafından Sultan II. Murâd adına manzûm olarak çevrilmiş, bu yüzden "*Mesnevî-i Murâdî*" ismiyle anılmıştır. 842/1438 tarihinde yazılan bu eser basılmamıştır.³⁹

17. yüzyılda ise Mevlevî şairlerinden İbrahim Cevrî (1654), "*Hall-i Tahkikât*" adlı eserinde Mesnevî'den seçtiği kırk beytin her birini beşer beyitle şerh etmiştir. Cevrî yine, "*Aynu'l- Füyûz*" adlı eserinde de Yusuf Sinecâk'ın, Mesnevî'den 366 beyit seçerek "*Cezire-i Mesnevî*" adını verdiği antolojinin (müntehâbâtının) her beytini beş Türkçe beyitle açıklamıştır, basılmıştır.⁴⁰

³⁶ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 221

³⁷ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 222-3; Gölpınarlı, (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî), *Mesnevî (Tıpkıbasım) I-VI*, (Konya Mevlânâ Müzesinde 677/1278 Tarihli, 51 Numara ile Kayıtlı Bulunan Aslı Nüsha), Ankara, 1993, s. önsöz XIV

³⁸ Bu sayının diğer bazı nüshalarla mukayesesi ise şöyledir. 1. R.A. Nicholas'a göre: 25650 Beyit. 2. 687 Tarihli Elif Efendi Nüshası: 25689 Beyit. 3. Sahih Ahmed Dedeye göre: 25585 Beyit. 4. Gavsi Dede Mecmuasına göre: 25820 Beyit. 5. Veliyuddîn Efendi'deki Nüshaya göre: 25966 Beyit. 6. Edirne Selimiye'deki 709 tarihli nüshaya göre: 25669 Beyit. 7. Eflâkî'ye göre ise: 26660 Beyit dir. Nafiz Uzluk, "Mesnevî'nin Batıdaki Tercümelere" *Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı*, 3. cilt, Temmuz 1964, (8-9-10) s. 31. Görüldüğü gibi beyit sayısı, Eflâkî'ye göre, diğerlerinden 1000 civarında fazladır. Bunun sebebi ise Eflâkî'den anlaşıldığı üzere, Mevlânâ zamanında birisi tarafından Mesnevî'ye kendi üslûbunda karıştırılan beyitlerin ilave edilmesidir. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 221. Tespitlerimize göre bu fazla beyitler, mananın özüne fazla etki etmeyen bazı izahatları ihtiva etmektedir.

³⁹ Yine onbeşinci yüzyılda Dede Ömer Ruşenî (1486) "*Ney-nâme*" ve "*Çoban-name*" adlı Mesnevîlerini Mevlânâ'nın Mesnevisinden ilham alarak yazmış. Mesnevî'nin bazı bölümlerini serbest bir anlatımla tercüme etmiştir, basılmamıştır. Hacıtahiroğlu, *Mesnevî - Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme*, İstanbul, 1989, önsöz, Yeniterzi, s. 93-4; Can, s. 382

⁴⁰ Hacıtahiroğlu, *Mesnevî - Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme*, önsöz, Yeniterzi, s. 94. Yusuf Sinecâk'ın "*Cezire-i Mesnevî*"sine Şeyh Galib de "*Şerh-i Cezire-i Mesnevî*" adıyla bir şerh yazmıştır. Bu şerh bir heyet tarafından tahkikli olarak yayınlanmıştır. Turgut Karabey, Mehmet Vanhoğlu ve Mehmet Atalay, *Şeyh Galip Şerh-i Cezire-i Mesnevî*, Erzurum, 1996

Mevlevî İbrahim Bey, bir çok Mesnevî hikayelerini manzûm olarak Türkçeye çevirmiştir, basılmamıştır.⁴¹

Fazlullah Rahimî "*Gülzâr-ı Hakikat*" ismiyle Mesnevî'nin bazı hikayelerini tercüme etmiştir. Eser çok güzel bir şekilde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyye'de basılmıştır. 3 cildir.

M. Muhlis Koner "*Mesnevî'nin Özü*" isimli eserinde Mesnevî'nin altı cildinden seçtiği bazı yerleri terceme ve şerh etmiştir. Bu eserde çok güzel bir baskıyla 1957 yılında Konya Yenikitap Basımevi tarafından basılmıştır.

Yine Şeyh Nizamî-i Halveti, Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu, Veysel Öksüz ve Feyzi Halıcı birinci ciltten manzûm olarak, Mehmed Şakir Efendi ise 6. cildi yine manzûm olarak terceme etmişlerdir.⁴²

Şüphe yok ki, manzûm tercümelerin en meşhuru ve tamı Süleyman Nahifi (v. 1738)'nin "*Manzûm Mesnevî Tercemesi*"dir. İstanbul'da 1712-1730 yılları arasında 18 senede Mesnevî'nin tamamını manzûm olarak terceme etmiştir. Çok başarılı bir tercemedir. 1851 de Kâhire'de Bulak Matbaasında gâyet büyük bir ebatla son derece güzel talik bir yazı ile, aslıyla birlikte basılmış, 1967 de Sönmez Neşriyat tarafından Amil Çelebioğlu'nun günümüz Türkçesiyle ofset tıpkı basımı yapılmıştır.⁴³

Ayrıca Veled Çelebi (İzbudak) tarafından, Mesnevî'nin tamamı mensûr olarak tercüme edilmiştir. Bu eserde Milli Eğitim Bakanlığı, Şark-İslâm Klasikleri arasında 6 cilt olarak basılmıştır.⁴⁴

Mesnevî ayrıca Arapça ve İngilizce'ye tam olarak; Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca, Rusca, Japonca, Felemenkçe, Lehçe, Urduca, ve Korece'ye de seçmeler halinde tercüme edilmiştir.⁴⁵

⁴¹ Bunlardan başka: Mehmed Şakir'in "*Mesnevî-i Şerîf Ma'a Terceme-i Manzûme-i Türki*" isimli eseri de basılmamış bir tercümedir. Süleyman Hayri Bey'in (1891) "*Manzûm Mesnevî Tercemesi*" 1. cildin bir kısmını içerir, basılmamıştır. Yenişehirli Avni Bey (1826-1883)'in "*Mesnevî Tercemesi*" 4. cilde kadar olup basılmamıştır. Feyzullah Sacit Ülkü, "*Mesnevî, Manzûm Tercemesi*" adında 1. cildi hece vezninin (6+5) koşma kalıbıyla başarısız bir tecemesini yapmış ve basılmamıştır. Mehmet Faruk Gürtenca, "*Aslı Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Mesnevî*" ismiyle manzûm olarak 1. ciltten 213 beyiti (baştan) yayınlamıştır. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 146; Hacitahiroğlu, *Mesnevî - Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme*, önsöz, Can, s. 382; Hasibe Mazioğlu, "Mesnevî'nin Türkçe Manzûm Tercüme ve Şerhleri, *Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri*, s. 289 vd.

⁴² Yeniterzi, s. 94; Can, s. 383

⁴³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 145; Mazioğlu, s. 287 vd; Hacitahiroğlu, *Mesnevî - Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme*, önsöz, Yeniterzi, s. 94; Can, s. 382

⁴⁴ Hacitahiroğlu, *Mesnevî - Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme*, önsöz, Yeniterzi, s. 94; Can, s. 383

⁴⁵ Kasım Gülek "Dünya Litaretüründe Mevlânâ ve Mesnevî Tercümeleri" (Konuşma Hülasası), *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, haz.: Fevzi Halıcı, Konya, 1978, s. 246; Yeniterzi, s. 95. İngilizce çevirilerin meşhurları şunlardır: J. W Redhouse, Mesnevî'nin birinci cildini manzûm olarak tercüme etmiş ve eser 1881 yılında Londrada basılmıştır. S. E. Wilson'un "*The Masnawi by Jalaluddin Rumi*" adlı eseri, ikinci cildin mensûr tercümesidir. 1910 da Londra da basılmıştır. R. A. Nicholson (1868-1945)'un "*The Mathnawi of Jalaluddin Rumi*" adlı eseri. 1924 den 1940'a kadar on altı yıl devam eden sürekliliği bir çalışma ile Mesnevî'nin tamamı yazar tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiş ve açıklaması yapılmıştır. Sekiz cilt halinde basılmıştır. Whinfield'in "*Masnawi-i Manevi, The Spiritual Couplet of Mavlana Jalaluddin Muhommed Rumi*" adlı eseri. Yazar altı ciltten 3500 kadar beyit seçerek İngilizce'ye çevirmiş ve ikinci baskısı 1898 de Londra'da basılmıştır. Almanca tercümesi Georg Rosen tarafından, birinci cildin 644 beyti manzûm olarak yapılmış ve eser "*Mesnevî Oder Doppelverse der Scheich Mewlana Dschelaleddin Rumi*" adıyla güzel bir şekilde önsöz, notlar ve sonsözle değerli bir çalışma olarak basılmıştır. (Münchenbei Georg Müller, 1913). Fransızca tercümesi Jacques de Wallenburg (1763-1806) tarafından İstanbul'da altı yıl çalışılarak 1792 yılında Mesnevî'nin tamamı nesren mükemmel bir şekilde yapılmış, fakat ne yazık ki eser neşre hazırlanırken 1799 Beyoğlu yangınında yanmış az bir kısmı kurtarılabilmektedir. Mesnevî, Felemenkçe'ye (Hollanda dili) de tercüme edilmiştir. Eser "*Rûmî Jalaluddin Fragmenten uit de Mashnawi, Naar het Perzisch Vertaald en Toegelicht Door Rivvan Brakell Buys*" 1951 ismiyle basılmıştır. Nafiz Uzluk, s. 31; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 149-150; Hacitahiroğlu, *Mesnevî - Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme*, önsöz; Gölpınarlı, *Mesnevî* (İzbudak ter.), L'önsöz

2.4.2. Şerhleri

Mesnevî, sırlarının anlaşılması zor ve çetin olmasından dolayı alimler, mutasavvıflar onun müşkil noktalarını açıklamak, karışık yerlerini çözmek için çok çalışmışlar, himmet etmişler; gerek manzûm gerek mensûr Arapça, Farsça, Urduca, Türkçe ve bazı Batı dillerinde olmak üzere bütün Mesnevî ciltlerine veya muhtelif kısımlarına bir çok şerhler yazmışlar, telifler meydana getirmişlerdir.⁴⁶

Bu şerhler hakkında söylenebilecek söz şudur: Şarihler kendi bilgilerinin, kendi fikirlerinin derecesine göre, Mevlânâ'nın sözlerini tahlil edip açıklamışlardır. Bazıları da, Mesnevî'nin müphem yerlerini çözmek için hikmet ve felsefe kitaplarının yardımına müracat edip, hakîm ve filozofların mezhepleri üzere, Mesnevî'yi açıklamaya çalışmışlardır. Halbuki, bu zahmetler yerine bizzat Mesnevî'nin kendisini daha dikkatli bir şekilde mütalaa etselerdi, onu daha iyi şerh edebilirlerdi.⁴⁷

Mesnevî'nin meşhur ve bilinen Türkçe şerhleri şunlardır:

Bosnalı Südfî Şerhi (1595), basılmamıştır.

Şem'î Şerhi, (?) basılmamıştır.

Ankaravî Rusûhî İsmail Dede (1631), Bu güne kadar yazılan Türkçe Mesnevî şerhlerinin en güzeli sayılan⁴⁸ ve bu yüzden "Hz. Şârih" diye yadedilen bu büyük zatın şerhinden meşhur İngiliz müsteşriki Nicholson da, İngilizce Mesnevî şerhini yazarken çok faydalanmıştır. Bu şerh altı cilt olarak Mısır'da Bulak Matbaasında, İstanbul'da ise yedi cilt halinde Matbaa-i Amire'de basılmıştır (1872).

Abdülmecid Sivasî Şerhi (1639), sadece birinci cildinin bir kısmının şerhi olup basılmamıştır.

Sarı Abdullah Efendi Şerhi (1660), yine birinci cildin şerhi olan bu eser, "Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî" ismiyle beş cilt olarak İstanbul'da basılmıştır (1871).

Bursalı İsmail Hakkı Şerhi (1725), birinci ciltten 738 beyt şerh edebilmiştir. Bu şerh de iki cilt halinde İstanbul'da basılmıştır.

Abidîn Paşa Şerhi (1907), sadece birinci cildin şerhi olup altı cilt olarak İstanbul'da basılmıştır.

Ahmet Avni Konuk Şerhi (1938), Konuk, Fusûs'u'l- Hikem'i şerh ettiği gibi Mesnevî'yi de mufassal ve çok güzel bir şekilde şerh etmiştir. Şimdiye kadar basılmayan bu değerli şerh bir ilim heyeti tarafından baskıya hazırlanmaktadır.

Tahirü'l- Mevlevî Şerhi (1951), beşinci ciltten de bin kadar beyti içine alan bu kıymetli şerh birkaç kez basılmış olup, kalan kısım Şefik Can tarafından tamamlanmaktadır.

Mesnevî'nin meşhur olmuş bu şerhlerinden başka, daha birçok şerhi de bulunmaktadır.⁴⁹

Mesnevî'ye bu Türkçe şerhlerin yanısıra, Arapça, Farsça, Urduca ve İngilizce şerhler de yapılmıştır.⁵⁰

⁴⁶ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 222; Can, s. 382

⁴⁷ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 222; Can, s. 382

⁴⁸ Nitekim bu şerhin yazılmasından sonra, Mesnevî okutmak için verilen icazetnâmelerin çoğunda, Ankaravî'nin şerhine uyularak okutulması kaydı yer almaktadır. Bkz., Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 143

⁴⁹ Bazıları şunlardır: *Şeyh Murâd el-Buhârî Şerhi* (1848), Mesnevî'nin tam muhtasar bir şerhi olup basılmamıştır. *Kenan Rufai Şerhi* (1950), Mesnevî'nin birinci cildi için kaleme aldığı bu şerh, "*Şerhli Mesnevî-i Şerîf*" adı altında 1973 senesinde İstanbul'da neşr edilmiştir. *Abdülbaki Gölpinarlı Şerhi* (1960), Mesnevî'nin tam tercüme ve şerhidir. Bu şerh, altı cilt olarak Kültür Bakanlığı kitapları arasında neşr edilmiştir. Abdülbaki Gölpinarlı Şia'nın Caferî mezhebinde olduğu için bir çok kitaplarında yazdığı gibi, Mesnevî şerhinin de bazı yerlerinde mensup olduğu mezhebin ve meşrebin propağandasını yapmaktadır. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 217; Gölpinarlı, *Mesnevî* (İzbudak ter.), I, önsöz M, T, Y, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.142 vd; Muhammed Ali Taberî, (İmâduddîn Âzerman), *Zübdetü'l- Âsâr*, Tahran, 1372, s. 350; Hacitahiroğlu, *Mesnevî - Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme*, önsöz; Kasım Gülek, s. 245-6; Yeniterzi, s. 95-6; Can, s. 380-1

Mesnevî'nin yazma, basma, tercüme şerhlerinden başka, Mesnevî'den pek çok seçmeler (göldeste) ve üzerinde değişik çalışmalar yapılmıştır. Bunlarında bir kısmı yazma halinde olup, bazıları ise basılmıştır.

Mesnevî üzerinde yapılan çalışmalara örnek olarak da şunları verebiliriz:

İsmail Ankaravî'nin "*Fâtihü'l- Ebyât*" ve "*Câmi'ü'l- Âyât*" isimli eserleri, basılmamıştır.

Tahir Büyükkörükçü'nün, basılmış olan "*Mevlânâ ve Mesnevî*" ile "*Mevlânâ ve Mesnevî Gözüyle Peygamber Efendimiz*" adlı eserleri.

M. Hulusi Koner'in "*Mesnevî'nin Özü*" isimli basılmış eseri.

Muhammed Şahin'in "*Mesnevî'nin Tenkidi*" isimli basılmış eseri.

Hacı Ahmed Sevgi'nin "*Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Devrin Örf ve Adetleriyle İlgili Bilgiler*" adlı basılmış doktora tezi.

Fürûzanfer'in, "*Meâhiz-i Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî*" ve "*Ehâdis-i Mesnevî*" isimli basılmış Farsça eserleri.

Dr. Muhammed Cevat Şeriat'in "*Keşf-u Ebyât-ı Mesnevî*" isimli basılmış Farsça eseri, gibi eserler.

Bunların dışında Mesnevî ile ilgili daha yüzlerce eserler ve makaleler yazılmış ve yazılacaktır. Mevlânâ, eserleri ve Mevlevilikle ilgili (bilhassa Mesnevî ile ilgili) Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu tarafından iki ciltlik bir "*Mevlânâ Bibliyografisi*" hazırlanmıştır. Bilhassa yurt dışındaki eserlerin tamamını ihtiva etmeyen bu bibliyografyada bile, matbû 3184 adet kitap ve makale ile, yazma 1470 adet eser ismi geçmektedir. Bunun da, insanların Mevlânâ ve Mesnevî'ye, ne kadar önem verdiklerinin ve bunların ehemmiyetinin bir nişanesi olduğuna inanıyoruz.

2.5. ÖNEMİ VE TESİRLERİ

Aslında bu konuyu müstakil olarak ele almaya gerek yoktu. Çünkü bu ikinci bölümün tamamı, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin önemini ve tesirlerini zaten ortaya koymaktadır. Ancak bu başlık altında söylenecek bazı sözler vardı ki, onları başka başlık altında söylemek mümkün değildi. Ayrıca, Mesnevî'nin önemi ve tesiri derli toplu olarak görülmek istenebilirdi. İşte bu ve benzeri sebeplerden dolayı bu konuya müstakil bir yer ayırıp ele almaya çalıştık.

⁵⁰ **Arapça şerhi:** Çengî Yusuf Dede'nin (Beşiktaş Mevlevi Şeyhliği yapmıştır) "*el-Menhecü'l- Kâvî fi Şerhi'l- Mesnevî*" adlı eseri, 1289/1872 yılında Mısır'da basılmıştır. **Farsça şerhleri** ise çoktur. Bu şerhlerin en iyisi, ariflerin ulularından olan ve bu sınıfın terimlerine, fikirlerine vukufu bulunan Hârzemli Kemaleddin Hüseyin'in "*Cevâhîru'l- Esrâr*" isimli şerhidir. Molla Hüseyinî Kâşifî'nin "*Lübbü'l- Lübâb*"'ı da râğbet gören şerhlerdendir. Bunlardan başka **Farsça** şu şerhler de vardır: Şâhidî'nin "*Gülşen-i Tevhîd*"'ı, Sürûrî, Abdal Ali, Sebzevârî, Veli Muhammed Ekberâbâdî, Mûsa Nesri, Hüseyin Belhî'nin "*Şerh-i Mesnevî*"leri, Mehmed Ali'nin "*Bahrü'l- Ulum*"'u, Telemmüz Hüseyin'in "*Mir'âtü'l- Mesnevî*"si meşhur Farsça şerhlerden olup, bunlardan bazısı yazma bazısı matbudur. Basılmış olanların çoğu Hindistan, Pakistan, ve İran'da basılmışlardır. **Urduca şerhleri** ise: Muhammed Mirza'nın Mesnevî Şerhi, 1863 yılında Bombay'da basılmıştır. İmdâdullah'ın Mesnevî Şerhi. Maulavi Hidâyet Ali'nin "*Kashf al-Ulum Sharh Masnavi-i Mevlânâ-i Rûmî*" isimli şerhi 1312 yılında Delhi'de basılmıştır. Ghulam Haider Gopamui'nin "*Shrajjah-i Ma'rîfat*" (Mesnevî'den seçmeler halindedir.) Mohamamad Yusuf Ali Shah Chishtî'nin "*Pairahan-i Yusûfî*" isimli şerhi. Maulana Abdurrahman'ın "*Kitab-i Margum Sharh Urdu Masnavi-i Mavlana-i Rûmî*" adlı şerh ve tercümesi. Simâd Akbarabadi'nin "*İlhân-i Manzûm*" adlı şerhi. Bu eserler çeşitli yıllarda yayınlanmışlardır. **İngilizce şerhi:** Reynold Nicholson, Mesnevî'yi İngilizce'ye tercüme ettiği gibi, sonradan şerhini de yapmış ve Farsçasını da tab' etmiştir. Fürûzanfer, **Mevlânâ Celâleddîn**, s. 222-3; Hacıtahiroğlu, **Mesnevî - Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme**, önsöz, Gölpinarlı, **Mesnevî** (İzbudak ter.), Lönsöz M, T, Y; Muhammed 'Ali Taberî s. 350; N. A. Galoch, "Mesnevî'nin Hind Yarımadasında Kaydettiği Gelişme", **Mevlânâ ve Yaşama Sevinci**, s. 282-3; Yeniterzi, s. 95

2.5.1. Önemi

Mesnevî'nin önemi hakkında Hacı Reşit Paşa şöyle söylemektedir:

"Mesnevî altı ciltten mürekkep olup Cenâb-ı Pirin baş eseridir. İlim, irfan, iman ve aşk volkanıdır. Mevlânâ'nın derinliği, genişliği ve bütün manevi varlığını bu eserde müşâhede etmek mümkündür. Hakikaten aynı tip eserler içinde Mesnevî-i Şerîf çok müstesna bir veche arz eder. Marifet keşkülüdür. İrfan bahçesidir. Okuyanı doyurur, kandırır, serepâ nûr eder, Hasımlarını yere sermekte hiç güçlük çekmez. Bugün şark ve garp bu eserin asıl ve tercümesinin hayranıdır. En maruf şairler, en meşhur mutasavvıflar, onun dehası önünde dize gelmektedirler. Mesnevî bir şeyin değil her şeyin kitabıdır. Çünkü istinadgâhı Hazret-i Kur'ândır. İlhamı, Hak'dan, feyzi, Habib-i Kibriyadan alır. Yüzlerce âyet ve hadîsin hakiki mana ve esrarını keşf eder. Ona "*Mağz-ı Kur'ân = Kur'ân'ın Özü*" diyen ne güzel söylemiş. O'nun mecazında letafet, hakikatında muhakkak İsbet vardır."⁵¹

Yedi asırdan beri İslâm dünyasının, aklî, ilmî, edebî sahaları devamlı Mesnevî'nin beyitleriyle çınlamış, akıllara yeni fikir, rûhlara yeni ilham bahşetmiştir. Her devirde alimler, şairler ondan yeni konular, yeni uslûblar, yeni ifadeler almışlardır. Mesnevî onların düşünce güçlerini ve edebî yeteneklerini geliştirmiş, kendi dönemlerine ait sorunlarını ve şüphelerini gidermek ve çözmek için ondan yeni yeni deliller, kafalara yerleşen misâller, gönüllere hoş gelen hikâyeler ve taze taze yollar bulmuşlardır. Tasavvuf ehli ve gönül sahipleri de Mesnevî'den hikmetli konular, ince ve derin bilgiler, daha önemlisi ilahî aşk mesajı, yanlış - yakılış, cezbe ve kendini aşma malzemesi elde etmişlerdir. Onların halvetlerini, meclislerini asırlarca Mesnevî doldürmüştür. Bu bakımdan her dönemin aşk ve gönül sahipleri, marifet erbabı, onu toplantılarının çerağı, gönüllerin tercümanı yapmışlardır.⁵²

Mesnevî bir çok dönemlerin en büyük bir şaheseri ve İslâm düşüncesinin üstünlüğünün, ölümsüz canlılığının bir ispatıdır. Mesnevî'nin yirminci asırdaki etkisini Ebu'l Hasan en-Nedvi şöyle anlatmaktadır:

"Mesnevî'nin en önemli hizmetlerinden biri de, yeniden İslâm dünyasına, materyalizmin ve duyu organlarının verdiği bilgilere bağlılığın Hakîm olduğu Avrupa'nın yeni felsefesinin ve tekniğinin kalplere şüpheler ve tereddütler tohumu ektiği, imanla ilgili meselelere ve gayb alemine ait gerçeklere genel bir güvensizliğin doğduğu; sentez ve analizi yapılamayan, deney ve görüntüsü olmayan ve duyu organlarının elde edemediği her şeyin mevcut olmadığı eğiliminin arttığı, eski akaid kitaplarının ve ispatlama usûlü ile kelâm ilminin bunlara karşı koyup mücadele yapamadığı şu miladi yirminci yüzyılda, bu azgım ve durmadan artan Avrupa'nın maddî ve siyasi istilasından, sömürgeciliğinden daha az tehlikeli olmayan tufana karşı başarılı bir mücadele vermiş olmasıdır..."

Mesnevî, felsefe ile materyalizmin yaraladığı ve irtidatın (dinden çıkışın) kapısının önüne getirip diktiği veya İslâm ve iman sınırını aşır giden binlerce genci ve değerli kafaları yeniden iman ve İslâma kazandırmıştır....

Yirminci yüzyılın büyük müslüman felsefeci ve düşünürü Dr. Muhammed İkbal, Celâleddîn-i Rûmî'nin feyiz ve irşadından ve kendisini onun talebesi ve onu da kendisini doğru yola getiren hocası kabul ettiğinden yer yer bahsetmiş, bunu itiraf etmiş ve Mesnevî'nin kendisine yeni bir rûh, yeni bir heyecan verdiğini açıkça belirtmiştir...⁵³

Osmanlı'nın son büyük alimlerinden olan Ferit Kam ise: "Gençliğimde fikir buhranları geçirmiştim, beni Mesnevî kurtardı."⁵⁴ diye itiraf etmektedir.

⁵¹ Hacı Raşid Paşa, Tasavvuf, Tarikatler Silsilesi ve İslâm Ahlakı, İstanbul, 1965, s. 120

⁵² en-Nedvi, I,14

⁵³ en-Nedvi, I,515-8

⁵⁴ Kemal Edip Kürkçüoğlu, "Mevlânâ'yı Anarken", 689. Ölüm Yıldönümünde Mevlânâ, Bildiriler, Konya, 1962, s. 16

Mevlânâ üzerinde uzun yıllar araştırmalar yapan bir Fransız Profesörü sayın İrene Melikoff, bir sohbet sırasında şöyle der: "Mevlânâ'nın Mesnevî'si, bütün dillere çevrilip bütün insanlar tarafından okunsaydı, milletler arasında savaş diye bir şey olmaz, herkes barış içinde yaşardı."⁵⁵

Mesnevî-i Şerif, rûhları yücelten, dertlere deva gösteren, maddi, manevi, yollara ışık tutan Rabbânî bir kılavuzdur. Nitekim ikinci dünya harbinden sonra Almanlar, İngilizler, yaşadıkları facianın tesellisini Mesnevî'de bulduklarını açıklamışlardır.⁵⁶

Hakikaten de Mesnevî üzerindeki çalışmalar, bu savaştan sonra artmış, ve Mesnevî bütün Avrupa'ca tanınmıştır. Öyle ki, "Mesnevî dersini verirken gözleri yaşaran, kendinden geçen Cabridge Üniversitesi Şarkiyat Profesörü Reynold A. Nicholson Mesnevî için, "felsefi lisânla değil, kalbe hitap etme sanatı ile işlenmiştir." der.⁵⁷

Mesnevî'yi Fransız okurlarına kazandıran, onun Fransızca mütercimesi, Nicholson'dan sonra Avrupa'da en büyük Mevlânâ ve Mesnevî uzmanı Eva de Vitray Meyerovitch, Cemşid Mortavazî ile yaptığı Mesnevî tercümesinin başına yazdığı 30 sahifelik bir felsefi ve mistik mukaddimede şunları söylemiştir:

"Bütün zamanların en büyük mistik dehalarından biri olan Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin eseri, tartışmasız, evrensel edebiyatın zirvelerinden biri ve (tabiri caizse) insanlığın kutsal kabul ettiği kitaplardan biridir."⁵⁸

İkbal'in uyardığı gibi, Mesnevî, her zaman böyle müsbet etki etmiş değildir. Onda çok açık olmayan bazı ilahi sırlar ve konular bir çok bozuk düşünceli, sapık inançlı, ard niyetli kişiler tarafından yanlış anlaşılmış, bazen de istismarlara konu olmuştur.⁵⁹

2.5.2. Tesirleri

Mesnevî, İslâm aleminin, hatta doğudan batıya bütün insanlık aleminin düşünce ve edebiyatına derin etki yapmış, uzun süren ve sürecek olan bir tesir bırakmıştır. Bilhassa İslâm dünyasının büyük bir bölgesini bu kadar geniş ve uzun süre etkileyen böyle bir eser, İslâm edebiyatında çok az bulunabilir. Tabii Mesnevî'nin Farsça oluşu ve İslâmî ilimlerin kaynaklarının çoğunun Arapça oluşu, Araplar'ın bu esere fazla ilgi göstermelerine mani olsa bile, bu eser Hindistan'dan Avrupa'nın içlerine kadar, büyük bir İslâm bölgesinde kesin bir şekilde etkili olmuştur.⁶⁰ Nitekim, Avrupa müsteşrikleri arasında hususi bir yeri olan Purgstall, Mevlânâ'nın eserlerinden uzun uzadıya bahsettikten sonra, Mesnevî'nin Ganj nehrinin kenarından tâ Boğaziçi kıyılarına kadar bütün mutasavvıflarca okunması elzem olan bir kitap olduğunu söylemektedir.⁶¹

Mesnevî, Tanzimat öncesinde olduğu gibi,⁶² Tanzimattan sonra Batı kültürünün etkisinde kalarak yetişen edebiyatçılarımıza da tesir etmiştir. Âsaf Hâlet Çelebi ve Yahya Kemal Beyatlı bunlardandır. Yahya Kemal'in:

"Mesnevî şevkini eflâkâ çıkarmış nâyız.

Haşre dek hem-nefes-i Hazret-i Mevlânâ'yız",

⁵⁵ Feyzi Halıcı, *Mevlânâ*, 1983, s. 4

⁵⁶ Lermioğlu, s. 48-9

⁵⁷ Lermioğlu, s. 49

⁵⁸ Mehmet Aydın, "Eva de Vitray Meyerovitch'in Mesnevî Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Yedi İklim*, sayı: 57, s. 95

⁵⁹ en-Nedvi, *İslâm Önderleri Tarihi*, I,15. Bkz., Muhammed Şahin, *Mesnevî'nin Tenkidi*, İstanbul, 1946, s. 185 vd.; İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyâtı I-X*, İstanbul, 1990, V,182; Abdülkerim Abdülkadiroğlu - Nuran Abdülkadiroğlu, *Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri*, Ankara, 1990, s. 118

⁶⁰ Ebu'l Hasn en-Nedvi, *İslâm Önderleri Tarihi*, I,514; Köprülü, s. 194

⁶¹ Süfi Huri, "Garb Tefekkür Aleminde İslâmiyetin Tesiri ve Hazreti Mevlânâ" *Türk Yurdu*, *Mevlânâ Özel Sayısı*, 1964, s. 62

⁶² Amil Çelebioğlu, "XIII-XV (İlk Yarısı) Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, s. 107-26

beyti, bu tesirin bir ifadesidir. Bilindiği gibi, dönemimizde ise Mesnevî'nin etkisi devam etmektedir.⁶³

Bir ilham-ı Rabbanî eseri olan Mesnevî'nin, İslâmî ilimlere tesiri, edebiyata olan tesirinden az değildir. Kelâmî konularda önemli yeri olan Mesnevî, tefsîr ilminde de etkisini göstermiş, İsmail Hakkı Bursevi'nin "*Rûhu'l- Beyân*" ve Alûsî'nin "*Rûhu'l- Maânî*" isimli tefsîrlerinin önemli kaynaklarından biri olmuştur. O'nun Kur'ân ve tefsîrle ilgisi o kadar önemli görülmüştür ki, ona "*Mağz-ı Kur'ân, Farsça Kur'ân*" gibi isimler verilmiş, Kur'ân ve hadîslerden sonra en kıymetli bir kitap olarak kabul edilmiştir.⁶⁴

Tasavvufa ait eserlere de büyük ölçüde tesir etmiş, Eşrefoğlu Rûmî, "*Müzekki'n- Nüfûs*" isimli eserinde ondan şiirler almıştır. İbrahim Hakkı Hazretleri, "*Marifetname*" isimli önemli ansiklopedik eserinde Mesnevî'den 201 beyit iktibas etmiştir.⁶⁵ Hindistanlı büyük insan 20. asrın Mevlânâ'sı Muhammed İkbâl yine Mesnevî'den çok etkilenenlerdendir. Mevlânâ ve Mesnevî'den etkilenenler arasında Saîd Nursî'yi de saymalıyız. Mesnevî üslûbuyla risâleler yazan Saîd Nursî, Mesnevî'nin tahkiye ve temsil metodunu önemli ölçüde eserlerinde uygulamış, hatta eserlerinden birine, "*Mesnevî-i Nuriye*" ismini vermiştir. Mevlânâ'nın "*Mektûbât*"ına karşılık "*Mektûbât*" isimli eseri de olan Saîd Nursî'nin "*Sözler*" isimli eseri de yine Mevlânâ'nın dostu Şemsî Tebrîzî'nin "*Makâlât*"ını hatırlatmaktadır.⁶⁶ Muhteva, üslûb, eser ismi bakımından Mevlânâ'nın eserlerine bilhassa Mesnevî'sine benzerlik gösteren ve etkilenen Saîd Nursî'nin eserleri,⁶⁷ telif şekliyle de Mesnevî'ye benzerlik arz etmektedir.⁶⁸

Mesnevî, o kadar tesirli olmuştur ki, Dâru'l- Kurra, Dâru'l- Hadîs gibi "*Dâru'l Mesnevî*"ler kurulmuş, mesnevîhân olmak, icazetnâme almaya bağlanmış, Damad İbrahim Paşa, 1730'da yaptırdığı medresede, Mesnevî okunma şartını, vakıf şartları arasına koymakla, medreselere de girmiştir.⁶⁹

2.6. KONUSU VE ÜSLÛBU

Mesnevî'nin kendine has konu ve üslûbu vardır. Onu iyice anlayabilmek için, konusunun ne olduğunu önceden bilmeli, üslûbuna vâkıf olunmalıdır.

2.6.1. Konusu

Bir ilham-ı rabbanî olan Mesnevî, Kur'ân-ı Kerîm'in işârî sûfî tefsîridir. Daha önce de geçtiği gibi, müslümanların ekseriyeti, onu "*Mağz-ı Kur'ân*" olarak görmüş,⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm ve

⁶³ Yeniterzi, s. 98-101

⁶⁴ Köprülü, s. 194; Büyükkörükçü, s. 60; İsmail Habip Sevük, *Mevlânâ*, İstanbul, 1954, s. 79; Hodgson, s. II,268; Yeniterzi, s. 37

⁶⁵ Şefik Can, "Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin Marifetnamesinde Bulunan Hz Mevlânâ'ya Ait Şiirler" *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, s. 53-7

⁶⁶ Her ne kadar "*Sözler*", Arapça'ya "*Kelimât*" olarak çevrilmiş ise de kanaatimizce "*Makâlât*" demek daha uygun olacaktır.

⁶⁷ Mesela Yunus (as) balığın karnındaki durumunu anlatan âyete yaptığı işârî tefsîri aynen Mesnevî'de de görmekteyiz. Bkz., Bediüzzaman Saîd Nursî, *Lem'alar*, İstanbul, 1993, s. 5 (Birinci Lem'a). Krş.: Mevlânâ, *Mesnevî*, II,3136 vd./3165 vd.

⁶⁸ Bilindiği gibi Mevlânâ, Mesnevî'yi söylemiş, talebesi Hüsameddin Çelebi de yazmıştır. Saîd Nursî de eserlerinin çoğunu bu şekilde telif etmiştir. Bkz., Saîd Nursî, *Mektûbât*, İstanbul, 1992, s. 196, 359; *Kastamonu Lahikası*, İstanbul, 1993, s. 237; *Lem'alar*, s. 222; *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul, 1993, s. 107, 161; Necmeddin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Saîd Nursî*, İstanbul, 1990, 8. Baskı, s. 289-90

⁶⁹ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mesnevîlik*, s. 406-7

⁷⁰ Merhum Ali Nihad Tarlan ona neden Kur'ân'ın özü dendiğini şöyle açıklar: "Mesnevî'ye "*Mağz-ı Kur'ân*" yani Kur'ân-ı Kerîm'in özü derler. eğer böyle bir teşbihe cevaz verilirse Kur'ân bir gül bahçesi, Mesnevî ise gül yağıdır. Gül yağında gülün şekli, zerafeti, hârikulâde tenâsüb ve ahengi yoktur. Fakat onun rûhu vardır. Birincisi Allah, ikincisi kul işidir. Gül, şekil ile rûhtur. Gülyağı yalnız rûhtur. Bir kaç damla gülyağında bir gülistanın mucizesini

Hadis-i Şerîflerden sonra İslâm dininin en muteber ve kutsal eserlerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Bu bakımdan Mesnevî'nin konusunu bir kaç satıra sığdırmak, ne bizim açımızdan, ne de okuyucu açısından mümkün değildir. Ancak, Mesnevî'nin ne olduğunu ve konusunu en doğru bir şekilde anlamanın yolu, bizzat Mesnevî'nin ciltlerinin baş taraflarındaki "*Mukaddime*"leri, bilhassa birinci cildin başındaki "*Dibâce*"yi ve "*ilk onsekiz beyt*"i⁷¹ iyi bir şekilde anlamaktan geçmektedir.⁷²

Altı cilt Mesnevî'nin herbirinin başında yer alan bu mukaddimelere baktığımızda, Mesnevî ciltlerinin konularının şunlar olduğunu görmekteyiz.

Birinci cildin mukaddimesinde özetle şunlar belirtilir: "Mesnevî, Allah'ın insanı yaratmasındaki gayeyi açıklayarak, Allah ve insanı tanıtan, ilmin dereceleri olan ilme'l- yakîn ve ayne'l- yakîn'i geçip hakke'l- yakîn'e varmak için en önemli dinî bilgilerden bahseden, Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadis-i şerîfleri en güzel ve en ziyade açıklayan bir kitaptır." Öyleyse Mesnevî'nin konusu, marifetullah, muhabbetullah ve likâullahdır. Nihad Sami Banarlı'nın, "bu yüzdendir ki onun büyük Mesnevî'si, hakikatte ve hemen baştan sona, Kur'ân-ı Kerîm'in Mevlânâ çapında bir evliyâ tarafından yapılmış, heybetli bir tefsîridir." ifadesiyle⁷³ bu husus belirtilmektedir.

İlk 18 beyit, Mesnevî'nin fatihası hükmündedir. Bu ilk 18 beyite baktığımızda Mesnevî'nin konusunun; "rûhun emir (ilahî) âleminden ayrılışı, bu ayrılıştan sonraki serüveni ve tekrar geldiği aleme nasıl ulaşacağı" olduğu görülür. Öyle ise Mesnevî, esasen Allah - İnsan - Kainat üçlüsünden ve bu üç unsurun birbiriyle olan ilişkisinden bahsetmektedir. Mevlânâ Mesnevî'de, rûhun, Allah'tan geldiğini, yine ona döneceğini ve ayrıca gelmeden önceki durumunu, derinliklerinde hatırlar gibi olduğunu, dolayısıyla o mutlu anları özlediğini ve onun aşkı ile kararsız olduğunu anlatır.

İkinci cildin mukadimesinde ise, Mesnevî'nin bu özelliklerinin yanısıra onun, Nil nehri gibi sabırlı müminlere su, Firavun'un soyuna ve kafirlere hasret ve ziyan olduğu söylenerek, ondaki ifadelerin, "mecaz, hakikatin köprüsüdür"⁷⁴ sözü gereği, mecaz olduğuna dikkat çekilmektedir.

Üçüncü cildin mukadimesinde ise, şu husus vurgulanır: Mesnevî, ilahî hikmetleri ve sırları, ağıyâra gizli kalması için, hikayeler ve temsiller şeklinde ortaya koymuştur.

Görüldüğü gibi, Mesnevî, şeriat bilgilerini, tarikat âdâbını hakikat sırlarını kıssa ve temsillerle, rumûzlu bir şekilde anlatmak istiyor. Bu da Mesnevî'nin, bir müslümanın Allah'a vasil olmada takip edeceği "*seyr-i sülûk*" dediğimiz çetin ve uzun yolu anlattığı anlamına gelmektedir.

Dördüncü cildin önsözünde ise bu cildin konusunu, faydalarını ve önemini anlatırken şöyle der:

"Bu dördüncü cild... hastayı tabibine, âşıkı mâşûkuna ulaştırır. Allahü Teâlâ'ya hamd olsun, bu dördüncü cilt, ihsanların en büyüğü ve yücresi olup ülfet zamanını yeniler, külfet sahiplerinin güçlüğünü kolaylaştırır... Hakk'tan uzak olarak okuyan için fazla teessür, kutlu olan içinse ziyade şükür ve sevinçtir."

Beşinci cildin konusunun ise, şeriat, tarikat, hakikat arasındaki farkların açıklanması olduğunu görmekteyiz.

görebilecek gözler, onun üzerine eğilebilirler." Hacıtahiroğlu, *Mesnevî - Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme*, önsöz

⁷¹ Dibâce ve ilk onsekiz beyt, bu bölümün sonunda tam olarak verilecektir.

⁷² Yoksa bazılarının yaptığı gibi hayalinde canlandırdığı bir elbiseyi, uymasa da, Mesnevî'ye giydirmek ve "işte Mesnevî budur!" diye insanları yanıltmak, ne ilimle ne de insanlıkla bağdaşacak bir şey değildir. Öyleyse Mesnevî'nin ne olduğundan, neden bahsettiğinden ve misyonundan söz etmek için, onu anlatan ve ne olduğunu açıklayan bu mukaddimelere kulak vermek, onların belirtmediği özellikleri Mesnevî'ye maletmek gerekmektedir.

⁷³ Banarlı, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, s. 215

⁷⁴ Bu sözün kaynağını bulamadık.

Altıncı cildin mukaddimesinde de, bu cildin, vehim, şüphe, hayalât, tereddüt ve kıyas karanlıklarını gideren, zâhir gözle görmenin mümkün olmadığı, "manevî bir kandil" olduğunu söyler. Bazıları istemese de, hoşlanmasa da Nuh (as) gibi bu kandilin devamlı yanacağını belirtir.⁷⁵

Buraya kadar Mesnevî'ye göre Mesnevî'nin konusunu belirtmeye çalıştık. Asıl maksadın "marifetullah" olduğunu, hikayelerin birer sebep olduğunu izah ettik. Bunu da bizat Mesnevî'den örnekler vererek, göstermeye çalıştık.⁷⁶

2.6.2. Üslûbu

Mesnevî, bilindiği gibi nazım türlerinden, mesnevî tarzında yazılmış bir eserdir. Ancak, onu diğer mesnevîlerden ayıran önemli bazı farklar vardır. Bunların başında, Mesnevî'nin konusu olan marifetullah ve muhabbetullah sırlarının mecâz yoluyla anlatılması gelmektedir.

Mesnevî'nin üslûbunu Gölpınarlı, emsalsiz ifadesiyle, şöyle izah etmektedir:

"Mevlânâ'nın Mesnevî'deki üslûbuyla, Divân-ı Kebîrdeki üslûbu arasında hiç bir fark yoktur dersek yeri vardır. Her iki eserde de en bariz hususiyet, külfetsizliktir. Hatta bu külfetsizlik kafiyeye bile tesir eder. Zaten büyük bir düşünce mahsulu olmakla beraber üzerinde durulmayan, uğraşılmayan tedâilere uyularak akla geldiği ve eski tabirle içe doğduğu gibi söylenen sözlerin, böyle olmasından daha tabii bir şey yoktur. Mevlânâ düşüncelerini uzun uzun mülâhazalarla bir kağıda tesbit edip, sonra yine uzun uzun teemmüllerle onu düzeltmeye uğraşmış değildir. Mevzu esasen hazırdır. Şairliğin en büyük meziyetlerinden biri ve belki birincisi olan tedâî kabiliyeti Mevlânâ'da misli görülmemiş bir derecededir. Zamanın bütün bilgilerini en ince noktalarına kadar bilen, bir kaç dile sahip olup bütün şairleri okumuş bulunan; bunlarla beraber fevkalade seyyal bir zeka, çok ince rûh, eşsiz bir vecd, örneksiz bir aşk, emsalsiz bir sezîş ve buluş kabiliyetinin; neşenin, coşkunluğun, hayranlığın, hülâsa bütün bir mana aleminin mümessili olan Mevlânâ, Mesnevî'yi söylüyor, zihninde bahisler, bahisleri kovalıyor, bu bahislere uygun hikayeler, hikayeleri hatırlatıyor, söz ulamı bu sûretle uzayıp gidiyor. Bir hikayeyi anlatırken hikayedeki bir insan veya hayvana söz söyletmeye başlıyor, fakat derhal söz söyleyen kendisi oluyor. Mevlânâ bütün coşkunluğuyla hitaba başladı mı; o basit hikaye birden bire canlanıyor, artık kelimeler ateş ve gözyaşı halindedir. (...) Derken Mevlânâ biraz kendisine gelince hikayede sadeliğe dönüyor. Bu harikulade tahkiye tarzı; bir şerhle, hikayenin rûhî tahliliyle biterken, hatta bazen bitmeden yeni bir bahse girilmesi icab ediyor, ilk hikaye yarıda bırakılıp başka bir bahse, o bahse uygun bir başka hikayeye geçiliyor, o hikaye bitmeden araya bir rûhi tahlil, derken başka bir hikaye, daha başka diğer bir hikayeye giriliyor, neden sonra ilk hikayeye dönülüyor. Bu sûretle bir hikayeye bir kaç kere döndüğü, fakat her dönüşte bitiremeyip başka başka bahislere daldığı ve ilk sözü, ilk hikayeyi neden sonra bitirdiği var. Araya Çelebi'nin sualleri, kendisinin o suallere verdiği cevaplar, günlük ve alalade vakalar bile giriyor. (...) Şaşılacak en mühim nokta şudur: İnsan konuşurken bile bazen duraklar, kekeler söz bulamaz, halbuki Mevlânâ'nın sözü, o kadar kolaylıkla, sekmeden, duraklamadan, sürçmeden akmaktadır ki; (bu yüzden) tekrarlar, tertipsizlikler, ihmaller Mesnevî'de gâyet tabii görülüyor. (...)⁷⁷

Bu üslûb, Semîha Ayverdi'nin dilinden şöyle anlatılır:

⁷⁵ Bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, tüm ciltlerin mukaddimeleri. Mesnevî'nin konularıyla alakalı beyitler hakkında bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, VI-1528 vd./1547 vd.

⁷⁶ Ancak bu gerçekleri herkes görememiş, Mevlânâ'nın korktuğu (Bkz., Mevlânâ, *Rubâfîler*, 1311) başına gelmiş, onu bir genel kültür ve hikayeler kitabı telakki edenler de olmuştur. Gerçi bunların bazıları iyi niyetle yapılmış araştırmalar olsa da, hepsi için aynı şeyi söylemek maalesef mümkün görünmemektedir. Bu konudaki farklı anlayışlar için bkz., Bkz., Banarlı, *Res. Türk Ed. Tar.*, I,195 vd.; Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 106; Büyükkörükçü, s. 61-2; Kabaklı, *Mevlânâ*, s. 113; Rüştü Şardağ, "Mevlânâ ve Mesnevî'deki Üslûp", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, s. 125-6; Eyüboğlu, s.104-5; Yaylalı, s. 113; Süleyman Mazhar, s. 151; vb.

⁷⁷ Gölpınarlı, *Mesnevî* (İzbudak ter.), I,önsöz C-H

"Felsefe tarihinin ihtiva ettiği çeşitli tefekkür sistemlerini büyük ölçüde aksettiren Mesnevî, kinayeler ve mecazlar içinden koku veren bir hakikatler zincridir ki, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, bütün bu gerçekleri son derece büyük bir ustalıklarla kitabın içine yerleştirmiştir. (...)

Mesnevî hikayeleri, insanoğlunun dikkatini hakikatler üstüne çekmek için hazırlanmış lâtif birer tuzaktır. Bizzat büyük velinin dediği gibi, bunlar bağların, bostanların etrafını çeviren dikenli çitler gibidir, ta ki yanından ve etrafından geçenlerin eteklerine takılıp kendine çeksin. Böylece de bir zaman olsun hakikatlerin üstünde duraklatsın..."⁷⁸

Bir başka Mevlânâ hayranına göre ise, "Mesnevî'yi kapsayan üslûp, yüz ayrı nitelikli Mevlânâ'ları yansita yansita yol alır. Dıştan bakıldığında bir akıl dağıdır. Engin denize ulaşmak için, bu pis madde dünyasında inler. Yerine göre alaycı, tersleyici, şakacı, iğneleyici hatta güldürücü, eğitici, zaman zaman aşk, ateş ve fırtına estirici, hatta tufan yağdırıcı bir anlatım"dır."⁷⁹

Mevlânâ'nın üslûbunu ve sözlerini anlamak hususunda Eflâkî ise şunları aktarır:

"Yine bir gün yakın arkadaşları, Hüsâmeddîn Çelebi huzurunda: "Filan, Hüdâvendigâr'ın sözlerini iyi takrir ve onları halka iyi tefsîr ediyor, onun bu fende büyük bir mahareti var" diye birini methettiler. Çelebi: "Hüdâvendigâr'ımızın sözü, bir ayna gibidir. Bir mana söyleyen ve bir şekil veren herkes kendi manasının şeklini söyler. Binaaleyh o, Mevlânâ'nın sözünün manası değildir." diye cevap verdi ve "deniz binlerce ırmak olur, fakat o ırmağın bin tanesi deniz olamaz." diyerek şu beyti⁸⁰ söyledi: "Benim zâhir sözlerim kulaklara erişir, fakat camının feryatları hiç kimsenin kulağına erişemez."⁸¹

Mesnevî, Kur'an'ın Mevlânâca bir sûfi (işârî) tefsîridir, demiştik. Hatta Muhammed İkbâl: "O ki, Pehlevî (Farsça) dili ile Kur'an yazmıştır."⁸² dediği ve işâret ettiği Mesnevî'de tefsîrle ilgisi olmayan hikayelere, temsillere yer verilmiştir. (...) Hikayelerin gerçekliği değil, temsil veya hikaye yoluyla ders vermek gayesi güdülmüştür. Çünkü hikaye yoluyla öğüt, rûhu daha çok etkiler, insanın dikkatini daha çok çeker.⁸³ Bu bakımdan Mesnevî, biri biri içinden çıkararak katmer katmer açılan ve birbirini yorumlayan bir hikayeler demeti halinde gözükmektedir.⁸⁴

Mesnevî'de Mevlânâ, insanların akıllarının kavrayacağı bir tarzda konuşur. Buna rağmen onun bu üslûbu dalgalı bir deniz gibi deşışkendir. Bazen akli delillere, misâllere, mantikî kurallara dayanırken, bazen dinî nasrlara, bazen tasavvufî üslûba, bazen de kelâmî metodlara göre anlatır. Bu arada, zâhiri latif, hoş olan, hakikatte bir çok manalar taşıyan nice hikaye ve misâller sunar. Bu üslûbuyla o, "muhakkak ki Allah, bir sivrisineği, hatta onun (küçüklükte) bir üstününü misâl getirmekten çekinmez" (Bakara 2/26) âyetinin gereğini yerine getirmektedir.⁸⁵

Mevlânâ'nın, Mesnevî'sinde çokça kullandığı bu tahkiye ve temsil (hikaye etme ve misâl getirme) metodu, daha öncede belirttiğimiz gibi, bu üslûbun tesir bakımından daha etkili ve faydalı olduğundandır.

Bazılarının beğenmediği, hatta tenkit ettiği bu üslûp, Kur'an-ı Kerîm'de de fazlasıyla kullanılan bir üslûptur. Nitekim kassa ve darb-ı meseller Kur'an'ın yarından fazlasını meydana

⁷⁸ Semiha Ayverdi, "1959 Şeb-i Arûz Konferansı" Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, s. 41-2

⁷⁹ Rüşti Şardağ, "Mevlânâ ve Mesnevî'deki Üslûp", Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, s. 126-7

⁸⁰ Mevlânâ, Mesnevî, I, 7/7

⁸¹ Eflâkî, II, 174

⁸² Abdulkadir Karahan "Mevlânâ'da Çağımızın Sorunlarına ve Dertlerine Uygun Cevaplar" (Dr. İkbâl'in Pir ve Mürşit Şiirinden Yararlanılarak), Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri Bildirileri (15-17 Aralık 1976 Konya Mevlânâ Enstitüsü), düzenleyen: Konya Turizm Derneği, Konya, 1976, s. 28

⁸³ Ateş, İşari Tefsîr Okulu, s. 244

⁸⁴ Nezihe Araz, "Çağdaş Kavramların Işığında Bazı Mesnevî Hikayelerinin Yorumu" Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri Bildirileri, s. 16

⁸⁵ el-Afğânî, s. 58;

getirmektedir.⁸⁶ Hatta Kur'ân-ı Kerîm'in bu yönü tefsîr usûlü kitaplarının müstakil bir bölümünü oluşturmuş, son zamanlarda da akademik çalışmalara konu olmuştur.⁸⁷

Kur'ân-ı Kerîmde deyimler, temsiller (darb-ı meseller), ve tarihi kıssalar şeklinde karşımıza çıkan bu üslûp, Kur'ân-ı Kerîm'in en etkileyici üslûp çeşitlerinden biridir. Metafizik alemleri, mücerred konuları, bazı hikaye veya misâl yoluyla müşahhas olarak anlatmak, o hususların kolaylıkla anlaşılmasına büyük ölçüde yardımcı olur. Misâllerden ibret alınmasını öğütleyen Kur'ân, bunu bir çok âyetinde belirtir. Mesnevî'nin üslûbuyla ilgili olduğu ve bazıları tarafından basite alındığı için bu tahkiye ve temsil metodunun önemini belirten bazı âyetlerin meâllerini buraya almak istiyoruz:

"Andolsun gerçekten biz insanlara ibret olacak her türlü misâli, bu Kur'ân da açıklamışızdır. İnsan ise çekişmede her şeyden ileridir." (Kehf, 18/54)

"Muhakkak ki Allah, bir sivri sineği hatta onun (küçüklükte) bir üstününü misâl getirmekten çekinmez. İman edenler bilirler ki o, mutlaka Rab'lerinden gelen bir hakikattir. İnkara sapanlar ise Allah böyle bir misâl ile ne murâd etmiş derler. Onunla bir çoklarını şaşırtıyor, bir çoklarını da yola getiriyor. Halbuki onunla şaşırttıkları yalnız fasıklardır." (Bakara, 2/26)

"Hem bu misâller yok mu, biz onları insanlar için veriyoruz. Bununla beraber onlara (misâllere) alimlerden başkası akıl erdiremez. (Ankebut, 29/43)⁸⁸

Görüldüğü gibi Kur'ân'da da bu üslûp tatbik edilmiş ve önemi belirtilmiştir. Bu üslûbun kullanılmasının sebepleri ise, gaybî konuları, zihinlerin anlayacağı şekle sokmak, mücerred imanî konuları müşahhas hale koymak, gayb alemini (metafizik) şahadet (fizik) alemiyle birleştirmek, bir hususu teşvik veya nefret ettirmek gibi hususlardır.⁸⁹

Bu üslûbun insanlar üzerinde; dinleyicinin dikkatini çekmek, ifade üslûbunu renklendirmek, bir konunun zihinlerde kalmasını sağlamak, dinleyicinin hissiyatını harekete geçirip mevzuyla ilgisini kuvvetleştirmek,⁹⁰ gibi önemli tesirleri vardır. Bu üslûbun faydasını Suat Yıldırım şöyle özetlemektedir: "Fikrî temaslarının ciddiyeti içinde muhataba mesaj ulaştırmak ekseriya kolay olmaz, bu durumlarda muhatap bir direnme halet-i rûhiyesi içine girer. Halbuki fikir, duygu içinde eritilmiş olarak sunulabilir. Bundandır ki, bütün edebiyat eserleri, anlatmak istedikleri gerçekleri bedahet haline getirirler. Sunulan fikirler, aklen ispatlanmaya lüzüm kalmaksızın muhataba mal edilir."⁹¹

Kısaca gayesi: "Kur'ân'ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmektedir."⁹²

Buraya kadar Mesnevî'deki tahkiye ve temsil metodunun sebeplerini açıkladık Şimdi de bu hususta Mevlânâ'nın kendi dediklerine kulak verelim:

"Maksat kıssadan hisse almaktır, yoksa sana masal anlatmak değil."⁹³

"Eyvahlar olsun! Bunlar hep senin hallerindi. Hayalin Firavun'a gitti, ona ait sandın,

Sana senden bahsedince sıkılır, başkasının hikayesindense hoşlanırsın."⁹⁴

"Mûsâ'nın (as) anılışı gönülleri oraya bağlamaktır, bu hikayeler öncelere aittir sanılıyor,

⁸⁶ Suat Yıldırım, Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş, 1989, s. 105

⁸⁷ Bkz., Veli Ulutürk, "Kur'ân-ı Kerîm'de Meseller (Emsâlu'l- Kur'ân)", Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 1993, sayı: 11, s. 74 vd.; 1995, sayı: 12, s. 29 vd.

⁸⁸ Benzer âyetler için bkz., (Rûm, 30/58-59), (İsra, 17/89), (Haşr, 59/2, 21), (İbrahim, 14/45)

⁸⁹ Abdulmecid el-Beyânî, Darbu'l- Emsâl fi'l- Kur'ân Ehdâfuhu't- Terbeviyyetu ve Âsârûhu, Beyrût, 1411/1991, s. 67-70

⁹⁰ el-Beyânî, 78 vd.

⁹¹ Yıldırım, Kur'ân-ı Kerîm, s. 106

⁹² Yıldırım, Kur'ân-ı Kerîm, s. 106. Tahkiye ve Temsil metodunun önemi için ayrıca bkz., Selçuk Kantarcıoğlu, Eğitimde Masalın Yeri, İstanbul, 1991, s. 16

⁹³ Mevlânâ, Mesnevî, II, Bu beyt, Nicholson'un hazırladığı Farsça nüshada yoktur/3000

⁹⁴ Mevlânâ, Mesnevî, III, 971 vd./977 vd.

Mûsâ'nın anılması hali gizlemek için. Yoksa onun nûru, sana bir rehber.

Mûsâ da Firavun da sen de, bu iki hasmı nefsinde ara...⁹⁵

Mesnevî'yi tenkid eden bazı kimseler ise, ondaki bir kaç müstehcen hikayeyi ileri sürerek, onun değerini gözden düşürüp, inkar etmek istemektedirler.

Fuad Köprülü, bu hususu şöyle izah etmektedir:

"Mevlânâ, umumi hayat safhalarını da, muhtelif münasebetlerle tasvir etmiştir. Tersim ettiği bazı müstehcen hayat safhalarında biraz fazla realist olması, Mevlânâ'nın şahsiyeti ve Mesnevî'nin yazılışındaki maksat düşünülünce, hiç bir sûretle mu'ahaze edilemez."⁹⁶

Bu konudaki etkinlikleriyle tanınan şair Feyzi Halıcı bu konuda şunları söylemektedir:

"Mevlânâ, kıssalarından sonra hisse alma niyetini, ateşli beyitlerine, gerçek söylemek istediği düşüncelerini nakış nakış işler. Mesnevî'nin bölümleri kimi zaman bilimin, kimi zaman şiirin sınırsızlığına götürür insanı. Bazı kapalı bazı açıkça söyler söyleyeceklerini. "Dinde haya yoktur" kavlince, bazı seksî konuları dahi bütün çıplaklığı ile dile getirir, örnek gösterir. Bazen de bilinmeyen ilimlerden, aklın, düşüncenin idrakinden öte duyguları, sergileri söylemeye koyulur. Bazen de konuyu bırakır. "Bundan ötesine yol yok, dil yok. Biz yine hikayemize devam edelim." der. Düşünme ve duyma payını her okuyucunun kendisine bırakır."⁹⁷

Mesnevî'de müstehcenlik var diyenlere Fadlullah Rahîmî de,

"Mezâk-ı manayı Mesnevî'den bibahre kalanların gözlerine, şu hikayenin teşbihat ve ta'rifat-ı sûriyyesi eğerçi muğayir-i edep görünecekse de, lakin biz bu gibilere ne deriz? Tebeyyün ettirilecek bir hakikatın ehemmiyetine göre bu misüllü teşbihat ve ta'rifat inde'l- urefâ mugâyir-i edep değildir. Mugâyir-i edep, mugayir görmektir, deriz. ...Asıl muhalif-i edep ehlullahın hâlât ve kemâlât-ı kuddusiyelerine itiraz etmek ve haddini bilmemektir."⁹⁸ şeklinde cevap verirken, Kâmil Yaylalı ise Ahmed Avni Konuk'tan şunları nakleder:

"Mevlânâ, kendisini, herhangi bir şair, bir sanatkar mevkiinde görmeyip, eserlerinin hemen hepsinde irşat ve telkini ve bu yolla hizmeti gaye edindiğini kaydediyor." Ve, Mevlânâ'nın şiir söylemeyi, misâfirin hatırı için işkembe yıkamaya benzettiğini, ikram kasdı gözetildiği takdirde, onu yıkamaktan nasıl nefret edilmezse, şiirin ve burada geçen açık saçık hikayelerin dile getirilmesinin de bu zaviyeden mutalâa edilerek tarizde bulunulmaması gerektiğine dikkati çektiğini nakleder.⁹⁹

Merhum Selçuk Eraydın'a, "Mevlânâ'nın bazı hikayelerinin çok müstehcen olduğu ifade ediliyor. Acaba buradaki hikmet ne olabilir?" diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

"Şimdi efendim, Mesnevî'deki hikayeleri müstehcen dinlerseniz elbette müstehcen olur. Oradaki sembolleri de değerlendirmek lazımdır. Kur'ân-ı Kerîm'de semboller vardır. O kafadan o zihniyetten hareket ederseniz Kur'ân'da da (haşa) müstehcen şeyler vardır. Hanımlarla neden, nasıl ilişki kurulacağına dair açık beyanlar vardır. Bunlar birer irşad metodudur.

Bu irşad metodunu terk edemezsiniz, bu birincisi. İkincisi; semboller, kelimeler gibi değildir. Kelimelerin manası değişir, zamanla unutulur. Yüz sene sonra aynı kelime başka manalara çekilebilir, ama semboller değişmez. Buradakiler teşbihtir. Bu teşbihleri hakikat zannedip, bunları müstehcen olarak değerlendirmek yanlıştır. Mesela orada bir eşekle cariye'nin ilişkisine imrenen bir sâhibenin durumu anlatılır. Orada eşek dünyayı sembolize etmektedir. Yani dünyayı ölçülü kullanmazsanız sizi parçalar, yer bitirir, denmek istemektedir. Servet

⁹⁵ Mevlânâ, Mesnevî, III,1250 vd./1256 vd. Diğer örnekler için bkz., Mevlânâ, Mesnevî, II,194-202, 3617, 3623-5/197-205, 3653, 3659-61

⁹⁶ Köprülü, s. 195-6

⁹⁷ Feyzi Halıcı, "Mevlânâ Duyarlığı" Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, s. 58-9

⁹⁸ Fadlullah Rahimi, s.III,145. Ayrıca bkz., Banarlı, Res. Türk Ed. Tar., I,314

⁹⁹ Yaylalı, s. 109-10

dünyadaki en güçlü timsaldir. Hz. Mevlânâ, bu sözleri ile müstehcenliği tarif etmemiştir. Ama insanlar onu müstehcen olarak görmek isterlerse öyle olur. Bundan hikmet ve ders almak isterlerse, hakiki manaları aramak gerekir."¹⁰⁰

Mevlânâ Mesnevî'sindeki müstehcen hikayelerin anlatılış sebebini, bizzat kendisi ise, şöyle açıklar:

"Benim beytim, beyit değil bir ülkedir.

Benim hezlim, hezl değil bir ta'limdir,"¹⁰¹

beyti ile, "Muhakkak ki Allah, sivri sinek ve ondan büyüğü ile hakkı açıklamak için misâl getirmeyi terketmez." âyeti kerimesi¹⁰² mısdağınca hâl sahiplerine nasihat murâd edildiğini beyan eder.

Mesnevî'nin başka bir yerinde ise bu hususu şöyle dile getirir:

"Mesnevî'nin sözlerinin sûretine bakarsan bu, sûret ehlini sapıtır, mana ehlini ise hidâyete erdirir.

Kur'ân da, "Bu Kur'ân bazılarını hidâyete ulaştırır, bazılarını sapıklığa düşürür." buyrulmuştur.

Allah Allah, arifin şarap dediği, onun yanında yok olan bir şey değildir o!

Sen, şeytanın şarabını anlayacak olursan, Hak şarabı nasıl anlayabilirsin?"¹⁰³

Her halde, müstehcen hikayeler hususunda, Mevlânâ'nın bu tenbihlerine, fazladan bir şey ilave etmek yersiz olur.

2.7. KAYNAKLARI

Mesnevî gibi, dünya ve İslâm kültür tarihinde önemli bir yeri ve derin izleri olan bir kitabın, elbette ki kaynakları da zengin ve güçlü olmalıydı. Biz bu konuda da gücümüzün yettiği ölçüde aşağıdaki kaynakları tesbit ettik:

2.7.1. İlham-ı Rabbânî

Mesnevî'nin en önemli kaynağı "ilham-ı ilahî"dir. O, Allah'ın kendisine olan ilhamının bir eseridir. Bu husus Mesnevî'nin dibacesinde belirtilmiştir. Ayrıca Mesnevî'nin içerisinde de bu husus şöyle dile getirilir:

"Bu ne yıldız, ne remil bilgisi ne de rüya tabiridir. Bu Hak vahyidir, doğrusunu Allah daha iyi bilir."¹⁰⁴

Mevlânâ bu ilhamın bazen azaldığını ve kesildiğini de ifade etmektedir:

"Dün gece bu bize yeni ilham veriyorken, bir kaç lokma onun yolunu kapadı."¹⁰⁵

"Eyvahlar! Bir kaç lokma yenmişti, bundan fikir çöşkunluğuna donukluk geldi."¹⁰⁶

¹⁰⁰ Selçuk Eraydın, "Bizim Neslimiz Mevlânâ'yı Bilmiyor", Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, , haz.: Vedat Genç, İstanbul, 1994, s. 149-50

¹⁰¹ Mevlânâ, Mesnevî, V,2498/2506. Ayrıca bkz., IV,3559 vd./3581 vd.

¹⁰² Bakara, 2/26

¹⁰³ Mevlânâ, Mesnevî, VI,658 vd./672 vd.

¹⁰⁴ Mevlânâ, Mesnevî, IV,1853/1873

¹⁰⁵ Mevlânâ, Mesnevî, I,1962/2039

¹⁰⁶ Mevlânâ, Mesnevî, I,3996/4103

2.7.2. Kur'ân-ı Kerîm, İncil ve Tevrat

Kur'ân-ı Kerîm'in, Mesnevî'ye ne muazzam bir kaynaklık yaptığını ve onun Kur'ân-ı Kerîm'in bir tefsîri sayılabileceğini, tezimizin "Tefsîr Açısından Mesnevî" başlıklı bölümünde ele alacağımızdan, burada tekrardan kaçınarak, bir kaç görüş belirtmek istiyoruz:

Mesnevî'nin ilham aldığı asıl kaynak Kur'ân-ı Kerîmdir. Mevlânâ bu büyük eserinde Kur'ân-ı Kerîm'e ve onu getiren Hz. Muhammed'e (sas), derin bir saygı ve inançla bağlıdır. O kadar ki, Mesnevî'yi Kur'ân-ı Kerîm'in şiir, temsil ve tahkiye sanatı ve Mevlânâ tarzı bir duygu ve düşünce üslûbuyla ifadelennmiş manzûm tefsîri diye telakki etmek mümkündür. Mevlânâ, Mesnevî vasıtasıyla öğrettiği "Allah'a varma" yollarını, Kur'ân'dan âyetler getirerek, Hz Muhammed'den (sas) hadîsler hatırlatarak ve bunları derin anlayışlarla açıklayarak tanıtmak amacındadır.¹⁰⁷

Mesnevî'nin hemen her bahsinde Kur'ân kıssaları geçer. Bir çok beyitlerinde âyet ve hadîslerden, lafzî ve manevî iktibas ve tazminler vardır. Bu bakımdan Mesnevî'ye "Mağz-ı Kur'ân" diyenler tamamıyla haklılardır.¹⁰⁸

Mesnevî'de Kur'ân'a ait eserler bolca geçtiği gibi Tevrat ve İncil'e ait bilgiler de geçmektedir.¹⁰⁹

2.7.3. Hadîs-i Şerîfler

Mesnevî'de yüzlerce hadîs-i şerîf geçmektedir. Bunların bir çoğu "Sahîheyn" dediğimiz Buhari ve Müslim'in "Sahîh"lerinden alınmıştır. Bu hususu, Mevlânâ ve Mesnevî üzerinde çok derin ve kıymetli araştırmalar yapmış olan Bediüzzaman Fûrûzanfer incelemiş ve çalışmamızda da kullandığımız "Ehâdîs-i Mesnevî" diye bir kitap da yazmıştır. Bu eserde, Mesnevî de 745 hadîsin geçtiği ve hadîslerin kaynakları belirtilmiştir.

2.7.4. Babası Sultânü'l - Ulemâ Bahâeddîn Veled ve Eseri "Maârif"

Mevlânâ'yı küçük yaştan itibâren olgunluk çağına ve kendi ölümüne kadar okutan, eğiten, terbiye eden babasının, onun ve Mesnevî'sinin üzerinde büyük etkisi olmuştur. Ölümünden sonra Mevlânâ'nın Maârifî, sabahlara kadar okuduğunu ve elinden hiç düşürmediğini ifade etmektedir. Eflâkî şöyle rivâyet etmektedir: "Kira Hatun'dan nakledilmiştir ki: Bizim evde adam boyunda bir şamdan vardı. Mevlânâ, (onun ışığında) akşamdan şafak sökünceye kadar ayakta durarak Bahâeddîn Veled'in Maârif'ini mütâlaa ediyordu."¹¹⁰

Mevlânâ'nın babası, Şeyh Necmeddîn Kübrâ'nın mürit ve halifelerindendi. O da Ahmed Yesevî'nin son yıllarına yetişmiş ve ondan istifade etmişti.¹¹¹ Dolayısıyla Mevlânâ'nın Necmüddîn Kübra ve Ahmed Yesevî'den faydalandığı da söylenebilir.

Bahâeddîn Veled'in sohbetlerinden meydana gelen "Maârif" isimli eserinin Mevlânâ ve Mesnevî üzerindeki bu etkisini Fûrûzanfer şöyle anlatmaktadır: "Bu kitap, Mevlânâ'nın eserlerinde, fikirlerinde büyük tesir yapmıştır. Mevlânâ, tasavvufun esasında babası ile aynı düşüncede olduğu gibi, Mesnevî'sinde, gazellerinde bu kitaptan mana yönünden bir çok iktibaslarda bulunduğu da araştırmacılarla, tetkikçilere gizli değildir."¹¹² Evet gerçekten de Maârifteki bazı hikaye ve sözler, Mesnevî'de de geçmektedir. Fûrûzanfer eserinde bunların örneklerini de vermektedir.¹¹³

¹⁰⁷ Banarlı, Res. Türk Ed. Tar., I,314

¹⁰⁸ Gölpınarlı, Mesnevî (Izbudak ter.), I,önsöz I,V

¹⁰⁹ Bkz., Fûrûzanfer, Meâhız-ı Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî, Tahran, 1370, 4. Baskı, s. 6-7, 10 vd.

¹¹⁰ Eflâkî, I,98

¹¹¹ Köprülü, s. 59

¹¹² Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 46

¹¹³ Bkz., Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 47

el-Afgânî de aynı kanaatte olup, Maârifî okumadan Mesnevî'yi anlamının kolay olamayacağını ve Mevlânâ'nın felsefeye karşı olup, sûfî yolunu benimsemesin de babasının etkisi olduğunu belirtmektedir.¹¹⁴

2.7.5. Tarikat Şeyhi Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî ve Eseri "Maârif"

Bahâeddîn Veled'in mürit ve halîfesi olan Tirmizî'nin, Mevlânâ'nın tarikat şeyhi olduğunu ve onun üzerindeki etkisini birinci bölümde açıklamıştık. Şeyhinin fikirlerini savunan ve Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî'ye olan sevgisi gibi, Gaznelî Hakîm-i Senâî'ye sevgi besleyen ve bağlı olan Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî de, Mevlânâ ve Mesnevî'ye şahsiyeti, fikirleri ve eseriyle tesir etmiştir.¹¹⁵

Mesnevî'de ismi geçen bu zatın eseriyle, Mesnevî arasındaki bazı benzerliklerden bahseden Gölpınarlı, "hasılı, "Maârif"te geçen bahisleri, Tebrîzî Şemseddîn'in "Makâlât"ında, "Mesnevî"de, Sultan Veled'in "İbtidâ-nâme"sinde, "Fîhî Mâ Fîh"te ve ilk Mevlevî kaynaklarında bulmaktayız ve bu sûretle Mevlevî eserlerinin birbirlerini izah ve şerh eden bir bütün olduğunu görmekteyiz" demektedir.¹¹⁶

2.7.6. Sohbet Şeyhi Şems-i Tebrîzî ve Eseri "Makâlât"

Mesnevî ve bilhassa Divân-ı Kebîr'de ismi geçen Şems-i Tebrîzî ile Mevlânâ arasındaki ilgi, tıpkı Hızır ile Hz. Mûsâ arasındaki ilgi gibidir. Dolayısıyla Mevlânâ bir çok ilahi sırları ve manevi bilgileri ondan almıştır.¹¹⁷

Mevlânâ ve Mesnevî üzerinde bu zatın ve eserinin etkisi de çok büyüktür.¹¹⁸ Hatta bazılarına göre, Mevlânâ'nın ve Mevlevîliğin künhünün, Şems'in eseri olan "Makâlât"ta bulunduğu belirtilir.¹¹⁹ Fûrûzanfer ve Gölpınarlı, Mesnevî'de ve Divân-ı Kebîr'deki bazı hikâyeler, bahisler, mazmûnlar, temsiller, ve telmihlerin aynen bu kitaptan alındığını söylemekte ve bazı örnekler vermektedirler.¹²⁰

2.7.7. İlk Halîfesi Selâheddîn Zerkûbî

Tahsili olmayan, fakat büyük bir velî ve ârif olan bu insanın sohbetleri, Mevlânâ'yı heyecanlı ve dalgalı halinden, sükûnete kavuşturmuştu. Zaten Şems-i Tebrîzî'nin kayboluşundan sonra onun muhabbetiyle yazdığı, çöşkün, dalgalı ve heyecanlı terennümleri ile Divân-ı Kebîr'i meydana getiren Mevlânâ, bu zatın sohbetleriyle kendine gelmiş, durulmuş ve olgun eseri Mesnevî'yi yazmaya veya yazdırmaya hazır hale gelmişti.¹²¹

2.7.8. İkinci Halîfesi, Mesnevî'nin Yazılma Sebebi ve Kâtibi Hüsâmeddîn Çelebi

Daha önce de geçtiği gibi,¹²² bu müridi ve ikinci halîfesi, Mesnevî'nin yazılmasını Mevlânâ'dan talep etmiş, Mevlânâ da daha önce yazmış olduğu ilk onsekiz beyti çıkarıp ona okuyarak, "eğer sen yazarsan bende söylerim" demiş, o da kabul etmiş; böylece Mesnevî, Mevlânâ tarafından söylenmiş, Hüsâmeddîn Çelebi tarafından da yazılmış ve Mesnevî'nin yazılmasının sebebi bu müridi olmuştur.

¹¹⁴ el-Afgânî, s.63 vd.

¹¹⁵ Bkz. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 48-64; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 45-9; Lütfullah Cebeci, *Mevlânâ ve İslâm*, İstanbul, 1996, s. 94

¹¹⁶ Gölpınarlı, (Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî), *Maârif*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, 1973, s. sunuş 20-1

¹¹⁷ Bkz., çalışmanın "Şems-i Tebrîzî ve Mevlânâ'nın Hayatındaki Yeri" kısmı.

¹¹⁸ Abdülmün'im el-Hafenî, el-Mevsû'âtul-Felsefiyye (A Philosophical Encyclopedia), Beyrût, 1406/1986, s. 218

¹¹⁹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 83; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 27

¹²⁰ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 122; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 101

¹²¹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 126 vd.; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 110 vd.

¹²² Geniş bilgi için bakınız: "Mesnevî'nin Yazılış Sebebi"

2.7.9. Muhyiddîn b. Arabî ve Onun Talebesi ve Üvey Oğlu Sadreddîn Konevî

Mevlânâ, tahsil için gittiği Şam'da, Muhyiddîn b. Arabî ile görüşmüş, onun sohbetlerine katılmış ve kendisinden istifade etmiştir. Mesnevî'ye Hakîm olan Vahdet-i Vucud inancının önemli amillerinden biri bu olmuştur. Üvey oğlu ve talebesi Konevî de Mevlânâ'nın dostlarından ve arkadaşlarından idi. Onunla sohbet eder ve ilmî münazaralar yaparlardı. Vahdet-i vücut fikrini Mevlânâ'ya aktaranlardandır.¹²³

Dolayısıyla bu iki alim ve mutasavvıf ve eserlerini de, Mesnevî'nin kaynaklarından saymak çok İsbâbetli olacaktır.

2.7.10. Gazneli Şair Hakîm-i Senâî ve Eseri "Hadîkatu'l- Hakîka"

Mevlânâ, bizzat kendisi, Hakîm Senâî'nin tâbîlerinden olduğunu ve onun fikirlerini savunduğunu söylemektedir. O, "Attâr baş idi, Senâî onun iki gözü, bizse Senâî ve Attâr'ın izinden yürüdük." demektedir.¹²⁴ Mevlânâ onun, "Hadîkatu'l- Hakîka" kitabını çok sever ve okurdu. Senâî ârif, âbid ve şair bir zattı. "İlâhi-nâme" olarak bilinen "Divân", ilâhî hakikatlerden ve hikmetlerden bahseden 30 bin beyitten fazla bir divândır. Mesnevî bu divân tarzındadır, ve onun tesiriyle yazılmıştır.¹²⁵

2.7.11. Ferîduddîn-i Attâr ve Eserleri

Mevlânâ, babası ile birlikte Belh'den göç ederken, kabile Attâr'ın bulunduğu Nişabur'a uğramış, Attâr, Bahâeddîn Vele'di karşılaşmış, sevgi ve saygı göstermiş, Mevlânâ'daki kabiliyeti fark ederek ona iltifatlarda bulunmuş, takdir etmiş ve Esrâr-nâme isimli kitabını ona hediye etmiştir.¹²⁶

Mevlânâ, "Esrâr-nâme" ile babasının Maârifini çok sever ve elinden düşürmezdi.¹²⁷ Mevlânâ, Attâr'ın bu eserinden başka diğer eserlerini de okumuş, onlardan Mesnevî'de iktibaslarda bulunmuştur.¹²⁸

Mevlânâ'nın zirveye ulaştığı tahkiye ve temsil ile anlatım üslûbunda Attâr'ın büyük tesiri olmuştur.¹²⁹

2.7.12. İmam-ı Gazâlî ve Eserleri

Mevlânâ ve Mesnevî'ye kaynaklık yapmış büyük insanlardan bir de, İmam-ı Gazâlî ve eserleridir. Her ne kadar Mevlânâ, ona yetişememiş olsa bile, eserleri okuyarak onlardan faydalandığı kesindir.¹³⁰

2.7.13. Çevresinin Kültürü ve Atasözleri

Bu konuyla ilgili olarak Gölpinarlı şunları söyler:

"Mevlânâ'nın şiirinde halk hikayeleri gibi atasözleri, halk tarafından kullanılan mecazlar ve halk inanışları da vardır. Hatta, "onun şiirleri bu halk unsurlarıyla yoğrulmuştur", dersek, mübalağa etmiş olmayız"¹³¹

¹²³ Geniş bilgi için bu çalışmanın ilgili bölümlerine bakınız.

¹²⁴ Devletşâh, I,161; Köprülü, s. 195; Gölpinarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 75; el-Afgânî s. 173

¹²⁵ Devletşâh, I,166-7

¹²⁶ Bkz. Banarlı, Res. Türk Ed. Tar., I,314; Fîrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, s. 24-5; Gölpinarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 44-5

¹²⁷ Geniş bilgi için bu çalışmanın ilgili bölümlerine bakınız.

¹²⁸ İktibaslar için bkz., Ferîduddîn Attâr, İlahinâme, s. X-XI

¹²⁹ Ferîduddîn Attâr, İlahinâme, s. XI

¹³⁰ el-Afgânî, s. 170

¹³¹ Gölpinarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 262. Bu konuda yapılmış müstakil bir çalışma için bkz., Hacı Ahmet Sevgi, Mevlânâ'nın Mesnevisinde Devrin Örf ve Âdetleriyle İlgili Bilgiler, Kayseri, 1994

2.7.14. Yunan Felsefesi ve Diğer Felsefeler

Rumca'yı da bildiği ifade edilen Mevlânâ, Yunan şairleriyle, filozoflarının eserlerini aslı metinlerinden okumuş, bazı rahiplerle görüşüp sohbet etmiştir. Böylece Yunan felsefesine aşına olan Mevlânâ, ayrıca İran mitolojisini, Batlamyus anlayışını, Şark rûhunun işlediği Leyla u Mecnun, Vâmık u Azra, Ferhad u Şirin gibi efsaneleri, yıldız bilgisini, hasılı İslâm kültürünün yanısıra Yunan, Mısır, Hind ve İran kültürünü de büyük ölçüde biliyor ve onların doğrularından istifade ediyordu.¹³²

2.7.15. Mesnevî'nin Diğer Kaynakları

Mesnevî'ye, yukarıda saydığımız kaynaklara ilaveten, zamanına kadar yazılmış pek çok meşhur eser de kaynaklık etmiştir. Mevlânâ Mesnevî'sini yazdırırken okuduğu, değil sadece İslâm, zamanında mevcut bulunan dünya klasikleri arasında sayılabilecek birçok eseri, sınırsız bilgi dünyasında yoğunmuş ve onlardan çok güzel bir şekilde istifade etmiştir.

Zamanının teâmülû icabı bu eserlerden aldığı bilgilere kaynak göstermemiş ise de, zaman zaman gördüğü ve okuduğu eserlerin bazısını ismen zikretmiş, fakat çoğunun ismini ise zikretmemiştir.

2.7.15.1. İsmen Zikredilen Eserler

1. İmâm-ı Kuşeyrî'nin "*Rîsâle-i Kuşeyriye*"si. Bu eser, Mesnevî'nin 6. cildinin 2655/2678. beytinde geçmektedir.

2. Yine aynı beyitte geçen Ebû Talib el-Mekkî'nin "*Kûtu'l- Kulûb*" isimli eseri.

3. Firdevsi'nin "*Şâh-nâme*"si, 4.cilt 3464/3486. beyitte geçmekte.

4. Filozof Beydeba'nın "*Kelile ve Dimme*" isimli eseri bir kaç yerde ve yukarıdaki "*Şahname*"nin geçtiği yerde geçmekte.

5. İmam-ı Buhari ve Müslim'in "*Sahih*"leri ise 1. cild 3470/3570 de geçiyor.

6. Bunlardan başka, başta *Kur'an-ı Kerim* olmak üzere, *İncil*, *Tevrat*, *İlahi-nâme*, *Husrev ve Şirin*, *Veys ve Ramin*, *Makâlât* (Muhammed Sururzî); fıkıhtan *Muhît* ve *Vasîd* gibi eserlerin ismi geçmekte, Büyük Arap dili ve edebiyatı alimi Sibeveyh'ten nakiller vermekte ve Ebû Hanîfe, Şafîî, İmriü'l- Kays, Fahrreddîn-i Râzî'den bahsetmektedir.

2.7.15.2. İsmen Zikredilmeyen Eserler

Ömrünün çoğunu Mevlânâ ve Mesnevî araştırmalarına ayırmış, değerli bilim adamı ve Mevlânâ uzmanı Fûrûzanfer,¹³³ "*Meâhiz-ı Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî*" adlı Farsça eserinde; Mesnevî'ye kaynaklık etmiş, ancak Mesnevî'de isimleri verilmemiş birçok eseri¹³⁴ tespit ederek

¹³² Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 256-7

¹³³ Feridun Nafiz Uzluk, *Fûrûzanfer - Mevlânâ Celâleddîn Tercümesi*, (çevirenin önsözünde) s. IX-XIII; Orhan Bilgin, "Bedüzzaman Fûrûzanfer" mad., *DİA*, V,327-8

¹³⁴ Bizim de hakkında aynı kanaati taşıdığımız bu eserler, İslâmî ilimlerin klasik sınıflandırılmasına ve meşhur isimlerine göre şunlardır: *Tefsîr* ve *Üsûlu İle ilgili Olanlar*: Tefsîr-i Ebû'l- Fütûh-i Râzî - Cemaluddin Hüseyin er-Râzî (Farsça Tefsîr, VI. asır), Tefsîr-i Kebîr - Fahrreddîn er-Râzî, Tefsîr-i Nisâbü'rî - Nizâmuddin Hasan el- Kûmî, Tefsîr-i Taberî - İbn Cerîr et-Taberî - Tefsîr-i Zemahşerî - Zemahşerî, Tefsîr-i Sülemî - Sülemî, Müfredât - Râgıb İsfehânî, Esbâbu'n- Nüzûl - Vahidî. *Hadîs ve Ricâl Kitapları*: Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Delâilü'n- Nübüvve - Ebû Nu'aym el-İsfehânî, Muvatta - İmâm Mâlik, Müstedrek - el-Hâkim en-Nisâbü'rî, Nevâdirü'l- Usûl - el-Hâkim et-Tirmizî, Sıfâtü's- Safve - Abdurrahmân b. İbnu'l- Cevzî, Tabakât - İbn Sa'd, Usdu'l- Çâbe - İbnü'l- Esf. *Fıkıh İle ilgili Olanlar*: Hidâye - el-Merğînânî. *Kelâm İle ilgili Olanlar*: el-Milel ve'n- Nihal - Şehristânî. *Tasavvuf İle ilgili Olanlar*: Esrârü't- Tevhîd - Muhammed b. Münevver b. Ebî Daîd, Hilyetu'l- Evliyâ - Ebû Nu'aym el-İsfehânî, el-Luma' - Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, Keşfu'l- Mahcûb - Hucvûrî, Telbîsu İblîs - İbn Kayyım el-Cevziyye. *Hikmet ve Felsefe İle ilgili Olanlar*: İskender-nâme ve Divân-ı Mecnûn - Nizâmî, Merzubân-nâme - Merzubân b. Rüstem b. Şervin, Rabî'u'l- Ebrâr - Zemahşerî, Cevâmî'u'l- Hikâyât - 'Avfî, Acâib-nâme (Acâibu'l- Buldân) - Ebû'l- Müeyyed el-Belhî, Muhâdârâtü'l- Udebâ - er-Râgıb el-İsfehânî, Nesrüd- Dürer - Ebû Saîd, Kâbüs-name - Keykâvûs, Sindbâd-nâme - Meçhûl (Rûdeki'nin Farsça manzûm çevirisi). *Lügat ve Belagat ile ilgili olanlar*: Nehcü'l- Belağa - Hz Ali, Kitâbu'l- Hayavân ve el-Beyân ve't- Tebyîn ve Kitâbu'l- Buhelâ - Câhiz, el-İkdu'l-Ferîd -

Mesnevî'deki bilgilerle, o eserlerdeki bilgileri karşılaştırmış, Mevlânâ'nın bu eserleri okuyup, ilgili bilgileri oralardan aldığını ortaya koymuştur.¹³⁵

Görüldüğü gibi, Mevlânâ Mesnevî'yi yazarken başta Kur'an-ı Kerim, İncil, Tevrat ve hadîs kitapları olmak üzere, İslâm ve dünya klasiklerinden faydalanmış, asrının ilim ve kültürüne tamamen vakıf olmuş, hatta "ilim müminin yitik malıdır, onu nerede görse alır", "İlim Çin'de de olsa onu talep ediniz" hadîsleri gereğine göre davranarak, hikaye ve masal kitaplarından, Çin, Hint, İran, Yunan felsefelerinden, babası ve hocalarından faydalanmış, bu bildiklerini keskin zekası, kuvvetli hafızası, engin rûhu sayesinde sentez ederek, yüce Rabbinin yardım ve ilhamıyla Mesnevî'yi meydana getirmiştir.¹³⁶

2.8. DİBÂCESİ VE İLK ONSEKİZ BEYTİ

Mesnevî'yi daha iyi anlayabilmek için, mukaddimesi olan dibâce ile ilk onsekiz beytini tezimize almayı uygun gördük. Böylece tezimize konu olan bu kitaba, kapısından girmiş ve daha isâbetli kararlar vermiş olacağız.

2.8.1. Dibâcesi

Mesnevî'nin mukaddimesi olan bu dibâcede¹³⁷ Mevlânâ, bazı nükteler, kinâyeler, istiâreler, teşbihler, mecâzlar, rumûzlar ve işâretler kullanarak, beyân ve bedîî sanatlarını icra etmiş, vecîz ve belîğ bir giriş yazmıştır.¹³⁸ Bu sanatları bilmeyen kimseler bu ifadeleri anlayamamış, kinayeyi hakikat zannederek, işâretlerden de bir şey anlamadan Mevlânâ'yı ve Mesnevî'yi tenkid etmişlerdir. Mesnevî'nin yazılıp bitirilmesinden sonra yazıldığı anlaşılan bu mukaddime, Arapça olarak kaleme alınmıştır ki, bu da Mevlânâ'nın ne kadar güzel Arapça bilip yazdığını göstermektedir.

Bu dibâce, çok vecîz ve edebî olduğundan izaha muhtaç bir kısımdır. Ayrıca zâhirine bakıldığında kabul edilemeyecek gibi gelen yerleri vardır. Ancak izah edildikten ve iyice düşünüldükten sonra, makûl ve makbûl olduğu anlaşılır.¹³⁹

Bu dibâcenin tercümesi şöyledir:

Bismillâhirrahmânirrahîm,

"Bu, Mesnevî kitabıdır. Bu kitap, Allah'a ulaşmanın ve gerçek bilginin sırlarını açıklama hususunda dinin asıllarının asıllarının asıllarıdır. Yine bu kitap, Allah'ın en büyük fıkhu, en parlak şeriati ve en açık bir delilidir. Onun nûru, sabahlardan daha fazla aydınlık veren, içinde kandil yanan bir kandillik gibidir. Mesnevî, çeşitli pınar ve dalları bulunan, gönüllerin cennetleridir. O

İbn Abdi Rabbih, Kitabu'l- Egânî - Ebu'l- Ferec el-İsfehânî, 'Uyûnu'l- Ahbâr - İbn Kuteybe, Mu'cemu'l Udebâ ve Mu'cemu'l- Buldân - Yakut el-Hamevî, Divân-ı Mütenebbî - el-Mütenebbi, Mu'cemu'l- Emsâl - Meydânî, Mu'cemu's- Şuarâ - Merzubânî, Sihah-ı Cevherî - Cevherî, el-Kitâb - Sibeveyh, Tâcu'l- 'Ârus - ez-Zebidî, Kitâbu'l- Ezkiyâ - Ebu'l- Ferec İbn Kayyım İbnü'l- Cevzî. *Tarih ve Tıp İle ilgili Olanlar*: Tarih-i Taberî - İbn Cerîr et- Taberî, Kasasul- Enbiyâ - Saâlebî, Siretu İbni Hişâm - İbn Hişâm, el-Kâmil fi'l- Târîh - İbnu'l- Esîr, en-Nucûmu'z- Zâhire - İbn Tağriberdî, Letâif - Ubeyd-i Zâkânî, Tarihu Bağdat - el-Bağdadî, Tarih-i Beyhâkî - Beyhâkî, Kasas-ı Enbiyâ - Kisâfî, el-Bidâye ve'n- Nihâye - İbn Kesîr. *Tıp İle İlgili Olanlar*: el-Kânûn - İbn Sînâ, Zahîre-i Harzemşâh - İsmâil Curcânî.

¹³⁵ Fütûzanfer, Meâhız-ı Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî, s. mukaddime, A-D

¹³⁶ Geniş bilgi için bkz., Fütûzanfer, Meâhız-ı Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî

¹³⁷ Eskiden alimler, yazdıkları kitaplara vecîz, belîğ ve bedî' ve beyân sanatlarıyla süslü bir önsöz (dibâce) yazarlardı. Mevlânâ da bu yolu takip ederek, Mesnevî'sine böyle bir önsöz yazmıştır.

¹³⁸ Bu sanatlar için bkz., Tâhiru'l- Mevlevî, Edebiyat Lügati, s. 49, 88, 168 ve Şerh-i Mesnevî, I,26, 71, 96; Ali el-Cârim ve M. Emîn, el-Belâgatü'l- Vâdiha (Beyân, Me'ânî, Bedî'), Mısır, 1383/1963, 17. Baskı, s. 20, 71, 77, 98, 124

¹³⁹ el-Afğânî, s. 101. Dibâce, tarafımızdan geniş bir şekilde açıklanmakta olup, fazla yer almaması için, çalışmaya ilave edilmemiştir.

pmarlardan, bu yolun yolcuları tarafından "selsebil", makam ve keramet ehli tarafından "en hayırlı makam ve en güzel istirahat yeri" olarak anılan bir pmar vardır ki, iyiler orada yerler ve içerler, hür kimseler de neşelenip coşarlar. Bu Mesnevî sabırlılara su, Firavun'un soyuna ve kafirlere hasret olan Mısır'ın Nil nehri gibidir. Nitekim Yüce Allah buyurmuştur ki: "(Allah) onunla bir çoklarını şaşırıyor, bir çoklarını da yola getiriyor." (Bakara, 2/26) Muhakkak ki, bu kitap, gönüllerin şifası, hüznlerin gidericisi, Kur'ân'ın açıklayıcısı, rızıkların bollaştırıcısı, huyların güzelleştiricisidir. Kerim ve salih olan katipler elleriyle yazılmıştır. Temiz olanlardan başkasını, Mesnevî'ye dokunmaktan men ederler.¹⁴⁰ Dolayısıyla, ne önden ne de arkadan ona batıl yol bulamaz. Zira Allah onu koruyup gözeticidir. O en iyi koruyan ve merhametlilerin en merhametlisidir. Bu Mesnevî'nin, Yüce Allah'ın takdığı daha nice lakapları da vardır. Ancak biz azla ihtisâr ettik. Zira az çoğa, bir damla su, bir göle ve bir avuç dane büyük bir harmana delâlet eder.

Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç ve zayıf bir kul olan bu Belhli Hüseyin oğlu Muhammed oğlu Muhammed -Allah onun Mesnevî'nin yazılması hususundaki gayretini kabul etsin- der ki: Garip ve nadir hikayeleri, parlak makaleleri, âşıkâr delilleri, zahidlerin yolunu, abidlerin bahçesini içine alan, sözü az, fakat anlamı çok olan bu Manzûm Mesnevî'yi, efendim, bel bağladığım, güvendiğim, bedenimdeki rûh gibi olan, bu günümün ve yarınımın azığı olan kişinin, dileği ile (isteğiyle) genişçe yazmak için çalıştım. O kişi, ariflerin önderi, hidâyet ve yakîn erbâbının imamı, insanların yardımcısı, gönül ve akılların emîni, Allah'ın mahlukatı arasındaki emaneti, yarattıkları içindeki seçkini, peygamberine tavsiye ettiği, seçkin kulları arasında gizlediği, arş hazinelerinin anahtarı, yeryüzü definelerinin emini, faziletler sahibi, dinin ve Hakk'ın keskin kılıcı, Ahi Türkoğlu diye tanınmış, Hasan oğlu Muhammed oğlu (Hüsâmeddîn) Hasan'dır. O zamanının Ebâ Yezîd'i, asrının Cüneyd'i, aslı Urmiyeli olan siddîk oğlu siddîktir. Allah onlardan razı olsun. O, -Allah kendisinin ve halîfelerinin rûhunu takdis etsin- "Kürt olarak yattım, Arap olarak kalktım" diyen mükerrrem şeyhin sülalesindedir. O, ne güzel selef, bu ne güzel haleftir.

Öyle bir soyu vardır ki güneş bile kaftanını üstlerine atmış;

Öyle bir aslı var ki, yıldızlar bile onlara ışıklarını yaymış.

Onların dergahı, ümerâzâdelerin yöneldikleri ikbâl kıblesi ve lutfu, ihsan taliblerinin etrafında dolaştığı istek kâ'besi olmaktan hali olmasın. Keza (Hüsâmeddîn Çelebi'nin kapısı) yıldızlar doğdukça, güneş parladıkça (gece-güzdüz) Rabbânî basîret sahiplerinin, rûhânîlerin, semâvîlerin, arşîlerin, nûrîlerin, hem sâkit hem nâzır, hem gâib hem hâzır olanların, eski-püskü libaslar içindeki sultanların, kabileler eşrâfının, faziletler ashâbının, delâlet nurlarının, sarılacağı bir makam olsun. Âmîn, yâ Rabbelâlemin. Bu duâ reddolunmayacak bir duâdır. Çünkü o mahlukatın her sınıfına şamildir. Hamd yalnız Alemlerin Rabbine mahsustur. Allah'ın salâtı, yarattıklarının en hayırlısı olan Muhammed'e ve onun pak ve temiz âline olsun.¹⁴¹

2.8.2. İlk Onsekiz Beyti

"Mevlânâ'da ne varsa Mesnevî'de de o vardır ve Mesnevî'de ne varsa bu eserin, bizzat Mevlânâ'nın eliyle yazılan ilk 18 beytinde de o vardır."¹⁴² sözü meşhur olmuş ve tabiri caizse bu ilk 18 beyit Mesnevî'nin adeta "fatihâ"sı ve özeti sayılmıştır.

Bu ilk onsekiz beytin tercemesi şöyledir:

"Bismillâhirrahmânirrahîm

Dinle neyden, duy, neler söyler sana,

Sızlanır hep ayrılıklardan yana:

Kestiler sazlık içinden, der, beni;

¹⁴⁰ Bazı nüshalarda burada "O alemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir." cümlesi vardır.

¹⁴¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, (s.) I,3-4/6-7

¹⁴² Banarlı, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, s. 219

Dinler, ağlar; hem kadın, hem er beni.
 Göğsü, göz göz ayrılık delsin de bir,
 Sen, o gün benden işit, özlem nedir?
 Her kim, aslından uzak düşsün: Arar;
 Asl'a dönmekçin bir uygun gün arar.
 Dost'a kâh yoldaş olup, kâh düşmana,
 İnlüyip sesler duyurdum her yana.
 Dost olur -zannınca- her insan bana,
 Sırlarım gel gör ki, meçhûldür ona.
 Sırlarım olmaz iniltimden uzak,
 Her göz etmez fark, işitmez her kulak.
 Saklı olmaz birinden can ve ten,
 Cânı görmekçin izin yok bil ki sen!
 Bir ateştir, yel değildir ney sesi;
 Kim ateşsizdir, yok olsun böylesi.
 Sevgiden ağlar eğer ađlarsa ney,
 Sevgiden çağlar eğer çağlarsa mey.
 Ney o şeydir, perde yırtıp perdesi,
 Dost edinmiş dosta hasret herkesi.
 Hem devadır ney denen şey hem zehir,
 Bir bulunmaz arkadaşdır, hemfikir.
 Anlatır ney; aşk-ı Mecnun'un nedir,
 Kanlı bir yoldan haber vermektedir.
 Müşteri ancak kulak; söz satsa dil,
 Ancak âşık akla mahrem, böyle bil!
 Derdimizden gün zamansız dolmada,
 Her yanlış, bir günle yoldaş olmada.
 "Geçti gün!" der, etmeyiz yersiz keder;
 Var ol, ey sen tertemiz insan, yeter!
 Kandı her varlık; balık kanmaz suya,
 Rızık eğer eksikse; gün dolsun mu ya!
 Anlamaz olgun adamdan, ham adam;
 Söz hem az, hem öz gerektir vesselam.¹⁴³

Mesnevî "Meğz-ı Kur'ân" olduğuna göre bu ilk onsekiz beyte Mesnevî'nin fatihası ünvanını vermek yerinde olacaktır. Çünkü bu beyitler, Mesnevî'ye girmezden önce, onun derinliklerine açılmış birer penceredir ki, Mesnevî'nin hakikat lem'aları; gören gözlere, duyan kalplere buradan aksetmektedir. İşte bunun için bu onsekiz beyte mevleviler, arifler büyük ehemmiyet vermişler ve

¹⁴³ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,1-18/1-18. Bu tercüme, Abdullah Öztemiz tarafından, Mesnevî'nin kendi vezni ile manzûm olarak yaptığı tercümesinden alınmıştır. Bkz. Öztemiz, *Mevlânâ, Mesnevî*, s. 17-8. Bu beyitlerin de geniş bir açıklamasını yapmış ve hazırlamış olmamıza rağmen, yine tezimizin fazla uzun olmaması için buraya almayı uygun görmedik.

yalnız bu Mesnevîler üzerine çok kıymetli şerhler ve tefsîrler yazmışlardır ki, Mesnevî'yi mutâlaa edenler, ancak bu nurlu kandille içeriye girerler ve gittikçe hakikati sezerler.¹⁴⁴

Nitekim Hazreti Şârih ünvanına layık görülmüş, gerçektende Mesnevî'ye en kıymetli şerhi yazan İsmail Ankaravî bu onsekiz beyte, "Fâtihu'l- Ebyât" isimli bir şerh yazmış, bu anahtarla Mesnevî'nin hakikat sırlarının anlaşılacağına işâret etmiştir. Yine İsmail Hakkı Bursevî bu ilk beyitlerden 738. beyte kadar iki ciltlik müstakil bir şerh yazmıştır.¹⁴⁵ Mesnevî'ye şerh yazanların hemen hepsi de bu beyitlerin şerhini uzun uzadıya yazmış bunlara ayrı bir önem vermişlerdir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Koner, s. 1

¹⁴⁵ Bu eser, "Rûhu'l- Mesnevî" isimli olup, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1287/1870 yılında basılmıştır.

¹⁴⁶ Bu ilk beyitler üzerine yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz., Önder vd., **Mevlânâ Bibliyografyası**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEFSİR AÇISINDAN MESNEVÎ

Şunu belirtmek gerekir ki, Mevlânâ, Mesnevî'sini bir tefsîr kitabı olsun diye yazmamıştır. Daha önce de geçtiği gibi, Mesnevî'nin asıl yazılış gayesi, "marifetullâh" yolcularına bir rehber kitabı, bir el kitabı olmasıdır.

İmam Şafî'nin şöyle bir sözü vardır: "Ümmetin alimlerinin bütün söyledikleri, hadîs-i şerîfleri açıklamak içindir. Hadîslerin bütün açıklamaları da, Kur'ân âyetlerini izah etmek içindir."¹ Öyleyse, Mesnevî de, hadîs-i şerîflerden ve âyet-i kerimelerden müstağni olamazdı. Nitekim bir çok hadîs ve âyetin geçtiği Mesnevî, bunların şerh ve tefsîrlerine ait bir çok bilgiyi de kapsamaktadır. Dolayısıyla Mesnevî'yi, Kur'ân'ın *kısmî* veya *mevzû'î* bir tefsîri saymak mümkündür. Kur'ân'ın asıl gayesi olan, insan ve cinlere rehberlik etmesiyle,² Mesnevî'nin yazılış gayesi karşılaştırıldığında, aralarında sıkı bir irtibat gözükmemektedir. Bu da, Mesnevî'yi tefsîr açısından incelemenin önemi için yeterli bir sebeptir. Ancak Mesnevî'yi alışlagelmiş bir tefsîr gözüyle değil de, Kur'ân'ın bu gayesini açıklaması açısından ele almak ve o gözle incelemek gerekmektedir.

3.1. MEVLÂNÂ, ESERLERİ VE TEFSİR

Tefsîr açısından Mesnevî'yi değerlendirmeden önce, onun müellifi olan Mevlânâ'yı bu açıdan değerlendirip, Kur'ân'ı tefsîr metodundan bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü müfessir olmayan bir müellifin eserinin, tefsîrle ilgisi olmayacağı gibi, tefsîr açısından da değerlendirilmesi mümkün olmayacaktır. Ancak her müfessirin, tefsîr kitabının bulunması da şart değildir. Öyleyse önce, Mevlânâ bir müfessir sayılır mı, sayılmaz mı? Şâyet bir müfessir sayılırsa nasıl bir müfessirdir, tefsîrdeki metodu nedir? sorularına cevap vermemiz gerekecektir. Ayrıca, konu işlenirken de görüleceği gibi, Mesnevî, müstakil bir tefsîr kitabı olmadığından, Mevlânâ'nın tefsîrle ilgili görüşlerini daha geniş bir açıdan değerlendirmek için, onun diğer manzûm ve mensûr eserlerini de tefsîr açısından, özetle bile olsa, değerlendirip, yeri geldiğinde onlardan faydalanmak da gerekmektedir. O halde önce Mevlânâ, sonra Mesnevî'den başka eserleri (genel olarak), daha sonra da, Mesnevî, özel olarak tefsîr ilmi açısından değerlendirilip örnekler verilerek ve gerektiğinde tefsîrle ilgili bazı meşhur kitaplarla karşılaştırmalar yapılarak, tezin konusu işlenecektir.

3.1.1. MEVLÂNÂ VE TEFSİR

Biraz önce belirttiğimiz gibi, burada Mevlânâ'yı bir müfessir olarak değerlendirip, tefsîrindeki metodu hakkında bilgi vereceğiz.

3.1.1.1. Bir Müfessir Olarak

Değerlendirmemize "Mevlânâ bir müfessir midir?" sorusuna cevap arayarak başlayacağız. Böyle bir soruya başlangıçta, "evet, bizce o bir müfessirdir." diyeceğiz. Çünkü eserlerine

¹ es-Suyûtî, el-İtkân, II,1025

² İlgili âyetler için bkz., İsrâ, 17/9, 88-9; Kamer, 54/17; Yûsuf, 12/2; Fussilet, 41/3; Şûrâ, 42/7; Zâriyât, 51/56; Cinn, 72/1 vd.

baktığımızda,³ onun iyi bir müfessir sayılmasını gerektirecek tefsîr ilmine sahip olduğunu görmekteyiz. Aynı soruyu benzeri alimler için de sorabiliriz. Mesela İmam-ı Gazâlî bir müfessir midir? Bu soruya nasıl cevap vermemiz gerekecektir? “Değildir” dersek, Hücetü'l- İslâm ünvanına layık görülüş büyük bir İslâm alimini, normal bir müfessir kadar da müfessir saymamış olacağız. Onun için, “tefsîr ilmini veya tefsîri bilmiyor.” demiş olacağız. Halbuki, “eserleri içerisinde, müstakil bir tefsîr kitabı yok” diye onu, bir müfessir saymamamın yanlış olacağı kanaatindeyiz. Ne var ki, *müfessir tabakat kitaplarını* yazanlar, tefsîr kitabı olanları müfessir olarak eserlerine almış ve onlardan bahsetmişlerdir. İşte Mevlânâ da Gazâlî gibi, “*Tabakâtu'l- Müfessirîn*” kitaplarında yer almamasına rağmen, tefsîr ve tefsîr usûlü ilmine vâkıf, büyük müfessirlerden sayılabilecek bir alimdir. Eserlerinde yeri geldikçe bunu ortaya koymaktadır. Müstakil bir tefsîr veya tefsîr usûlü kitabı yazmamasının sebebi ise, o sırf tefsîr yapmak veya yazmak için tefsîrdan bahsetmeyip, bu işi bir irşad ve gaye için yapmış olmasıdır.⁴ Nitekim o, Şems-i Tebrîzî'nin: “Bu nefisle savaşmak, riyâzet etmek, tekrar tekrar zâhirî ilimlerle uğraşmaktan gayeniz nedir?” sorusuna, “Şeriatin yolunda gitmektir” demiş, fakat Şems ona, bunların hepsinin işin dış yüzü olduğunu, asıl ilmin, malûma (Allah) eriştiren ilim olduğunu, Senâî'nin şu beytini de okuyarak, bildirmişti:

İlim, eğer seni senden almıyorsa,

Bilgisizlik, bu ilimden yüz defa daha iyidir.⁵

Şems'in bu ve benzeri telkinleri sonucu Mevlânâ, zaten sûfi babasının yolundan giden bir alim iken, iyice sûfliğe yönelmiş, o da diğer sûfiler gibi, zâhir ilmini ve kitap yazmayı matlûptan uzaklaştıran bir perde sayarak, tefsîr vb. kitap yazma yoluna gitmemiş; arif ve kamil insanların yetişmesine çalışmıştır.⁶

O, kitap yazmayı akl-ı cüz'î olan beşer işi görür; akl-ı küllînin işinin ise, kitap yazmaktan müstağni olarak, kalb ve rûha tesir etmek olduğunu söyledikten sonra, kitap yazmayı da tam olarak terketmeyi tavsiye etmez, “gerektiğinde kitap da yazmalıdır.” der.⁷

Mevlânâ'nın, kitap yazma hususundaki genel kanaati bu olmakla beraber, diğer İslâm alimleri gibi, insanların hak yolda gitmesi, Allah'ın rızasının kazanılması için, Kur'ân menbândan istifade ederek âyetlerden feyz ve ilham almış, fırka, mezheb ve dinler arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Onun eserlerindeki esas ölçüsü, Kur'ân ve Sünnet olmuştur. Mevlânâ, Kur'ân'daki Âdem, Nûh, İbrâhîm, Yakûb, Yûsuf, Yûnus, Mûsâ, İsâ gibi peygamberlerin kıssalarından, Ashâb-ı Kehf, Bel'am b. Bâûr, Hârût, Mârût ve Yahudiler gibi konulardan, helak olan kavimler ve onların helak sebeplerinden bahseden vb. âyetleri ele alıp açıklamış ve tefsîr etmiştir. Verdiği

³ “Tefsîr Usûlü” ve “Tefsîr Açısından Mesnevî” kısımlarında, bu mevzu ile ilgili çeşitli örneklerle geniş bilgi verilecektir.

⁴ Bu gaye, Mevlânâ'ya göre, Yüce Allah'ın rızası ve sevgisidir. O, bu konuda, “Ben, kafiye düşündükçe, sevgili, “senin işin ancak benim yüzümü düşünmek olsun.” der. / “Düşünce sayfasına kafiye yazma! Saâdet düzeni için kafiye sensin. / Sana kelime düşünmeye izin yok! Söz, üzüm bağının çöpten ve dikenden duvardır. / Harfî, sesi ve sözü ortadan kaldır ki, onlardan ayrı olarak mana sana erişsin.”” demektedir. Mevlânâ, *Mesnevî*, I,1729 vd./1795 vd.

⁵ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 79

⁶ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 121. Bilindiği gibi o, eserlerini bizzat kendisi yazmamış; bir kısım eserleri, talebeleri ve müritleri tarafından toplanmış, bir kısmı da müritlerinin ısrarı üzerine Mevlânâ tarafından yazdırılmıştır. Mevlânâ, kitap ve ilim olarak bizzat Kur'ân ve sünneti yeterli görüyordu. O, kitap yazmak hususunda şunları söylemektedir: “Akl-ı cüz'î baştan başa defterler karartır (kitaplar telif eder). Akl-ı küllî ise, ufukları ay nurlarıyla doldurur. / Akl-ı küllî aktan, karadan (kağıt ve mürekkeple eser yazmaktan) müstağnidir. Çünkü onun ayının nûru, rûha ve kalbe akseder. / Bu kara ve aktan (kitaplardan) kadr u şeref bulanlar varsa da, onlar da o kadir gecesi gibi olan ve yıldız misâli parlayan akl-ı küllînin ilhamı eseridir.” Mevlânâ, *Mesnevî*, III,2530 vd./2543 vd.

⁷ Mevlânâ: “Ey kendisinde söylemek ve sözünde menfaat vermek hassası bulunan kimse! Söyle ve yaz ki, bu hal ırmak kazar da, bizden asırlarca sonra geleceklere su (âb-ı hayat gibi olan maarif ve hakâik) eriştirir. / Vakıa her asırda bir söz söyleyici ve halkı irşad edici vardır. Fakat evvelkilerin sözü o zata yardım eder” diyerek Allah rızası için kitap yazmayı tavsiye ederken bu hususta selefin faziletine de dikkat çeker. Bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, III,2536 vd./2549 vd.

bilgilere göre, onun Tevrat ve İncil'i okuduğu, sağlam bir ilim sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunların yanında anlattığı şeylerden, kendine özgü neticelerle; basit ve günlük meselelerden, tasavvufi ve ince hakikatler çıkarmıştır. Ayrıca, fikirlerini dar bir zaman ve mekan kayıtlarıyla sınırlandırmayıp, bu sınırları aşarak, evrensel bir sunuşla işlemiştir.

Mevlânâ, insanın dünya ve ahiret saâdetini; İslâmî bir hayat yaşamada, nefsi, kötü ve bayağı hasletlerden temizleyip, iyi ve yüce huylarla donatmada, dolayısıyla Hakk'ı tanımada görür. Ancak, bu ince, uzun ve zor yolda başarılı olmak için "Hablullahi'l- Metin" olan Kur'ân'a, sünnete ve dinin ahkâmı olan şeriate sıkı sıkıya bağlı kalmayı kesin bir şart olarak belirtir. Bu arada Kur'ân'ın birçok âyetini tefsîr eder ve onun mesajını, bir çok kıssa ve temsillerden faydalanarak sunar. Bu husustaki rehberi ise, "Muhakkak ki, Allah bir sivrisineği hatta onun (küçüklükte) bir üstününü misâl getirmekten çekinmez" (Bakara, 2/26) âyetidir.

Mevlânâ, Kur'ân'ı, ilahî bir mesaj ve hidâyet kitabı olarak değerlendirir. Mesela, bir gün Mevlânâ'ya, Kur'ân'ı kıraat-ı seb'aya göre okuyan Sâineddîn-i Mukrî'nin halini anlatıp: "Sâineddîn-i Mukrî zamanın Ebu Hafs'ı ve Kâlûn'udur. Her gece Kur'ân'ı hatmetmeden yatmaz." demeleri üzerine Mevlânâ: "Evet, sadece cevizleri iyi sayıyor, onun özünden bir haz almıyor. Çünkü Allah'ın kelâmı, dört esas üzerine kurulmuştur: İbâre (metin), işâretler, latîfeler ve hakikatler. İbâre avam için, işâret havass, latîfeler veliler, hakikatler ise peygamberler içindir. O aziz (Sâineddîn), daima ibareyi tamirle meşgul, fakat onun sırlarından mahrumdur." demiştir.⁸ Yine bir gün, Sâineddîn övüne övüne, "Bu gece Mevlânâ'nın aşkı ile Kur'ân'ı hatmettim" deyince, Mevlânâ ona, "nasıl oldu da çatlamadın?" diyerek, Kur'ân okumaktan gayenin, O'nun mesajını anlamak olduğunu bildirir ve şu şiiri okur:

"Eğer onun dudağından çıkan sözler kalbine aksetseydi, onun kalıbı tuzla buz olurdu.

Çünkü Allah, "Biz Kur'ân'ı bir dağ üzerine indirmiş olsaydık, o dağ Allah korkusundan alçalır ve parçalanıp yok olurdu." (Haşr, 59/21) diye buyurmuştur."⁹

Yine Mevlânâ, bir gün İmâm Ebû Hanîfe'nin, akşam namazında "Yer dehşetli sarsıntı ile sarsıldığında"¹⁰ âyetini okuyup, "Kim zerre kadar hayır işlemişse onu görecek"¹¹ âyetine ulaştığında, hıçkırarak kendinden geçtiğini anlatıp, "Eğer Kur'ân okursan öyle oku ki, seni çağırırlar. Okuduğundan haberin olmadığı için, seni o yüce Allah'ın dergahından kovacakları şekilde okuma. "Nice Kur'ân okuyan vardır ki, Kur'ân ona lanet eder" sözünün¹² sırtı budur. Kur'ân denilen gelin, iman başkentini (kalbi) kavgadan âri gördüğü vakit yüzünden örtüsünü atar"¹³ diyerek Kur'ân'ın mana ve tefsîrine verdiği önemi belirtmiştir.

Onun Kur'ân hakkındaki genel kanaati böyle olmasına rağmen, Kur'ân'ın zâhirine ve O'nu ezberleyen hafızlara da çok saygı göstermekteydi. Bir gün Hafız İshak, Mevlânâ'nın yanına gelmişti. Mevlânâ büyük bir saygı gösterip ayağa kalktı, üst başa oturmasını söyledi ve, "Mushafı nasıl aziz tutmak, nasıl rahle ve kürsilerin üzerine koymak lazımsa, hafızları da o şekilde aziz tutmak ve üst başa oturtmak lazımdır. İçinde Kur'ân'ın nûru bulunan bir gönülün, cehennem yüzünü görmesi uygun düşmez. Bir kağıt parçasına Kur'ân yazılı olsa onu ateşe atmazlar, ona hürmet gösterirler ve onda Kur'ân yazılıdır derler. O halde, bir kalbde bütün bir Kur'ân bulunursa onu nasıl cehenneme atarlar?!"¹⁴ diyerek Kur'ân'ın lafzının faziletine de dikkat çekmiştir.

Mevlânânın bir müfessir sayılmasını gerektireceğine inandığımız bu kısa bilgilerden sonra, onun bu ilmi kimlerden öğrendiğine de kısaca bir göz atmak istiyoruz.

⁸ Eflâkî, I,441

⁹ Eflâkî, I,441-2

¹⁰ Zilzal, 99/1

¹¹ Zilzal, 99/7

¹² Hadîs olarak da bilinen bu sözün kaynağını tespit edemedik.

¹³ Eflâkî, I,442 vd.

¹⁴ Eflâkî, I,336

Mevlânâ, ilk olarak tefsîr ilmini babası Bahâeddîn Veled'den öğrenmiştir. Bahâeddîn Veled'in tefsîr ilmindeki yerini, âyetlerin nüzûl sebeplerini bilmede, rivâyet, dirâyet ve işârî tefsîrindeki derecesini onunla ilgili kısımda yazmıştık. Mevlânâ'nın ikinci tefsîr hocası, şeyhi Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'dir. Tirmizî'nin tefsîrle ilgili "Maârif" adlı bir eseri mevcuttur. Ayrıca Muhammed ve Fetih sûrelerine ait tefsîr yazmıştır.¹⁵ Yine hem onun, hem de Mevlânâ'nın, Sülemî'nin "Hakâiku't- Tefsîr"ini çok sevdiklerini ve okuduklarını yazmıştık. Mevlânâ'nın üçüncü tefsîr hocası ise, sohbet şeyhi ve gönül dostu olan Şems-i Tebrîzî'dir. Tebrîzî'nin, bazı âyetleri rivâyet ve işârî tefsîr metodlarıyla tefsîr ettiğini, açıklamıştık.

Bunlardan başka, Mevlânâ'nın Şam ve Halep'te ilim tahsili esnasında başka hocalardan da tefsîr okuduğu kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca kendi kendine bir çok tefsîr kitabını mütalââ ettiğini bunların başında Taberî ve Zemahşerî'nin tefsîrlerinin geldiğini de belirtmiştik.¹⁶

Bütün bunlara ilaveten, kendisine ilham sonucu ve ilmi dirâyeti ile, kazandığı tefsîr ilmini de, ilave ettiğimizde onun oldukça zengin ve derin bir tefsîr ilmine sahip olduğunu görmekteyiz.

Netice olarak Mevlânâ, her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'e Fatihadan Nas sûresine kadar bir tefsîr kitabı yazmamışsa da, (kanaatimize göre eğer isteseydi yazabilirdi) eserlerindeki âyetlerle ilgili açıklamaları onun bir tefsîr kitabı yazacak kadar müfessir olduğunu göstermektedir. Mesela, **Fîhi Mâ Fih** ve **Mesnevî**'de yüzlerce âyetle ilgili açıklamaları bu görüşümüzü haklı çıkaracak niteliktedir.¹⁷

3.1.1.2. Tefsîr Metodu

Mevlânâ diğer sûfiler gibi,¹⁸ Kur'ân'ı okumak ve anlamaktan maksadın, onunla amel ederek, ebedî saâdeti ve ilahî rızayı elde etmek olduğu inancındadır. Fakat onu nasıl okumalı ve nasıl anlamalı? İşte bu bakımdan onun, Kur'ân'ı anlama ve tefsîr metodundan bahsetmek gerekmektedir.

Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmış, onunla dost olduktan sonra, zâhirî ilimleri bırakıp, ledünnî ilimlerle, ilahî aşkla meşgul olmaya başlamış, vasıtaları bırakmış, maksuda yönelmiş, şeriatî tarikate bağlanmış, zâhiri bâtına eklemiştir. Mevlânâ böylece, hem kendinin hem de çevresindeki müslümanların, yaratılış gayelerini anlamaları ve ona göre amel etmeleri için çalışmış, dinin hem zâhir, hem bâtını anlatmış, âyet ve hadisleri kendi meşrep ve dirâyetine göre tefsîr edip, açıklamıştır. Müslümanların gaflet ve dalaletten kurtulmalarına çalışarak, Kur'ân âyetleri ve Peygamberin sünnetine tefsîr ve izahlar yapmıştır.

Mevlânâ, kuru kuruya sadece tefsîr yapmak veya yazmak için tefsîr yapmamış ve bu nedenle de müstakil bir tefsîr kitabı yazmamıştır. O, Kur'ân âyetlerinin indî biçimde tefsîr ve te'vîl edilmesinden hoşlanmaz. Ona göre tefsîr ve te'vîl, ya rivâyet, ya mesnedli dirâyet veya ilham-ı ilahî ile yapılmalıdır. Bütün bunlar da, insanları gafletten nûra, dalaletten hidâyete çıkarmak için olmalıdır.

Buna göre, "Mevlânâ'nın diğer sûfi tefsîr ve izahlarına benzeyen, fakat kendine has bir tefsîr metodu vardır," diyebiliriz. Kendine hastır; çünkü o da diğer sûfiler gibi, tasavvufî konuları

¹⁵ Mevlânâ'nın da **Fîhi Mâ Fih**'te Fetih sûresine dair bir tefsîri vardır. Bkz., Mevlânâ, **Fîhi Mâ Fih**, s. 213 vd.

¹⁶ Bkz., Çalışmanın "İlim ve Edep Kemalini Tahili İçin Yolculukları", "Hocaları (Şeyhleri)" ve "Mesnevî'nin Kaynakları" kısımları.

¹⁷ İlerde gelecek misâllere ve adı geçen eserlerin ilgili yerlerine bakılabilir.

¹⁸ Mesela, Ebû Tâlib el-Mekkî şöyle demektedir: "Kul kendisine hitap edene karşı kulak kesildiğinde, sözün sırrını anladığımda, kendini görenin sıfatlarının manalarını müşahede ettiğinde kudretine baktığımda, aklının ve ilminin sınırlılığını anladığımda, kudret ve kuvvetinden soyutlandığımda, sözüne hürmetle baktığımda, huzurunda bulunduğumu, doğru bir hal, derin ve safaya ermiş bir yakîn, ilim ve temkîn kuvveti olan bir kalp ile anlamaya çalıştığımda bizzat ilahî hitabı duyar ve gayb aleminin cevabını müşahede eder." Ebû'l- 'Alâ 'Afîfî, **Tasavvuf (İslâm'da Manevî Hayat)**, çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul, 1996, s. 102-3. Krş.: Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtu'l- Kulûb I-II**, Mısır, 1310, I,45-6. İşte bu anlamdaki sözler, Kur'ân'ın gerçek tefsîri oluyor. Nitekim Sultan Veled, bu bağlamda, "erenlerin şiiri tamamıyla tefsîrdir, Kur'ân'ın sırlarıdır." diyerek, (Sultan Veled, **İbtidânâme**, s. 65) babası Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Kur'ân'ın sırlarını açıklayan bir tefsîr olduğunu ihsas etmektedir.

âyet ve hadîslerin ışığı altında incelemiştir. Ancak bu işi diğer sûfilere farklı bir yolla yapmıştır. Bir kere başta Mesnevî'de olduğu gibi, şiir üslûbuyla yapar. İkinci olarak da kıssa, mesel ve anekdotlara çok yer verir. Üçüncü olarak Mevlânâ'nın ele aldığı konular genelde tasavvufun sıradan konuları değildir. O tasavvufta önemli olan "münciyât" (sabır, tevekkül, kazaya rıza, tevazu, ibadete devam, edebî olmak, az yemek, az uyumak vb.) ve "mühlikat" (kibir, şehvet, dünya hırsı, makam ve mevki hırsı vb.) olan konuların¹⁹ yani sıra, daha çok Allah ve insanın hakikatinden, insanın Allah ile olan alakasından, insanlığın geçmiş ve geleceğinden, Allah sevgisinden, rûhun önemi ve özelliklerinden, şeytân ve nefsin zarar ve kötülüklerinden bahseden âyet ve hadîsleri ele alır, onları izah eder. İzah ve tefsîr ederken de yerine göre dirâyet, rivâyet, işârî tefsîr metodlarını kullanır, bazen bunları mezcederek ikisini veya üçünü birden devreye sokar.

Mevlânâ'nın en çok tefsîr ettiği âyetler, Kur'ân'ın özü sayılan, insanların erdemli olmalarından ve yaratılış gayesinden bahseden âyetlerdir. O, Kur'ân'ın etimolojik, fikhî, tarihî, kelâmî ve edebî yönleriyle pek ilgilenmez. Onun ilgilendiği asıl husus,²⁰ Kur'ân'ın iniş gayesi, insan rûhunu ilgilendiren bölümleri ve âyetlerin işârî manalarıdır.

Mevlânâ'nın tefsîr metodu bir öğüt ve nasihat metodudur. O, âyetleri hikmetli hikayelerle izah ederek, âyetlerden öğüt almayı gaye edinir. Ayetlerin gayelerini anlamak, onlardan gerekli öğüt ve nasihati almak ise, her akıl için kolay bir iş değildir:

"Bu yolda akıl bir şey yapabileseydi, Fahr-i Râzî dahi, sır ehli olurdu. Ama, "tatmayan bilmez." Bu yüzden, onun akli ve tahayyülatı hayretini artırdı."²¹

el-Afğânî, Mevlânâ'nın müstakil bir tefsîr kitabı ve müstakil bir tefsîr babı (konusu) yazmamasına rağmen, işârî sûfi tefsîr nev'inden tefsîrler yaptığını, eserlerinde buna örneklerin bulunduğunu söyler ve bazı araştırmacılara göre dinin, fikir ve anlamadan çok, duyma ve vicdan işi olduğunu, bu düşüncüyü Kur'ân'ın akıl ve kalbi birbirinden ayırıp, Allah'a iman'ın daha çok kalb işi olduğunu söylemesinin desteklediğini belirterek, işte, bu gerçekten yola çıkan sûfilerin bu yolda yürüyerek, eserler yazdıklarını, ancak onların da hepsinin tek bir metod takib etmediklerini, bazılarının insanların anlayabileceği orta bir yol takib etmelerine rağmen, bazı sûfilerin ise, anlaşılması güç, şatahat nev'inden tefsîrler yazdıklarını bildirir. İkincisine örnek olarak İbn Arabî'nin eserlerini gösterdikten sonra, Mevlânâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetlerini tefsîr ve izah ettiğini, bu tefsîrlerinin de, İbn Arabî'de olduğu gibi, anlaşılması zor tefsîrler olmayıp, okuyanın idrak edeceği ve faydalanacağı tefsîrler olduğunu söyler.²²

Mevlânâ, eserlerinde ele aldığı bir konuyu desteklemesi için bir âyeti şahid olarak getirir. Âyetin sadece lafzını verip geçtiği gibi, âyeti meâlen de iktibas ederek konuya devam eder. Bazı durumlarda ise, âyetin tefsîrini de ele alır. Bu durumda, "mevzûî tefsîr" türünden tefsîrler yapar. Bu esnada âyeti, bazen rivâyet, bazen dirâyet, bazen işâret, bazen de her ikisi veya üçüyle, aynı anda yorumlar.²³

Mevlânâ hangi metodla âyetleri tefsîr ederse etsin, tefsîri gâyet edebî ve fasîhtir. Bazen o kadar belîğ bir tefsîr yapar ki, sanki o âyetler yeni nazil oluyor ve okuyucu da olayın içindeymiş gibi, bir his uyandırır.²⁴ Manayı şekillenmiş birer cisim gibi, gözüyle görüyormuşçasına derin bir vukûf ve itkân ile beyitlerinin arasında kullanır. O, âyetlere bir canlılık ve güncellik getirir.

¹⁹ Abdulkâdir el-Ceylânî, *el-Ğunye li Tâlibi Tarîki'l-Hakk Azze ve Celle I-III*, tah.: Ferec Tevfik el-Velîd, Bağdat, 1404/1983, III,1304 vd.; el-Ğazâlî, III,77 vd., IV,2 vd.; İbrahim Hakkî, s. 269-80, 304 vd., 354 vd., 385 vd.; el-Hâdimî, Ebû Sa'îd, *Berîkatun Mahmûdiyyetun fi Şerhi Tarîkatın Muhammedîyyetin ve Şerîatin Nebeviyyetin fi Sîretin Ahmedîyyetin I-IV*, İstanbul, 1326, II,2 vd., III,2 vd.

²⁰ Konuyla ilgili bir örnek için bkz., Beytur, "Mevlânâ Aşk ve Şefkat Timsalidir", *Mevlânâ Güldestesi*, s. 24-25, Konya, 1964. Krş.: Eflâkî, I,441

²¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,4147 vd./4154 vd.

²² Bkz., el-Afğânî, s. 118

²³ Konuyla ilgili örnekler, ileride verilecektir.

²⁴ İlgili misâller "örnekler" kısmında işlenecek.

Ayetlerin bizim hayatımızın birer parçası olduğunu hatırlatmak ister. Bazı olaylarla birlikte âyetlerin zâhiri manalarını verdiği de olur.

Mevlânâ kimi kez de ne âyeti ne de onun tefsîrini verir. Bir konu esnasında falan sûre veya âyet buna şahittir veya konuyla ilgili olarak, "falan âyeti düşünerek ve teemmül ederek, "oku"" der. Mesela, "eğer sen şu vuslat ve muhabbetin şerhini istersen, "Vedduhâ" sûresini düşünerek teemmül ve tedebbür ederek oku!";²⁵ "Ey yiğit, bütün alem arazdır. "Hel etâ" sûresi bu manaya şahittir."²⁶ diyerek, okuyucuyu âyet ve sûreyi teemmülle başbaşa bırakır.²⁷ Çoğu kez de âyet ve sûreyi belirtmeden onun tefsîriyle ilgili açıklamalarda bulunur. Bazen bu yerlerde bir çok âyet ve sûreye işâret edilir.

Mevlânâ, rivâyet tefsîri ile ilgili kısımları Taberi gibi rivâyet tefsîrlerinden alır. O, bir âyete yaptığı tefsîre zıt düşmeden, başka bir yerde aynı âyete değişik tefsîrlere de yapar. Kur'ân'ın mana ve tefsîrini sınırlamaz. Mevlânâ'ya göre, Kur'ân'ın manası ve tefsîri asla tükenmez. O her asra ve her hadîseye uygun olarak işlenmeye müsait bir madendir. "Merace'l- bahreyn"²⁸ ve "vema rameyte iz rameyte"²⁹ âyetlerine yaptığı tefsîrlere buna örnek olarak gösterilebilir.

Mevlânâ, bazı yerlerde âyetlerin zâhiri mana ve tefsîrlere yer vermişse de, bu işi diğer zâhir ehli müfessirler yaptığı için, kendisi, özellikle âyetlerdeki işârî manalardan ve gizli sıklardan bahseder. Hatta zâhiri manayı ilgili tefsîrlere havale ederek, kendisi işârî manaya yönelir. Zâhiri ve bâtnî manaların her ikisini de över. Zâhiri mananın kesinlikle gerekli olduğunu söyler. Ancak, yine de Mevlânâ'ya göre, işârî, sûfi tefsîrlere zâhiri tefsîrlere üstündür.

Mesela, "zulle azabı" ile ilgili âyetten³⁰ bahsederken:

"... Hepsi aman dileyip ağlaştılar. Tafsilatını ise, tefsîrlere oku."³¹ diyerek, tafsilat için tefsîr kitaplarına atıfta bulunur.

Yine, "'habisler habislerindir" âyetini³² oku, bu âyetin zâhirî ve bâtnî manasını anla."³³ buyurarak, her iki mananın anlaşılmasının önemini vurgular.

Onun tefsîri, diğer tefsîrlere farklıdır. Çünkü o, filin yalnız bir kısmını tutup, ona göre tarif eden amâ gibi değildir. İşin hakikatına ve maksadına vakıftır. Dolayısıyla, yalnız âyetlerin lafzını değil, lafzının yanısıra işâret ettiği manayı da görür. O kendi sözlerini, diğerlerinininkiyle karşılaştırırken, kendi sözünü "nakit" diğerlerininkini "nakil" olarak vasıflandırır. "Sözümüz hep nakittir. Nakit, bir adamın ayağı gibidir. Nakil ise, adamın ayağı şeklinde ağaçtan mamûl kalıp gibidir. Şimdi... ağaçtan ayağı, bu kadem-i aslıden çalmışlardır ve onun ölçüsünü bundan almışlardır. Eğer alemde ayak olmasa idi, onlar bu kalıbı nereden tasni' edeceklerdi. İmdi, sözlerin bazısı nakittir ve bazısı da, nakildir ve yekdigerine benzerler. Nakdi, nakilden fark eder bir mümeyyiz lazımdır... Nihâyet bu fikrin aslı, vahiy idi. Fakat halkın efkarı havassı ve tasarrufu ile karışınca, o letafet kalmadı..."³⁴ diyerek kendi tefsîrinin, diğer tefsîrlere farkını belirtir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Mevlânâ'nın tefsîr metodu, öncelikle rivâyet metodudur. Ona göre, Kur'ân'ı en iyi tefsîr eden, yine Kur'ân'ın kendisidir:

"Hakk'ın sözünün tefsîri, yine Hakk'ın sözüyledir. Zan sahibinin (re'y ehlinin) re'yinin peşine düşme!"³⁵

²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, II,2535/2559

²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, II,976/985

²⁷ Bu durumlar genel olduğundan örnek verilmeyecektir. İsteyenler *Mesnevî*'ye bakabilirler.

²⁸ "İki denizi salıvermiştir..." *Furkân*, 25/53; *Rahmân*, 55/19

²⁹ "Atuğun zaman sen atmadın..." *Enfâl*, 8/17

³⁰ *Şuarâ*, 26/189. İlgili açıklama ileride gelecektir.

³¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,2180/2201

³² *Nûr*, 24/26

³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,280/285

³⁴ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, s.133

³⁵ Burada, Mevlânâ'nın nehyettiği re'y, "kim Kur'ân'ı kendi reyleriyle tefsîr ederse, İsbet bile etse, hata etmiştir." (et-Tirmizî, *Tefsîr*, 1) hadîsinin hükmüne giren, hevâ ve hevâse göre yapılan tefsîr olmalıdır.

Düğümü kim bağladıysa, yine o çözer. Tıpayı kim kapadıysa, yine o açar.

Gerçi sana böyle sözler kolay görünür. Ama, ilahî gizli işaretleri anlamak, o kadar kolay olabilir mi?"³⁶

diyerek, Kur'ân'ı en iyi tefsîr edenin yine Kur'ân olduğunu, ancak bunu anlamının o kadar kolay olmadığını, işaretlerden anlamının gerekli olduğunu belirtir.³⁷ Rivâyet yoluyla tefsîr ederken, birçok hadîsten, sahabe sözlerinden ve tarihî olaylardan da faydalanır.

İkinci olarak, dirâyet metodu yoluyla tefsîr yapmayı tercih etmiştir. O, bu metodla tefsîr yaptığı yerlerde, bazen kendinden önceki dirâyet tefsîrlerini nakletmekle yetinirken, çoğu kez de, kendi dirâyetiyle, âyetlerin tefsîrine girer ve birçok önemli, orjinal dersler ve sonuçlar çıkarır.

Mevlânâ, kimi kez, âyetleri tefsîr etmeksizin, zâhirî anlamlarını iktibas ederken, bazen de âyetleri okuyup düşünmeye havâle ederek, mevzunun akışını sürdürür. O böylece, maksadının, Kur'ân'a yeni bir rivâyet veya dirâyet tefsîri yazmak olmadığını, fakat Kur'ân'dan azamî derecede faydalanıp, ona uymak olduğunu, ortaya koyar.³⁸

Mevlânâ'nın tefsîr metodunun en bariz özelliği ise, şüphe yok ki, işârî sûfî tefsîrleri kapsamıdır. Bu tür tefsîrlerinin bir kısmı, yine kendinden önceki işârî tefsîrlerken, bir kısmı da kendine hâs, çok yerinde ve latîf tefsîrlerdir.

Buraya kadar verilen bilgiler sonucu, Mevlânâ'nın bir müfessir sayılacağı ve tefsîr metodunun ne sadece rivâyet, ne de sadece dirâyet veya işâret metodu olmayıp, bunların karışımı va'z ve irşad için, alim, arif, mürşit, veli ve hak aşığı Mevlânâ'ya ve ona özgü bir tefsîr metodu olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.1.2. ESERLERİ VE TEFSİR

Daha önce belirttiğimiz gibi, Mevlânâ, müstakil bir tefsîr kitabı yazmadığı gibi, eserlerinde, tefsîr için müstakil bölümlere de yer vermemiştir. Hatta, Mesnevî ve diğer eserlerinde "filan âyetin tefsîridir" diye yer alan başlıklar bile, yalnız tefsîr amacıyla yazılmamış olup, ele alınan konuların ilgili âyet ve tefsîriyle desteklenip zenginleştirilmesi içindir. Ancak, bütün bunlara rağmen, Mevlânâ'nın eserlerinde ve bilhassa Mesnevî ve Fihî Má Fih adlı eserlerinde bolca âyet ve tefsîrlerini bulmaktayız.

3.1.2.1. Mesnevî Dışındaki Eserleri ve Tefsîr

Çalışmamızın konusu Mesnevî ile sınırlı olmasına rağmen, Mevlânâ'nın tefsîr yönünü tam olarak kapsamı için, diğer eserlerinden, hatta Mesnevî ile yakın ilgisi olan, oğlu Sultan Veled'in Maârifi, Eflâkî'nin Menâkıbu'l- Arifin'i ve İsmail Ankaravî'nin eserlerinden de zaman zaman istifade edileceğinden çok kısa da olsa bu eserlerin tefsîr ve Mesnevî ile ilgisinden bahsetmek faydalı olacaktır.

³⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,2294 vd./2315 vd.; ayrıca, V,3129 vd./3137 vd.

³⁷ Nitekim sûfilerce Kur'ân-ı Kerîm'i kendi aklı veya sadece müfessirin sözü çerçevesinde anlamaya çalışan kimsenin durumu gizli şirk olarak kabul edilmiştir. Çünkü o şahıs Kur'ân-ı Kerîm'i Allah'ın murâdına uygun şekilde anlamadığı, kelâmını gereğince düşünemediği gibi, anlamını kendinin veya müfessirin aklına dayandırdığı için, Allah'a şirk koşmuş olur. Hadîs-i şerîfin de ifade etmiş olduğu gibi, kamil kimse Allah'tan öğrenen kimsedir. (Afifi, s. 104) Nitekim, "her kim Kur'ân-ı Kerîm'i (sadece) kendi görüşüyle yorumlarsa kafir olur." hadîsi bu görüşü desteklemektedir. Ebû Tâlib el-Mekkî de bu konuda şöyle demektedir: "Sadece kendi görüşü ile tefsîr eden müfessirlerin sözüne bakan kimse, onun zâhir ilmine ve aklına raci, âyetin hakiki manası üzerinde, Arap Dili mütehasıslarının görüşlerine dayandıklarını görür. Bunların hepsi akılları perdelenmiş, ilimleri oranında hakikatten uzaklaşmış ve akıllarına uygun gelen şeyi benimsemişlerdir. Gerçek muvahhidlere göre bu insanlar, ilimleri ve akılları sebebiyle gizli şirke düşmelerinden dolayı müşrik kabul edilirler." (Afifi, s. 104. Krş.: el-Mekkî, I,45)

³⁸ Ankaravî, *Câmi'u'l- Âyât*, s. 310

Bilindiği gibi, Mevlânâ'nın Mesnevî dışında üçü mensûr, ikisi manzûm olmak üzere beş eseri daha vardır. Bu eserlerin tefsîr ve Mesnevî ile alakasını şu şekilde özetleyebiliriz:

1. *Fîhi Mâ Fih*:³⁹ Bu eserde lafzen ve sarâhaten geçen âyetlerin sayısı 184'tür. Bunların 21 tanesi, "falan âyetin tefsîri" başlığı altında mufassal bir şekilde tefsîr edilmekte ve bazı hadîs ve şerhleri de yer almaktadır.

Bu eserdeki âyetlerin tefsîri, Mesnevî'deki tefsîr° metoduna uygun olmakla beraber, Mesnevî'deki tefsîr şekli dağınık ve kapalıdır. Halbuki bu durum, *Fîhi Mâ Fih*'te açık ve nettir, yani rivâyet, işâret, dirâyet yönleri açıkça anlaşılmalıdır.

Fîhi Mâ Fih'in Mesnevî ile olan ilgisi ise, çok yakındır. Mesnevî'nin yazıldığı dönemlerde, Sultan Veled ve diğer müritler tarafından not tutularak meydana getirildiğini kuvvetle tahmin ettiğimiz bu eser adeta, Mesnevî'nin yine Mevlânâ tarafından yazılmış bir hâşiyesi yani, bazı yerlerinin (tabii bu arada bazı tefsîr kısımlarının da) bir şerhi konumundadır. Bu özelliğine binâen, bu eserden, çalışmamızda bolca istifade edilmiştir.

2. *Mecâlis-i Seb'a (Yedi Meclis)*:⁴⁰ Bu eserde sarâhaten geçen âyet sayısı, 190 civarındadır. Bu âyetlerin bazıları tefsîrsiz zâhiri anlamlarıyla verilmiş, bazıları ise tefsîr edilmiştir.

Mecâlis-i Seb'a, avâm-ı nâsa hitab şeklinde olduğundan, ilgili âyetlerin yorumları da, işârî tefsîrden çok, rivâyet ve dirâyet şeklinde olmuştur.

Mesnevî ile ilgisi ise; Mevlânâ'nın daha çok rivâyet ve dirâyet tefsîrini ortaya koyması açısından faydalı bir eserdir. Mesela, Rahip Barsisa kıssasını anlatırken, bir çok âyet ve tefsîrinden bahsederek, tasavvufun ince konularına dalmadan önceki tefsîr yönüne ve bazı fikirlerine ışık tutmuştur.

3. *Mektûbât (Mektuplar)*:⁴¹ Bu eser 409 kadar âyeti içermekte olup, çoğusu tefsîr ve açıklamasız verilmiştir.

Mektup, hem hacim, hem de makam olarak, ilim ve tefsîre müsait olmadığından âyetlerin genelde izahı yapılmamış, geçen âyetler ise, çoğu zaman öğüt, hatırlatma, hayra ve iyiliğe teşvik, şerden ve kötülükten sakındırma ve duâ maksadıyla alınmıştır.

Mesnevî'deki bazı hadîseleri daha iyi anlama bakımından önemlidir.

4- *Divân-ı Kebîr veya Divân-ı Şems-i Tebrîzî*:⁴² Bu eserinde de, lafzen veya işâreten pek çok âyet ve onların tefsîrleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu eserde sarâhaten veya lafzen geçen âyet sayıları şöyledir:

I. Ciltte 69; II. de, 127; III. de, 134; IV. de, 119; V. de, 183; VI. da, 120 ve VII. ciltte ise, 157 olmak üzere toplam 909 âyeti kapsamaktadır.

Büyük bir muhabbet ve aşkla Şems-i Tebrîzî gibi esrarengiz bir veli adına yazılmış olduğu için geçen âyetlerin tefsîr kısımları genellikle işârî veya tefsîrsizdir. Adeta, âyetler ışığında Şems'e olan sevgisinin dile getirildiği bu eserde öyle gazeller vardır ki, her bir beyti bir âyet ve açıklamasını içermektedir.⁴³

³⁹ Dördü Arapça, yetmişüç fâsıldan meydana gelen ve "Esrârü'l- Celâliyye" diye de bilinen bu eser, bazı tasavvufî konuları basit ve kolay anlaşılır bir şekilde izah etmekle sanki, Mesnevî'nin kültürlü ve mürit kesimi için yazılmış olmasına karşılık, bu eser de, avâm tabakasına tasavvufî konuları anlatmak için yazılmıştır. Bkz., Çalışmanın "Eserleri" kısmı.

⁴⁰ Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile tanışmasından önce, va'z ve tefsîr ile meşgul olduğu zamanlarda yaptığı va'z ve hutbelerinden yedisinin bir araya getirilmesiyle meydana getirilmiş bir eserdir. Bkz., Çalışmanın "Eserleri" kısmı.

⁴¹ Mevlânâ'nın bazı idarecilere, dostlarına, mürit ve talebelerine yazmış olduğu mektupların 150 tanesinin bir araya getirilmesinden meydana oluşmuş bir eserdir. Bkz., Çalışmanın "Eserleri" kısmı.

⁴² Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî'ye duyduğu sevgi, muhabbet ve hayranlık duygularıyla 35.000 ila 45.000 arasında değişen tasavvufî gazellerinden oluşmaktadır. Bkz., Çalışmanın "Eserleri" kısmı.

⁴³ Bkz. Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV,57

Mesnevî ile fazla ilgisi olmamakla beraber, işârî tefsîr yönüne zenginlik kattığından önemlidir.

5. *Rubâ'ıyyât (Rubâîler)*:⁴⁴ Bu eserde konular çok özlü bir şekilde ve manzûm olarak ele alındığından, âyet ve tefsîrlere yer vermesi mümkün olmamıştır. Yine de sarâhaten 16 âyet geçmekle birlikte, bir çok âyet manasına da telmîh bulunmaktadır.

Fîhi Mâ Fîh'in aksine, bu eserde tefsîr çok kapalı ve azdır, genelde işârî mana taşıyan işâretler bulunur.

Her bir rubâî, Mesnevî'nin değişik bölümlerinin bir özeti mesabesinde olup, değerli bir eserdir.

Mevlânâ'nın bu eserlerine ilave edebileceğimiz şu eserler de çalışmamız açısından önemlidir:

6. Sultan Veled'in *Ma'ârifî*: Mevlânâ'nın oğlu ve müridi olan Sultan Veled tarafından kaleme alınan ve babasının fikirlerinin bir şerhi mahiyetinde olan bu esere, Mesnevî'nin hâşiyesinin hâşiyesi dersek, yerinde olur. Bu eserde ayrıca Mevlânâ'nın eserlerinde olmayan, şifâhî olarak yaptığı bazı tefsîrlere de rastlamaktayız. Suyun kaynağına en yakın çeşme olan bu faydalı eserden de, istifade ettik. Bu eserde yaklaşık, 200-250 kadar âyet ve bazı tefsîrlere vardır. Özellikle "yeminler"le ilgili geniş açıklamalarından yararlandık.

Mesnevî'de zorca anlaşılan veya anlaşılamayan yerler bu eserde, birinci ağızdan ve çok kolay bir şekilde açıklanmış ve tahşiye edilmiştir.

7. *Menâkibu'l-Ârifîn*: Mevlânâ'nın torunu, Sultan Veled'in oğlu Ulu Arif Çelebi'nin emriyle, müridi Ahmed Eflâkî tarafından yazılmış, Mevlânâ ve yakınlarını anlatan bu eserde de, Mevlânâya ait bazı tefsîrlere rastlamaktayız. 50-100 arası değişen bu tefsîrlere açık ve net bir şekilde Mevlânâya ikinci derecede yakın bir ağız tarafından verilmiş önemini artırmaktadır.

8. İsmail Ankaravî'nin *Câmi'u'l-Âyâtı*: Bu kitap, Mesnevî'yi daha iyi ve sahih bir şekilde anlamak için; onun âyet, hadîs ve Arapça beytleri hakkında bilgiyi kapsamakta, bu meyanda, Mesnevî'de geçen 430 âyetin meâlîni ve muteber tefsîrlere göre izahını vermektedir. Bir eksiği, bu âyetler hakkında, Mevlânâ'nın görüşünü vermeyişidir. Buna sebep, galiba bu kısmın, zaten Mesnevî ve kendisinin yapmış olduğu şerhinden anlaşılacağıdır. Yine de, bazı yerlerde kısa da olsa, Mevlânâ'nın tefsîrine işâret etmektedir.⁴⁵

Buna göre:

Rubâîler, Mesnevî'nin özeti; Fîhi Mâ Fîh, Mesnevî'nin hâşiyesi (kısmî izahı); Mektûbât, Mevlânâ'nın dostlarına tavsiyeleri; Mecâlis-i Seb'a, Mevlânâ'nın insanlara öğütleri; Divân-ı Kebîr, Mevlânâ'nın yanma döneminin başlangıcına tesadüf eden ve Şems-i Tebrîzî'ye yazdığı şiirleri; Maârif, Mesnevî'nin hâşiyesinin hâşiyesi; Menâkibu'l-Ârifîn, Mevlânâ ve yakınlarıyla ilgili menkıbeleri; Ankaravî'nin eserleri, bütün bu eserlerin şerhi mahiyetindedir.

3.1.2.2. Mesnevî ve Tefsîr

Bir sonraki kısımda Mesnevî, geniş bir şekilde ve örneklerle, tefsîr açısından ele alınıp değerlendirilecektir. Burada ise, onun tefsîrle ilgili genel durumu belirtilecektir.

⁴⁴ Sayıları 1659 ila 3318 arasında değişen rubâîler değişik tasavvufî konuları özet olarak ele alır. Ancak bu rubâîlerin hepsinin Mevlânâya ait olduğu kesin değildir. Rubâîler, Mesnevî'nin özü gibidir. Kısa, özlü ve az olarak tasavvufî konuları ele alır. Bkz., Çalışmanın "Eserleri" kısmı.

⁴⁵ Eser basılmamış olup yazmadır. Ankaravî, bu eserin önemini kitabın sonunda şöyle belirtmektedir: "Eğer Mesnevîhân olanlar (Mesnevî okuyanlar) Mesnevîdân olmak (Mesnevî'yi anlamak) isterlerse, bu kîtab-ı acîbu's-şân'dan teğâfîl (gaflet) etmeyeler. Zira Hz. Mesnevî, tefsîr-i kelâm-ı rabbânî ve ehâdis-i ahbâr-ı nebevî'den me'hûzdur. Pes, her kimin ki, dîde-i (göz) akal ve iz'âm, kuhl-i envâ'ı 'ultûm ve me'ârif ile mûkehhel ve kerdân-ı (boğaz) cânı, cevâhir ve zevâhir-i ehâdis ve tefsîrle mükellel (üstlü) olmaya, me'haz ve menâbi'-i Mesnevî'den gafil ve nukat ve işârât ve bedâ'i ve senâi'-i ma'nevîden zâhil ola. Ona lâbud ve lazımdır ki, şeb (gece) ve rûz (gündüz) bu kitab-ı ma'rîfet nisâba mütavağğul (düşkün) ve şâğil (meşgul) ola. Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, s. 368 vd.

İsmail Ankaravî, Mesnevî Şerhi'nin başında şöyle demektedir: "Mesnevî kitabını Kur'ân tefsîrleriyle, nebevî hadislerden meydana gelen iki denizin birleştiği bir yer (mecma'u'l-bahreyn) yapan Allah'a hamdolsun."⁴⁶

Bir Mesnevî uzmanı olan Ankaravî'nin bu sözlerinin manası şudur: "Mesnevî, Allah'ın kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'in bir tefsîri ve hadis-i şerîflerin bir şerhi mahiyetindedir. Ayetler ve tefsîrlerinden, hadisler ve şerhlerinden meydana gelmiştir." Öyleyse mutlaka bu eserin bir tefsîr yönü ve bu açıdan önemi olmalıdır. Ancak, Mesnevî'nin asıl yazılış gayesi; müritler ve hak yolcuları için bir rehber ve irşad kitabı olmak olduğundan, bilinen ve müteâref tefsîr kitaplarından farkı vardır.

Daha önce geçtiği üzere, Mesnevî'ye "mağz-ı Kur'ân" (Kur'ân'ın özü) denilmiştir.⁴⁷ Bu söz Mesnevî için tâ yazıldığı yüzyıldan beri söylenegelmiştir. Bu sözün manasını, asrımızın ilim adamlarından Ali Nihat Tarlan şöyle açıklar: "Mesnevî'ye "mağz-ı Kur'ân", yani "Kur'ân'ın içi ve özü" derler. Eğer böyle bir teşbihe cevâz verilirse, Kur'ân bir gül bahçesi, Mesnevî ise, gülyağdır. Gülyağında gülün şekli, zerâfeti, harikulade tenâsüp ve ahengi yoktur. Fakat onun rûhu vardır. Birincisi Tanrı, ikincisi kul işidir. Gül şekil ile rûhtur. Gülyağı yalnız rûhtur. Bir kaç damla gülyağında bir gülistan mucizesini görebilecek gözler, onun üzerine eğilebilirler."⁴⁸

Saffet Solak da "Hz. Mevlânâ Kimdir?" başlıklı makalesinde: "Kur'ân'ın lisânı her ne kadar Arapça ise de, her Arapça bilen, O'nun rûhuna nüfûz edebileceği beklenmemelidir. Kur'ân'ın (asıl) manasını idrâk edebilmek ancak, Allah ile sevgili peygamberi, âşık ile ma'sûk arasındaki hususiyeti bilmekle, aynı aşktan tatmakla mümkün olur. Bunun dışında Kur'ân'ın manasını anlamak, haritada deniz seyretmeye benzer. Bu sebeple Kur'ân'daki kelimelerin lügat manalarını vererek yapılan tercüme ve tefsîrlere tatminkar olmadığı gibi, çok defa Allah ile Hz. Peygamber (sas) arasındaki hususiyete de muvâfık düşmemektedir. Netice itibariyle Kur'ân, (gerçek anlamıyla) ancak Hz. Mevlânâ gibi mutasavvıfların eserlerini tetkik ile anlaşılabilir."⁴⁹ diyerek, Kur'ân'ın manasını anlamada Mesnevî'nin yerinin önemine dikkat çekmektedir.

Mesnevî'yi baştan sona, kendi vezninde, manzûm olarak Sultan Ahmed zamanında Osmanlıca'ya çeviren Süleyman Nahîfî;

"Hz. Mevlânâ'nın bu güzel Mesnevî'si ilim esnafının tahkik madenidir.

Mesnevî beğenilen bir güzeldir. Bîbedeldir, güzeldir, sevgilidir. Lakin herkese cemâlini arzetmez. Sohbetinin mahremleri, hal sahipleridir.

Cahiller onun güzelliğini, cemalini inkar edicidirler. Vâsıllarsa, hüsnünün şevkenden nasiplenmişlerdir."⁵⁰ derken, Mesnevî'yi anlamak, ondan faydalanmak için hal sahibi olmak gerektiğini belirtir:

Mesnevî hakkında,

"Kitâb-ı Mesnevî kim, nusha-i ilm-i hakîkattir.

O kim, manasını idrâk eder, sahib-i keramettir.

Serâpâ şerh-i remz-i nükte-i ma'na-i Kur'ân'dır.

Beyan eyler usûl-i dini, her beyti bir âyettir."⁵¹

diyen Cevrî Dede, Mesnevî'deki beyitlerin gerçek manalarını anlama hususunda ise şunları söyler:

"Ne Kâşânî bilir, te'vîl ve ma'nasın ne Cürcânî

Eğer ki, onların her biri, bir sâhib-i fazîlettir.

⁴⁶ Ankaravî, *Şerh-i Mesnevî*, I,1

⁴⁷ Bkz., Çalışmanın, "(Mesnevî'nin) Önemi ve Tesirleri" kısmı.

⁴⁸ Tâhiru'l- Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I,1-3; Amil Çelebioğlu, *Ali Nihat Tarlan*, Ankara, 1989, s. 67

⁴⁹ Saffet Solak, "Hz. Mevlânâ Kimdir", *Türk Yurdu Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı*, Temmuz, 1964, s. 82-3

⁵⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf*, haz.: A. Çelebioğlu, VI,186, beyt: 5-8

⁵¹ Sarı 'Abdullah, V,492

Meğer feyz erişe Mollâ Celâleddîn-i Rûmî'den

Ki, zira ol edîb-i âlim gayb-ı hüviyyettir."⁵²

Sa'îd Nursî de, Mesnevî'nin tefsîr kitapları içindeki yerini şöyle belirler:

"Selef-i Salihîn'in bıraktığı kudsî tefsîrler iki kısımdır: Bir kısmı, ahkâma dair tefsîrlerdir. Diğer bir kısmı da, âyât-ı Kur'âniyyenin hikmetlerini ve iman hakikatlerini tefsîr ve izah ederler. Selef-i Salihinin bu türlü tefsîrleri çoktur, hususen Gavs-ı A'zam Şah-ı Geylânî, İmam-ı Gazâlî, Muhyiddîn-i Arabî, İmam-ı Rabbânî gibi zevât-ı kirâmın eserleri bu kısım tefsîrlerdir. Bilhassa Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Hazretlerinin Mesnevî-i Şerîfi de, bu tarz bir nev'i manevi tefsîrdir."⁵³

Mesnevî, mukaddimesinde, Mevlânâ tarafından "Keşşâfu'l- Kur'ân" yani "Kur'ân'm manasını en çok ve en iyi açıklayan kitap" olarak tavsif edilmiştir. Bunun nedeni şudur: Çünkü o, diğer tefsîrlerden daha çok Kur'ân'm asıl maksadını açıklamaktadır. Kur'ân'm asıl maksadı ise, insanın hakikatinden haber vermek ve onun nereden gelip nereye gitmekte olduğunu bildirerek, bu duruma uygun hareket etmesini sağlamaktır.

Kur'ân - Mesnevî münasebetine dair Mevlânâ, Eflâkî'nin anlattığına göre şöyle bir karşılaştırma yapar:

"Şunu bilmek lazımdır ki, Kur'ân güzel yüzlü, latif ağızlı, türlü elbise ve zinetlerle süslenmiş, hatadan ve kusurdan hali, şüpheden arı duru bir gelin gibidir. Fakat gayret ve ibret peçesi altında gizli kalmıştır. Nitekim buyurmuşlardır ki:

"Kur'ân gelini, yüzündeki peçeyi, iman başkentini (kalbi) kavgadan, gürültüden (mâsivâdan) temizlenmiş, sakın gördüğü vakit açar."⁵⁴

Bizim Mesnevîmiz de böyle manevî bir dilberdir. (...)"⁵⁵

Mesnevî'yi anlayabilmek için ise, şu hususların gereğini vurgular: "Mesnevî'nin nurlarla dolu sırlarını ve inceliklerini anlamak (ve ondaki) âyetlerin, hadislerin, hikayelerin tertibini, aralarındaki münasebetleri kavramak için, büyük bir itikad, devamlı bir aşk, tam bir istikâmet, selim bir kalb, son derece keskin bir zeka ve anlayış ile bir çok muhtelif ilimleri bilmek lazımdır ki, onun içinde insan seyredebilsin ve onun sırrının sırrına ulaşabilsin. Eğer sâdik bir âşıkta, bu vasıtalar olmadan da, Mesnevî'yi anlamak hususunda, aşkı ona kılavuz olabilir ve bir menzile erişebilir. Allah, başarı sağlayıcı, doğru yolu gösterici, yardımcı ve insanların idarecisidir."⁵⁶

"Mesnevî bir Kur'ân tefsîri sayılabilir" demiştik; şimdi bunu rakamlarla inceleyelim:

Mevlânâ tarafından ilham-ı Rabbani neticesi yazıldığı söylenen bu kitapta,⁵⁷ 23 başlık "falan âyetin tefsîridir"; 53 başlık da, "falan âyet hakkında" veya "falan âyetin hükmü gereğince" şeklindedir. Altı ciltten oluşan Mesnevî'de lafzen veya meâlen geçen âyetlerin sayısı 700 kadardır.⁵⁸ Lafzen geçenler 420, meâlen iktibas edilenler ise 272 âyettir. Bu âyetlerin çoğu kısa da olsa, bazı tefsîrlerle birlikte verilmiştir. Hz. İbrahim'in (as) dört kuş alıp onları kestikten sonra dağlara bırakmasıyla ilgili Bakara sûresinin 260. âyeti, hemen hemen 5. cildin tamamını kapsayacak şekilde işâri olarak tefsîr edildiği gibi, ayrıca Mesnevî'nin tamamının "İnşâallah"ın tefsîri olduğu da, Mevlânâ tarafından dile getirilmiştir.⁵⁹ Zaten dikkatle okunduğu takdirde, onun her beytinin, bir veya bir kaç âyet veya hadîsin tefsîri veya açıklaması olduğu anlaşılacaktır. Bu sayılara bir bu kadar da işâret veya telmih yoluyla geçen âyetleri de ekleyebiliriz. Bu durumda

⁵² Sarı 'Abdullah, V,493

⁵³ Said Nursi, *İşârâtü'l- İ'câz fî Mazannî'l- İcâz*, çev.: Abdulmecîd Nursî, İstanbul, 1994, s. 226

⁵⁴ Bu sözün kaynağını tespit edemedik.

⁵⁵ Eflâkî, II,182

⁵⁶ Eflâkî, II,182-3

⁵⁷ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3/6-7

⁵⁸ Nizâmeddîn Nûrî Ketnâî tarafından yapılan bir çalışmada 695 âyet, (lafzen veya meâlen) geçtiği beyitlerle birlikte verilmiş ve eser basılmıştır. Bkz. Bibliyografya.

⁵⁹ Bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,3673/3698.

ise, Mesnevî'de yaklaşıklık olarak 1500 âyetten bahsediliyor diyebiliriz. Bu ise, Kur'ân-ı Kerîm'in ¼'ü eder. Yani Mesnevî, Kur'ân'ın çeyreğini ihtivâ ve tefsîr ediyor, öyle ise, Kur'ân'ın mevzûî ve kemiyet bakımından da çeyrek tefsîri demek yerinde olur.⁶⁰ "Çeyrek tefsîridir" diyebiliriz, çünkü rakamlar bunu gösteriyor. "Mevzûî (konulu) bir tefsîridir" diyebiliriz, çünkü Mesnevî'nin, Kur'ândan iktibas ve tefsîr ettiği bu kadar âyet, genelde tasavvuf ve tarikatla ilgili âyetler ve yorumlarıdır.

Kısaca daha önce belirtildiği gibi, Mesnevî'de geçen tefsîrin niteliğine gelince, şunu başlangıçta belirtmek gerekir ki, Mesnevî bilinen ve alışlagelen tefsîrler gibi değildir. Zaten Mesnevî'nin yazılış gayesi de bu değildir. Eşref-i mahlûkat olan ve ahsen-i takvîm üzere yaratılan, Hakk halîfesi adayı insanın, Allah'a layık bir halife olması, bu yoldaki güçlükleri bilip aşması, bu yoldaki dost ve düşmanını tanıyıp yaradılış gayesine göre hareket etmesini sağlamak için yazılmış bir tasavvufî eserdir. Ancak bu konular işlenirken, birinci derecedeki kaynak Kur'ân-ı Kerîm'dir. Böylece Kur'ân âyetleri ele alınmış, açıklanmış, tefsîr edilmiştir. Yoksa bilindiği gibi, sûre ve âyet sırasına göre yazılmış bir tefsîr kitabı değildir. Ne var ki, eğer, tefsîr kitabı, Kur'ân âyetlerinden bahseden, onları açıklayan kitap demek ise, bu durumda Mesnevî de tefsîr kitabı sayılmalıdır. Çünkü o da, âyetlerden bahisle, onların zâhir ve bâtinî manalarını açıklamakta, tefsîr etmektedir. O, âyetleri, konunun akışına göre, rivâyet, dirâyet veya işârî metotla tefsîr ettiği gibi, bazen bunların hepsini veya bir kısmını bir arada vermekte, gerektiğinde âyeti âyetle veya hadîsle, gerektiğinde de hikaye ve temsillerle açıklamaya çalışmaktadır.

İşte Mesnevî'yi diğer tefsîr kitaplarından ayıran fark da budur. Çünkü o, ne bir rivâyet, ne bir dirâyet, ne de sadece bir işârî tefsîr kitabıdır. O, gönül, rûh ve aşk adamı bir alim ve arif tarafından yazılmış, âyet, hadîs ve diğer İslâmî ilimleri kapsayan bir sûfî tefsîridir.

Bilindiği gibi tefsîrler, ya âyetlerin lafız veya ibâresini açıklayan, ya da âyetlerin ihtivâ ve işâret ettiği hakikatleri açıklayan olmak üzere iki kısımdır.⁶¹ İşte Mesnevî bu ikinci kısım tefsîrlerin tasavvufî olanıdır. Ancak bu açıklamalardan onun, bazı âyetlerin sadece işârî tefsîri olduğunu söylemek de tamamen doğru bir hüküm olamaz. Bizce meselenin önemi de buradadır. Onu bir iki cümleyle, "şöyle veya böyle bir tefsîr kitabıdır veya değildir" diye nitelendirmek çok zordur.

Bilakis o, bir Kur'ân, hadîs ve İslâm kültürü ile rûhu kemâle erdirmek ve hedefine ulaştırmak için yazılmış bir eserdir. İşte bu arada, Mevlânâ'nın naklî bilgilerle desteklenmiş, kendine has orjinal Kur'ân tefsîrleriyle karşılaşırız.

Nitekim, Osmanlı döneminin son edebiyatçılarından ve değerli edebiyat tarihçilerinden olan Nihat Sami Banarlı'nın görüşü de bu hususa ışık tutar:

"Mesnevî'yi, Kur'ân-ı Kerîm'in şiir ve hikaye sanatı ile ve Mevlânâ tarzı bir duygu ve düşünce üslûbuyla ifadelenmiş, manzûm tefsîri diye karşılamak mümkündür. Mevlânâ, Mesnevî vasıtasıyla öğrettiği Allah'a varma yollarını Kur'ân'dan âyetler getirerek, Hz. Muhammed'den hadîsler hatırlatarak ve bunları derin anlayışlarla açıklayarak tanıtmak sevgisindedir."⁶²

⁶⁰ Mesnevî, ayrıca hadîs ve şerhleri yönünden de oldukça zengin bir kitaptır. Fûrûzanfer, Mesnevî'nin 745 hadîsini tahrir etmiş ve bu eser, "Ehâdis-i Mesnevî" adı altında yayınlanmıştır. Mesnevî üzerine yapılan çalışmalardan biri de, yine Fûrûzanfer tarafından, "Meâhiz-i Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî" isimli eserdir. Bu eserde, Mesnevî'deki hikaye ve misâllerin kaynaklarından bahsedilmektedir.

⁶¹ Bkz., Said Nursî, Şuâlar, İstanbul, 1994, s. 425, 515; Tarihçe-i Hayatı, s. 161, 681. Krş.: ez-Zehbî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, I,148 vd.; Ankaravî, Câmî'u'l-Âyât, s. 24

⁶² Banarlı, Res. Türk Ed. Tarihi, I,314

3.2. TEFSİR USÛLÜ AÇISINDAN MESNEVÎ

Buraya kadar, Mevlânâyı, eserlerini ve özellikle Mesnevî'yi, ana hatlarıyla tefsîr açısından değerlendirmiş olduk. Şimdi bizzat Mesnevî'den ve gerektiğinde diğer eserlerinden örnekler vererek, konuyu genişçe ele almağa çalışacağız. Bilindiği gibi, "tefsîr ilmi", "tefsîr usûlü" ve "tefsîr" olarak iki ana bölüme ayrıldığından⁶³ biz de önce tefsîr usûlü, sonra da tefsîr açısından ele alıp, tefsîr usûlü kısmını ise, genel teâmüle uyararak, bu ilmin müteâref başlıklarına göre değerlendireceğiz.

3.2.1. KUR'ÂN TARİHİ AÇISINDAN

Kur'ân tarihi; "Kur'ân" kelimesinin manasından, O'nun tarif ve diğer isimlerinden, vahyin mahiyet ve çeşitlerinden, Kur'ân'ın yazıyla tespitinden, "âyet" ve "sûre" kelime anlamlarından, sayı, tertip ve isimlerinden, ilk ve son nazil olanlarından, Mekki ve Medeni olanlarından, Kur'ân'ın yazımı, toplanması ve çoğaltılmasından, hareke ve noktalanmasından, yedi harf üzere nazil olmasından, kıraatinden vb. bahseden bir ilimdir.⁶⁴

Kur'ân Tarihi açısından Mesnevî'de bulabildiğimiz konular; Kur'ân-ı Kerîm'in isimlerinden bir kaç ve manaları, vahiyyle ilgili bir iki açıklama, bir vahiy katibinin dinden çıkma sebebi ve Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilişinin yorumu gibi hususlardır.

3.2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'in Diğer İsimleri

Kur'ân-ı Kerîm, Allah tarafından bir çok isimle anılmıştır. Kur'ân'da bunlardan elli beş isim tesbit edilmiş olup, bunların en meşhurları Kur'ân, Furkân, Kitâb, Ümmü'l-Kitâb, Kelâm, Nûr, Hüdâ, Rahmet, Şifâ, Mev'iza, Zikr, Hikmet, Mübârek, Hâbl, es-Sırâtü'l- Mustakîm, Ahsenu'l-Hadîs, Rûh, Vahy, Mesânî, İlm, Hakk, Hâdî, Tezkire, Urvetu'l-Vüskâ, Müteşâbih, Adl vs. dir.⁶⁵

Mevlânâ Mesnevî'de, Kur'ân-ı Kerîm'in "Furkân"⁶⁶ ve "Ümmü'l- Kitâb"⁶⁷ isimlerinden bahsederek, Kur'ân'a, hak ile batılın arasını ayırıp, doğru yolu gösterdiği için "Furkân" dendiğini belirtir.⁶⁸ "Ümmü'l- Kitâb" hakkında ise:

"Güneş gibi açık bir mucize, "Ümmü'l-Kitâb = Kitapların Anası" olan Kur'ân'ı gör.

Kimse de ona bir şey ilave edip, çıkarmaya cesaret yoktur."⁶⁹ diyerek Kur'an-ı Kerîm'in bu isimlerine temas eder.

3.2.1.2. Vahy

Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm, Peygamber (sas)'e Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla, vahiy yolu ile nazil olmuştur.⁷⁰ "Vahy" kelimesi, "gizli konuşmak, emretmek, ilham etmek, işaret etmek ve bilhassa revelasyon yapmak" gibi anlamlara gelmektedir.⁷¹

⁶³ Bkz. ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I,13 vd.; ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, I,140 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 289 vd. Ayrıca bkz., Çalışmanın "Giriş/Tefsîr" kısmı.

⁶⁴ Bkz. ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 16 vd; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 25 vd; ed-Dehlevî, s. 85 vd; ez-Zerkânî, I, 30 vd; Subhî es-Sâlih, s. 15 vd; es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 49 vd; el-'Akk, s. 419 vd; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I, 9 vd; Hamidullah, s. 11 vd; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 31 vd; Keskioglu, s. 11 vd.

⁶⁵ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I,273 vd; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I,159 vd; Subhî es-Sâlih, s. 20 vd; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 35; Keskioglu, s. 82 vd.

⁶⁶ Bkz., *Âl-i İmrân*, 3/14; *Furkân*, 25/1

⁶⁷ Bkz., *Âl-i İmrân*, 3/7; *Ra'd*, 13/39

⁶⁸ Krş. ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 280

⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî IV*,2875/2897

Mevlânâ da: "Eğer can idrakinin tereddüde düşmesini istemezsen, gaflet ve ma'siyet pamuğunu kulağına tıkama.

Tâ ki, Allah'ın muammalarını anlayasın ve gerek, işârî, gerek sarîhî olan ihtarlarını kavrayasın.

Neticede kulağın mahall-i vahy olsun. Vahy nedir? hisden nihân (gizli) olan sözdür."⁷² diyerek, vahyi, lügat manasına göre tarif eder.

Daha sonra ise, vahyin, sessiz, sadasız ve harfsiz olduğunu, fakat söz halinde oluşunun idrâke yakınlaştırmak için olduğunu belirtir.⁷³

"Sözün ağıza gelip söylenilmesi ta'lim ve irşâd içindir. Yoksa o sözün (vahiy veya ilhamın) kalb ve rûh gibi ayrı bir mecrası vardır.

O söz, kalblerde ve rûhlarda sadasız ve tekrarsız bir halde hakikat gülşenlerine akıp gider.

İlahî! Kelâmın harf ve savt olmaksızın sadır olduğu makamı rûha göster"⁷⁴

Vahiy, Mevlânâya göre, bütün ilim elde etme yollarından üstün ve mutlak gerçeklerin kendisiyle bilindiği bir bilgi kaynağıdır. Ona göre vahiy, kainattaki aklın eremeyeceği şeyleri bildiren, zâhiri hislerden gizli olan, ilahî sözdür.⁷⁵

Bu nedenle:

"Vahiyden olmayan söz, hevâ ve hevesten ibarettir. Toza toprağa benzer, havada yok olur gider.

Eğer bu (söylediğimiz) söz hoşuna gitmediyse, doğru bulmadıysan "ve'n- necm" sûresinin başlarından oku da vaziyeti anla.

Hız Muhammed (sas)'in konuşması hevâ ve hevesten değildi, Hakk'ın hikmet vahyini ihtiva ediyordu.

Ey Ahmed, madem sende vahiy esas oldu, bu araştırma ve kıyası cisim ehline bırak.

Haram zaruret halinde helal olur.⁷⁶ Vuslât Ka'be'sindeyken kible aranmaz."⁷⁷ diyerek,⁷⁸ vahiy varken, kıyas ve felsefe ile hareket etmenin, zaruret hali olmadan, haramı irtikab etmek olarak nitelendirir.

Mevlânâ'ya göre vahyin karşısında hiçbir söz ve görüşün kıymeti yoktur. O bu kanaatini, "Kur'ân okunduğu zaman hemen onu dinleyin ve susun, umulur ki, merhamet edirsiniz." (A'râf, 7/204) ayetindeki, "susun" kısmından elde etmekte ve şöyle demektedir:

"Kınayanlar da senin dolunayının nuruna karşı köpekler gibidirler. Ulumaları hiçbir şeyi menetmez.

Bu köpekler, "susunuz!" emrine karşı sağdırlar. Kıskaçlıklarından dolunayına havlarlar."⁷⁹

⁷⁰ Bkz., es-Suyûtî, el-İtkân, I,138; Muhsin Demirci, Vahiy Gerçeği, İstanbul, 1996, s. 149 vd.

⁷¹ İbn Manzûr, XV,379; ez-Zemahşerî, Esâsu'l- Belâğa, s. 668; ez-Zerkânî, I,64 vd.; Subhî es-Salih, s. 22 vd.; Hamidullah, s. 11 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 37 vd.; Keskiöglü, s. 18. Ayrıca bkz., Ali Bulaç, İslâm Düşüncesinde Din-Felsefe/Vahiy-Akl İlişkisi, İstanbul, 1994, s. 42 vd., 107 vd., 371 vd.; Demirci, s. 28 vd.

⁷² Mevlânâ, Mesnevî, I,1459-61; 1519-21

⁷³ Krş.: Demirci, s. 119

⁷⁴ Mevlânâ, Mesnevî, I,3096 vd./3195 vd.

⁷⁵ Bkz. Mevlânâ, Mesnevî, I,1459 vd./1519 vd.

⁷⁶ Fıkıh genel kaidelerinden birisi de: "ez-Zarûrâtü tubîhu'l- mahzûrât = Zaruret halleri, haramları helal yapar" kaidesidir. Mes'ûd Efendi, Mir'ât-ı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, İstanbul, 1302, s. 17 kaide: 21. Mevlânâ, fıkıh bu küllî kaidesine telmihte bulunmakta, zaruret olmadan haramın helal olamayacağını, dolayısıyla vahiy bir kenara bırakıp, kıyas ve felsefe ile uğraşmanın haram sayılacağını belirtmektedir.

⁷⁷ Ka'be'nin içinde kible aranmaz. Her yöne düntülerek namaz kılınabilir. el-Kâsânî, 'Alâuddîn Ebû Bekr b. Mus'ûd, Kitâbu Bedâi'î's- Sanâi' fi Tertîbi's- Şerâi' I-VII, Beyrût, ts., I,121

⁷⁸ Mevlânâ, Mesnevî, VI,4674 vd./4702 vd.

⁷⁹ Mevlânâ, Mesnevî, IV,1465 vd./1486 vd.

Bu açıklamalarıyla Mevlânâ, vahye karşı akıl ve fikir yürütenleri dolunaya karşı havlayan köpeklerle benzetmekte ve onların karşı gelmesiyle, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in dolunayına hiçbir eksiklik gelmeyeceğini vurgulamaktadır.

Kendisine vahiy gelen Peygamberin ümmîliği (okuma yazma bilmemesi) hususunda ise⁸⁰ *Fîhi Mâ Fîh*'de şunları söylüyor:

"Mustafa (sas)'ya "ümmî" derlerdi. Onun ümmîliği yazı yazmaya ve ulûma muktedir olmamasından değildi. Bu sendeki yazı, ulûm ve felsefe onda "mâderzâd" (fitrî) olup ve mükteseb bulunmamasından dolayı ona ümmî derlerdi. Kamer (ay) üzerine yazı yazan,⁸¹ kağıt üzerine yazı yazmasını nasıl bilmez! Ve alemde onun bilmediği ne olabilir?! Çünkü herkes ondan öğreniyor. Akl-i cüz'ünün ne vukûfu olur ki, akl-ı küllînin ona vukûfu olmasın.⁸²

Sonra da dünyada ilk bilgi ve icadların akl-i küllînin eseri olduğunu, insanların icad ve fikirlerinin ise bilinen ve görülenlerin geliştirilmesi olduğunu, nitekim Habil'i öldüren Kabil'in onun cesedini gömme işini Allah'ın gönderdiği kargadan öğrenmişti,⁸³ diyerek⁸⁴ vahyin önemini açıklamıştır.

Mevlânâ, evliyâyâ gelen ilhâmın da lügat manası bakımından vahiy olduğunu,⁸⁵ ancak ıstılahî bakımdan vahiy olmadığını⁸⁶ ifade ederek,⁸⁷ şöyle der: "Mustafa (sas) den sonra vahiy nazil olmaz derler. Niçin olmasın? Olur, ancak ona vahiy demezler. "Mü'min Allah'ın nuruyla bakar"⁸⁸ dediklerinin manası budur. Bir kimse nûr-i Hüdâ ile nazar ettiği vakit, evvel ve âhir, gâib ve hâzır her şeyi görür. Zira, nûr-i Hüdâ'dan böyle bir şey nasıl mestûr kalır? Ve eğer mestûr kalırsa o, nûr-i Hüdâ değildir. İmdi, her ne kadar ona vahy denmez ise de, onda mana-i vahy vardır."⁸⁹

Mesnevî'de ise, "Allah'ın sesi, verâ-ı hicâbdan olsun, bilâ hicab ve bilâ vasıta olsun, bir kalbe Hz. Meryem'in yakasından üfleme sûretiyle verdiği feyzi ihsan eder."⁹⁰ diyerek, ilhamın da vahyin bir çeşidi olduğunu savunur.

Netice olarak Mevlânâ da diğer mutasavvıflar gibi vahiy ve ilhama çok değer vererek, ilhamı, vahyin evliyâyâ nazil olan bir çeşidi olarak kabul eder. Ayrıca her ikisinin de, zâhirî hislerle ilgisi olmayan manevî bir söz olduğunu belirterek bu terimlerin, lügat manası ile de örtüşür.

⁸⁰ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., Demirci, s. 211 vd.

⁸¹ Mevlânâ, bu ifadeyle, Hz. Peygamber'in ayı ikiye bölmesi mucizesine işaret etmektedir. Bkz., Kamer, 54/1; el-Buhârî, Tefsîr, 54 (Kamer Sûresi), 1; en-Nebhânî, Yusuf b. İsmail, *Hüccetullahi ale'l- 'Alemin fi Mu'cizatı Seyyid'l- Mürselîn*, nşr.: Hasan Cisimâ ve Muhammed Emin Demc, Diyarbakir, ts., s. 395 vd.

⁸² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 130. Mevlânâ'nın bu açıklamaları, onun ileri görüşlü bir alim olduğunu ve Hz. Peygamberin ümmîliği tartışmalarına yeterli bir cevap olabileceğini göstermektedir.

⁸³ Bkz., Mâide, 5/31

⁸⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 130

⁸⁵ "İlham, bir işin yapılması veya terki için, Allah tarafından kalpte beliren düşünce ve kararlardır ki, Allah seçtiği kullarına bunu nasip eder," diyen İbn Manzûr, ilhamı vahyin bir çeşidi sayar. İbn Manzûr, XII,555. Ayrıca bkz., Demirci s. 62 vd.

⁸⁶ Vahiy, ıstılah bakımından, ilhamdan farklıdır. Bu farkların en önemlileri ise, vahyin melek vasıtası ile veya vasıtasız olarak gelmesi, ilhamın ise, sadece vasıtasız olarak gelmesidir. Ayrıca vahyin kaynağı kesin olarak belli iken, ilhamın kaynağı her zaman kesin olarak belli değildir. Bkz., el-Gazâlî, *İhyâ*, III,18-9; el-Curcânî, *et-Ta'rifât*, s. 23; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I,138 vd.; Demirci, s. 65

⁸⁷ Bu nedenle, Mesnevî'nin mukaddimesinde, Mesnevî için "Alemlerin Rabbinden indirilmiştir" demiştir (bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3/7) Zaten bu, lügat manasında da vardır. Krş.: İbn Manzûr, XII,555

⁸⁸ Bu hadîsin taramı şöyledir: "Mü'minin ferâsetinden (keskin kavrayışından) sakınınız. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar." Resûlullah bu hadîsi buyurduktan sonra, "keskin anlayışlılar için bunda, (Lut (as) kıssasında) (es-Suyûtî ve Celâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, *Tefsîru'l- Celâleyn li'l- Kur'âni'l- 'Azîm*, Kâhire, ts., I,217) elbette (Allah'ın vahdaniyetine dair) (es-Suyûtî ve Celâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, *Tefsîru'l- Celâleyn*, ts., I,217) alametler vardır." Hicr, 15/75 âyetini okumuş, yukardaki hadîsle bu âyeti tefsîr etmiştir. et-Tirmizî, *Tefsîr*, Hicr Sûresinin 75. âyetinin tefsîri.

⁸⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 118

⁹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,1936, 2006

3.2.1.3. Vahiy Katipleri ve Kur'ân'ın Yazı ile Tesbiti

Kur'ân-ı Kerîm, nazil olduğu ilk günlerden itibaren, sayıları kırka varan vahiy katiplerine, Hz. Peygamber tarafından yazdırıldığı, bu şekilde Kur'ân âyetlerinin bir çok sahabe tarafından ezberlenmesinin yanısıra, yazı ile de tesbit ve kayd ettirildiği bilinen bir gerçektir.⁹¹

Mevlânâ, bu konulara vahyin bir nurunun olduğunu, bu nûra tahammül edemeyerek ve bu nurun verdiği aydınlığı kendinden zannedip dinden çıkan bir katipten⁹² bahisle temas etmekte ve şöyle demektedir:

"Hz. Osman'dan önce Hakk'ın vahyini yazan bir katip vardı. Allah'ın sevgilisi, vahyi söyledikçe o da onu kağıda yazardı.

Vahyin ışığı ona aksedince, içi hikmetle doldu.

O hikmetin aynısını Peygamber de deyince, o fodul sapıtıp dinden çıktı.

(İçinden) "Hakk'tan nurunu alan peygamberin sözü şimdi benim içimde peyda oldu" dedi. Batıl düşüncesi Resûle aksetti. O dinden çıkmışa Hakk'ın kahrı geldi.

Hem katiplik ünvanı hem dini gitti. Haşa Resûle kin tuttu.

Hız. Peygamber "ey inatçı kafir, görülen nurun ışığı kararmaz.

Kalbin Allah vahyinin kaynağı olsaydı, suyun böyle acı, bulanık ve kara olmazdı." dedi.⁹³

3.2.1.4. Kur'ân'ın Yedi Harf Üzere Nâzil Olması ve Zâhir - Bâtın Meselesi

Hadîs kitaplarında hususi bir başlık altında,⁹⁴ Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğinden bahseden tevâtür seviyesinde hadîsler mevcuttur.⁹⁵

Bu hadîslerde geçen "harf" kelimesinin Arapça'da "kenar, uç, vech, dil, lehçe, şekil" anlamlarına gelmesi⁹⁶ ve geçtiği hadîslerin bazısında temelleri yeni atılan cihanşumul bir dinin kutsal kitabını, farklı lehçelerde konuşan her Arabın kolayca anlayabilmesi⁹⁷ maslahatma işâret edilmesinden⁹⁸ dolayı, bu hadîsler "Yedi Kıraat" olarak anlaşılmışsa da, yorumlar bununla sınırlı kalmamış, sayısı kırka varan farklı görüşler ortaya konmuştur.⁹⁹ Yine de lafızları farklı olan bu

⁹¹ ez-Zerkânî, I,246 vd.; Subhî es-Salih, s. 69 vd.; Hamidullah, s. 41 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 53, 62; Keskiöğlu, s. 74, 88 vd.; Demirci, s. 216

⁹² İbn Hacer, bu katibin ilk vahiy katibi Abdullah b. Ebî Sa'd b. Ebî Serh olup sonaradan yine müslüman olduğunu kaydeder. Bkz., İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî I-XIII*, nşr.: Abdurrahman Muhammed, Beyrût, 1408/1988, IX,18. Ayrıca bkz., ez-Zerkânî, I,246; Demirci, s. 216-7

⁹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3234 vd./3333 vd.

⁹⁴ Mesela, Sahîh-i Buhârî'nin "Kitâbu Fedâilî'l-Kur'ân"ın beşinci babı ile Sahîh-i Müslim'im "Kitabu Salâti'l-Müsafirîn ve Kasriha"nın kırksekizinci babı "Bâbu Beyâni Enne'l-Kur'âne unzile 'alâ Seb'ati Ahrufin ve Beyâni Ma'nâhu" ismiyle bu konuya tahsis edilmiştir.

⁹⁵ Bkz., el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kâhire, 1414/1994, s. 118; Hasen Diyâuddîn 'İtr, *el-Ahrufu's-Seb'a ve Menziletü'l-Kirââti minhâ*, Beyrût, 1409/1988, s. 63 vd., 107 vd.; Keskiöğlu, s. 172; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 98

⁹⁶ İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed, *Mücmelü'l-Lüğa I-IV*, Beyrût, 1406/1986, 2. Baskı, I,226-7; el-Fîrîzâbâdî, Meccuddîn, *el-Kâmûsu'l-Muhît I-IV*, Mısır, 1332/1913, III,126-7; İbn Manzûr, IX,41 vd.; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 122; Diyâuddîn 'İtr, *el-Ahrufu's-Seb'a*, s. 117 vd.

⁹⁷ el-Kevserî, s. 115 vd.; Diyâuddîn 'İtr, *el-Ahrufu's-Seb'a*, s. 81 vd.

⁹⁸ el-Buhârî, *Kitâbu Fedâilî'l-Kur'ân*, 5; Müslim, *Kitâbu Salâti'l-Müsafirîn ve Kasriha*, Bâbu Beyâni Enne'l-Kur'âne unzile 'alâ Seb'ati Ahrufin ve Beyâni Ma'nâhu (48), 270-74

⁹⁹ el-Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bağdâdî, *Nuketü'l-İntisâr li Nakli'l-Kur'ân*, tah.: M. Za'lûl Selâm, İskenderiyye, 1971, s. 109 vd.; en-Nisâbü'rî, I,23 vd.; el-Kevserî, s. 118; el-'Akk, s. 422 vd.; Keskiöğlu, s. 172 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 96; İgnaz Goldziher, *İslâm Tefsîr Ekolleri*, çev.: Mustafa İslâmîoğlu, İstanbul, 1997, s. 64; Diyâuddîn 'İtr, *el-Ahrufu's-Seb'a*, s. 121 vd. Ayrıca bkz., ez-Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, *et-Tecridü's-Sarîh li Ehâdisi'l-Câmi'i's-Sahîh I-XIII*, çev.: Ahmed Naim ve Kamil Miras, İstanbul, 1928-48, VII,421 vd.; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I,35 vd.; el-Kurtubî, I,31 vd.

hadislerden neyin kastedildiği kesinlikle ortaya konulamamış, konu Tefsir Usûlü ilminin problemlerinden olmaya devam etmiştir.¹⁰⁰

İlgili hadîsin varyantları içinde en meşhuru, "...Şüphesiz bu Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Onlardan size kolay gelenini okuyun."¹⁰¹ olmasına rağmen, Mevlânâ'nın esas aldığı hadîsin metni, şârih Ankaravî'nin de belirttiği gibi,¹⁰² şu hadîstir: "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Onlardan her âyetin bir zahri (zâhirî manası) bir de batni (bâtînî manasını) vardır. Batnının da yedi batna kadar batni vardır."¹⁰³

Mevlânâ, bu hadîsten yola çıkarak, "Mustafa (sas)'nın, "Kur'ân'ın zahri ve batni var. Batnının da yedinci batna kadar batni var" hadîs-i şerîfinin tefsîri" başlığı altında, Kur'ân'ın zâhirî bir manasına karşılık, bâtinî yedi manasından¹⁰⁴ şu şekilde bahsetmektedir:

"Malûmun olsun ki, Kur'ân'ın bir zâhirî manası olduğu gibi, o zâhirin altında kat kat bâtinî manası da vardır. O bâtinî manalardan üçüncü bir mana vardır ki, o mananın idrakinde akıllar hayran olup, kaybolur.

Kur'ân'ın dördüncü bâtinî manası ise gizlidir. Onu nazirsiz ve misâlsiz olan Allah'tan başkası bilemez.¹⁰⁵

Yedinci bâtına kadar birer birer bu böyledir. Bu Mustafa (sas)'nın sözüdür, şüphe etme!

Oğul! Sen Kur'ân'ın yalnız zâhirî manasını görüp, onunla kalma. Şeytan da Adem (as)'i ancak çamurdan ibâret görmüştü.

Kur'ân'ın zâhirî sûreti meydanda, fakat rûhu gizli olan insana benzer.

Bir kimsenin amcası ve dayısı gibi, yakın akrabası bile, yüzyıl bakacak olsa, onun ancak zâhirini görür. Halinden (rûhundan) kıl ucu kadar bir şey göremez."¹⁰⁶

Mevlânâ, "dördüncü manadan yedinci manaya kadar olan manaların ne olduğunu, Allah'tan başkası bilemez" demesine rağmen, oğlu Sultan Veled'in, ilgili hadîsin açıklamasında, şu ilaveleri de bulmaktayız:

"Kur'ân'ın bir içi vardır, içinin de içi vardır. Bu böyle yedinci içe kadar devam eder."

Kur'ân sûretinin (lafzının) yedi içi vardır. Şimdiye kadar alimler ve velilerin tefsîrleri dördüncü yüzünü geçememiştir. Daha fazlasından haber verememişlerdir. Bununla beraber, velilerin yedinci yüzüne vasıl olamadıkları anlamını çıkarmamalıdır. Onlar, vasıl oldular ve öteye bile geçtiler. Fakat kelime ve cümleye ancak bu dördüncü yüzünün manasını sığdırabildiler. Mesela, bir insan karadan yola çıksa, kara yolunun menzillerini, şehirlerini, dağlarını, sahralarını, çimenliklerini ve ormanlarını anlatabilir. Bunlar tasvire sığar; fakat bu adamın git gide yolu denize dayansa, bu deniz üzerindeki yolculukta gayeye vasıl olduktan sonra kat ettiği menzilleri, yolları nasıl anlatabilir?

¹⁰⁰ er-Râfîî, Mustafa Sâdık, İ'câzu'l- Kur'ân ve'l- Beleşâtü'n- Nebeviyye, Beyrût, ts., 3. Baskı, s. 67-70; Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s. 96

¹⁰¹ el-Buhârî, Kitâbu Fedâilî'l- Kur'ân, 5; Müslim, Kitabu Salâti'l- Müsafirîn ve Kasriha, Bâbu Beyani Enne'l- Kur'âne 'alâ Seb'ati Ahrufin ve Beyâni Ma'nâhu (48), 270 vd.

¹⁰² Ankaravî, Câmî'u'l- Ayât, s. 191

¹⁰³ Bu hadîs, temel hadîs kitaplarında bu şekliyle bulamamakla birlikte, benzerleri mevcuttur. Bkz., el-Hindî, Hüsameddîn Ali el-Muttakî, Kenzu'l- 'Ummâl fi Suneni'l- Akvâl ve'l- Ef'âl I-XVIII, Beyrût, 1399/1979, hadîs no: 2370-1. Ayrıca bkz., Çalışmanın "Giriş/İşârî Tefsir" kısmı.

¹⁰⁴ Kur'ân'ın zâhir manası, mücerred Arapça mefhumudur. Bâtın da, o lafız ve terkiplerin arkasında kastedilen ve ancak arif ve veliler tarafından bilinebilen manasıdır. Ateş, Sülemî, s. 24; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 87, 534. Mutasaavıfların kabul ettiği bu zâhir bâtin ayrımına, Mevlânâ'nın da katıldığını görmekteyiz.

¹⁰⁵ Bu izah, Abdullah b. Abbas'ın yaptığı tefsir çeşitlerine ait taksimattan dördüncü kısım ile paralellik arz etmektedir. Bkz., Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s. 228. İsmail Hakkı el-Bursevî, Tefsiru Rûhi'l- Beyân I-X, Beyrût, 1405/1985, 7. Baskı, V,313. Bu haber de Sultan Veled'in biraz sonra gelecek olan izahına zid sayılmamalıdır. Çünkü orada "bilinebilirler"den maksat, Allah'ın kendilerine bildirdiği ehliullah tarafından bilinmesidir.

¹⁰⁶ Mevlânâ, Mesnevî, III,4244 vd./4287 vd.

Kalem buraya geldi, kırıldı.

Ev yıkıldı, kapısı kırıldı.

Buradan da anlaşılıyor ki, Kur'ân herkesin istidadına göre bir yüz gösteriyor.¹⁰⁷

Böylece Sultan Veled, babası Mevlânâ'nın sözünü hem şerhetmiş, hem de tamamlamıştır. Bizce de bu söz doğrudur. Çünkü manasını insanlardan hiç kimsenin anlayamayacağı bir sözü insanlara yöneltmek pek doğru olamaz. Sultan Veled, bu duruma, Kur'ân-ı Kerîm'den bir örnek verir:

"O Allah'tır ki, senelerin adedini ve hesabını bilesiniz diye, güneşi bir ışık ve ayı bir nûr yaptı. Ve ona (aya) menziller tayin etti. Allah bunu hak ile yarattı. O bilen bir kavim için âyetlerini birer birer açıklar."¹⁰⁸ Bu âyette güneş ve ayın faydalarının, yılların hesaplanması olduğu gösteriliyor. Halbuki güneş ve ayın bunlardan başka, daha yüzlerce, binlerce faydaları vardır. Günümüzde bunların bazılarını bilmekteyiz, bazılarını ise, henüz bilmiyoruz. Mesela, güneş, dünyaya aydınlatır, bize canlılık verir, ağaçları, bitkileri besler, yetiştirir, meyveleri olgunlaştırır ve tatlılaştırır. Ay da gecelerimizi aydınlatır, meyve ve çiçeklere renk verir. Her ne kadar bundan başka daha bir çok fayda ve hikmetleri varsa da, adeta Allah şöyle demek istiyor: Onlar sizin anlayacağınız şeyler değildir. Siz daha o dereceye erişemediğinizden ve onlardan haberdar olmadığınızdan, o hikmetleri size söylemekte ne fayda var? Söylense de siz onları nasıl anlayacaksınız? Sizin anlayacağınız ancak bundan ibaret olduğu için, size bu kadarı bildirildi. Çünkü herkese akılları nispetinde konuşmak gerekir.¹⁰⁹

Mevlânâ, Kur'ân'ın zâhirî manasından başka bâtmî manalarının olduğuna dair farklı örnekler sunar:

"Asâ-yı Mûsâ'nın zâhiri, bir değnekten ibaretti. Fakat ağzını ve boğazını açınca bütün bir kainat ona bir lokma olurdu.

İsâ'nın duasını harf ve savttan ibaret görme!.. O dua ile, ölümün kaçtığına bak!

Sen İsâ'nın duasında adi gibi görünen sözlere bakma, onların tesiriyle ölünün sıçrayıp oturduğuna bak!

Sen Mûsâ'nın o asayı kolayca bulduğuna bakma da, o asanın Şap (Kızıl) Denizini yardığına bak!

Sen uzaktan bir çadır görüyorsun. Bir adım ileri at da o çadırdaki askere bak!

Sen uzakta bulunduğun için toz bulutundan başka bir şey görmüyorsun. Azıcık ileri gel de, o toz arasındaki insanlara bak!"¹¹⁰

Mevlânâ'ya göre, bâtmî manalar her zaman kalbe doğmamaktadır. Bunların da ilham olduğu bazı zamanları vardır. Mesela, fazla yemek bu ilhamı engeller.

"Dün gece bu"¹¹¹ bize yeni bir ilham veriyorken, bir kaç lokma onun yolunu kapadı."¹¹²

"Eyvahlar! Bir kaç lokma yenmişti, bundan fikir coşkuluğuna donukluk geldi. Buğday yüzünden Adem'in güneşi, bu suçtan ötürü ayı tutuldu. İşte gönlün lütfunu gör! Bir avuç çamur ayı nurundan ayırdı. Ekmek manevî olursa faydalıdır, maddî olunca, safası kalmaz"¹¹³

¹⁰⁷ Sultan Veled, *Maârif*, s. 297 vd.

¹⁰⁸ Yunus, 10/5

¹⁰⁹ Sultan Veled, *Maârif*, s. 295 vd.. Burada, bu âyete yapılan tefsiri, diğer tefsirlerle (bkz., Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV,2674) karşılaştırınca, bunun ne kadar haklı olduğu açığa çıkmaktadır. Bu kadar İsâbetli bir tefsirin yapılması, onun iyi bir tefsir bilgisine sahip olduğunun delilidir. Bunun da, Mevlânâ'nın tesiriyle olduğu aşıkardır.

¹¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,4260 vd./4304 vd.

¹¹¹ "Biz emaneti yerlere, göklere yere ve dağlara arzettik. Onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar. Ondand korktular da, onu insan insan yükledi. İnsan cinsi, cidden çok zalim ve çok cahil bulunuyor." Ahzâb, 33/72 âyeti kastolunmaktadır.

¹¹² Mevlânâ, *Mesnevî*, I,1962/2039

¹¹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3996 vd./4103 vd.

Mevlânâ, Kur'ân'ın ilk bâtinî manalarından ötesini söylemek istemez. Çünkü bu, sırrı ifşâ etmek olur. Sırrı ifşâ etmek ise, yasaktır. Bu hususta, bu gibi yerlere geldikçe şöyle der:

"Ya Mevlânâ! Dilini tut ki, fitne ağzımı açtı. Kuru sözlere giriş (devam et) doğrusunu Allah daha iyi bilir."¹¹⁴

"Bundan ileri geçmeme ve bu sırrın gayb perdelerini yırtıp ifşâ etmeme izin yok. Sen elini ağzıma tut da münasebetsiz söz söylemekten beni koru."¹¹⁵

"Bahis buraya dayanınca, söz dudakta düğümlendi ve kalem kırıldı. Fesahat elvermekle beraber, daha ziyade söyleme! Allah doğruyu daha iyi bilir."¹¹⁶

"Bu bahisler buraya kadar söylenebilir. Bundan sonra olanları gizlemek gerek.

Yüzbinlerce defa söylesen de, dinlesen de faydasızdır. Aşık olamaz.

At ve eyer deniz kıyısına kadar¹¹⁷ işe yarar. Sonraki bineğin tahtadan olması gerekir.

Tahtadan binek, karadakilere faydasızdır, ama, denizdekilere rehber olur."¹¹⁸

İşârî ve sûfî (bâtinî) tefsîrler, zâhir ehline faydasızdır. Ama sûfîlere ve bâtin ehline rehberlik eder. İşte Mevlânâ, bâtinî manaları kimlerin anlayabileceğine dair de, şunları söyler:

"Herkes kalbinin münevverliği ve cilası nisbetinde gayba (bâtinî manalara) vakıf olur.

Her kim kalbini fazla cilalarsa, ziyade müşahede eder, gaybî sûretler (manalar) ona fazla görünür."¹¹⁹

Bu manaları bilen insan-ı kâmilin sözlerinin yanında, zâhir ehlinin sözleri ise, pek sönük kalır:

"Zamanın kutbu olan insan-ı kâmilin kelâmına karşı naklî ilmi, su varken teyemmüm etmek gibi bil."¹²⁰

"Allah Allah! Allah velileri ile diz dize oturmak lazımdır. Çünkü o yakınlığın büyük tesiri vardır."¹²¹

Bâtinî manaları anlamak, onlara tereddütle bakmamak için gafletten kurtulmak lazımdır.

"Eğer can idrakinin tereddüte düşmesini istemezsen, gaflet ve ma'siyet pamuğunu kulağına tıkama.

Tâ ki, Allah'ın muammalarını anlayasın ve gerek işârî gerek sarîhî (zâhirî) olan ihtarları kavrayasın.

Neticede kulağın, mahall-i vahy olsun. Vahy nedir? Histen nihan olan sözdür.

Can kulağıyla, can gözü bu işitmek ve görmek hislerinden başkadır. Akıl ve his kulağı bu vahy ve ilhamın idrakinden müflistir."¹²²

Böylece Mevlânâ tefsîr usûlünün en karışık ve muğlak konularından biri olan "yedi harf" meselesinin dayandığı farklı hadisleri uzlaştırarak, bu hadislerin en meşhurundan çıkan, yine en meşhur kanaat olan yedi farklı kıraat konusunu kabul etmekte, fakat kendisinin zâhir-bâtin konusunda dayandığı hadisleri, bu hadislerle birleştirerek sonuçta özetle şu karara varmaktadır: Kur'ân yedi lehçe (kıraat) üzere nazil olmuştur. Her lehçenin bir zâhir, yedi de bâtin manası vardır. Çünkü her lehçeyi konuşanlar arasında farklı istidatlarda insanlar vardır. Dolayısıyla herkesin istidâdına göre bir mana bulunmalıdır. Mevlânâ bu durumu ise şöyle belirtir:

¹¹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,4226/4258

¹¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,1912 vd./1932 vd.

¹¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV, 2145 vd./2165 vd.

¹¹⁷ Sultan Veleđ'in verdiği misâldeki gibi, deniz kıyısından itibaren nişanlar kaybolur.

¹¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,4626 vd./4654 vd.

¹¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,2909 vd./2931 vd.

¹²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,1418/1439

¹²¹ Eflâkî, I,245

¹²² Mevlânâ, *Mesnevî*, I,1459 vd./1519 vd.

"Kur'ân-ı Kerîm'in yedi kat (bâtînî) manası vardır. O'nda havassın da, avamın da nasibi vardır."¹²³

Ancak Hz. Osman zamanında, bu farklı kıraatların münakaşaya sebebiyet vermemesi için tek kıraat şeklinin bırakılmasıyla,¹²⁴ Kur'ân'ın da bir zâhir, yedi bâtın manası kalmış bulunmaktadır. Ne varki zaten bu farklı kıraatlar, bâtînî manalara pek tesir edecek türden değildiler.¹²⁵

Ayrıca Mevlânâ, Kur'ân'ın zâhir ve bâtını konusunda şunları da söylemektedir: "Kur'ân iki yüzlü bir diba (süslü ipekli kumaş)'dır. Bazısı bu yüzünden behre bulur. Bazıları da o yüzden. Her ikisi de doğrudur. Çünkü Hak Teâlâ her iki kavmin müstefid olmalarını murâd buyurmuştur."¹²⁶

Görüldüğü gibi Mevlânâ, işârî tefsîrin yanı sıra zâhirî tefsîri de kabul ederek, her ikisinin de, yerine ve duruma göre gerekli ve hak olduğunu söyler ve bunu bir teşbih ile de ifade eder.¹²⁷

Mevlânâ Kur'ân'ın zâhirî lezzetinden başka lezzet alamayanları bu yolun genç yolcuları olarak görüyor, ancak kemale ermiş muhakkiklerin Kur'ân manalarında başka bir teferrüçleri ve anlayışları olabileceğini söylüyor, bu hususu da şu misâlle açıklıyor: "(Hatırlayın ki,) hani biz beyti (Kâbe'yi) vaktiyle insanlara bir sevap mahalli ve düşman taarruzundan emin bir sığınak yapmıştık. Siz de ey mü'minler, makam-ı İbrahimden namaz kılacak bir yer edinin."¹²⁸ Ehl-i zâhir, bu âyetteki "beyt"ten (evden) maksat Kâbe'dir. Ona iltica eden eman bulur. Orada avlanmak haramdır. Orada ezâ caiz değildir, derler. Bu kelâm doğrudur ve güzeldir. Ancak, Kur'ân-ı Mecid'in zâhiridir. Muhakkik alim ve arifler ise derler ki, buradaki "beyt" insanın bâtını (kalbi)dir; yani kalb Allah'ın inâyetiyle, şeytanın vesvese ve nefsin kötü arzularından temiz ve hali olunca temiz ve pak olur. Böylece, emniyet yeri ve ilham mahalli olur. İşte bu tefsîr ise, "ehl-i bâtın" olan muhakkiklerin sözüdür. Zira herkes kendi makamına göre hareket eder ve konuşur.¹²⁹

Mevlânâ, zâhir ve bâtın manalarının her ikisinin de, hak ve gerekli olduğunu, şöyle bir temsil ile ispat etmeye çalışır.¹³⁰ "Malum olsun ki, her bir âyet ve hadîs, farklı olaylara vakıf iki şahid gibidirler. Her bir makamdaki şahadetleri o makama münasip olur. Mesela bir evin vakıf malı olduğuna şahitlik eden aynı iki kişi, bir dükkanın satılmasına da şahitlik etmesi gibi, yine bu iki kişi bir nikaha da şahitlik edebilirler. Netice olarak şahid oldukları her bir vak'a'ya ona uygun olarak şahitlik edebilirler. Şahitler aynıdır. Fakat, şahadet ettikleri davalar başkadır."¹³¹

¹²³ Mevlânâ, *Mesnevî*, III, 1897/1905

¹²⁴ Hamidullah, s. 87 vd.; Keskiöglü, s. 100 vd.

¹²⁵ Bu açıklamalar, "Kur'ân'ın Tarihselliği" münakaşalarının da bazı haklı yönleriyle beraber, yersiz olduğunu göstermektedir. Çünkü zâhiri, tarihi veya günümüzle ilgisi olmayan bir vakayı ifade eden bir âyetin faydalanabileceğimiz yedi tane de bâtînî manasının var olması o âyetten istifade edebileceğimiz çok şeyin var olması demektir. Bu durumda Kur'ân'ın kıyamete kadar, "gerçekten insanlara en doğru yolu gösteren", (İsrâ, 17/9) olduğu özelliğine de uygun düşmektedir. Zaten Hristiyanlarca İncil için düşünülmüş olan bu gibi hususların, müslümanlarca Kur'ân için düşünülmesi ya Kur'ân'ı iyi tanıyamamaktan veya müsteşriklere inanıp onların tuzağına düşmekten başka bir şey olmadığı kanaatindeyiz. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Abdullah Laroui, *Tarihselcilik ve Gelenek*, Ankara, 1993, s. 111 vd.; Karl R. Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, çev.: Sabri Orman, İstanbul, 1995, 2. Baskı, s. 17 vd.; Ahmet Nedim Serinsu, *Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul, 1996, s. 23 vd.; Sadık Kılıç, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", *İslâmî Araştırmalar*, C. 9, s. 1-4, s. 103 vd.

¹²⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 150

¹²⁷ Bkz., Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 150

¹²⁸ Bakara, 2/125

¹²⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 149-150

¹³⁰ Mevlânâ'yı bâtînî, zâhir tanımayan, şeriatin emir ve nehiyelerine lakayd davranan biri olarak gösterenlere, burada onun bir sözünü hatırlatmak yerinde olacaktır: "Eğer Allah'a sevgi yalnız tefekkür ve manadan ibaret bulunsaydı, oruç ve namazın sûreti olmamak lazım gelirdi." Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 2631/2725

¹³¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 34

Mevlânâ zâhir ve bâtın tefsîrleri kabul etmekle birlikte, yalnız zâhirî tefsîri kabul eder ve işârî tefsîri kabul etmeyenleri de kınar: "Bu okuyan kimse Kur'ân'ı doğru okuyor. Evet, Kur'ân'ın sûretini (zâhirini) doğru okuyor, fakat imasından (işâret) bihaberdir. Delili budur ki, bulduğu (işârî) manayı reddediyor, körlük ile okuyor. (...) Bu, ceviz oynayan çocukların durumuna benzer. Eğer onlara cevizin içini veya yağını versen reddederler. Çünkü onlara göre ceviz, "cak cak" diye ses veren şeydir. Halbuki, iç'in (öz, lüb) sadası ve "cak cak" etmesi yoktur."¹³²

İşârî mananın gerekliliğini de, şöyle savunur: "“De ki, eğer Rabbimin kelimeleri(ni yazmak) için denizler mürekkep olsa, muhakkak ki, Rabbimin kelimeleri (sözleri) tükenmeden denizler tükenirdi. Bir o kadar da yardımcı getirsek bile.”¹³³ âyetinin manası ortada ve elli dirhem mürekkep ile bu Kur'ân'ı yazmanın mümkün olduğu ortada iken, işârî mana nasıl reddolunur? Ayette buyrulan, ilm-i Hüdâ'ya işârettir. İlm-i Hüdâ ise, Kur'ân'ın zâhirinden ibaret değildir.”¹³⁴

Mevlânâ, evliyâ sözlerinin, Hakk'ın ilhamı sonucu olduğunu ve işârî tefsîrin de, hak olduğunu savunur. Bu duruma karşı çıkmanın ise, Kur'ân'ın lanetine sebep olacağını, ancak bunun da Hakk'ın bir hikmetine binaen olduğunu belirtir ve sonuçta şöyle der:

"Gerçekten de, (işârî) manaya teveccüh etmek ilk anda o kadar latif görünmez. Fakat gittikçe daha ziyade tatlı görünür. Sûret (zâhir) ise, bunun aksinedir. Önce latif görünür. Sonra, o sûret ile, her ne kadar ziyade ülfet edersen soğursun. Kur'ân'ın sûreti nerede? manası nerede? İnsan'a nazar et, sûreti nerede, manası nerede: Eğer o sûretten mana giderse, bir lahza bile evinde tutmazlar."¹³⁵

Bu açıklamalarla Mevlânâ'nın "ahruf-i seb'a"ya ve şeriat-tarikat arasındaki, varmış gibi algılanan, zâhir-bâtın münakaşalarına da tatminkâr izahlar getirdiği kanaatindeyiz. Çünkü "ahruf-i seb'a"yı hem genel ve zâhirî yorumlarıyla kabul ediyor, hem de bâtınî manaların uydurma manalar olmayıp, Yüce Allah'ın kastedtiği gizli işâretler olduğunu söylemekle, zâhir-bâtın arasını uzlaştırmaktadır.

3.2.2. KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN

"Kur'ânî ilimler", yine Kur'ân ile ilgili, fakat daha çok onun tefsîrini¹³⁶ alakadar eden konular olup, birçok kısımları olan önemli bir ilim dalıdır.

Mesnevî'de ve Mevlânâ'nın diğer eserlerinde, bu konu ile ilgili bilgiler, Kur'ân tarihi ile ilgili verdiği bilgilerden daha çoktur.¹³⁷ Bu konuyla alakalı olarak çoğu hususta kısa da olsa bilgi bulmaktayız.

3.2.2.1. Esbâbu'n- Nüzûl

Sünnetullah,¹³⁸ her şeyi zâhirî bir sebebe bağlamıştır. Kur'ân'daki âyetlerin bir kısmı da bazı sebepler üzerine indirilmiştir. Bu sebepler ya bir olay, yada sorulan bir soru gibi hususlardır. İşte âyetleri doğru ve iyi anlamayla yakından ilgisi olan bu nüzûl sebepleri, ilk zamanlarda tefsîrle eşdeğer kabul edilmiş, hadîs kitaplarında "Kitâbu't- Tefsîr" bölümlerinde bu bilgiler işlenmiş, nüzûl sebeplerini bilmemek Kur'ân'ı anlamaya engel en önemli amillerden biri

¹³² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 77

¹³³ Kehf, 18/109

¹³⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 77, 221-3

¹³⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 79

¹³⁶ ez-Zerkânî, I,14 vd.; Subhi es-Salih, s. 119; el-'Akk, s. 39; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I,117; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 115

¹³⁷ Çünkü "Kur'ân Tarihi"nin konusu, Kur'ân'ı anlamak için "Kur'ânî ilimler" kadar önemli değildir. Mevlânâ da bu nedenle, eserlerinde bu orana göre davranmıştır.

¹³⁸ Sünnetullah hakkında geniş bilgi için bkz., Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması*, Ankara, 1994, s. 45 vd.

sayılmıştır. Gerçekten de bazı âyetlerin iniş sebebini bilmeden o âyeti tam olarak anlamak mümkün olmamakta, nüzûl sebebini bilmekle ilgili âyetlerin manaları daha güzel ortaya çıkmaktadır.¹³⁹ Bu konunun önemine binaen, müstakil eserler yazılmış olup, bu bilgileri bilmek Kur'ân âyetlerini açıklamak isteyenler için kesin şartlardan biri olamaya devam etmektedir.¹⁴⁰

Mesnevî'de genelde âyetlerin iniş sebepleri belirtilmemesine rağmen, Mevlânâ'nın "Esbâb-ı Nüzûl" ilmini bildiğini, yeri geldiğinde bu bilgilerden faydalandığını şu ifadelerinden anlamaktayız:

"Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberin Ashâbına sert ve yumuşak söyleyip itap ettiğini bil.

Kıtlık vardı. Davulun sesini işitince cuma namazının faziletini unuttular.

Maksatları tüccar'dan, önceden daha ucuza alış-veriş etmeği.

Hz. Peygamber (sas), cumayı sadece on iki ashâbı ile kıldı.¹⁴¹

Cenâb-ı Hak onlara de(mek iste)di ki: "Kervanın davulu niçin sizi Resûlüllah'tan ayırdı.

Siz, buğday kaygısıyla şaşırıp dağıldınız. Peygamber yalnızca ayakta kaldı.

Resûlüllah'ı terkedip buğday için yapılan bu hareket, batıl bir tohumdur.

Onunla sohbet, oyundan da maldan da hayırlıdır. Bana adamakıllı bir dikkatle bak.

Rızık veren, rızık verenlerin hayırlısı Benim olduğumu iyice bilseydiniz, bu hırsınızı yok etmez miydi?

Buğdayın rızıkını veren Hakk, senin ona tevekkülünü zayi eder mi?

Allah senin rızıkını gökten gönderirken sen, buğday kaygısıyla ondan ayrıldın."¹⁴²

Mevlânâ bu beyitlerle "(Mesciddekiler) derken bir ticaret veya lehv (davul sesini) işitince ona (kervana) doğru dağıldılar. (Habibim) seni (minberde) ayak üstünde bıraktılar. Onlara söyle ki; Allah indinde makbûl olan şey (yani Peygamberin meclisinde sebat ederek, hutbesini dinlemek) davul sesinden de, kervandan zâhire almaktan da, daha hayırlıdır. Cenâb-ı Hak rızık verenlerin en hayırlısıdır." (Cuma, 62/11) âyetinin nüzûl sebebini bildirmekte ve bu bilgilerle nasihat etmektedir.¹⁴³

Yine Fîhi Mâ Fîh'te, "Ey nebi-i zışanım, esirlerden elinizde olanlara de ki; eğer Allah Teâlâ'nın ilm-i ezelisinde kalplerinizde hayır ve iman varsa, sizden alınan fidyeden hayırlısını size verir ve günahlarınızı mağfiret eder. Allah Teâlâ, Gafûr ve Rahîmdir." (Enfal, 8/70) âyetinin tefsîrine geçilmeden, bu âyetin nüzûl sebebi genişçe verilmektedir.¹⁴⁴

Bu âyet Abbâs b. Abdilmuttalib, Ukayl b. Abi Tâlib ve Nevfel b. Hars hakkında nâzil olmuştur.¹⁴⁵ Mevlânâ, bu şahıslardan bilhassa Abbas'la ilgili olan hadîseyi anlatarak, sebab-i nüzûl yardımıyla, yukarıdaki âyeti tefsîr etmiştir.¹⁴⁶

Bu örnekler, Mevlânâ'nın nüzûl sebeplerini göz önünde bulunduran bir alim olduğunu ve onlara önem verip, tefsîr açısından bunları bilmenin önemine dikkat çektiğini göstermektedir.

¹³⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I,22; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I,92; ed-Dehlevî, s. 61; ez-Zerkânî, I,107 vd; Subhî es-Sâlîh, s. 127 vd; es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 19 vd; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I,117-8; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 115-6; Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, İstanbul, 1994, s. 63 vd.

¹⁴⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 17 vd.; Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, s. 74 vd.

¹⁴¹ Krş.: *el-Buhârî*, *Kitabu't- Tefsîr*, *Süretu'l- Cum'a*, 2; Müslim, *Kitabu't- Tefsîr*, *el-Cum'a*, 863

¹⁴² Mevlânâ, *Mesnevî*, III,420 vd./424 vd.

¹⁴³ Bu âyetin nüzûl sebebi ilgili kitaplarda da aynen böyledir. Krş.: *el-Vâhidî*, *Ebu'l- Hüseyin Ali b. Ahmed en-Neysâbüri*, *Esbâbu'n- Nuzûl*, Dimeşk-Beyrût, 1408/1988, s. 352; *et-Taberî*, *Câmi'u'l- Beyân*, XII,97-9; *er-Râzî*, *Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Bekrî*, *et-Tefsîru'l- Kebîr ev Mefâtihi'l- Gayb I-XXXII*, Beyrût, 1411/1990, XXX,10-1; *el-Bursevî*, *Rûhu'l- Beyân*, IX,526-8

¹⁴⁴ Bkz., Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 6 vd.

¹⁴⁵ *el-Vâhidî*, s. 203

¹⁴⁶ İlgili âyetin Nüzûl sebebi için ayrıca bkz., *et-Taberî*, *Câmi'u'l- Beyân*, VI,292-3; *el-Kurtubî*, VIII,34-6; *ez-Zemahşerî*, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't- Tenzîl ve 'Uyûni'l- Ekâvîl fi Vucûhi't- Te'vîl I-IV*, Beyrût, ts., II,169; *er-Râzî*, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XV,162-4, *el-Bursevî*, *Rûhu'l- Beyân*, III,375-6

3.2.2.2. Nâsîh ve Mensûh

Lügatte, “gidermek, yok etmek, değiştirmek” gibi manalara gelen “nesh” kelimesi¹⁴⁷ “Ulûmu’l- Kur’ân” açısından, “bir âyetin hükmünün daha sonraki bir âyetle kaldırılması veya değiştirilmesidir. Hükmü kaldırılan âyete “mensûh”, yenisine de “nâsîh” denmektedir.¹⁴⁸

Tefsîr usûlü ilminin karışık ve güç meselelerinden birisi olan nesh konusu, İslâm’ın ilk devirlerinden beri çeşitli münakaşalara sebep olmuş, Yahudi, müşrik ve Hıristiyanlar tarafından istismar edilerek İslâm’a bir ta’n vesilesi yapılmıştır. Bunlar, “Allah kendi sözünü nasıl değiştirir? Bu Kur’ân, ya Muhammed’in uydurduğu kendi sözüdür, ya da Kur’ân’da nesh olmamalıdır!” şeklindeki itirazlarıyla, Kur’ân’ı kendilerince zayıf düşürmeye çalışmışlardır. Halbuki aklen ve şer’an câiz ve de var olan nesh’in pek çok hikmetleri bulunmaktadır.¹⁴⁹

Neshin Kur’ân’da olup olmadığı, İslâm alimleri arasında da tartışma konusu olmuş, varlığını kabul edenler, mahiyeti ve mensûh âyetlerin sayısı hakkında görüş birliğine varamamış, konu böylece günümüze kadar tartışılarak gelmiş ve hakkında birçok eserler yazılmıştır.¹⁵⁰ Günümüzde bazı araştırmacıların da Kur’ân’da neshin olmadığını iddia etmelerine rağmen,¹⁵¹ Mevlânâ’nın da aralarında bulunduğu neshin varlığını kabul edenlerin görüşleri, bizce daha İsbâetli ve uygundur. Zaten tefsîr ve usûlü alimlerinin genel kanaati de bu şekildedir.¹⁵²

Mevlânâ, Mesnevî’de verdiği bilgilerle Kur’ân’da “Nesh”in varlığını kabul etmiş ve bunun hikmetini açıklamıştır.

Neshin var olduğunu, enbiyâ ve evliyânın mahlûkatın kalblerinde tasarruf sahibi oldukları, insanların gönüllerindeki düşünceleri silmek veya var olmayan fikirleri mevcut etmek kudretine sahib oldukları¹⁵³ hususuna delil getirmek sadedinde zikreder ve der ki:

“Ey büyük adam! Bu hususta sana hüccet ve bürhan lazımsa, “mâ nensah min âyetin ev nünsihâ...”¹⁵⁴ âyetini oku.”¹⁵⁵

Kur’ân da “nesh”in var oluşunun hikmetini ise şu olayla bağlantılı kılar: Hz. Peygamber, Hz. Ali’ye, onu, kölesi İbn-i Mülcem’in öldüreceğini söylemiş. Hz. Ali de bu durumu kölesi İbn-i Mülcem’e bildirince, İbn-i Mülcem de bu işi gerçekleştirmemesi için çareler aramış ve Hz. Ali’ye

¹⁴⁷ İbn Fâris, IV,866-7; el-Firzâbâdî, I,271; İbn Manzûr, III,61; ez-Zemahşerî, Esâsu’l- Belâğa, s. 629; er-Râzî, el- Mahsûl fi ‘İlmi Usûli’l- Fıkh I-VI, tah.: Tâhâ Câbir Feyyâd el-Elvânî, Beyrût, 1412/1992, 2. Baskı, III,279 vd.; M. Said Şimşek, Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele, İstanbul, 1991, s. 93

¹⁴⁸ ez-Zerkeşi, el-Burhân., II,30; er-Râzî, el-Mahsûl, s. III,282 vd.; es-Suyûtî, el-İtkân, II,701 vd.; ed-Dehlevî, s. 53; ez-Zerkânî, II,191; Subhî es-Sâlih, s. 259 vd; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 122; Şimşek, s. 94

¹⁴⁹ ez-Zerkeşi, el-Burhân., II,28 vd.; er-Râzî, el-Mahsûl, s. III,294 vd.; es-Suyûtî, el-İtkân, II,700 vd.; ed-Dehlevî, s. 53 vd.; ez-Zerkânî, II,188 vd.; Subhî es-Sâlih, s. 259 vd; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 122 vd.; Şimşek, s. 83 vd.. Konuya örnek olması bakımından bir misâl vermek istiyoruz. Oruç ilk defa farz kıldığı zaman müslümanlar oruç tutmak veya hergün için bir fidiye verip fukarayı duyurmakla muhayyer kılınmışlardı. Böylece müslümanlar oruç tutmaya ısındırılmış ve alıştırılmışlardı. Bu durum hasil olunca, hasta ve yolcuların dışında herkesin mutlaka oruç tutmaları emredilerek, ma’zûr olmayanların oruç tutma yerine fidiye verme muhayyerliği kaldırıldı. Böylece ilk durumu bildiren Bakara 2/184. âyet, yine aynı sürenin 185. âyeti tarafından neshedildi. İçkinin yasaklanması, kiblenin Ka’be oluşu, ölüm anında vasiyyetin farz olmayışı, cihadın farziyeti, zâniyelerle evlenme serbestliği hakkındaki âyetlerde böyledir. Bkz., Katâde b. De’âme es-Sedûsî, Kitâbu’n- Nâsîh ve’l- Mensûh fi Kitâbi’llâhi Teâlâ, s. 40; ez-Zührî, en- Nâsîh ve’l- Mensûh, s. 16; İbnu’l- Cevzî, Cemâluddin Ebû’l- Ferec Abdurrahman, el-Mûsâffâ bi Ekuffi Ehli’r- Rusûh min ‘İlmi’n- Nâsîh ve’l- Mensûh, s. 17; İbnu’l- Bârezî, Nâsihu’l- Kur’âni’l- ‘Azîz ve Mensûhuhu, s. 25. Bu dört eser şu adla bir arada basılmıştır: “Erba’atu Kutubin fi’n- Nâsîh ve’l- Mensûh”, tah.: Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrût, 1409/1989; ed-Dehlevî, s. 54; ez-Zerkânî, II,277-8

¹⁵⁰ ez-Zerkânî, II,203 vd., 272 vd.; er-Râzî, el-Mahsûl, s. III,307 vd.; Şimşek, s. 86 vd.

¹⁵¹ ez-Zerkânî, II,203 vd.; Said Şimşek, s. 97 vd.

¹⁵² ez-Zerkânî, II,203 vd.

¹⁵³ Bazı velilerin, kendilerini inkar eden alimlerin hafızasından bilgilerini sildiklerine ait kerametler zikredilmiştir. Mesela, İsmail Hakkî Hz.’nin şeyhi İsmail Fakirullah’ın böyle bir kerameti vardır.

¹⁵⁴ “Biz bir âyeti nesh eder yahut onu unutturursak, ondan daha hayırlısını, yahut onun mislini getiririz.” (Bakara, 2/106).

¹⁵⁵ Mevlânâ, Mesnevî, I,1674/1739

bu işe engel olması için çeşitli tekliflerde bulunmuştur. Son olarak da bu işi yapamaması için kendisinin öldürülmesini istemiş, Hz. Ali de bunun ilahî bir kader olduğunu söylemesi üzerine, köle "O halde neden katile kısas gerekiyor" suâlîne cevaben Hz. Ali, "bu Allah'ın sırrı hikmetidir" diye cevap vermiş, Allah'ın kendi yazdığını bozmasının yine kendisine ait olduğunu ve bunun da bir nice hikmetleri olduğunu açıklamıştır.¹⁵⁶ Mevlânâ bu olayı anlatır, sonra da neshin varlığının hikmetini ve cereyanını şu şekilde açıklar ve delilendirir:

"Ey büyük zat, "mâ nensah min âyetin ev nünsihâ..." âyetinin akabindeki "ne'tî bihayrin minhâ" nüktesini anla.

Cenâb-ı hak evvelki şeriatleri sonrakilerle nesh etti ise, mesela otu götürüp yerine gül getirmiş oldu.

Gece gündüzün meşguliyetini nesh eder. İnsanlar uyur, âdetâ cemâd halini alır.

Fakat o cemâdlik cisme rahatlık, zihne dinçlik verir, akli ve fikri parlatır...

Zıddlar zıddıyla belli olmada. Kalpteki siyah noktada aydınlık gizlidir.

Peygamberin savaşıyla sulh meydana geldi. Bu ahir zamandaki sulh, hep onun eseridir.

O din büyüğü, bu cihan halkının başı emin olsun diye, nice başlar kesti...

Öyleyse, kırmak, kırığı iyileştirebilenin hakkıdır.

Tekrar dikebilen yırtar. O parçalar, ama yine sağlamlaştırır.

Mimar evi tamamen yıkar, ama sonra yeniden ma'mur eder.

Cenâb-ı Hakk, eğer bir bedenden bir baş ayırarsa, ona karşılık bin baş verir...

Her işin, Hakk'ın takdiri olduğunu görüş (feraset) sahibi tamamen bilir."¹⁵⁷

Mevlânâ, böylece Kur'ân'da neshin olup olmadığı münakaşalarında, var olduğuna inanıp savunanların yanında yer almış, hikmetini de açıklamaya çalışmıştır. Kanaatimizce de var olduğunu savunanlar haklıdır. Çünkü öncelikle bu, Allah'a ait bir iştir, O, dilediğini dilediği gibi yapar. Ayrıca fert ve toplum psikolojisi açısından da neshin faydası inkar edilemez bir gerçektir.

3.2.2.3. Muhkem ve Müteşâbih

Kur'ân'ı Kerîm âyetlerinin manalarının anlaşılabilirliği, hep aynı derecede değildir. Bazı âyetler kolayca anlaşılırken, bazılarının anlaşılması oldukça zordur ve ihtisâs ister. Manası kolayca anlaşılabilen ve genellikle ahkâmı ilgili olan âyetlere "Muhkem" (manası kesin), diğerlerine ise "Müteşâbih" (manası kapalı) denilmektedir.¹⁵⁸ Muhkem âyetlerin manaları açık ve anlaşılır olduğu için bunlarda problem yoktur. Fakat müteşâbih âyetlerin anlaşılmasında bazı farklı yorumlar ortaya çıkarak, münakaşa konusu oluşmuştur.¹⁵⁹ Râzî, bu âyetlerin mutlaka te'vîl edilmesi gerektiğinde bütün İslâmî firkaların görüş birliğinde olduklarını, ancak farklı te'villerin

¹⁵⁶ Daha sonra Haricî olan İbn Mülcem'in Hz. Ali'yi şehit etmesi hakkında bkz., Hz. Ali, Nehcü'l- Belâğa Huve Mecmû'u Mâ İhtârehu eş-Şerîf er-Radî min Kelâmî Seyyidinâ Emîri'l- Mu'minîn Ali b. Ebî Tâlib (as) me'a Şerhi'ş- Şeyh Muhammed 'Abduh I-IV, Beyrût, ts., II,33, III,21, 76; İbnü'l- Esîr, III,387; en-Nedvî, el-Murtedâ Sîretü Emîri'l- Mu'minîn Seyyidinâ Ebî'l- Hasen Ali b. Ebî Tâlib, Dimeşk, 1409/1989, s. 166 vd.; Gölpinarlı, Mü'minlerin Emîri Hz. Ali (as), haz.: Muhammed Mûcâhidî, Kum, 1417/1996, s. 333 vd.; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali" mad., DİA, II,371 vd.

¹⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3865 vd./3970 vd.

¹⁵⁸ Nitekim bu husus Kur'ân'da şöyle belirtilmiştir: "O (Allah), sana bu kitabı indirendir. Onun âyetlerinden bir kısmı mukemdir ki, bunlar kitabın anası, temelidir. Diğer bir kısmı da müteşâbihdirler. İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve kendi arzularına göre onun te'viline yeltenmek için onun müteşâbih olan âyetlerine tâbi olurlar. Halbuki, onun te'vîlini Allah'tan başka kimse bilemez. İlimde yüksek gayeye erenler ise: "Biz ona inandık. Hepsî Rabbimiz katındandır." derler. Bunları akıl sahiplerinden başkası düşünmez." (Ali İmrân, 3/7)

¹⁵⁹ ez-Zerkeşî, el-Burhân, II,68 vd.; es-Suyûtî, el-İtkân, I,639 vd.; ed-Dehlevî, s. 82 vd.; ez-Zerkânî, II,289 vd.; Subhî es-Sâlih, s. 281 vd; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I,121; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 128 vd.; Şimşek, s. 19 vd.

yapıldığını söyleyerek, ilgili âyetlerin neden te'vile muhtaç olduklarını maddeler halinde izah eder.¹⁶⁰

Müteşâbih âyetler de kendi arasında üç kısma ayrılmaktadır: Lafzî müteşâbih, manası müteşâbih, hem lafzî hem de manası müteşâbih.¹⁶¹ Aslında Kur'ân'ın evrenselliği gerçeğini tekid eden müteşâbih âyetler, Âl-i İmrân 7. âyetinin de işâret ettiği gibi, aynı zamanda kalplerinde ve karakterlerinde bozukluk olanlar için de bir imtihan vesilesi olmuştur. Sahabe-i Kiram (ra) ve selef bu âyetlere inanıp hakiki manalarını Allah'a havale ederken, sonraki bazı İslâm alimleri, ortaya çıkan yanlış yorumcuların zararından müslümanları korumak için, bu âyetlere İslâm'a uygun yorumlar getirmişlerdir.¹⁶²

Mesnevî'de, müteşâbih âyetlerin tefsiriyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Mevlânâ, bu müteşâbih âyetlerden sadece "mana yönünden müteşâbih" olan bazı âyetleri ele alır ve izah eder. Onun bu müteşâbih âyetlere bakışı aynen sahabenin bakışı gibidir. Yani bu âyetleri, zâhir manası üzere kabul eder. Şu fark vardır ki, zâhirî manayı işârî mana ile karıştırarak tefsirini de yapar.

Mevlânâ'nın ele aldığı müteşâbih âyetlerden bazıları şunlardır:

1. Allah'ın vechi (yüzü) ile ilgili olanlar. Bunlar da:

a. "O'nun vechinden başka her şey helak olucudur" (Kasas, 28/88) ile,

b. "Nereye dönerseniz, Allah'ın vechi oradadır" (Bakara, 2/115) âyetleridir.

Bunlardan birinci âyetle ilgili olarak mesela, Fîhi Mâ Fîh'te iki yerde¹⁶³ "vech", Allah'ın zatı olarak ele alınmıştır ki, bu yorum zaten müfessirler tarafından en çok kabul gören yorumdur.¹⁶⁴ Çünkü bir şeyin en şerefli yönü "vech"i (yüzü) olduğundan, o şeyin tamamına "vech" kelimesinin itlak edilmesi ve bu kelimenin "zât" manasına kullanılması, uygun bir tefsirdir. Yine bu doğrultuda bir açıklamasının olduğunu da, Menâkibu'l- Arifin'de görmekteyiz:

"Allah'ın "O'nun vechinden başka her şey helak olucudur" sözünün manası da, "Yüce yaratandan başka, yaratılmış her şey mahvolucudur, yani yalnız O (zât) dâim ve bâkîdir" demektir. Bu babda istisnâ edilen "Hüve = O"dur".¹⁶⁵

Ancak, Menâkibu'l- Arifin'in başka bir yerinde "vech" kelimesi yine "zât" manasına alınmakla birlikte bu yorum tasavvufî bir tefsirle karıştırılmış, "fenâ fillah"ı imâ eden bir açıklama getirilmiştir. Eflâkî bu kısmı da şöyle belirtir:

"Yine bir gün (O'nun yüzünden başka her şey helak olacaktır) âyetine garip bir mana verdi. Şöyle ki: "Bununla, Allah kendini övmüyor ve kullarına karşı da, kıdem ve bekâsından ötürü kendini medhedip, "Ben daima kalırım, siz ise yok olup gideceksiniz" demek istemiyor, belki de kendi merhametine davet ediyor ve "bâkî ve ebedî olmanız için, damlanın denizde kaybolması gibi, siz de yok olmaktan müstesna olan yüzümüzde tamamiyle yok olun" diyor" dedi."¹⁶⁶

Nitekim, bu açıklamaya uyan bir tefsiri Mesnevî'de de bulmaktayız:

"Allah'ın vechinden (zat) başka her şey halik (yok olucu) tir. Sen O'nun vechinden değilsen, varlık arama.

¹⁶⁰ er-Râzî, *Esâsu't- Takdîs*, tah.: A. Hicâzî es-Sekâ, Kâhire, 1986, s. 105 vd.

¹⁶¹ Lafzî müteşâbihe örnek: Abese 80/31 âyetinde geçen "Ebb" kelimesidir. Bu lafız "kapalı" bir lafızdır. Manası müteşâbihe örnek: Allah'ın, arşa istivâsından, gelmesinden, yüzünden ve elinden bahseden Tâhâ 20/5; Fecri 89/22; Rahmân, 55/27; Feth, 48/10 vd. âyetlerdir. Hem lafzî hem manası kapalı olanlara örnek: Bakara, 2/189 "İyilik ve taat evlere arkalarından girmeniz değildir." âyeti vb.'dir.

¹⁶² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II,68 vd.; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I,639 vd.; ed-Dehlevî, s. 82 vd.; ez-Zerkânî, II,289 vd.; Subhî es-Sâlih, s. 281 vd; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I,121; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 128 vd.

¹⁶³ Bkz., Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 16, 226

¹⁶⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân*, I,653; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 194; er-Râzî, *et-Tefsiru'l- Kebîr*, XXV, 20; *Esâsu't- Takdîs*, s. 151 vd.; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, VI,443; el-Âlûsî, Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l- Me'ânî fi Tefsiri'l- Kur'ânî'l- 'Azîm ve's- Seb'i'l- Mesânî* I-XXX, Beyrût, 1405/1985, 4. Baskı, XX,130-2

¹⁶⁵ Eflâkî, I,295

¹⁶⁶ Eflâkî, I,556

Her kim bizim vechimizde fenâ bulursa, "helak olmak" onun cezası olmaz.

Çünkü o, "lâ"dan geçmiş, "illâ"da makam kılmıştır. Makamı "illâ" olanlar ise fânî olmazlar.

Her kim Hakk kapısında "ben" ve "biz" diyecek olursa, o kimse "lâ" vadisinde dönüp dolaşıyor demektir. Öyle olanlar, dost kapısından kovulur.¹⁶⁷

Mevlânâ, bu açıklamalarıyla da Süfyân-ı Sevrî'nin tefsîrinde geçen "vech"den maksadın, "mâ urîde bihi vechuh = Allah için yapılan işler" anlamına olduğunu¹⁶⁸ paylaşmakta, Allah için yapılan ameller, niyetler ve davranışların, her şeyin yok olacağına karşılık, ebedî olarak kalacağını belirtmektedir.

Bu misâllerde gördüğümüz gibi, "vech = yüz" kelimesi, müfessirlerce de kabul edilen "Allah'ın zatı" manasında açıklanmış, ancak buna ilaveten buradan tasavvufta önemli ve büyük bir makam olan "fenâ fillâh" konusuna geçilmiş, âyet böylece işarî olarak da tefsîr edilmiştir.

İkinci âyet için de durum aynıdır. Yani "nereye dönerseniz, Allah'ın vechi oradadır" âyetindeki, mütesâbihâttan olan "vech" kelimesine Mevlânâ'nın bakış açısı, bir önceki âyette olduğu gibi, zâhiri manasıyla birlikte tasavvufî bir tefsîrdir.

Bu âyet aslında namaz kılariken kibleye yönelmek hakkındadır. Şöyle ki, Resulullah, kibleleri Beyt-i Makdis olan Yahudilerin bol olduğu Medine'ye hicret edince, Allahu Teâlâ Resulunun, kible olarak Beyt-i Makdis'e yönelmesini emretti. Bu durum on küsur ay devam etti. Halbuki Resulullah, İbrahim (as)'ın yaptığı Kâbe'ye doğru namaz kılmayı arzu ediyordu. Bunun üzerine, "(Ey Muhammed,) biz senin, yüzünü göğe doğru çevirmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar,) siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin..." (Bakara, 2/144) âyetiyle kible Kâbe olmuştu. Bu da Yahudilerinin ta'nına ve, "Muhammed'i ve Müslümanları, önceki kiblesinden çeviren nedir?" (Bakara, 2/142) demelerine sebep oldu. Onların bu sözlerine cevaben yüce Allah: "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır..." buyurarak, bu hususun yadırganmamasını belirtmiştir.¹⁶⁹ Ayrıca bu âyetteki, "vechullah = Allah'ın yüzü" ifadesi, "Allah'ın kiblesi, Allah'ın rızası" olarak da yorumlanmıştır.¹⁷⁰ Râzî, bunun, âyetin nüzûl sebebinin olduğuna dair olan görüşün daha kuvvetli olduğunu belirtmekle beraber, nüzûl sebebinin bu olmadığını diyenlerin de var olduğunu belirterek, neticede, kelâmî izahlarla "vech" in "kible" veya "rıza" manasına olduğu görüşünü benimser.¹⁷¹

Bu âyet hakkında da Mesnevî'de şu tefsîrler yapılmıştır:

"Hz. Muhammed (sas) Efendimiz, bu ateş ve dumandan, yani gazab ateşiyle şehvet dumanından pak olduğu için, her nereye baksa orada vechullah'ın (Allah'ın yüzü) tecellisini görürdü.

Ey gözü, gönlü açılmamış kimse; sen bedhah olan şeytanın vesvesesine ve nefsin hevâ u hevesine refik oldukça, "semme vechullah = Allah'ın yüzü oradadır"ın ne olduğunu ne bilirsin?

Her kimin göğsünde bir kapı açılır, yani kendisine maneviyat münkeşif olursa o, zerreden güneşi görür.

Yıldızlar arasından ay tefrik edildiği gibi, Hak da, sairleri arasından bellidir.

İki parmağının ucunu iki gözüne koy. Cihandan bir şey görebilir misin? İnsaf et de söyle!

¹⁶⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3058 vd. - I,3156 vd.

¹⁶⁸ Süfyân es-Sevrî, Ebû 'Abdillâh b. Saîd b. Mesrûk, *Tefsîru Süfyânî's- Sevrî*, Beyrût, 1403/1983, s. 234. Ayrıca bkz., el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, VI,443; el-Âlûsî, XX,132

¹⁶⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, I,548 vd.; el-Kurtubî, II,55 vd.; el-Âlûsî, I,365 vd.

¹⁷⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, I,553.; el-Kurtubî, II,57 vd.

¹⁷¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, IV,17 vd.

Göremiyorsan, bu alem yok değildir. Görememek aybı, yahut göstermemek kabahati ancak uğursuz nefsin parmağına aittir.

Sen evvela gözünden parmağını kaldır, ondan sonra dilediğini gör."¹⁷²

Bir başka yerde bu âyeti şöyle tefsîr eder:

"Cenâb-ı Hakk'ın san'atı, aydın gözler için altı ciheti, âyetlerine levha eylemiştir.

Ta ki, her hayvana o delil olsun, onlar, Hakk'ın güzelliğinin bahçesinde otlasınlar.

O'nun feyzi gözler için hikmettir. "Nereye yüzünüzü çevirirseniz O, oradadır."

Gönlü susayanlar, bardaktan su içince Hakk'ı görür.

Âşık olmayan da suya baksa, a nazar sahibi! Orada gördüğü, onun sade kendi sûretidir.

Fakat âşıkın sûreti; Hakk'da fânî olsa, o zaman o, suda kimi görür? Söyle bana!

Onlar güneşin yüzünde Hakk'ın güzelliğini görürler. Gayûr olan Rabb'in san'atıyla suda ayın aksetmesi gibi."¹⁷³

Bu tefsîrlerin benzerini, Fîhi Mâ Fîh'de de buluyoruz:

"Nereye yönelirseniz Allah'ın yüzü oradadır"dan murâd, "lâ yenkati" câri ve râyiç olan o vecihtir ki, bâkîdir. Âşıklar kendilerini bu veche feda etmişlerdir ve ivaz talep etmezler. Onlardan mütebâkîsi en'âm yani hayvanat gibidirler. Vakıa onlar en'âmdırlar, fakat müstehakk-ı in'âmdırlar; ve vakıa ahırdırlar; velâkin emir-i ahırın makbulüdürler. İsterse onları bu ahırdan halas edip nakleyler ve tâvile-i hassına götürür. Nitekim, onun mebdei adem idi. Ona vücut verdi ve vücûdunu tavile-i cemadiye getirdi. Tâvile-i cemadiyeden, nebatîye ve nebatîden hayvanîye ve hayvanîden insanîye ve insanîden melekîye ilâ mâ lâ nihâye getirdi. İmdi bunların cümlesini onun bu cinsten tâvileleri çok olduğu şu âyette zikredilmiştir: "Siz ey insanlar! Hiç şüphesiz o halden bu hale bineceksiniz. Öyleyse onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar" (İnşikak, 84/19-20)."¹⁷⁴ diyerek, bu âyeti de önceki âyet gibi, diğer tefsîrlerdeki bilgileri kabul etmekle beraber, işârî tefsîr cihetine gitmiş, böylece müteşâbihliğini açıklığa kavuşturmuştur.

2. Allah'ın arşa istivasından bahseden: "Rahman arş üzerine istivâ (hüküm) etti" (Tâ Hâ, 20/5) ve "Sonra O, arşa istivâ etti" (A'raf, 7/54; Yûnus, 10/3; Ra'd, 13/2; Furkân, 25/59; Secde, 32/4; Hadîd, 57/4) âyetlerinin tefsîri:

Bu âyetlerdeki müteşâbihlik, Rahmân olan Allah'ın "arş = taht"a "istivâ = oturma"sı, Selef-i Sâlihîn olan ashâb ve tâbiîn tarafından keyfiyetsiz, benzersiz ve misâlsiz olarak kabul edilip inanılırken, sonraları tecsîm ehli olan Müşebbihe'nin Allah'ı insan ve diğer mahlûkata benzetip sapıklığa düşmelerine, Mutezile'nin aşırı te'villerle selefın yolundan ayrılmasına ve böylece yanlış tefsîrlere sebep olmuştur.¹⁷⁵ Râzî de önceki âyette olduğu gibi bu âyetlerdeki müteşâbihliği de felsefî ve mantikî birçok burhan, hüccet ve delillerle te'vîl ve tefsîr etmiş, Allah'ın arşa istivâsının, "onun yelerin ve göklerin hükümlerini elinde tutmasından kinaye olarak bir ifade tarzı" olduğunu uzun uzadıya izah etmiştir.¹⁷⁶

Mevlânâ'nın bir çok te'vîl tefsîr ve münakaşaya sebep olan bu müteşâbih âyetleri tefsîri, hem selefî, hem de işârîdir. İşârî tefsîrini Mesnevî'de şu şekilde bulmaktayız.

"Gönül tahtı (arş) hevâ ve hevesten tamamıyla temizlenip ma'mur olunca, Rahmân ve Rahîm olan İlâh-ı Kerîm oraya istivâ (tecelli) eder.

Gönül bu rabıtayı bulduktan sonra, Cenâb-ı Hakk oraya bilâ vasıta hükmeder.

Bu sözün sonu yoktur. Hz. Zeyd nerede ki, ona ifşaatta bulunma diye nasihat edeyim."¹⁷⁷

¹⁷² Mevlânâ, Mesnevî, I,1397 vd. - I,1457 vd.

¹⁷³ Mevlânâ, Mesnevî, VI,3646 vd. - VI,3671 vd.

¹⁷⁴ Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh, s. 21

¹⁷⁵ İbn Kesîr, Ebu'l- Fidâ İsmâ'îl, Tefsîru'l- Kur'âni'l- 'Azîm I-V, Beyrût, 1412/1992, 5. Baskı, II,230

¹⁷⁶ er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XIV,83 vd.

¹⁷⁷ Mevlânâ, Mesnevî, I,3671 vd./3773 vd.

Burada Mevlânâ, "arş"ı gönül, "istivâ"yı da Allah'ın tecellisi olarak tefsîr edip, işârî sûfi tefsîr cihetine gitmiştir.¹⁷⁸

Mevlânâ'nın bu âyetlere, işârî ve kısa olarak yaptığı tefsîrinin şerhini, oğlu Sultan Veled'in "Maarif"inde de özetle şöyle buluyoruz: "Allah'ın arşa istivâsı; O'nun arşa hükümran olmasıdır. Yani, onda tasarruf eder demektir ki, bu tefsîr zâhirî ve doğru bir tefsîrdir. Bu âyetin bâtinî manası ise; Allah'ın baktığı ve tasarruf ettiği yer olan kalbdır. O, oraya nazar eder ve tecellide bulunur. Çünkü hadîs-i şeriflerde, Allah'ın sûretlere, amellere değil de kalblere baktığı ve mü'minin kalbinin Rahman'ın iki parmağı arasında olduğu ve Allah'ın o kalbi istediği gibi evirip çevirdiği, yani tasarrufta bulunduğu buyrulmaktadır, bu mananın doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Yoksa Yüce Allah hiç bir sûret ve şekle bakmaz. O'nun tasarrufu gönüldedir. Gönül insanın arşidir. Bu gönül insanî vasıfların hepsini kapsar. Dolayısıyla Allah'ın baktığı ve istivâ ettiği yer olur. Oradan da, azalara emirler yayılır."¹⁷⁹

Mevlânâ'nın selefi tefsîri de benimseyip kabul ettiğini dostu Şems-i Tebrîzî'nin düşüncelerinden çıkarıyoruz. Şems-i Tebrîzî bu âyetin tefsîrinde diyor ki:

"Allah arşa istivâ (tasarruf) etti" âyetinin tefsîrinde müfessirlerin istivâyı "Bısr kılıcsız ve kan dökmeksizin Irak'a istivâ etti" dendiği gibi, tasarruf manasına geldiğini demelerine inanmakla beraber, bu istivanın keyfiyetini araştırmadan, "nasıl olur?" demeden iman ve itikat ettik."¹⁸⁰

Şems'in sözünden çıkmayan ve onun görüşlerini kabul edip benimseyen Mevlânâ'nın da, böyle düşündüğünü, bir ihtimal olarak söyleyebiliriz.

3. "Allah'ın eli onların elleri üzerindedir" (Feth, 48/10) âyetinin tefsîri:

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mevlânâ, Kur'ân âyetlerinin zâhiri manalarını aynen kabul eder, hatta eserlerinde bir çok âyeti zâhirî manasına göre tefsîr ederek, onlarla insanları irşad etmek ister. Bunun yanında âyetlerin birçok bâtinî manalarının olduğuna da inanır ve bir âyeti bir yerde zâhirî manasına göre açıklarken, başka bir yerde aynı âyete işârî yorum da getirerek, âyetlerin manalarının önünü tıkama yerine onlardan her an ve her yerde istifade etme cihetine gider.

Müfessirler, Hudeybiye'de müslümanların Resulullah'a biatından bahseden bu âyetteki müteşâbihlik sayılan "yedullah = Allah'ın eli" ifadesine de önceki âyettekine benzer açıklamalar getirmişler, selefî görüşünün yine teşbîh, teccîm ve keyfiyetsiz olarak Allah'ın murâdî üzere inanmak olduğunu naklederek, daha sonra da bu ifadenin de, "Allah'ın kudreti, nimeti ve sevabı" olarak te'vîl edildiğini belirterek, tefsîri etmişlerdir.¹⁸¹

Mevlânâ bu müteşâbih âyet-i kerîmeyi de, yine müfessirlerin izahı üzere açıklayarak, buradaki "yed = el" kelimesinin "kudret" anlamında kinâye ve teşbîh yoluyla kullanıldığını belirtir ve bu ifade ve üslûb tarzının insanların anlamaları için kullanıldığını söyler.

"...Yürü var! "Allah'ın eli onların eli üzerindedir"ın manası sen ol! Hakk'ın eli gibi rızık bahşedici ol!

Borçluları borcundan kurtar. Yağmur gibi yeryüzünü tezyin et!"¹⁸²

Başka bir yerde de:

"Muhâl benim elimde hal olsun, imkan dahiline girsin, tüyü yolunmuş kuş kanadı zuhur etsin.

Madem ki, "Allah'ın eli onların elleri üstündedir" (denildi)

¹⁷⁸ Krş.: Muhyiddin Arabî, Tefsîr, II,9

¹⁷⁹ Sultan Veled, Maârif, s. 354 vd.

¹⁸⁰ Eflâkî, II,82; Krş.: er-Râzî, Esâsu't- Takdîs, s. 109

¹⁸¹ et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, XI,387-8; el- Kurtubî, XVI,177; İbn Kesir, Tefsîr, IV,199 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXVIII,75-6; Esâsu't- Takdîs, s. 161 vd.; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, IX,19-21; el-Âlûsî, XVI,96-7

¹⁸² Mevlânâ, Mesnevî, V,2796 vd./2804 vd.

Rabb-ı Ahad bizim elimiz için kendi eli buyurmuştur.

O halde benim uzun bir elim vardır ki, yedinci kat göğün yüzünü geçmiştir.

Benim elim, felekte hüner göstermiştir. Ey hâfız! "İnşikâku'l- kamer" âyetini oku.

Bu sıfat, yani enbiyâ ve evliyâda zuhur eden Hakk'ın kudretini "yed" ile tavsif eylemek, akılların zayıf olmasındandır. Zayıf olanlara, yüksek manaları kavrayamayan akıllara, kudreti şerheylemek nasıl mümkün olur.¹⁸³ diyerek, âyetteki "yed" kelimesinin kudret anlamında kinâyeye olduğunu söyler; diğer yerlerde ise, bu te'vîle tasavvufî manalar da ekler ve der ki:

"Ey sâlik! Pîri bulunca aklını başma al da ona teslim ol!

Mûsâ Peygamber gibi Hızır'ın hükmü altında yürü.

Ey salık! Hızır'ın yaptığı işlere bilâ nifâk sabret ki, sana: "Artık ayrılma zamanı geldi git!" demesin.

Mürşid, gemiyi sakatlasa da, sen ses çıkarma, çocuğu öldürse de, sen saçını başını yolma.¹⁸⁴

Allah, onun elini kendi eliyle tesmiye etti de "yedullâhi fevka eydîhim..." âyetini inzâl etti.

Allah'ın eli, o çocuğu öldürür ve diriltir. Diriltmek ne demek? Onu rûh-i bâkî haline getirir.

Her kim yalnızca bu yolu nâdir olarak kendi kendine geçmişse, o da yine pîrlerin himmeti yardımıyla menzil-i maksuda erişmiştir.

Pîrin eli, gaiblere yetişemeyecek kadar kısa değildir. Onun eli Allah'ın kabzası mesâbesindedir.¹⁸⁵

Bu ifadelerde her ne kadar, böyle tasavvufî tefsîrler yapılmamışsa da, aslında yine "kudret" manası gözetilerek şöyle denilmek istenmiştir: "Allah'a resul ve evliyâsıyla beraberdir, onların eli vasıtasıyla kudretini gösterir ve onlara yardım eder." Böylece bu ifadenin yine teşbîh ve kinâyeye olarak kullanıldığını ifade etmek ister.

Başka bir yerde:

"Eğer Hâfız-ı Hakiki olan Allah tarafına bizzat firar ve O'nun hıfzına iltica edemezsen, Hakk'ın hıfzını bulmuş ve O'nun mahfûzu olmuş insan-ı kâmile kaç!¹⁸⁶

Elini pîr-i kâmil ve mükemmilden başkasına verme.

Zira Allah, o elin destgâr ve hafızı olmuştur.

Kâmil bir aklı, aklına arkadaş et de, o aklın irşâdiyle kötü huyundan vazgeçsin.

Elini, o kâmil akıl sahibi mürşidin eline koyunca (biat eyleyince) bütün yiycilerin elinden kurtulursun.

Allah: "Hakk'ın eli onların elleri üstündedir" dedi ya, işte senin elin de o biat ehlinin eli olur.

Hakîm, alîm ve habîr olan bir pîrin eline elini verirsen kurtuldun demektir.

Çünkü o pîr, Peygamber varisidir. Ey mürit; ondan zât-ı risâletin nûru âşikâr olur.

O pîr-i kâmile biat etmekle sen de, Hudeybiye'de bulunmuş ve sahabe gibi biat etmiş olursun.¹⁸⁷

¹⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 1918 vd./1935 vd.

¹⁸⁴ Mûsâ (as), nebilîği ile beraber, ledümnî ilim sahibi olan Hızır (as)'ın peşine düşmüş, ondan bu ilmi öğrenmek için, onun hükmü altında yürümüştür. Zâhiren yanlış görünen üç işine itiraz etmiş, Hızır da Hz. Mûsâ'ya, "sen bânînin bilmediğin, yalnız zâhirini gördüğün işlerden başkasına sabredemez ve benimle arkadaş olamazsın" demiş, sonra yaptığı zâhiren yanlış olan işlerin hakikatini açıklamış ve, "ben bu işleri kendiliğimden yapmadım." diyerek Hz. Mûsâ'dan ayrılmıştır. Kehf, 18/60-82

¹⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 2975 vd./3073 vd.

¹⁸⁶ Burada Zariyât 51/50 âyetine işâret edilmektedir: "(Habibim de ki:) O halde hemen Allah'a sığın; şüphesiz ben size, onun tarafından apaçık bir uyarıcıyım."

¹⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, V, 735 vd./740 vd.

Bu açıklamalarda görüldüğü gibi "yedullâh" ifadesi "Allah'ın kudreti, inâyeti anlamında kullanıldığı gibi Hz. Peygamberin ve onun vâris-i kâmilî olan insan-ı kâmilin elinin de "Allah'ın eli", yani "kudreti" ve "inâyeti" mesâbesinde olduğu belirtilerek, işârî bir tefsîr yoluna gidilmiştir. Bu tefsîr sûfi tefsîrlerinde görülen bir husus olup, tasavvufta pîr veya şeyhe el verip inâbe almanın Kur'ânî bir delili de bu gösterilmektedir.¹⁸⁸

4. "Allah Mûsâ ile konuştu" (Nisâ, 4/164) âyetinin tefsîri:

Bu âyetteki müteşâbihlik ise, Allahu Teâlâ'nın konuşmasıdır.

Kelâm ilminin önemli konularından biri olan, hatta bu ilmin özel isimi haline gelen Yüce Allah'ın kelâm sıfatı, onun konuşması demek olup, mahlûkatın kelâmına benzemez. Harfler ve sesler uzaktır. Allah'ın zatiyla kâim kadîm bir sıfatıdır. Kelâm-ı nefsi ve kelâm-ı lafzî kısımlarına ayrılır. Mutezile, hâdis olan kelâm-ı lafzîyi kabul eder, diğerini reddeder. Kelâm-ı lafzî ise hâdis olduğundan, Mutezileye göre Allah'ın kelâm sıfatı hâdistir.¹⁸⁹

Bu âyette Allah'ın Hz. Mûsâ ile konuşması, "teklimâ" mef'ûl-i mutlakı ile pekiştirilmiş, mecaz ve şüphe ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Bu durum karşısında kelâm sıfatı hakkındaki inançlarıyla bu âyet arasında sıkışan bazı Mutezilî müfessirler, âyetteki "kelleme = konuştu" fiilinin "konuşma" anlamındaki "kelim" mastarı yerine; "yaraladı" anlamındaki "kelm" mastarından geldiğini iddia ederek, âyetin manasını, "Allah Mûsâ'yı, (mihnet tımaqlarıyla, fitne pençeleriyle) yaraladı." manasını vermişlerdir.¹⁹⁰ Râzî böyle bir tefsirin, batıl bir tefsîr olacağını söylemiş,¹⁹¹ Zemahşerî de Mutezilî olmasına rağmen, bu tefsîri benimsememiştir.¹⁹²

Ehl-i Sünnet'e göre bu âyette de açıkça belirtildiği gibi, Hz. Allah Hz. Mûsâ ile bizzat konuşmuştur. Ancak bu konuşma Hz. Mûsâ'nın beşer oluşuna göre cereyen etmiştir.¹⁹³

Bu hususta Mevlânâ şöyle der:

"Hakk Teâlâ Hazretleri Mûsâ (as)'a söyledi, fakat bu kelâmı hurûf ve savt ile söylemedi. Zira harfin zuhuru için ağız ve dudak lazımdır. Hakk Teâlâ ise, ağızdan ve dudaktan münezzehtir. İmdi enbiyâ'nın harfsiz ve savtsız olan âlemde Hakk ile dudaktan ve ağızdan konuşma ve dinlemesi vardır ki, bu ukûl-i cüziyyenin evhâmı oraya vâsıl olursa da takip edemez. Fakat enbiyâ, âlem-i bîharfiden, âlem-i harf ve savta gelip, bu çocukların hatırı için kendileri de tıfıl olurlar. Zira "Ben muallim olarak gönderildim"¹⁹⁴ buyrulmuştur."¹⁹⁵

Fîhi Mâ Fîh'ten aktardığımız bu açıklamaya dikkat edildiğinde Mevlânâ, Allah'ın Hz. Mûsâ ile konuşmasının harfsiz ve ses olmaksızın, yüce Allah'ın şanına yakışan bir konuşma olduğunu, ancak insanların bunu anlamasının zor olduğunu söylemekte ve şöyle ilave etmektedir: Şâyet bu konuşma harf ve savt ile olsaydı Yüce Allah'ın ağız, dudağı ve boğazı olması gerekirdi. Halbuki yüce Allah bütün bunlardan münezzehtir.

Anlaşıldığı gibi, Mevlânâ, bu müteşâbih âyetin anlaşılmasında ve tefsirinde de sahabenin yolunu takip edip Yüce Allah'ın, Mûsâ (as) ile konuştuğunu, ancak bu konuşmanın keyfiyeti bizlerce bilinmeyen, Yüce Allah'ın şanına layık, ulûhiyyetine münasip bir konuşma olduğunu te'vilsiz kabul etmekte, Ehl-i Sünnet'in görüşünü benimseyip müşebbihe fırkasının dediklerini reddetmektedir.

¹⁸⁸ el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, IX, 20-1

¹⁸⁹ İbnü'l- Cevzî, Ebu'l- Ferec Abdurrahman, *Fünûnu'l- Efnân fi 'Uyûni 'Ulûmi'l- Kur'ân*, tah.: H. Diyâuddîn 'İtr, Beyrût, 1408/1987, s. 149 vd.; et-Teftâzânî, Mesud b. Ömer, *Şerhu'l- Mekâsîd I-V*, tah.: Abdurrahman Umeyre, Beyrût, 1409/1989, IV,143 vd.; el-İcî, 'Adûduddîn, *Şerhu'l- Mevâkıf I-III*, İstanbul, 1311, III,75 vd.; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm I-II*, İstanbul, 1940-2, II-112 vd.; Emrullah Yüksel, *Kelâm Dersleri İlahiyât ve Nübüvvet*, Erzurum, 1986, s. 30 vd.

¹⁹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I,582n; *Esâsu'l- Belâğa*, s. 550; İbn Manzûr, XII,523-5

¹⁹¹ er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XI,87

¹⁹² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I,582-3

¹⁹³ Bkz., et-Teberî, *Câmi'u'l- Beyân*, IV,368-9; el-Kurtubî, VI,13-4

¹⁹⁴ İbn Mâce, *Mukaddime* 17

¹⁹⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 141

Sonuç olarak Mevlânâ, klasik müteşâbihat kavramını kabul etmekle birlikte bu ifadenin gayb alemi¹⁹⁶ olarak bilinen, ahiret, emr, melekût, ceberût, rûhânî, ulvî, mânâ, cân ve kuds âlemleri diye isimlendirilen¹⁹⁷ ilahî alemlere ait kavramları, insanların akıllarına yakınlaştırmak ve onların kavramlarıyla ifade etmek için mecaz olduğunu söyler.

3.2.2.4. el-Hurûfu'l- Mukatta'a

Bazı sûrelerin başında yer alan, bazen bir, bazen de birkaç harften meydana gelen rumuzvarî kısımlar vardır. Müteşâbihattan sayılan, birleşik yazılıp, tek tek isimleriyle okunan bu harflere, "el-Hurûfu'l- Mukatta'a" denmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlunun tamamlanmasından hemen sonra, bu harflerin ne ifade ettiği bir merak ve araştırma konusu olmuştur. "elif - lâm - mîm", "elif - lâm - mîm - sâd", "elif - lâm - râ", "elif - lâm - mîm - râ", "kâf - hâ - yâ - 'ayn - sâd", "tâ - sîn", "tâ - sîn - mîm", "yâ - sîn", "sâd", hâ - mîm", "tâ - hâ", "kâf", "nûn", "ayn - sîn - kâf"tan meydana gelen bu bileşik harflerin müteşâbihattan olmasında şüphe yoksa da, manaları hususunda, biri, bu harflerin, Kur'ân ve Allah'ın esrarından olduğu, değeri de, madem ki bunlar Kur'ân'da vardır, öyleyse mutlaka bir manası da vardır ve bu mana insanlar tarafından bilinmelidir. Yoksa anlamını bilemeyeceğimiz şeylerin, bizlere tevcîhinin de anlamı olamaz, diye iki görüş ileri sürülmüştür.¹⁹⁸

Biz bu harflere müfessirler tarafından verilen manalara temas etmeden, Mevlânâ'nın bu harfler hakkındaki görüşünü vermek istiyoruz.

Mevlânâ, hurûf-i mukatta'ayı Allah'ın sırları olarak kabul etmekle birlikte, yorumunu yapanlardandır.¹⁹⁹ Onların Hz. Ebûbekr (ra)'ın, "Her kitabın bir sırrı vardır, Kur'ân'ın sırrı da sûre başlarındaki hurûf-i mukatta'adır." sözünde olduğu gibi,²⁰⁰ önemli ve özel manalar ihtiva ettiğini savunur:

Önce bu harflerin diğer normal harfler gibi olmayıp, birer rumuz olduğunu şöyle açıklar:

"Bu, "elif-lâm-mîm" ve "hâ-mîm" harfleri, Mûsâ'nın asâsına benzer. Anlayıver!

Harfler de bu harflerin sûretinde görünürler ama, onların sıfatlarında değildirler.

İmtihan için eline bir sopa alanın sopasıyla hiç Mûsâ'nın asâsı bir olur mu?

Bu İsâ'nın nefesidir. Her yel ve nefesten değildir ki, neş'eden veya gamdan hasıl olsun.

A babacığım, bu "elif-lâm-mîm" ile "hâ-mîm" insanlara Cenâb-ı Hakk tarafından gönderilmiştir.

Her elif-lâm-mîm ona nasıl benzeyebilir? Ruha âşinaysan, onlara bu gözle bakma!

Gerçi onlar harflerden terkiplendirilmiştir. Hem halkın da harflerden meydana gelen sözlerine benzer.

Hz. Muhammed (sas) de etten, deriden mürekkeptir. Bir baksan a! Her vücûd da onun cinsinin terkiplendirilmiştir.

Onun da eti, derisi, kemiği vardır, ama hiç bu terkiplere benzer mi?

O terkipte nice mu'cizeler meydana geldi. Ve bütün terkipleri mat eyledi .

Kur'ân-ı Kerîm'deki, "hâ-mîm" terkiplendirilmesini de böyle bil. O pek yücede diğerleri ise aşağılarda.

Çünkü bu terkipten hayat meydana gelir. Sûr üfürülmüş gibi her şey dirilir.

¹⁹⁶ Haşr sûresinde Allahu Teâlâ, varlığı, şehâdet (görülen) ve gayb (görülmeyen) olarak ikiye ayırmaktadır. Haşr, 59/22

¹⁹⁷ Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 38-40

¹⁹⁸ ez-Zerkeşî, el-Burhân, I,165 vd.; es-Suyûtî, el-İtkân, I,658 vd.; Subhî es-Sâlih, s. 234 vd; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 134 vd.

¹⁹⁹ el-Kâdî İyâd bin Mûsâ el-Yahsubî el-Endelûsî, Kitâbu's- Şifâ I-II, tah.: M. Emin Karaali, vd. Dimeşk, I,87 vd.; ez-Zerkeşî, el-Burhân, I,167 vd.; es-Suyûtî, el-İtkân, I,658 vd.;Subhî es-Sâlih, s. 239 vd.

²⁰⁰ ez-Zerkeşî, el-Burhân, I,174; es-Suyûtî, el-İtkân, I,658; Subhî es-Sâlih, s. 236; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 136

"Hâ-mîm" Hakk'ın yardımıyla Mûsâ'nın asâsı gibi ejderha kesilip denizi yarar.²⁰¹

Sonra bu harfleri yorumlayarak,²⁰² taşıdığı özel manaları şu beyitlerinde olduğu gibi örnekler vermektedir:

"Kâf - hâ - yâ - 'ayn - sâd"da,²⁰³ "sâd" onun sâdık, "kâf"da onun kâfi olduğuna işârettir.²⁰⁴

Kâfiyim ben, sana hayırları başkasının yardımı olmaksızın lütfumdan veririm.

Kâfiyim ben seni ekmezsiz doyurur, ordusuz, askersiz padişah eylerim.

Bahar olmaksızın güller verir, kitapsız, üstadsız bilgiler öğretirim.

Kâfiyim ilaçsız devâ verir, kabri, kuyuyu sana meydan ederim.

Mûsâ'ya ben bir asâ bahşederim. Onunla o, alemi kılıçtan geçirir.

Mûsâ'nın eline güneş şimşegi gibi nûr veririm.

Hem asâyı yedi başlı bir yılan ederim ki, o, bir erkek ve dişi yilandan hasıl olmamıştır...²⁰⁵

Mevlânâ'nın böylece bu harflerin birer rumuz olduklarını, başka harflere benzemediklerini savunup, açıklamalarını yaparak; mesela, buradaki "kâf"ın Allah'ın isimlerinden el-Kâfi'ye, "hâ"nın el-Hâdî'ye, "ayn"ın el-Alîm'e, "sâd"ın es-Sâdık'a ve "ya"nın ise Yed-i Kudrete delalet ettiğini söylediğini görmekteyiz.²⁰⁶ Nitekim Mevlânâ'nın dostu Şems-i Tebrizî'nin de, bu harflere müfessirlerce bir çok manalar verildiğini söylediğini ve bu bağlamda yorumlarını yaptığını görüyoruz.²⁰⁷

3.2.2.5. İ'câzu'l- Kur'ân

İ'câzu'l- Kur'ân, Kur'ân'ın âciz bırakması, yani mu'cizeliği demektir. Bilindiği gibi Allah tarafından kullara doğru yolu göstermek için gönderilen peygamberlerin, gerçekten Allah tarafından görevlendirildiklerini ispat için, zamanın şartlarına göre ve diğer insanların yapamayacağı, sadece Allah'ın desteğiyle yapılabilecek harikulâde işler göstermeleri gerekir. Böylece hem peygamberliklerini ispatlamış olurlar hem de, inanmayanların da bu hususta mazeretleri kalmamış olur. Mesela, Hz. Mûsâ'nın asâ'sının devrinin en gelişmiş sanatı olan bütün sihirleri mağlup etmesi; Hz. İsâ'nın tıbbî gelişmeler yönünden meşhur olan asrında, tıbbî harikulâdelikler göstermesi böyledir.²⁰⁸ Hz. Peygamber (sas) de zamanın en üstün özelliği olan fasîh ve belîğ söz ve şiir söylemek yönünde mucize göstermesi uygun düşüyordu. İşte bu yönüyle de bir mucize olan hatta Hz. Peygamber'in pek çok mucizelerine ilaveten en büyük mucizesi sayılan Kur'ân'm,²⁰⁹ birçok yönden mucizevî özelliği vardır.. Alimler bunları şu şekilde özetle

²⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,1316 vd./1324 vd.

²⁰² Mevlânâ'nın bu harflere yaptığı yorumlar, ashında Abdullah İbn Abbâs vb. sahâbi ve tâbiîn tarafından rivâyet edilmiş tefsirlerdir. Bkz., Süfyan es-Servî, s. 181; et-Teberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VIII,301 vd.; el-Kurtubî, XI,51 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXI,152; el-Bursevî, *Râhu'l- Beyân*, V,312-3

²⁰³ Meryem, 19/1

²⁰⁴ Krş.: el-Ahfeş, Sâid b. Mes'ade el-Belhî, *Me'âni'l- Kur'ân I-II*, tah.: Abdülemîr Muhammed Emin el-Verd, Beyrût, 1405/1985, s. 171. Kâf'ın "Kebîr" veya "Kerîm" olduğu rivâyetleri de vardır. Bkz., Süfyan es-Servî, s. 181; et-Teberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VIII,301; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXI,152; el-Bursevî, *Râhu'l- Beyân*, V,312

²⁰⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,3517 vd./3539 vd.

²⁰⁶ Bkz. Tâhiru'l- Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, XIII,911 vd.

²⁰⁷ Bkz. Eflâkî, II,82 vd.

²⁰⁸ Muhammed Hasan Heytu, *el-Mu'cizetu'l- Kur'âniyye*, Beyrût, ts., s. 21 vd.

²⁰⁹ el-Bâkılânî, *İ'câzu'l- Kur'ân*, tah.: es-Seyyid Ahmed Sakr, Kâhire, 1374/1954, 3. Baskı, s. 8 vd.; en-Nebhânî, s. 67; Hasan Diyâuddîn 'İtr, *el-Mu'cizetu'l- Hâlide*, Mekke, 1409/1989, 2. Baskı, s. 105 vd. Ayrıca bkz., Abdülkâhir el-Curcânî, Ebûbekr b. 'Abdirrahmâm b. Muhammed, *Kitâbu Delâilil- İ'câz*, tah.: Ebû Fihr Mahmud Muhammed Şakir, Kâhire, 1404/1984, s. 8 vd.; İbnu'l- Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddîn Ebû 'Abdilâh Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Fevâidu'l- Muşevvak ilâ 'Ulûmi'l- Kur'ân ve 'İlmi'l- Beyân*, Beyrût, 1402/1982, s. 379 vd.; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II,1001 vd.; ed-Dehlevî, s. 101 vd.; Mennâ'u'l- Kattân, *Mebâhis fi 'Ulumi'l- Kur'ân*, Beyrût, 1411/1990, s. 257 vd.; Adnân Muhammed Zurrûr, *'Ulumi'l- Kur'ân Medhal ilâ Tefsîri'l- Kur'ân ve Beyâni İ'câzihi*, Beyrût, 1412/1991, 3. Baskı, s. 217 vd.; Nûruddîn 'İtr, *Muhâdarât fi 'Ulumi'l- Kur'ân*, Dimaşk, 1411/1991, s. 158 vd.

belirtmişlerdir: Dil, üslûp, te'lîf, muhtevâ, her türlü ihtiyaca cevap vermesi, tabîî ilimler, gaybî haberler ve ilahîliği gibi hususlardır.²¹⁰

Mevlânâ Kur'ân'ın bu mucizevî özelliklerinden ihtiva ettiği ilimler, onun taşıdığı mesaj ve ilahîliği yönüne "yüz dilli Kur'ân" ifadesiyle işâret etmektedir. Yine Kur'ân'ın en önemli, önceki semavî kitaplarda bulunmayan bir özelliğine de²¹¹ dikkat çekmekte ve bu mucizeler karşısında kendimize gelerek, Kur'ân'ın önünde saygılı olmamızı ve neticede bizim karlı çıkacağımızı ihtar etmektedir.

Mesnevî'de Kur'ân'ın bu icâz yönleri şu ifadelerle belirtilmektedir:

"...Haydi bunu mucize sayma! Peki bir de güneş gibi apaydın olan ve adına Ümmül- Kitap denilen yüz dilli Kur'ân'a bak!

Onun bir harfini eksiltmeye veya fazlalaştırmaya kimsenin cesareti yoktur.

Kendine gel behey sapık, mağlup ve mülzem olan batıl fikirlere dost olma ki, sen de mağlup olmayasın. Sâdık ve gâlip bulunan Hakk ehline uy ki sen de gâlip olasın."²¹²

3.2.2.6. Aksâmu'l- Kur'ân

Kur'ânî ilimlerden biri de Kur'ân'daki yeminler meselesidir. Allah Teâlâ, kelâmında bazen kendi ismine, bazen de peygamberlerine, onlarla ilgisi olan şeylere, Kur'ân'a, meleklerle, kıyamet gününe ve gök, güneş, ay, yıldız, gece vb. kainattaki önemli varlıklara yemin etmektedir. Allah'ın kelâmındaki bu üslûbu bazı ihtilaflara sebep olmuş, çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler başlıca şu sebeplere istinad etmektedir: Araplar'ın konuşma üslûbu, bir konuyu pekiştirmek, yemin edilen şeylerin yemin eden nezdindeki değerini göstermek, edebî güzellik ve zenginlik gibi hususlardır.²¹³

Mevlânâ'ya göre ise Cenabı Hakk'ın yaptığı bu yeminler, indinde pek büyük mertebelere sahip olan, başta bizim Peygamberimiz olmak üzere, Peygamberlerin ve evliyânın şeref ve şanlarının, Allah yanındaki makamlarının yüceliğine dikkat çekmek içindir. Müfessirlerin verdiği manalar doğru olmakla beraber bu, işin dış yüzeyidir. Aslında Allahu Teâlâ'ya kendi katında çok kıymetli olan Peygamberlerine, yada onlar sayesinde şerefli olan varlıklara yapmaktadır.²¹⁴ Mesela aslında "Duhâ"ya yemin etmek bizim anladığımız "kuşluk vakt"ine yemin olmayıp, Hz. Peygamberin rûhâniyetine yemin etmektir "leyle = gece" ise onun cismâniyetidir. "Tûr" ve Kitâb-ı Mestûr"ise, Hz. Mûsâ'nın ayak bastığı bir yer oluşu ve ona Allah tarafından inen bir kitap oluşu nedeniyle yemine layık görülmüştür. "Tin" (incir), "zeytin" ve "beled-i emîn" de böyledir. İncir ve zeytin yine peygamberlerin en çok yaşadıkları bölgelerde ve onlar tarafından en çok yenilen bitki ve meyve oluşlarından, beled-i emîn ise, Hz. Peygamberin doğup büyüdüğü şehir oluşundan dolayı üzerlerine yemin edilmiştir. Diğerleri de bunlar gibidir. Yoksa Cenâb-ı Hakk basit ve hakir şeyler üzerine yemin etmekten münezzehdir.²¹⁵

²¹⁰ el-Bâkılânî, *İ'câzu'l- Kur'ân*, s. 33 vd.; el-Kâdî İyâd, I,500 vd.; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II,90 vd.; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II,1001 vd.; ed-Dehlevî, s. 101 vd.; ez-Zerkânî, II,354 vd.; er-Râfî, s. 139 vd.; Subhî es-Sâlih, s. 334 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlû*, s. 162 vd.; Hasan Dîyâuddîn, s. 199 vd. Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm*, s. 169 vd.

²¹¹ Kur'ân'ın bu mucizevî yönü ise, onun kıyamete kadar Allah'ın korumasında olması ve hiç bir kimsenin onun bir harfini bile değiştirmeye gücünün yetemeyeceğidir. Nitekim bu husus Kur'ân'da şu şekilde belirtilmektedir: "Şüphe yok ki, o Kur'ân'ı biz indirdik. Ve onu biz elbette muhafaza edeceğiz." (Hicr, 15/9)

²¹² Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,2875 vd./2897 vd.

²¹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III,40 vd.; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II,1048 vd.; Abdurrahman Hasan Habennaka el-Meydânî, *Kavâidu't- Tedebburi'l- Emsel li Kitâbillâhî 'Azze ve Celle*, Dîmaşk, 1409/1989, 2. Baskı, s. 463 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlû*, s. 168 vd.; Sâdık Kılıç, *Yemin Olsun Ki (Aksâmu'l- Kur'ân)*, İstanbul, 1996, s. 18 vd.

²¹⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz., er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXXI,147; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI,4492 vd.

²¹⁵ Bkz. Sultan Veled, *Maârif*, s. 127 vd. Krş.: el-Kâdî İyâd, I,91 vd. Üzerine yemin edilen şeylerin baş tarafında muzaf olan "Rabb" kelimesinin hafzedildiğini söyleyenlerin görüşleri de bu görüşü desteklemektedir. Bkz., el-Kâdî İyâd, I,96; Kılıç, *Yemin Olsun Ki*, s. 17

Mevlânâ bu bağlamda “Duhâ” ve “Âdiyât” sûrelerindeki yeminleri işârî olarak tefsîr etmekte ve şöyle demektedir:

"O alçak kalpazanlar, yani mürâiler, münafıklar ve kafirler, gündüzün, yani kalbi münevver zevâtın düşmanıdır. Altın gibi olan halis ve muhlis mü'minler ise, gündüz gibi nurlu olan o zevât-ı kirâmın âşığıdır.

Çünkü, gündüz, o münevver zevatın tarifi, aynasıdır.

Böyle olması da, şerefli bir kimsenin onlardaki şeref ve kemali görmesi ve şereflerine göre tazim ve tekrim etmesi içindir.

Gündüz, kırmızı ve sarının cemalini, yani rengini gösterdiği için Cenâb-ı Hak, kıyamete yevm (gündüz) lakabını vermiş ve "yevm-i kıyâmet" buyurmuştur.

Gündüz hakikatte evliyâullahın sırrıdır. Bildiğimiz gündüz, onların ay gibi olan kalblerinin derûnuna nispetle gölge gibi kalır.

Duhâ vakti, yani güneşin doğup yükselmesiyle etrafı tenvir etmesi zamanı, Hz. Muhammed (sas)'in kalbi nurunu temsil eylediği için Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de "ve'd- duhâ = kuşluk vaktine yemin olsun"²¹⁶ buyurmuştur.

Diğer bir kavle göre ki, ehl-i zâhirin tefsîridir: Evet dost, bu duhâ vaktine kasem etti. (Bu da doğrudur). Çünkü duhâ vaktinin parlaklığı da enver-i mevcûdat olan Peygamberimizin (sas) nuraniyeti aksinden ibarettir.

Yoksa fânî bir şey'e kasem etmek, yani şunun bunun hakkı için demek şeriatte hatadır.²¹⁷ Hakikatte fânî ve zâil olan şey, Allah kelâmına ve kasemine nasıl layık olur.

Halil İbrahim (as), “Ben gurup eden (yıldızları, ay ve güneşi, ale'l- umûm fânî ve zâil olan) şeyleri sevmem”²¹⁸ derken, Rabbu'l- alemîn olan Allah Teâlâ fânî olan “duhâ vaktine” nasıl kasem etmek ister?

Halilullah (as), "lâ uhibbu'l- âfilin" demişken, Cenâb-ı Rabb-ı Celîl bu kasemiyle nasıl fânî bir şeyi murâd eder.

Yine Hakk'ın, "ve'l- leyli izâ secâ"²¹⁹ diye kasem ettiği "gece", Peygamber Efendimizin settârlığı ve karanlık topraktan yaratılmış olan mübarek bedenidir.

Resûl-i Ekrem (sas)'in rûh-i güneşi feleklerin fevkine yükselince, o gece gibi olan cesed-i mukaddesine "mâ vedda'âke Rabbuke"²²⁰ yani, Rabbin seni terk etmedi" dedi.

"Belâ"nın tâ kendisinden vuslat peyda oldu ki, "ve mâ kâle" nazm-ı celili, o vuslatın tatlılığından ibaret oldu.

Her ibare, bir halin nişanıdır. Hal, el gibidir. İbare ise, alet mesabesindedir.²²¹

Görüldüğü gibi bu beytlerde, Mevlânâ, şeriaatte fânî olan, haktan gayri olan şeylere yemin doğru olmazken, o şeriatî koyan Allah'ın bizzat kendisinin bunun hilafına fânî olan şeylere yeminini doğru bulmaz. Dolayısıyla "Ve'-d duhâ" ile yapılan yeminin, Resûlullah'ın rûhâniyetine yapıldığını belirtiyor.²²² Burada madem ki, "leyl" onun cismâniyetidir, onun cismi de fânî değil

²¹⁶ Duhâ, 93/1

²¹⁷ Nitekim Mâide 5/53; En'âm 6/109; Nahl, 16/38; Nûr, 24/53; Fâtır, 35/42; Kalem, 68/17 âyetlerindeki, “Allah'a yemin ettiler...” kısmı bunu göstermektedir. Bu yüzdendir ki, İslâm'da Allah'ın yüce isminden başka bir şeye yemin etmek yasaklanmış, hatta böyle bir yemin şirk sayılmıştır. Bilmen, **Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu**, VIII,179 vd.; Kılıç, **Yemin Olsun Ki**, s. 15

²¹⁸ En'âm, 6/76

²¹⁹ Duhâ, 93/2

²²⁰ Duhâ, 93/3

²²¹ Mevlânâ, **Mesnevî**, II,290 vd./294 vd. Krş.: el-Kâdi İyâd, I,95 vd.

²²² Bu işârî tefsîriden dolayı olmalıdır ki, Eflâkî şunu rivâyet etmektedir: "Mevlânâ sonra, "Ve'-d duhâ" sûresini tefsîr etmeye ve incelemeye başladı. O kadar mana ve ince şeyler beyan etti ki, anlatılamaz. Bu toplantı akşam namazına yakın bir zamana kadar sürdü. Mevlânâ ise hala "Ve'-d duhâ"nın yemin vav'ı (vav-ı kasem) hakkında garip ve nâdir şeyler anlatıyordu. Toplantıda bulunanların hepsi mest oldular. O sırada Mevlânâ'yı beğenmeyen

midir? sorusu sorulabilir. Buna da Mevlânâ, "madem ki o cisim, o rûha elbise ve makam olmuştur, o da böylece şereflenmiş ve yemine layık olmuştur" şeklinde cevap vermektedir. Bu sûredeki yeminlerden sonra gelen âyetlerin Peygamberimizden bahsetmesi de bu görüşleri kuvvetlendirdiği kanaatindeyiz.

"Mevlânâ'nın "Duhâ" sûresindeki yeminlere yaptığı bu tefsîri, Divân-ı Kebîr'inde de aynen buluyoruz.

"Bu örneklerin her biri bir anlatış, fakat bir yanıltış. Allah ancak kıskançlığından, habîbinin yüzünü "Andolsun kuşluk güneşine" diye andı."²²³

"Andolsun kuşluğa" sûresini okudun mu güneşi gör, "hiç kimsecik ona eş olamaz" âyetini okuyunca da, altın madenini gör"²²⁴

"Güneşine zerre kesileyim de öğreneyim. "Andolsun kuşluk çağma" âyetinin manasını"²²⁵

'Âdiyât sûresindeki yeminlerin izahında ise,

"Andolsun soluya soluya koşanlara"²²⁶ âyetindeki çakmak taşını çakış, ancak sabır ateşidir. "Tırnaklarıyla bastıkça taştan kıvılcım çıkaranlara"²²⁷ âyetinde anılanlar da ancak yiğit canlarıdır."²²⁸

"Andolsun soluya soluya koşanlara" isteklilerin atlarının sıfatlarıdır bu, "Tırnaklarıyla bastıkça taştan kıvılcım çıkaranlara"da ateş gibi tez gidenlerin atlarının sıfatı, "Sabah çağı düşmanı basanlara"²²⁹ âyetinde anlatılan da, onların kutlu isteklerinin sonundaki muştuluktur."²³⁰ diyerek zâhir ve işârî tefsîr birlikte verilmiştir.

Mesnevî'de bir diğer yerde "şafak"la da Peygamberin kastedildiğini görmekteyiz:

"Cüz'ler küllerin haline şahittirler. Şafak ta gökteki güneşin varlığına delildir.

Cenâb-ı Hakk şafağa yemin ettiği zaman,²³¹ Ahmed-i Muhtar'ı kastetmiştir."²³²

Şafak olan Peygamberin, Güneş olan Allah'ın varlığına delil olduğu ve şafakla da Peygamberin kastedildiği belirtiliyor.²³³

Sadece direkt peygamberlere yemin edilmemiş, onlarla ilgisi olan şeylere bile, onların hatırı için yemin edilmiştir:

"Andolsun tin'e zeytun'a, Tur-i Sina'ya."²³⁴ Bu and cansız şeylerdir, sebebi de, bir gün o azizlerin ayaklarının oralara basmış olmasıdır. Öylesine bir mertebeye gelmişlerdir."²³⁵

Mesela, Tur-i Sinin'in önemi, Hz. Mûsâ'nın oraya ayak basmasındandır. Mevlânâ bu hususta şöyle der:

"Na'l-i mübarek bir şehinşah olan Hz. Mûsâ (as)'nın pabucunu öptüğünden dolayı, Tur-i Sina dağı tamamıyla la'l halini almıştı."²³⁶

bir fakih ayağa kalktı. Ağlaya sızlaya gelip minberin basamağını öptü. Tam bir i'tikad ve doğrulukla Mevlânâ'ya mürit oldu. O gün birçokları mürit oldular, Bunun Mevlânâ'nın son va'zı olduğunu söylerler. Bundan sonra va'z etmediler. Başka bir şekilde va'z ve takrirle meşgul oldular." Eflâkî, I, 185

²²³ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, II, 328

²²⁴ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, IV,242

²²⁵ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, V,164

²²⁶ 'Âdiyât, 100/1

²²⁷ 'Âdiyât, 100/2

²²⁸ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, III,432

²²⁹ 'Âdiyât, 100/3

²³⁰ Mevlânâ, Mektuplar, s. 75

²³¹ Bkz., İnşikâk, 84/16

²³² Mevlânâ, Mesnevî, VI,1501 vd./1520 vd.

²³³ Ankaravi, Câmî'u'l- Âyât, s. 343

²³⁴ Tin, 95/1-2

²³⁵ Mevlânâ Celaleddin, Mektuplar, çev.: Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1963, s. 14

²³⁶ Mevlânâ, Mesnevî, II,1332 - II,1345

Netice olarak Mevlânâ'nın Kur'ân'daki yeminlere bakış açısı işârî olup bu tür tefsîrleri rivâyet ve dirâyet tefsîrlerinde göremiyoruz.²³⁷ Fakat Mevlânâ bu işârî tefsîrleri yaparken zâhirî manaları da reddetmez. Bu zâhirî manaların, sonuçta yine enbiyâ ve evliyâ ile alakası olduğu için, yemin edilmeye layık görüldüğünü kabul eder ki, bu da Râzî'nin: "Bu yeminler hakkında büyük ihtilaflar edilmiştir. Herkes bunları dinde en büyük derecede, dünyada en çok faydalı gördüğü şeyle tefsîr etmiştir."²³⁸ sözünün bir tasdiki olduğu kanaatindeyiz.

3.2.2.7. Kasas'u'l- Kur'ân

Kur'ân'da geçmiş peygamber ve milletlere ait birçok kıssalar bulunmaktadır. Bu kıssalar Kur'ân'ın önemli bir özelliğini ve kısmını oluşturur. Hz. Adem, Yusuf, Mûsâ, İsâ vd. peygamber kısaaları, çok canlı bir şekilde ve değişik yönleriyle ve değişik amaçlarla, müteaddid defalar anlatılır. Kur'ân'ın bu yönü, müstakil eserlere konu olmuş, hakkında çalışmalar yapılmıştır.²³⁹

Mesnevî'nin en önemli özelliklerinden biri olan kıssa ve misâllerin bolluğunun sebeplerinden biri de, bize göre, Kur'ân'daki geçmiş peygamberlere ve milletlere ait kıssalara genişçe yer verilmiş olmasıdır. Bu kıssalara Kur'ân'da bu denli geniş yer verilmesi, elbette ki, sırf tarihî olayların bizlere anlatılması değildir. Kur'ân'da büyük bir yekün tutan bir çok kıssa ve olay, nice fayda ve gayeler için zikredilmiştir. Mevlânâ, Mesnevî'sinde bu kıssalardan bolca bahsederek, o faydalardan bizleri haberdar etmek ister. Bu gayeyle kıssalara yer verir.

Mevlânâ, kıssadan maksadın hisse almak olduğunu, hikayelerin zâhirine ve özüne bakarak, gerekli ibreti almayı ve kendimizi muhasebe etmeyi unutmamamız gerektiğini söyler ve der ki:

"Maksat kıssadan hisse almaktır, yoksa sana masal anlatmak değil."²⁴⁰

"Beyan olunan, hikayenin sûreti olup ve o sûrette sûreti anlayabileceklere onların tasavvur aynalarına göre söylenmiştir. Bu hikayenin hakikatini beyandan söz mahcub olur ve arife bir işâret kafidir."²⁴¹

Bu kıssaların Kur'ân'da geçmesinin hikmetini de şöyle ifade eder:

"Eyyahlar olsun! Bunlar hep senin hallerindi. Hayalin Firavun'a gitti, ona ait sandın,

Sana senden bahsedilince sıkılır, başkasının hikayesindense hoşlanırsın."²⁴²

Mevlânâ bu kıssaların Kur'ân'da geçmesinin ve sıkça tekrar edilmesinin sebeplerinden birisinin de, bizim, o kıssalardaki şahısların başlarına gelenlerden ibret alıp, onların durumuna düşmememiz hususunda ikaz olduğunu söyler. Zaten bizim, "ümme-i merhûme"²⁴³ oluşumuzun önemli bir özelliğinin de bu olduğunu, onların yerine, bizim önceden gelmemiz durumunda, bizim acı akibetimizin sonrakilere ibret olacağını, bizlerin zararlı, sonrakilerin karlı çıkacağını belirtmektedir. Halbuki bu nimet Hz. Muhammed'in ümmetine nasib olmuş, dolayısıyla ümmet-i merhûme olmuştur şeklinde söylemektedir.

²³⁷ Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XII,559, 621, 631, 665; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXXI,147, 188, XXXII,9, 60; el-Âlûsî, XXX,119, 153, 173, 214 vb.

²³⁸ er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXXI,147

²³⁹ Geniş bilgi için bkz., Nûruddîn 'İtr, s. 201 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 171-2; Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, İzmir, 1993, s. 237 vd.; M. Sait Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, İstanbul, 1993, s. 66, 69 vd.; İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, İzmir, 1994, s. 277 vd.

²⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, II, Bu beyt, Nicholson'un hazırladığı Farsça nüshada yoktur/3000

²⁴¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, V, 1891'in başlığı/1900'ün başlığı

²⁴² Mevlânâ, *Mesnevî*, III, 971 vd./977 vd.

²⁴³ Bu ifade "merhamete mazhar olmuş ümmet" demek olup, bu ümmet için bizzat Hz. Peygamber taafından söylenmiştir. İlgili hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde (IV,408): "Kesinlikle bu ümmet, merhamete mazhar olmuştur. Allah, onun azabını kendi arasında kılmıştır." şeklinde geçerken, *Müsnedü's- Şihâb*'daki değişik varyantların en meşhuru ise şöyledir: "Kesinlikle benim bu ümmetim, Allah'ın merhametine mazhar olmuştur. Ona ahirette azab yoktur. Onun azabı dünyadaki öldürülmeler, fitneler ve depremlerdir." (Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kadâî, *Müsnedü's- Şihâb I-II*, tah.: Hamdî Abdulmecid es-Selefi, Beyrût, 1407/1986, 3. Baskı, II,100-3. Ayrıca bkz., Âli İmrân, 3/110 vb.

"Dünyada yüzbinlerce İblis ve Bel'am gibileri vardır ki, onların halleri de gerek gizli, gerek âşıkâr böyledir."²⁴⁴

Bu ikisi diğerlerine şahit (ibret) olsun diye Allah bunları meşhur kıldı.

Allah bu iki hırsız yüksek ve manevî bir dar ağacına astı ve teşhir etti. Yoksa kahr-ı ilahiye uğramış, lakin cezaları tecil edilmiş pek çok hırsız vardır.

Bu ikisinin (ve kıssalardaki diğerlerinin) perçemini şehre götürdü, yani onların ceza görmüş olduklarını halka gösterdi. Yoksa, kahr-ı ilahî maktullerinin sayısı sayılmaz (bunlardan ibaret değildir)."²⁴⁵

O, Kur'ân'daki kıssaların birer numune olduğunu savunup, örnek olarak da şunları verir:

"Mûsâ'nın (as) anılışı gönülleri oraya bağlamaktır, bu hikayeler öncelere aittir sanılıyor,

Mûsâ'nın anılması hali gizlemek için. Yoksa onun nûru sana bir rehber.

Mûsâ da Firavun da sende; bu iki hasmı nefsinde ara."²⁴⁶

Kur'ân'da geçen kıssaları nasıl anlamamız hususunda ise:

"Kur'ân'ın emirlerini kabul ve tatbik ederek, kısas-ı enbiyâyı okudukça, ten kafesi can kuşuna dar gelmeye başlar."²⁴⁷ diyerek, bizlerin heyecanla okumamızı ister.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kur'ân'ın kısmî bir tefsîri sayılabilen Mesnevî, Kur'ân'da olduğu gibi, onun kıssalarına genişçe yer vermiş, bu olaylardan almamız gereken derslere dikkat çekmiştir.²⁴⁸

3.2.2.8. Emsâlu'l- Kur'ân

"Mesel" kelimesinin çoğulu olan "emsâl = darb-ı meseller" in de Kur'ân'da önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber (sas), "Kur'ân beş vecih üzere nazil olmuştur. Helal, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâl. Helali işleyin, haramdan kaçın, muhkeme tabi olun, müteşâbihe inanın, mesellerden de ibret alın" diye buyurarak,²⁴⁹ emsalden ibret almamızı istemiştir.²⁵⁰

Kur'ân'da nice hikmet ve faydalar için zikredilmiş olan darb-ı meseller ve misâller, ehl-i iman ve insaf için hidâyet ve imanlarının kemâlîne vasita olurken, ehl-i küfür ve zalimler için de, dalâlet ve küfürlerinin artmasına sebep olmuştur.

Nitekim,

"Kur'ân-ı Kerîm'de: "Muhakkak ki Allah, bir sivri sineği, hatta onun bir üstününü misâl getirmekten çekinmez. İman edenler bilirler ki, o mutlaka rablerinden gelen bir hakikattir. İnkara saplananlar ise, "Allah böyle bir misâl ile ne murâd etmiş?" derler. (Allah) onunla bir çoklarını şaşırtıyor, bir çoklarını da yola getiriyor. Halbuki onunla şaşırttıkları yalnız fasıklardır" (Bakara, 2/26) buyrulurak²⁵¹ bu durum belirtilmiştir.²⁵²

²⁴⁴ "İblis", "Şeytan"ın bir diğer ismi olup, Kur'ân'da 11 defa, Şeytan ise 70 defa, 18 defa da Şeyâtîn (çoğul) olarak geçmektedir. "Bel'am" ise, A'râf, 7/175 âyetinde isim verilmeksizin zikredilir.

²⁴⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3307 vd. /3407 vd.

²⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,1250 vd./1256 vd.. Hz. Mûsâ-Firavun hakkında bkz: Bakara, 2/51 vd.; Nisâ, 4/153 vd. vb.

²⁴⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,1537 vd./1601 vd.

²⁴⁸ Mesela, bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, III,2600 vd./2612 vd.

²⁴⁹ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I,486

²⁵⁰ Geniş bilgi için bkz., ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I,486 vd; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II,1042 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 174 vd.

²⁵¹ Mevlânâ, Kur'ân'ın, bazılarının hidâyetine, bazılarının sapıklıklarının artmasına sebep olmasının bir yönünün, Kur'ân'ın kötülükleri nehyetmesi olduğunu şöyle ifade eder: ""Menedilen şeyi yapmayan kimdir? İnsan yasaklanan şeyi yapmaya haristir." denmiştir. /Nehy, takva sahiplerini ondan uzaklaştırır ama, nefesine tabi olanları da, aksine teşvik eder. Böylece nehy bir çoklarını sapıtır, gönltü uyanık olanlar da onunla hidâyete erer. /Ehli güvercin, kamıştan türkmez, belki ondan, hevesine tabi yabani güvercinler kaçır." Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,3665 vd./3690 vd.

²⁵² Ayrıca, Kehf, 18/54; Ankebût, 29/43; Haşr, 59/21; Zümer, 39/27 âyetleri de misâllerin önemine işaret etmektedir.

Bu âyetin tefsîrine baktığımızda Allahu Teâlâ'nın kendi kitabında misâl getirmesinin, kafirlerin hoşuna gitmediğini, bunu üzerine bu âyetin indiğini görmekteyiz. Münafıkların durumunun kötülüğünü misâlde açıklamak için nâzil olan Bakara (2) 17 ve 19. âyetleri, kafirler tarafından beğenilmemiş, "Yüce Allah'a böyle basit misâller getirmesi yakışmaz." demelerine sebep olmuştur. Yine mü'min olmayanların inançlarının zayıflığı için; Hacc (22) 73. âyette, sineğin, Ankebût (29), 41. âyette de örümceğin misâl olarak verilmesi, inanmayanların, bu gibi basit hayvanların Kur'ân'da misâl olarak verilmesinin uygun olmadığını söylemelerine neden olmuştur. Bu türlü cahilliklere karşılık, Yüce Allah'ın hiçbir şeyi, velev ki, en zayıf ve basit bir yaratık olan sivrisinek bile olsa misâl vermekten çekinmeyeceği, kafirlerin kınamasından utanıp veya korkup terketmeyeceği, bu misâllere mü'minlerin hak gözüyle bakacağı, kâfirlerin ise, dudak bükecekleri, nihâyet bu misâllerin akıllılara bir ibret ve iman vesilesi, akılsız ve sapıklara bir inkar ve küfür sebebi olacağı bildirilmiştir.²⁵³

Mevlânâ da, yukarıda geçen âyeti örnek alarak, Mesnevî'de misâllere yer verir: "Benim beytim, (şiiirim) beyt (ev) değil bir ülkedir. Benim hezlim (şakam, fıkram) hezl değil bir ta'limdir"²⁵⁴

"Hezl, bir şey öğretmek içindir; sen bunu ciddiye al, onun zâhirine bağlanma!

Cahiller, ciddiye hezle hamleder, arifler ise hezli ciddiye yorarlar!"²⁵⁵

Ciddi ve asıl ifadelerin arasında, mecâz ve misâllerin yerini ise;

"Ayakkabıcı dükkanında güzel deriler vardır. Gördüğün tahtalar (ise) dar ayakkabı kalıplarıdır."

"Kumaşçılarda, kumaş ve ipekliler bulunur. Demir varsa ancak arşın olarak vardır."²⁵⁶

Diye belirterek, misâl, mecâz ve hakikatin arasını ayırıp, misâlden neyin anlatılmak istenildiğini anlamamızı ister. Ayrıca,

"Senin yanında Kur'ân, sanki Şeh-nâme, veya Kelile ve Dimne gibi!"

"Eğer inâyet sürmesi gözünü açarsa, o zaman hakikatten mecazı ayırırısın."

"Yoksa burnu koku almayana göre, misk de fişki da birdir."²⁵⁷

Beyitleriyle de, mecâz ve misâllerden, gerçekleri, hakikî maksatları ayırt edemeyenlere, birçok âyetin masal gibi geleceğini, mecâzdan hakikati ayırmak için ise, ilâhî inâyetin gerekli olduğunu savunarak, bu inâyetin ise, miskle fişkinin arasını ayırdeden maddî koku alma duyusuna karşılık, manevî koku alma duyusu olarak ifade etmektedir.

Mevlânâ, Kur'ân'daki mesellere bu gözle bakarak, kendisi de bu amaçla misâller zikreder.²⁵⁸

3.2.2.9. Müşkili'l- Kur'ân

Kur'ân'ın, i'câz ve icâzından dolayı, bazı âyetleri birbirine zıt gibi görünse de, böyle bir şeyin olmadığı her şeyden önce onu indiren olarak yüce Allah tarafından: "Eğer o (Kur'ân), Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbette içinde birbirini tutmayan bir çok şeyler bulurlardı." (Nisâ, 4/82) ifadesiyle dile getirilmiş, sonra da bir çok alim bu konuyla ilgili, bir kısmı müstakil eserler olmak üzere, açıklamalar yapmışlardır.²⁵⁹

²⁵³ et-Taberî, Câmî'u'l- Bayân, I,213 vd.; el-Mâverdi, Ebû'l- Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî, en-Nuket ve'l- 'Uyûn (Tefsîru'l- Mâverdi) I-VI, Beyrût, 1412/1992, I,87 vd.; el-Kurtubî, I,168 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr II,121 vd.el-Âtûsî, I,206 vd.

²⁵⁴ Mevlânâ, Mesnevî, V,2498'in başlığı /2506'nın başlığı

²⁵⁵ Mevlânâ, Mesnevî, IV,3559 vd./3581 vd.

²⁵⁶ Mevlânâ, Mesnevî, VI-1528 vd./1547 vd.

²⁵⁷ Mevlânâ, Mesnevî, VI-3460 vd./3482 vd.

²⁵⁸ Geniş bilgi için bkz., Çalışmanın, "2.6. Konusu ve Uslûbü" kısmı.

²⁵⁹ Geniş bilgi için bkz., İbn Kuteybe, Te'vîlu Müşkili'l- Kur'ân, tah.: es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrût, 1401/1981, 3. Baskı, s. 65 vd.; Mekki b. Ebî Tâlib. Ebû Muhammed el-Kaysî, Tefsîru'l- Muşkil min Ğaribi'l- Kur'âni'l-

Mesela, Hz. Adem'in yaratıldığı maddenin, Âli İmrân (3) 59. âyette "turâb = toprak", Hicr (15) 26. âyette "heme-i mesnûn = balçık", Saffât (37) 11. âyette "tîn-i lâzib = cıvık çamur", Rahman (55) 14. âyette ise "salsâl = kuru balçık" olarak geçmesi ilk bakışta tezat gibi görünmektedir. Oysa dikkatle düşünüldüğünde bunların hepsinin aslının toprak olduğu bu farklı isimlerdeki maddelerin hepsinin toprağın değişik durumları olduğu neticede Hz. Adem'in topraktan meydana gelen balçıktan yaratıldığı sonra da kuru balçık haline geldiği anlaşılmaktadır ki, bu durumda bir tezat sözkonusu olmamış olur.

Başka bir misâl ise, canlıların rûhlarının, En'âm (6) 61. âyette "resuller", Nahl (16) 28. âyette "melekler", Secde (32) 11. âyette, "Meleku'l- Mevt olan Azrâil", Zümer (39) 42. âyette ise, "Allah" tarafından alındığı bildirilmiştir. Bu durum bir tezat gibi görülmüştür. Halbuki, rûhu hem melek olan hem de meleklerin resullerinden biri olan Azrail'in alması, yüce Allah'ın da ölümü yaratarak bu işi gerçekleştirmesi göz önüne alındığında, tezat gibi görünen bu durum ortadan kalkmış olur.²⁶⁰

Mevlânâ'nın bu konuyla ilgili olarak, Mesnevî ve diğer eserlerinde, birbirine zıtmuş gibi görünen iki veya daha çok âyetin zıt olmadıklarını ifade ederek, aralarını tevfik ve uzlaştırdığını görüyoruz.

Mesela, "Bu peygamberlerin bazılarını bazılarından üstün kıldık" (Bakara, 2/253) âyetinin zâhirinin, sanki, "biz, peygamberlerden hiçbirinin arasını ayırmayız." (Bakara, 2/285) âyetine zıtmuş gibi gözükmelerini izale edip aralarını uzlaştırır. Buna göre birinci âyetin, peygamberler arasında derece ve vazife itibarıyla fark olduğunu, çünkü kiminin nebi, kiminin resûl; dolayısıyla kiminin şeriat sahibi, kiminin olmadığını, bu nedenle kimisinin tâbi kimisinin metbû; ayrıca kimisinin ulu'l- 'azm, kimisinin de bu derecede olmadığını ifade ettiğini; ikinci âyetin ise, bütün peygamberlerin ümmetlerine, tevhîd inancını ve mekârim-i ahlâkı öğretip onlara çağırması, insanların Allah'a kul olmalarını istemeleri yönünden aralarında fark olmadığını, bu nedenle de kabul bakımından aralarının ayrılmaması gerektiğini gösterdiğini bildirilmektedir.²⁶¹

Bu biçimsel farklılığın, öze zarar vermediğini, tam aksine gerekli olduğunu, şu beyitlerle çok güzel bir şekilde ifade eder:

"İki ayak olsun, dört ayak olsun, yol alır. İki ağızlı makasın kesmesi de böyledir.

Ortak ve birlikte çalışan iki çamaşır yıkayıcının haline dikkat et. İkisinin gördüğü iş şeklen aykırıdır.

Çamaşırcılardan biri çamaşırı ıslatır, arkadaşı ise ıslak çamaşırı kurutur.

Öbürü arkadaşının zıddına hareket ediyormuş gibi kurumuş (sıkılmış) çamaşırı tekrar ıslatır.

Lakin mücadeleyi andıran bu iki zıt hareket, çamaşır sahibini razı etmek, yani çamaşırları iyice temizlemek için yapılan bir iştir.

Enbiyâ ve evliyâdan her birinin ayrı mesleği vardır. Fakat o meslekler, saliklerini Hakk'a götürdükleri için hepsi de birdir.²⁶²

Öte yandan, Peygamberlerin, birbirlerine karşı bir üstünlük davası gütmediklerini de Peygamberimiz (sas)'in, "Beni Yunus bin Metta'dan daha üstün tutmayın" hadîsinin²⁶³ şerhinde şöyle ifade ediyor:

"Hz. Peygamber (sas) dedi ki: "Benim miracım Yunus'un miracıyla birdir.

'Azîm 'ale'l- İcâz ve'l- İhtisâr, tah.: Hudâ et-Tevîl el-Mar'aşli, Beyrût, 1408/1988, s. 51 vd.; el-Kâsmî, s. 69 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 179 vd.; Yıldırım, Kur'an'ı Kerîm, s. 114

²⁶⁰ Bkz., Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 181

²⁶¹ Tâhiru'l- Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, V,1438. Krş.: et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, III,153; el-Mâverdi, I,362-3; el-Kurtubî, III,274 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, VII,126 vd.

²⁶² Mevlânâ, Mesnevî, I,3087vd./3186vd.

²⁶³ Bu kısım hadîsin son kısmıdır. Krş.: el-Buhârî, Enbiyâ, 35; Müslim, Fedâil, 159; el-Kâdî İyâd, I,265

Benim miracım göklere, onun ki aşağılara oldu. Hakk'ın yakınlığında, aşağı yukarı diye bir şey yok.

O'nun yakınlığı, aşağı ve yukarıyla değil, varlıktan kurtulmaktır.

Yoklukta ne aşağı kalır ne yukarı. Yok olanın artık uzaklığı yakınlığı olmaz.²⁶⁴

Konuyla ilgili bir başka misâli de Eflâkî'de görmekteyiz.

"Bir gün büyük bir alim Mevlânâ'yı görmeye gelmişti. İmtihan yolu ile Mevlânâ'ya bir kaç sual sordu: Yüce Allah'a nefis denilir mi, yahut denilmez mi? O'na "nefs" denildiği takdirde "Her nefis ölümü tadıcıdır"²⁶⁵ âyetinin manası ne olur? O alâmeti olmayan Allah'ın şanına nefis itlâkı câiz değilse, o halde Hz. İsâ (as), niçin "Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben senin nefsinde olanı bilmem."²⁶⁶ buyurdu. Bu iki mana birbirine niçin zıt görünüyor? yine Allah'a "şey" demek münâsipse, o halde Allah niçin, "Her şey mahvolur, onun yüzü mahvolmaz"²⁶⁷ buyurdu? Bunun üzerine Mevlânâ "Senin nefsinde olanı bilmiyorum"un manası, yani "senin ilminde ve gaybinde olanı bilmem" demektir. Keşif ehli yanında ise, yani "senin sırrındaki bilmiyorum" demektir. Yani sen benim sırrında ve sırrımın sırrında (kalbimin derinliklerinde) olanı bilirsin, ben Senin sırrının sırrında olanı bilmem." demektir. Akıl erbâbı, onun manasının "Sen dünyada benden olan şeyi bilirsin, ben ahirette Senden olan şeyin sırrını bilmem" olduğunu söylerler. Öte yandan, Yüce Allah'a bir "şey" itlâk etmek caizdir. Nitekim Allah, "De ki, şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür."²⁶⁸ buyurdu. Yani şehadet etmekte Allah en büyüktür ve "De ki benimle sizin aranızda Allah şahittir." kıyamet gününde Allah'ın, "Her şey mahvolur" sözünün manası da, "Yüce Yaratandan başka yaratılan her şey mahvolucudur" demektir. Yani yalnız O dâim ve bâkîdir. Bu babda istisna edilen "hüve = O'dur" şeklinde cevap verdi.²⁶⁹

3.2.2.10. Hitaplar

Kur'ân'da değişik vesilelerle, farklı muhataplara hitaplar bulunur. Bu hitaplar Hz. Peygamber'e, onun dışındakilere veya her ikisine birden yapıldığı gibi, hitap şekilleri de çok çeşitlidir. Mesela hitap bazen umûma ait olup, umûm kastedilir; bazen hususa ait olup hususîlik kastedilirken, bazen de umûma hitap yapıp, hususîlik veya hususa hitap yapıp, umumîlik kastedilebilmektedir. Hitap şekilleri bunlarla da sınırlı kalmayıp bir çok çeşidi vardır. Bunların önemlilerinden ismen bahsetmek gerekirse, şunları sayabiliriz: Nev'e, zat'a hitap, medih, zemm, teşrîf, tehekküm (alay), nasihat, iltifât, tahrîk, tehdîd, teşvîk, tenfîr, iştiyâk, muhabbet, ta'ciz, tekzîb, tahsîr vb.²⁷⁰

Mesnevî', bir tefsîr usûlü kitabı olmadığından, bu hitap şekillerinden metodik bir şekilde bahsedilmemekle birlikte, yeri geldikçe ve fayda mülâhaza edildikçe bu bilgiler kullanılmakta, bu da Mevlânâ'nın bu bilgilere itkân derecesinde vakıf olduğunu, onun kamil manada bir müfessir sayılabileceğini göstermektedir.

Mesela, Hz. Peygambere yapılan şu hitabın işârî olarak, teşrîf ve medih ifade ettiğini şöyle belirtir:

"...Öylesine bir elbise giyinmişti, öyle bir elbiseyle örtülmüştü ki, Allah onun için "A elbisesiyle başını örten!"²⁷¹ demişti. Peygambere iç elbisesi nûr gibiydi, dış elbisesi de en güzel huylarıydı onun."²⁷²

²⁶⁴ Mevlânâ, Mesnevî, III/4512vd./5456vd.

²⁶⁵ Ali İmran, 3/185

²⁶⁶ Maide, 5/116

²⁶⁷ Kasas, 28/88

²⁶⁸ En'âm, 6/19

²⁶⁹ Eflâkî, I,294-5. Krş.: et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, IV,189 vd., VI,241, XIII,213, VI,257; el-Kurtubî, IV,189 vd., VI,241-2, XIII,213, VI,257; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, IX,102, XII,111-2, XXV,20 vd., XII,145 vd.

²⁷⁰ ez-Zerkeşî, el-Burhân., II,217 vd; es-Suyûtî, el-İtkân, II,749 vd.; Habemaka, s. 611 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 192 vd.

²⁷¹ Müzzemmil 73/1, Müddessir 74/1

²⁷² Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, V,466

İlgili âyetlerdeki bu hitapların teşrîf ve medih ifade ettiğini vb. açıklamaları ana tefsîr kaynaklarında da bulmaktayız. Mesela, Teberî Tefsîri'nde bu hitabın, "Ey peygamberlik ve onun ağırlıklarına bürünen (yüklenen)" ve "ey namaz için hazır olan" şeklinde taltif ve medih için olduğu açıklanırken,²⁷³ Keşşaf'ta bu hitapların Hz. Peygamber'in tebliğ görevinin ağırlıklarını yüklenmeye ve bu uğurda her türlü mücadeleye hazır olduğunu ifade eden teşrîf ve medih hitabı olduğu belirtilir.²⁷⁴ Râzî'nin Tefsîri'nde ise, bu açıklamalar maddeler halinde doruğu çıkarken sonuçta Mevlânâ'nın açıklama ve te'viline yaklaşmaktadır. Mesela, Müzzemmil (73) 1. âyetteki, "ey müzzemmil = elbisesine bürünen"e beş mana verildiğini, üçünün zâhirî, ikisinin ise, işârî olarak teşrîf ifade ettiği bildirilir. Müddessir (74) sûresinin ilk âyeti olan, "ey müddessir = elbisesine örtünen" ise, yine üç şekilde zâhirî ve üç şekilde de bâtinî olarak tefsir edildiği belirtilerek, bâtinî manaların: 1. peygamberlik örtüsüne bürünen, 2. Hıra Mağarası'nda olduğu gibi kendisinin gizlendiği elbisesine bürünen, 3. En büyük ilim, en güzel ahlak ve en kâmil rahmet elbisesi olduğu rivâyet edilir²⁷⁵ ki, bunlardan ikincisi, Mevlânâ'nın tefsîrinin ikinci kısmıyla örtüşmektedir.

3.2.2.11. Fedâilu'l- Kur'ân

Kur'ân-ı Kerim'in ve bazı sûrelerinin fazilet ve üstünlüğü hakkında bir çok eserde bilgiler verilmiş, bilhassa hadîs kitaplarında, konuyla ilgili müstakil bölümler tanzim edilmiştir. Gerek hadîslerin, gerekse alimler tarafından verilen bu bilgilerin iki gurupta ele alındığını görmekteyiz. Kur'ân'ın bütününe ait bilgileri, bazı sûre ve âyetlerin faziletine dair bilgiler.²⁷⁶

Tezimizde Mevlânâ'nın, Kur'ân'ın tümünün fazilet ve önemine ait görüş ve düşüncelerini, değişik vesilelerle ve değişik yerlerde vermiştik. Burada ise onun, bazı sûre ve âyetlerin fazilet ve hususiyetlerine dair verdiği bilgileri inceleyip değerlendireceğiz.

Fâtiha ve Kâria Sûreleri:

"Fâtiha okuyup, la havle çektiyse de bunlar, gönlündeki şevkini iyice artırdı.

Bu derdini çoğaltan zaten onlardı. Fatiha bir şeyin olmasında veya giderilmesinde müessirdir."²⁷⁷

"Türlü türlü nahoş rüyalar görüyor ve Fatiha ile el-Kâria sûresini okuyordu."²⁷⁸

Bu beytlerden anlaşılacağı üzere Mevlânâ, Fatiha sûresinin bir şeyin olması veya olmaması hususunda tesirli olduğu gibi, Kâria sûresinin de, sıkıntıdan kurtulmaya vesile olacağını bildirmektedir. Bir hadîs-i şerifte, "Kâria sûresini kim okursa Deccal fitnessinden ve kıyamet gününün şiddetinden emin olur."²⁷⁹ buyrulur buna işâret edilmiştir.

Bu iki sûrenin tefsîrinde, tefsîr kitaplarında da benzer rivâyetler mevcuttur.²⁸⁰

Yâ Sîn ve Eûzu hakkında:

"Sen bana, ben helak olmadan önce ağla! Ben helak olduktan sonra artık bana ağlama.

Yâ Sîn sûresini sen, şeytan yolunu kesmeden önce tilavet et."²⁸¹

"Kötü şeytan ömrünü heba ettikten sonra artık eûzu çekmen, Fâtiha okuman beyhüdedir."²⁸² demekle, her işin, zamanında fayda verebileceğini, sûrelerin faziletinden de muhale karşı fayda beklenemeyeceğini bildirmektedir.

²⁷³ et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, XII,279, 296-7

²⁷⁴ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,174, 180

²⁷⁵ er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXX,151, 167-8

²⁷⁶ ez-Zerkeşî, el-Burhân, II,432 vd; es-Suyûtî, el-İtkân, II,1113 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 201

²⁷⁷ Mevlânâ, Mesnevî, VI,3356 vd./3381 vd. Fatiha sûresinin faziletiyle ilgili olarak bkz., el-Buhârî, Fedâilu'l- Kur'ân, 9; "La havle"nin fazilet ve önemiyle ilgili olarak bkz., et-Tirmizî, Da'âvât, 120

²⁷⁸ Mevlânâ, Mesnevî, II,224 /227

²⁷⁹ Tâhiru'l- Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, VI,84

²⁸⁰ et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, I,117; en-Nesefî, Ebû'l- Berekât Abdullah b. Ahmed, Medâriku't- Tenzîl ve Hakâiku't- Te'vîl, (Mecma'u't- Tefâsîr I-VI içinde), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1317, I,17

²⁸¹ Mevlânâ, Mesnevî, VI,539 vd./556 vd. el-Buhârî, Fedâilu'l- Kur'ân, 46

İsti'âze yani eûzu çekmek, kulun rabbine ilticası olup, Allah tarafından kulun her türlü zararlara karşı korunmak için yaptığı bir yakarıştır.²⁸³ Yâ Sîn sûresinin ise, Kur'ân'ın kalbi olduğu, fazilet ve faydasının büyük olduğu bildirilmektedir.²⁸⁴

Tin, Kurayş, İhlas sûreleri:

"Sus "Kul = Söyle!" sûresine çok uydun; fakat şimdi, "Andolsun incire" sûresi kesildin. Artık harf kabuğunu bırak."²⁸⁵

"Bin kere "lîlâfi" sûresini okusalar, vücûdumun cüzleri senden başkasıyla uzlaşamaz, senden başkasını sevemez."²⁸⁶

"Kul huwallah" gibi baştan başa tenzih denizine dalmış, gark olmuş gitmişiz. Müşebbihe gibi benzerler ispatına uğraşıp da baş aşağı düşmemişiz biz."²⁸⁷

Yine İhlas sûresinin faziletiyle ilgili olarak:

"Sözlerin a'lası çok olan değil, muhtasar olandır. Filvaki, ihlas sûresi şeklen kısadır ve lâkin en uzun olan Bakara sûresine ifade yönünden üstündür."²⁸⁸ der ve şöyle misâl verir:

"Nuh (as), ümmetini bin sene Hakk'a davet etti de, ancak kırk kişi iman etti. Mustafa (sas)'nın zaman-ı davetinin ise, ne kadar olduğu meydandadır. Bu kadar ülkeler iman getirdi, ve bu kadar evliyâ ve evtad ondan zâhir oldu. İ'tibar çokluğa ve azlığa değildir, garaz ifade (fayda verme)dir. Bazılarına az sözüm, çok sözden daha faydalı olması mümkündür."²⁸⁹

Muavveteyn sûreleri:

"Ey dünya sihrine kapılan kimse; sana "Kul e'üzü"nü okumak ve "ya Rabbi, lütfet, beni bu üfürüklerden koru, feryad (el-aman) bu düğümlerden...!"

O büyücü kadınlar, düğümler üstüne üfler. Onların şerrinden sana sığınırım ey imdada yetişen Allah, medet ..." demek gerek.

Lakin azizim, Muavveteyn'i yalnız kavî ile değil; işinin gücünün diliyle de okumalısın. Söz dili gevşektir."²⁹⁰

Burada ise, Muavveteyn sûrelerini okumanın sihir ve üfürüklerin şerrinden kurtulmaya vesile olacağı ile Resûlullah'a (sas) yapılan sihir üzerine onlardan kurtulmak için bu sûrelerin nazil oluşuna işâret var. Son beyitte görüldüğü gibi ancak en kuvvetli tedbirin iş, yani fiiliyât ile amel olduğunu, sonra bu gibi tedbirlerin fayda vereceği, aynen "Deveni bağla sonra tevekkül et" hadîsinde²⁹¹ olduğu gibi hareket etmenin lüzumunu açıklamaktadır.²⁹²

"Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" âyeti:

"Adem oğullarının canına, şeytandan gelen gamı, kederi gidermeye "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" demek faydalıdır. Lâ havle çekenin nefesinden şeytan gamlandı, dertlendi, fakat Lâ havle diyenin gücü arttı, nefesi çoğaldı."²⁹³

²⁸² Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,552/569

²⁸³ Hâzin, (*Mecma'u't- Tefâsîr*), I,15-6

²⁸⁴ el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, VII,364; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V,4002-4

²⁸⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III,347

²⁸⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III,227. Bu ifadelerde, Kurayş sûresini okumanın, bir şeye ülfet etmede tesiri olduğu anlaşılmaktadır.

²⁸⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III,259

²⁸⁸ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, s. 203. Krş.: el-Buhârî, *Kitâbu Fedâilü'l- Kur'ân*, 13; et-Tirmizî, *Fedâilü'l- Kur'ân*, 10, 11; et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XII,744; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV,605 vd.; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, X,536 vd.; el-Âlûsî, XXX,265 vd.

²⁸⁹ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, s. 203-4

²⁹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,1042 vd./1047 vd

²⁹¹ Tirmizî, *Sıfâtü'l- Kıyâme*, 60

²⁹² Bu sûreler için bkz., el-Buhârî, *Kitâbu Fedâilü'l- Kur'ân*, 14; et-Tirmizî, *Tefsîrü'l- Kur'ân*, 93

²⁹³ Mevlânâ, *Rubâîler*, 24

Bu rubâide ise, "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" demenin insandan gamı ve şeytanı uzaklaştırıp rahatlatacağı aksine şeytanı gama düşüreceği söyleniyor.

Besmelenin faziletiyle ilgili olarak da, Mecâlîs-i Seb'a'da, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'in hayatlarındaki başarılarında "bismillahirrahmanirrahim"ın tesiri hakkında geniş bir izahı yapılmaktadır.²⁹⁴

3.2.2.12. Âyet ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb

Kur'ân-ı Kerîm'deki âyet ve sûreler arasında sıkı bir irtibat ve insicam vardır. Bir âyet veya sûrenin bir diğerinden önce veya sonra gelmesinin bir çok hikmet ve sebebi bulunmaktadır. Büyük müfessirler bu irtibat ve alâkayı, güçleri yettiğince araştırarak açıklamış ve bu işin önemine dikkat çekmişlerdir.²⁹⁵

"Mesnevî ve Tefsîr" bahsinde bu mevzunun öneminden bahsetmiştik. Ancak bu konuyla ilgili açıklamalar Mesnevî'de müstakil olarak belirtilmeyip yeri geldikçe ele alınmış ve böylece bütün Mesnevî'ye serpiştirilmiştir.

Örnek olarak; "Ey iman edenler, sizden kim dininden dönerse, (bilsin ki,) Allah öyle bir kavim getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler..." (Maide, 5/54) âyetinde, son iki kelimenin münasebeti hakkında şöyle der: "Hakikatte hesapsız sevgi, zevâli olmayan Hâlık'a mahsus olup, kula nisbeti mecaz yoluyla. Zira Hak sevgisi kadîm, kul muhabbeti ise, sonradan olma ve fânidir. Ayette geçen "Allah onları sever" ibret dolu sözü, yerinde bir müddeâdır. "onlar da onu sever" cümlecığının kendinden evvel gelen "Allah onları sever" üzerine atfedilmesindeki rabita nice denk olur..."²⁹⁶ diyerek, kulların Allah'ı sevmesinin Allah'ın onları sevmesine bağlı olduğunu bu kelimeler arasındaki münasebete bağlamaktadır.

Âlûsî bu münasebete değinmemekle beraber, bu âyeti çok güzel bir şekilde tefsîr etmiştir. Fakat önce, Mutezilî olan Zemahşerî'nin Keşşâf'ta, "kulların Allah'ı sevmesinin O'na itaat edip rızasını istemeleri, gazab ve azabını gerektirecek şeylerden sakınmaları", Allah'ın kulları sevmesinin ise, "Allah'ın, kullarını, ibadet ve itaatlerine karşılık mükafatlandırması, onları övmesi ve onlardan razı olması" olduğu şeklindeki açıklamasını, daha sonra ise, "ham ve İslâm'dan, şeriatten uzak sözde sûfilerin güya Allah'ı sevdiklerinden oynayıp aşk şarkılarını söyledikleri"ni aktarmıştır.²⁹⁷ Daha sonra da, muhabbet kelimesinin lügat manasından başlayarak, her iki görüşün de yanlışlıklarını ortaya koymuş, sonra orta bir yol tutarak, Allah'ın sevillebileceğini, ancak bu sevginin mecazî sevgilerden farklı olduğunu açıklamıştır.²⁹⁸

İkinci bir örnek ise, sabrın fazilet ve öneminden bahsettiği yerde:

"Cenâb-ı Hakk, sabrı hakka yaklaştırmış ve birbiri arkasında zikretmiştir. Ey fülân, Asr Sûresi'nin sonunu"²⁹⁹ dikkatle oku."³⁰⁰ diyerek, bu iki kelimenin ardarda gelmesindeki münasebete dikkat çekmiş ve bu münasebetle, sabrın hakktan sonra gelen en değerli şey olduğu anlamını vurgulamıştır.³⁰¹

²⁹⁴ Bkz., Mevlânâ, Mecâlîs-i Seb'a, s. 20-2

²⁹⁵ ez-Zerkeşi, el-Burhân, II,325 vd.; es-Suyûtî, el-İtkân, II,976 vd.; ed-Dehlevî, s. 85 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 204-5; Ayrıca bkz., Ali Yılmaz, Fahrettin er-Râzî'nin et-Tefsîru'l- Kebîr (Mefâtihu'l- Gayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm, Erzurum, 1996, (Basılmamış Doktora Tezi); Mûsâ Bilgiz, Said Havva'nın el-Esâs fi't- Tefsîr'inde Münasebetin İşlenişi, Erzurum, 1992, (Basılmamış Yüksek Lisâns Tezi)

²⁹⁶ Mevlânâ, Mesnevî, II,Mukaddime

²⁹⁷ Krş.: Zemahşerî, el-Keşşâf, I,621-2

²⁹⁸ el-Âlûsî, VI,162-3

²⁹⁹ Bkz., Asr, 103-3

³⁰⁰ Mevlânâ, Mesnevî, III,1853/1860

³⁰¹ Gerçekten de, bu sûrede beyan buyurulduğu gibi; "hüsran"dan kurtulmanın yolu, Allah'a iman , salih amel ve hakkı tavsiyenin yanısıra, dördüncü şart, sabırlı olmak ve bununla tavsiyeleşmektir. Çünkü, bu çeleli ve küfrün galip olduğu dünya hayatında, imanlı ve dürüst kalabilmek için, sabırlı olmaya çok ihtiyaç vardır. Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, VIII,6080. İşte Mevlânâ, bu önemi, hakk ve sabr kelimelerinin peşpeşe gelmesindeki hikmetten çıkararak kelimeler arasındaki münasebete örnek vermiş oluyor.

Yine, kelimelerin cümle içindeki yerlerinden ve dizilişlerinden (tenâsub) bazı sonuçların çıkarıldığı şu beyitler vardır.

"Çünkü şükredene nimetin ziyadeliği va'dedilmiştir. Nitekim secdenin mükafatı, kurbiyet-i ilahiyyedir.

Hâlikımız "ve'scud ve'kterib = Secde et ve yakılaş" buyurmuş,³⁰² bedenlerimizin secde etmesi, rûhlarımızın Allah'a yaklaşmasına sebep olmuştur."³⁰³

Görüldüğü gibi Hakk'a yakınlık, ona secde etmenin sonucu olduğu vurgulanmış "vâv" vâv-ı takibiyye olarak düşünülmüştür.

Bu örneklerden, Mevlânâ'nın ne denli tefsîr ilmine vakıf olduğunu ve bu ilimdeki dirâyetini görmüş oluyoruz.

3.2.3. TEFSİR TARİHİ AÇISINDAN

İlahî dinlerin sonuncusu olan İslâm Dini'nin, kutsal kitabı Kur'ân'daki, Yüce Allah'ın kullarına olan mesajının, daha iyi anlaşılıp faydalanılması için, âyetlerin nüzûlundan beri onlara çeşitli tefsîrler yapılmış, yazılmış ve okunmuştur. Bu çalışmalar, Kur'ân'ı tanımak, anlamak ve ondan faydalanmak için çok yararlı olduğu gibi, az da olsa bazen ona perde olmuş ve yanlış anlaşılmasına yol açmıştır. İşte bu hususları inceleyen ve derleyen, tefsîr usûlü ilminin "tefsîr tarihi" adıyla bir alt disiplin meydana gelmiştir.

Bu ilimde, Kur'ân'ın tefsîrine duyulan ihtiyaç, tefsîr, te'vîl ve terceme kelimelerinin manaları, tefsîr farklılıkları ve sebepleri, tefsîr çeşitleri, Hz. Peygamber, sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn'in tefsîrdeki yeri, sırasıyla büyük müfessirlerin tefsîrleri ve tefsîr metodları vb. konular ele alınmıştır.³⁰⁴

Tefsîr tarihi ile ilgili konuların, Mesnevî'nin yazılış gayesi ile alakası olmaması yüzünden, Mesnevî de bu mevzu ile ilgili fazla bilgi bulamadığımızı belirtmeliyiz.

3.2.3.1. Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsîrine Duyulan İhtiyaç

Her zaman ve her yerde, ciddi dinî, ilmî, felsefî ve edebî eserler, konunun uzmanı kimseler tarafından açıklanmış ve bu iş bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Sıradan bir şâirin şiirleri bile edebiyatçılar tarafından açıklanmadan tam olarak anlaşılammıştır. Dünya ve ahiret saâdetini temin etmek gibi önemli bir amacı olan bir kitabın, herkes tarafından her ortamda kolaylıkla anlaşılması elbette ki beklenmemelidir. İşte bu nedenle Kur'ân, ilk devirlerden itibaren günümüze, hatta kıyamete kadar açıklanmış ve açıklanacaktır. Onun veciz, edebî, ilmî, tarihî, müteşâbih ve mecazî âyetleri için ehli müfessirler tarafından ele alınıp izah edilerek, ilahî mesajın anlaşılmasına katkıda bulunulmuştur.³⁰⁵

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîrine duyulan ihtiyacı, Sultan Veled'in, babası Mevlânâ'dan aldığı bilgiler ışığında, Kur'ân-ı Kerîm'de te'vîl ve tefsîre muhtaç olmayan âyetler bulunduğu gibi, te'vîl ve tefsîre ihtiyaç duyan âyetlerin de az olmadığını, misâllerle belirtiyor.³⁰⁶ Mevlânâ'nın da bu konuda dağınık yerlerdeki kanaatini ortaya koyan bu açıklamadan şunu anlıyoruz ki, Mevlânâ ve çevresindekiler, Kur'ân'ı iyice anlamak için onun tefsîrine gerek olduğu, yetkili bir alim veya

³⁰² Alak, 96/19

³⁰³ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,10vd./11vd. Böyle bir münasebetin kurulmasını ez-Zemahşerî'de göremiyoruz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV,272

³⁰⁴ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için, ez-Zehabî'nin *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn*, Ömer Nasuhi Bilmen'nin *Büyük Tefsîr Tarihi ve Tabakatu'l-Mufessirîn*, Hâlid 'Abdurrahman el-'Akk'ın *Usûlü Tefsîr ve Kavâiduhu ile İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsîr Tarihi* adlı eserlerine bakılabilir.

³⁰⁵ Geniş bilgi için bkz., Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi I-II*, Ankara, 1996, I,32 vd.

³⁰⁶ Sultan Veled, *Maârif*, s. 285 vd

müfessirin izahı olmadan, herkesin kendi başına Kur'ân'dan yararlanmasının, her zaman kolay olamayacağı, hatta imkansız olacağı kanaatini taşımaktadırlar.

Mevlânâ'ya göre Kur'ân'ın en iyi tefsîri ise, yine Kur'ân'ın kendisi ve ona âşık olan gerçek müslümanlardır.³⁰⁷ Mesnevî'de bu husus şöyle belirtilir:

"Kur'ân'ın manasını sen yine Kur'ân'dan sor veya O'na âşık olandan sual et.

Ki o, Kur'ân'a candan kurban olmuş, rûhu Kur'ân'ın kendisi olmuştur.

Gülde yağ tamamen mahvolursa, ister onu gül, ister yağ diye kokla."³⁰⁸

"Saman ve arpayla beslenen kurban olur. Hak nuruyla beslenense Kur'ân olur."³⁰⁹

Böylece, Kur'ân'ı iyi bir şekilde anlamak ve anlatmak için, iyi bir müslüman olmanın yanısıra, Rabbânî bir istidâdın önemine de dikkat çeker.

Yine, "Bütün Kur'ân, nefsin kötülüklerini şerheder. Mushafa bir bak! Ama o göz sende nerede!" der.³¹⁰

"Kelâm-ı İlahî'yi, Kur'ân'ı okumaktan maksat, kendini usanç ve elemden kurtarmaktır."³¹¹ diyerek, bu gözle ve bu maksatla okunmayan Kur'ân'dan pek fayda geleceğine inanmadığı gibi, Kur'ân'ın manasını, Rabbânî bir ilim olmadan, te'vîl etmeye de karşı olduğunu belirtir.

3.2.3.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsîr ve Te'vîlde İhtilaf Sebepleri

Kur'ân'ın tefsîr ve te'vîlde, ilk zamanlar pek fazla ihtilaf olmazken, daha sonraları ilim, amel, dirâyet, mezhep, meşrep, niyyet vb. farklılıklar yüzünden önemli ihtilaflar baş göstermiş, hatta tefsîrlere, makbûl ve merdûd diye, daha başlangıçta iki ana kısma ayrılmıştır. Her grup tefsîr de yukarıda temas ettiğimiz nedenlerle, kendi arasında bir çok çeşitlere ayrılmıştır.³¹²

3.2.3.2.1. Tefsîr

Mevlânâ, Kur'ân'ın tefsîriyle ilgili olarak özetle şöyle der:

"Kur'ân'ı çok tefsîr etmişlerdir. Ancak az kimse Kur'ân'ın gayesini tefsîr edebilmiştir. "Ellezîne âmenû = iman edenler"i "herkes, (kendi ilmindeki) iman" ile tefsîr etmişlerdir. Halbuki, Cenâb-ı Mustafa (sas)'nın imanı ve onun garazı gizlidir. "Ve 'amilu's- sâlihât = iyi amel edenler"i "herkes, kendi ameli" ile tefsîr etmiştir. Peygamberin amelinin tefsîr hani? "Felehum ecrun = onların Rableri katında ecirleri vardır"³¹³ ifadesini "herkes kendi vehminde Mûsâvver olan ecir" ile tefsîr etmiştir. Garaz-ı ecr-i Mustafavî nerede? Bütün alem şiir okur. "can" ve "dost" derler ve âşıklardır. Ancak her bir aşığın şerefi mâşûkunun şerefi kadar olur."³¹⁴

Görülüyor ki, Mevlânâ, tefsîrlerin, müfessirlerin ilmî ve ameli durumlarına göre yapıldığını, oysa bunun her zaman Allah'ın murâdına uymasının mümkün olamayacağını, dolayısıyla yalnız zâhirî manayı gören, ötesini inkar eden, en azından haberdar olmayan müfessirlerin tefsîrlerini nakıs saymakta, ancak onların yaptığını da gerekli görmekte ve bu dinin bekâsı için zaruretine dikkat çekmektedir. Bu konuda da şöyle der:

³⁰⁷ Nitekim tefsîr usûlü kitaplarında da, Kur'ân'ı tefsîr etme yollarının en güzelinin Kur'ân'la tefsîr olduğu, sonra da Hz. Peygamber'den gelen bu alanla ilgili haberler, daha sonra ise, sahabe, tabiin ve büyük müfessirlerin tefsîrleri olduğu geçmektedir. ez-Zerkeşî, el-Burhân, II,156 vd., 175 vd; es-Suyûtî, el-İtkân, II,1209 vd.; ed-Dehlevî, s. 110 vd.; Subhî es-Sâlih, s. 299 vd.

³⁰⁸ Mevlânâ, Mesnevî, V,3129vd./ 3137vd.

³⁰⁹ Mevlânâ, Mesnevî, V,2479/ 2487

³¹⁰ Mevlânâ, Mesnevî, VI,4868/ 4896

³¹¹ Mevlânâ, Mesnevî, IV,3467/ 3489. Nitekim bir hadîste: "Kur'ân'dan kalplerinizin ülfet etiğini okuyunuz..." buyrulurken, Kur'ân'ı okumaktan maksadın Kur'ân'la barışık olmak, onunla uzlaşmak olduğu teyid edilmiştir. Bkz., el-Buhârî, Fedâilu'l- Kur'ân, 38

³¹² Bkz., ez-Zerkeşî, el-Burhân, II,153 vd; es-Suyûtî, el-İtkân, II,1197 vd.; ed-Dehlevî, s. 105 vd.; Subhî es-Sâlih, s. 289; el'Akk, s. 227 vd.; es-Sâbûnî, et-Tibyân, s. 243 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 224 vd.; çalışmanın "Giriş/Tefsîr" kısmı.

³¹³ Bu lafızlarla çok sayıda âyet bulunmakla beraber bkz., Fussilet, 41/8

³¹⁴ Mevlânâ, Fihî Mâ Fih, s. 220

"Bir çok insanlar vardır ki, bir takım işler yaparlar. Bu işlerde onların istedikleri başka, Allah'ın maksadı başkadır, Azîz ve Celîl olan Allah, Muhammed (sas)'in şeriatinin yücelmesini, meydana çıkmasını ve dünya kaldıkça kalmasını istediğinden, Kur'ân için kaç tane tefsîr yazıldı. Dörder, sekizer ve onar ciltlik tefsîrler yazdılar. Bunları yazanların düşüncesi, kendi üstünlüklerini ve bilgilerini göstermekti. Zemahşerî de, nahvin ve dilin bütün incelikleriyle süslü ve fasih cümlelerle, ibarelerle Keşşâf'ı yazdı. Bunu kendi fazlını göstermek ve istediği şeyin hasıl olması için yapmıştır. Halbuki bu da, Muhammed (sas)'in dinini yüceltmekten ibaretti. Bütün insanlar Allah'ın istediğini yerine getirmek için çalışırlar. O'nun işini görürler. Fakat pek tabii, Allah'ın bu işteki maksadını bilmezler. Bu işi yapmaktaki gayeleri, düşünceleri başkadır."³¹⁵ Buna evlilikten, kulun arzusunun mukabil Allah'ın murâdını zikrederek bir de misâl verir.³¹⁶

Neticede Mevlânâ, Kur'ân tefsîri hususunda, onun sadece lafzına bakarak ve müfessirin kendi dünyasına göre yapılan tefsîrleri İsâbetli bulmaz. Ona göre makbul tefsîr, Kur'ân'ın dediğine göre değil de, demek istediğine göre yapılan tefsîrlerdir. Bu da ancak, Kur'ân'ın Kur'ân'la, Hz. Peygamber'in hadisleriyle ve İslâm büyüklerinin açıklamalarıyla uyum içinde olan tefsîrlerdir.

3.2.3.2.2. Te'vîl

Kur'ân'ın te'vîli hususunda ise: "Kur'ân-ı Kerîm'i, ilahî ilimsiz³¹⁷ te'vîl edenler, kendi ilmîne güvenenler Bağdat'ta Dicle kenarındaki köşkünde oturan halîfeye, bir testi yağmur suyu (hediye) götürün (bedevi) köylüye benzer. Sen testini kır ki, asıl ilme kavuşasın"³¹⁸ der ve buna Tebbet (111) sûresinin dört ve beşinci âyetleri olan "Ve karısı da bereber. Karısı odun hammâlî olarak. Boynunda bükülmüş bir ip taşıyacaktır." kısımdaki "odunları ve bükülmüş ipi" te'vîl edenleri örnek vererek, onlara şöyle seslenir.³¹⁹

"Hz. Peygamber, boğazı hurma lifleriyle bağlayan bağı görür.

Ebu Leheb'in karısının sırtındaki odun yükünü görüp, ona "odun hamalı = hammâlete'l-hatab" dedi.

O ipi ve odunu Ondan başkası görmedi. Onun gözünün nûru gayb alemindedir.

Halkın ekserisi bunu te'vîl eder. Onlara (te'vîl etmeyenlere) akılsız derler, sanki kendileri akıllıymış gibi!

O gizli bağı ve yükün iki büküm ettiğini bilmez. Her tarafta feryad edip durur.

Ona bir dua ve himmet yâr olsun da gizli bağı çözüp bağdan kurtulabilsin.

Bu alametleri açıkça görebilene sa'îd ile şakî malum olur.

Malûm olur ama, Hak sırrını ifşâ helal olmadığından Celal sahibi Hakk'ın sırrını gizler.³²⁰

Böylece Mevlânâ, kalp gözü açık olmayan, Yüce Allah tarafından kendisine basiret bağışlanmayan müfessirlerin te'vîllerini basit ve eksik olarak bulur ve buna bir misâl olarak da, başka bir yerde ise, Kur'ân'ı sadece zâhiri bilgilerle te'vîl etmeğe çalışanları, eşek sidîğindeki bir saman çöpüne konup, kendini deryada yüzen bir geminin kaptanı sanan sineğe benzeterek;

³¹⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, Meliha Ülker Anbarcıoğlu çevirisi, s. 162-3

³¹⁶ "Bir çok insanın evlilikten maksadı, şehvî arzularını tatmin etmektir. Halbuki yüce Allah, insanlarda bu arzuyu yaratmakla, kendi murâdı olan neslin, dolayısıyla dünya hayatının devamını sağlamıştır. Ne var ki, aynı işten insanın murâdı başka, Allah'ınki başkadır." Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 163

³¹⁷ Ledünnî ilim ve Allah'ın verdiği tefsîr yeteneği kasdolunmaktadır.

³¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,2854vd./2950vd. (özet olarak)

³¹⁹ Bu âyeti te'vîl edenler ve etmeyenler hakkında geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XII,735 vd.; el-Kurtubî, XX,163 vd.; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV,297; el-Mâverdî, VI,367 vd.; İbnü'l-Cevzî, *Ebü'l-Ferec Cemaluddîn 'Abdurrahman b. 'Ali b. Muhammed el-Bağdadî, Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr I-VIII*, tah.: Muhammed b. Abdurrahman, Beyrût, 1407/1987, VIII,327-8; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII,157 vd.; İbn Teymiyye, *et-Tefsîru'l-Kebîr I-VII*, tah.: Abdurrahman Umeyre, Beyrût, 1408/1988, VII,110; el-Âlûsî, XXX,263 vd.; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VIII,6263 vd.

³²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,1663 vd./1669 vd.

"Sen bakir sözü (Kur'ân'ı) te'vîl ettin. O'nu değil kendini te'vîl et!

Arzuna göre Kur'ân'ı te'vîl etme! Bu te'vîlle yanlış yere O'nun manasını tahrif ettin."³²¹ demektedir.

Mevlânâ, burada da görüldüğü gibi ilâhî ilimsiz ve basiretsiz aynı zamanda dinî ve ilmî mesnedi olmayan te'vîllere karşı çıkmakla beraber, ehliyetli müfessirlece yapılan te'vîlleri kabul etmektedir. Bu kısma, kendisinin yaptığı, Maide (5) sûresinin "...Onlar her ne zaman harp için bir yangın tutuşturduysa, Allah onu söndürdü..." âyetindeki (64) te'vilini örnek verir.

Bilindiği gibi bu âyet, Yahudilerden bahsetmekte, onların müslümanlar aleyhine her ne zaman fitne ateşini alevlendirdiklerinde, Allah'ın onu söndürdüğünü haber vermektedir.³²² Mevlânâ bu zâhirî manayı kabul etmekle birlikte bu durumun umumî olduğunu, maddi ve manevi hususlar için de geçerli olduğunu savunarak, âyeti şöyle te'vîl eder:

"Harb ateşini onlar yaksalar Cenâb-ı Hak onların ateşini söndürür.

İnsan, "ey gönül orada durma!" diye azmeder, ama unuttur. Zira azim sahibi değildir.

Çünkü o, sadakat tohumunu ekmemiştir. Bu yüzden ona unutkanlık perde olur.

Gönül çakmağı ile ateşi yakmak ister ama, Cenâb-ı Hak onun kıvılcıklarını söndürür."³²³

Bu durumu da bir temsille şöyle açıklar:

"Birisi bir gece ayak sesleri duydu. Ateş yakmak için çakmağını aldı.

Hırsız da gelip onun önüne oturdu. Kıvılcıklar çıktıkça kavın yanmasına engel oluyordu.

Kav ateşlendikçe söndürmek için gizlice onun üzerine parmaklarını koyuyordu.

O kimse ateşi kendiliğinden sönyüyor zannediyor, onu hırsızın söndürdüğünü görmeyip,

"Bu kav ıslak olmalı ki rutubeten yanmıyor." diyordu.

Gece o kadar zifiri karanlıktı ki o, önündeki ateş södüreni görmüyordu.

Onun da gönlünde böyle bir ateş söndüren vardır, ama kafir gözü, körlüğünden görmez.

Bilen, uyanık gönül, bu dönenin bir döndüreni olduğunu nasıl olur da bilmez."³²⁴

Böylece Mevlânâ, Kur'ân'ın te'vilinin ancak İslâm'a bağlı ve ehli tarafından yapılabileceğini, ayrıca bu işte ilâhî bir ilmin gerektiğini, bâtinî zındıklarının te'vîllerinin doğru olmayacağını belirtir. O, bu konudaki görüşünü, Furkan sûresinin 45. âyeti olan, "**Bakmaz mısın Rabbinin eserlerine? Gölgeyi nasıl uzatmakta? Dilese idi elbet onu hareketsizde kıları. Sonra biz nasıl güneş (ışığını) ona (gölgeye) kılavuz yapmışızdır.**" âyetindeki "zıll" (gölge) kelimesini evliyâ, "şems"(güneş) kelimesini de Yüce Allah olarak, te'vîl ettiği âyetin³²⁵ geçtiği beyitten sonra belirtir ve şöyle der:

"Kur'ân'nın bıkır olan harfini ve lafzını te'vîl ediyorsun Kur'ân'ı değil, kendini te'vîl etmenin çaresine bak.

Bu vadide öyle delilsiz gitme. Halil İbrahim (as) gibi "Lâ uhibbu'l- âfilin" (Ben batanları sevmem)³²⁶ de.

Git, gölgenin delaletiyle güneşi bul ve Şâh Şems-i Tebrîzî'nin eteğine sarıl."³²⁷

³²¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,1080vd./ 1127vd.

³²² Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, IV,643; el-Kurtubî, VI,156; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XII,39; el-Âlûsî, VI,183

³²³ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,353 vd./358 vd.

³²⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,357 vd./362 vd.

³²⁵ Bursevî (*Rûhu'l- Beyân*, VI,219 vd.) ve Âlûsî, (XIX,25 vd.) bu âyetin zâhiri tefsîrini verdikten sonra (Bursevî, *Mesnevî*'deki bu âyetin tefsîri ile ilgili olan beyitleri de verir.) bu tür işârî tefsîrleri olduğundan da bahsederek, güneşin Allah, gölgenin insan-ı kâmil olduğunu, hatta bu manaya yakınlığından dolayı, halife veya sultana, "zıllullahi fil'l- ard = Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" dendiğini belirtmişlerdir."

³²⁶ En'âm, 6/76

³²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,426 vd./442 vd.. Tâhiru'l- Mevlevî'nin Şerhinde bulunan ilk beyit, esas aldığımız her iki baskıda da yoktur.

Mevlânâ, bu beyitlerden önce yaptığı te'vîlin, doğru ve İslâm'a uygun olduğunu, çünkü yaptığı işin sadece başka bir açıdan âyet'e bakıp doğru bir te'vîl olduğunu, bunun yanı sıra âyetteki kevnî haberi de zâhirine uygun olarak kabul ettiğini, ayrıca kendi te'vîlinde İslâm'a aykırı bir tarafın olmadığını, bu yüzden Bâtınîler'in gayr-i İslâmî ve sapık te'vîllerinin kendi te'vîli gibi olamayacağını, onların öncelikle kendilerini te'vîl etmesi (İslâm'a dönmesi) gerektiğini kastedtiğini, hem şerhlerden³²⁸ hem de beyitlerin sibak ve siyakından anlıyoruz.

Yine beyitlerden anlaşıldığına göre, Mevlânâ bu te'vîleri kendi kafasından çıkarmamakta, Şems-i Tebrîzî ve diğer veliler vasıtasıyla hakikat güneşi olan Yüce Allah'tan gelen ilham eseri olarak söylemektedir. Çünkü, "git gölgenin (evliyânın) delaletiyle güneşi (Allah'ı) bul" demesi, bunu göstermektedir. Zira, gölgenin bulunabilmesi için güneş ışığının bulunması gerektiği malumdur.

3.2.3.3. İsrâîliyyât

İslâmiyet fitrî bir din, Kur'ân da bu fitrî dinin kitabı olduğundan, bilgileri daima saf, fitrî ve sadedir. Onda ne girift felsefi mevzular, ne de zihinleri boş yere uğraştıracak teferruat yoktur. Ne var ki, insanoğlu yaratılmış olduğu ulvî fitratını çeşitli haricî tesirlerle bulandırarak bozar. Aynı şekilde Kur'ân tefsîrleri çoğunlukla, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlere ait görüşlerle bulanmış, Kur'ân'ın vermeye lüzüm görmediği bazı teferruat, bu dinlerin mensuplarından alınarak tefsîrlere derc edilmiştir.

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra, sahabe devrinden itibaren, özellikle kıssalar ve tarihi konulardan bahseden âyetlere ait teferruat, mezkur dinlerin alimlerinden sorulmuş, İsrailiyyat dediğimiz bu bilgiler, ilgili âyetlerin izahı sadedinde tefsîrlere girmiştir. Mesela Hz. Adem'in cennetten çıkarılışı Kur'ân'da çok sade ve veciz geçerken, Tevrat ve İncil'de bu olay, bütün detayı ile ele alınmıştır.³²⁹ Dolayısıyla Kur'ân'ın bu veciz kıssaları, bu kitaplardaki geniş malumatlarla artırılmıştır. Akide ve ahkâmı ilgisi olmayan bu haberlerin, Kur'ân, sünnet ve akla zat olmayan ve sıhhati ağır basanlarının tezkîb edilmemesi, gerektiğinde onlardan faydalanılabileceği Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir.³³⁰

Yahudi, Hıristiyan hatta diğer kültürlerden İslâm'a geçen rivâyetler anlamında kullanılan İsrâîliyyâtta, Ben-i İsrâîl olan Yahudi rivâyetlerinin oranının çok olması yüzünden bu rivâyetlere, "İsrâîlî rivâyet" anlamına gelen "İsrâîliyye" kelimesinin çoğulu olan "İsrâîliyyât" denmiştir. Neticede, bu bilgiler, ilgili âyetlerin tefsîrleri sadedinde tefsîr kitaplarına da girmiş, tefsîr problemlerinden biri haline gelmiştir.³³¹

Mesnevî'de de İsrâîliyyât'a yer verildiğini görmekteyiz. Aslında bu, Mesnevî için yadırganacak bir durum değildir. Çünkü zaten Mesnevî'de yaşanmış ve yaşanmamış bir çok hikaye ve temsil vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bunların Mesnevî'ye alınması, mücerred ve manevî konuların daha iyi kavranılması için, müşahhaslaştırılması, okuyucu ve dinleyicinin dikkatinin ve merakının celbedilmesi ve usluba kuvvet kazandırılması gibi, faydalı hususlardır. Bu faideler İsrâîliyyât'ta da mülâhaza edildiği için, ayrıca bu rivâyetler Peygamberlerle ve dinî konularla ilgili olduğundan Mevlânâ tarafından Mesnevî'ye alınmasında bir beis görülmemiş, bu

³²⁸ Bkz. Tâhiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, I,277

³²⁹ Kitâb-ı Mukaddes (Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd, İbrânî, Keldânî ve Yunânî asıl Nüshalardan bi't-Terceme, İstanbul, Boyacıyan Agob Matbaası, 1885, Ahd-i Atîk, Tekvînu'l-Mahlûkât II-III. Bablar, Ahd-i Cedîd II vd. Bablar

³³⁰ Buhârî'de rivâyet edilen, Şehâdet, 29; Enbiyâ, 50; Tefsîr, 13; İ'tisâm, 25; Tevhîd 51'deki ilgili hadislerde, "... Ehl-i kitabı ne tasdik edin ne de yalanlayın." şeklinde geçerken, Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, Sünenu Ebî Dâvûd I-IV, Beyrût, 1393/1973, 'İlm, 11 ve Tirmizî, 'İlm, 13'de "Ben-i İsrâîlden rivâyetten bulunun, bunda bir harec yoktur." şeklinde zikredilmiştir. Ayrıca bkz., Ahmed b. Hanbel, IV,136

³³¹ Geniş bilgi için bkz., ez-Zehabî, el-İsrâîliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadis, Dumaşk, 1405/1985, 2. Baskı, s. 19 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 244 vd.; Tefsîr Tarihi, I,109 vd.; Abdullah Aydemir, Tefsîr'de İsrâîliyyât, İstanbul, 1992, s. 29 vd.

nedenle, Kur'ân'daki bazı Peygamber kıssalarının izah ve tefsîrinde bu rivâyetlere yer verilmiştir.³³²

Yine kanaatimizce, Mesnevî'de İsrâîlî rivâyetlerin bulunmasının bir diğer sebebi de, Mesnevî'nin kaynaklarından olan "Tefsîr-i Taberi" vb. tefsîrlerin de bu rivâyetlere yer vermiş olmasıdır.

Mesela, Mesnevî'nin dördüncü cildinde³³³ Süleyman (as)'in bir zellesi (hatası) sebebiyle, rüzgarın O'na karşı ters esmesi ve başındaki tacın eğilmesi üzerine, Süleyman peygamberin rüzgara, "niçin ters esiyorsun?", taca da, "niçin eğri duruyorsun?" demesine karşılık onların, "önce sen kendini düzelt, zelleni gider, sonra biz zaten kendiliğimizden düzeliriz", demeleri gibi. Görüldüğü gibi, bu rivâyette İslâm'a ve Kur'ân'a ters düşecek ve onlara aykırı gelecek bir durum yoktur. Aksine İslâm ve Kur'ân'ın emri olan insanın kendini düzeltmesi vurgulandığından faydalıdır.³³⁴ Buna benzer rivâyetler zaman zaman Mesnevî'de karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in, İsrâîliyyât'tan İslâm'a zıt olmayan haberlerin inkar edilmeyip rivâyet edilebileceğine dair müsaadesinden yukarıda bahsedilmişti.

Tefsîr usûlü ilminin konuları açısından Mesnevî'yi bu şekilde değerlendirdikten sonra, şimdi de tefsîr ilmi açısından Mesnevî'yi değerlendirelim.

3.3. TEFSİR AÇISINDAN MESNEVÎ

Daha önce geçen "Mesnevî ve Tefsîr" isimli kısımda, Mesnevî'nin tefsîr ilmiyle olan irtibat ve yakınlığından özetle bahsetmiş, konuyla ilgili geniş bilgi ve örnek vermemiştik. Burada ise bu hususlara değinerek konunun daha açık bir şekilde anlaşılmasına gayret edeceğiz.

Bilindiği gibi, tefsîr ilmi, "tefsîr usûlü" ve "tefsîr" olarak iki ana bölüme ayrılmaktadır. Mesnevî'yi "tefsîr usûlü" açısından ele aldıktan sonra, şimdi de onu tefsîr açısından ele alıp, bu yönünü değerlendirmeye çalışacağız.

Kur'ân hakkında pek çok tefsîr yazılmış, binlerce cilt oluşturacak bu eserler, onun gayesini hikmetlerini, sağlam ve adil hükümlerini, eşsiz şeriatini, veciz ve üstün üslûbunu, harikulade dil ve edebiyat özelliklerini vb. açıklamıştır. Elbette ki, hepsini okumak şöyle dursun; kendilerine ulaşmanın bile imkansız olduğu bu tefsîr deryasının en güzel ve en parlak incileri, hem dünya ve hem de ahirette, insanları saâdete ulaştıracak nitelikte olanlarıdır. Ancak, her âlim veya her müfessir kendi bilgi, beceri ve yeteneği miktarınca; ayrıca mezhep ve meşrebi gereğince Kur'ân'ı tefsîr etmiştir. İlk müfessirler onu, başta Hz. Peygamber'in hadîsleri olmak üzere sahabe sözleri, tâbiîn haberleri ile izah ve tefsîr ederken, sonra gelen müfessirler, bunlara kendi rey ve dirâyetlerini de ekleyerek tefsîr etmişlerdir. Tefsîre rey ve dirâyet karışınca, her müfessire göre bu tefsîrler dil, edebiyet, ahkâm, kelâm, felsefe, mantık, nasihat, tabii ilimler vb. ağırlıklı şekiller altında sınıflara ayrılmışlardır.³³⁵

Tefsîr çeşitleri genel sınıflandırmaya göre esasen iki kısma ayrılır: a. Rivâyet tefsîrleri b. Dirâyet tefsîrleri. Biz Mesnevî'de en ağır basan yönün işârî sûfî tefsîr oluşunu ön planda tutarak, aslında dirâyet tefsîrlerinin bir bölümü olan işârî tefsîr çeşidini de ayrı bir tefsîr kısmı olarak ele alıp, Mesnevî'yi buna göre tahlil ve tetkik edip değerlendirmeye çalışacağız.

³³² Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki; Mevlânâ, İslâm ve Kur'ân'ın rûhuna ve özüne uymayan İsrailî rivâyetlere kesinlikle inanmamış ve onları nakletmemiştir.

³³³ Mevlânâ, Mesnevî, IV, 1898 vd./1918 vd.

³³⁴ Bu durum mesela, Nisâ (4) 79, "...Sana gelen her fenalık kendindendir..."; Âli İmrân (3) 165, "...De ki, o (musibet), kendi nefsinizin yüzündendir..."; Mâide (5) 105, "Ey iman edenler, sizler kendinizi düzeltmeye bakın..."; İbrâhîm, (14) 22, "...Kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın..." âyetlerinde belirtilmiştir.

³³⁵ Geniş bilgi için bkz., ed-Dehlevî, s. 104 vd.; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirîn, I, 140 vd.; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, I, 107 vd. ; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 228 vd.; Tefsîr Tarihi, ; I, 249 vd.

Önceki kısımlarda da kısmen temas ettiğimiz gibi Mevlânâ, Mesnevî ve diğer eserlerinde Kur'ân âyetlerine yer verirken şu durumlardan birine göre davranmıştır.

1. Başlıkta "falan âyetin tefsîri" diyerek, o başlığın altında adı geçen âyetin tefsîrinden bahsetmesi.³³⁶

2. Ele aldığı tasavvufî konunun işlenmesi esnasında bir veya bir kaç âyete ve tefsîrine yer vermesi.³³⁷

3. Yine bu konu esnasında âyete işâret veya telmih ederek tefsîrinden bahsetmesi.³³⁸

4. Başlıkta "falan âyet hakkında" veya "falan âyetin hükmü gereğince" vb. ifadelerle, âyetle ilgili veya onun ışığı altında bilgi vermesi.³³⁹

5. Konunun akışı içinde "falan âyet gereğince", "falan âyeti oku, manayı kavra" veya "falan âyetin delâletiyle" gibi ifadelerle bazı âyetlerden bahsetmesi.³⁴⁰

6. Ayetlerin lafzını vermeden Farsça meâlîni ve tefsîrini veya yalnız meâlîni kullanması.

Bu sayılan yerlerde, yaptığı tefsîr ve açıklamaların niteliği ise ağırlıkları itibariyle şöyledir:

1. İşârî tefsîr,

2. İşârî karışık dirâyet tefsîri,

3. Dirâyet tefsîri,

4. Rivâyet tefsîri,

5. İşârî karışık rivâyet tefsîri,

6. Rivâyet ve dirâyet karışık,

7. Rivâyet, dirâyet, işârî karışık,

8. Yukarıda geçen tefsîr metotlarından birini kullanırken temsili veya gerçek bir hikaye anlatarak (antropomorfizm) açıklama,

9. Âyetin nassının zâhiri manasıyla yetinme vb.

Bu yerlerin oranını rakamlarla ifade edecek olursak, durum takriben şöyledir. İşârî tefsîrin yapıldığı yerler, tefsîrle ilgili yerlere oranla % 40, işârî karışık dirâyet % 25, yalnız dirâyet % 15, yalnız rivâyet % 5, rivâyet dirâyet karışımı % 3, rivâyet işâret karışık % 2, rivâyet dirâyet, işâret karışımı % 2 diğerleri ise % 8'dir.

Mevlânâ, bu dokuz tefsîr çeşidinin tümüyle, aslında bir tek şeyi amaçlar ki, o da, "işârî sûfi" tefsîridir. O halde Mevlânâ'nın tefsîr metodu, sonuç itibarıyla işârî sûfi metodudur demek, doğru olur. O'nun "Mecâlis-i Seb'a" ve "Mektûbât"ını çıkarırsak, diğer eserlerinin yazılış gayesi de bu metotla zaten paralellik arz etmektedir. Hele Mesnevî'nin yazılış gayesi, sadece ehl-i tarikat ve hakikatin Allah'a vusûl yolunda karşılaşılabilecek tehlikelerden haber verip, onlardan sakındırmak, kavuşacakları hal ve makamları müjdeleyip onlara teşvik etmek, bu sahanın önderlerinin menkıbelerine yer verip örnek teşkil etmektir. Kısaca tarikat ve hakikat ehli için yazılmış tasavvufî bir rehber kitabı olma³⁴¹ niteliğinden dolayı, tabiatıyla âyetlerin işârî tefsîrine yer vermiştir.

Bu demek değildir ki, Mevlânâ, âyetlerin rivâyet ve dirâyet manasıyla, İslâm'ın şeriat kısmıyla ilgilenmiyor. Zaten hem o'na hem de diğer hakiki mürşitlere göre şeriat ehli olmadan, şeriatle amel etmeden, tarikat ve hakikat ehli olmak mümkün olmadığı gibi, şeriatlı tasavvufun insanı zındık; tarikatsız şeriatın da ham softa yaptığı ortak bir görüş olmuştur. Buna göre

³³⁶ Bu yerlerin sayısının Mesnevî'de 23 olduğu daha önce geçmişti.

³³⁷ Mevlânâ'nın eserlerinde âyet ve tefsîrlere en çok bu şekilde yer verilmiştir. Sayısı sadece Mesnevî'de takriben 700 kadardır.

³³⁸ Bu yerler ise Mesnevî'de yine 700, 750 kadardır.

³³⁹ Buralar ise Mesnevî'de 53 başlıktadır.

³⁴⁰ Bu âyetlerin bazısını verdiği gibi, bazen de ismini zikrederek âyeti aktarmaz.

³⁴¹ Bkz., Çalışmanın "Mesnevî'nin Yazılışı" kısmı.

Mevlânâ da, işin tabiatı gereği, âyetlerin zâhiri tefsîr ve yorumunu, bu sahanın ehl-i vukufuna bırakmış, kendisi, kendi sahası olan tasavvufun gayesine uygun olarak âyetlerin gerçek bâtinî tefsîriyle ilgilenmiştir ki biz buna "işârî sûfi tefsîri" demekteyiz.

Biz bu durumları ayrı ayrı ele alarak örneklendirmeye, böylece Mevlânâ'nın Mesnevî'sini kısmen diğer eserlerinden de yararlanarak tefsîr açısından değerlendirmeye ve tefsîrdeki metodunu örneklerle ortaya koymaya çalışacağız.

3.3.1. RİVÂYET TEFSİRİ AÇISINDAN

"et-Tefsîr bi'r- rivâye, et-tefsîr bi'l- me'sûr" ve naklî tefsîr diye bilinen rivâyet tefsîri, Kur'ân âyetlerinin yine Kur'ân'ın başka âyetleriyle, hadîslerle, sahabe ve tabiîn gibi İslâm büyüklerinin açıklamalarıyla, bazı tarihî veya dinî haberlerle vb. tefsîr edilmesidir.³⁴² Görüldüğü gibi rivâyet tefsîrinin en bariz özelliği, müfessirin kendi görüşünü ve fikrini belirtmeden o konuda kendine ulaşan haberlerle âyetlerin açıklanmasıdır.

Mesnevî'de bu tür tefsîrin olamayacağı düşünülebilirse de, aksine, ince manalar çıkarmak için de olsa, rivâyet tefsîrine yer verildiğini görmekteyiz.

Ancak rivâyet tefsîrinin güvenilirliği bakımından önemli bir yeri hâiz olan "rivâyet zinciri"ni (sened) Mevlânâ'nın tefsîr yaptığı yerlerde görememekteyiz. Bunun, bir çok İslâm alimi gibi O'nun da okuyucunun kendisine itimadından veya isnad zinciriyle üslûbun akıcılığına halel getirmemek ve sözü uzatmamak veya zamanın te'lif metodunun böyle oluşu gibi sebeplerden ötürü olabileceği kanaatindeyiz.

Şimdi rivâyet tefsîrinin önemli kısımlarına örnekler verelim.³⁴³

3.3.1.1. Âyetin Âyetle Tefsîri

Bizzat Mevlânâ'nın da belirttiği³⁴⁴ gibi, kanaatimizce Kur'ân'ın elbetteki en İsâbetli, en doğru ve en üstün tefsîri, yine kendisi tarafından yapılan tefsîridir. Çünkü tefsîr eden kısımların da aynı kaynağa ait oluşu, yanlış veya yanlış yapma ihtimalini kesinlikle ortadan kaldırmaktadır.³⁴⁵

Mevlânâ, işte bu tefsîr metodunu ihmal etmemiş, gerektiğinde kullanmıştır.

Mesela, "edeptions zarar, yalnız kendisine dokunmaz; belki bütün âfâka ateş vermiş olur."³⁴⁶ beytiyle,

"Öyle bir fitneden sakının ki, içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz. (herkese tesir eder) Bilin ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir." (Enfal, 8/25) âyetinin meâlîni vermiş veya bu âyete işâret etmiş, sonra da bu âyeti, Hz. Mûsâ'nın ümmetinden olan bazı nankörler yüzünden, kendilerine zahmetsiz ve masrafsız bir şekilde gökten inen helva ve bildircim etinden tüm İsrail oğullarının mahrum kalmalarından ve Hz. İsa'nın ümmetine gökten inen sofradan bahseden âyetlerle³⁴⁷ tefsîr edip şöyle açıklamıştır.

"Zahmet ve baş ağrısı olmaksızın, alım satım yorgunluğu bulunmaksızın gökten sofrayı iniyordu.

³⁴² Bkz., ez-Zerkeşi, el-Burhân, II,156 vd; es-Suyûtî, el-İtkân, II,1197 vd.; ez-Zerkânî, II,14 vd.; ed-Dehlevî, s. 107 vd.; Subhî es-Sâlih, s. 290-1; el'Akk, s. 111 vd.; Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, I,107; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 228

³⁴³ Verilecek örnek beyitlerde, âyetlerin tam metninin veya meâlînin bulunmaması, Mesnevî'nin manzûm bir eser oluşundan ve ihtisâr maksadıyla olduğu kanaatindeyiz.

³⁴⁴ "Kur'ân'ın manasını sen yine Kur'ân'dan sor..." bkz. Mevlânâ, Mesnevî, V,3129/3137

³⁴⁵ Bkz., ez-Zerkânî, II,16; İbn Teymiyye, Mukaddeme fi Usûli't- Tefsîr, s. 39-40; ez-Zehbî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirîn, I,37; Cerrahoğlu, Tefsîr Tarihi, I,40 vd.

³⁴⁶ Mevlânâ, Mesnevî, I,79 /80

³⁴⁷ Bkz. A'raf, 7/160; Bakara, 2/61; Maide, 5/114-5

Mûsâ'nın kavmi arasından bir kaç edepsiz, hani sarımsak, hani mercimek? diye edepsizce söylendiler.

Semadan gelen sofraya ve ekmek kesildi. bildircin kuşuyla kudret helvası bulunmaz oldu. Bize (bu yüzden) ziraat, çapa ve orak meşakkati kaldı.

Tekrar Hz. İsâ şefaati edince Allah sofraya ve tabak içinde ganimet gönderdi.

Küstahlar (Hz. Mûsâ zamanında olduğu gibi) tekrar edepsizlik ettiler. Yasak aksine, çıkın çıkın alıp saklamaya başladılar.

Hz. İsâ onlara yalvarırcasına dedi ki: Bu sofraya dâimîdir. Arz üzerinden eksilmeyecektir.

(...)

O dilenci surathı, görmemiş (edepsiz) insanların hırsı yüzünden, kendilerine o rahmet-i ilahiye kapısı kapandı.³⁴⁸

O, böylece önceki âyette geçen "yanlız sahiplerine zarar veremeyen kötülüğü", sonraki âyetlerde geçen bilgilerle tefsîr etmiştir.

Neticede Mevlânâ'nın, bu âyeti de, geçen âyetler ışığında, diğer tefsîrlerde³⁴⁹ karşılaşmadığımız tefsîrlerle açıkladığını görmekteyiz.

Bu konuda tefsîrlere baktığımızda, üç âyet sonraki âyet olan, "**Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer fitne (imtihan sebebi)dir.**" âyeti ile tefsîr edilirken,³⁵⁰ bizce Mevlânâ'nın seçtiği âyetler durumu daha iyi açıklamaktadır.

Âyetin âyetle tefsîrine başka örnek ise şunları verebiliriz:

"Şâh-ı hakiki, yani insan-ı kâmil olan bir kimse işsiz, güçsüz değildir (olmamalıdır). Hasta olmayanın inlemesi ve iş görmemesi şaşılacak şeydir."³⁵¹ beytiyle, "**Doğrusu insan için çalıştığından başkası yoktur.**" (Necm, 53/39) âyeti kastedilmiş ve bu âyet, "**Göklerde ve yerlerde olan herkes ondan ister. O her an yeni bir şe'n (iş)'dedir.**" (Rahman, 55/29) âyetiyle şöyle tefsîr edilmiştir.³⁵²

"Oğul, bundan dolayı Hz. Rahman (kendisi için), "**O, her an (yeni) bir tecelli (iş)'dedir.**" buyurmuştur.

Bu yolda, yani Allah tarıkında yontul ve kazan. Çalış ve uğraş, bir an boş durma; son nefesine kadar bir dem didinmekten hali kalma. (Çünkü)

Son nefese kadar, yahut son nefeste başkası bir dem ve alem olur ki, Allah'ın inâyeti seninle sahib-i sır olur.

Erkeklerde ve kadınlarda olan rûh, her neye çalışırsa Hâlikü'r- Ruh olan Allah'ın gözü ve kulağı pencerededir (bilir).³⁵³

Mevlânâ'nın bu beyitlerle, biz muhtaç ve aciz kulların boş ve işsiz durmasının asla uygun olamayacağını ve çalışmamızdan başka bir şeyin bize fayda veremeyeceğini bildiren, Necm (53) 39. âyetini, Yüce Allah her şeyden müstağni ve müteâl olduğu halde her an yeni bir işle meşgul olduğunu bildiren, Rahman (55) 29. âyetiyle tefsîr ettiğini görüyoruz.

Yine,

"Kur'ân'da Ashâb-ı Darvan kıssasını³⁵⁴ okumuşsundur. Onu okuduğun ve neticesini anladığın halde neden hilekarlığa kalkıyorsun?"

³⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,80 vd/81 vd.

³⁴⁹ Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VI,216-7; el-Kurtubî, VII,248-9; er-Râzî, XV,120; Âlûsî, IX-192-4

³⁵⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VI,217

³⁵¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,1822 /1888

³⁵² Rivâyet tefsîrlerinde bile eşine zor rastlayabileceğimiz bu tefsîrler, gerçekten ilgi çekici ve faydalıdır. Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XI,534; el-Kurtubî, XVII,74-5; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV,276-7

³⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,1823vd./1889 vd.

Akröp iğneli bir kaç şahıs, bir kaç fakirin rızkını kesmek için hilekarlığa kalkıştılar.

Bir kaç Amr ve Bekir karşı karşıya oturup gece sabaha kadar hile düşündüler.

O kötü kimseler, sırlarını Allah anlayıp da fukaraya haber vermesin ve mahsul kesileceği sırada, fukara başlarında toplanmasın diye gizlice konuştular.

Çamur, çamur sıvayana mekir etmeye, el, kalbden gizli iş görmeye kalkıştı.³⁵⁵ beyitleriyle yukarıda bahsi geçen Kalem sûresi (68) 17-32 âyetlerinin kısaca meâline işâret etmiş ve bu âyetleri Mülk sûresinin (67) 13-14 âyetleriyle³⁵⁶ şu şekilde tefsîr etmiştir.

"Cenâb-ı Hak: "Seni yaratan, senin heva ve hevesini bilmez mi? Senin münacaatın, samimi mi, değil mi, fark etmez mi?" dedi.

Bu yolcunun dün nerede bulunduğunu gören Latîf ve Habîr bugün sabahleyin sefere çıkışından gafil olur mu?

Her şeyi görüp bilen Allah, o yolcunun hangi inişte ve hangi yokuşta olduğundan ve hangi mekana teveccüh eylediğinden nasıl gafil olur.

Ey insan ! Şimdi kulağımı gaflet pamuğundan temizle. Darvanlılar gibi fukaranın rızık ayrılığı eninine karşı aldırmaçlık etme.³⁵⁷

Mevlânâ bu beyitleriyle de, bizi yaratan, bize bizden yakın olan Allah'ı kandırmak mümkün olamayacağına göre, her işimizde onun rızasına uygun hareket etmemiz ve Ashâb-ı Darvan gibi hataya düşmememiz gerektiğini ikaz ederek, ilgili âyetleri Mülk sûresinin bu âyetleriyle tefsîr etmiştir.

Bu misâllerde de görüldüğü gibi Mevlânâ yeri geldikçe âyetleri âyetlerle tefsîr cihetine gitmekte, ancak Mesnevî'nin şiir üslûbuyla yazılmış bir kitap oluşundan dolayı vezin, kafiye ve kısalık amacıyla âyetlerin tam metni veya meâli verilememektedir.

3.3.1.2. Âyetin Hadîsle Tefsîri

Kur'ân'ın, Kur'ân'dan sonra en iyi ve en doğru tefsîri şüphesiz ki, Kur'ân'ın kendisine indirildiği ve onun tefsîr ve izahıyla görevlendirilen³⁵⁸ Hz. Peygamber'in tefsîridir. Nitekim Hz. Peygamber bu görevini de yerine getirmiş, binlerce hadîsiyle Kur'ân'ın tefsîre muhtaç âyetlerini tefsîr etmiştir. Nitekim hadîs kitaplarında tefsîr bölümleri, sûre sûre bu tür hadîslerle doludur.³⁵⁹

Mevlânâ da, hadîs kitaplarından elde ettiği anlaşılın bu hadîslerle, bazı âyetleri açıklamış, böylece Kur'ân'ın ikinci derecedeki tefsîrinden layıkıyla istifade etmiştir.

Mesela, başlıkta verdiği, "Ve hakikaten ahiret yurdu ise (gerçek) hayatın ta kendisidir, eğer bilecek olsalardı" ('Ankebût, 29/64) âyet-i kerîmesinin tefsîridir. Yani o ahiret aleminin meydanı, kapısı, duvarı suyu, meyveleri ve ağaçları hepsi diri olup konuşur ve duyarlar. Bu sebepten mahlûkâtın seyyidi ve mevcûdâtın mefharı olan efendimiz Hz. Muhammed (sas), dünyayı ahirete kıyaslayarak "Dünya bir leş (mesabesinde olup) onu talep edenler de (mecâzen)

³⁵⁴ Bazı tefsîrlerde adı, "Savran" şeklinde de geçen (Mesela Bkz., Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, VII,5279) bu kasaba, Yemen'de San'a'ya iki fersah mesafede, şiddetli bir çölgün kenarında kurulmuştu. Bu kaabada salih bir kimsenin güzel bir bağı vardı. Mahsulünü toplayacağı vakit, fakirleri çağırır, onlara zekatını hemen verirdi. Bundan dolayı da Allah, o bağı mahsulüne bereket ihsan ederdi. O salih kimse öldü. O ne kadar cömert ise, oğulları da o nisbette cimri idiler. Cimrilikleri yüzünden, fakirlerin hakkı olan zekatlarını vermediler. Aralarında gizlice anlaşıp, yoksullardan habersizce mahsullerini toplamak istediler. Allah da bu yüzden bağlarını harap etti. Kalem, 68/17-32

³⁵⁵ Mevlânâ, **Mesnevî**, III,473 vd./477vd.

³⁵⁶ Bu âyetlerin meâlleri şöyledir.: "sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun. Elbette ki, Allah bütün sinelerin künhünü bilir. Yaratan bilmez mi? O latîftir, habîrdir."

³⁵⁷ Mevlânâ, **Mesnevî**, III,478 vd. /482vd.

³⁵⁸ Bkz., Nahl, 16/44, 64; Al-i İmrân, 3/187 vd.

³⁵⁹ ez-Zerkeşi, **el-Burhân**, II,156 vd; İbn Teymiyye, **Mukaddeme fi Usûli't- Tefsîr**, s. 39-40; es-Suyûtî, **el-İtkân**, II,1204 vd.; ed-Dehlevî, s. 104; ez-Zerkânî, II,15 vd.; el'Akk, s. 113 vd.; ez-Zehabî, **et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn**, I, 33; Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, s. 231 vd.; **Tefsîr Tarihi**, I,42 vd.

köpeklerdir." buyurmuştur.³⁶⁰ Eğer ahiret, hayattan hissemend olmasaydı o dahi leş hükmünde olurdu. Zira "leşe" ölü olduğu için leş denilmiştir. Yoksa pis kokusu ve murdarlığı için değil.³⁶¹ Bu bilgiyle ahiretin hayatiyetini, burada geçen hadisle açıklamaya çalışmış, sonra da hadisleri şu şekilde açıklamıştır:

"O cihan (ahiret) zerre zerre diri olmuştur. Hem söz söyler, hem de nükte bilir.

Bu ölü cihanın (dünya) zevki ve şerefi yoktur. Zira bu ot ancak hayvanlara layıktır. (...)³⁶²

Rivâyet tefsîrlerinde, bu âyetle ilgili bu tür izahı bulamamaktayız. Adıgeçen hadisle bu âyeti açıklamak, Mevlânâ tarafından yapılmış, yine orijinal bir tefsîrdir. Mesela Taberî tefsîrinde, "ahiret âleminin canlılığı", "orada ölümün olmayışı ve bakılığı" şeklindeki ilgili hadislerle açıklanırken,³⁶³ İbn Kesîr tefsîrinde³⁶⁴ ise bu canlılık, "zevâli ve kesintisi olmayan, bilakis ebede'l-âbâd devam edecek olan, daimî ve gerçek hayat," olduğu ilgili hadisler zikredilmeksizin tefsîr edilmiştir. Halbuki görüldüğü gibi Mevlânâ, aynı âyeti farklı hadislerle daha değişik, daha kapsamlı bir şekilde tefsîr etmiştir.

Başka bir yerde ise, "Muhakkak ki, iyiler, katığı kâfûr olan (şarab) dolu bir kadehten içerler" (İnsan, 76/5) âyetini şu hadisle tavsif edip şöyle açıklamıştır:

"Muhakkak ki Yüce Allah'ın velilerine hazırladığı şarabı vardır. Onlar, o şarabı içince mest olurlar. Mest olunca güzelleşirler, güzelleştikçe hafifleşirler, hafifleştikçe uçurlar, uçtukça şâd olurlar. Sonra gayr-i irâdî kalkarlar ve dikkatle bakıp görürler. Gördükçe erirler, eridikçe kurtulurlar, kurtuldukça visâle ererler. Visâle erdikçe bâkileşirler, bâkileşince de, rıza gösterilen bir yerde kudretine nihâyet olmayan bir melikin huzurunda melik olurlar. Bu makamı bulunca da ancak sarhoşlardan başkasının olamayacağı sözler söylerler."³⁶⁵

Yine Mevlânâ'nın bir çok yerde tefsîrine giriştiği, özellikle de işârî tefsîrini yaptığı bir âyet olan, "Attığın zaman sen atmadın lakin Allah attı" (Enfal, 8/17) âyetini şu hadis ile de tefsîr ettiğini görmekteyiz:

"...O'nun kulağı, gözü, dili ve eli olurum"³⁶⁶

Böylece Mevlânâ şunu demek ister: Yüce Allah'ın nezdinde yüksek makamlara sahip olan, başta Hz. Peygamber gibi yüksek zatlar Allah'ın inâyetine mazhar olunca, işlerinde O'nun izniyle harikuladelikler gösterip, âdetâ onun adına iş yapabilirler.

3.3.1.3. Âyetin Sahabe Kavli ve Tarihi Rivâyetlerle Tefsîri

Rivâyet tefsîrinde, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in tefsîrlerinden sonra en kıymetli rivâyetler, tabiatıyla Kur'ân'ın âyet âyet nüzûlüne şahit olan, nüzûl sebeplerini yaşayarak bilen, âyetler ve hükümler arasındaki münasebete vâkıf, imanları kâmil, ilimleriyle âmil olan sahabeden gelen görüş ve haberlerdir. Çünkü onlar bilgilerini, bizzat Hz. Peygamber'den alıyor, onunla yaşıyor, onunla düşünüyorlardı. İşte kendilerinden başka kimsede bulunamayacak bu özelliklerinden

³⁶⁰ Aclûnî bu sözün manasının doğru olmasına rağmen, hadis olmayıp Hz. Ali'ye nisbet edilen bir söz olduğunu yazmaktadır. el-Aclûnî, I,492

³⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,3592 vd.'nin başlığı /3600 vd.'nin başlığı

³⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, V,3592vd./3600 vd

³⁶³ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, X,159

³⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III,431

³⁶⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,644 vd.'nin başlığı /660 vd.'nin başlığı. Rivâyet tefsîrlerinde (et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XII,357-8; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV,484) ve hadis kitaplarında bulamadığımız bu hadis, Fûrûzanfer'in *Ehâdis-i Mesnevî*'sinde İmâm er-Rıdâ'nın sahifesinden naklen Ravdâtu'l-Cennât'ta olduğu geçmektedir. Fûrûzanfer, *Ehâdis-i Mesnevî*, s. 180

³⁶⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,2243 vd.'nin başlığı/2250 vd.'nin başlığı. Bu hadis için bkz., el-Buhârî, *Kitâbu'r- Rikâk*, 38

dolayı, sahabenin, Kur'ân hakkındaki haber ve bilgileri de başkalarından daha değerli ve İsâbetli olmuştur.³⁶⁷

Mevlânâ bu rivâyetlere de gerekli önemi vererek, bu bilgilerden istifade etmiş ve Kur'ân'ı bu bilgiler ışığında tefsîr etmiştir.

O, rivâyet tefsîrinin bu kısmıyla ilgili olarak ise; Hannâne direğinin³⁶⁸ inlemesi gibi mucizeleri inkar edenlerin, kıyamette el ve ayaklarınca kendi aleyhlerine şahidlik edileceklerden olacaklarını söyleyerek, bu durumdan bahseden, "Bu gün onların ağızlarını mühürleriz de bize ne yapıyorlar idiye, onları elleri söyler ve ayakları şehâdet eyler." (Yasin, 36/65) âyetinin tefsîrine girer ve bu meyanda Peygamberimiz (sas)'in şu mucizesini, sahabeden gelen haberlere dayanarak nakleder:

"Bu münkirler lisânlarıyla töhmet isnad ederler, yani hurma direğinin inlemesine itirazda bulunurlar, amma bir cemâdin kudret-i ilâhîyye ile böyle bir şey yapabileceğine kendi elleri, ayakları da şahidlik eder.

Ebu Cehl'in elinde taş parçaları vardı. Ey Ahmed, bu nedir çabuk söyle dedi.

Eğer peygamber ve göklerin sırrından haberdar isen avucumda saklı şey nedir?

Hız. Peygamber buyurdu ki: Nasıl istersen? Onların ne olduğunu ben mi söyleyeyim, yoksa bizim hak ve doğru olduğumuzu onlar mı söylesin?

Ebu Cehl bu ikincisi daha nadirdir dedi. Resûlullah (sas) de evet Allah çok kuvvet ve kudret sahibidir, buyurdu.

Ebu Cehl'in avucu içinden her taş parçası bilâ tevakkuf kelime-i şehadeti söylemeye başladı.

Taşların her biri, "Lâilâheillallah, Muhammedün Resulullah" dedi.

Ebu Cehl, taşlardan bunu işitince onları hiddetle yere çarptı.³⁶⁹

Böylece Hannâne direğinin, Peygamber'in ayrılışından ötürü inleyip ağlamasını inkar edenlere, el ve ayakların konuşacağından bahseden âyeti, bu âyeti de, yukarıdaki hadîseyi, delil getirerek tefsîr etmiştir.

Mevlânâ bu âyeti, yine, tefsîr kitaplarına bağlı kalmadan kendi tespitlerine göre, canlı ve etkileyici bir misâlde tefsîr etmiştir. Halbuki Yasin sûresinin bu âyetinin (65) tefsîrinde, rivâyet tefsîrlerinden olan Taberî'nin tefsîrinde, "hesap günü mü'min yaptığı günahları itiraf eder ve Allah da onları affederek setreder. Kafir ve münafık ise, inkar eder, Allah da onun ağızını mühürler de, el ve ayakları yaptıklarını itiraf eder..." hadîsiyle tefsîr edilirken,³⁷⁰ rivâyet tefsîrlerinden olan Râzî'de ise,³⁷¹ bu durumun Allah'a kolay olduğu, akîl deliller ve edebî bir üslûpla izah edildiğini görüyoruz.

Yine Hudeybiye antlaşmasından umduklarını elde edemeden dönen Peygamber ve sahabenin bu durumlarına rağmen nazil olan, "Muhakkak ki biz, sana apaçık bir fetih (yolu) açtık" (fetih, 48/1) âyetini şu rivâyetle tefsîr etmekte durumu açıklamaktadır.

³⁶⁷ Bkz., ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II,157 vd.; İbn Teymiyye, *Mukaddeme fi Usûli't- Tefsîr*, s. 40 vd.; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II,1205 vd.; ed-Dehlevî, s. 104 vd.; ez-Zerkânî, II,16 vd.; el'Akk, s. 140 vd.; ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I,34 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 234 vd.; *Tefsîr Tarihi*, I,65 vd.

³⁶⁸ Hannâne (inleyen) direği, Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'de yaslanarak, hutbe okudukları direktir. Daha sonra Hz. Peygamber hutbe okumak için bir minber yaptırmış ve hutbelerini onun üzerine çıkarak okumaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in terk ettiği bu hurma kütüğü, çocuklar gibi inlemeye başlamış ve bu iniltisini mesciddeki cemaat da duymuştur. Onun inlemesi üzerine Hz. Peygamber yanına giderek, onu kucaklamış ve mübarek eliyle meshetmiş, böylece direk inlemeyi bırakarak, susmuştur. Mütevatir seviyesindeki bu hadîs hakkında bkz., el-Buhârî, *Menâkıb*, 25; et-Tirmizî, *Cum'a*, 10; *Menâkıb*, 6; en-Nesâî, *Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Ali, es-Sünen I-VIII*, Kâhire, 1348/1930, *Cum'a*, 17; İbn Mâce, *İkâmetu's- Salât*, 199; en-Nebhânî, s. 440 vd.

³⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,2156 vd. /2240 vd.. Krş.: Nebhânî, s. 440 vd.

³⁷⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, X,457-8

³⁷¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXVI/89-90

"Şeklen mağlubiyetle Hudeybiye'den avdet edilirken "İnnâ fetehnâ" devleti davul çaldı.

Taraf-ı ilahiden Resûl-i Ekrem'e vahy geldi ki; git, bu zafere erişemediğine gam yeme.

Senin bu mağlubiyetinde fetihler vardır. İşte filan kal'a, filan mahal senindir. Hakikaten de oradan çabucak dönünce Benî Nadîr ve Benî Kurayza denilen Yahudi kabilelerinin başına neler geldi,

O iki kaleyle çevresindeki yerler teslim oldu, ganimetlerden faydalar elde ettiler.³⁷²

Böylece Mevlânâ, şeklen mağlup haldeyken,³⁷³ fetihten bahseden yukarıdaki âyeti, sonradan olan olaylarla tefsîr etmiş, ve neyin kastedildiğini ortaya koymuştur. Gerçekten de, Hudeybiye'den döndükten sonra, bu sükûnetten yararlanan Hz. Peygamber, komşu ülkelerin devlet başkanlarına İslâm'a davet mektupları yazmış, birçok insan bu esnada müslüman olmuş, İslâm güçlenmiş, Hayber kalesi ve iki sene sonra da Mekke fethedilmişti.³⁷⁴ Ancak Mevlânâ, bir tarihçi olmadığından son beyitlerde Benî Nadîr ve Benî Kurayza yahudilerinin mağlup edilmesini bu tarihten sonra olmuş gibi zannederek, bir-iki yıllık tarih hatası yapmıştır.³⁷⁵ Çünkü Benî Nadîr yahudilerinin sürülmesi Hudeybiye'den iki yıl, Benî Kurayza gazvesi ise bir yıl önce olmuştu.

3.3.1.4. Âyetin Bir Takım Olay ve Hikayelerle Tefsîri

Kur'ân insanların hayatıyla tamamen içiçe, sosyal olaylarla dopdolu bir kitap olduğundan bir çok olay onunla veya o, bir çok olayla ilgilidir. Bu özelliği çok iyi kavrayan Mevlânâ, Kur'ân'ı bir takım olay veya hikayelerle tefsîr eder.

Bu kısma örnek olan olay ve hikayelerin bazıları tarihî, bazıları olmuş, bazıları da olmamış, fakat olması mümkün olan olay ve hikayelerdir. Biz bunlardan bir tanesini zıkr edelim: Bu hikaye veya olay, Mülk (67) sûresinin 30. âyeti olan, "Eğer suyunuz, derine gider de akamaz olursa, size tatlı suyu kim getirebilir." âyetiyle ilgilidir. Bu âyet Mevlânâ tarafından Alûsî'nin de rivâyet ettiği³⁷⁶ ve Mesnevî'den alındığı kuvvetle muhtemel olan şu hadîse ile açıklanmakta ve Allah'a imanı pekiştirmektedir.

"Kur'ân okuyan biri, kitabın yüzünden, yani Mushaftan "mâukum ğavran" (eğer suyunuz batarsa.... meâlindeki) âyetini okuyordu.

"Benim gibi fazilet ve marifet sahibi bir zattan başka suyu tekrar menbaa kim getirir?"

Mantikçı, hakir bir feylesof, o sırada mektep yanından geçiyordu.

Bu âyeti işitince, beğenmediğinden, "suyu kazma ile biz getiririz.

Biz bel ile yarar, kazma ile kazar ve suyu aşağıdan yukarıya çıkarırız." (dedi).³⁷⁷

Gece uyudu. Rüyasında arslan gibi bir yiğit gördü. O yiğit buna tokat attı, ve iki gözünü kör etti.

O feylesofa dedi ki: "Eğer sözünde sâdık isen gözünün pınarından kazma ile nûr çıkar."

³⁷² Mevlânâ, Mesnevî, III,4502 vd./4546 vd.. Krş.: et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, XI,332-3; İbn Kesîr, Tefsîr, IV,196-7; İbn Hişâm, III,321 vd.; İbnü'l, Esîr, el-Kâmil, II,200 vd. Ayrıca Mecâlis-i Seb'a'da da, Uhud savaşından bahseden, "O sıra, siz harb meydanından boyuna uzaklaşıyordunuz, kimseye dönüp bakmıyordunuz. Peygamber ise arkanızdan sizleri çağırıp duruyordu.." (Ali İmran, 3/153) âyetini geniş bir şekilde siyer bilgileriyle tefsîr ettiğini görmekteyiz. Mevlânâ, Mecâlis-i Seb'a, s. 26-7

³⁷³ Hz. Peygamber ashâbıyla birlikte, Zilkade, 6/Mart 628 tarihinde umre yapmak için Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Yanlarında 70 kadar deveyi de kurban kesmek için götürmüşlerdi. Hudeybiye denilen yere gelip yerleştiler. Mekkeli müşrikler, umre yapmalarına müsaade etmediler. Burada bir antlaşma yapıldı. Şeklen müslümanların aleyhinde görünen bu antlaşma ve umre yapamayışı Hz. Peygamber'i ve ashâbı üzmüştü. Bkz., İbn Hişâm, III,321 vd.; İbnü'l- Esîr, el-Kâmil, II,200 vd.

³⁷⁴ Geniş bilgi için bkz., İbn Hişâm, III,199 vd., 266 vd., 321 vd., 342 vd.; İbnü'l- Esîr, el-Kâmil, II, 173 vd., 185 vd., 200 vd., 216 vd., 239 vd.

³⁷⁵ Mevlânâ, bu ifadelerle, bu yahudilerin, Hayber kalesine sığınmalarını ve Hayber fethi sırasında kesin olarak mağlup edilmiş olmalarını da kastedmiş olabilir.

³⁷⁶ Bkz., el-Âlûsî, XXIX,22

³⁷⁷ Krş.: İbn Kesîr, Tefsîr, IV,426

Feylesof sabahleyin yatağından fırladı ve iki gözünü kör olmuş gördü. Rüyet (görme) nûru o iki gözden uzaklaşmıştı.

Eğer inleyerek istiğfar etmiş olsaydı, çekilip giden nûr-u çeşmi, Allah'ın keremiyle zâhir olurdu, avdet ederdi.³⁷⁸

Bu hikayeyle Mevlânâ yukarıdaki âyeti izah ederek, hakiki güç ve kudret sahibinin Yüce Allah olduğunu, buna itirazın kötü sonuçlar doğuracağını, eğer bir hata yapılırsa bu durumda da inat etmeyip tövbe etmenin gerektiğini bildirmektedir.

3.3.1.5. Ayetlerin İsrâîliyât İle Tefsîri

Önceden de geçtiği gibi Kur'an'ın özüne zıt düşmeyen, ilgili âyetlerin anlaşılmasına yardımcı olan, başta Yahudilik ve Hıristiyanlık olmak üzere diğer dinlerden muktebes malumat, lehte ve aleyte olanlara rağmen, tefsîrlere karışmış ve rivâyet edilmiştir. Elbette ki, bu rivâyetlerin İslâm'a ters düşen, zararlı olanlarına her akl-ı selim sahibi karşı çıkmalıdır.³⁷⁹

Mesnevî'de de bazı âyetlerin tefsîri sadedinde bir takım İsrailî haberlerin geçtiğini görmekteyiz. Bu tür rivâyet ve haberlerin Mesnevî'de bulunmasının ve bunlarla âyetlerin açıklanmasının sebebi, hiç şüphe yok ki, yine âyetlerin, bir takım hikaye, masal ve masallarla açıklanmasının sebebiyle aynıdır. Daha önce geçtiği gibi, Mevlânâ her neye baksa, Hakk'ın kudretini ve kelâmının doğruluğunu görmekte, her neyi işitse yine Ulu Allah'ın sözlerinin yüceliğini duymaktadır. Bu yüzdendir ki o, en basit ve günlük bir hadîseyi örnek getirerek, en ciddi ve zor dinî ve tasavvufî bir gerçeği açıklamaktadır. O'nun bu husustaki rehberi Yüce Allah'ın, "Muhakkak ki Allah, bir sivri sineği hatta onun bir üstününü misâl getirmekten çekinmez." (Bakara, 2/26) âyeti olduğu geçmişti. O'na göre önemli olan gayedir. Vasıta geçicidir. Gayeye götürdüktan sonra vasıtanın pek önemi kalmaz. Bu nedenle âyetlerin anlaşılması ve onlardan ibret alınması için İsrâîliyât'tan da faydalanmakta bir mahzur görmemektedir.³⁸⁰ Ayrıca, her sözün manasına, her hadîsenin sebep ve gayesine önem veren Mevlânâ gibi insanların elbetteki, bu rivâyetlerin zâhiri kısımlarına değil de, onlardan elde edilecek faydalara önem vermekte, zâhîrle fazla uğraşmamakta oldukları unutulmaması gereken bir husustur.

Mesela Mevlânâ bir gazelinde şöyle der:

"Tatlıyı, yağlıyı aşktan ye, aşkla gıdalan da kanatların çıksın uçmaya kudretin olsun.

Çocukken Halil, mağarada parmağından süt emerdi ya,

Hadi, bunu bırak bir yana, ana karnındaki çocuk, âb-ı hayatı kandan emerdi ya.

Feleğin dümdüz ettiği o boyu posu, sonunda gene felek, yay gibi bükür, iki kat eder.

Fakat aşkın verdiği boy pos uzar gider. Arşı da geçer.

Hayır, sus, sırları bilen hazır-nazırdır. Şahdamarından da yakınız o (insan)na biz demiştir.³⁸¹

Aslında zâhirden çok manaya önem verdiği örnekle yazdığımız bu şiirinde, Mevlânâ'nın dinî, fikrî, ahlâkî, meşrebî ve nihâyet konumuz olan tefsîr yönüne de çok güzel örnekler görüyoruz. Mesela:

³⁷⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, II,1634 vd./1650 vd. Krş.: Fütûzanfer, bu hadîsenin kaynağının Ebû'l- Fütûh er-Râzî ve el-Kevâşî'nin tefsîrlerinin ilgili âyetin açıklamasında bulunduğunu belirtmiştir. Bkz., Fütûzanfer, *Meâhiz-i Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî*, s. 56-8. Ebu'l-Fütûh er-Râzî, Bedil b. Verkâ el-Huzâî isimli sahâbî sülalesinden olup İran'da doğmuştur. VI. yy. İmâmiyyesine mensup Ebu'l-Fütûh er-Râzî, takriben h. 552 tarihlerinde vefat etmiştir. Devrinin en büyük bilgin, müfessir ve hatiplerinden olan bu zatın VI. asrın ikinci yarısında yazılmış Ravdu'l-Cinân ve Rûhu'l-Cinân isimli geniş bir tefsîri vardır. Eser üç kez Tahranda basılmıştır. Muhammed 'Ali Taberî, s. 148; Zebihullah Safâ, *Tarih-i Edebiyyât Der İran I-V*, Tahran, 1363 hş. II,964

³⁷⁹ Bkz., ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, I,165 vd.; el-İsrâîliyât, s.22 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 244 vd.; *Tefsîr Tarihi*, I,109 vd.; Aydemir, s. 43 vd.

³⁸⁰ Geniş bilgi için bkz., Aydemir, s. 24

³⁸¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV,181

Birinci beyitte; Mevlânâ'nın en çok aşka, yani Allah'ı sevmeye önem verdiği, Yunus Emre'nin diliyle:

"Ölen hayvan imiş âşıklar ölmez", şeklini aldığı bu hususu belirterek onun fikrî, ahlâkî ve meşrebî yönüne örnek görüyoruz.

İkinci beyitte, Hz. İbrahim (as)'ın doğumundan ve mağarada annesi tarafından saklanıp, yıldız, ay ve güneş hakkındaki sözlerinden bahseden âyetlerin (En'âm, 6/76 vd.) tefsîri mahiyetinde olan bir İsrailî haberdan, O'nun mağarada parmağından süt emerek büyümesinden,³⁸² dolayısıyla bir çok âyet ve onların İsrailî haberle tefsîrinden bahsedilmesiyle, O'nun tefsîrine örnek görüyoruz.

Üçüncü beyitte, "mâ nehnü fh"imiz olan O'nun, ifadenin zâhirine değil de manaya önem vermesine ve İsrailî haberlere bakış açısına örnek görüyoruz.

Dördüncü beyitte yine, Yasin sûresinin 68. âyeti olan, "kimin ömrünü uzatıyorsak, yaradılıştta onu tersine çeviriyoruz..." âyetinde geçen, gençken dümdüz boyu olanların yaşlılığında yay gibi büküleceğinden bahsedilmesine işâret edilmiş ve bu husus belirtilerek O'nun tefsîr yönüne örnek bulmaktayız.

Son beyitte ise ilahî sırların herkes tarafından anlaşılamayacağı ifade edilmekte, yine üçüncü kez bazı âyetlere işâret ve iktibas edilmektedir. Yüce Allah'ın her yerde hazır ve nazır olduğundan bahseden âyetlere işâretle, "Biz ona şah damarından daha yakınız." (Kâf, 50/16) âyetinin manası da iktibas edilmektedir.

Üçüncü beyitten de, Mevlânâ'nın İsrailiyata pek güvenmediğini, ancak konunun açıklanmasına yarar sağladığından, nakledilmesinde bir beis görmediğini anlıyoruz.

Bu dediklerimizi O'nun şu sözleri de desteklemektedir:

"Ey dünyaperest olan gâfil, Firavun'da olan kötü ahlâk tamamıyla sende de mevcuttur. Lakin senin ejderhan kuyuda mahpustur.

Mevlânâ bu ifadelerle, bizlerdeki nefsin de Firavun'ın nefsinden aşağı kalmayacağını, ancak onun nefsinin eline geçen fırsatların bizim nefsimizin eline geçmediği için, bizim nefis ejderhamızın fırsatsızlık kuyusunda mahpus olduğunu belirterek, "Nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, şiddetle kötülüğü emreder" (Yûsuf, 12/53) vb. âyetlere telmihte bulunmaktadır.

Vah yazık ki Firavun'a dair söylenen sözlerin hepsi senin ahvalindir. Sen onları Firavun'a atfetmek istersin."³⁸³

Başka bir yerde de:

"Mûsâ (as)'nın zikredilmesi, hatırları oraya bağlıyor, bu hikayeler evvelce olup biten şeylere aittir zannı veriyor.

Halbuki Mûsâ (sa)'nın zikredilmesi, işi açıkça söylemekten kaçınmak içindir. Yoksa Mûsâ'nın nûru, bugün senin kendi nakdin ve halindir, ey iyi kimse!

Ey salık! Mûsâ ve Firavun, senin varlığında mevcuttur. Bu iki hasmı kendinde aramak gerekir."³⁸⁴

³⁸² Krş. et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, V,245; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II,156; Aydemir, s. 292-3

³⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,970 vd./976 vd. Bu beyitlerin devamında ise, "Senin kötü ahvalinden bahsederlerse canın sıkılır, hoşuna gitmez, başkasından söz ederlerse (o zaman da) sana masal gibi gelir. / Mel'un nefis seni ne kadar harap ediyor ve sana pek yakın olan nefsin seni Allah'tan nasıl uzaklaştırıyor. / Senin nefis ateşini parlatmak için, Firavun'un ateşine atılan odun atılmamakta. Yoksa o nefis de Firavun gibi ateş saçan halkı yakardı." diyerek, kıssaların Kur'ân'da bulunmasının psikolojik sebeplerine dikkat çekmektedir.

³⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,1250 vd./1256 vd.. Bu beyitlerin devamında ise, "Kıyamete kadar Mûsâ ve Firavun'dan numune vardır. Kandil ayrı olmakla beraber hidâyet nûru başka değildir. Bu çanak yani içinde zeytin yağı bulunan yağdanlık ile fitil başkadır. Lakin onun verdiği aydınlık başka değil Allah tarafındandır. / Eğer içinde yağ yanan kandile bakarsan yolunu kaybedersin. Çünkü şişelerde (lambalarda) ikilik vardır. / Eğer nûra bakarsan ikilikten de, mütenehi olan adet kaydından da kurtulursun. / Ey varlığın hulasası olan insan! Mûmin,

Mevlânâ'nın Kur'ân'daki kıssalarına ve İsrailiyâta bakış açısını da yansıtan bu beyitler O'nun zâhir yerine manaya ne denli önem verdiğini, zâhirle uğraşmadığını göstermektedir.

O'nun İsrailî sayılabilecek rivâyetlere yer verip onlarla âyetleri tefsîr edişine örnek olarak Hz. Mûsâ ve sihirbazların müsabakasından bahseden âyetlere³⁸⁵ yaptığı tefsîr gösterilebilir.³⁸⁶

Mevlânâ, bu kısımda, bir türlü Hz. Musâ'yı mağlup edemeyen Firavun'un, nihâyet, sihirbazlarla onu mağlup etmek isteyişi, siharbazların toplanması vb. konularda, bazı İsrailiyât sayılabilecek rivâyetleri uzunca aktararak bu bilgilerle âyetleri tefsîr etmektedir.

Sunulan bilgi ve örnekler göstermektedir ki, tasavvufî ve ahlâki bir eser olan Mesnevî'de işârî tefsîrin yanısıra rivâyet tefsîri de her çeşidiyle bulunmakta ve bu tefsîrler Mesnevî'nin önemli bir kısmını meydana getirmektedir.

3.3.2. DIRÂYET TEFSİRİ AÇISINDAN

Rey veya ma'kul tefsîr olarak da isimlendirilen dirâyet tefsîri, müfessirin kendi ilmi ile dirâyet gücüne dayanarak dil, edebiyat, itikadî ya da amelî mezheb, içtimâiyât, felsefe ve pozitif ilimler... vb.'in etkisi ile, tefsîr ile ilgili rivâyetleri de dikkate alarak, âyetleri tefsîr etmesidir.

İlk asırlarda yapılmayan, gerek de görülmemeyen; İslâm devletinin sınırlarının genişlemesi, İslâm'a Arap olmayan insanların girmesi, müslümanların çeşitli hadîse, ilim ve kültürlerle karşılaşması sonucu, zarûreten ortaya çıkmış olan bu tefsîr çeşidinin câiz ve câiz olmayan iki kısmı vardır. İctihad anlamında kullanılan bu rey tefsîrleri, şâyet Kur'ân ve hadîslerin umumî prensiplerine uygun, dil ve edebiyat kurallarına muvafik, ilmî ve mantikî sonuçlarla çelişmezse, caiz ve faydalıdır, aksi takdirde, rastgele, heva ve heves saikiyle yapıldığı için caiz olmadığı gibi birçok zararları da vardır.³⁸⁷ Hz. Peygamber'in, "kim Kur'ân hakkında kendi reyleriyle konuşursa, cehennemdeki yerine hazırlansın."³⁸⁸ vb. hadîslerin bu ikinci kısma giren tefsîrler için varid olduğu kanaatindeyiz.

Mevlânâ'nın yaptığı dirâyet tefsîrinde, bu ikinci kısma girebilecek herhangi bir hususa rastlamış değiliz. Bilakis onun yaptığı dirâyet tefsîrlerinin, her yönden câiz ve faydalı olduğunu görüyoruz.

Bu tür tefsîrin, Mesnevî'de daha önce gördüğümüz rivâyet veya menkûl tefsîr çeşidinden daha fazla bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Bunun da sebebinin Mesnevî'nin yazıldığı 7/13. asırda daha çok bu tür tefsîrlerin yazılması ve Mesnevî'nin yazılış gayesine uygun düşmesi olduğunu düşünmekteyiz.

Bu kısımda ise Mesnevî'yi ve zaman zaman da Mevlânâ'nın diğer eserlerini bu tefsîr türü açısından, örnekleriyle birlikte, değerlendirmeye çalışacağız.

ateşperst ve Yahudi'nin ihtilafı, manaya değil de sürete bakmalarından ileri gelmiştir." diyerek konuyu daha da açıklamaktadır.

³⁸⁵ Bu âyetler, A'raf, 7/113 vd., Yunus, 10/80, Taha, 20/70, Şuara, 26/38 vb. âyetlerdir.

³⁸⁶ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, III,1075 vd./1081 vd.. Bu misâllere de bakıldığında Mevlânâ'nın kullandığı İsrailî haberler, itikat ve ahkâmı ilgisiz olmayan, sadece tarihi olayların açıklanmasında kullanılabilen haberlerdir ki, bu durum kanaatimizce, bir eksiklik sayılmayıp, aksine faydalı bir durumdur.

³⁸⁷ Bkz., ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III,160 vd.; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II,1192 vd.; ez-Zerkânî, II,55 vd.; Subhî es-Sâlih, s. 291 vd.; el'Akk, s. 167 vd.; ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, I,255 vd.; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I,107 vd.; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 230 vd.; *Tefsîr Tarihi*, I,249 vd.

³⁸⁸ Bkz., et-Tirmizî, *Tefsîru'l- Kur'ân*, "Kur'ân'ı kendi görüşüyle tefsîr eden hakkındaki bab"; Ebû Dâvûd, *İlim*, 5. Ayrıca, "Kim Kur'ân hakkında kendi görüşüyle konuşursa İsâbet de etse, hata etmiş olur." şeklinde hadîsler de mevcuttur. Bkz., et-Tirmizî, *Tefsîru'l- Kur'ân*, "Kur'ân'ı kendi görüşüyle tefsîr eden hakkındaki bab"; Ebû Dâvûd, *İlim*, 5.

3.3.2.1. Dil Yönünden

Malum olduğu üzere bir dili konuşan herkes, o dilin gramerini bilemeyebilir. Halbuki ilmi ve bilhassa edebî eserler, gramerin incelikleri iyice bilinmeden tam olarak anlaşılabilir. Arap dili üzerine nâzil olmuş olan Kur'ân'ı da, doğru ve iyi bir şekilde anlayabilmek için, Arapça'nın gramerini (sarf-nahiv) bilmek ve ona göre de manasını anlamak gerekmektedir. İşte bu yüzden Kur'ân'ı dil yönünden açıklayan tefsîrler de yazılmıştır ki, bunlar da dirâyet tefsîri kapsamına girmektedir.³⁸⁹

Mevlânâ'nın da zaman zaman bazı âyetlere bu açıdan bakarak tefsîr ettiğini müşahede ederiz. Mesela, Ali İmran (3) sûresinin 18. "...Allah şu hakikate şehâdet eyledi ki: Kendisinden başka tanrı yoktur. Bütün meleklerle, adalet ve hakkaniyeti ayakta tutan ilim sahipleri de (bu hususta şehâdet ettiler). Ondan başka hiç bir tanrı yoktur. O Azîz'dir, Hakîm'dir." bu âyetindeki "ve'l- melâiketu"daki "vâv" harfinin atıf için olduğunu söyler ki, buradaki vâv'in atıf için olduğu müfessirlerce de kabul edilmiş bir husustur.³⁹⁰

O bu hususu şöyle belirtir:

"Kur'ân-ı Kerîm'de şahitliğe atf ile Allah, melek ve alimler birlikte beyan olunmuştur.

Allah (cc), melekler ve ilim sahipleri şehâdet ederler ki, O şanı yüce Allah'dır, dâimdir, ondan başka Tanrı yoktur.

Hakk şehâdet eyleyince melek kimdir ki, şehâdet Cenâb-ı Hakk ile ortak olsun.

Lakin güneş ışığının fazlalığından ona örtüsüz bakmak kabil olmaz."³⁹¹

Yine, "Nihâyet peygamberler ümitlerini kesecek hale geldikleri ve kendilerinin yalana çıkarıldıklarını zannettikleri vakit, onlara yerdimumuz geldi de, dilediklerimiz kurtuluşa erdirildi. Suçlular gürûhundan ise azabımız asla geri döndürülmez" (Yusuf 12/110) âyetinde "yalana çıkarıldılar" manasına gelen "كذَّبُوا" = kuzibû kelimesinin kıraatinde Mevlânâ Küfe ehli olan Âsım, Hamza ve Kisâî'nin kıraati olan şeddetsiz okunuşu tercih eder ve nâib-i fâili peygamberler olarak düşünür. Hem okunuş hem de manaca ihtilafı ve çetin olan bu âyet³⁹² hakkında şöyle der:

"Peygamberler bile, ümitsiz oldukları zaman onlar, kendilerine yalan söylendi zannına düştüler.

Ayette ki, كَذَّبُوا = kuzibû kelimesini bir "z" ile oku.³⁹³ Böylece mana, "kendilerini aldanmış (aldatılmış) sandılar" olur.

³⁸⁹ Bkz., ed- Dehlevî, s. 105; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn, I, 266-7; Cerrahoğlu, Tefsîr Tarihi, I,249 vd.

³⁹⁰ Bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, III,209 vd.; el-Kurtubî, IV,27 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I,417; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, VIII,177-9; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, II,12; el-Âlûsî, III,104 vd.; Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, II,1059-60; Mahmûd Sâfi, el-Cedvelu fi İ'râbi'l- Kur'ân ve Sarfihi ve Beyânihi me'a Fevâide Nahviyye Hâmmi I-XXX, Beyrût, 1411/1990, III,131

³⁹¹ Mevlânâ, Mesnevî, I,3650 vd /3752 vd.

³⁹² Bkz., Mekki b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî, Kitâbu'l- Keşf 'an Vucûhu'l- Kırââtî's- Seb'i ve 'İlelîhâ ve Hiccehâ I-II, tah.: Muhyiddîn Ramadân, Beyrût, 1407/1987, II,15; İbnü'l- Cezerî, Ebû'l- Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî, en-Neşr fi'l- Kırââtî'l- 'Aşr I-II, tah.: Ali Muhammed ed-Debbâ', Beyrût, ts., II,296; ed-Dimyâdî, Ahmed b. Muhammed eş-Şâfi'î, İthâfu Fudelâi'l- Beşer fi'l- Kırââtî'l- Erba'a 'Aşer, tah.: Ali Muhammed ed-Debbâ', Mısır, ts., s. 268; et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, VII,316 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, II,347; el-Kurtubî, IX,181-1; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XVIII,180-1; el-Kâdî Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, Envâru't- Tenzîl ve Esrâru't- Te'vîl, en-Nesefî, Ebû'l- Berekat Abdullah b. Ahmed, Medâriku't- Tenzîl ve Hakâiku't- Te'vîl, İbn-i Abbas, (Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî) Tenvîru'l- Mikbâs min Tefsîri İbnî Abbâs ve el-Hâzin, 'Alâuddîn 'Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdadî, Lübâbu't- Te'vîl fi Me'ânî't- Tenzîl (Mecma'u't- Tefâsîr I-VI içinde), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1317, III,462-3

³⁹³ "Kizb = yalan söylemek" fiilinden muştak olan bu kelime "z"nin şeddetsiz ile okunduğu zaman "peygamberler kafirler tarafından yalanlandıklarında" manasına gelir. Fakat şeddetsiz okunduğunda ise, nâibu fâilin "peygamberler"veya "kafirler"oluşuna göre iki iki mana ortaya çıkmaktadır. Birinci manaya göre (ki, Mevlânâ bunu tercih etmektedir. İbn Abbas'tan da böyle bir rivâyet nakledilmiştir. el-Kurtubî, IX,180) âyetin manası

Peygamberlerin bile rûhu, münkirlerin, kötülerin ittifakı karşısında tereddüte düşünce, Hakk'ın yardımı gelip, o, "üzülme onları bırak da can ağacına gel." buyurdu. (...)³⁹⁴

Misl (مِثْل) ve misâl (مِثَال) kelimelerinin farkını³⁹⁵ ise şöyle açıklar:

"Keyfiyete sığmayan nimete, cennet dedim, bağ bahçe dedim. Çünkü orası nimetlerin de aslıdır; bağ ve bahçelerin de toplandığı yerdir.

Yoksa göz görmedik nimetler için "bağ" demek doğru değildir. Cenâb-ı Hakk da gayb nuruna "çerağ" tabir etmiştir.

Cennete bağ, gayb nuruna çerağ denilmesi³⁹⁶ "misl = denklik" değil, ancak "misâl = örnek"dir. Ve bu misâl anlamaktan aciz olan ondan bir koku alsın diye getirir.³⁹⁷

Allah lafzı Kur'ân'da beş tanesi Allahumme olmak üzere, toplam 2702 defa geçmektedir. Bu ismin mana ve iştikakı hakkında Mevlânâ, Sîbeveyh'in görüşünü benimsediğini ve aynı mana doğrultusunda tefsîr ettiğini, şu beytlerinde göstermektedir:

"Sîbeveyh "Allah" lafzının manasını söylemiş: "Bütün mahlukat ihtiyaç hususunda ona iltica eder," demiştir.

Sîbeveyh dedi ki, "Bizi ihtiyaçlarımızı sana arz eder, sana sığınırız... Hacetlerimizi senden diler senden buluruz."³⁹⁸

(...)

Her peygamber, "Sabır ve salât ile Hakk'tan isteyiniz"³⁹⁹ meâlinde âyet getirmiştir.

Aklınızı başınıza alın da murâdlarımızın husûle gelmesini, başkasından değil, Allah'tan isteyin. Suyu kurumuş bir dereден değil, Allah'tan dileyin.

Eğer başkasından bir şey istersen verecek olan (yine) Allah'dır; çünkü onun eline cömertlik meyli veren yine O'dur.

Zât-ı Sübhânisine itaat etmekten yüz çevireni bile verdiği altınlarla Karun⁴⁰⁰ yapan Allah, O'na taat ve ibadetle tevaccüh edersen sana neler vermez.⁴⁰¹

Diğer bazı Kur'ân kelimelerine verdiği manalar ise şöyledir:

" وَالْكَاطِبِينَ الْغَيْظَ "⁴⁰²

şöyle olmaktadır: "Peygamberler o kadar uzun süre sıkıntı ve darda kaldılar ki, Allah'ın kendilerine yardım sözünde, kendilerine (hâşâ) yalan söylendiğini zannettiler." İkinci duruma göre ise, "Kafirler, peygamberlerin kendilerine yalan söylediklerini zannettiler." şeklindedir. Görüldüğü gibi, bu âyetin okunmuş ve manasında Mevlânâ, İbn Abbas'tan gelen rivâyetin desteğiyle, belirtilen manaya işâret etmekte; dünya hayatında başta peygamberler olmak üzere müminlerin başına çok zor günlerin gelebileceğine, fakat bunlara sabredilmesi gerektiğine temas etmektedir. Bu manayı destekleyen başka âyetleri (Bakara, 2/214; Ali İmrân, 3/142; Tevbe, 9/16 vb.) ve bu fiilden önceki zanne fiilinin manasını da göz önüne alırsak bu hususta Mevlânâ'nın yorumunun makul olduğunu anlarız.

³⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,2032 vd./2041 vd.

³⁹⁵ Aynı kökten türemiş olan bu kelimelerden, çoğulu "emsâl" olan birincisinin manası, "benzer ve denk" iken, çoğulu "emsile" olan ikincinin manası ise, "bir şeyi başka bir şeye misâl getirerek açıklamak"tır. Bkz., İbn Fâris, III,823; el-İsfehânî, s. 462-3

³⁹⁶ Müminlerin ahirette kalacakları yere bağ, bahçe anlamına gelen "cennet" denilmesi (İbn Fâris, I,175; İbn Manzûr, XIII,99-100; Fîrûzâbâdî, IV,211) için bkz., Bakara, 2/82, 214, 221; Âli İmrân, 3/133, 142, 185; Nisâ, 4/124 vb.. Allah'ın nuruna çerağ (misbâh) denildiğine dair bkz., Nûr, 24/35

³⁹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,3405 vd. /3427 vd.

³⁹⁸ Krş.: Sîbeveyh'den naklen el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh (Tâcu'l- Luğa ve Sihâhu'l- 'Arabiyye) I-VI*, tah.: A. Abdülgâfir 'Attâr, Kâhire, 1375/1956, VI,2223-4, 2248; Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, İstanbul, 1987, s. 105-6. Ayrıca bkz., el-İsfehânî, s. 21; İbn Manzûr, XIII,467 vd.; Fîrûzâbâdî, IV,280

³⁹⁹ Bkz., Bakara, 2/45, 153; Beled, 90/17; 'Asr, 103/3

⁴⁰⁰ Bkz., Kasas, 28/76-9; 'Ankebût, 29/39; Ğâfir, 40/24

⁴⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,1169 vd. /1189 vd.

⁴⁰² Bu, "Ve koşuşun Rabbinizden bir mağfirete ve cennete ki, eni gökler ve yer genişliğinde olup muttakiler için hazırlanmıştır. O muttakiler ki, bollukta ve darlıkta infak ederler ve kızdıklarına öfkelerini yutarlar ve

"Hiddetle söylemek istediğin sövüntüyü ağzından çıkarma ki, "kazm-ı ğayz" budur. Sabr u tahammül ederek sövüp saymazsan mükafat olarak tatlı söz işitirsin."⁴⁰³

"ميكال" kelimesi:

"Mikâil kelimesi keyl (ölçmek, ölçek) sözünden müştakdır (türemiştir), Mikâil rızıkları ölçmekle memurdur."⁴⁰⁴

"الشيطان" kelimesi:

Kur'ân'da bir çok yerde geçen bu kelimenin türediği kök hakkında iki görüş vardır:

a. Nûn'un kelimenin aslından sayılarak, "şatane = uzak oldu" kökünden gelmesi. "Şatanetu'd- dâru = ev uzak oldu." "Bi'run şatûnun = dibi derin kuyu" denilir. Bu görüşe göre, önceleri İblis olarak anılan Şeytan'a "Şeytan" denilmesi ve yine kelimenin lügat manasında bulunan, "azgınlık ve isyankarlık" manasına dayanılarak Allah'a karşı gelmesinden ötürüdür. Çünkü Araplar, her azgın, isyankar ve inatçı olan insan, cin ve hayvana "şeytan" derler, serkeş ve azgın ata da "şeytan" denildiği gibi.

b. Nûn'un zayıf sayıldığı ve "şâta - bâtil oldu" fiilinden gelmesi.⁴⁰⁵ Kanaatimizce Mevlânâ'nın katıldığı birinci görüş, daha İsbâbetli ve uygundur.

Mevlânâ bu kelimenin manasını, kötü huylardan olan hırs ve kibirin karşılaştırılması esnasında, kibir ve gururun, şehvet hırsından daha kötü olduğunu açıklamak için zikreder ve şöyle der:

"Araplar; mer'ada otlayan hayvana değil, azgın ata şeytan der.

Şeytanlık lügatte baş çekme baş olma hırsı manasıdır ki, bu sıfat la'nete müstehak olmuştur."⁴⁰⁶

Mevlânâ böylece şeytan kelimesinin lügat manasını vererek, ıstılah manasıyla bunun arasında bağ kurmuş olur.

Buraya kadar verilen örnekler bize, Mesnevî'de, az da olsa, dil yönünden de tefsir yapılmış olduğunu gösterir.

3.3.2.2. Edebiyat Yönünden

Dünyada, özellikle Arap edebiyatında, edebî bakımdan da en üstün yeri hâiz olan Kur'ân'ı⁴⁰⁷ layıkıyla anlayabilmek için, edebiyat ve edebî sanatları bilmek gerekir. Nitekim hemen hemen bütün dirâyet tefsirlerinde bu bilgilere yer verilmiş, bu açıdan muhtelif tefsirler yapılmıştır.⁴⁰⁸

insanların kusurlarını affederler. Allah da o iyilik edenleri sever." (Ali İmran, 3/133-4) âyetlerindeki, "öfkelerini yutarlar" ifadesidir. Krş. et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, III, 437 vd.; el-Kurtubî, IV, 133

⁴⁰³ Mevlânâ, Mesnevî, I, 3385 /3485. Krş.: ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I, 463; el-İsfehânî, s. 437

⁴⁰⁴ Mevlânâ, Mesnevî, V, 1587 /1595. Kur'ân'da sadece Bakara (2) 98. âyette geçen bu kelime, elimizdeki mushaflarda "Mikâl" şeklinde yazılmasına rağmen "Mikâyil" ve "Mikâil" şeklinde de okunmaktadır. es-Süyûtî, el-İtkân, II, 1073. Ancak "keyl = ölçmek" mastarından türediğine dair olan bilgiye lügatlarda ve Ğarîbu'l- Kur'ân kitaplarında rastlayamadık. Bkz., İbn Mubârek, Ebû 'Abdirrahmân 'Abdullah b. Yahyâ ez-Zeydî, Ğarîbu'l- Kur'ân ve Tefsîrûhu, tah.: M. Selîm el-Hâcc, Beyrût, 1405/1985, s. 77; Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî, Mecâzu'l- Kur'ân I-II, tah.: M. Fu'ad Sezgin, Beyrût, 1401/1981, 2. Baskı, I, 46; İbn Mutarrâf el-Kinâî, el-Kurtayn ev Kitâbey Müşkili'l- Kur'ân ve Ğarîbihi li'bni Kuteybe I-II, Beyrût, ts., I, 59; İbn Mulakkîn, Sirâcu'ddîn Ebû Hafs, Ömer b. Ebî'l- Hasen, Tefsîru Ğarîbi'l- Kur'ân, tah.: Semîr Tâhâ el-Meczûb, Beyrût, 1408/1987; Muhammed Fu'ad 'Abdulbâkî, Mu'cemu Ğarîbi'l- Kur'ân Müstehracen min Sahîhi'l- Buhârî, Beyrût, 1950, 2. Baskı, s. 182. İbn Manzûr bu kelime için sadece, "Meleklerin isimlerindendir" demektedir. İbn Manzûr, XI, 639

⁴⁰⁵ İbn Fâris, II, 502; İbn Manzûr, XIII, 238; Firûzâbâdî, IV, 240; Asım Efendi, IV, 665; el-İsfehânî, s. 261; ez-Zemahşerî, Esâsu'l- Belâğa, s. 329

⁴⁰⁶ Mevlânâ, Mesnevî, V, 524 vd./529 vd.

⁴⁰⁷ Bkz., er-Râfi'î, s. 29-32; Diyâuddîn 'İtr, el-Mu'cizetu'l- Hâlide, s. 110 vd.

⁴⁰⁸ ed-Dehlevî, s. 105. Özellikle asrımızda yazılan tefsirler, Kur'ân'ın bu yönüne ağırlık vererek onu insanlığın kabulüne sunmuşlardır. Muhammed 'Abduh'un Tefsîru'l- Menâr'ı ile Muhammed Reşid Rıdâ ve A. Mustafa

Mevlânâ, dil yönünden olduğu gibi, edebî yönden de Kur'ân âyetlerini tefsîr etmiştir. Mesnevî'de âyetlerin gelecek edebî sanatlara göre tefsîr edilmesine şunları örnek gösterebiliriz:

a. Cinâs: Kur'ân'da Hz. Musâ'nın en büyük mucizelerinden olan "asâ"sımdan (değenek) bahsedilmektedir.⁴⁰⁹ Bir de, Hz. Adem'in rabbine asi olup yolunu şaşırdığından bahseden âyette, mazi fiil olarak, "asâ" kelimesi geçer.⁴¹⁰ Mevlânâ bu âyetlerde geçen "asâ" kelimesine, cinas sanatı⁴¹¹ ile telmihte bulunarak, şöyle der:

"Sana istidlâl "asâ"sını⁴¹² veren Zât-ı Ecell ü A'lâ'nın hidâyet eteğine sarıl, teslimiyet-i kamile ile O'na itaat ve ubûdiyyette bulun. Baksana, Adem (as) "asa"dan⁴¹³ neler çaktı.

Mûsâ ve Muhammed (as)'in mucizelerine bak, "asa" nasıl yılan oldu. Hurma direği nasıl haberdar olarak inledi. (...)"⁴¹⁴

Bu beyitlerde "عَصَا"yı, bazen isim olan "sopa", bazen de fiil olan "عَصَى" "asi oldu" manasında kullanmış, bu fiil ve sopa ile cinas sanatı yapmış, ayrıca dolaylı olarak tefsîr etmiştir.

b. Kasr: Fâtiha (1) sûresinin 5. âyeti olan, "yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz." âyetinde mefûl olan "أِيَّاكَ" = yalnız sana" kısmının, normalde fiil olan "نَعْبُدُ" = kulluk eder", "لَسْتَعِينُ" = yardım dileriz" ve müstetir fâil olan "biz" den sonra gelmesi gerekirken önce gelişinin sebebinin kasr⁴¹⁵ olduğunu şöyle tefsîr eder:

"Ey yardım edici; ibadet ancak sanadır. Her belâda ancak senden medet buluruz.

"Ancak sana ibadet ederiz.", O'na hasrediş olup riyayı, lafi, sözü nefyeder.

"Ve ancak senden isteriz"de hasr olup, yardım talebini Hakk'a hasretmenin remzidir.

Biz ancak sana ibadet eder, yine ancak senden yardım dileriz (demektir.)⁴¹⁶

c. Üslûbu'l- Hakîm (Tarahhum): Hz. Süleyman (as)'ın "Ya Rabbi! Bana mağfiret buyur, ve bana öyle bir mülk bağışla ki, benden başka kimse ulaşamasın. Şüphesiz sensin bütün dilekleri veren." (Sad, 38/35) demesinin başkalarına hased ve kıskançlıktan olmadığını, bilakis

el-Merâğî'nin tefsîrleri örnek olarak gösterilebilir. (Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 312 vd.; Tefsîr Tarihi, II,407 vd.)

⁴⁰⁹ Bkz., Bakara, 2/60; A'râf, 7/117, 160; Şuârâ, 26/63 vb.

⁴¹⁰ Bkz., Tâhâ, 20/121

⁴¹¹ Cinâs, "Bedî" ilminin lafzî sanatlarından biridir. Lafzî bir, manası ayrı olup bir ibarede bulunan kelimelerdir. Cinâs-ı tam ve cinâs-ı gayr-i tam kısımlarına ayrılır. "Bir evde dü zen olsa, düzen olmaz o evde" mısrasındaki "düzen" kelimesi gibi Birinci dü zen "iki kadın"; ikincisi ise "intizam" manasındadır. Böylece lafızları bir manaları ayrı olmuş olur. Geniş bilgi için bkz., Tâhiru'l- Mevlevî, Edebiyat Lügati, s. 31-2; Ali Cârîm ve Mustafa Emîn, s. 263 vd.; Fadl Hasen 'Abbas, el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ I-II, Ammân, 1405/1985, II,297 vd.

⁴¹² Burada değenek anlamındaki "asa" kasdolunarak, ilgili âyetlere telmih yapılmaktadır.

⁴¹³ Burada ise, "asi oldu" anlamındaki "asâ" mazi fiili kasdolunarak ilgili âyete telmihte bulunulmaktadır.

⁴¹⁴ Mevlânâ, Mesnevî, I,2143 /2227

⁴¹⁵ Kasr, lügatta "hapsetmek" anlamında olup, hazf, zikr, takdîm, te'hîr, ta'rîf ve tenkîr yollarıyla yapılır. Belağat ilminin me'ânî sanatlarından olan kasr, "bir şeyin başka bir şeye tahsisi" demektir. Tahsîs edilen şeye, "maksûr", kendisine tahsîs edilene de, "maksûrun aleyh" denilir. Mesela, yukarıdaki misâlde, "kulluk etmek" ve "yardım dilemek" yalnızca Allah'a tahsîs edilmiştir ki, böylece bu fiiller maksûr, lafzatullah da, maksûrun aleyh olmaktadır. Kasr Türkçe'de "ancak, yalnız, başka, özge, sadece, belki, değil," edatlarıyla, yahut nefy ve ispat yoluyla ifade edilmektedir. Geniş bilgi için bkz., Tâhiru'l- Mevlevî, Edebiyat Lügati, s. 87; Ali Cârîm ve Mustafa Emîn, s. 216 vd.; Fadl Hasen 'Abbas, I,276 vd.

⁴¹⁶ Mevlânâ, Mesnevî, IV,2929 vd./2951 vd. Krş.: et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, I,98 vd.; el-Kurtubî, I,101 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I,60 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, I,196 vd.; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, I,17 vd.; el-Âlûsî, I,86 vd.

onların faydasını gözeterek onlara olan merhametinden, üslûbu'l- hakîm (tarahhum)⁴¹⁷ tarzında olduğunu⁴¹⁸ şu başlık ve beyitlerle şerh eder:

"Kamil bir velinin bir hikmet gereğince yaptığı şeyi, taklid yoluyla müridin küstahça yapması câiz değildir. Zira helva hekime zarar vermez ama hastaya zarar verir. Kar ve kıştan, olgun üzüme ziyan gelmez, ama kuruğa gelir. Çünkü o, daha yeni yetişmektedir. "Ta ki Allah senin için, günahından geçmiş, ve sonraya kalmış olanı mağfiret etsin." (Fetih, 48/2) âyeti kerîmesinin yüce manasının sırrına vakıf değildir.

Eğer bir veli zehir içse o, panzehir olur. Mürit içse zehirlenip dehşete düşer.

Süleyman peygamberin dileği, "Ey Rabbim, benden başkasına bu saltanatı verme" demek oldu.

"Başkasına bu devleti ihsan etme"⁴¹⁹ dedi. Bunu hasedden sanırsan yanılırsın

"Lâ yenbeği" (لا يَنْبَغِي) nin manasını iyice düşün. "Benden sonra مِنْ بَعْدِي" deyişte cimrilik yoktur.

Hatta o, saltanatta yüzlerce tehlikenin mevcut olduğunu gördü. Dünya saltanatı tamamıyla baş korkusu, can kaygısıdır.

Onda can, baş ve din korkusu vardır. Ey iman edenler, bu bir öğüt ve imtihandır.

Süleyman himmetinde ve hasletinde biri olmalı ki, bu yüzbinlerce rengine ve kokuya el sunmasın.

Onda o kadar kuvvet ve kudret varken yine de dünya saltanatından usanmış idi.

Saltanatın gam ve keder olduğunu görünce,cihan padişahlarına acıdı.

Şefaatçi olup, "Rabbim, bana verdiğin bu saltanatı başkasına layık (reva) görme"⁴²⁰

Bu beyitlerle, "لا يَنْبَغِي" = nasib olmasın" kelimesinin manasını, edebî yönden izah edip, Hz. Süleyman'ın böyle söylemesinin sebebinin kıskançlık ve cimrilik olmayıp, bu mülke ve saltanata sahip olanlara âriz olacak sıkıntı ve belâlardan ve bu büyük saltanat yüzünden Allah'ın hududlarını gözetemeyip, cehennemlik olacaklarından onlara acıması ve onlar hakkında şefaatçi olmasından dolayı üslûbu'l- hakîm tarzında söylenmiş bir söz olduğunu açıklamaktadır.

d. Tasnîf veya Fasl: Tekasür (102.) sûresinde bahsedilen ilmin dereceleri ve faziletleri hakkında da şu açıklamaları yaparak, bu sûreye göre, ilmin bir tasnif (fasl)⁴²¹ ve izahını yapar.

⁴¹⁷ Üslûbu'l- Hakîm, bedî' ilminin manevî sanatlarından olup, hikmetli ve hâkimâne konuşmak demektir. Ta'rifin bir çeşidi olan bu edebî üslûp, sözün gerekli olan bir tarzda ve en güzel bir şekilde ifade edilmesidir. Geniş bilgi için bkz., Tâhiru'l- Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 178; Ali Cârîm ve Mustafa Emîn, s. 295 vd.; Fadl Hasen 'Abbas, II,289 vd.

⁴¹⁸ Bu âyette Süleyman (as)'ın "lâ yenbeği li ehadin = başka hiçbir kimseye nasib olmasın" sözünün tefsirinde genelde altı görüş vardır. a. Her nebinin özel mucizesi olduğundan, Süleyman (as)'ın da mucizesinin, bu büyük mülkün kendisinin olmasını istemesi ve bu hususta tek kalmak için böyle dua etmiş olması, b. Süleyman (as)'ın mülkünü şeytan hile ile ele geçirmiş ve bir süre hükümran olmuştu. Süleyman (as)'ın kendisinin başına gelen bu zor imtihanın başkasının başına gelmemesi için böyle söylemiş olması, c. Bu mülkün kendi zamanında kimseye verilmemesi ve sadece kendisinde bulunmasıyla bu saltanatın nübüvvetine bir delil ve hüccet sayılmasını istemiş olması, d. Kendisine cinler dahil kimsenin asi olamayacağı şekilde güçlü kalması için böyle demiş olması, e. Bir beşerin elde edebileceği en büyük bir mülke erişip, Allah'a iyi bir kulluk yaparak dünya malına sahip olmanın Allah'a ibadet ve itaata mani olamayacağını göstermesi için böyle demiş olabileceği, f. Hiç kimsenin böyle büyük bir mülk yüzünden, azgılaşmış Firavun gibi, Allah'tan uzaklaşmamasını istemesi için böyle demiş olabileceği. et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, X,582; el-Kurtubî, XV,133-4; el-Mâverdi, V,98, İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV,41-2; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III,375; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXVI,183 vd.; el-Kâdî İyâd, II,381-2. Mevlânâ yukarıda da görüldüğü gibi, bu görüşlerin dışında çok güzel bir yorum yaparak,onun,bu sözünden maksadın, bu kadar mülk sahibi olacak kimsenin, azgılaşmış, Allah'a itaatsizlik edeceğinden ve kibirlenip, belki de tanrılık taslayacağından korkarak ve insanlara acımış olduğu için söylediğini belirtmiş, kısmen Keşşâf'ta geçen yorumun daha güzel ve geniş bir tefsirini yapmıştır.

⁴¹⁹ Atasözlerimizden olan "Sultan Süleyman'a kalmayan dünya, kimseye kalmaz" sözünün (Bkz., İsmail Hilmi Soykut, *Türk Atalar Sözü Hazinesi*, İstanbul, 1974, s. 91) bu âyetle ilgisi olduğu kanaatindeyiz.

⁴²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,2608 başlık vd./2705 başlık vd.

“A aşağılık, sende nasıl acayip bir bilgi var ki, hiç yakîn bahçelerinde uçmuyor.

Ey oğul her zan, ilme taliptir. Daha da yaklaşmak için kol kanat açmıştır.

İlme vasıl olunca yakîn içinde, ilmi makam edinmek için çalışır.

Bu yolda sözün doğrusu şudur ki, ilim yakînden aşağıda zandan ise yukarıdadır.

Şüphesiz ilmin aradığı yakîndir. Yakînin de aradığı apaçık görüş.

Bu hikmet "Elhâküm" (Tekasür) sûresinin "kellâ lev ta'lemûne" den sonrasında görülür.

Ey bilgili kimse, ilmi, insana basiret verir. Eğer yakîn olsa cehennem görülür.

Bil ki, görüş yakînden hasıl olur. Şöyle ki, zandan her an hayalin doğduğu gibi.

Elhâkümü sûresinde bu remz beyan edilmiştir. İlme'l yakîn, ayne'l- yakîn olur.⁴²²

Bu beyitlerde âyetlerin peşpeşe gelmesinden ve aralarındaki bağlardan, bahsedilen tasnîf ve tavnîhi çıkarmıştır.

e. Teşbih: “Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir.” (Mutaffîfîn 83/14) âyetindeki “kir, pas, örtü ve mühür” anlamlarına gelen “rân” kelimesi,⁴²³ tefsîrlerce, lügat manasına dayalı olarak edebî ve belîğ şekillerde izah edilmiştir.⁴²⁴ Mevlânâ bu kelimeyi yine lügat manasına bağlı olarak birbirinden güzel teşbihlerle⁴²⁵ edebî olarak özetle şu şekilde açıklar:

Durmadan günah kazanan ve bu günahlarından dolayı rahatsız olmayan, mûâhaze edilmeyen insan günahların kendine zarar vermediğini düşünmemelidir. Aslında o her an muahaze edilmektedir. Ne var ki günahlar yüzünden kararıp katılaştıran kalbine bu günahlar artık ağırlık vermemektedir. Bu aynen temiz ve kirli (kararmış) bir tencerenin ateşin üstüne konulması gibidir. Temiz tencerede dumanın kiri hemen belli olur. Fakat zaten kararmış tencerede yeni karartılar hiç belli olmaz. Yine bu durum, demircilik yapan bir beyaz ile bir zenci gibidir. Beyaz insanda bu mesleğim kiri, siyahı belli olmasına rağmen zencide belli olmaz. İşte günahlar da, kalpleri pas tutmuş, kararmış insanlara pek tesir etmez, onların vicdanlarına aykırı gelmez. Fakat henüz kalpleri paslanıp kararmamış vicdanları bozulup ölmemiş insanlara günahlar ağırlık verir ve onları rahatsız eder. Belki bu yüzden açıkça zarar görür ve muâheze edilirler.

Daha açık bir misâlde, boş ve beyaz bir kağıda bir defa yazı yazıldığında o yazı, rahat ve açık bir şekilde okunur. Ancak o yazının üzerine bir kaç defa daha yazı yazılırsa, yazılar birbirine girer artık hiç biri okunamaz olur. İşte kafirlerin kalbi de böyledir. Artık onların kalbine hiç bir şey tesir etmez ve hiç bir şeyden etkilenmezler Böylece hidâyeti kabul etmeleri imkansızlaşmıştır. İşte "onların kalpleri üzerinde kazandıklarından dolayı bir pas vardır" âyetinde ki "pas" (ran) budur.⁴²⁶ Bunun çaresi Allah'a kalmıştır. Bu pası ancak o lutf u inâyetiyle silebilir. İşte “rân” (paslanma) dediğimiz şey budur.

⁴²¹ Tasnîf, “sınıflandırmak, kısımlara ayırmak” demektir. Bu tabir belağat ilminin sanatlarından olmamakla beraber, edebî bir ifade tarzıdır. Bununla beraber, belağat ilminin “meânî” kısmındaki, “sözün atıf edatları ve rabitalarla birbirine bağlanmamış olarak söylenmesi” demek olan “fasl” sanatıyla da ilgisi vardır. Bkz., Tâhiru'l- Mevlevî, Edebiyat Lügatı, s. 45; Ali Cârîm ve Mustafa Emîn, s. 227 vd.; Fadl Hasen 'Abbas, I,300 vd.

⁴²² Mevlânâ, Mesnevî, III,4117 vd./4248 vd.. Aynı âyetlerin değişik tefsîrleri için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, XII,679 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, IV,583 vd.; el-Mâverdi, VI,331 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,281; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXXII,75 vd.; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, X,503 vd.; el-Âlûsî, XXX,224 vd.

⁴²³ İbn Fâris, II,411; İb Manzûr, XIII,192-3; el-Fîrûzâbâdî, IV,230; Asım Efendi, IV,638-9; el-İsfehânî, s. 208

⁴²⁴ et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, XII,489 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, IV,518; el-Mâverdi, VI,228-9; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,232; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXXI,86; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, X,367-8; el-Âlûsî, XXX,72-3

⁴²⁵ “Beyan” sanatlarından olan “teşbih”, “aralarında ya hakikaten veya münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir.” Teşbihler, hakikî ve mecazî kısımlara ayrıldığı gibi, müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebeh ve edat-ı teşbih unsurlarını da kapsamaktadır. Teşbihler, bir husus veya konunun kolayca anlaşılması ve manayı kuvvetlendirmek gibi gayeler için yapılır. Geniş bilgi için bkz., Tâhiru'l- Mevlevî, Edebiyat Lügatı, s. 168 vd.; Ali Cârîm ve Mustafa Emîn, s. 18 vd.; Fadl Hasen 'Abbas, II,17 vd.

⁴²⁶ Bkz., Mevlânâ, Mesnevî, II,3365 vd./3400 vd.

Ayrıca günahlar yüzünden şimdilik cezalandırılmaması da Yüce Allah'ın settar yani günahları bu dünya da açığa vurmayıp örtmesinden hesap ve ceza hususunda aceleci olmayışındandır.⁴²⁷

Dil ve edebiyatla ilgili verdiğimiz örneklerden anlaşılmaktadır ki, dirâyet tefsîrinin bir kısmını teşkil eden dil ve edebiyatla ilgili açıklamalar, Mesnevî'de yeri geldikçe verilmektedir. Ayrıca az da olsa verilen bu bilgiler, Mevlânâ'nın Kur'ân dili olan Arapça'ya ve bu yönden Kur'ân tefsîrine olan vukûfiyetinin mükemmel olduğunu göstermektedir.⁴²⁸

3.3.2.3. Kelâmî Yönden

Dirâyet tefsîrinin en önemli ve en geniş kısmını "kelâmî" veya "firka tefsîrleri" oluşturmaktadır. I/VI. asrın sonlarından itibaren gerek dinî ve gerekse siyasî amillerden dolayı ortaya çıkan firka ve itikadî mezhep mensupları kendi fikir ve inançlarını Kur'ân'la desteklemek ve ona dayandırmak amacıyla, Kur'ân'ı kendi görüş ve inanışları doğrultusunda tefsîr etmeye başladılar. Bu tür niyetler yüzünden ortaya çıkmış olsa da, bu firka tefsîrleri, tefsîr çalışmalarına büyük hız vermiş ve birçok tefsîr kitabının yazılmasına sebep olmuştur. Bu tefsîrlerde, müfessirlerin, kendilerine uygun düşmeyen âyetleri görüşlerine uygun düşecek şekilde te'vîl edilerek tefsîr ediliyor, böylece faydaları yanında zararları da olabiliyordu. Mesela, Mu'tezile, Cebriye, Şi'â, Hâriciye ve Bâtıniyye tefsîrleri böyledir. Bu firkalara karşılık Ehl-i Sünnet mezhebine mensup, kelâm ilmine vâkıf olan Râzî ve Beyzavî gibi bir çok Ehl-i Sünnet taraftarı müfessir de tefsîr yazarak, onların yanlış te'vîl ve tefsîrlerini düzeltiyor, Ehl-i Sünnet itikadına uygun tefsîrler yazıyorlardı.⁴²⁹

Mevlânâ da, verilecek misâllerde görüleceği gibi Ehl-i Sünnet inançlarına göre Kur'ân'ı tefsîr eden diğer firka mensuplarının yanlış tefsîr ve te'vîllerine cevap verenlerden birisidir.

"Kelâmî yönü" kısmında bahsettiğimiz gibi, iyi bir kelâmcı da olan Mevlânâ,⁴³⁰ itikadî firkaları ve bunların fikirlerini bilmenin yanı sıra, koyu bir Ehl-i Sünnet taraftarıdır da. Mevlânâ kelâmıla ilgili bir çok âyeti, bu ilmin ihtilafları çerçevesinde tefsîr eder, ehli bidat ve dalâlette olan firak-ı dâlleyi tenkid edip, ehl-i sünnet yolunu savunur. Bu kısımda O'nun, kelâmın belli başlı konularının bazıları hakkındaki görüşlerini, ilgili âyetlerin tefsîrinde, vermek istiyoruz.

a. Allah'ın İsim ve Sıfatları:⁴³¹ Mevlânâ, Allah'ın isimlerinin, Kendinde bulunan sıfatlardan türediğini, yani onun her isminin Kendisinde bulunan bir sıfattan haber verdiğini; böylece ismin müsemmanın aynı olduğunu, yine bu sıfat ve isimlerin O'na layık ve uygun sıfat ve isimler olduğunu, yoksa Allah'la ilgisi olmayan bir sıfat ve isminin olmadığını ve bu sıfatların kadîm olduğunu şöyle açıklar:

"O görüş, seni korkutsun diye Cenâb-ı Hak kendini, "el-Basîr = çok iyi gören" diye vasfetti.⁴³²

Ağzında kötü sözler olmasın diye O, kendisine "es-Semî" = çok iyi duyan" dedi.⁴³³

⁴²⁷ Bkz., Mevlânâ, Mesnevî, II,3365 vd./3400 vd.

⁴²⁸ Mevlânâ'nın, Arap dili ve belâgatı yönünden durumu 1. bölüm "Mevlânâ'nın İlmî Seviyesi" başlığı ile verilmişti.

⁴²⁹ ed-Dehlevî, s. 104; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirîn, II, 3 vd.; el-'Akk, s. 175 vd.; Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s. 295 vd.; Tefsîr Tarihi, I,279 vd.

⁴³⁰ Bu konuda İnâyetullâh İblâğ el-Afgânî'nin "Celâleddîn er-Rûmî Beyne's- Sûfiyyeti ve 'Ulemâi'l- Kelâm" adlı çalışmasının olduğundan bahsedilmişti. Bkz., Çalışmanın "1.3.1.4. Kelâm" kısmı.

⁴³¹ Allah'ın zât, isim ve sıfatları, kelâm ilminde birçok münakaşalara sebep olmuştur. Ehl-i Sünnet Allah'ın isimlerinin kendisiyle (müsemmâ) aynı olduğunu, Mu'tezile, Cehmiyye, Kerrâmiyye ise, isim ve müsemmanın ayrı ayrı olduğunu savunmuşlardır. Sıfat konusunda da, Ehl-i Sünnet, sıfatların kadîm olup, Allah'ın zatının ne ayrı ve ne de gayrısı olduğunu savunurken, Mu'tezile ve Filozoflar, sıfatların kadîm olmadığını ve zatın ayrı olduğunu iddia etmişlerdir. Bkz., Ebû Hanîfe, en-Nu'mân b. Sâbit el-Kûfi, el-Fıkhu'l- Ekber me'a Şerhihi, Beyrût, 1404/1984, s. 35 vd.; et-Teftâzânî, IV,68 vd., 335 vd. Şeyhzâde, Abdurrahîm b. 'Alî, Kitâbu Nazmî'l- Ferâid ve Cem'i'l- Fevâid fi Beyânî'l- Mesâilî'l- İetfâk Vaka'a fihî'l- İhtilâf Beyne'l- Mâturidiyyeti ve'l- Eş'ariyyeti fi'l- 'Akâid me'a Zikri Edilleti'l- Ferîkayn, Mısır, 1317, s. 20-1. Ayrıca bkz.: er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, I,101, 121

⁴³² Bkz., Bakara, 2/96, 110, 233, 237,265; Âli 'İmrân, 3/15, 20, 156 vb.

Fesat fikirden korkasın diye kendini "el-Alîm = çok iyi bilen" diye tavsif etti.⁴³⁴

Zenciye kâfûr (beyaz) adının verildiği gibi bunlar Hakk'ın ismi değil sıfatlarıdır.

O'nun ismi kadîm olan sıfatlarından türemedir. İlet-i ûlâ gibi manasız değildir.⁴³⁵

Yoksa sağıra "duyan", köre "ışık" adının verilmesi gibi alay olurdu.

Çirkin birine "güzel" diye veya kara ve çirkin olana "parlak" adı verilmesi tanınması (tesmiye) içindir.

Yeni doğan çocuğa "hacı" veya soyunda olduğu için "gazi" adının konması gibi.

Bu adlar, medih için konya da, sahibinde bu sıfatlar yoksa o gerçek olamaz.

Bu iş alay ve delilik olur. Cenâb-ı Hakk'sa zalimlerin sözlerinden münezzehdir.⁴³⁶

Ayrıca burada da görüldüğü gibi Mevlânâ hem tefsîri, hem de kelâmı bir gaye için kullanıyor; o da insanın öğüt ve ibret alıp faydalanması içindir.

b. Kulların Fiilleri (Efâl-ı 'İbâd):⁴³⁷ Mevlânâ, bu konuda Ehl-i Sünnet'in görüşleri doğrultusunda gelecek âyetleri tefsîr ederek, kulun fiilinin yaratıcısının Allah olduğunu, ancak kulun istemesiyle yaratıldığını savunarak, hem Mu'tezile ve hem de Cebriye'ye gerekli cevabı vermekte ve orta yol olan Ehl-i Sünnet'i desteklemektedir.

O bu konuda, "Onlar da (Adem ve Havva cennetteki yasak ağaçtan yedikten sonra), "Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, muhakkak kötü akibete düşenlerden oluruz." dediler." (A'râf, 7/23) âyeti ile, Şeytan'ın Hz. Adem'e secde etmesinden dolayı Allah'ı Teâlânın o'nu cennetten kovması ve rahmetinden uzaklaştırması üzerine, "İblis ise dedi ki: "Beni azgınlığa uğratmana karşılık, ben de onları saptırmak için muhakkak senin doğru yoluna oturacağım. (Senin yolundan) saptırmak için yollarına pusu kuracağım." (A'râf, 7/16) ve "İblis dedi: "Rabbim, beni azdırdığım şeye yemin ederim ki muhakkak ben yeryüzünde insanlar için süsler yapacağım. Ve onların hepsini azdıracam. Ancak içlerinden ihsanlı kulların müstesna." (Hicr, 15/39-40) âyetlerinin tefsîrinde şöyle der:

"Kulun işi (fiili) Hakk'ın yaratmasıyla olur. Bizim fiilimiz Allah'a isnad eder.

Eğer halkın fiili ortada değilse, insanlarda kudret yoksa kimseye "niçin böyle ettin?" deme.

Bizim fiilimizi vucuda getiren Allah'tır. Bizim fiilimiz Hakk'ın halkı (yaratması) eseridir.

...Alçak şeytan "bimâ ağveytenî = beni azgınlığa uğratmana karşılık"⁴³⁸ diyerek kendi fiilini gizledi.

Adem ise "zalemnâ enfüsenâ = biz nefsimize zulmettik"⁴³⁹ diyerek, zelleği nefesine isnad etmişti. Fakat o, Hakk'ın fiilinden ve yaratmasından bizim gibi gafil değildi. O, günahının meydana gelmesinde ve onun yaratılmasında kendisine kudret verenin Allah olduğunu edebi yüzünden gizledi ve zellesini nefesine izafe eyledi.

⁴³³ Bkz., Bakara, 2/127, 137, 181, 224, 227, 244, 256; Âli 'İmrân, 3/34, 35 vb.

⁴³⁴ Bkz., Bakara, 2/29, 32, 95, 115, 127, 137, 158, 181, 215, 224 vb.

⁴³⁵ İlet, "bir şeyin varlığının kendisine bağlı olduğu şey" demek olup, illet-i ûlâ da, "her varlığın var oluşunun ilk sebebidir ki, felsefede Yüce Allah için kullanılmaktadır. Çünkü Allah, bütün varlıkların varoluşlarının ilk ve asıl sebebidir. (Bkz., el-Cür'ânî, et-Ta'rifât, s. 103; el-Gazâlî, Tehâfutu'l- Felâsife (Filozofların Tutarsızlığı), çev.: Bekir Karlığa, İstanbul, 1981, s. 55 vd.; İzmirlî, Yeni İlm-i Kelâm, s. 217 vd.; Felsefe Dersleri I-II, İstanbul, 1329, II,100 vd.; Elmahlî, Metâlib ve Mezâhib Tahlîlî Târîhî Felsefe Mâ Ba'de't-Tabî'a ve Felsefe-i İlâhiyye, İstanbul, 1341, s. 190 vd, 267 vd.)

⁴³⁶ Mevlânâ, Mesnevî, IV,215 vd./220 vd. Krş.: Şeyhzâde, s. 10-1

⁴³⁷ Mu'tezile, "kul, fiillerini kendi yaratır" diyerek kullara fazla hürriyet tanıırken, Cebriye de, tam aksine kula hiçbir yetki tanımayarak, kulların her işini mecbûren yaptığını savunur. Ehl-i Sünnet ise, her iki görüşün ortası olan "kesb" anlayışını savunur. Bkz., et-Teftâzânî, IV,217 vd.; Şerafettin Gölcük, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, İstanbul, 1979, s. 59 vd.

⁴³⁸ A'râf, 7/16; Hicr, 15/39

⁴³⁹ A'râf, 7/23

Cenâb-ı Hak, Adem'e tövbesinden sonra dedi ki: "Ey Adem; sendeki o cürüm ve mihneti ben yaratmadım mı?"

Senin zellen benim kaza ve kaderimin icabı değil mi idi? Nasıl oldu da özür dilediğin vakit onu gizledin?"

Hazret-i Adem: "Korkumdan edebi bırakmadım." cevabını verdi. Cenâb-ı Hak'da: "Seni ondan, yani edebi tecavüz etmekten muhafaza ettim." buyurdu.

Hürmet getiren hürmet bulur, şeker getiren de badem helvası yer. "İhsanın cezası ihsandan başka bir şey değildir."⁴⁴⁰

Tayyib olan şeyler kimin içindir? Tayyib olan kimseler içindir.⁴⁴¹ Yarı hoşnut et, yahut incit de gör.

Ey gönül: aradaki farkı anlamak için bir misâl getir ki, cebr ile ihtiyari bilesin.

Bir el ki, hasta ve felç olduğundan titrer, yine bir el ki onu sen (ihtiyarınla) oynatırsın.

Her iki oynamayı ve titremeyi Allah'ın mahlûku bil. Fakat bunu ona kıyas etmek imkanı yoktur.⁴⁴²

Yukarıda geçen âyetlerde Hz. Adem'in de Şeytan'ın da bir fiili (isyani) mevzu bahistir. Şeytan fiilini Allah'a isnad etmiş, kendi kusurunu görmemiş, edebi gözetmemiştir. Adem ise her ne kadar fiilinin gerçek yaratıcısının Allah olduğunu bilmiş olsa da; kusurunu bilmiş, edebe riâyet etmiş ve özür dilemiştir. Bu yüzden Adem affa uğramış, özrü kabul edilmiş fakat şeytanın küstahlığı yüzünden O azarlanmış ve azaba müstehak olmuştur.

Mevlânâ bunu izah ederek, fiilerimizin yaratıcısının "Halbuki sizi de, yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır." (Saffat, 37/96) âyetinde buyurulduğu gibi,⁴⁴³ Allah olduğunu, ancak bu durumda Cebriye mezhebinin savunduğu gibi bir cebrin söz konusu olmadığını son beyitlerdeki misâl ile açıklamıştır. Ancak yine görüldüğü gibi Mevlânâ, "sûfilerin cebr anlayışı"⁴⁴⁴ benimseyip, "Cebriye" mezhebinin cebrini reddetmektedir. O, burada "Mu'tezile'nin "kul fiillerini kendi yaratır" görüşünü de reddedip, Ehl-i sünnetin görüşünü, yani kulun fiillerinin hâlikinin Allah olduğunu benimsemiş ve savunmuştur.

Sâffât sûresindeki âyet (37/96) vesilesiyle, kulun fiillerinin yaratıcısının Allah olduğu hususunu reddeden Mu'tezile'ye ve bunu kabul edip, ancak bu durumda cebr olduğuna inanan Cebriye'ye, başka bir yerde, şu cevapları verdiğini görmekteyiz.

"Fiilin gaybdaki eseri doğmak üzeredir, yani doğacaktır. O doğacak şeyler ise halkın hükmünde değildir.

O doğmuş yani zuhura gelmiş ef'âlin nisbeti bize olmakla beraber, cümlesi de, şer'îki olmayan Allah'ın mahlûkudur.

Zeyd, Amr'e doğru bir ok attı. Ok da Amr'i kaplan pençesi gibi yakaladı.

Bir yıl müddet içinde Amr'ın vücûdunda dertler doğar, yani okun yarası işler. Türlü türlü âlâm ve evcâ husûle gelir. O dertleri, oku atan Zeyd değil, Allah yaratır.

Hatta oku atan Zeyd, o anda yakalanmak korkusuyla ölse bile yine mecrûhun vücûdunda eceline kadar acılar peyda olur.

⁴⁴⁰ Rahman, 5/60

⁴⁴¹ Nûr, 24/26 âyetine işâret edilmektedir.

⁴⁴² Mevlânâ, Mesnevî, I,1480 vd./1541 vd.

⁴⁴³ Bu âyetin tefsirinde, önceki âyetlerle irtibâtının yansira itikâdî bir konu olan "ef'âl-i ibâd" da gündeme gelmiş, Ehl-i Sünnet'ten olan müfessirler, "kendimiz gibi fiillerimizin de Allah tarafından yaratıldığını söylemelerine (er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXVI,130; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, VII,471; el-Âlûsî, XXIII,124 vd.) rağmen Mutezilî olan Zemahşerî, mezhebinin görüşü gereği bunun aksini söyleyerek, "yaptıklarımız"dan maksat, "fiillerimiz değil de, ma'mûllerimiz olduğunu" iddia etmiştir. ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, III,345-7

⁴⁴⁴ Sûfilerin cebr anlayışı, Ehl-i Sünnet'in iki itikâdî mezhebinden biri olan Eş'ariyye mezhebinin ilgili görüşleriyle de örtüşmektedir. Bkz., Şeyhzâde, s. 21-3

Amr, o doğup artan ağrıların (yaraların) te'siriyle ölürse ibtidâda sebep olduğundan dolayı Zeyd'e katil de!

Hepsi Allah'ın sun'u olmakla beraber Amr'ın hissettiği acıları Zeyd'e mensub bil.

Amr'ın yaralanması gibi ekin ekmek, nefes almak, av için tuzak kurmak ve tutmak, haram ve helal, zina, cima etmek gibi fiil ve hareketler de hep Allah'ın yaratmasından kemal-i itaatle zuhura gelmiş şeylerdir.

Buna rağmen eğer dikene saplanmışsan, kendi ektiğin dikendir, yok ipek elbise içinde isen kendi büktüğün ipektir.⁴⁴⁵

Mevlânâ böylece kaderin ezelde bizim irademizin gerçekleşeceğine göre yazıldığını, dolayısıyla işlerimizin bize nisbet edileceğini yani hiç bir cebrin söz konusunu olmadığını, buna rağmen yaptığımız fiillerin yaratıcısının da Allah olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁶

c. Kaza-Kader ve Cebr-İhtiyar:⁴⁴⁷ Konuyla ilgili âyetlerden bazıları şunlardır: "...O, her şeyi yarattı da, hepsinin mukadderâtını tayin etti." (Furkân, 25/2), "...O, dileseydi hepinizi doğru yola eriştirirdi." (En'âm, 6/149), "...O, kimi dilerse, onu doğru yola iletir." (Bakara, 2/142, 213, 272, Yûnus, 10/25; Nûr, 24/46 vb.), "Fakat O Alemleri Rabbi Allah, dilemeyince siz dileyemezsiniz." (Tekvîr, 81/29) vb.

Mevlânâ bu hususlarda Mu'tezile ve Cebriye'ye, ilgili âyetler ve hadîsler ışığı altında itiraz ederek şöyle der:

"Kalem yazdı kurudu"nun manası vefa ile cefa birdir demeye gelmez.

Belki cefa için cefa kalem yazdı; hemde vefa için vefa kalem yazdı demektir.⁴⁴⁸

Başka bir yerde bununla ilgili olarak da şöyle der:

"Yoksa Adem (as) "Ey Rabbimiz muhakkak ki biz nefsimize zulmettik."⁴⁴⁹ diye nasıl dua ederdi.

Belki, "Bu bahtımdandır, ihtiyatın kadere ne faydası var?" derdi.

"Beni sen azdırdın,"⁴⁵⁰ bu kınamayla bana hükmeden sensin" diyen İblis gibi.⁴⁵¹

Kaza haktır ama kulun çalışması da haktır. Asî kör şeytan gibi olma.

İki iş arasında tereddüte düşeriz. İhtiyar olmasaydı bu tereddüt nasıl olurdu.

İki eli ve ayağı bağlı kimse "Bu işi veya o işi yapsam" der mi?

Denize mi dalsam veya göklere mi uçsam" diye hiç bu tereddüt olur mu?

Musûl'a mı gitsem veya sihir için ta Babil'e mi gitsem tereddütüne düşer mi?

Öyleyse tereddüt için iktidar gerekir. Yoksa o müredditle alay ederler.

Sen kadere yok yere sebep gösterme. Kendi suçunu başkalarına yükleme.

Zeyd kan döksün, Amr'a kısas olsun; Amr şarap içsin Ahmed dövülsün olur mu?

Kendi suçunu kendi etrafında gör. Hareketi gölgeden zannetme, sendendir.

Hakk'ın adaleti, haşa yanılmaz. Günahkarı O basîr bilir.

⁴⁴⁵ Mevlânâ, Mesnevî, I,1662 vd./1727 vd.

⁴⁴⁶ Mevlânâ'nın bu görüşü, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin görüşüdür. Krş.: Şeyhzâde, s. 21-3, 53-4

⁴⁴⁷ Kelâm konularından en girifti olan Kaza - Kader ve Cebr - İhtiyar konusunda da, Ehl-i Sünnet yine orta yolu takip eder. Ne Cebriye'nin görüşünü ve ne de kula sonsuz hürriyet tanıyan Mu'tezile'nin görüşünü benimseyerek, kulun ihtiyar sahibi olduğunu savunmuştur. Bkz., el-İcâ, III,118 vd.; Şeyhzâde, s. 21-3

⁴⁴⁸ Mevlânâ, Mesnevî, V,3152vd./3160vd.

⁴⁴⁹ Araf, 7/23

⁴⁵⁰ Araf, 7/16

⁴⁵¹ İlgili âyetlerin tefsiri için bkz., er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XVI,31 vd., 42; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, III,142, 146; el-Âlûsî, VIII,94, 101; Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, III,2136, 2142-3

Bal yiyince sen, başkasını humma tutar mı? Gündüzde ki çalışmanın ücreti akşam başkasına verilir mi?

Sen neye çalıştın da ona erişemedin? Veya ne ektin de onu biçemedin?

Senin canından veya teninden doğan işin, bil ki çocuğun gibi eteğinden tutar.

Gayb aleminde fiil için bir sûret düzerler. Hırsızın da fiiline karşılık dar ağacı olduğu gibi.⁴⁵²

Böylece kendi yaptıkları kötülük ve kabahatlerin suçunu kadere yükleyip, kendilerinin suçsuz olduklarını söyleyenlere cevap verir.

d. Hidâyet ve Dalâlet (İhdâ ve İdlâl):⁴⁵³ O, bu konuda ise, Kur'ân sûreleri hakkında nazil olan, "Kalblerinde bir hastalık olanlara gelince; onların da inançsızlıklarına inançsızlık katmıştır." (Tevbe, 9/125) âyetiyle "Onunla bir çoklarını şaşırıyor, bir çoklarını da yola getiriyor." (Bakara, 2/26) âyetinin tefsîri bağlamında; her insanın hidâyete istidatı olduğunu, fakat bazılarının bu istidatını körelterek kafir olduğunu, müminin de istidatını kaybetmeyip kullandığını söyleyerek, hidâyet ve dalâleti yaratanın Allah olduğunu açıklamıştır.

"Hayvanî rûhta olanın değişmeye istidatı var idiye de o, ahlâkını islah etmeye heveslenmez.

Hayvanınsa buna kabiliyeti yok, onun özü meydanda, irşad kuvveti mevcut değil.

İnsanın, rehberi olan bu istidatı gidince onun her gıdası eşek beyni olur!

Zekasını açacak bir ilaç yese o, afyon kesilir, tutukluğu artar.

İnsanların bir kısmı da hayvanlıkla insanlık arasında mücadele halindedir.

Gece gündüz, ilim ve akıllarıyla hayvanlıkları savaşıyor durur.⁴⁵⁴

→ Kur'ân-ı Kerîm'in hem hâdî (hidâyet edici) hem de mudill (delâlete düşecekleri imtihan vesilesi olan) olduğu hususunda ise şöyle der:

"Kur'ân'dan bile çok kimse yolunu şaşırды, ip dolayısıyla bir kavim (bazıları) kuyuya düşmüştür.

"Ey inatçı şahıs; Sen de yukarı çıkmak arzusu olmayınca Allah'ın habl-ı metîni olan Kur'ân'nın cürmü yoktur."⁴⁵⁵

Böylece hablullahi'l- metin olan Kur'ân'nın, hidâyet kabiliyetini kaybedenlerin dalâlet ve sapıklığını daha da artırdığını; bunda Kur'ân'nın bir kabahati olmadığını, ipi kullanıp yukarı çıkamayanın suçu olduğunu söyleyerek, ilgili âyetler hakkındaki kelâmî tefsîrini yapmış olur.

Bu âyetlerin tefsîrlerine baktığımızda da, buna benzer açıklamalar görmekteyiz.⁴⁵⁶

3.3.2.4. Fikhî Yönden

Bilindiği gibi itikâdî mezheplerin yanı sıra bir de, amelî (fikhî) mezhepler bulunmaktadır.⁴⁵⁷ Mevlânâ'nın mensup olduğu Hanefî ile, Şaffî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri bunlardandır. Usûl

⁴⁵² Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,404 vd./409 vd.

⁴⁵³ Kaza - Kader ve Ef'âl-i İbâd konularıyla yakından ilgili olan bu hususlarda, Ehl-i Sünnet "hidâyet"i, Allah'ın, kulun nefsinde hidâyeti yaratması olarak; "dalâlet"i de, aynı şekilde kulda sapıklığı meydana getirmesi olarak ele alırken, Mu'tezile, "hidâyet"i, Allah'ın doğru yolu göstermesi, "dalâlet"i de, kula "sapık" demesi veya kul kendi nefsinde sapıklığı yarattığı zaman onun sapıklığın Allah'ın hükmetmesi olarak açıklamıştır. Bkz., et-Teftâzânî, IV,309; el-İcî, III,135 vd.; es-Sâbûnî, Nureddîn, *Maturidiyye Akaidi*, çev.: Bekir Topaloğlu, Ankara, 1982, 3. Baskı, s. 163

⁴⁵⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,1527 vd./1548 vd.

⁴⁵⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,4210vd./4242vd.

⁴⁵⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I,267, II,222; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, II,122, XVI,183-4; el-Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I,87-8, III,540; el-Âlûsî, I,209 vd., XII,51; Elmahlî, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I,281, III,2651

⁴⁵⁷ İslâm dininin temeli Kur'ân ve sünnet olup, başlıca üç ana kısımdan oluşmakta ve iyi bir müslüman olabilmek için, bunlar sırasıyla gerçekleştirilmelidir. Bu kısımlar, a. İman: İtikâd da denilen bu yönünü, itikâdî mezhepler olan "Maturidiyye" ve "Eş'ariyye" sistemleştirmiştir. b. Amel (Ahkâm): Bu kısım da kendi arasında, ibâdât,

ve esasta bir olan, fakat bazı tâlî hususlarda ayrılan bu fikhî mezheplere mensup müfessirler, mezheplerin görüşlerini te'yîd edecek şekilde âyetleri tefsîr ederek, farklı "Ahkâm Tefsîrleri" yazmışlardır.⁴⁵⁸

Mesnevî'de ahkâm âyetleri ve bunların tefsîri ile ilgili bilgi pek bulunmamaktadır. Bunun sebebi, Mesnevî'nin, ahkâmı bildiren ve öğreten bir kitap olmayışdır. Mevlânâ, Mesnevî'yi, şeriatı bilip, onunla amel ettikten sonra tarikat ve tasavvuf yolunda gidenler için yazmıştır. Öyleyse ahkâm âyetleri ile ilgili bilgiler ve tefsîrler ilgili tefsîr ve fikh kitaplarından öğrenilmeli ve elde edilmelidir. Buna rağmen bir kaç yerde kısa da olsa bazı bilgiler geçmektedir. Mesela;

"Yedirip içiriniz" denmiştir.⁴⁵⁹ Öyleyse kazanmak gerek, zira kazanmaksızın harcanamaz ki.

Gerçi mutlak olarak "dağıtın" emri gelmiştir,⁴⁶⁰ ama hikmet sahipleri onu "kazanın sonrada muhtaçlara dağıtın" şeklinde (anlaşılması gerektiğini) söyler.

Şöyle ki yine Cenâb-ı Hak, "sabredin" buyurmuştur.⁴⁶¹ Bunun için mekrûthan (zorluktan) yüz çevirme.

"Yiye" emri⁴⁶² şehvet için sana bir tuzaktır. Sonraki "israf etmeyin" ise⁴⁶³ iffettir.⁴⁶⁴

"Taneyi az topla, aşırı yeme" "Yiye" emrinde "israf etmeyiniz" emri de vardır.

Böylece tane toplarken tuzağa yakalanma. Öyle ki ilim ve kanaat da bunu icab ettirir.⁴⁶⁵

Bu beyitlerde, ilgili âyetlere işâret edilmiş ve onların kısmen fikhî tefsîri yapılmıştır.

Yine "...Ey Rabbimiz, eğer unuttuk, yahut yanıldysak bizi tutup sorguya çekme.." (Bakara, 2/286) âyetine dayanarak unutmama ve hata etmenin de aslında günah olduğunu, yoksa böyle dua etmenin bir anlamı olmayacağını söyleyerek,⁴⁶⁶ fikhî bir tefsîr yapmıştır.⁴⁶⁷

muamelât ve ukûbât kısımlarına ayrılır ve "şeriat" diye adlandırılır ki, bu bölüm de ameli mezhepler olan, "Henefî, Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî" mezheplerince tanzim edilmiştir. c. Ahlak: İslâm'ın bu bölümüyle de tasavvuf ve onun müesseseleşmiş şekli olan tarikatlar ilgilenmiş ve onlar tarafından ta'lim ve tanzim edilmiştir. Başlıca tezkîye (kötü huylardan temizlenme) ve tahliye (güzel huylarla bezenme)den ibaret olup, "Kâdirî, Nakşibendî, Rifâî, Halvetî, Uşşakî, Mevlevî vb." tarikatlerince sistemleştirilmiştir.

⁴⁵⁸ ez-Zerkeşî, el-Burhân, II,166 vd.; İbn Teymiyye, Mukaddeme fi Usûlî't- Tefsîr, s. 11 vd.; es-Suyûtî, el-İtkân, II,1214 vd.; ed-Dehlevî, s. 104-5; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn, II, 432 vd.

⁴⁵⁹ Mesela bkz., Hacc, 22/28, 36; Beled, 90/14; Hâkka, 69/34; İnsân, 76/8 vb.

⁴⁶⁰ Mesela bkz., Bakara, 2/195, 254, 267; Mûnâfikûn, 63/10; Teğâbun, 64/16

⁴⁶¹ Mesela bkz., Yûnus, 10/109; Hûd, 11/49, 115; Nahl, 16/127; Kehf, 18/28 vb.

⁴⁶² A'râf, 7/31

⁴⁶³ A'râf, 7/31

⁴⁶⁴ Mevlânâ, Mesnevî, V,579 vd./584 vd.

⁴⁶⁵ Mevlânâ, Mesnevî, V,1407vd./1415vd.

⁴⁶⁶ Mevlânâ ilgili beyitlerinde şöyle demektedir: "Gaflet küstahlıktan hasıl olur. Ta'zim gözden göz ağrısını giderir. / Kimde gaflet ve unutkanlık adeti varsa, onlar ululamak ateşinden yanar. / Onun heybeti insana uyanıklık ve akıllılık bağışlar. Gönülden unutkanlık ve yanılma çıkar gider. / Halk yağma zamanı hırkası yağmalanmasın diye uykusunu terkeder. / Hirka korkusuyla uyuyamazken, can korkusuyla uyuması ve unutmaması imkansızdır. / Bunun şahidi: "Ey Rabbimiz, eğer unuttuk yahut hata ettiyse bizi hesaba çekme." (Bakara, 2/286) âyetidir. Bu vechile unutmak da günahdır. / Yani unutan, tam manasıyla onu unutamamıştır. Yoksa unutmak vebale sebep olmaz. / Gerçi unutmak çaresiz olan bir iştir, ama sebeplere yapışmaya çalışmak ihtiyarîdir. / Ta'zim de gaflet ve gevşeklik yüz gösterince, unutkanlık ve yanlışlıklar doğar. / Bu kötülükler yapıp sonra sarhoşluk mazeretine sığınan sarhoşa benzer. / Ama ona derler ki, "A kötü işli, sebep sensin, onu sen kendi isteğinle içtin. / Sarhoşluk sana kendiliğinden gelmedi ki, onu sen davet ettin. İhtiyarınla onu sen getirdin." (Mevlânâ, Mesnevî, V,4099 vd./4106 vd.) Bu beyitlerde, Mevlânâ'nın, bir âyetten nasıl hüküm çıkardığı ve bu işteki dirâyeti görülmektedir.

⁴⁶⁷ Bu âyetin tefsîrinde, Cessâs ve Kurtubî'nin verdiği bilgiler de bu niteliktedir. Bu da Mevlânâ'nın bu tefsîrlerden hakkıyla haberdar olup, onlardan faydalandığını göstermektedir. Şöyle ki, adı geçen tefsîrlere göre, unutmak ve hata etmek aslında günahdır. Çünkü günah olmasaydı, "Rabbimiz, unuttur ve hata edersek, bizleri sorumlu tutma" (Bakara, 2/286) âyeti bulunmazdı. Ayrıca "ümmetimden hata, unutmama ve zorla iş yapmanın günahı kaldırıldı" hadîsi de (Buhârî, Talâk, 11; İbn Mâce, Talâk, 16) bunu göstermektedir. Daha sonra da, unutmama sonucu ortaya çıkan üç çeşit ahkâm ile ilgili durumdan bahsedilerek, ilgili âyetin ahkâm yönü izah edilmekte,

3.3.2.5. İçtimâî Yönden

Müfessirlerin ilmî ve kabiliyetleri ölçüsünde yazılan tefsîrlerin kimisinde sosyal konularla ilgili tefsîrler ağır basmakta, âyetler içtimâî perspektiften geniş bir şekilde izah edilmektedir. Özellikle asrımızda yazılan tefsîrlerde⁴⁶⁸ ağır basan bu yön, Mesnevî'de de geniş bir şekilde yer almaktadır.⁴⁶⁹

Mevlânâ bu bağlamda sosyal hayatla ilgili bazı âyetleri ele alır ve onları tefsîr eder. Bu tür tefsîrlere örnek olarak şunları verebiliriz:

Gayr-i İslâmî ahlâk, felsefe ve dinlerin cemiyette birer manevî kirlenme olduğunu, bunların sahiplerinin de manevî bakımdan pis olduklarını ve topluma bir çok zararları olduğunu "...Müşrikler ancak bir pislikten ibarettir..." (Tevbe, 9/28) âyetinin tefsîrinde şöyle belirtir:

"Zahirî kör, zâhirdeki pisliklere bulaşır; kalp gözü kör olansa görünmeyen pisliklere bulaşır.

Görünen pislik suyla temizlenir, ama içteki pislik gittikçe artar.

İçteki pislikler gözyaşından başka suyla temizlenemez.

Kafirler için, gerçi onların zâhirinde pislik yoksa da, Cenâb-ı Hak "neces = pis" demiştir.

Zahiren o pis olmasa bile pislik onun dininde ahlâkımdadır."⁴⁷⁰

Kur'ân ve İslâm'ın ceza hukukunun temelini teşkil eden "kısas" hakkında ve onun topluma faydaları hususunda bir başlıkta şöyle der:

"Kısasta sizin için hayat vardır."⁴⁷¹ kısâs eyleyen kimse dikkat olunursa, bu kısas ile, yüz binlerce masûmun hayatını idam korkusuyla muhafaza etmiş olur."⁴⁷²

Konuyla ilgili olarak birinci ciltte şu bilgileri verir:

Ey filan çamaşır yıkamak ve temizlemek mi istiyorsun? Çamaşırıcalar mahallesinden yüz çevirme.

Eğer ekmek, senin orucunu kırdı, yani bozdu ise çıkıkçıya sarıl da yüksel.

Onun eli kırık sarıcı ve iyi edicidir. Onun kırması da sarmak ve iyi etmek içindir.

Eğer sen o manevî çıkıkçının sözünü kıracak olursan o sana, "gel bunu sen sar da, iyi et" der. Halbuki senin saracak elin ve ayağın yoktur.

O halde kırmak ve kırık sarmak çıkıkçının hakkıdır. Çünkü o, kırık sarıp iyi etmeyi bilir.

Dikmesini bilen yırtmasın da bilir. Her neyi satarsa ondan almasını alır.

Evi harab eder, altını üstüne getirir. Lakin bir saat içinde evvekinden daha ma'mur bir şekle koyar.

Eğer bir kimsenin bedeninden başını keserse o anda yüz binlerce baş zühura getirir.

Cenâb-ı Hak, caniler için "kısas" emir buyurmasaydı, yahud: "Ey insanlar kısasta sizin için hayatı muhafaza vardır" demeseydi.

Hükm-i İlahi esirine, yani öldürülmesi gereken bir kimseye kendiliğinden kılıç vurmaya kim cesaret ederdi?

bunlar da Mevlânâ'nın görüşüyle paralellik arz etmektedir. Bkz., el-Kurtubî, III,278; el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l- Kur'ân I-V*, tah.: Muhammed Sâdik, Beyrût, 1405/1985, II,278-9

⁴⁶⁸ İçtimâî tefsîrler hakkında bkz., Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 311 vd.; *Tefsîr Tarihi*, II,407 vd.

⁴⁶⁹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 311 vd.

⁴⁷⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,2090 vd./2100 vd.. Benzer tefsîr için bkz., er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XVI,20 vd.; et-Tabâtabâî, Muhammed Huseyn el-Mizân *fi Tefsîri'l- Kur'ân I-XX*, Tahran, 1393/1973, 3. Baskı, IX,238; Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l- Kur'ân I-VI*, Kâhire, 1401/1981, 10 Baskı, III,1618-9; es-Sâbûnî, *Safvetu't- Tefâsîr I-III*, Beyrût, 1400/1980, I,530

⁴⁷¹ Bakara, 2/179

⁴⁷² Mevlânâ, *Mesnevî*, V,2110'un başlığı/2117'nin başlığı. Krş.: el-Kurtubî, II,172; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, V,48 vd.; Kutup, I,164 vd.; es-Sâbûnî, *Safvetu't- Tefâsîr*, I,120 vd.

Çünkü Allah tarafından gözü açılmış olanlar, o katilin takdîr-i ilâhînin icra vasıtası olduğunu bilirler.

Git Allah'tan kork da kötülerini ayıplamaya kalkışma. Hakk'ın hükmü tuzağı önünde kendi aczini bil.⁴⁷³

Aynı konu ile ilgili olarak altıncı ciltte ise şöyle der:

"Halîfe, bekçiyi tehdit etmiş, demiş ki, "hırsızlar için niçin merhamet edesin? (Niçin elini kesmeysin?)

Şüphesiz hırsızlara, aşağılık kimselere merhamet etmek, zayıflara zulmetmek olur.

Bir kaç kişi zahmet çekecek diye, cezadan çekinme. Onların değil halkın sıkıntısını gör.

Akrebin soktuğu parmağı kesmeye cevaz vardır. Çünkü o, bütün vücûdu helâk eder.⁴⁷⁴

Bu beyitler, dikkatle ve iyice düşünülerek okunursa Mevlânâ'nın İslâm, şeriat, imân ve toplum kuralları hakkındaki düşünceleri açıkça görülecektir. O, bu beyitlerde şu hakikatlerin altını çizer:

1- Bütün kainatı ve insanları yaratan, besleyen Allah, onlara en uygun kanun ve kuralları da yine en iyi kendi bilir.

2- Toplumdaki huzursuzluk, anarşi, terör, hırsızlık vb. suçların tedavisi, ancak İslâm'ın, yani Allah'ın kurallarına uymakla mümkün olur.

3- İnsanların koyduğu salt beşerî kanun ve kurallar ne dünyada, ne de ahirette onları mutlu edemez.

4- Yüce Allah'ın koyduğu yasak ve cezalar bazılarınca (zâhiren) anormal gözükseler de, hakikatte insanlık için en uygun olanlardır.

5- Allah'ın emriyle verilen cezalar toplumda huzursuzluklar meydana getirmez. Başka bir ifadeyle şeriatin kestiği parmak acımaz.

6- Toplumdaki suçlulara hakir bakmak, onlara düşman olmak, fertler arasında düşmanlık doğurur ve o toplumu yıkar. Dolayısıyla onlara şefkat duymalı; kendini beğenmeden, onları küçümsemekten ilahî cezalar tatbik edilmelidir.

Toplumda çok önemli yeri olan "istişâre etmek" hususunda da, "Onlar ki, Rableri için daveti kabul etmekte ve namazı kılmaktadırlar. (Onların) işleri aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah yolunda) harcarlar." (Şuarâ, 42/38) âyetinin istişâre kısmının tefsiriyle ilgili olarak da şunları söyler:

"Salih kişilerle meşveret etmek gerektir. Meşveret, Hazreti Peygamberin sünnetidir.

Meşveretle yanılmak daha az olduğu için "Onların işi, aralarında meşveret iledir." denilmiştir.

Bu aydın akıllılar, kandiller gibidir. Elbette yirmi tanesi, bir tanesinden daha aydınlık verir.

Belki bir kandil, o kandillerin arasına gök nurundan yanmış olarak düşüverir.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3886vd./3991 vd.. Ayetlerin tefsiri ile ilgili olarak bkz., el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, I,285; el-Âlûsî, II,51 vd.

⁴⁷⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,4265 vd./4293 vd.. Mesnevî'nin yine Mevlânâ tarafından yapılmış bir haşiye ve açıklaması mahiyetinde olan Fihî Mâ Fih'de ise, bu âyetle ilgili şu açıklamaları buluyoruz.: "Hakk Teâlâ hazretleri, "kısasta sizin için hayat vardır." buyurur. Kısas şüphesiz şer ve bünyân-i ilâhî-i hedmdir. Velâkin bu bir şerr-i cüzîdir. Halkı katilden siyânet ise, hayr-ı küllîdir ve hayr-ı küllî iradesiyle, şerr-i cüzî'yi murâd eylemek kabîh olmaz. Şerr-i küllîye razı olarak, şerr-i cüzînin iradesini terk etmek kabîhdır. Bunun nazîri budur ki, vâlide şerr-i cüzîye nazar ettiği için veledin zecrini murâd etmez. Peder ise şerr-i küllîye nazaran onun zecrine razı olur. Âkile, yani yenirce illetine mübtelâ olan kimsenin cüz-i ma'fûlunun kesilmesi de buna benzer. Allah Teâlâ Aftûv ve Gafûr ve Şedîdu'l- ikâbdır." (Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, s. 163) Yine bu konuyla ilgili olmakla beraber, cihad hakkında ise: "Allah'a karşı su-i zanda bulunanların başını kesmezsem hatanın ta kendisi olur." diyerek, (Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3043/3140) Fetih (48) sûresinin 6. âyetini tefsir etmiştir.

⁴⁷⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,2613 vd./2636 vd.

Böylece, toplum fertleri arasındaki meşveretin önemini açıklamış olur. Başka bir yerde ise: "Onlar işlerini meşveret ederek yaparlar" âyetini oku. Dosta dost ol. Of deyip nazlanma.

Zira yolda (hayatta) dost, arka ve sığınaktır. İyice düşünürsen yol, sadece dost demektir.

Dostlarla buluşunca sus, ortaya çıkma, kendini o halkada yüzük taşı etmeye kalkışma.

Cuma namazını kılanlara dikkat et. Hepsi toplanmış, tek bir düşüncede ve susmuşlardır.⁴⁷⁶ diyerek istişare etmenin ve insanlarla dost olmanın önemini vurgular. Toplum olmanın, dost olmak demek olduğunu belirtir ve istişarede kendi görüşünden ayrılmayıp, "illa da benim dediğim olacak" demenin kötülüğünden bahseder.

Yine hem bu konuyla, hem de, "...(Dünyaya müteallık işlerde) onlarla müşâverede bulun.." (Ali İmran, 3/159) âyetinin tefsîriyle ilgili olarak da:

"Peygamberin rey'i gibi hiç bir kimse de rey olmamakla beraber, Resûl-i Ekrem (sas) onlarla (ashâb ile) müşâvere etme emri varid olmuştur."⁴⁷⁷ diyerek, ne kadar alim olursa olsun, istişare etmenin önemini ve bu hususta Resûlullah'ın bize örnek olması gerektiğini söylemektedir.⁴⁷⁸

Bir toplumdaki fertlerin, hatta farklı toplumların, birbirleriyle saygı ve uyum içinde dost olarak yaşamaları, tevazu sahibi olup birbirleriyle kenetlenmelerine ve birbirlerine karşı kibirlenmemelerine bağlıdır. Mevlânâ bu hususu, "De ki: Ey ehl-i kitap (Hıristiyan ve Yahudiler) gelin sizinle bizim aramızda ortak bir kelimeye; şöyle ki; Allah'tan başka bir ma'bud tanımayalım, ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da bazımız bazımızı Rab edinmesin." "Eğer buna karşı yüz çevirirlerse o vakit şöyle deyin: "Şahid olun ki biz hakikaten müslümanlarız." (Ali İmran, 3/64) âyetinde ki "te'âlev = geliniz" emrinden çıkarmış ve şöyle demiştir:

"Bilmiş ol ki, Cenâb-ı Hakk'ın "Yâ Muhammed, "geliniz = te'âlev"⁴⁷⁹ de." diye buyurması, bizim için kibirli olmamaya ve birbirimizle ülfet etmeye örnek olsun diyedir."⁴⁸⁰

Nitekim tefsîrlerde de bu inceliğe dikkat çekilir.⁴⁸¹

Sebe sûresinin 15-17. âyetleri olan "Andolsun ki Sebeliler için meskenlerinde bir ibret vardı. Sağdan ve soldan iki bahçe ile çevrilmişti. Rabbinizin rızından yiyin de O'na şükredin diye. Ne güzel bir belde ve bağışlayıcı Rabb. Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arîm selini gönderdik ve güzelim iki taraflı bahçelerini, acı yemişli ılgınlık ve biraz da sidr ağacı bulunan iki harap bahçeye çevirdik. Bunu onların nankörlüklerinin cezası olarak yaptık. Ve biz nankör olanlardan başkalarını cezalandırır mıyız?" âyetlerinin tefsîrinde bir toplumun, kendilerine verilen nimetlere karşı şükretmeyip, nankörlük ettiklerinde Sebeliler gibi nimetlerinin ellerinden çıkacağını, cezalandırılacaklarını ve bu cezanın kendilerinden sonra gelen çocuklarına da tesir edeceğini belirtir ve köpeğin bile kendisine nimet verene bekçilik yaptığını belirterek, toplumda şükür ve vefanın faziletini anlatır.⁴⁸²

Mevlânâ'nın yedi asır önce tespit ettiği bu hakikatlere günümüz müfessirlerinden, Seyyid Kutup da temas etmektedir. O, bu âyetlerin tefsîrinde önce Sebe ve Sebeliler hakkında bilgi

⁴⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,1593 vd./1612 vd.

⁴⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3025/3123

⁴⁷⁸ Krş.: er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXVII,152; el-Âlûsî, XXV,46; Kutup, V,3165 vd.; es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefsîr*, III,132 vd.

⁴⁷⁹ "Uluvv = yükselmek" fiilinden türemiş ve sadece emir içim kullanılan bu "te'âlev" kalıbı, aslında "yüksek mevkiye bulunanın alçakta olana "gel" diye seslenmesi" için kullanılmışken, sonradan mutlak olarak "gel" anlamında kullanılmıştır. el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Rafî'i, *el-Misbâhu'l- Munîr I-II*, Kâhire, 1315-6/1897-8, II,35; Fîrûzâbâdî, IV,365-6; Asım Efendi, IV,1090

⁴⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,2700/2794

⁴⁸¹ Bkz., el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, II,46; el-Âlûsî, III,193

⁴⁸² Mevlânâ, *Mesnevî*, III,281 vd./285 vd.

verdikten sonra, onların sahip oldukları verimli arazi, iklim ve diğer nimetlere karşılık Allah'a şükür ve hamededeceklerine, nankörlük ve küstahlık ettiklerini, bu yüzden de nimetlerinin ellerinden çıktığını, her şeyin tersine çevrildiğini, bunun da sadece onların kendilerine verilen nimetlere nankörlükleri yüzünden başlarına geldiğini, hatta bu zararın sadece kendi toplumlarıyla sınırlı kalmayıp, günümüze kadar orada yaşayan bütün toplumlara da zarar verdiğini belirtir. Bu kıssada, sabırlı ve şükredici toplumlara ibret olacak hikmetlerden bahseder. Şükürsüzlüğün, cemiyetteki zararlarına dikkat çeker.⁴⁸³

Ayrı bir yerde de, "Ve düşünün ki Rabbiniz şöyle ilan buyurdu: Andolsun ki şükrederseniz elbette size daha fazla veririm. Ve eğer nankörlük ederseniz haberiniz olsun ki azabım çok şiddetlidir." (İbrahim, 14/7) âyetinin tefsiriyle ilgili olarak edebî ve sosyal açıklamalar yapar sonunda şöyle der:

"Nimete şükretmek, ni'metten daha hoştur. Şükürü seven kimse şükürü bırakır da nasıl nimet tarafına gider?"

Şükretmek, nimetin canı mesabesindedir. Nimet ise ceset gibidir. Çünkü nimet seni dostun nezdine kadar götürür.

Ni'met, gaflet; şükür uyanıklık getirir. Allah'ın nimetini şükür tuzağıyla avla.

Ni'mete şükretmek, seni doyurur ve tok gözlü eder de, fakirlere yüzlerce nimet verirsin.

Allah'ın tââmından ve yemişinden doyuncaya kadar yersin; senden oburluk, şunun bunun kapısını çalıp ihtiyacını arz etmek zilleti zâil olur.⁴⁸⁴

Fîhi Mâ Fîh'de de bu âyetin tefsiriyle ilgili şu cümleleri bulmaktayız:

"Şükür, nimetleri avlayıp bağlamaktır. Sada-yı şükürü işittiğin vakit, tezyîd-i ihsana âmâde olursun..

Şükür, nimet memesini emmektir. Meme ne kadar süt ile memlû (dolu) olursa olsun, memenin başına kadar gelmez (dışarı çıkmaz); yani onu emmek lazımdır.⁴⁸⁵

Göklerin, yerin ve aralarındakilerin altı günde yaratıldığından bahseden değişik sürelerdeki yedi âyetin⁴⁸⁶ tefsiriyle ilgili olarak da:

"Bu arz ve semalar, Cenâb-ı Hak'tan teenni ile altı günde vücûda geldi.

Yoksa O, yüzlerce arz ve semayı bir anda vücûda getirmeye kadirdi. Bir şey için "Kün" yani "ol" demekle o şey derhal mevcut olur.

O yüce Allah, insanı, yavaş yavaş tam kırk senede kemal sahibi eder.

Yoksa Allah, bir nefeste, elli kişiyi yoktan var etmeye kadirdir.

Hız. İsa bir dua ile ölüyü gecikmezsizin diriltmeye muktedir.

İsa'yı yaradan Allah, insanları bir anda yaratmaya kadîr mi değil? İsa'ya nazaran kudreti kat kat üstün mü değil?

Hakkın bu teennisi, dilediğin bir şeyi yavaş, fakat devamlı ve sağlam bir şekilde yapmayı sana öğretmek içindir." diyerek bize devamlı ve sağlam iş yapmamızın gereğini anlatmış olur.

Mesnevî'de toplumla ilgili âyetlerin tefsirleri elbette ki bunlardan ibaret değildir. Hatta, bir sûfi ferd ve toplum kitabı sayılabilecek Mesnevî'nin hemen her yerinde, ferd ve toplum söz konusu edilmiş bunların ıslahına dair bilgiler verilmiştir.

3.3.2.6. Teşbîhî ve Temsîlî Anlatım (Antropomorfizm) Yönünden

Mevlânâ'nın dirâyet tefsirinin en bariz özelliklerinden biri, âyetlerdeki hususları başka hususlara benzeterek, yani âyetin konusunu başka bir konuya tatbik ederek açıklamasıdır. Bir

⁴⁸³ Kutub, V,2900 vd.

⁴⁸⁴ Mevlânâ, Mesnevî, III,2895 vd./2911 vd.

⁴⁸⁵ Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh, s. 164-5

⁴⁸⁶ Bkz, Arâf, 7/54; Yunus, 10/3; Hud, 11/7; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Kâf, 50/38; Hadid, 57/4. âyetler.

nevi antropomorfizm demek olan bu kısım ile ilgili sayılabilecek bazı örnekler, tezimizin değişik kısımlarında geçtiyse de, burada daha bariz bir şekilde bunu ele alan tefsirlerinden örnekler sunmak istiyoruz. Bunlar:

1. Kur'an'da bir çok sûrenin bir çok âyetinde, nice hikmetler ve faydalar için bahsedilen Hz. Mûsâ (as) ve Firavun kıssasını,⁴⁸⁷ Mevlânâ bu yönden yorumlayarak iman ve nefsin durumuna uyarlamakta, bu hikmetlerden belki de en önemlisine dikkatlerimizi çekmektedir:

"Mûsâ, Firavun'un sarayında emniyet ve afiyetle yaşıyordu. O, (Firavun) ise hariçte haksız yere ma'sum çocukları öldürtüyordu.

Bu hal, bir nefis sahibine benzer ki, cesedini beslediği ve nefsin kuvvetlendirdiği halde, hariçteki bir kimsenin bana düşmanlığı var diye vehme kapılır ve,

Bu adam benim düşmanımdır, bana hased etmektedir der. Halbuki ona hased eden ve düşmanı bulunan kendi cesedi yani nefsidir.

Nefis sahibi olan kimse Mûsâ gibidir. Ten ise onun Firavun'udur. Nefis sahibi kimse kendi içindeki nefsi bırakır da düşman nerede? diye dışarıda aranır.

O nefis sahibi olan kimsenin asıl düşmanı, kendi vücûdu içinde naz ve nimetlerle basıldığı halde, dışarıdakilere kin ve düşmanlık gösterir, hiddet ve şiddetle elimi ısırır."⁴⁸⁸

Bu beyitlerle Mevlânâ, ilk önce insanı Firavun'a, nefsi de Hz Mûsâ'ya benzeterek; en büyük düşmanımızı kendi içimizde beslediğimiz hakikatini vurgulamaktadır. Nasıl Firavun kendisinin en büyük düşmanı Hz. Mûsâ'yı kendi sarayında naz ve nimetler içinde beslediyse; bizler de en büyük düşmanımız olan nefsimizi kendi vücûd sarayımız içinde en güzel bir biçimde beslemekteyiz.⁴⁸⁹ Daha sonra ise insanı Mûsâ'ya, bedeni (nefsi) de Firavun'a benzeterek konuyu sürdürür.⁴⁹⁰

Görüldüğü gibi Kur'an'da çokça geçen Mûsâ-Firavun'un şahıslarının hakiki varlıkları ve kıssaları kesinlikle kabul edilmekle beraber, aynı zamanda onların rûh ve bedeni de temsil ettiklerinden bahsedilmiş olunuyor.⁴⁹¹

Ayrı bir yerde ise Hz. Mûsâ'nın esasını bedenlerimize benzetmekte, nasıl asâ yere atılınca mucize gösteriyorsa bedenlerimiz de yere atılınca, yani defnedilince rûhlarımızın asıl hüviyetlerine kavuşacağını ve büyük değişiklikler olacağını açıklar:

"Bu beden ağacı, Mûsâ'nın asâsı gibidir. Mûsâ'ya, "onu elinden at" diye emir gelmiştir."⁴⁹²

Ayrıca bu beytin öncesinde ise doğru olmamız istenmekte, eğrilik bedenlerimize, bedenlerimiz de asa'ya benzetilmekte asâyı, yani eğriligi bırak diye bir te'vîl ve antropomorfizme gidilmektedir.⁴⁹³

2. Yunus (as)un balık tarafından yutulmasından bahseden: "Şüphesiz Yunus da gönderilen peygamberlerdendi. Hani bir vakit dolu gemiye kaçıp sığınmıştı. Kur'a çekti de mağluplardan oldu. O, kınanmış bir halde iken balık onu yuttu. Eğer çok tesbih edenlerden olmasaydı, muhakkak dirilme gününe kadar balığın karnında kalırdı. Hemen onu sahile

⁴⁸⁷ Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde bu kıssalardan bahsedilmektedir. Mesela, Arâf, Enfâl, Yunus, İsrâ, Tâhâ, Şuarâ, Kasas, Gâfir, vb. sûrelerinde bir çok âyet Hz. Mûsâ ile Firavun arasında geçen hadiseleri anlatır.

⁴⁸⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, II,771 vd./778 vd.

⁴⁸⁹ İlgili âyetler ve işâri yorumları için bkz., el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, III,209 vd.; el-Âlûsî, I,256 vd., IX,54 vd.

⁴⁹⁰ Aynı konu için bkz., Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV,354

⁴⁹¹ Yine Mevlânâ'nın, "Allah buyurdu: "Artık orası onlara kırk yıl haram kılındı. Yeryüzünde sersem sersem dönüp duracaklar. Artık o fasıklar kavmine acıma." (Maide, 5/26) âyetine işâretle yaptığı bir benzetme için bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, II,2485 vd./2507 vd.

⁴⁹² Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,3577/3599

⁴⁹³ Asânın yere atılmasını emreden âyetler ise Arâf, 7/117; Tâhâ, 20/19-69; Neml, 27/10; Kasas, 28/31 âyetleridir. Mesela Tâhâ 69 âyetinde: "Ve elindekini bırakiver. O, onların yaptıklarını yolar yutar. Çünkü onların yaptıkları sadece bir sihirbaz hilesidir. Sihirbaz ise her nerede olsa felah bulamaz." buyurulmaktadır. Ayet hakkında bkz., er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXII,73-4; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, V,402 vd.; el-Âlûsî, XVI,228-9

attık. O hasta idi. Ve üzerine geniş yapraklı bir bitki bitirdik." (Saffât, 37/139-146) âyetlerin tefsiri kısmında, "Yunus aleyhisselamın balıktan kurtuluşunun sebebi ve rûhun nefisten halâsı." başlığı altında şöyle demektedir:

"Senin Yunus gibi olan rûhun balık karnı gibi bulunan nefsinde pişti. Allah'ı tesbih etmekten başka onun kurtuluş çaresi yoktur."

Eğer Yunûs (as) balığın karnında tesbih etmemiş olsaydı, halkın ba's olunacağı kıyamete kadar orada mahbûs kalırdı.

Hız. Yunûs, ettiği tesbihin bereketiyle, balığın karnından kurtuldu. Tesbih nedir? "Elestü birabbiküm" gününün alametidir.

Eğer rûhun, o tesbihi unuttuysa, şu balıkların tesbihini dinle.

Basiret gözüyle Allah'ı kim gördüyse o, ehlullullahdır. O denizi müşâhede etmiş olan da o denizin balığıdır.

Bu alem deniz, cesed balık, rûh ise sahib-i hakikatin nurundan mahcûb olmuş Yunus gibidir.

Eğer o rûh, cesed balığı içinde tesbih ederse o ceseden kurtulur, yoksa hazmedilip görünmez (yok) olur. (...)⁴⁹⁴

Böylece rûhu Yunus (as)'a, cesedi balığa, dünyayı da denize benzeterek, Yunus'un balığın karnında pişip olgunlaşip sabr ve "Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü mine'z- zâlimîn" tesbihiyle kurtulması gibi, rûhun da cesed içinde ancak, sabr ve tesbihle kurtulacağını ve bu tesbihin de "elestü bi rabbiküm" gününü hatırlamak ve o zaman verdiği sözü tutmak olduğunu açıklamaktadır.⁴⁹⁵

3. Nuh (as) ve onun gemisi hakkında ise, Mevlânâ, Nuh'a inanan müminler, onun gemisine binmekle Tufandan nasıl kurtuldularsa,⁴⁹⁶ günümüzde de, Nuh ve gemisi mesabesinde olan velilerin irşadlarıyla kurtulacaklarını belirtir ve şöyle der:

"Filozofdan mı söz etsem yahut Cenâb-ı Hakk'ın gemilerinden, deryalarından mı bahsetsem?

Gemilerinden bahsedeyim, gönül (rûh) onlardan hoşlanır. Kül'den söyleyeyim, zira cüz'ü kül'de bil.

Her veli, gönül Nuh'u ve gemisidir. Halka düşüp kalkmayı da tufan olarak bil.

Arslandan, ejderhadan o kadar korkma. Asıl akrabandan, tanıdıklarından sakın!

Onlar seninleyken, vaktini boşa harcarlar. Sen yokken de dedikodunu yapıp dururlar!

Her birinin hayali, susamış eşek gibi beden kabından fikir suyunu içer.

Onların hayali, senin hayat denizinden elde ettiğin çiği emer, bitirir."⁴⁹⁷

Nitekim ilgili âyetlerin işârî tefsîrlerinde, Nuh'un gemisinin, salih amelleri emreden şariat olduğu vb. işârî teşbihler yapılarak, benzer açıklamalar getirilmiştir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Mevlânâ, Mesnevî, II,3136 vd./3165 vd.. Kanaatimizce Said Nursi bu âyetle ilgili yaptığı benzer tefsiri buradan almıştır Krş.: Said Nursi, Lem'alar, s. 8-9

⁴⁹⁵ Ayrıca bkz., Mevlânâ, Mesnevî, VI,2307 vd./2327 vd.

⁴⁹⁶ Bu durumdan bahseden âyetler bir kaç yerde geçmekteyse de en geniş bilgi Hud, 11/36-49 âyetlerinde mevcuttur.

⁴⁹⁷ Mevlânâ, Mesnevî, VI,2225 vd./2246 vd. Bu beyitlerin devamında ise, "Dallardan suyun çekilmesinin nişanı onların, kuruyup bükülmesidir. / Taze uzuv, yaş dal gibidir. Ne tarafa çekersen itaat eder. / İster ondan sepet, ister çember yapabilirsin. / Fakat dal kuruyup kökünden su alamaz olunca istediğin işi yapmaya kolaylık göstermez. / "Onlar namaza üşenerek kalkarlar." âyetini (Bkz. Nîsâ, 4/142; Tevbe, 9/54) oku. Dalın ve kökün başlangıcını ve sonunu anla." diyerek evliyanın sohbetine karşılık, gereksiz sohbetlerin zararını v.b.nin belirtilerini açıklar.

⁴⁹⁸ Bkz., el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, IV,123-4; el-Âlûsî, XII,78

4. "Otlığı çıkararak O'dur." (A'lâ, 87/4) âyetindeki otlığı, yani mer'ayı manevi duygular mer'asına benzetmesi:

Bu âyetteki "mer'a" kelimesi tefsîrlerde genelde, "ot ve hayvanların yiyecekleri diğer bitkiler" olarak belirtilmesine rağmen,⁴⁹⁹ Mevlânâ bu hususta da şöyle der:

"Hislerden birinin seyr ü sülûk esnasında bağı çözülür ve maneviyata vakıf olursa, diğer hisler de değişir.

Hislerden biri gayr-i mahsûsatı görececek olursa bütün hislere gayb alemi açılır.

Sürüden bir koyun sıçrayıp dereyi atlarsa, diğer koyunlar da o tarafa sıçrar geçer.

Sen de koyun gibi hislerini sür de "ahrece'l- mer'â" çayırında otlat.

Ta ki hislerin o manevi merada sümbül, fesleğen otlasın ve hakikat gülzarına yol bulsun.

Senin her hissin, hislerin peygamberi olsun da bütün hisleri cennete çeksin."⁵⁰⁰

Böylece maddî anlamdaki merayı, manevî mera ile açıklayıp bir karşılaştırma yapmıştır.

5. Mevlânâ, Salih (as) ve devesinden bahseden âyetleri⁵⁰¹ rivâyet, dirâyet ve işârî tefsîr yöntemleriyle genişçe tefsîr ettikten sonra, Salih'in, rûhu; devenin ise, bedeni temsil ettiğini, Salih (as)'ın kavminin nasıl Salih'e değil de deveye zarar verdiyseler, dünyada da hiç kimsenin, peygamberler, veliler ve müminlerin rûhlarına zarar veremeyeceklerini, zararın sadece cesedlere taalluk edeceğini şöyle belirtir. Bu kısım şöyle geçer:

"Salih Peygamberin devesinin sinirlerini o akılsız ve cahil kavim kesti.

Su için deveye düşman olunca yoksulluk deryasına daldılar.

Allah'ın devesinin işi güzelken (ırmaktan ve buluttan yağanı içerken) onlar Hakk'ın suyunu Hak'tan esirgediler.

Salih'in devesi iyilerin cismi gibidir. Kötülerin helakine sebep olur.

"Tanrı devesine dokunmayın, su içmesine mani olmayan"⁵⁰² emrini dinlemeyen o kötü düşünceli ümmetin azabını gör.

Tanrı kahrının memuru, devenin kan bahası olarak bütün halkı (istedi).

Ruh, Salih'e, ten de deveye benzer. Ruh vuslatta, ten ise yoksulluğun, ihtiyacın esiridir.

Salih'in rûhu (temiz rûh) afetlerden kurtulmuştur. Yaralanan devedir, Salih sanma.

Salih'in rûhu cefadan korundu. Hakk'ın nurunun sönmeye mümkün değildir.

Allah, topraktan olan cisme can bağışladı ki, incitmeyle imtihan olsunlar.

Kişinin eziyeti yine kendisinedir. Bu küpün suyu ırmağın suyu ile birleşmiştir.

Düşkünlere sığınmak olsun diye, Tanrı gönül sahibine yardım etmiştir.

Onların gönüllerine kimse hakim olamaz. Zira zarar sedefedir. İnci korunmuştur.

Bir velinin cisim devesine kul ol da, Tanrı'ya Salih'in rûhu (temiz bir rûh) ile vasil ol."⁵⁰³

Tefsîrlere baktığımızda ise, Salih (as) ve devesinden bahseden âyetlerin izahında yine böyle bir benzetmeye rastlayamamaktayız.⁵⁰⁴

6. Hz. Mûsâ'nın sihirbazlarla müsabakasından bahseden A'raf, 7/110 vd., Tâhâ, 20/58 vd., Şuara, 26/36 vd. âyetlerin tefsîri esnasında şu rivâyeti nakleder: Firavun'un sihirbazları Hz. Mûsâ

⁴⁹⁹ Bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, XII,543-4; el-Mâverdi, VI,252; İbnu'l- Cevzi, Zâdu'l- Mesîr, VIII,228-9; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXXI,127; el-Âlûsî, XXX,104

⁵⁰⁰ Mevlânâ, Mesnevî, II,3241 başlık vd./3270 başlık vd.

⁵⁰¹ Bkz., A'raf, 7/73 vd.; Hûd, 11/61 vd.; Şu'arâ, 26/141 vd.; Kamer, 54/23 vd.; Şems, 91/11 vd.

⁵⁰² Hûd, 11/64; Şu'arâ, 26/156; Şems, 91/13

⁵⁰³ Mevlânâ, Mesnevî, III,2514 vd./2609 vd.

⁵⁰⁴ Bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, XII,606-8; İbn Kesîr, Tefsîr, IV,552-3; el-Mâverdi, VI,285; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,259-60; İbnu'l- Cevzi, Zâdu'l- Mesîr, VIII,259-60; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXXI,177-8; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, X,446-7; el-Âlûsî, XXX,145-6

ile müsabaka için, daveti üzerine, iki sihirbaz kardeş, Hz. Mûsâ ile müsabaka için Mısır'a gitmek isterler. Önce, ölmüş sihirbaz babalarının mezarına gidip ondan medet umarlar. O esnada uyuyan kardeşlerin rüyasına giren babaları onlara, "Mûsâ'nın uyurken asasını çalmalarını" söyler. "Eğer bunu başarırırsanız, o sihirbazdır, yenebilirsiniz. Yok eğer çalamazsanız, O Allah'ın işidir, yarıştan vazgeçin, ona inanın." diyerek oğullarına yol gösterir. Bunun üzerine Mısır'a gelen iki kardeş, Hz. Mûsâ uyurken asasını almak isterler, asa hemen büyük bir yılan olarak, onları kovar.⁵⁰⁵

Mevlânâ, bu kıssayı anlatarak, bu hadîseyi şu âyetlere temsilî bir işârî tefsîr olarak uygular:

a. Kur'ân-ı Kerîm'in Allah tarafından tahrif ve tağyirden muhafaza edileceğinden bahseden, "Şüphesiz ki, o Kur'ân'ı biz indirdik. Ve onu biz elbette muhafaza edeceğiz." (Hicr, 15/9) âyeti.⁵⁰⁶

b. Hz. Peygamber'in düşmanları tarafından çok sıkıştırıldığı bir zamanda nâzil olan,⁵⁰⁷ "Ey resûl, sana Rabbinden her indirilene tebliğ et. Etmezsen Allah'ın verdiği elçilik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki, Allah, kafir kavmi hidâyete erdirmeyecektir." (Maide, 5/67) âyeti. Yukarıda geçen hikâyede olduğu gibi, Allah onun tebliğ ettiği İslâm dinini ebedi kılmış, düşmanlarından korumuştur.

c. Bir çok peygambere, sıdk onların en bariz sıfatı iken "sihirbaz", "yalancı" diye iftira edildiği gibi, peygamberimiz (sas)'e de sihirbaz, yalancı demişlerdi. Bu durumdan bahseden, "İçlerinden kendilerine uyandırıcı bir peygamber geldiğinde şaşılar da; kafirler dediler ki: "Bu bir sihirbaz, bir yalancıdır." (Sa'd, 38/4) âyeti. İşte Mevlânâ bütün bunları gelecek başlık altında şöyle açıklar:

"Yüce Kur'ân'ın Mûsâ'nın asâsına, Resûl-i Ekrem'in vefatının Mûsâ'nın uykusuna, hâşâ Kur'ân'ı değiştirmek isteyenlerin Mûsâ (as) uyurken o iki sihirbaz çocukların asâyâ kasdetmelerine benzemesi:

Cenâb-ı Hak, Mustafa'ya (sas) vaitlerde bulunup buyurdu ki, "Sen göçünce Kur'ân'ın dostu, koruyucusu benim.

Kitabı, mucizeni ben yücelttim. Kur'ân'dan bir şey çıkarılması veya ilavesi imkansızdır.

İki alemde de senin koruyucun benim. Sözlerin kınayıcılardan emindir.

Kur'ân'ı değiştirmeye kimsenin gücü yetmez. Sana benim fazlım, lütfum kafi bir koruyucudur.

(...)

Tâ kıyamete kadar senin dinini baki kıldım. Ey Fahr-i Enâm! O, bir daha ortadan kalkmaz.

Sen benim hak Resûlümsün, sihir nedir ki? Mûsâ'nın doğruluğu da senden zâhir olur.

Kur'ân sende asa gibidir, küfrü ejderha gibi yok et.

Gerçi mezarında uyur görünüyorsan da mucizelerin asâ gibidir.

Hiç kimse o asayı ele geçiremez, ey nefesi mucizeli ulu, rahat uyu.

Bedenin uyursa da nurun, göklere çıkıp şevket ve heybetini yaymada.

Filozof, bir tedbir almaya kalksa nurunun yayından çıkan ok, ona mani olur.

Cenâb-ı Hak, bu vaitten de fazlasını gerçekleştirdi. O zâhiren uyuyor bahtı ve ikbali uyumuyordu.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, I,1156 başlık vd. - I,1162 başlık vd.

⁵⁰⁶ Bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak Ömer Rıza Doğrul özetle şu bilgiyi vermektedir: "Kur'ân-ı Kerîm'in mütercimi Dr. Morice şöyle demektedir: Bugün ellerde tedâvül eden Kur'ân Hz. Muhammed'e vahyolunan kitabın aynıdır." Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir?* İstanbul, 1345/1927, s. 99

⁵⁰⁷ Bkz., Vâhidî, s. 170; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV,646-8; İbn Kesir, *Tefsîr*, II,80-2; el-Mâverdî, II,53-4; el-Kurtubî, IV,157-8; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXII,41-2

⁵⁰⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,1196 başlık vd./1202 başlık vd.

Elbetteki, Mesnevî'de böyle temsîlî izahlar bunlarla sınırlı değildir. Hatta Mesnevî'nin birçok kısmı, hikayeleri ile birlikte hep bu tarz açıklama ve imalarla doludur, ancak uzatmamak için, bu misâlleri vermekle yetiniyoruz.

3.3.2.7. Mevlânâ'nın Dirâyet Tefsîrlerinden Seçmeler

Buraya kadar Mevlânâ'nın dirâyet tefsîrinin değişik alanlarıyla ilgili tefsîrlerinden örnekler ve meşhur tefsîrlerle kısmen mukayesesini vermeye çalıştık. Onun dirâyet tefsîrinden bazı genel tefsîr numuneleri ise şöyledir:

1. "Biz, gökleri, yeri ve aralarındakileri hak ile ve belli bir ecele göre yarattık. İnkâr edenler, uyarıldıkları şeyden yüz çeviricidirler." (Ahkaf, 46/3), "(Biz) gök, yer ve onların aralarındakini boş yere yaratmadık" (Sâd, 38/27), "Sizi boş yere yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi zannediyorsunuz?" (Mü'minûn, 23/115), "İnsan, başı boş bırakılacağını mi zannediyor?" (Kıyâme, 75/36) âyetlerinin tefsîri:

"Hiç bir nakkaş, yaptığı nakışı menfaat ümidi olmaksızın, yalnız nakış yapmış olmak için yapar mı?

Belki misâfirlerin ve büyüklerin seyretmeleri ve bu vesileyle neşelenmeleri için yapar,

Çocukları sevindirmek ve gitmiş dostları, kalan dostlara hatırlatmak için o nakışı yapar.

Hiç bir testici yoktur ki, içine su konmasını düşünmeden, testisini, sırf testi yapmak için yapsın.

Bir kâseci, kâseyi ancak kâse olsun diye yapar mı? Hayır içinde yemek yenilmek için yapar.

Bir hattat, hattın kendisi için san'atla yazı yazar mı? Hayır okunmak için yazar.

Görünen sûret, ğayb alemindeki sûrete delâlet eder, o da başka bir ğayb sûretinden vucût bulmuştur. (...) ⁵⁰⁹

Yukarıda geçen beyitlerde Mevlânâ, hiç bir eserin sebepsiz ve gayesiz meydana getirilmeyeceğini, dolayısıyla bu muazzam, uçsuz bucaksız kainatın, yerin ve göklerin boş yere yaratılmasının mümkün olamayacağını söylüyor. Binaenaleyh alemde hiç bir mahluk, abes olarak vucût bulmamıştır. Mutlaka bir faydası vardır, bir hikmet ve bir maslahat içindir. Ayrıca sûretlerden her sûret kendisinden bir evvelkinin zâhiri, evvelkisi de onun ğaybı ve bâtınıdır. Bu şekilde üçüncü, dördüncü ... onuncu ilââhîrihi, her sûret müteselsilen birbirine bağlı ve birbirinin sûret ve manasındırlar. Hülâsa olarak zuhûr mertebelerine baktığımızda her şey kendinden öncekinin mâlûlu, sonrakinin illetidir. Bu Vâcibu'l- Vücûd'da son bulur.

Neticede bu kainatın var olması tesadüfî ve boşuna değildir. Bir arzu ve gayenin sonucudur. O gaye de, Yüce Allah'ın tanınması, bilinmesi, esma ve sıfatlarının tezahür etmesidir. ⁵¹⁰

2. "Hem içinizden hiç kimse yoktur ki, oraya (cehenneme) varacak olmasın. Bu Rabbinin üzerine vacip kıldığı, kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra muttaki olanlara (orada) kurtuluş veririz de; zalimleri yüzüstü bırakırız." (Meryem, 19/71-2) âyetinin tefsîri.

⁵⁰⁹ Mevlânâ, Mesnevî, IV,2881 vd./2903 vd.

⁵¹⁰ Yukarıdaki beyitlerden sonraki beyitlerde de özetle şunları belirtir: Yemek arzusu meni içindir. Meni de nihâyet nesil içindir. Nesil ise, âlemin yaratılışına sebeptir. Çünkü âlem insanla anlamlıdır ve ona hizmet etmektedir. İnsan olmasaydı bu alem rûhsuz bir kalıp olurdu. Halbuki kısa görüşlü insanlar ancak ilk merhaleyi görürler. Yani ancak yemek içmek gibi sadece hayvanî zevkle yetinirler. Yememin ve mûcamaâtın maksadını göremezler. Çünkü onların nazarıları otlar gibi olduğu yerde kalarak ileriye gidemez. Halbuki basiret ehli, derecesine göre hem başlangıcı, hem de sonu görür. Yani cemâdken, nebat olmayı, nebatken hayvan olmayı, hayvanken insan olmayı ve ahireti, cenneti ve cehennemi görür. Böylece başlangıcını ve sonunu idrak eder. Âlemin özü ve illeti olduğunu ve bu dünya, gökler ve aralarındakilerin kendisi, kendisinin de Allah için yaratıldığını anlar da yerin ve göklerin boşuna yaratılmadığını bilir. Mevlânâ, Mesnevî, IV,2894 vd./2915 vd.. Ayrıca bkz., Koner, s. 572-4

Bu âyetin tefsîrlerine baktığımızda, bazı tefsîrlerde az, bazısında çok, ama genelde beş şekilde yorumlandığını ve her yorumun, başka âyet ve hadîslerle de desteklendirildiğini görmekteyiz. Bu beş yorum özetle şöyledir: Ayette herkesin mutlaka cehenneme gireceği haber veriliyor. Bu girişten maksat şunlardır: 1. Mümin kafir herkes kastedilmiştir. Ancak cehennem müminlere, ateşin Hz. İbrahim'e olduğu gibi serin ve selamet olacaktır. Kafirleri ise yakacaktır. 2. Cehenneme giriş, onun üzerinde kurulacak olan "Sırat Köprüsü"nden geçmektir. Müminler amellerine göre geçerken, kafirler geçemeyip, düşeceklerdir. 3. Giriş umumi olmakla beraber müminlerin oraya girişi, teşrif ve yakından tanımak için bir ziyaret girişi olacaktır. 4. Müminlerin oraya girmesi, dünyada iken sıtma veya ateşli bir hastalık geçirmesidir. Nitekim hadîste, "sıtma müminin cehennemdeki nasibidir." buyurulmuştur.⁵¹¹ 5. Herkesten kasıt, kafirlerdir, âyetin sibakı da bunu gösterir. Neticede, cehenneme girmek olan "vurûd", bu şekillerde yorumlanmakla beraber, genelde hitabın umumî olduğu, fakat cehennemın müminlere serin ve selamet olacağı, hatta oraya girdiklerinin farkına bile varamayacakları bildirilmektedir. Nitekim bir rivâyette, "cennet ehli cennete girdiklerinde, "Rabbimiz bize, cehenneme gireceğimizi söylemedi mi?" diyecekler, onlara cevaben de, "girdiniz, fakat onu sönmüş olarak bulduğunuzdan, farkedemediniz." denilecektir." buyurulması da bunu desteklemektedir.⁵¹²

Mevlânâ, hakkında oldukça ihtilaf edilen bu âyetin tefsîrinde, genel kanaatten yana olmakla beraber, onu daha geniş ve daha kapsamlı bir şekilde yorumlamış ve çok güzel bir tefsîr örneği sergilemiştir.

"Müminler mahşerde diyeceklerdir ki, Ey melekler, cehennem herkesin müşterek bir yolu değil miydi?

Mümin de kafir de cehennemden geçecekti. Halbuki biz bu yolda duman ve ateş görmedik.

İşte cennet ve emniyet makamındayız. O korkunç geçit nerede kaldı?

Melek, onlara diyecektir ki, "filan yerden geçtiğiniz vakit gördüğünüz yeşil bahçe yok mu idi?

Cehennem ve o şiddetli siyaset mahalli orası idi. Fakat size bağ, bostan ve ağaç oldu.

Siz bu cehennem tabiatlı nefsi ve onun fitne çıkaran mecûsî ateşini,

Mücâhedeler ettiniz de temizlediniz. Allah rızası için onun ateşini söndürdünüz.

Alev alev yanan şehvet ateşiniz takva yeşilliği ve hidâyet nûru oldu.

Gazab ateşiniz hilim; cehalet zulmetiniz, ilim haline geldi.

Hırs ve tamâ ateşiniz i'tâ ve îsâra, diken gibi olan hasediniz gülzâra dönüştü.

Siz nefsinizdeki bütün bu ateşleri dünyada iken, Allah rızası için söndürdünüz.

Cehennemlik nefsi, bir bağ haline getirdiniz ve oraya vefa tohumunu ektiniz.

(...)

Hak davetçisi olan peygambere icâbet ettiniz ve nefis cehennemine su döküp ateşini söndürdünüz.

Bizim cehennemimiz de sizin hakkınızda yemyeşil ve türlü nimetleri hâvi bir gülşen oldu."⁵¹³

Mevlânâ, bu açıklamalarıyla müminlerin cehenneme uğramalarını, dünyada iken cehennemî bir azabı andıran nefisle mücâhede, kötülükleri yapmama ve iyilikleri sürdürmedeki sabır, nihâyet cahilliği ve küfrü bırakıp, marifet ve iman elde etme ve bu imanın gerektirdiği şekilde yaşama ve yaşarken çekilen zorluklar olarak tefsîr ederek, genel kanatı böylece genişletmiş, hadîsteki, "sıtma ve ateşli hastalıklar"ı mecaz olarak da kabul etmiştir.

⁵¹¹ el-'Aclûnî, I,441

⁵¹² Bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, VIII,364 vd.; el-Kurtubî, XI,91 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, II,520; İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l- Mesîr, V,177 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXI,207 vd.

⁵¹³ Mevlânâ, Mesnevî, II,2555 vd./2579 vd.

3. Ahdin ve aktin yerine getirilmesi emreden, “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin...” (Maide, 5/1) vb. ile Ben-î İsrail’in sözlerinde durmalarının kendilerinden istendiğini bildiren, “Ey İsrail Oğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın ve bana verdiğiniz sözü yerine getiriniz, ki, ben de size olan ahdimi yerine getireyim ve sadece benden korkup sakının.” (Bakara, 2/40) vb. âyetlerin gereği verilen sözlere, bilhassa Allah’ın emirlerine uymamız ve tevbelerimize sadık kalmamız gerektiğini, aksi takdirde "ashâb-ı sebt = cumartesi ehli" olan yahudilerin başlarına gelenlerden bahseden, “Muhakkak içinizden Cumartesi gününe saygı göstermek hususundaki dinin emrini çiğneyip geçenlerin, başlarına gelenleri bilirsiniz. İşte biz onlara, “aşağılık maymunlar olun.” dedik.”⁵¹⁴ (Bakara, 2/65) ve “De ki: “Size bundan daha fenasını haber vereyim mi? Allah’ın lanet ve gazab ettiği ve kendilerinden maymunlar, domuzlar ve tağuta tapanlar yaptığı kimseler, işte onlar Allah katında mevki bakımından daha fena ve doğru yoldan daha sapıktırlar.”” (Maide, 5/60) vb. âyetlerde haber verildiği gibi, maymun ve domuz şekline dönüleceğini, her ne kadar “ümme-i merhume” olan bu ümmet sûretin çarpılmasından emin ise de, buna mukabil gönüllerin çarpılıp kıyamette bedenlere gönüllerin şeklinin verileceğini, ilgili âyetlerin tefsirinde belirterek şöyle der:

"Ahdî ve tevbeyi bozmak kötü bir şeydir. Sonunda lanete uğramaya sebep olur.

Cumartesi ehli (Yahudiler), ahd ve tevbelerini bozduklarından buğza uğrayıp bedenleri çarpıldı.

Hakk ahdini bozmada ısrar ettiklerinden Cenâb-ı Hakk, o kavmi maymun şekline soktu.

Gerçi bu ümmette beden çarpılması yoktur, ama bir bak, ona bedel, gönül çarpılması vardır.

Birinin gönlü, maymun gönlüne dönerse onun bedeni de maymun gibi hor ve zelil olur.

O eşeğin de bir hünerden nasibi olsaydı o, sûreti dolayısıyla hakir olmazdı.

Ashâb-ı Kehf’in köpeğinin manası, sûreti güzeldi. Bu yüzden sûreti, köpekliği ona bir noksanlık vermedi.

Yahudiler, halka bu bedeni noksanlık zâhir olsun diye zâhiri çarpılmaya duçar oldular.

Gizli yoldan yüz binlercesi tevbelerini bozdukları için domuz ve eşek oldular.⁵¹⁵

Bu beyitlerde Mevlânâ şu açıklamaları yapmaktadır.

1. Allah'a karşı, ahdi ve tevbeyi bozmak tekrar isyan edip günah işlemek gadap ve lanete sebep olur.

2. Bu lanet, cumartesi ehli'nde vaki olduğu gibi çarpılmak, şekillerin ve sûretlerin maymun ve domuz şekline dönmesi şeklinde vuku da bulmuştur ve bu durum ahdi ve tevbeyi bozmanın bir cezasıdır.

3. Hz. Muhammed (sas) hürmetine, Yüce Allah'ın bu ümmete merhametinin fazlalığı dolayısıyla, Muhammed ümmetinde sûret ve şekillerde çarpılma ve bozulma olmayacak, buna karşılık gönüller, rûhlar ve manalar çarpılıp kıyamette ise şekiller de bu duruma uyacaktır.

4. Zahirî şeklin güzel olması, iç aleminde yani gönlünde de güzel olacağını gerektirmediği gibi, zâhirin çirkin olması da gönlün ve rûhun da çirkin olmasını gerektirmez. Nitekim köpek şeklinde olmasına rağmen Eshab-ı Kehf'e arkadaş olan köpek manen üstündür. Yine, nice insan şeklinde olan insanlar vardır ki, onlar da rûhen ve manen domuz, ayı, maymun ve eşektirler.

5. Yahudiler, bu duruma iyice örnek olsunlar diye, zâhiren de çarpılıp hayvan şekline döndürülmüşlerdir.

⁵¹⁴ Bu vb. âyetlerden anlıyoruz ki, müslümanlar için Cuma günü nasıl mübarek ve özellikle ibadetle geçirilmesi gereken bir gün ise, Cumartesi de yahudiler için öyle bir gündür. Onlar, dinen kutsal olan bu dinlerine gereken saygıyı göstermedikleri için ilahî bir ceza olarak maymun ve domuz şekline sokulmuşlardı.

⁵¹⁵ Mevlânâ, Mesnevî, V,2592 başlık vd./2600 başlık vd.

Böylece Mevlânâ Yahudilerde olan şekil değişmesinin manen bugünde devam ettiğini söylemektedir.

Âyetin yorumuyla ilgili olarak müfessirlerin genel kanaatinin bu meshin (şekil değiştirme) maddî manada gerçekleştiği, onların nesillerinin olmadığı ve üç günden fazla da yaşamadıkları şeklinde olmasına rağmen bu âyetin tefsîriyle ilgili olarak Mücâhid'den gelen bir rivâyette, nesh işinin misâl olarak mecaz olduğu, maddî olmadığı sadece onların kalplerinin (gönüllerinin) maymun, domuz vb. şekline sokulduğu, yani huy ve davranış olarak manevî olduğu belirtilmiş ve bu görüşün sadece Mücahid tarafından söylendiği belirtilmiştir.⁵¹⁶

Kanaatimize göre, Mevlânâ bu iki görüşü birleştirerek, âyetin bahsettiği yahudilerin, gerçekten maddî manada neshe uğradıklarını ancak Hz. Peygamber'in hürmetine, onun ümmetinde böyle bir şeyin vaki olmayacağını, ancak bu ümmette de kalplerin ve rûhların maymun ve domuz gibi şekillere dönüşebilecekleri, ahirette de dünyadaki manevî meshin maddîleşeceği belirtilerek, yukarıdaki iki farklı görüş uzlaştırılmıştır.

Bize göre Mevlânâ'nın izahı yerindedir. Çünkü Yüce Allah, gönderdiği peygamberlerin tastik edilmesi için, onların harikulade olaylar göstermelerini sağlamış ve mucize dediğimiz bu olaylar, Hz. Adem (as)'dan beri, basitten mükemmele, müşahhasan mücerrede doğru insanoglunun terakki ve medeniyetine göre gelişmiştir. Nitekim kanaatimize göre, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesinin Kur'ân-ı Kerîm olması da, bu görüşümüzü desteklemektedir. İşte mesh işi de, bizce önceleri somutken, ilim, kültür, teknik ve medeniyetin gelişmesiyle soyutlaşmış, muhataba göre mucizeler bu doğrultuda devam etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'den sonra kıyamete kadar başka bir peygamberin gelmeyeceği ve sürekli olarak, Kur'ân-ı Kerîm'in yeterli ve geçerli bir mucize olmasından dolayı değil midir?

4. "Onlar yine: "Bizim için Rabbine dua et. Onun mahiyetini beyan etsin. Çünkü bizde birçok sığırlar birbirine benziyor. İnşâallâh (Allah dilerse) aradığımız sığırı buluruz." (Bakara, 2/70) âyetindeki, "inşâallah = eğer Allah dilerse" ifadesinin tefsîri.

Bu ve müteakip âyetler, bu sûreye de isim olan bir sığır kıssasını ve ondaki hikmetleri bizlere haber vermektedir. Bu hikaye, özetle şöyledir:

Hz. Mûsâ (as) zamanında İsrail Oğullarından, amcasının oğlundan başka bir mirasçısı olmayan zengin bir adam vardı. Bu zengin adam çok yaşayınca fakir amcasının oğlu bir an önce mirasına konmak için, o zengin amcasının oğlunu öldürerek, cesedini başka bir köye götürüp bıraktı. Sonra da masum insanları, onu öldürmeleriyle itham edip, intikamının onlardan alınmasını istedi. Mesele çatallaşınca, halk, Hz. Mûsâ'dan yüce Allah'ın bu öldürme işini açıklığa kavuşturması için dua etmesini istediler. Hz. Mûsâ da, bir sığır kesip, onun bir parçasıyla ölüye vurulması gerektiğini söyleyince, onlar ilk önce bunu şaka zannettiler, çünkü bu iki olay arasında bir bağ kuramamışlardı. Bu arada annesine çok iyilik yapan salih bir gencin istifadesi hikmetine mebnî olarak, bu işin ciddi olduğu anlaşılınca, bu sığırın vasıflarının bildirilmesini istediler. Onlar istedikçe vasıflar da çoğaldı. Nihâyet belirlenen vasıflar, o gencin sığırını vafsetti. Böylece, "inşâallâh, onu buluruz" dediler de, onu bulup kestiler. Eğer "inşâallâh" demeselerdi, asla buna muvaffak olamayacaklardı.⁵¹⁷

Bu âyetin yorumuyla ilgili olarak tefsîrlere baktığımızda, genel olarak, Hz. Peygamber'in, "eğer onlar istisna etmeseydiler (inşâallâh demeseydiler), ebediyen o bakarayı asla elde edemeyceklerdi." hadîsi zikredilerek "inşâallâh" demenin önemine dikkat çekilmiştir.⁵¹⁸ Râzî ise bu âyetin Kehf, 18/23-4 âyetleriyle ilgisine işâret etmiş, Ehl-i Sünnet ile Mutezîle'nin bu konudaki ihtilafından bahsetmiştir. Bu meyanda Mutezîle'nin âyetten, "Allah'ın meşîeti"nin

⁵¹⁶ İbn Kesîr, Tefsîr, I,109-10; el-Mâverdi, I,135; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I,286; el-Kurtubî, I,299-300; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, III,102-4; el-Âlûsî, I,283-4

⁵¹⁷ el-Hâzin, I,139-40; en-Nesefî, I,139-40;

⁵¹⁸ Bkz., İbn Kesîr, Tefsîr, I,115; el-Kurtubî, I,306-7; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, I,161; el-Âlûsî, I,290

muhdese (sonradan olma) olduğunu çıkardıklarını⁵¹⁹ fakat Ehli Sünnet'e göre ise, bütün hadîselerin Allah'ın iradesine bağlı olduğunu, dolayısıyla irade sıfatının da diğer sıfatlar gibi kadîm olduğunu, kelâmî izahlarla açıklanmıştır.⁵²⁰

Mevlânâ da "inşâallah" demenin asıl maksadına temas ederek, kendi meşrebine göre bu âyeti şöyle açıklar:

"...İstisnâ, yani "inşâallah" demeyi terketmekten murâdım, kalbe arız olan kasvet ve gaflettir. Yoksa kalben gaflet halinde, lisânen "inşâallah" demekten ibaret olan hâlet-i arızayı kasdetmiyorum.

İstisnayı ("inşâallah") lisânen söylemeyen niceleri vardır ki, onların canı, istisnanın rûhu, yani hakikatıyla müttehiddir...⁵²¹

Yine "inşâallah = eğer Allah dilerse olur"un mana ve ehemmiyetiyle itikat ve bilincinde olmanın öneminin belirtildiği, "Hiç bir şey için, "ben bunu muhakkak yarın yaparım" deme. Ancak sözünü Allah'ın dilemesine bağlayarak, "inşâallah" de. Unuttuğun zaman da Allah'ı zikret ve şöyle de: "Olur ki, Rabbim beni bundan daha yakın bir zamanda dosdoğru bir muvaffakiyetle ulaştırır." (Kehf, 18/23-4) âyetinin tefsîriyle ilgili bir kıssa anlatır. Hz. Süleyman (as)'ın "inşâallah"ı söylemeyi unutmaması üzerine dediğini yapamaması kıssasına⁵²² da benzeyen bu hikaye, özetle şöyledir:

Zahidin biri, dağ armudu ve başka meyve ağaçlarının bolca olduğu bir dağda inzivaya çekilir. Bir an zuhûl ve gaflet eseri olarak "inşâallah" demeden, meyvelerden koparmadan sadece rüzgarın düşüreceği meyvelerden yiyeceğine dair Allah'a söz verir. Sonra hikmet gereği "inşâallah" demediği için bir zaman sonra yere hiçbir meyve düşmez. Beş gün sonra açlığa tahammül edemeyen derviş daldan armut kopararak yer. Böylece Allah'a verdiği sözü tutamamış olur. O esnada çaldıkları malları aralarında paylaşmak için yirmi kadar hırsız grubu da oraya gelmişlerdir. Onları takip eden devlet güçleri onları ve yine hırsız sandıkları zahidi yakalayıp mahkemeye götürürler. Şeriatin emri yerine getirilerek hepsinin elleri kesilir. Bu arada zahidin de eli kesilmiştir. Sonra onun hırsız olmadığı, dağda yaşayan bir Allah dostu olduğu meydana çıkınca kendisinden özürler dilenir. Zahid onlara hakkını helal ettiğini, yalnız Allah'ın ve kendisinin bildiği bir suçtan dolayı ilahî bir ceza olarak elinin kesildiğini, bunu hakkettiğini belirterek bir daha "inşâallah" demeden hiçbir şey yapmayacağına "inşâallah" diyerek karar verir.⁵²³

Mevlânâ'nın üzerinde çok fazla durduğu "İnşâallah" ifadesi, Kur'an'ın odak terimlerinden olduğu gibi, kelâm ilminin de son derece önemli bir tartışmasının merkezinde bulunur.⁵²⁴

Netice olarak, buraya kadar verdiğimiz örnekler göstermektedir ki, Mevlânâ da, iyi bir dirâyet tefsîri yazacak kadar bilgi ve donanıma sahiptir. Ancak o, Şems ile tanışıp görüşmesinden sonra, iyice sûfliğe yönelmiş, ilahî aşk ve manevî haller onun meşgul etmiş, dolayısıyla bir dirâyet tefsîri yazmayı arzu etmemiştir. Buna rağmen, misâllerde görüldüğü gibi onun bu yöndeki

⁵¹⁹ Krş.: ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I,288

⁵²⁰ er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, III,111

⁵²¹ Mevlânâ, Mesnevî, I,49 vd./50 vd.

⁵²² Kıssa için bkz., el-Buhârî, el-Eymân, 3, el-Keffârât, 9, el-Enbiyâ, 40, el-Cihâd, 23, en-Nikâh, 119, el-Müslim, el-Eymân, 23, 25; en-Nesâî, el-Eymân, 40, 43, 45; et-Tirmizî, en-Nuzur, 7; el-Kâdî İyâd, II,379-81

⁵²³ Bkz., Mevlânâ, Mesnevî, III,1637 vd./1643 vd.. Mevlânâ'nın dirâyet tefsîrlerinden başka örnekler için bkz., III,789 başlık vd./794 başlık vd.,1637 vd./1643 vd., IV,1619 vd./1639 vd., 3671 vd./3696 vd., V,60 vd./60 vd., 135 vd./135 vd., 1608 başlık vd./1616 başlık vd., 2207 vd./2214 vd., VI,431 vd./436 vd., 1216 vd./1234 vd., 2567/2590, 2725 vd./2749 vd.

⁵²⁴ Kelâm ilminde Yüce Allah'ın sıfatlarından olan "irade" konusu içerisinde değerlendirilen "meşîet-i ilâhiyye" hakkında geniş bilgi için bkz., el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, Kitâbu't- Tevhîd, çev.: H. Sudi Erdoğan, İstanbul, 1981, s. 446 vd.; el-Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed, Ehl-i Sünnet Akaidi, çev.: Şarafettin Gölcük, İstanbul, 1988, 2. Baskı, s. 62 vd.; İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Ali b. Ahmed, Kitâbu'l- Fasl fi'l- Mîle ve'l- Ehvâ ve'n- Nihal I-V, Mısır, 1317, III,54 vd.; el-Gazâlî, Kitâbu'l- İktisâd fi'l- İ'tikâd, Beyrût, 1403/1983, s. 65 vd.; et-Teftâzânî, s. IV,227 vd.; Nureddîn es-Sâbûnî, s. 149 vd.

kabiliyeti de tamamen kapalı kalmamış, zaman zaman ortaya çok güzel yorumlarla çıkarak bir çok dirâyet tefsîri örnekleri sergilemiştir. Yine de Kur'ân'ın, iyi bir dirâyet müfessiri sayabileceğimiz Mevlânâ, bu yönüne rağmen, Kur'ân-ı Kerîm'i sadece kuru bir şekilde dirâyet yoluyla tefsîr etmeye karşıdır. O'nun daha önce de geçtiği gibi, bu husustaki görüşü, Kur'ân'ı tefsîr ederken, daima insanların hidâyetini ve kurtuluşunu düşünmek, yapmacılıktan, lüzumsuz bilgiler vererek hedeften uzaklaşmaktan ve gösterişten uzak olmak olmuştur.

3.3.3. İŞÂRÎ TEFSİR AÇISINDAN

İşârî tefsîr, giriş kısmında da geçtiği gibi; Allahu Teâlâ'nın, basiretlerini nurlandırdığı, bu sayede Kur'ân-ı Kerim'in esrârını kavramış olan tasavvuf ehli arif-i billâh-i ulemânın, ilham-ı ilâhî ve Rabbânî bir fetihle âyet-i celileleri, zâhiri manalarına ters düşmemek ve onlarla kâbil-i te'lîf olmak kaydıyla, bir takım gizli işâretlerden dolayı zâhirî manadan farklı bir şekilde tefsîr etmelerine denilmektedir.⁵²⁵

O halde işârî tefsîr, müfessirin, âyeti, taşıdığı zâhirî manadan başka bir mana ile tefsîr etmesidir. Ancak bu tefsîr, zâhire ve Kur'ân'ın prensiplerine aykırı olmamalıdır. Ayrıca bunu her müfessir yapamaz. Bu salih amel, kamil bir iman ve Allah'ın tevfiği ile yapılacak bir iştir. "Derken tarafımızdan bir rahmet vermiş ve katımızdan bir ilim öğretmiş olduğumuz kullarımızdan birisini buldular." (Kehf, 18/65) âyetinde işâret edilen kullardan olmalıdır.⁵²⁶

Dolayısıyla işârî tefsîr, Yüce Allah'ın bahsedeceği vehbî bir ilimle yapılabilir. Bu iş için kesbî ilim yeterli değildir. Bu vehbî ilime nâil olabilmek için de takva sahibi olmak gerekir. Nitekim, "...Allah'tan korkunuz, Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." (Bakara, 2/282) âyetinde buyurulduğu gibi, takva sahibi olmak şarttır.⁵²⁷

Mevlânâ da, bu takva sahibi ârif-i billâh alimlerden birisidir. Yaptığı işârî tefsîrlerin bir kısmı orjinal olup, kendisine ilham olunan vehbî ilim ile yapılırken, bazı tefsîrleri de, daha önceki işârî tefsîrlerin bir takım değişikliklerle naklinden ibarettir. Bütün bunlara rağmen sanıldığı gibi Mevlânâ'nın eserlerinde, bilhassa Mesnevî'de sadece işârî tefsîr yoktur. O, tasavvufî manalar çıkarırken, âyetlerin zâhirî manalarını asla gözardı etmez ve onların dirâyet tefsîrini terk etmez.

Mevlânâ'nın yaptığı işârî tefsîrler genelde Allah, peygamberler, veliler, rûh, nefis, muhabbetullah, ilm-i ledün, tarikat ve tasavvuf gibi bir takım temel kavramlarla ilgili âyetlerin tefsîrlerine dair olduğundan, biz de bu kısmı, adı geçen kavramları, başlık yaparak bu doğrultuda işlemeyi uygun buluyoruz.

3.3.3.1. Allah (cc) ve İnsan

İslâmiyet, tevhîd inancına dayalı bir dindir.⁵²⁸ Bu itibarla "Lâ ilâhe illallâh = Allah'tan başka biç bir tanrı yoktur" ifadesi de, kelime-i tevhîd olarak isimlendirilmiştir. Öyleki bu ifade, İslâm'a girmenin ilk şartı sayılmış, Kur'ân-ı Kerim'de Muhammed, 47/19 ve Sâffât, 37/35. âyetlerinde geçmekle beraber, "lâ ilâhe illâ hû = O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur",⁵²⁹ "lâ ilâhe illâ ente = Sen'den başka hiçbir tanrı yoktur",⁵³⁰ "lâ ilâhe illâ ene = Ben'den başka hiçbir tanrı yoktur"⁵³¹ vb. şeklinde sıkça tekrarlanmıştır.

Mevlâna, "lâ ilâhe illallah"ın manasını gerçekten idrak edenlerin, Allah ile beraber olup fânî olmaktan kurtulacaklarını haber vererek, "fenâ fillâh" konusuna girer:⁵³² "Çünkü o, (lâ = yok)'dan geçmiş, illâ = ancak'da karar kalmıştır. Makamı "illa" olanlar ise fânî olmazlar. Her kim

⁵²⁵ Geniş bilgi için bkz., ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, II,352; el-'Akk, s. 205. Ayrıca çalışmanın "Giriş / İşârî Tefsîr" kısmı.

⁵²⁶ Bu âyette Hz. Mûsâ Hızır kıssasına işâret edilmektedir.

⁵²⁷ Bkz., es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 171-2

⁵²⁸ Kur'ân-ı Kerim'de bu husus, pek çok âyette geçmekle beraber, örnek olarak bkz., Bakara, 2/163, 255; Âli İmrân, 3/2, 6, 18, İhlâs, 112/1-4 vb.

⁵²⁹ Mesela bkz., Bakara, 2/163, 255; Âli İmrân, 3/2, 6, 18, vb.

⁵³⁰ Enbiyâ, 21/87

⁵³¹ Nahl, 16/2; Tâhâ 20/14; Enbiyâ, 21/25

⁵³² Tasavvufta "fenâ fillah" terimi, kulun beşerî vasıflardan ve süflî arzularından sıyrılıp, ilahî vasıflarla donanması ve Allah'ta yok olması anlamına gelmektedir. Bkz., Muhyiddîn b. Arabî, *Istîlâhâtü's-Şeyh Muhyiddîn b. Arabî (Mu'cemu Istîlâhâti's- Süfîyye)*, tah.: Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî, Beyrût, 1411/1990, s. 59; el-Curcânî, *et-Ta'rifât*, s. 113; Rûzbehân el-Baklî, s. 198; el-Hafenî, *Mu'cemu Mustalahâti's- Süfîyye*, s. 207-8; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 176

Hakk kapısında "ben" ve "biz" diyecek olursa, o kimse, "'lâ" vadisinde dönüp dolaşiyor" demektir. Öyle olanlar, dost kapısından kovulur.⁵³³

Öyleyse "lâ" ile kendi dahil, her şeyi yok bilip, "illa" ile sadece Hakk'ın varlığını tasdik etmek lazımdır. Mevlânâ bu duruma erişebilmek, bunu idrak edebilmek için Hakk'a âşık olmak gerektiğini, yoksa yalnız Allah'ın varlığını düşünmenin ve sözde ondan başka varlık tanımamakla bu işin mümkün olamayacağını da şöyle belirtir:

"Aşk, kalbi istila ederek, orayı işgal ettiği zaman, latif olan şeyleri dahi âşıkın gözüne çirkin gösterir. Aşkın kıskançlığı, zümrütü bile insanın gözüne pırasa gibi değersiz gösterir. "Lâ'ilâhe illallâh" kelimesinin manası da budur.⁵³⁴

Ey sığınacak yer arayan tâlib! "Lâ'ilâhe illâ hû" budur.

Ay bile, kara dipli çömlek gibi görünür.⁵³⁵

Böylece kelime-i tevhîdin gerçek manasının aşk-ı ilahî ile anlaşılacağı ve bu dereceye gelenlerin "bekâ billâh" mertebesine⁵³⁶ ulaşmış olacaklarını belirtir.

Allah-nûr analogisi bağlamındaki, "Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun misâli, sanki içinde kuvvetli ışık veren lamba bulunan bir lambalıktır. O lamba bir cam fanus içindedir. O sırça (cam) da sanki incimsi bir yıldızdır ki, güneşin doğduğu yere de battığı yere de nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır. O'nun yağı kendisine bir ateş dokunmasa da hemen hemen ışık verir. (Bu ışık da) Nûr üstüne nûrdur. Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur. Allah insanlar için meseller irad eder. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." (Nûr, 24/35) âyetini işâri yönden tefsir ederken de, bu konuda şöyle der:

"Kâf dağı⁵³⁷ bile o nûru örtecek olsa, onu o nûr, Tûr Dağı⁵³⁸ gibi parça parça eder.

Erlerin bedenleri, Cenâb-ı Hakk'ın kudretiyle keyfiyetsiz olarak bu nûra dayanırlar.

Zerresine Tûr Dağı'nın dayanmadığı o nûr, hakkın kudretiyle bir sırçayı (fanusu) yer edinir!

Kâf ve Tûr dağlarını parça parça eden o nurun, bir lamba hücresiyle, lambası, mekanı olur.

Bedenleri, lamba hücresi, gönülleri de lamba gibidir. Bu kandil, arşı ve gökleri aydınlatır.

Göklerin nûru, güneş ışığında kaybolan yıldızlar gibi olup, bu nûra gıpta ederler.

Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Peygamber, bunu Cenâb-ı Hakk'tan nakletmiştir.

Cenâb-ı Hakk buyurmuştur ki, "Beni, yerler, gökler, akıllar ve nefisler ihata edemez.

Ancak müminin gönlüne, zamansız ve mekansız, keyfiyet ve kemiyetsiz olarak sığarım.⁵³⁹

(...)⁵⁴⁰

⁵³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3060 vd./3158 vd.

⁵³⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., ez-Zerkeşî, *Ma'nâ Lâ İlâhe İllallâh*, tah.: Ali Muhyiddîn el-Karadâğî, Beyrût, 1406/1986, s. 33 vd.

⁵³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,866 vd./885 vd.

⁵³⁶ Tasavvuf terimlerinden olan "bekâ billâh", kötü huy ve davranışların yok olup, yerlerini güzel huy ve davranışların alması, nefsanî sıfat ve vasıfların atılıp, ahlakullâh ile muttasıf olma, nihâyet insanın ne kendisini ne de, etrafındaki halkı ve eşyayı görmemesi, Allah ile bâkî olması halidir. İbn 'Arabî, *Istîlâhât*, s. 59; Rûzbehân el-Bakî, s. 198, 218; el-Hafenî, *Mu'cemu Mustalahâti's- Sûfiyye*, s. 35-6; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 90-1

⁵³⁷ Bkz., Kâf, 50/1

⁵³⁸ Bkz., A'râf, 7/143

⁵³⁹ Bu ifadenin hadîs olmadığı, fakat bazı tasavvuf eserlerinde geçtiği bildirilmektedir. Bkz., el-'Aclînî, II,255-6

⁵⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî* VI,3067 vd./3091 vd. Ayrıca bkz., Eflâkî, I,380

Böylece âyette geçen Allah'ın nurunun içinde yandığı "misbâh" (lamba)'ın hak erlerinin kalbi ve bu misbahın içinde bulunduğu "mişkât" (lamba koyma yeri)'in da onların vücutları olduklarını bir hadîs-i kutsinin de işâretiyle işâri olarak tefsîr eder.⁵⁴¹

Bu âyetin tefsîriyle ilgili olarak başka bir yerde ise şöyle der:

"Allah'ın nûr-i hidâyeti, gözdeki his nûru üzerine eklenince can da, Allah tarafına gitmek için râğbet gösterir.

(...)

Ey salık, sen his tarafına git ki onun rakibi olan ilahi bir nûr vardır. O nûr, his (nûru) için iyi bir arkadaştır.

His nuruna Hakk'ın nûru süs olur ki, "nûr üstüne nûr'dur"un manası budur.

His nûru, sahibini toprak tarafına çeker, Hakk nûru ise onu yüce ve üstün bir aleme götürür.

Çünkü mahsûsât alemi, yani şu görünen alem derece itibariyle aşağı bir alemdir. Hakk'ın nûru deniz gibidir. His ise o nisbette çiğ tanesi gibi kalır.

Lakin o his üstündeki binici, yani nûr-i Hakk görünmez. Ancak iyi hareketler ve güzel sözlerle eserleri görünür. (...)⁵⁴²

Maddî idrâk, rûhî manevî kavrayış (intellect) mukayesesi yaptığı bu beyitlerle O, şu hakikati dile getirir:

Akıl, vahiy olmadan asla hakikati bulamaz. Akıl bir at, vahiy yani Hakk nûru ise onun üzerindeki binici gibidir. Her ne kadar atın gözü varsa da, o göz, bincinin gözü olmadan pek bir işe yaramaz. Öyleyse vahiy (din) nûru akıl nurunun üzerinde olursa, işte "nûr üstünde nûr"un manası zâhir olur.⁵⁴³

Nûr süresinin bu âyetine getirilen bu işâri yorum adetâ, "...Her nerede olursanız o (Allah) sizinle beraberdir..." (Hadid, 57/4) âyetinin manasıyla bir bütünlük arz etmektedir.

Bu âyetin tefsîrinde bazı işâri tefsîrlere⁵⁴⁴ hariç, "Allah'ın kullarla beraberliği" tevil edilerek, mecaz kabul edilmiş, Allah'ın zatı değil de, onun bilgi veya kudretinin insanlarla beraber olduğu belirtilmişken,⁵⁴⁵ İmam Şârânî de Mevlânâ'nın görüşünün benzerini savunarak bu beraberliğin zât olarak düşünülmesinin daha doğru olacağını belirtmiş⁵⁴⁶ ve özetle şöyle demiştir: Her ne kadar Allah'ın, kulları bilmesi, görmesi ve sözlerini duyması bakımından "onlarla beraberdir" demek edebe muvafık ise de, ilim vb. sıfatların zâttan ayrı düşünülmesi caiz olamayacağından, zât olarak beraberliği daha doğrudur.

⁵⁴¹ Krş.: İbn 'Arabî, *Tefsîru'l- Kur'âni'l- Kerîm I-II*, Mısır, 1317, II,36-7. Ayrıca bkz., el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, VI,158 vd.

⁵⁴² Mevlânâ, *Mesnevî*, II,1290 vd./1303 vd.

⁵⁴³ Bkz., Aynı beyitlerden önceki ve sonraki beyitler. Bu âyetin tefsîri bağlamında ayrıca bkz., Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II,9, 104, 383. Yine Mesnevî'nin Sultan Veled tarafından yazılan bir haşiyesi sayılabilecek "Maarif"de de bu konuda şu açıklamaları görmekteyiz: "Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nûru, tıpkı içinde kandil bulunan küçük bir pencere (mişkât) gibidir. Bu kandilde küçük bir şişe içerisindedir." âyetindeki "mişkât", Allah adamlarının (ricâlullâh) göğsüdür. Onların kalbi "kandil", kalplerindeki mana "zeytin yağı" ve Hakk'ın vuslatı da "misbâh"dır. Yerde, gökte, Arş'da ve Kürsi'de bulunan her mahîk nûru, ilahî nurla meşbû bu Allah erlerinin kalbinden alır. Adetâ bu büyük bir sarayda asılı olan küçük bir kandil, küçüklüğüne karşılık, sarayın her tarafını aydınlatır. İnsan görüntüde küçük bir kandil, yer ve gökte bir saray gibidir. Bu sarayda bulunan her şey o kandilden nûr alır. Ve o misbâh, kandilin ortasından: "Allah yerin ve göklerin nurudur." der. Şimdi ey dinleyici! Sen o alemin nurunu, bu güneşin nûru ile karşılaştırma, çünkü bu nûr, hissî ve sürîdir. O alemin nûru ise gerçek hayat ve yakındır." Sultan Veled, *Maârif*, s. 380-1

⁵⁴⁴ el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, IX,352

⁵⁴⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XI,670; el-Mâverdi, V,470; el-Kurtubî, XVII,154; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV,326; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXIX,187; el-Âlûsî, XXVII,168

⁵⁴⁶ eş-Şerânî, *Abdulvehhâb, Kitâbu'l- Yevâkîf ve'l- Cevâhir fi Beyâni 'Akâidi'l- Ekâbir I-II*, Mısır, 1306, I,62 vd.

Mevlânâ ise, ""Siz Nerede Olursanız O Sizinle Beraberdır." Âyet-i Kerîmesinin Tefsîri" diye başlık atarak şunları söyler:

"Başının üzerinde bir sepet ekmek varken, sen şaşkınca kapı kapı dolaşıp ekmek istemektesin.

Şaşkınlık etme! Kendi başını yokla. Gönül kapısına git, her kapıyı dolaşma!

Tâ dizine kadar suya gark olmuşsun da, gaflet içinde başkalarından su istemedesin!..." der.

Suya susamış, su ise önünde. Bilmez ki, o akarsuyun içindedir!

Aradığı şey yanındadır, yine onu ister. O şeyi ve şerhini bilmez.

İnci de denizin dibinde, "Deniz nerede?" der. Sadeğ gibi olan hayal, ona bir perdedir.

Onu söylemek ona bir hicab ve güneşin ışığını kesen bir bulut oldu."⁵⁴⁷

Bu beyitleriyle Mevlânâ, Allah'ın, devamlı bizimle beraber olduğunu, fakat o inciye gözlerden nihân eyleyen sadeğ misâli, akıl ve hislerimizin bize perde olması yüzünden bu beraberliği görüp anlayamadığımızı söyler. Tıpkı sadeğın içindeki inci denizin dibinde olduğu halde sadeğ kabuğunun yüzünden denizi göremeyip, "deniz nerede?" demesi gibi, "kevkeibun dürriyun" misâli olan nûr-i ilahîyi de bizler, sadeğ konumunda olan maddî ilinti ve sıfatlarımız yüzünden göremeyip "nerede?" diye soruyoruz. Ama ölüp de, bu ten kabuğundan kurtulunca, o zaman her şey ortaya çıkacaktır. Ancak, "ölmeden önce ölmüz" sözünün⁵⁴⁸ gereğini yaptıkları riyâzet ve tezkiyelerle gerçekleştiren Mevlânâ ve diğer büyük ariflere bu beden artık perde olmadığından, onlar bu âyetin manasını da ayne'l- yakîn bilmiş oluyorlar. Artık onlara ne akılları ne de zâhirî hisleri perde ve engel olmuyor.

Mevlânâ'nın bu konudaki görüşleri, "biz ise o can çekişene sizden daha yakınızdır, fakat göremezsiniz." (Vâkı'a, 56/85) âyetinin manasıyla da uyum içindedir. Çünkü eğer Allah'ın kullarıyla beraberliği sıfat yönünden olsaydı, "fakat siz bilemezsiniz" denilmesi gerekirdi, halbuki "siz göremezsiniz" denilerek, bizlerin o beraberliği göremediğimize dikkat çekilmiştir.⁵⁴⁹ İmam Rabbânî ise bu konuda özetle şöyle der: Bu gibi âyetlerden vahdet-i vücûd, yakınlık, beraberlik vb. manaları çıkarmak yanlıştır. Bu sonuçları çıkaranlar, tasavvuf yolunda ilerleyerek keşf yoluyla çıkarsalar da bu böyledir. Çünkü bu gibi manalar ne kitap ne de sünnette sarahaten geçmektedir. Ancak bu kimseler kendileri açısından mazur olsalar da, Ehl-i Sünnetin görüşleri dışına çıktıkları için tevbe edip, inançlarını tashih etmeleri gerekir.⁵⁵⁰

Allah'ın mümin kullarıyla beraber olduğunu söyleyen âyetin tefsîrinde bunları belirten Mevlânâ, Allah'ın kullarıyla bu beraberliğinin bir panteizm olmadığını ve ayrıca kafirlerle aynı beraberliği olamayacağını da şöyle izah eder:

"Bahar dünyanın her parçasına karışmıştır. Her şey ondan dirilmiş ve güzel bir yüz kazanmıştır. Her gül her toprak, her taş, her renk onunla nurlanmış ve onunla süslenmiştir. Bununla beraber baharın dikenler ve taşlara olan özelliği, kırmızı gül ve parlak yakutla olan özelliği gibi değildir. İşte Allah'ın da peygamberlerin ve velilerin rûhları ile beraberliği, ayak takımı ile olan beraberliğine benzemez. Bir padişahın yakınları ile olan beraberliği, seyisler, köleler ve eşekçileri ile olan münasebeti gibi değildir.

Mademki Allah herkesle beraberdir. O halde Allah'ın verdiği beraberliği ara.

⁵⁴⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, V/1073 başlık vd./1078 başlık vd. Konuyla ilgili başka açıklamaları için bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,3678 vd./3700 vd.; *Divân-ı Kebîr*, II,126; *Rubâiler*, 875

⁵⁴⁸ Gerçek ölümden önce, maddî ve dünyevî arzuları terkederek ihtiyarî ölümlle ölmek, yani nefisini tezkiye etmek manasına gelen bu sözün, hadîs olmayıp sâfilerin kelâmından olduğu belirtilmektedir. Bkz., el-'Aclûnî, II,384

⁵⁴⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., eş-Şe'rânî, I,63

⁵⁵⁰ el-İmâm er-Rabbânî, Ahmed el-Fârûkî es-Serhendî, *el-Mektûbât Tercemesi I-III*, İstanbul, 1207-1277, I,228 (286. mektup)

Bir müderrisin, yeni başlamış bir talebe ile, ilerlemiş bir talebe hakkında ki beraberliği bir olmaz. Anlayana bu kadar yeter."⁵⁵¹

Bu izahlarıyla da Mevlânâ, bu beraberliğin aranıp bulunmasını istemekte ve bunun benlikten geçmekle mümkün olacağını belirtmektedir.

"O sizinledir." yani bu arayışta oda beraberdir. Bu bakımdan arıyorsan asıl onu ara.

Sana senden yakındır, ne diye dışarıya gidiyorsun?Yoksullaş, kar gibi eri, kendini kendinde aramaya koyul."⁵⁵²

Mevlânâ yine, Allah'ın insanlara yakınlığı konusunu işleyen, "Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız." (Kâf, 50/16) âyetinin tefsîrini de⁵⁵³ bu doğrultuda yaparak, Cenâb-ı Hakk'ı kendi cuzî ve nisbî varlığımızdan uzakta sanmamamızın gerektiğini şöyle açıklar:

"“Cenâb-ı Hakk insana şah damarından daha yakındır.” Sen ise, düşünceni ok gibi uzaklara düşürmektessin.

"Ey yayı gerip oku atan yoksul, av yakında, sense uzağa atılmışsın.

Okunu uzağa atan kimse, kendisi de uzaklaşır. Böyle bir hazineden ayrı kalır.

(...)

O kara yüzlü Ken'an da Nuh dan kaçıp dağın tepesine sığınmaya kalkmıştı.

Kurtulmak için o, ne kadar çok dağa koştuysa o kadar kurtuluştan uzaklaştı."⁵⁵⁴

(...)

Nice anlayış, nice zeka, ilim ve hüner vardır ki, gulyâbânî⁵⁵⁵ gibi sahibinin yolunu kesmiştir.

Cennet ehlinin çoğu abdallardır. Böylece onlar feylozofun şerrinden kurtulmuşlardır.

Kendini faziletten de fodulluktan da kurtar ki her an gökten sana rahmet insin.

Fazilet niyazın ve gönül kırıklığının zıddıdır. Akıllılığı bırak abdal olmaya bak.

Akıllılık gösterişli bir tuzaktır. Asıl akıllılığı istiyorsan temiz gönüllü ol.

Akıllılar bir san'atla kani olurlar. Abdallarsa san'attan sanatkarı görüp hayran olurlar.

Anne gündüzün küçük çocuğunu kucaklayıp ona el ve ayak kesilir."⁵⁵⁶

Ayrıca bu beyitlerde, Yüce Allah'ın varlığı ve yakınlığı akılla, fikirle, zekayla kavramanın mümkün olamayacağını; aksine bunların bu yolun haremeleri olduğunu ve bu hususların saf bir gönül ve tam bir teslimiyet ile idrak edilebileceğini belirtmekte ve açıklamaktadır.

Allah'ın varlığı ve insana kurbiyyeti hakkındaki bu bilgileri verdikten sonra, acaba neden Yüce Allah'ın diğer varlıklara değil de insana bu kadar yakın olduğu hususunu da gelecek âyetler ışığında tefsîr etmektedir:

⁵⁵¹ Eflâkî, I,568

⁵⁵² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II,162

⁵⁵³ Bu âyet de, bir önceki âyet gibi, işâri tefsîrler (el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, IX,113-4) hariç, diğer müfessirler tarafından te'vil edilerek, "Allah'ın insana şah damarından daha yakınlığı, "daha çok hâkim ve etkili olması", "insana nefsinin ne vesvese verdiği şahdamarından daha iyi bilmesi" veya "Allah'ın meleklerinin daha yakınlığı" şeklinde yorumlanmıştır. Bazı müfessirler bu yakınlığı, bizlerin bilemeyeceği bir yakınlık olduğunu da söylemektedirler. et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XI,415; el-Mâverdi, V,346-7; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV,5; el-Kurtubî, XVII,8; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXVIII,140; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV,239

⁵⁵⁴ Bu son beyitle Hûd, 11/43. âyete işâret edilmektedir.

⁵⁵⁵ Gulyâbânî, yabarlarda görüldüğüne inanılan ve sesleriyle insanları uzak yerlere çekerek helak olmalarına sebep olan cinlerdir. Ancak burada maksat, aklını ve ilmîni beğenen Ebu Cehil (Ebu Hikem) gibi insanlardır. Devellioğlu, s. 350; İlyas Çelebi, "Gul" mad., *DİA*, XIV, 177

⁵⁵⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,2355 vd./2376 vd.

a. "Onun (insanın) yaratılışını tamamladığım ve içine rûhumdan üflediğim vakit, derhal onun için secdeye kapanım." (Hicr, 15/29 ve Sad, 38/72).

Bu âyette, başka hiç bir mahluk için kullanılmayan, "Allah'ın rûhumdan üflenerek yaratılışının tamamlanmasının" yalnız insan için olduğunu ve yine, "meleklerin, en büyük varlıklar olan Arş, Kürsî vb. ye secde etmeleri emredilmemişken, insana rûh üflendikten sonra secde etmelerinin emredildiğini" görmekteyiz. O halde insanı diğer varlıklardan ayıran önemli bir özelliği bulunmaktadır. Nitekim bu âyetin tefsîrinde, "meleklerin insana secdesinin tekrim, tazîm, saygı ve imtîsâl için" olduğu belirtilmiştir.⁵⁵⁷

Mevlânâ bu hususî durumun hikmetine işâret ederken de şöyle der:

"Ten sûreti yok olsa da ne gam! Ben baki oldukça bu hor sûret nedir ki?"

Cenâb-ı Hakk lutfundan, "Ben rûhumdan insana üfürdüm"⁵⁵⁸ buyurdu. Ben Hakk'ın nefesiyim, varsın ten kamışı (ney)⁵⁵⁹ ayrılısın.⁵⁶⁰

Divân'ın da ise:

"Bir kere üfürdün ceset canlandı, bir kere daha üfür de can apaçık meydana çıksın.

Yüzünün bir parıltısı mekansızlık alemi mekân alemi haline koydu, gene onu mekansızlık alemine, senin şimşegin götürür."⁵⁶¹ diyerek, insanın rûhumun diğer varlıklardan farklı olduğunu; insan ile mekansızlık alemi ve mekân aleminin birbirine karıştığını söylemekte, fakat bu hususta fazla sır vermemektedir.

b. Allah'a rucû, yani dönmekten bahseden ve bir çok form ve tarzda ifadesini bulan istircâ âyetlerinin⁵⁶² delâletleri: Mesela bunlardan bir tanesi meâlen şöyledir: "Onlar, kendilerine bir musibet geldiği vakit, "Biz Allah'ın kullarıyız ve mutlaka O'na dönüp varacağız." derler." (Bakara, 2/156) Allah'a ait oluş ve rûhânî olarak yine ona dönüş gibi, insan varlığının, ezel ve ebed uçlarında iki boyutunu ilgilendiren bu âyetin tefsîrine dair farklı görüşlere rastlamaktayız. Mesela, Taberî, "Bizlerin diri iken, Rabbimizin köleleri olduğumuzu, öldükten sonra da O'na varacağımız" şeklinde açıklarken,⁵⁶³ daha sonraki tefsîrlerde, âyetteki ifadelerin, "Biz Allah'ın kullarıyız" kısmının, "Yüce Allah'ın rubûbiyyet ve ulûhiyyetinin, ikrâr ve itirafı olduğu", "Ve mutlaka O'na döneceğiz" kısmının da, "Bizlerin birer fânî varlık olduğumuz, mutlaka bir gün yok olacağımız ve sadece Allah'ın bâkî ve ebedî olduğunun bildirilmesi" anlamlarına geldiği belirtilir. Yine bu ifadelerin, "Yeniden dirilme ve haşrin bir ikrârı ile, Allah'ın sabredenlere hakkettikleri mükafatı vereceğinin bir itirafı" veya "İlk kısmın başa gelmiş bela ve musibetlere, ikinci kısmın ise, başa gelecek bela ve musibetlere rızanın bir ifadesi" olduğu da ifade edilmiştir.⁵⁶⁴

Mevlânâ bu ve benzeri âyetlerdeki "râci'ûn" ifadesinin tefsîrinde, kurbiyyetin mahrem ve sır olan hikmetine işâretle, şu bilgileri vermektedir:

"Sûret, sûretsizlik yani mana aleminden zuhur etti ve yine oraya gidiyor ki, "Biz Allah'ın kullarıyız ve O'nun nezdine döneceğiz." âyeti nâzil oldu."⁵⁶⁵

⁵⁵⁷ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, III,382; el-Kurtubî, XV,148; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXVI,199 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, IV,47-8; el-Âlûsî, XXIII,224

⁵⁵⁸ Hicr, 15/29; Sa'd, 38/72

⁵⁵⁹ Bu beyitlerde Mesnevî'nin ilk beytleri olan "Dinle neyden, duy, neler söyler sana, / sızlanır hep ayrılıklardan yana..." beytlerine işâret vardır. Mevlânâ, Mesnevî, I,1 vd./1 vd.

⁵⁶⁰ Mevlânâ, Mesnevî, III,3934, vd./3957 vd.

⁵⁶¹ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, I,368

⁵⁶² Mesela bkz., Bakara, 2/28, 46, 156, 245, 281; Yûnus, 10/56; Hûd, 11/34; Fussilet, 41/50; Fecr, 89/28 vb.

⁵⁶³ et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, II,45

⁵⁶⁴ el-Mâverdi, I,210; el-Kurtubî, II,118-9; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, IV,140-1; el-Âlûsî, II,23

⁵⁶⁵ Mevlânâ, Mesnevî, I,1141/1193

Yine Hz. Ali'nin kendisini öldüreceğini bildiği kâtiline Mûsâmahası ve ona kızmamasının sebeplerinden birisinin de bu geriye dönüşün asla kavuşmak olmasından dolayı olduğunu şu şekilde açıklar:

"Ey yiğit, benim hayatım ölümümdeydir. Asıl vatanımdan ne vakte kadar ayrı bulunacağım.

Eğer bu dünyada kalışım, benim için ayrılık olmasaydı, "innâ ileyhi râci'ûn" âyeti nedir?

Râci, ayrılmış olduğu şehre dönen, zamanın ayırmasından sonra birlik canibine gelen kimsedir.⁵⁶⁶

Bu ifadelerinden anlıyoruz ki, Mevlânâ'ya göre insanların varoluşunun aslı Allah'tır, dolayısıyla insandaki ebediyet arzusu da, bu ezeli ebedî aslımız ve ona rucû iştiağımız nedeniyledir:

"Susamış bir kimse: "Ey tatlı su!" diye inler. Su da, "o susamış olan ve su içmek isteyen nerede?" diye inler.

Bizdeki bu susuzluk, suyun bizi çekmesinden ileri gelir. Biz onun içiniz, O da bizim içindir.⁵⁶⁷

Bu âyetin tefsîriyle ilgili olarak Fîhi Mâ Fîh'de ise, şu derli toplu bilgiyi bulmaktayız:

"Cemî'-i eczâmuz o mahalden geldiler ve o mahalın numuneleridir. Ve yine küçük büyük ve hayvânât o mahalle rucû' eder, amma bu tabla içinde zâhir oluyorlar. Bu tabla almaksızın meydana çıkmıyorlar. Zira o alem latiftir, görünmez."⁵⁶⁸

Divân'ın bir gazeli de, bu âyetin işârî yorumuna ışık tutmaktadır:

"Yücelerdeniz, yücelere gidiyoruz biz; denizdeniz, denize gidiyoruz biz.

Biz ordan da değiliz, burdan da; mekansızlık alemindeniz, mekansızlığa gidiyoruz biz.

(...)

Can tufanında Nuh'un gemisiyiz; hasılı elsiz ayaksız gidiyoruz biz.

Dalga gibi kendimizden baş çıkardık, gene kendimizi seyre gidiyoruz biz.

Tanrı yolu iğne yordamından da ince; fakat iplik gibi yalınkat gidiyoruz biz.

Aklını başına devşir de yoldaşlarını, konak yerini hatırla;⁵⁶⁹ hatırla da bil ki, her an yol almadayız, her an gidiyoruz biz.

"Gene de dönüp ona varacağız" âyetini okumuşsundur; oku da anla, nerelere gidiyoruz biz.

Yıldızımız, ay devrinde değil, Ülker'in yücesine gidiyoruz biz. (...)⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3941 vd./4047 vd.

⁵⁶⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,4398 vd./4442 vd.. Mevlânâ'ya göre, aslımıza dönüş yani geriye (yuvaya) dönüş ise askerlikteki, "geriye dön!" komutuyla geriye dönmek gibidir. Geriye dönüldüğünde, önde olanlar geride, sonda olanlar önde olacaklardır: "Cenâb-ı Hakk, Kurân da kulları lisânından "Râci'ûn" (geriye dönenler) demiştir. O rucû', mesela bir sürü koyunun, mer'adan ağıla dönmesi gibidir. (Kırş.: İbn Fâris, I,421; İbn Manzûr, VIII,114 vd.; el-Firûzâbâdî, III,28) / Sürü geri dönünce, giderken en önde olan keçi en geride kalır. / Sürü geri dönünce, giderken en arkada kalan topal koyun en öne geçer. Geri dönüş ve makam-ı asliye avdet ediş, somurtmuş olanları güldürür. / Bu kavim yani ehlullah hazeratı, neden topal olup sûrette geri kaldılar, niçin iftihar bırakıp arı (mahcubiyeti) kabul ettiler? Bunları nafîle yere yapmadılar. / (...) / Ey salık, bu alemde öne geçmeye heves etme ve topallayıp geri kal ki, Allah'a rucû zamanında önde bulunasın. / Ey zarif kimse! Geride gibi görünen ilericilerden ol. Nitekim taze meyve ağaçtan evveldir. / Vakıa ağacın meyvesi sonradan vucûda gelir. Fakat ağaçtan maksûd olan yemiş olduğu için, o evveldir. / Ey salık, sende melekler gibi "Lâ ilme lenâ" (bizim hiç bir ilmimiz yok) de ki, "İllâ mâ allemtenâ" (Ancak senin öğrettiklerini biliriz.) (Bakara, 2/32) yardımcım olsun. / Eğer bu sülûk mektebinde hecelemeyle bilmezsen, yahut bildiklerini unutacak olursan, Hz. Ahmed (sas) gibi akıl ve zeka kanatlarıyla uçarsın." (Mevlânâ, *Mesnevî*, III,1117 vd./1123 vd.) Ayrıca dünya hayatında geride kalan garip ve fakirler, Allah'a dönüşte en ileride olacaklardır. Çünkü onlar: "Baş aşağı geri dönmeden emindirler. Ve onlara, "Biz Allah'ın kullarıyız ve yine ona döneceğiz." âyeti bir sığınaktır. (...)" zümresindedirler. Mevlânâ, *Mesnevî*, V,4184 vd./4191 vd.

⁵⁶⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 59

⁵⁶⁹ Klasik eski Arap şiirlerindeki ilk beyitlere işâret edilmektedir.

Başlangıçta, "asl"da var olmak, sonra bu "asl"dan ayrılmış olmak gibi, zaman ötesi gibi bir takım metafizik mevzulara değinen bu muazzam konu hakkında, şu âyetin tefsiri ile ilgili beyitlerde, aydınlatici açıklamalar bulmaktayız:

c. "Hani Rabbin, Adem oğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da, onları kendi nefislerine şahid tutarak: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (dedi) Onlar da, "Belâ (evet) Rabbimizsin, şahid olduk" dediler. (Bu) kıyamet günü; "Bizim bundan haberimiz yoktu" dememeniz içindi." (Araf, 7/172)

Allah'ın insandan "mîsâk" alması gibi, son derece önemli bir konuyu işleyen bu âyet, yine tefsirlerde muhtelif görüşlerde ele alınmıştır. Mesela, Mutezîlî olan Zemahşerî, bu "mîsâk alma"nın, "temsîl ve tehyîl kabilinden olup, gerçekten vuku bulmadığını" şeklinde te'vîl ederken⁵⁷¹ Ehl-i Sünnet'ten olan müfessirler genelde, mîsâk almanın, mecaz olmayıp, hakikat olduğu kanaatini paylaşmışlardır. Ancak onlar da; mîsâk verenler, bu işin olduğu yer ve zaman gibi hususlarda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁵⁷²

Mevlânâ da bir çok müfessir gibi, bu âyette bahsedilen durumu şöyle izah eder: Hakk Teâlâ, bedenleri yaratmadan çok zaman önce rûhları yaratmış ve onlara, "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye sormuş, onlar da, "Belâ", yani, "evet Rabbimizsin, şahit olduk" demişlerdir. Ve bu söz alma işi de, âyette buyurulduğu gibi, insanların ahirette, "Senin bizim rabbimiz olduğundan haberimiz yoktu." dememeleri için olmuştur. Mevlânâ, ayrıca bu hitab-ı ilâhînin lezzetinin, rûhların hatıra-ı zevkinde kaldığını ve dünyada güzel seslere meylin sebebinin bu olduğunu belirtmiş ve şu hususu da ilave etmiştir: Bu ilâhî hitap, sadece mazide vuku bulup bitmemiş, bilakis hala devam edip durmaktadır. Bu yüzdendir ki, cevher olsun araz olsun, hep bu sayede meydana gelmektedir.⁵⁷³

"Her an, Allah'dan, "Elestü birabbiküm", yani "ben sizin Rabbiniz değilmiyim?" hitabı gelir de, cevherler ve arazlar var olur.

Eğer o cevherlerden, o arazlardan (zâhiren) "Belâ = Evet" cevabı zuhûr etmiyorsa da, onların yokluktan vucuda gelmeleri, hakikatte, "belâ" demeleridir.⁵⁷⁴

"Onun gibi, "Elestü birabbiküm" hitabının zevki, kıyamete kadar her müminin kalbinde vardır.

Ruhlara böyle hitap edilmesi ve müminlerin kalbinde o hitabın zevkinin devam etmesi, onların belâlara, Hakkın emir ve nehiyelerine itiraz etmemeleri içindi.⁵⁷⁵

Yine Mevlânâ'ya göre bu dünyada bulunuşumuz şahitlik etmek içindir:

"Biz kaza-i ilahî kadısının dehlizinde, "elestü birabbiküm" ve "belâ" davası için bulunuyoruz.

"Elest" aleminde "belâ" demiştin. Buradaki sözümüz ve işimiz imtihan için, şuhûd ve beyandır.

(...)

Ey şahid, senden beklenen şehâdeti ifa etmeyince bu koridordan nasıl kurtulursun?

Bir an evvel şehâdette bulunmak senin için kârdır. İnadı bırak da kurtul ve koşarak git. Kısa bir işi kendi hakkında uzatma.

⁵⁷⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV,229. Ayrıca bkz., Sultan Veled, *Me'ârif*, s. 56

⁵⁷¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II,129

⁵⁷² et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI,110 vd.; el-Mâverdi, II,277-8; el-Kurtubî, VII,199 vd.; İbnu'l-Cevzî, III,192-3; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XV,39 vd.. Ayrıca geniş bilgi için bkz., eş-Şe'rânî, I,105 vd.; Nâsır b. Süleymân el-Umer, *el-'Ahd ve'l-Mîsâk fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Riyâd, 1413, s. 67 vd.; Nişancı Ayhan, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fıtrat – Mîsâk Münâsebeti*, Erzurum, 1997, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 81 vd.

⁵⁷³ Bunları belirten açıklamalar ileride gelecektir. Ayrıca bkz., Tâhiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, IV,1038

⁵⁷⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,2113 vd./2193 vd.

⁵⁷⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,2343 vd./2354 vd.

İster yüzyılda, ister bir anda, bu emaneti eda ederek, kendini halas et."⁵⁷⁶

Mevlânâ, bu dünyaya gelişimizin başka bir sebebinin de, "elest meclisinin ve vuslatın" kıymetini bilmek için olduğunu söyleyerek, "hicrân" ve "vuslat" kavramları arasında ilgi kurar:

"Hasılı "elest iklimi"nin kadrini bilesin diye dünya hayatı ahiretin önüne geçmiştir.

Fakat, buradan kurtulup oraya vardın mı ebediyet şükürhanesinde, yani sermediyyetin tatlı aleminde şükreder durursun.

Orada dersin ki, dünyada iken toprak elemiş, faydasız şeylerle meşgul olmuş ve bu pak ve mukaddes alemden kaçıp durmuşum.

Keşke ecelim bundan evvel olsaydı da orada iken çektiğim ölüm korkusu daha az olsaydı."⁵⁷⁷

Mevlânâ, bu âyetin tefsîrine çok önem vererek, yukarıdaki beyitlerde ve devamında, müslümanların Allah'ın emirlerini yerine getirme ve neyhlerinden sakınmalarının, bu nidanın bâkî mest edişi sayesinde olduğunu, bu yüzden zorluklara katlanıp muvaffak olduklarını belirtir ve devenin, devecinin şarkısı tesiriyle ve dişi deve arzusu ile az yiyecek ve az suya kanaat edip büyük çöl ve uzun yollara tahammül etmesini buna örnek verir. Nitekim kafir ve fasıklar, "elest" anında bu nidayı can u gönülden dinlememişler, "bela = evet" tistikini de samimi olarak söylememişler bu nedenle de onun zevkine varamamışlardır. Bu yüzden de onlara, dinin emirlerine uymak sıkıcı, zor ve gereksiz gelmiş ve tahammül edemeyip inkar etmişlerdir.

Yukardaki husus hakkında Mevlânâ, bize son derece aydınlatıcı teşbihler de yapar:

Nasıl ki, kafirlerin köle çocukları, savaştan sonra müslümanların elinde ve yanında yaşar ve önceki hayatlarını unuturlar, ancak bunlardan kimisi kısmen, bazısı da tamamen o hayatını unutmayıp hatırlarlar. Bunun sebebi, küçük yaşta köle olanlar önceki hayatlarını tamamen unutup hatırlamazlar. Fakat köle oldukları anda genç ve yetişkin olanlar, önceki hayatlarını unutamayıp daima hatırlarlar. İşte bu misâldeki gibi "Elest" anında rûhlarda, istidat ve kabiliyetlerine göre o nidayı duymuşlardır. Ancak istidadca küçük yaştaki çocuk gibi olanlar bu nidayı ve zevkini tamamen unutmamış, dolayısıyla inkar etmiş ve kafir olmuşlardır. Biraz büyük çocuk istidatında olanlar, biraz hatırlayıp ve zevkini duyarlar ki bunlar da müminlerin avamıdır. O esnada olgun ve yetişkin çocuk istidatı durumunda olanlarsa, o anı asla unutmamış, zevk ve heyecanını muhafaza etmişlerdir. Mevlânâ'ya göre bunlar ise, enbiyâ ve evliyâ zümresidirler.⁵⁷⁸

Mevlânâ'nın bu âyetten çıkardığı bir diğer husus ise, bu nida ile müşerref olduğumuz zamanlarda büyük bir devlet ve saâdet içinde olmamızdır.

"Ey devlet (rûh), o tahtı, görkemli hayatı hatırlıyor musun? Ruhlar aleminde müşerref olduğun o eşsiz padişahı yad ediyor musun? Ey kanatları çırpman otağ ve ey saltanat çadırı, seni hırpalayıp duran, seni halden hale sokan rüzgarı hatırlıyor musun?"⁵⁷⁹

Böylece o devlet ve saâdetten bu sıkıntı ve yokluk alemine geldik ve oradaki farklılığımız buradaki farklılığımızın nedeni oldu:

““Elest” aleminden gönülleri mest olarak getirilenlerin canları, yokluktan aşk perest olarak gelmiştir. Onlar canlarının başına, gönüllerinden ayak bastılar da dertlerle dolu bir an elde ettiler.”⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,174 vd./175 vd.. Mevlânâ, şahitliği eda edebilmek için doğru olmamız gerektiğini ise şöyle açıklar: "Bilmiş ol ki, şahidler için tezkiye gerektir. Senin davayı kabul etmek, şahidi tezkiyeye bağlıdır. / Kavli şehadette lafzı, fiili şehadette ahdi muhafaza etmek lazımdır. / Eğer kavli şahid eğri söylerse red olunur, fiili şahid de eğri hareket ederse merdûd olur. / Sana birbirini nakzetmeyen, yani zâhiri bâtınına muvafık olan bir söz ve iş lazımdır ki, kabul-i ilahî derhal karşına gelsin." Mevlânâ, *Mesnevî*, V,252 vd./253 vd.

⁵⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,600 vd./605 vd.. Ayrıca bkz., Sultan Veled, *Maârif*, s. 191-3

⁵⁷⁸ Bkz., Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, I,66

⁵⁷⁹ Mevlânâ, *Rubâiler*, 678

⁵⁸⁰ Mevlânâ, *Rubâiler*, 727

"Bizi ezel harabâtına getirdiler. Kötü huylu, inatçı olanlarıysa, savaşıp cedelleşmeye getirdiler. Bizim savaşımız cedelleşmemiz yok. Bizi sütle bal gibi kardılar da getirdiler."⁵⁸¹

Ayrıca "belâ = evet"i candan diyenler aynı cevherdendir:

"Gönül her kimin yanında ise, her kime gitmişse, o bizim dilberimizdir. O şimşek nereden parlar, hangi yönden çıkarsa, o bizim cevherimizdir. Üstünde Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna karşı "Evet" diyen her rûhun sevgi ve heyecanını taşıyan her mana altını hangi madende olursa olsun, o bizim altınımızdandır."⁵⁸²

Mevlânâ gibi âşık olanlarsa, o anı hiç unutamayanlardır:

"Bizim hırkamız, O'nun "elest" kumaşındandır. Gönlümüzü saz gibi, O'nun eline vermişiz.(...)"⁵⁸³

Bu mîsâktan sonra dünyaya gelişimizin sebeplerinden biri de, sözümüzde durup durmayacağımızın anlaşılmasıdır.

"Allah "Rabbiniz değilmiyim" dedi de, canlar "belâ = evet" dediler. O "belâ" demenin doğruluğunu belirtmek için Allah, bir belâ (imtihan) yoludur açtı işte."⁵⁸⁴

Dünyadaki güzel şeylere "evet" dememiz, işte o andan kalma bir sestir:

"Gönlün bir güzel istedi mi "evet" dersin; bu "evet" demeyi de o "belâ"dan (evet) öğrendin."⁵⁸⁵

O "elest" demine, bu dünyada tanık da vardır:

"Tatlı canında tanıklık ediyor ki, "elest" meclisinde ballarla beslenmişsin sen. Yeşillikler, neler ekildiğini göstermek için topraktan bitmeye başladı bile."⁵⁸⁶

Öyleyse bu durumu inkar edip imkansız görmemeliyiz:

"Gönlünde senin "Rabbiniz değil miyim?" sorusuna, "evet" yazısı var; o yazıyı inkâr etme; işte yazın, işte ikrârın."⁵⁸⁷

Ve o mutlu anlar yakında yeniden meydana gelecektir:

"Elest" dalgası geldi, beden gemisi düzüldü -koşuldu; derken gemi kırıldı mı buluşma-görüşme çağıdır artık."⁵⁸⁸

Ve o anlar çok yakındır da:

"Hepimiz de, "elest"den beri, el-ele vermişiz; şükürler olsun ki sonuçta gene kavuştuk birbirimize."⁵⁸⁹

Mevlânâ olumsuz sorular için, "evet" anlamına gelen "belâ"nın şükürünün, edebî bir sanat olan cinası çağrıştıracak biçimde, belâyâ sabr etmek olacağını da şu şekilde belirtmektedir:

"Rabbiniz, "Ben sizin Rabbiniz değilmiyim?" dedi. "Belâ = evet" dedin. Sen: Belâ demenin şükürü nedir, bilir misin? Belâ çekmek."⁵⁹⁰

⁵⁸¹ Mevlânâ, Rubâîler, 728

⁵⁸² Mevlânâ, Rubâîler, 174

⁵⁸³ Mevlânâ, Rubâîler, 1449

⁵⁸⁴ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, IV,144. Mevlânâ'ya göre, bu dünya hayatında bu antlaşmaya aykırı ve ters sözler duyarsak, onlardan yüz çevirmemiz ve dinimize sarılmamız gerekir: "Gözsüzlerin (nasipsizlerin) yanlışlarla dolu sözlerini duydum mu? hiç unutmadığın "Elest" demindeki sözlere dal, kulağın o sözleri duysun (hatırlasın), onlarla neş'elensin." (Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, IV,124) "Elest" mumuyla canını dağlamış bir pervaneyim; O padişahın mumuna (dinine) hizmet etmedeyim." (Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, IV,230)

⁵⁸⁵ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, IV,268

⁵⁸⁶ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, IV,298

⁵⁸⁷ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, IV,405

⁵⁸⁸ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, IV,316

⁵⁸⁹ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, V,169

⁵⁹⁰ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, V,3

Evet demenin anlamı yani gereği ise şudur:

"Evet demenin sırrı nedir? Yani yokluk, mekansızlık aleminin kapı halkasını çalıp duruyorum demektir.

...Ter temiz ol, tamamıyla toprak kesil de toprağında otlar bitsin.

Ot gibi kupkuru bir hale geldin mi güzelce yan, yan da yanışından ışıklar belirsin.

Yana yana küle döndün mü, külün kimya kesilir."⁵⁹¹

Mevlânâ dünyadaki günah ve hatalarımızın sebebini, yine "elest" anıyla bağlantılı kılarak, "hüsn-i ta'lîl"⁵⁹² yoluyla şöyle açıklar:

"Elest" meclisinden gelen rûhlar, kendilerinden geçmiş ve sarhoş bir hale gelirler; o yüzdendir ki balçıkta (dünyada) sarhoş gibi ayağımız kayıp durmada."⁵⁹³

Buraya kadar Mevlânâ'nın Mesnevîsi ve diğer eserlerinden mîsâk âyeti hakkındaki açıklamalarının bir sentezini yapmaya çalıştık. Neticede görülmektedir ki, bu âyet, Mevlânâ'nın tefekkür, aşk ve mana dünyasını meydana getiren mihver âyetlerden biridir. Burada verilen bilgiler iyice incelendiğinde onun ve tasavvuf aleminin, Allah-rûh hakkındaki görüşleri belirginleşeceği gibi, Mevlânâ'nın işârî tefsîrine de güzel bir örnek teşkil edecektir.

d. "Bir de sana rûhdan soruyorlar. De ki, "Ruh, Rabbimin emrindedir. Ve size bu hususta pek az bilgi verilmiştir." (İsra, 17/ 85)

Bu âyet-i kerîme, Yahudilerin soruları üzerine nazil olmuştur. Yahudiler Peygamber (sas)'i imtihan etmek istemişler, ona bir takım sorular sormuşlardı. Sorulardan birisi de "rûh nedir?" sorusuydu. Tevrat'ta; rûh hakkında, fazla bilginin insanlar tarafından bilinmeyeceği belirtilmektedir. Yahudiler de eğer Muhammed gerçek peygamberse, o da aynı şekilde cevap verir, diyerek bu soruyu sormuşlar ve olayın üzerine yukarıdaki âyet inerek, bu cevabı almışlardır.⁵⁹⁴

Ruh hakkında din, felsefe, psikoloji alimleri vb. tarafından pek çok şey söylenmiş ise de, kat'i ve tam bir şey söylemek mümkün olamamış, konu âyette belirlenen sınırlar dışına çıkamamıştır. Yani Ruh hakkında fazla bir bilgiye ulaşamamıştır.⁵⁹⁵ Âyetin işâret ettiği ikinci bir husus da Ruhun halk (yaratılma) aleminden değil de emir aleminden olmasıdır. Emir ve halk alemleri hakkında müfessirlerin değişik görüşleri vardır.⁵⁹⁶

Mevlânâ da rûh hakkında fazla bilgi vermemekle beraber, onun emir aleminden oluşuna ve bazı önemli hususiyetlerine dikkat çekmektedir:

"Gerçekten arzda ve semada insan rûhundan daha gizli bir şey yoktur.

Cenâb-ı Hakk, yaş ve kuru her şeyi âşıkâr kıldı; ama rûh için, "O Rabbın emrindedir." diye onu mühürledi .

Kutlu bir göz, rûhu görmüşse artık ona gizli hiç bir nesne kalmaz."⁵⁹⁷

Bu beyitlerde, insan rûhunun kainatta en gizli nesne olduğu ve bu gizli nesnenin kapağı "O, Rabbın emrindedir." yani onu kimse bilip anlayamaz emri ile mühürlenip kapatıldığı belirtilerek, âyetin zâhiri manasına uygun olarak tefsîr edilmektedir. Ancak bu beyitlerden önceki

⁵⁹¹ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, V,3

⁵⁹² Bedii sanatlarından olan "hüsn-i ta'lîl", bir hadîsenin vukûuna hayalî ve şairane bir sebep göstermektir. Hakiki sebepler, sadece ta'lîl olurlar, hüsn-i ta'lîl olmazlar. Bkz., Tâhiru'l- Mevlevî, Edebiyat Lügati, s. 56

⁵⁹³ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, V,484

⁵⁹⁴ Bkz., el-Vahidî, s. 245-6; et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, VIII,141 vd.; el-Mâverî, III,270; el-Kurtubî, X,209 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXI,31 vd.

⁵⁹⁵ el-Curcânî, et-Ta'rifât, s. 76; Elmalılı, Metâlib ve Mezâhib, s. 124 vd.; el-Hafenî, Mu'cemu Mustalâhâtı's- Sûfiyye, s. 114-5; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 400-2; E. E. Calverley, "Nefis" mad., İA, IX,178 vd.

⁵⁹⁶ et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, VIII,143; el-Kurtubî, X,210; İbnu'l- Cevzî, V,58; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXI,32; Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, IV,3200 vd.

⁵⁹⁷ Mevlânâ, Mesnevî, VI,2879 vd./2903 vd.

beyitlerde, Hz. Peygamberin kafir ve müminlerin rûhlarını gördüğü, Allah'ın izniyle ona rûhun gizli olmadığı belirtilmekte buradaki son beyitte de bu hususa tekrar işâret edilmektedir.

Mevlânâ, Ruh ile beden arasındaki muazzam farka dikkat çekerek şöyle der:

"Ten (beden), gönlün (rûhun) gölgesinin gölgesinin gölgesidir. Beden için gönül mertebesine ulaşmak mümkün değildir.

Uyuyan kimsenin rûhu, gökteki güneş gibidir, bedeniye yatağa esirdir.

Saf rûh, gayb boşluklarında gizlidir, ten ise yorgan altında (girerek) çöker.

"Ruh rabbimin emrindedir." Bu yüzden gizlidir, onun için her ne söylesem de söylenecek bir misâli yoktur.⁵⁹⁸

"Asl olan, Cenâb-ı Hakk'ın üfürdüğüdür. Ruhun odur, gerisi beyhüdedir.

Bu beyhude oluş, rûha nisbetledir, yoksa hâşâ Cenâb-ı Hakk'a nisbetle değil!"⁵⁹⁹

Bu nedenle Allah beyhude (abes) şey yaratmış sayılmamalıdır:

"Bu zâhirî bedenî sen, senliğin sanma. Bu ten, varlık aleminden, rûhsa mekansızlık alemindendir.

Ey inci, sedefte niçin titriyorsun? Kadrin yücedir. Sen seni bilmen gerek!

Ruhuna, senin bu tenin yabancıdır. Öyleyse yabancıyla her an bu ülfet nedir?

Sonraki varlığın evvelkine bağlıdır. Ama sonraki, evvelkini bildirmek ve ona ulaştırmak içindir.

Senin siretinde başka bir sen gizlenmiştir. Kendini, akıbetini gören kişinin kölesiyim ben!"⁶⁰⁰

Görüldüğü gibi Mevlânâ, pek açık bir şey söylememekle beraber Ruh'la Allah arasında bir yakınlıktan bahsetmekte, fakat bu yakınlığın ne olduğunu açıklamamaktadır. Çünkü O da diğer veliullah zatlar gibi, Allah'ın sırlarını açıklamaktan kaçınmak zorundadır. Bunu açıklamak haramdır, doğru değildir. Bunun sebeplerinden birisi de kanaatimizce şudur. Eğer bu sırlar açıklanacak olursa, insanlar bunları inkar edip küfre düşer ve hüsrana uğrarlar. Böylece bu işten fayda yerine zarar görürler. Çünkü o sırlara ehil olmadan, onları anlamak dolayısıyla inanmak çok zordur. Öyleyse anlaşılacak şeyi söyleyip inkar edilmesine sebep olmaktansa, söylemeyi gizli tutmak daha iyi olur.

e. "Ve düşün ki, Rabbin, Meleklerle: "Ben yeryüzünde muhakkak bir halife yaratacağım"⁶⁰¹ dediği vakit melekler: "Biz hamederek seni tesbih ve takdis edip dururken, orada fesad çıkaracak ve kanlar dökcek bir mahlûk mu yaratacaksın?" dediler. Allah'da "Şüphesiz ki ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim." dedi." (Bakara, 2/30)

İnsanı en önemli bir varlık yapan sebeplerden birisi, belki birincisi olan onun, yeryüzünde Allah'ın halifesi oluşundan bahseden bu âyet hakkında, tefsîrlerde oldukça teferruatlı bilgi bulmaktayız. Bu cümleden olarak, bu konuşmanın zamanı, yeri, melekler, ca'l (yapmak) ve halife

⁵⁹⁸ Mevlânâ, Mesnevî, VI,3309 vd./3334 vd.

⁵⁹⁹ Mevlânâ, Mesnevî, VI,3600 vd./3625 vd.

⁶⁰⁰ Mevlânâ, Mesnevî, VI,ilk üç beyit yok, 3781 vd./3806 vd.. Mezkûr âyet ve rûh hakkındaki görüşleri için ayrıca bkz., Mevlânâ, Mesnevî, I,1721/178800; Rubâîler, 2009, 2050; Divân-ı Kebîr, IV,427; Fihî Mâ Fih, s. 225-7

⁶⁰¹ Hilafet; vekalet gibi asaletin mukabili olarak başkasına niyabet etmek, yani az veya çok onun yerini tutarak onu temsil etmek demektir. Her naibin ve halifenin kıymet ve şerefi, aslın şerefi ve niyabetin derecesiyle müteneşiptir. Cenâb-ı Allah da yeryüzünde bir halife yaratacağım deyince, kendilerin bir istişare makamında gören melekler, yerdeki bir mahlûka yüksek bir irade selahiyeti bahşedilmesinde bir şer ihtimalinden korktular. (Bkz., Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, I,299 vd.)

kelimelerinin anlamı, meleklerin bu karara tepkileri ve Yüce Allah'ın onlara cevabı vb. hususlar ve yorumları, tefsirlerde bulmaktayız.⁶⁰²

Mevlânâ, Yüce Allah'ın insanı kendisine halife yapmasının hikmetini, insanın Allah'a tam bir mazhar (zuhur etme yeri) oluşu ile açıklamakta ve bu halifeliğin yeryüzündeki seyrini şöyle anlatmaktadır:

"Cenâb-ı Hak, kemal sırrına ayna olmak üzere, bir gönül sahibini halife edindi.

Ona hadsiz hesapsız safâlar ihsan etti. Sonra da ona zulmetten bir zıt yarattı.

Siyah ve beyaz iki bayrak yaptı. Biri Adem'di, biri yol kesen İblis.

Bu iki asker, arasında nice meşhur savaşlar oldu.

İkinci devrede Hâbil idi. Onun temiz nurunun zıddı Kâbil'di.

Böylece bu iki, adalet ve cevr bayrağı devir devir Nemrud'a kadar vasil oldu.

O, İbrahim'in zıddı ve hasmı oldu. İki asker, birbirine düşman kesilip çarpıştılar.

Savaşın uzamasından hoşlanmayınca iki hasmın arasını ateş ayırdı.

O ikinin müşkili halledilsin diye ateş, hem hakem, hem de hizmetkar oldu.

Devir devir, asır asır bu iki bölük, ta Firavunla Mûsâ'ya kadar,

Nice yıl, aralarında savaştilar. Haddi geçip usanç artınca,

Cenâb-ı Hakk, hak kimindir belli olsun diye deniz suyunu hakem yaptı.

Böylece Mustafa (sas)'nın mübarek devrine kadar devam etti. O'na da Ebu Cehl, cefaya kalkıştı.⁶⁰³

f. "Ve Adem'e, bütûn o isimleri öğretti. Sonra da onları meleklerle gösterdi de: "Haydi davanızda sâdıksanız, bana şunları isimleriyle birlikte haber verin." dedi. Melekler: "Seni tenzih ederiz, senin bize öğrettiğinden başka bizim hiç bir bilgimiz yoktur. Çünkü her şeyi hakkıyla bilen ve yaptığında hikmet sahibi şüphesiz ki sensin" dediler. Allah "Ey Adem, bunlara onları isimleriyle haber ver." dedi. Bu emir üzerine Adem, onlara isimleriyle onları haber verince Allah şöyle dedi: "Ben size demedim mi ki, göklerin ve yerin gaybını ben bilirim. Ve yine sizden açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de şüphesiz ben bilirim." Ve o zaman meleklerle: "Adem için secde edin" dedik, derhal secde ettiler. Ancak İblis secde etmedi. Yüz çevirdi, kibrine yediremedi, kaifrlerden oldu." (Bakara, 2/31-4)

Melekler, hikmetini bilmediklerinden insanın Allah'a halife olmasına itiraz etmeleri üzerine Cenâb-ı Hakk "Şüphesiz ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim." demiş ve daha sonra da Adem'e her şeyin ismini öğretip, ona meleklerin secde etmesini emrederek, kendi halifeliğine layık olduğunu göstermiştir:

Müfessirler, bu âyetteki "meleklerin Adem'e secde etmemesi"ni genelde iki şekilde te'vîl etmişlerdir. a. Bu secde onun şanına saygı ve sevgi göstermektir veya bu gayeyle yapılan secdedir. b. Ademi secdelerine kible yapmalarındır. Bu durumda onun secde için bir kible oluşu da, yine ona tazim için olmuş olur. Her iki durumda da Allah'a yapılan secdede olduğu gibi, ibadet kastı olmayıp saygı vardır. Bu secdenin şekli ise, genel kanaate göre, namazlardaki secde gibi kabul edilmesine rağmen, azınlık tarafından rukû' şeklinde eğilmek olarak da açıklanmıştır.⁶⁰⁴

Mevlânâ, ise meleklerin Hz. Adem'e secde etmelerinin hikmetini ve insanın önemini şöyle açıklar:

"Bak Adem'e, melekler secde etti. Şüphesiz onun canı onlardan üstündür.

⁶⁰² Bkz., el-Mâverdî, I,93 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I,271; el-Kurtubî, I,181 vd.; İbnü'l- Cevzî, I,46 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, II,146 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, I,72 vd.; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, I,92 vd.; el-Âlûsî, I,218 vd.

⁶⁰³ Mevlânâ, Mesnevî, VI,2156 başlık vd./2176 vd.

⁶⁰⁴ Bkz., el-Mâverdî, I,101-2; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I,273; el-Kurtubî, I,200-2; İbnü'l- Cevzî, I,52; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, II,194 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, I,78 vd.; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, I,103-4; el-Âlûsî, I,228-9

Daha üstün olmasaydı ona nasıl secde edilirdi. Secde emri buna şahid ve gözle görülen bir delildir.

Allah'ın adaleti ve lütfü, üstün olanı ondan aşağısına secde ettirmez.

Can, çok daha üstünleşir, yücelirse, misli benzeri olmaz. Her şeyin rûhu onun emrine tabi olur.

Kuş, balık, peri ve insan... Herkese üstünlüğünü kabul ettirir.

Balıklar, hırkasını dikmesi için ona iğne sunarlar.⁶⁰⁵ Açıkça görülür ki, iplikler iğneye tabidir.⁶⁰⁶

"Meleklerin Adem'e secdeleri, onlardan ileride olduğu içindir. Deri, içe secde eder."⁶⁰⁷

Melekler, Adem'deki Allah'ın nurunu görmüş ona secde etmişlerdi. Fakat şeytan o nûru görememiş, Adem'i toprak ve su yani çamurdan ibaret görmüş olduğundan ona secde etmemiş, kendisinin alevden yaratılması ve alevin topraktan üstün olması gibi yanlış kıyaslar yüzünden⁶⁰⁸ kovulmuşlardan olmuştu:

"Şeytan, "Niçin bu çamura ben secde edeyim? Niçin bir sûrete din adını takayım?" demişti.

Gözünü aç! İyice sil! Bu hal sûret değildir. Onda, Celal Sahibi Hakk'ın nurunun şavkını gör!"⁶⁰⁹

Öyleyse şeytanın bakışı nâkıs bir bakıştı ve onun gibi bakmamalı, hakikatı görmeli:

"Göklerden daha yüce olan zatı, aşağılıkların cinsiyeti ile bir tutma.

O zatı can bil, sakın beden zannetme. İçi, hor kabuktan ayır.

Ona mel'un İblis gibi hased gözüyle bakıp onu toprağa mensub sayma.

Güneşe yoldaş olanı, yarasa sanma. Secde edilen kimseyi secde eden bilme.

Bu da akse benzer ama akis değildir. Akis sûretinde Hakk'ın tecellisidir.

Bir güneş görmüş cansızlıktan kurtulmuş, gül yağını gören susam yağı yok olmuştur.

Hakk dervişleri de varlıklarından sıyrılınca onları halktan addetme, bırak bu yaprak dönsün!

Vahdet kiblesinde ikilik yoktur. Toprak nasıl olur da meleklerin secde ettiği bir şey olur?

Nehirde elmanın aksini göresin ve eteğini elma ile doldursın,

Artık nehir içinde gördüğün hiç hayal olur mu? Hele gördüklerinden yüzlerce çuval doldurmuşken!

(Adem'i) ten görme, "Hakikat onlara geldiği zaman yalanladılar."⁶¹⁰ denilen kör sağır ve dilsizler gibi olma,

Ahmed, "Sen atmadın, ancak Allah attı."⁶¹¹ sırrının mazharıdır. Onu görmek, Hakk'ı görmek gibidir.

O'na hizmet hakka hizmettir. Gündüzü görmek, pencereyi görmek demektir.

O pencerenin aydınlığı, kendisindedir, güneşten veya aydan değildir.

⁶⁰⁵ İbrahim b. Ethem'in bir kerametine işaret ediyor.

⁶⁰⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, II,3331 vd./3364 vd.

⁶⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,2080/2100. Ayrıca Mevlânâ, Adem'in oğullarından her kimin de, babasının yolundan gider, şeytana uymazsa o da bu şerefe nail olabileceğini haber verir: "Adem evladı da, Allah'ın nuruna mazhar olunca, Hakk'ın münthâb ve müctebâsı olduğu için meleklerin mescûdu olur.Yalnız meleklerin mescûdu olmakla kalmaz, rûhu melekler gibi şek ve şüphe tuğyanından kurtulur, (diğer) insanların da mahdûmu ve muta' olur." Mevlânâ, *Mesnevî*, II,1353 vd./1365 vd.

⁶⁰⁸ Şeytanın bu yanlış kıyasları için bkz., A'râf, 7/12; Sâd, 38/76; İsrâ, 17/61

⁶⁰⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,4593 vd./4621 vd.. Ayrıca bkz., Sultan Veled, *Maârif*, s. 135

⁶¹⁰ Enâm, 6/5

⁶¹¹ Enfâl, 8/17

Yine bu penceredeki ışık, o güneştedir. Ama bilinen yoldan zuhur etmemiştir.

Bu pencereyle güneş arasında bir yol vardır ki nice pencereler onu bilmez.

Bir bulut, gökyüzünü örtse de yine onun nûru pencerede coşar.

Güneşle o pencere arasında bu havayla bu altı cihetten başka bir yol vardır.

Onun medhi ve tesbihi, Hakk'ın medhi ve tesbihidir. Bu tabak, meyvesini kendi bitirir.⁶¹²

Bu beyitlerle Mevlânâ, yukarıdaki âyeti tefsîr etmiş, işârî olarak, Hakk erlerinin dğerine dikkat çekerek, vahdet-i vücûd görüşüne temas etmiştir.

Bu beyitlerden sonra da, şaşî gibi gören iki kimsenin temsiline dair hikaye anlatarak manevî şaşılıktan sakındırmak ister:

"Adem (as)'in hazinesi, cisim viranesine defnedilmişti de bu yüzden o çamur, melun şeytana göz bağı olmuştu.

O çamura o, hor hor bakıyordu. Ama muteber cana o çamur bir seddi.⁶¹³

Her Ademoğlunda bu değer vardır. Öyleyse her insan kendi değerini bilmeli ve bu kıymetini kaybetmemeye çalışmalıdır:

““Adem için secde edin” diye nida edilmişti. Ey gönül, sende Ademsen nefisini bil.

Bu nida meleklerin gözlerinden şaşılığı giderdiği için onlara yeryüzü gökyüzü, gibi oldu.⁶¹⁴

g. "Andolsun biz, Ademoğullarını üstün kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik. Ve onlara hoş rızıklar verdik. Onları, yarattıklarımızın bir çoğundan cidden üstün kıldık." (İsra, 17/70). İnsanı değerli bir mahlûk yapan sebeplerden bir diğerinin Allah'ın onu tekrim etmesi olduğuna dikkat çekilerek, en güzel bir biçimde yaratılmış olan insanın aynı zamanda Allah tarafından üstün bir yaratık olarak yaratılmış ve diğer mahlukata üstün kılındığı haber verilmiştir.

Bu âyetin tefsîrinde “insana tekrîm edilmesi genelde şu hususlarla açıklanmıştır: İnsana akıl, temyiz sahibi olmak gibi verilmiş olan birçok nimet, müminlerin onlardan olması, Hz. Peygamber'in onlardan olması, hayvanların ağızlarıyla yemesine karşılık, insanların ellerini kullanarak yemeleri, emir ve nehiylerle muhatap olmaları, konuşma ve yazmaları, bütün yaratıklara hükümler olmaları vb. Ayrıca, “birçok yaratıktan üstün olması” da, galebe ve istilâ, sevap ve ceza, hıfz ve temyiz gücü vb. şekillerde açıklanmıştır.⁶¹⁵

Görüldüğü gibi bu izahlar, genelde insanın maddî üstünlüklerini dile getirmiştir. Halbuki Mevlânâ, onun manevî yönünü gözönüne almış ve ilgili âyeti bu açıdan tefsîr ederek, şöyle demiştir:

"Adem'in boyu bir hamur teknesi boyuncadır ama o, gökyüzünden de üstündür.

Gökyüzü hiç, "Biz onu keremlendirdik." sözünü duydu mu? Ama bunu izzet sahibi Adem işitti.⁶¹⁶

"Vettîni sûresinde, "biz insanı en güzel kıvamda yarattık."⁶¹⁷ buyurulmuştur. Can cevheri, tekrîm ve tazîme layıktır.

En güzel sûrette olan insan, Arşın da düşüncenin de üstündedir.

Bu elde edilmesi imkansız şeyin kıymetini söyleyecek olsam, ben de yanarım, duyan da yanar.⁶¹⁸

⁶¹² Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,3188 vd./3213 vd.

⁶¹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,3453 vd./3461 vd.

⁶¹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,2265 vd./2287 vd.

⁶¹⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VIII,115; el-Mâverdi, III,257-8; el-Kurtubî, X,190-1; İbnü'l- Cevzi, V,45-6; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXI,10 vd.

⁶¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,138 vd./138 vd.

⁶¹⁷ *Tîn*, 95/4

⁶¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,1008 vd./1025 vd.. Bu âyetle ilgili olarak Maârif'te de şöyle denilmektedir: "Kendisinde bir hazine gizli bulunan bu insan, bunu göremediğinden Allah'ın kendisine nasıl bir lutuf ve ihşanda

Mevlânâ, insanın böyle bir özelliği ve öneminin varlığından dolayı, onun da buna göre davranmasını ve bu üstün dereceye layık olmasını ister:

"İslere bulanmış tencere gibi tutmaç peşindesin, nerede, "kerremnâ" sırrına mazhar oluşundan doğan ululuk, nerede padişahça himmet gayret?"⁶¹⁹

Mevlânâ'ya göre Allah'ın insanı tekrim etmesinin sebebi ise, onun emaneti (iradeyi) yüklenmesine karşılık donatılmasıdır:

"Çünkü Ademoğlu iradesinden dolayı "kerremnâ" sırrına erdi. Fakat insanların yarısı bal arısı, yarısı yılan oldu.

Adem evladının müminleri, bal arısı gibi, bal madeni oldular; kafirleri ise, yılan gibi zehir menbai."⁶²⁰

Mevlânâ, buraya kadar verilen âyetlerin tefsîrlerini böylece genelde işârî yorumlarla açıklamış, Allah, insan ve bu iki varlık arasındaki münasebet hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur.

3.3.3.2. Fenâ Fillâh, Vahdet-i Vücûd ve Tevhîd

Mevlânâ, gelecek âyetleri Allah ve insan arasında ortak bir konu olan fenâ fillah,⁶²¹ vahdet-i vücûd⁶²² ve tevhîd açısından değerlendirmekte ve işârî tefsîrlerini yapmaktadır. Bu hususta bilgi verdiği yerlerden bazıları şu âyetlerin tefsîrleriyle ilgilidir:

a. "“En yüce Rabbiniz benim” dedi.” (Nâzi’ât, 79/24).

Bu âyet, Mısır Krallarından Firavun’ın, Hz. Mûsâ ile müsabaka yapmaları için şehirlerden topladığı sihirbazlara söylediği sözü hikaye etmektedir. İbn Abbas, onun bu sözünden önce, "Ben, sizin için kendimden başka bir ilah bilmiyorum." dediğini, daha sonra da böyle söylediğini bildirmektedir.⁶²³ Bu söz, elbette ki, Allah’a başkaldırmak, onu tanımamak, şirk koşmak ve ilahlık taslamak olup, küfürdür, lanet ve cezaya müstehaktır. Ancak Firavun’ın böyle demesi ile, Hallâc-ı Mansûr’un, "Ben Hakk’ım" demesi⁶²⁴ arasında elbette ki, büyük fark vardır. Firavun, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, "Ben sizin en yüce Rabbinizim" demesine karşılık, Hallâc’ın, "Ben Hakk’ım" demesinde, o maksatların hiçbiri yoktur. Tam aksine, Yüce Allah’tan başka hiç bir şey tanımamak ve O’nun ilahlığını tam bir acziyet ve mahviyet içinde kabullenmek vardır.⁶²⁵

bulduğunu nereden bilebilir? İnsan Allah’ın bir usturlabıdır. Fakat bu usturlabdan anlayan bir müneccim (mürşid) lazımdır. Evet, sebze ve bakkal dükkanında usturlap bulunabilir, ama bakkal bundan ne anlar. Sebzececinin ne işine yarar? Bundan ancak bir müneccim faydalanabilir. İşte bir usturlap, feleğin (uzayın ve yıldızların) hallerini nasıl bir ayna gibi gösteriyorsa "Biz hakikaten Adem oğullarını şereflendirdik." âyeti gereğince insanın vücudu da Hakk’ın bir usturlabıdır. Allah onu kendisiyle gürcü ve bilici yapmıştır. İnsan bu pis ten usturlabıyla, benzesiz olan Allah’ın cemalini ve tecelliyatını her an görür. Bu ayna Allah’ın cemalinden bir an hali değildir. Bir insan, annesinden doğar doğmaz gözünü bu dünyaya açar. Gece gündüz bu alemin, yerin göğün ve bütün yaratıkların durumunu görür. Bunun gibi bir veli de (kalb) gözünü açtığı vakitte daima Allah’ı temaşa eder. Ondan başka bir şey görmez. Allah herkesten iyi bilir." Sultan Veled, *Maârif*, s. 344-5

⁶¹⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II,246

⁶²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,3291 vd./3313 vd.

⁶²¹ Fenâ Fillâh hususunda Mevlânâ’nın görüşleri, bir önceki konunun f. maddesinde de geçmişti.

⁶²² İbn ‘Arabî’den itibaren tasavvufta kullanılarak gelişen bu terim, kısaca, her şeyi bir bilme, Allah’tan başka hakiki varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olma hali diye tarif edilebilir. Bkz., el-Hafeni, *Mu’cemu Mustalâhâtı’s- Sûfiyye*, s. 263; İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, İstanbul, 1991, s. 9 vd.; Ferit Kam, M. Ali Ayni, *İbn Arabî’de Varlık Düşüncesi*, İstanbul, 1992, s. 77 vd.; Muhammed İhsan Oğuz, *İslâmî Tasavvufunda Vahdet-i Vücûd*, İstanbul, 1995, s. 117 vd.; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 507

⁶²³ İbn ‘Abbâs, VI,451-2. Ayrıca bkz., et-Taberî, *Câmi’u’l- Beyân*, XII,432 vd.; el-Mâverdi, VI,198; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV,214; İbnü’l- Cevzî, VIII,174; er-Râzî, *et-Tefsîru’l- Kebîr*, XXXI,39-40; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV,499 vd.; el-Âlûsî, XXX,30

⁶²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Louis Massignon, "Hallâc "mad., *İA.*, VI,167-170

⁶²⁵ el-Bursevî, *Rûhu’l- Beyân*, X,321-2

İşte Mevlânâ, bu âyette bildirilen Firavun'un halkına böyle demesi ile, vahdet-i vücûd görüşleri yüzünden idam edilen büyük mutasavvıflardan Hallâc-ı Mansûr'un "ene'l- hakk = ben Hakk'ım" sözünü karşılaştırarak şöyle demektedir:

"O "ene-ben"i vakitsiz söylemek lanete sebeptir. Vaktinde söylemek ise mucib-i rahmettir.

Hallâc-ı Mansûr'un "Ene'l-Hak" demesi rahmet, Firavun'un "Ene Rabbikumu'l- A'lâ" demesiye lanet sebebi olmuştur.⁶²⁶

Başka bir yerde:

"Ene'l-Hak (Ben Hakk'ım) sözü Mansûr'u nurlandırdı. Firavun'un "Ben Rabbim" demesi küfür oldu.

Değnek Mûsâ'nın elinde Hakk'ın şahidi, büyücünün elinde ise heba oldu.⁶²⁷

Mevlânâ bu konu ile yakından ilgisi olan Tevhîd kavramını ise şöyle tarif eder:

"Allah'ın tevhîdini öğrenmek nedir? Kendini Vâhid'in huzurunda yakmak ve ifnâ etmektir.

Eğer gündüz gibi aydınlanmak istersen, gece gibi karanlık olan varlığını yak.⁶²⁸

Kendi varlığını, o varlık bahşeden Allah'ın varlığında, bakırm kimyada eridiği gibi erit.

Ey salık; sen "ben ve biz" demeye iyiden iyiye sarılmışsın. Fakat bilmiş ol ki, bu harablığın hepsi "iki varlık tanımadan" ileri gelmektedir.⁶²⁹

Başka bir yerde ise:

"Sûreti mahvedip yok edersen vahdet hazinesini ele geçirdin demektir.

Onu mahva sende kudret yok. Lütuflarına canların feda olduğu Hakk'ın yardımı, ancak onu yok eder.

Herkese yardım eden, kullarına hidâyet eyleyen odur.

Hepimiz yayılmış bir cevher idik. Baştan başa ayaksız ve başsız idik.

Güneş gibi nûr ile parlak, su gibi, bulanıklık ve kederden temizdik.

O yayılmış nûr, sûrete gelince gölgeler gibi sayı meydana çıktı.

Bütün gölgeler ortadan kalksa nûr, vahdet ile vasıflanırdı.

Belki mevzu'u genişletmek mümkündür. Lakin akıl ayağının sürçmesinden korkuyorum.

Sözlerim keskin bir kılıç gibi oldu. Eğer kalkanın yoksa karşıma gelme, kaç.

Kalkansız bu elmas önünde görünme, zira kılıç kesmekten utanmaz.

Bu yüzden kılıcı kılıfa koydum. Ta ki eğri anlayışlı biri onu ters anlamasın.⁶³⁰ Diyerek böylece tevhîdin "fenâ fillah"ın kendisi olduğunu söylemektedir. Çünkü nasıl bir zamanlar bu gölge varlıklarımız yok idiyse, şimdi de yine, bu gölge varlıklarımızı yok edebilirsek, işte o zaman asıl tevhîde ulaşmış oluruz. Ancak bu mertebeye ulaşmak için Allah'ın yardımının şart olduğuna dikkat çeken Mevlânâ, ayrıca bu konunun kesmekten utanmayan keskin bir kılıç gibi olduğunu, bu makama yükselemeyenlerin bunun hakikatini anlamaktan aciz olacaklarını belirtmektedir. En son olarak o, bu "fenâ" ve "vahdet-i vücûd" konusunun, herkes tarafından dağru bir şekilde anlaşılması mümkün olamayacağından, bu hususlarda susması gerektiğini söyleyerek yanlış anlayıpta yersiz söz ve hareketlerin önünü almış olmaktadır.⁶³¹

⁶²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, II,2523 vd./2547 vd.

⁶²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, II,305 vd./310 vd.

⁶²⁸ Bu beyiti "Biz gece ve gündüzü iki alamet yapmışızdır. Sonra gece alametini giderip, gündüz alametini gösterici kıldık." (İsra, 17/12) âyetinin işârî tefsiri olmaktadır.

⁶²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3015 vd./3113 vd.

⁶³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,683 vd./710 vd.

⁶³¹ Burada bir hususu belirtmek faydalı olacaktır. Türkiye'de Mevlânâ mutahassısı olarak tanınan, hakikaten de onun hakkında en çok eser yazan, ne yazık ki, bu eserleriyle onun tanınmasını değil de, tam aksine tanınmamasına vesile olan Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'yı mezhepler ve dinler üstü göstermiş, büyük Alim ve

b. "Sonra onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, lakin Allah attı. Bu müminlere güzel bir imtihan da geçirtmek için idi. Allah hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir." (Enfâl, 8/17)

Bedir savaşının başlamasından önce Peygamber Efendimiz (sas), "Allahım bana olan va'dini isterim." diye duâ etmiş, bunun üzerine Cebrâil (as) gelerek, "bir avuç toprak al ve onların üzerine at." demiştir. Harb başlayınca da Peygamberimiz bir avuç toprak alarak, kafirlerin yüzüne doğru atmış ve böylece kafirlerin ordusu bozulmuştu.⁶³² İşte bu hadiseden bahseden, yukardaki âyet yine Ehl-i Sünnet ve Mutezile'ye ait müfessirler arasında ihtilaflı olan âyetlerden birisidir.⁶³³ Şöyle ki, Mutezile'ye göre daha önce de geçtiği gibi,⁶³⁴ kullar fiillerini kendileri yaratır. Halbuki Ehl-i Sünnet'e göre kullar, fiillerini yapmak için iradelerini kullanırlar, Allah da o iradeleri doğrultusunda onların fiillerini yaratır. Yani kullar, fiillerini kendileri yaratmaz, Allah yaratır. İşte bu âyet, Ehl-i Sünnet'in delillerinden birisidir. Çünkü âyette "öldürme", kullardan nefyedilmiş, Allah için ispat edilmiştir. Yine Hz. Peygamber için, "attığın zaman" denilerek kâsib olarak atmış olduğu fakat, "sen atmadın" denilmesiyle de, hâlik olarak atmamış olduğu belirtilmiştir.⁶³⁵

Mutezile'den olan Zemahşerî ise, bu âyetteki, "onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü." kısmını, kısa bir tefsirle geçiştirmiş, "attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı" kısmını ise, Ehl-i Sünnet'e bile temel teşkil edecek çok güzel bir şekilde tefsir etmektedir.⁶³⁶ Bu mukayese ile, bizce fırkalar ve mezhepler arasındaki bazı ihtilafların çok sathî olup, zorlama ile meydana getirilmiş farklılıklar olduğu görülmektedir.

Mevlânâ ise, bu âyete de yine kendi meşrebi doğrultusunda ve çok daha farklı bir perspektiften (fenâ fillah ve vahdet-i vücûd açısından) yaklaşarak, şu şekilde işârî bir tefsir yapar:

"Asla bak sen, bunu fer'den sanma, okun atılmasına sebep koldur, yay değil!

Cenabı- Hakk, "Onu sen atmadın, ancak biz attık." buyurdu, bunu peygamberden sanma Hakk'ın işidir."⁶³⁷

"Her an nefsinden varlığı terket, fânî derviş gibi kendinden geç.

Kendinden geçip artık, ne yaparsan "Sen atmadın Hakk attı" sırrı zâhir olur."⁶³⁸

"Sen atmadın, ancak Allah attı" âyeti can remzidir. Bir yığında nice binlerce harman gizlidir.

Arif Muhyiddîn b. Arabî ile mukayese yaparak Mevlânâ'yı göklere çıkarmış, Muhyiddîn b. Arabî ile ise âdetâ alay etmiştir. (Bkz., Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 52, 59, 165, 171, 226, 233-7) Halbuki Muhyiddîn b. Arabî, Mevlânâ'nın Vahdet-i vücûd hakkında kendisinden çok şey öğrendiği ve sohbetlerine katıldığı bir üstadıdır. Kanaatimizce Muhyiddîn b. Arabî'nin, fikirlerini açıkça söylemesinin tepki ve tenkidlerle karşılaştığını gören Mevlânâ, onun gibi bu hususları açıkça belirtmemiş, gerektiği yerde susup gerisini ehlinin zevkine bırakmıştır.

Mevlânâ, fenâ fillah ve vahdet-i vücûd hakkında "Fîhi Mâ Fîh"de şöyle der. "Nihâyet bu "ene'l- Hakk" demeyi herkes, "büyük davadır" zanneder. (Halbuki) "ene'l- 'abd" davası büyüktür. "ene'l- Hakk" davası azim tevazudur. Zira "ben abd-i Hüdâyım" diyen kimse, iki mevcut ispat eder. Birisi kendisi için ve diğeri de Hüdâ içindir. Fakat "ene'l- Hakk" diyen kimse, kendisini yok edip ve berhevâ eyleyip "ene'l- Hakk" der. Yani "ben yokum, hep O'dur, Hüdâ'dan başka mevcut yoktur. Ben külliyyen edem-i mahzûm ve hiçim." der. Bu makamda tevâzu ziyadedir. Şu kadar ki, halk anlamıyorlar." Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 43

⁶³² el-Vâhidî, s. 195-6; Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VI,202 vd.; el-Mâverdi, II,304-5; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, II,149; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XV,112 vd.; el-Kurtubî, VII,244-5; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III,2373 vd.

⁶³³ Geniş bilgi için bkz., Burhan Atsız, *Mu'tezile ve Tefsîr Metodu*, 1997, Erzurum, (Basılmamış Yüksek Lisâns Tezi), s. 55 vd.

⁶³⁴ Bkz., Çalışmanın, "3.2.2.3. Kelâmî Yönden" kısmına bakınız.

⁶³⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VI,202 vd.; el-Mâverdi, II,304-5; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XV,112-3; el-Kurtubî, VII,244-5

⁶³⁶ Bkz., ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, II,149-50

⁶³⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,1725 vd./1745 vd.

⁶³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,1525 vd./1544 vd.. Ayrıca bkz., Bakara, 31-4 âyetlerin tefsiri.

Bir güneş bir zerre içinde gizlidir. Sonra o zerre ansızın ağzını açınca,

O güneşin huzurunda pususundan fırladığı gibi gökler de yer de zerre zerre olur!⁶³⁹

Bu beyitlerde görüldüğü gibi Mevlânâ, fenâ fillah makamına ulaşmış kamil insanları, Hak güneşinin bir zerresi olarak görmektedir.

Aynı manayı, Hz. Ali'nin ağzından ise şöyle ifade eder:

"Ben, "ve mâ rameyte iz rameyte" âyetinin muharebedeki manasıyım. Ben kılıç gibiyim ki, o kılıcı hakikat güneşi, benim elimle vurur."⁶⁴⁰

Burada akla şu soru gelebilir: Medem ki, atan, öldüren Allah'tır, öyleyse kulun iradesi yoktur, bu da bir cebir değil midir? Mevlânâ, bu soruya da şu şekilde cevap verir:

"Okun atılışı mana bakımından bizden değildir. Biz yayız, oku atan Tanrı'dır.

Bu sözler cebir değil. Hakk'ın Cebbâr adının manasıdır. Onu zikretmeyi sana söylemektir.

Acımız, mecburiyetimizin işâreti; mahcup oluşumuz da, irademizin delili oldu.

Eğer irademiz yoksa bu üzülme, bu utanma niçin?

Üstadın talebesine tazyiki niçin? Devamlı tedbir fikri neden?"⁶⁴¹

Anlaşılabacağı üzere Mevlânâ, geçen âyetleri vahdet-i vücûd açısından yorumlamış, ancak bu kununun yanlış anlaşılacağı korkusuyla, belki de bunu açıklamasına Allah tarafından izin almadığından fazla girmemiş, fakat yeri geldikçe fenâ fillah konusundaki görüşünü belirtmiştir.

3.3.3.3. Peygamberler ve Veliler

Bir önceki kısımda Allah, insan ve bu ikisinin birbiriyle ilgisinden, Allah'ın insanın bütün varlıklar içinde en üst mertebede yaratmasından ve ona ikramından bahsedilmişti. İnsanlar içinde, bu önemli mevkiye göre hareket eden ve o makama layık olan "mükerrerrem insan" elbette ki, başta Peygamberler ve veliler olmak üzere kâmil müminlerdir. İşârî tefsîr ve tasavvufun üzerinde durduğu önemli konulardan biri olan bu hususta, Mevlânâ gelecek âyetleri işârî olarak tefsîr ederek, görüşlerini belirtmektedir. Mevlânâ'nın bu bağlamda ele aldığı âyetler ve yorumları şunlardır:

1. "...Evlere kapılarından gelin. Allah'tan hakkıyla korkun ki, felaha erebilesiniz." (Bakara, 2/189)

Bu âyetin tefsîrine baktığımızda, başta sebep-i nüzûlü olarak bildirilen, "ilk zamanlar, insanların Kâbe'yi tavaf etmek için ihrama girdiklerinde iyilik kastıyla evlere kapılarından girmeleri" ile ilgili şu izahlar yapılmıştır: Haccın kendi aylarında yapılması, adet olarak yapılan

⁶³⁹ Mevlânâ, Mesnevî, IV,4585 vd./4613 vd.

⁶⁴⁰ Mevlânâ, Mesnevî, I,3795/3900

⁶⁴¹ Mevlânâ, Mesnevî, I,616 vd/642 vd. Krş.: el-Kuşeyrî, Letâifu'l- İşârât Tefsîrun Süffiyyun Kâmilun H'l- Kur'âni'l- Kerîm I-VI, tah.: İbrahim Bisvûnî, Kâhire, 1390/1971, II,305; İbn 'Arabî, Tefsîr, I,126. Bu konuyla ilgili olarak "Maarif"te ise şunlar geçer: "Peygamber, Allah'ın mazharı ve aletidir. Hakk'ın önünde fânî ve yok olmuştur. İşi gerçekten yapan Allah'tır Onlar kâtibin elindeki kalem gibidirler. Kalemin çizdiği her şeyi hakikatte kâtip çizmiştir. Veya bir insanın elindeki ok ve yaya benzerler, okun fırlaması yaydan değil, insandandır. Bunun için yüce Allah, "Ey Muhammed, attığın zaman sen atmıyorsun, onu atan biziz." Ben ki Allah'ım, yaptığın her şey benim istek ve buyruğumdur. Bunda senin ne yerin olabilir? Çünkü işi biz yürütüyoruz ve bizim isteğimiz yerine geliyor. O halde her kim seninle döğüşür savaşırsa bunları bizimle yapmış olur ve her kim sana uyar, senin buyruğunu yerine getirir ve seninle dost geçinirse bizimle dost olmuş ve uymuş olur." buyurmuştur." (Sultan Veled, Maârif, s. 4-5) Yine aynı eserde, semavî dinlerin şeriatlerindeki farkların o şeriat sahibi peygamberlerin mizaclarından ileri geldiğini, bu meyanda Hz. Muhammed'in mizacından biri de, varlığını Hakk'ın varlığında ifna etmek ve tamamen O'nun rengiyle boyanmak olduğundan yüce Allah'ın, "attığın zaman sen atmadın, lakin onu Allah attı" diye buyurduğu belirtilerek devamında şöyle denilmektedir: "Ey Muhammed, sen ölmeyen evvel öldün ve yok oldun. Binaenaleyh senden zuhur eden her şey hakikatte bizdendir. Bunun için eğer bir kimse, "Kur'ân Muhammed'in kelâmıdır." derse kafir olur. Halbuki Kur'ân Muhammed'in ağzından ve dudaklarından çıkmıştır... "Onu Muhammed söyledi" diyeni kafir bil! İster gizli ister açık olsun Allah adamının ne hareketi ne de sözü vardır. Bunlar tamamıyla Allah'a aittir. Binaenaleyh her ne kadar Muhammed ortada görünüyorsa da, onun bu işte dahil yoktur. O, tamamıyla Hakk'ın aletidir." Sultan Veled, Maârif, s. 374-5

bir iş için evinden çıkan kimsenin işini başaramadığı takdirde, evine döndüğü zaman uğursuzluktan sakınmak için arkasından girmesi veya bir kimseyi, herhangi bir iyiliği gerektiği şekilde yapmasını ve uygun olmayan şekillerden sakınmasını ifade eden bir darb-ı mesel olduğudur.⁶⁴²

Mevlânâ bu âyeti Peygamberler hakkında olmak üzere işârî tefsîr eder ve şöyle der: "Yani deniliyor ki; "Orada (dünyada) bir resûl vardır, her ne diliyorsanız ondan elde edebilirsiniz.

Ey çok kıymetli inciler isteyenler, öyleyse "evlere kapılarından girin."

Halkayı (zili) vurun, kapıda durun, gökyüzü (gerçekler) damna ulaşmanız için size (başka) yol yok!

Sizin için, ihtiyacınızı, bu yoldan (başkasından) gidermek mümkün değil, bu (sizin) toprağınızdan olanı (bir resûlu), bu sırra vâkıf etmişiz.

Hâin değilseniz, onun huzurunda eğilin (itaat edin), kuru bir kamışken, o sizi şeker kamışı eder.

(Sadece) o rehber, senin toprağını yeşillendirir. Cebrailin atının tımağının feyzi gibi.⁶⁴³

Böylece mutlak hakikate ulaşmanın salt akılla mümkün olamayacağını, bu iş için Allah'ın görevlendirdiği peygamberlere başvurmanın gerektiğini belirtir ve âyetteki, "kapılar"ı "peygamberler" olarak işârî tefsîr eder.⁶⁴⁴

2. "Ey iman edenler! Allah'ın ve Resûlünün önüne geçmeyin. Allah'tan korkun, çünkü Allah, işitendir, bilendir." (Hucurât, 49/1)

Bu âyette, "Allah ve Resûlünün önüne geçilmemesi" yine sebab-i nüzûluyla ilgili bazı olayalar hakkında olmak üzere tefsîr edilmişken,⁶⁴⁵ Mevlânâ bu âyeti peygamberlere uymanın elzem oluşu olarak tefsîr ettiği gibi, gerçek mürşitlere uymanın gerekli olduğuna da delil sayar:

"Madem peygamber değilsin, ümmet ol, sultan değilsin teb'a ol, velhâsıl susup bizzat kendi reyinle hareket eyleme.

Velhâsıl, sükût edip yürü., emre uy, bir şeyhin bir üstadın gölgesine sığın.

İstidatlı ve kabiliyetli de olsan, kâmillikten laf etmenin sana zararı olur.

Üstada karşı gelirsen, istidat feyzinden uzaklaşırsın.⁶⁴⁶

Mevlânâ, peygamberlere ve gerçek mürşitlere uymanın öneminin ise, onların rehberlerinin Allah olmasından dolayı olduğunu söyler:

""'Alleme'l- esmâ"⁶⁴⁷ Adem için önderdi. Lakin Ayn, Lâm ve Mîm libası içinde değil.

Su ve topraktan Adem müzeyyen olunca, o rûhânî isimler gizlendi.

Su ve topraktan mana zuhur etsin diye söz ve nefes örtüsüyle örtündüler.

Gerçi söz, bir yandan bir manayı âşık eder ama bir yandan da on cihetten örter.⁶⁴⁸

Ancak bazı insanlar, bu nimetten faydalanmasını bilemez, sahte mürşit ve rehberlerin peşinden gider. Bunun sebebi ise Mevlânâ'ya göre cinsin cinsi çekmesidir.

Mevlânâ bu hususu, Hz. Mûsâ (as)'ın, Firavun'u imana davet etmesi üzerine, onun da veziri Haman'a danışıp iman etmekten vazgeçmesi durumuyla ilgili olarak şöyle izah eder:

⁶⁴² Bkz., el-Mâverdi, I,249-51; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, V,106-8; el-Kurtubî, II,230-1; İbn Kesîr, Tefsîr, I,232-3.; el-Âlûsî, II,73-4

⁶⁴³ Mevlânâ, Mesnevî, IV,3326 vd./3349 vd.

⁶⁴⁴ İbn 'Arabî tefsîrinde de, "evler" "kalpler", "kapılar" ise "rûhanî ve ilahî duygu ve ilahî bilgiler" olarak geçmektedir. İbn 'Arabî, Tefsîr, I,37

⁶⁴⁵ Bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, XI,377-8; el-Mâverdi, V,325-6; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXVIII,95-6; el-Kurtubî, XVI,198-9; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, IX,61; el-Âlûsî, XXVI,131-4

⁶⁴⁶ Mevlânâ, Mesnevî, IV,3348 vd./3371 başlık vd.

⁶⁴⁷ Bakara, 2/31

⁶⁴⁸ Mevlânâ, Mesnevî, IV,2970 vd./2992 vd.

"Haman'la görüşmeye karar verdi. "Memleketin dayanağı ve ulusu odur." dedi.⁶⁴⁹

Mustafa (sas)'nın müsteşarı Hakk'ın Sıddık'ı Ebû Bekir'di. Ebû Cehl'in mahremiyse Ebû Leheb'di.

Cinsiyet damarı onu öyle çekti ki, o aşağılığın gönlü, nasihatlere karşı kaskatı kaldı!

Bir cins, kendi cinsinin semtine yüzlerce kanat açar; bağlasan bile kavuşma hayali onları çözer.⁶⁵⁰

Mevlânâ'ya göre işte kötülerin mayaları hep böyle aynıdır. O da cehenneme mensuptur. Cehennem onları çekmesi ve ya onların cehenneme girmek için çalışmaları hep bundandır. Nitekim peygamberler ve velilerin aslı da bir olup o asıl da cennete mensuptur ve hepsi de Allah'ın iyalidir.⁶⁵¹

3. "Bir de gökten, bereketli bir su indirip de, onunla, bağlar, bahçeler ve biçilecek daneler bitirmekteyiz." (Kâf, 50/9)

Manası açık olan bu âyet zâhirî anlamı doğrultusunda tefsîr edilirken,⁶⁵² Mevlânâ bu âyetteki gökten inen mübarek suyu, peygamberlere gelen vahiy ve evliyâ'ya olunan ilham ile tefsîr ederek, bunlarla insanların kalblerinde manevî yeşillik, bağ ve bahçelerin bitirildiğini söyler:

"O halde malûmun olsun ki, gökten gelen mübarek su, kalblere olan vahiy ve dillere gelen doğru ilhamdır.

Biz de bahsi geçen tay gibi dere suyundan içelim, bizi kınayan vesveseciye bakmayalım ve sözlerine aldırış etmeyelim.

Peygamberin izinde yürümek istiyorsan, bu yolda ilerle. Halkın bütün kınamalarını rüzgar farzeyle.

Yol katetmiş olan enbiyâ ve evliyâ hazerâtı, köpeklerin ulumasına kulak vermemişlerdir.⁶⁵³

Eflâk'de ise aynı âyetin tefsîriyle ilgili şu açıklama geçer: "...Kur'ân'daki "biz gökten bereketli suyu indirdik." âyetindeki sudan maksat, velilerin rûhlarıdır. Çünkü o, velilerin canı, sizdeki (manevî) pisliklerin en iyi yıkayıcısıdır."⁶⁵⁴

4. Mevlânâ, evliyâullah hazerâtının enbiyâ (as) gibi yüce Allah'ın hıfz ve himayesinde ve fenâ fillah olduklarını Ashâb-ı Kehf'ten bahseden, "Bir de onları uyanık zannedersin. Halbuki uykudadırlar. Ve biz onları sağa sola çeviririz..." (Kehf, 18/18) âyetinin⁶⁵⁵ tefsîrinde işâfî olarak şöyle açıklamaktadır:

"Ey inatçı kimse, evliyâ hazerâtı ayakta iken de dönüp dolaşırken de Ashâb-ı Kehf gibi uykudadır.

Cenâb-ı Hakk onları tekellüfsüz ve zahmetsiz hatta habersiz olarak sağa sola çevirir.

⁶⁴⁹ Mü'min, 40/36-7

⁶⁵⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,2653 vd. - IV,2674 vd.

⁶⁵¹ Mevlânâ peygamberlerle velilerin farkını ise şöyle açıklar: "Cenâb-ı Hakk, velileri alemlere rahmet olmaları için göndermiştir. / Halkı, kurtulmaları için Hakk'ın katına davet ederler. / Her yerde usanmadan nasihatler verip hidâyete ermediklerinde de, "Ya rab, bunlara kapını kapama!" derler. / Velilerin halka sebep olduğu rahmet cüz'îdir, son peygamberinkiyse küllî... / Cüz'î rahmet küllî rahmete yaklaşıp rahmet deryası, yollar gösterici olur. / Cüz'î rahmetsin külle ulaş. Küllî rahmet de halkı hidâyete erdirir." Mevlânâ, *Mesnevî*, III,1804 vd./1811 vd.. Başka örnekler için bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, I,678 vd./705 başlık vd., II,283 vd./287 vd., 794 vd./801 vd., III,79 vd./79 vd., 592/597, 1924 başlık vd./1932 başlık vd., IV,1634 vd./1654 vd., 3311 vd./3334 vd.

⁶⁵² Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XI,410; el-Mâverdi, V,342; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXVIII,135 vd.; el-Kurtubî, XVII,6; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, IX,108

⁶⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,4317 vd./4361 vd.

⁶⁵⁴ Eflâkî, I,230

⁶⁵⁵ Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VIII,194 vd.; el-Mâverdi, III,291 vd.; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXI,85 vd.; el-Kurtubî, X,240 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III,88 vd.; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, V,225 vd.

O "zâtü'l- yemîn = sağ yan" nedir? Taat ve ibâdâtta ef'al-i hasenedir. O "zâtü's- şimâl = sol yan" nedir? Yemek, içmek, gezip dolaşmak gibi bedenî meşguliyettir.

Bu iki iş, yani cismânî ve rûhânî hareket, enbiyâda da vaki olur. Fakat onların bu hareketlerinden haberleri yoktur. Onlar sükût ve hareketlerinde, aks-i sadâya benzerler.

Aks-i sadâ, sana hayır ve şerre dair ses işittirse de, dağın ikisinden de haberi yoktur.⁶⁵⁶

Böylece evliyâ ve enbiyânın, Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket ettiklerini, kendi cüzî iradelerini yüce Allah'ın küllî iradesinde ifnâ eylediklerini belirtir ve "Peygamber heva ve hevesinden söz söylemez. Onun sözleri kalbine ilham olunan vahiydir." (Necm, 53/3-4) âyetindeki duruma da işâret etmiş olur.

Ankaravî bu beyitlerin şerhinde yukarıdaki izahı daha da açıklayarak özetle şöyle der:

"Tahsebuhum eykâzen ve hum rukûd," sen o ârifleri gözlerinin açık oluşlarından ve dünyevî işlerle, iradî his ve hareketleriyle meşgul olmalarından, uyanık zannedersin. Halbuki onların, hakikatte mâsivâullâhtan haberleri yoktur, dolayısıyla uykudadırlar. "Ve nukallibuhum zâte'l- yemîni ve zâte's- şimâl", duruma göre, biz onları bazen hayırlı ve salih işler yönüne, bazen de dünya ve cismanî ihtiyaçlar yönüne çeviririz. "Ve kelbuhum" yani onların nefisleri, "bâsıtun zirâ'eyhi" kalıplarını uzatmış, "bi'l- vasît" bedenlerini ifnâ etmişlerdir.⁶⁵⁷

5. "Bakmaz mısın, Rabbinin eserlerine? Gölgeyi nasıl uzatmakta? Dilese idi, elbet onu hareketsiz kılardı. Sonra biz nasıl güneş (ışığın)i, ona (gölgeye) kılavuz yapmışızdır." (Furkan, 25/45).

Bu âyette gölge ve güneşten bahsedilmektedir. Gölgeden maksat, gece veya gündüz vakti cisimlerin meydana gelen gölgesidir. Güneş ise, dünyamızın uydusu olduğu bilinen yıldızdır.⁶⁵⁸ Fakat Mevlânâ âyetteki "zill = gölge"yi yine, işârî yönden "evliyâ", güneşi de Yüce Allah olarak tefsîr etmekte ve evliyâyâ tâbi olmayı tavsiye⁶⁵⁹ etmektedir.

"Bir kimsenin rehberi Hakk'ın gölgesi olursa Allah, onu, hayal ve gölgeden kurtarır.

Hakk'a gerçekten kul olan, onun gölgesidir. O, Allah ile diri, bu alemde ölüdür.

Onun eteğini bir süpheye düşmeden yakala ki, ahir zamanın afetinden kurtulasın.

"Rabbin gölgeyi nasıl uzatmıştır" âyetinden velileri tanı. Onlar hak yolunun ışığı oldular.

O vadiye dostsuz, delilsiz gitme. İbrahim gibi, "ben batan şeyleri sevmem"⁶⁶⁰ de.⁶⁶¹

Mevlânâ'nın bu âyeti bu şekilde tefsîr etmesini Ankaravî şöyle açıklıyor:

"Zill = gölge"den maksat kâinatır. Bu kâinat ise evliyânın nakışlarıdır. Çünkü evliyâ Allah'ın nurunun delilidir. Bu kâinatın evliyânın nakışı olması ise şu husustandır ki, bütün mevcûdât "hakikat-ı Muhammediye"nin sûreti ve nakışdır. Gölgeyi uzatmaktan maksat ise bu mevcudatın tenezzülât halinde var olmasıdır. Öyleyse esrâr-ı Muhammediye'ye mazhar olan her insan-ı kâmil bütün bu alemin nakışı mesabesinde olur ve Yüce Allah bu nakışlarda dilediği gibi tasarrufta bulunur.⁶⁶²

6. "Ey müminler, nerede bulunursanız, yüzlerinizi o (Kâbe) tarafa çeviriniz..." (Bakara, 2/144)

⁶⁵⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3193 vd./3292 vd.

⁶⁵⁷ Ankaravî, *Câmi'u'l- Ayât*, s. 12

⁶⁵⁸ Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, IX,393 vd.; el-Mâverdi, IV,147; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXIV,76 vd.; el-Kurtubî, XIII,26-7; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III,332

⁶⁵⁹ Krş.: el-Kuşeyrî, *Letâifu'l- İşârât*, IV,310-1; İbn 'Arabî, *Tefsîr*, II,42

⁶⁶⁰ En'âm, 6/76

⁶⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,422 vd./438 vd.

⁶⁶² Ankaravî, *Câmi'u'l- Ayât*, s. 13

Namaz kılarken yüzlerimizi yani yönümüzü Mescid-i Haram tarafına çevirmemizi emreden bu âyetteki Kâbe'yi⁶⁶³ Mevlânâ, yine evliyâ olarak şöyle işârî tefsîr eder.

"Eğer uzak kalmışsan hazerât-ı evliyâyâ uzaktan olsun kuyruk salla, yani tevazu ve hürmet göster ki, Allah, "ey müminler, yüzlerinizi o tarafa çeviriniz" buyurmuştur." demektedir.⁶⁶⁴

7. "Yûsuf, ey doğru sözlü, bize şu rû'yayı hallet: Yedi semiz ineği, yedi cılız inek yiyor..." (Yusuf, 12/46)

Yusuf (as) zindanda iken, Mısır Kralının gördüğü ve Kralın arzusu üzerine, Yusuf (as)'ın yedi bolluk ve bereketli yıldan sonra, yedi kurak ve kıtlık yılın geleceği şeklinde yorumladığı⁶⁶⁵ bu rüyayı,⁶⁶⁶ Mevlânâ, yine işârî olarak, evliyânın insanlardaki, kötü huyları manen yiyip yok ederek, onları kötülüklerden temizledikleri manasını çıkarmaktadır:

"Mısır Azîzi gayb gözüne kapı açıldığından rüyada:

Yedi semiz ve besili öküzü, yedi tane zayıf öküzün yediğini gördü.

O zayıf öküzler manen aslan idiler. Yoksa besili öküzleri yiyemezlerdi.

Efâl-i ilahiyye'nin zuhûruna vasıta olan bir kâmil (insan) de sûrette insan görünür, fakat onun derûnunda insan yiyici bir arslan gizlidir.

O arslan, müste'id bir kimseyi hoşca yer ve ahlâk-ı zemîmeden pâk bir hale getirir. Derdi varsa tortusunu süzer, saf bir hale sokar.

O sâlik muhabbet derdiyle bütün dertlerden şifa bulur ve ayağını sühâ yıldızının üzerine kor.⁶⁶⁷

8. "Allah yolunda mallarınızı harcayın ve kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayınız. Daima iyilik edin, hiç şüphesiz Allah iyilik edenleri sever." (Bakara, 2/195)

Bu âyette geçen, "kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayınız" kısmına, tefsîrlerde genellikle şu manalar verilmiştir: a. Allah yolunda (cihad için) infak etmeyi terk ederek bundan hasıl olacak günahla helak olamak, b. Cihada hazırlıksız çıkıp, bu yüzden helak olmak, c. Günahların bağışlanacağından ümid keserek, tevbe etmeme yüzünden helak olmak, d. Allah yolunda cihadi terk ederek, helak olmak, e. Düşmana galip gelemeyecek şartlarda savaşa girişerek helak olmak, f. Mananın umumî olup, sayılanların hepsine şamil olması.⁶⁶⁸

Bu kısmı Mevlânâ, duruma göre şu şekillerde işârî ve zâhirî olarak şöyle tefsîr etmektedir. Hz. Ali'nin ağzından evliyâ hakkında olduğuna dair işârî tefsîri şöyledir:

"Hz. Ali dedi ki: Ben kâtilimi daima görüp dururken asla ona gönülüm kızmaz.

Ölüm bana kendi canım gibi azîzdir. Zira neşeyle diriliş ölümle olur.

Ölümsüzlük ölümü, âşıklara sevgilidir. Başını feda etmek aşığın azığıdır.

Bu zâhiren ölüm, gerçekte dirilik; görünüşte yok olmak, hakikatte ebedî olmaktır.

Cenin ana karnından yola çıkar. Yeryüzü ona yeni bir konak olur."

Bizde (evliyâda) ölüme arzu bir aşk olduğundan, "nefislerinizi tehlikeye atmayınız" nehyi bizim içindir.

Nehiy (yasaklama) elbet tatlı şeye olur. Acı için nehiy ve yasaklamaya ihtiyaç yok ki...

⁶⁶³ Bkz., el-Mâverdi, I,202-3; İbnu'l- Cevzi, I,140-1; er-Râzi, et-Tefsîru'l- Kebîr, IV,100 vd.; el-Kurtubî, II,107 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, I,198-9

⁶⁶⁴ Mevlânâ, Mesnevî, II,3355/3388

⁶⁶⁵ Bkz., Yûsuf, 12/42 vd.

⁶⁶⁶ Bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, VII,223 vd.; el-Mâverdi, III,41 vd.; er-Râzi, et-Tefsîru'l- Kebîr, XVIII,117 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, II,497 vd.

⁶⁶⁷ Mevlânâ, Mesnevî, V,932 başlık vd./937 başlık vd. Ayrıca bkz., Mevlânâ, Mesnevî, VI,2794 vd./2818 vd.

⁶⁶⁸ Bkz., el-Mâverdi, I,253; İbnu'l- Cevzi, I,184-5; er-Râzi, et-Tefsîru'l- Kebîr, V,115 vd.; el-Kurtubî, II,241 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, I,235-6; el-Âlûsî, II,77-8

İçi de, dışı da acı olan tanenin acılığı, dostun yasaklamasına lüzüm kalmadan nehiy olur.

Bana da ölüm tanesi tatludur. Hem o, dirilişin müjdesidir. Ey güvendiğim kişiler, beni kınayarak öldürün. Zira benim hayatım öldürülmemdedir.

Ey yiğit, âşıkların hayatı ölümlerdir. Bu ayrılık yurdunda kalış ne vakte kadar?

Burada kalışım ayrılık olmasaydı, öyleyse "muhakkak ki, ona döneriz."⁶⁶⁹ âyeti nedir?⁶⁷⁰

Zahirî manasını kasdettiği yer ise, bir tilkinin, eşeği taşlık bir yerden yeşillik bir yere götürme bahanesiyle arslana yem etmek için kandırma sadedinde söylemektedir. Önce eşek taşlık yere kanaat ettiğini beyan ederek şöyle der:

"... "İki alemde de ben Hakk'a tevekkülden daha güzel bir kazanç bilmiyorum.

Ona şükretme kazancının bir eşini bilmiyorum. Hakk'a şükür rızkı çoğaltır."

Birbirleriyle bir hayli konuştular. Nihâyet sualden de cevaptan da aciz kaldılar.

Bundan sonra da tilki eşeğe dedi ki: "'Nefislerinizi ellerinizle tehlikeye atmayın" âyeti vardır.

Kuru ve taşlık bir ovada sabretmek ahmaklıktır. Zira "Hakk'ın arzı geniştir."⁶⁷¹ ...⁶⁷²

Görüldüğü gibi birinci yerde bu âyetin, ehlullah olan evliyânın Allah'a ulaşmak için kendilerini elleriyle öldürmelerinden menedilmeleri yolunda tefsîr edilmişken; ikinci yerde de zâhirî mana da kullanılarak yerine göre ve muhatabın seviyesine uygun olarak tefsîr edilmiştir.

Eflâkî, bu âyetin Mevlânâ tarafından, şu şekilde bir tefsîrini de kaydetmektedir:

"'Elinizle kendinizi tehlikeye atmayın" âyetindeki tehlikeyi, yüksek bir yerden düşmek manasına alırlar. Halbuki bu böyle değil, belki imamımız olmayan kimsenin sözünü dinlemekle nefsinizi tehlikeye atmayın." demektir."⁶⁷³

Bu beyitlerde de görüldüğü gibi, Mevlânâ'nın işârî tefsîrleri, asla zâhire bir alternatif değildir. O, âyetlerin zâhirini aynen kabul etmekte, fakat Kur'ân-ı Azîmuşşân'ın her asra ve her hadîseye bir ayna olma özelliğinden dolayı⁶⁷⁴ ona, her çeşit hadîseye cevap verecek anlamlar yüklemektedir. Mevlânâ, tasavvuf ehli, arif bir sûfî olduğundan dolayı da tabiatıyla bu ikinci derecedeki manalar işârî-sûfî manalar olmaktadır.

3.3.3.4. Ledün İlmî

İslâm alimlerine göre, zâhiri ilimlerden başka Yüce Allah'ın bazı has kullarına öğrettiği özel bilgiler vardır.⁶⁷⁵ Bu insanlar, okumakla ve tahsille elde edilemeyecek olan bu ilahî ilimlerle birçok şeyin aslımı, hakikatini bilirler, ancak bu bilgileri açıklamalarına izin yoktur. Mevlânâ mesleği ve meşrebi icabı, hele Şems-i Tebrîzî ile tanışıp, arkadaş olmasından sonra, zâhirî ilimleri hemen hemen terk etmiş; en azından zâhirî ilimlerin, ilahî hakikatleri anlama hususunda yetersiz olduklarına iyice inanmış, dolayısıyla ledünnî ilimlere yani ilhâm-ı ilâhî'ye bel bağlamış ve bu ilimleri her zaman kesbî olan zâhirî ilimlere tercih etmiştir.

Ledün ilmi ve faziletine dâir Kur'ân-ı Kerîm'de en büyük delil şüphesiz ki, Hz. Mûsâ ile Hızır (as) 'dan bahseden âyetlerdir. Bu âyetlerde:

⁶⁶⁹ Bakara, 2/156

⁶⁷⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3931 vd./4037 vd.

⁶⁷¹ Nisâ 4/97; Ankebût, 29/56; Zümer, 39/10. Bu âyet de burada, zâhiri manada kullanılıyorken, ilerde işârî manada kullanıldığını göreceğiz.

⁶⁷² Mevlânâ, *Mesnevî*, V,2427 vd./2434 vd.

⁶⁷³ Eflâkî, I,297

⁶⁷⁴ Nitekim Kur'ân'ın bu özelliği "Ne yaş ne de kuru, hiçbir şey yoktur ki, hepsi mutlaka apaçık bir kitapta (Kur'ân'da) bulunmasın." (En'am, 6/59) âyetinde belirtilmiştir. Yeter ki, bu ikinci manalar Kur'ân'a ters düşmesin.

⁶⁷⁵ Bu bilgilere genelde "ilm-i ledün" veya "ilm-i ledünnî" denilmektedir ki, bunun sebebi, Kehf 18/65. âyetinde geçen, "ve 'allemnâhu min ledünnâ 'ilmâ" ibaresidir.

"Bir vakitte Mûsâ genç arkadaşına, "Durmayacağım tâ iki denizin birleştiği yere kadar varacağım. Yahut senelerce gideceğim." demişti. Bunun üzerine onlar da iki denizin birleştiği yere varınca balıkların unuttular. O sırada balık denizde bir deliğe doğru yolunu tutmuştu. Bu sûretle iki deniz kavşağını geçtikleri zaman, Mûsâ genç arkadaşına dedi ki, "kuşluk yemeğimizi getir. Biz, bu yolculuğumuzda gerçekten yorgun düştük." Genç dedi ki; "Gördün mü? Kayaya sığındığımız vakit doğrusu ben bu balığı unuttum ve onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu. O acaib bir şekilde denizdeki yolunu tutmuştu." Mûsâ dedi ki, "işte aradığımız o ya!" Bunun üzerine izlerini takip ederek geriye döndüler. Derken tarafımızdan bir rahmet vermiş ve katımızdan bir ilim öğretmiş olduğumuz kullarımızdan birini buldular. Mûsâ ona dedi ki: "Sana öğretilen ilimden bana öğretmen şartıyla sana uyabilir miyim?" O da Mûsâ'ya dedi ki, " doğrusu sen benimle birlikte olamaya sabredemezsin, içyüzünü bilmediğin şeye nasıl sabredeceksin?" Mûsâ dedi ki; "İnşâallâh beni sabırlı bulacaksın ve ben senin hiçbir işinde sana karşı gelmem." "O halde" dedi, "Eğer bana tabi olacaksan, ben sana söz açmadıkça bana hiçbir şey sorma."⁶⁷⁶ (Kehf, 18/60-70) buyurularak, ledün ilminin fazilet ve önemi belirtilmiştir.

Bu âyetlerin tefsîrine baktığımızda Hz. Mûsâ'nın, kızkardeşinin oğlu olan Yûş'a b. Nûn'a, Allah'ın, işlerinin aslı olan bâtin ilmini öğrettiği Hızır isminde birisini bulup, kendisinden istifade etmek için ona tâbi olacağını ve bu gayesinden asla vazgeçmeyeceğini söylediğini ve nihâyet onu bulup onunla bir müddet arkadaş olduktan sonra, içyüzünü bilemediği işlerinin yüzünden sabredemeyip ona müdahale etmesinden dolayı Hızır'ın da onu terk ettiğini bulmaktayız.⁶⁷⁷

Mevlânâ da, bu âyetlerin manası ve bu ilmin değeri ile ilgili olarak, "Mûsâ (as)'ın Peygamberlikte ve Allah'a Yakınlıktaki Kemâliyle Beraber Hızır'ı Aramasının Sırrı" başlığı altında şu bilgileri verir:

"Ey kerîm olan kimse! Bu memdûh hırsı, Kelîmullah'tan öğren, öğrenmeye iştîyâkımdan dolayı bak, Kelîm Hazretleri ne diyor:

"Bunca makama sahip olduğum, yüce bir Peygamber bulunduğum halde, kendimi görmüyor, kendime varlık vermiyorum. Hızır'ı aramaktayım. (Bunun üzerine kavmi ona dedi ki:)

"Ey Mûsâ, sen kendi kavmini bırakmışsın, mübarek bir zatın izine düşmüşsün.

Sen havfdan da recâdan da kurtulmuş büyük bir peygambersin. Daha ne kadar dolaşacak, ne kadar ve nereye kadar arayacaksın?

Aradığın sende... Sen de bunu bilirsin. Ey semâ kadar yüksek peygamber, zeminde ne kadar dolaşacaksın?"

Mûsâ (as) dedi ki: "Bu melâmeti etmeyiniz. Güneşle, ayın yolunu kesmeyiniz.

Ben zamanın sultanı bir veli olan Hızır ile bir sohbet için Mecma'u'l- Bahreyn'e kadar gidiyorum.

Hızır'ı hakikate ulaşmak için sebep kılacağım. Bunun için de uzun müddet sefer edeceğim.

Himmet ve azimet kanatlarıyla yıllarca uçacağım. Yıllar ne demek? Binlerce yıl geçse bile yine onu arayacağım.

Onu aramak için gideceğim. Bu gidiş O'nu bulmaya değmez mi? Cananın aşkı, ekmek aşkımdan aşığı mıdır?"⁶⁷⁸

Mevlânâ, ilm-i ledünün önemi ve fazileti hakkında bunları söyledikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bu kıssadan ibret alarak, bizlerin de Hz. Mûsâ ve benzerleri gibi ilmi ledünne âşık olmamız gerektiğini ve onu talep etmemizi ister:

⁶⁷⁶ Buna rağmen Mûsâ (as) sabredememiş, sormuş. Bu durum üç kere tekerrür edince de Hızır, Mûsâ'yı terk etmiştir. Bkz., Kehf, 8/71 vd.

⁶⁷⁷ Bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, VIII,245 vd.; el-Mâverdi, III,321 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXI,122 vd.; el-Kurtubî, XI,8 vd.

⁶⁷⁸ Mevlânâ, Mesnevî, III,1961 başlık vd./1970 başlık vd.

"Bahsedilen zevât-ı kirâmın bu hırs-ı memdûhu (ilahi ilim olan ledünnî ilim sevgisi), suya doymayan bir susuzun harâreti gibidir. Sen de ey sâlik; maneviyattan her ne bulursan ona kanaat edip durma, daima fazlasını iste.

Allah'ın dergahı, nihâyeti olmayan bir bargâhtır. Sen da bulunduğun makamı baş sedir ittihaz ederek ona bağlanıp kalma. Senin sadrın sülûk ve terakki yoludur. Daima ilerlemeye bak."⁶⁷⁹

Mevlânâ'ya göre Mûsâ-Hızır kıssasını tam olarak anlayabilmek için de bu ilimlerin kıymetini bilmek ve onları önemsemek gerekir.

"Gönülden sözsüz espiriler duy, anlamaya bile sığmayan şeyleri anla.

İnsanların taş yüreklerinde öylesine bir ateş vardır ki, perdeyi kökünden yakar gider.

Perde yandı mı insan, Hızır hikayelerini de tamamıyla anlar, ledün bilgisini de."⁶⁸⁰

Mesnevî'de gelecek âyetlerin ilm-i ledün hakkında işârî tefsîrinin yapıldığını görmekteyiz. Bunlardan ilk ikisi, "biz onların ağızlarını mühürleriz..." (Yasin, 36/65) âyeti ile, "muhakkak ki biz, sana apaçık bir fetih yolu açtık" (Fetih, 48/1) âyetidir.

Aslında birinci âyette mahşerde günahkarların, yaptıklarını inkar etmeleri üzerine, ağızlarının mühürlenip, yaptıklarını el ve ayaklarının haber vereceğinden bahsedilmekte,⁶⁸¹ ikinci âyette ise, hicretin altıncı senesinde, umre için Mekke'ye gitmek üzere yola çıkan Hz. Peygamber ve ashâbının, Mekke'ye sokulmamaları üzerine Hudeybiye andlaşması yapılarak geriye dönülmesi esnasında, Hz. Peygamber'e, elde edeceği fetihlerin haber verilmesi ve bunun müjdesi vardır.⁶⁸²

Mevlânâ ise, birinci âyetten ledünnî ilimlerin, önceki ümmetlerde fazla münteşir olmadığını, ikinci âyetten de, bizim Peygamberimiz (sas) hürmetine bu ilimlerde de birçok fetihler olacağını işârî olarak şu şekilde tefsîr etmiştir:

"Onların ağızlarını mühürleriz" âyetinin manasını bil. Bu bir sâlik için mühimdir.

Böylece belki, önceki peygamberler sonuncusunun hürmetine ağızdan o ağır kilit kaldırılır.

Peygamberler o mühürü kaldırmadılar. Ancak o, Ahmed (sas)'in dininde kaldırıldı.

Açılmamış kilitleri "biz sana gerçekten açık bir zafer verdik" eli açtı.

O, iki alemde de şefâat edicidir. Bu cihanda dine, o cihanda cennetlere sevkeder.

"Bu cihanda sen, onlara hidâyet ver. O cihandaysa ihsanlarda bulun" der.

Gizli veya âşkar, "Ya Rabbi, onlara hidâyet ver, muhakkak ki, onlar bilmiyorlar" demek onun duâsıdır.

Her iki kapı da onun nefesiyle açıktır. İki alemde duası müstecabtır.

⁶⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, III,1959 vd./1968 vd.

⁶⁸⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV,242. Bu âyetlerle ilgili daha geniş bilgiyi ise Maârif de bulmaktayız: "Mûsâ (as), Hızır'la buluşunca, gözü gönlü onun yüzü ile aydınlandı, ve istediği bir çok şeyler onunla bir konuşma da hâsıl oldu. Bir bakışta o kadar hil'atler giydi ve o kadar nimetler tattı ki, bunları şimdiye kadar ne bir göz görmüş, ne bir kulak işitmiş, ne de bir insan tahayyül etmiştir. (Bunun üzerine) Hızır'la arkadaş olmak istedi." (Sultan Veled, *Maârif*, s. 13 vd.) Ledün ilmüne herkesin tahammül edemeyeceği de aynı eserde şöyle açıklanır: "Mûsâ (as) bu kadar büyüklüğüne rağmen dayanamayıp "Hiç bir kabahati olmayan bir insanı öldürdün mü?" diye Hızır'a karşı geldi. Mûsâ böyle yaparsa başkaları ne yapsınlar. Bu dereceye gelmiş bir insanı anlayan pek az bulunur. Beyazıd-i Bestami: "Beni sülûkumun ilk zamanlarında ondan taat ve ibadet görünüyordu. Sonlarında ise tanrılık göründü. Halkta, bu tanrılığı Allah'ın yaptığını, Beyazıd'ın da arada aletten başka bir şey olmadığını görecektir göz bulunmadığından, onlar görünüşe bakarak bu işlerin Allah'dan değil, ondan meydana geldiğini zannettiler ve zındık oldular." Sultan Veled, *Maârif*, s. 283

⁶⁸¹ Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, X,457; el-Mâverdi, V,27; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXVI,89; el-Kurtubî, XV,33-4

⁶⁸² Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XI,331-4; el-Mâverdi, V,309-10; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXVIII,67-8; el-Kurtubî, XVI,172-3

Onun için o, sonuncu peygamber olmuştur, şüphe etme! Onun ne bir benzeri gelmiştir ve ne de gelecektir.

Sanatında en mükemmel bir dereceye gelene, "bu sanat sende sona ermiştir." dersin.

O, kilitler açmanın sonuncusu can bağışlayanlar alemin mührüdür.

Hz. Peygamberin işaretleri, fetih içinde fetih, fetih içinde fetihtir."⁶⁸³

Mevlânâ'nın Fetih (48) sûresinin birinci âyetine yaptığı bu detaylı işârî tefsîri, Kuşeyrî ve İbn Arabî'nin tefsîrinde de geçmektedir. İbn Arabî, bu âyetin tefsîrinde Resulullah (sas)'in fetihlerinin üç çeşit olup, maddî ve zâhirî fetihlerinden daha önemli kısmının kalbî ilimler kapısının fethi olarak, kâmil müminler için de geçerli olan gaybî keşifler, yakinî nurlar, melekût aleminin nurları, tecelliyât-ı sıfâtiyye, yakinî maarif, kutsî hakikatlerin keşfi, rûhî nurların zuhuru ve kalbin açılarak nurlarla terakkisi olduğunu başka âyetlerden delil getirerek bildirmektedir.⁶⁸⁴

Mevlânâ'nın yine ledün ilmi hususunda işârî olarak tefsîr ettiği diğer bir âyet ise, "Dediler ki," doğrusu biz, sizinle uğursuzlandık. Eğer vazgeçmezseniz, muhakkak sizi taşlarız. Bizden size muhakkak acıklı bir azab da dokunur." (Yasin, 36/18) âyetidir.

Bu âyetten önceki âyetler, İsâ (as)'ın, Antakya halkını hak dine davet için gönderdiği elçilerden ve oranın halkının bu daveti kabul etmeyişinden bahsetmektedir. Tefsîrlerin verdiği bilgilere göre, Antakya halkının, elçilerin Antakya'da bulunduğu günlerde oraya hiç yağmur yağmaması veya başlarına gelen diğer felaketlerin, onların yüzünden geldiğini kabul etmiş, bu yüzden de elçileri uğursuz saymışlar ve bu işten vazgeçmemeleri durumunda elçileri recmedip, öldürecekleri tehdidinde bulunmuşlardır.⁶⁸⁵ Mevlânâ, Antakya halkının başlarına gelen maddî zararlar yüzünden elçileri uğursuz saymalarından bahseden âyeti, onların böyle demelerinin, elçilerin beraberlerinde getirdikleri kutsal mesajın, manevî ve güzel kokusunun tesiriyle çarpılıp kendilerini kaybetmeleri yüzünden olduğunu belirtmektedir.⁶⁸⁶

"Kafirler, peygamberlere gelen vahyin güzel kokusuyla çarpıldılar ve kendilerini kaybettiler de "tetayyarnâ bikûm = siz bize uğursuzluk getirdiniz" diye feryad ettiler."⁶⁸⁷

Mesnevî'de başka bir yerde ise, yukarıda geçen Kehf sûresi 61. âyetten ilham alınarak, ilm-i ledün'ün önemi ve faydasını şöyle izah edilir:

Hızır'ın yakınlığı, arkadaşlığı pişmiş balığı bile diriltti. O denizi yurt edindi.

Dost, dost ile beraber ülfet edince yüzbinlerce gönül sırrı bilinir.

Dostun alını levh-i mahfuzdur. Orada iki alemin sırrı âşîkar olur.

Dost gelse o, yol kılavuzu olur. Bu sebeple Hazreti peygamber, "Benim sahabem yıldızlara benzer." buyurmuştur.⁶⁸⁸

Yıldız, denizde de karada da kılavuzdur. Onu gözet, rehber odur.

Gözünü onun yüzüne tut, gönlünü ona yönelt. Beyhûde dedikodu yolunun tozunu kaldırma!

Zira o tozlarla yıldız, görünmez olur. Göz, sürçen dilden daha iyidir.

Ancak vahiyle konuşan dildir ki o, toz koparmaz, bilakis toz giderir."⁶⁸⁹

⁶⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,163 vd./165 vd.

⁶⁸⁴ el-Kuşeyrî, *Letâifu'l- İşârât*, V,417; İbn 'Arabî, *Tefsîr*, II,126

⁶⁸⁵ Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, X,430 vd.; el-Mâverî, V,13 vd.; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXVI,44 vd.;

el-Kurtubî, XV,11 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III,574 vd.

⁶⁸⁶ Zaten tefsîrlerden verdiğimiz bilgiler arasında, bu tefsîre de, kısmen işâret de bulunmaktadır.

⁶⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, II,1400/1413

⁶⁸⁸ Bkz., el-'Aclînî, I,147

⁶⁸⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,2642 vd./2665 vd. Bu beyitlerin devamında yine aynı konuyu şöyle sürdürür: Adem, vahye mazhar olunca sözü, "Allah ona isimleri öğretti," âyetine delil oldu. / Her şeyin ismi nasıl vaki olmuş ise gönlünden diline de öylece doğdu. / İlhamla gördüğü için her şeyin hususiyet ve mahiyetini dili rahatça söylüyordu. / Bütün eşyaya münasib olan adı veriyordu. Korkağa arslan demedi. / Nûh aleyhisselam da dokuz yüz yıl her gün doğru yolda va'z edip feyizler saçtı. / Sanki lâl dudağı gönüllerin yakutuydu. Ne risâleler okumuştı,

Mevlânâ, sahabenin yıldızlar gibi yol gösterici olmasının, onların vahye mazhar olan Hz. Peygamber'e arkadaş ve dost olmalarından dolayı olduğunu söyleyerek, vahiy ve ilhama mazhar olmuş kimselerle arkadaş olmaya ve onların sohbetin katılmaya, ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

3.3.3.5. Nefs ve Kalb

a. Nefs: Bilindiği üzere, rûh manasma da gelen nefis, daha çok kötü huyların ve şerhlerin kaynağı ve temsilcisi olarak kabul edilmiştir.⁶⁹⁰ Bu özelliğinden dolayı "Nefs şiddetle kötülüğü emreder." (Yusuf, 12/53) buyurulmuş ve rûhun Allah'a vasıl olmasında nefsi islah etmek en önemli temel olmuştur. Öyle ki, tasavvuf, nefisle mücâhede ve mücâdeleden ibaret sayılabilecek kadar önemli olmuştur.⁶⁹¹

Mesnevî'de konuyla ilgili bilgiler, bir çok âyetin tefsîri sadedinde verilmekte, bu hususun önemine dikkat çekilmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak Mevlânâ'nın en bariz tefsîrlerini ise, gelecek iki âyetin tefsîrinde görmekteyiz.

1. Bakara sûresinin de ismini oluşturan, Hz. Mûsâ (sa) zamanında Ben-i İsrail'den birisinin öldürülmesi, Ben-i İsrail'in katilin bildirilmesi için Mûsâ'nın Allah'a yalvarması, Yüce Allah'ın da bir sığırın kesilip kuyruğu ile maktûle vurulması, böylece ölünün dirilip katilleri haber vereceği ile ilgili olan hadîseden bahseden âyetler ve bilhassa "Bir vakit de Mûsâ kavmine, "Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor," demişti de onlar; "sen bizimle alay mı ediyorsun?" demişlerdi. Mûsâ da: "Ben insanlarla alay eden cahiller gurubuna dahil olmaktan Allah'a sığınırım." demişti." (Bakara, 2/67) âyeti ile "Onun için dedik ki: O kesilen ineğin bir parçası ile öldürülene vurun. İşte Allah böylece ölüleri diriltir size kudretini açıklayan delilleri böylece gösterir ki akılınızı başınıza alınız." (Bakara, 2/73) âyeti.⁶⁹²

Mesnevî'de, bu hadîse aynen zâhiri manasıyla verilmekle beraber tasavvufî açıdan ökünün öldürülmesini, nefsin riyâzet kılıcı ile öldürülmesi, böylece rûhun diri ve selametle olmasının sebebini oluşturacağına,⁶⁹³ âyetin işâret ettiği de belirtilerek şöyle denilmektedir.

"Tâ ki Beni İsrâîl'de ki maktûlün, Mûsâ (as)'ın kesilmesini emrettiği sığırın kuyruğu darbesinden dirildiği gibi, ey mutemed dostlar ben de kamçı zahminden hayat bulayım.

O kuyruk darbesinden hoş olayım, Mûsâ'nın sığır darbesinden dirilen maktûl gibi makbûl bir hale geleyim.

Sığırın kuyruğu zahminden maktûl dirildi, iksir sürülmüş bakır misâli halis altın oldu.

Maktûl sıçradı ve esrârını söyledi, kendisini öldürmüş olan hünhar kişiyi gösterdi.

Açıkça dedi ki: "Bu adam beni öldürdü. Çünkü şu sırada bana düşman kesilmişti."

Bu sakîl ve maddî cisim de ölünce esrâra vakıf olan rûh dirilir.

Ya iztırâfî olarak ölen, yahut mevt-i ihtiyârî ile nefsini öldüren kimsenin rûhu cenneti ve cehehenni görür ve cümle esrâra vâkıf olur.

Kanlı şeytan (katilleri) ve hile ve hud'a tuzaklarını gösterir.

ne de Kûtu'l- Kulûb (gönüllerin gıdası) adlı eseri. / Vaz'mın şerhlerden öğrenerek etmiyor, belki keşifler kaynağından, rûh şerhinden anlatıyordu. / İnsanı mest eden öyle bir şarabdır ki o, içilince dilsizde olsa coşup dile gelir. / Yeni doğan çocuğu fasîh konuşan bir edîp yapar. Mesîh gibi hikmetler söyletir. / O şarabla dudağı ıslanan dağ, Davud Aleyhisselamla beraber terennüm etmiştir. / Bütün kuşlar, "cik cik"lerini bırakıp Davud peygamberle birlikte nağmeler okumuşlardır. / Kuş, onunla coştuktan sonra elinin sesini, demir işitse şaşılır mı?

⁶⁹⁰ Bkz., Cürcânî, et-Ta'rifât, s. el-Hafenî, Mu'cemu Mustalahâtî's- Süfiyye, s. 256-7; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, 1991, İstanbul, s. 368

⁶⁹¹ Bkz., el-Gazâlî, İhyâ, III,47 vd.; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 368-9

⁶⁹² Bu âyetin tefsîriyle ilgili bilgiler daha önce geçtiği için, burada tekrar edilmeyecektir.

⁶⁹³ Krş.: el-Kuşeyrî, Letâifu'l- İşârât, I,109 vd.; İbn 'Arabî, Tefsîr, I,22

Sığırı, yani nefsi öldürmek tarikatın şartıdır. Bunu yapmalı ki, onun kuyruğu zahminden rûh ifâkat bulsun.

Sığır gibi yiyip içmekten başka bir şey düşünmeyen nefsinin riyâzet ve mücâhede ile çabucuk öldür ki, gizli olan rûhun (manevî bir) akıl ve şuur ile yeni bir hayat bulsun.⁶⁹⁴

Ayette "sığırın kesilmesi" emrinin, işârî olarak, "nefs-i emmâreyi riyâzet kılıcı ile kesmek" manasına geldiğini yine şöyle ifade eder:

Müsâ'nın sığırı kurban edilmiş ve onun ufak bir uzvu, bir maktûlün sebab-i hayatı olmuştu.

"O kurbanın bir uzvuyla maktûle vurun" emrinin tatbikinde ölü yerinden sıçradı ve kâtîlini haber verdi.

Ey kerîm dostlarım; rûhların haşrini görmek isterseniz bu sığırı (âşkın nefsinin) kurban eyleyiniz. (...)⁶⁹⁵

Aynı âyetlerin tefsîriyle ilgili olarak şu açıklamayı da Divân'da görmekteyiz:

"Bütün yaşayış, "ineği kesin" emrinde; madem yaşayışa âşıkınız, ne diye ineğin peşindediniz öyleyse."⁶⁹⁶

Mevlânâ'nın bu âyetlere yaptığı işârî tefsîri, aynen İbn Arabî'nin tefsîrinde de görmekteyiz.⁶⁹⁷ Bu da Mevlânâ'nın yaptığı bir kısım işârî tefsîrlerin kendine ait olmadığını ve bu bilgileri önceki işârî tefsîrlerden almış olabileceğini göstermektedir.

Böylece Mevlânâ, Kur'ân da geçen bu âyetleri, önce zâhiri anlamıyla kabul edip, sonra da onlardan Kur'ân ve hadîs-i şerîflerin anlamlarına ters düşmeyen, aksine onların manalarına uygun ve makbul işârî manalarla tefsîr etmektedir. Ayrıca nefsin sığıra benzemesi, sığırın da nefis gibi aç gözlü ve doymak bilmeyen, kanaat ve tevekkülden uzak bir yapısı olduğunun bilinmesinden dolayıdır. Nitekim Mevlânâ, yine Mesnevî'de bu konu ile ilgili bir hikaye anlatarak özetle şunu demiştir:

Büyük bir adada yalnız yaşayan bir öküz vardır. Hak Teâlâ o öküze rızık ve ot almak için o büyük adayı nebatlar ve reyhanlar ile doldurup güzelleştirmiştir. O öküz akşama kadar o çayırları tamamen otlayarak dağ parçası gibi şişip semirir. Sonra gece olunca "Bu adanın otlarını baştan başa yedim, yarın ne yiyeceğim" düşünce ve derdiyle bütün gece uykusuz kalır ve bu dertten zayıf ve halsiz düşer. Sabah olunca da ovayı çünkü gündün daha fazla yeşermiş ve alâ görür. Yine akşama kadar yiyerek semirir. Akşam yine aynı dertle dertlenir ve tekrar zayıflar. Nice yıllar bu duruma düşmüşken tevekkül ve itimad elde edemez.

⁶⁹⁴ Mevlânâ, Mesnevî, II,1437 vd./1450 vd.

⁶⁹⁵ Mevlânâ, Mesnevî, III,3898 vd./3921 vd. Daha sonraki beyitler yüzünden, tasavvuf ve Mevlânâ'daki devir nazariyesini yanlış anlayarak tasavvuf ve Mevlânâ'da, Hind, Mısır ve Eski Yunan dinlerindeki tenâsuh nazariyesiyle, bir çeşit panteizm yani (haşa) Allah'ın cisimleşmesi nazariyesinin varlığına kâil olanlar olmuştur. Halbuki bu asla doğru değildir. (Geniş bilgi için bkz., Yakıt, s. 62-78.) Çünkü bu beyitlerde de görüldüğü gibi bu devir, Darwin'in tekamül nazariyesi gibi değildir. Bu devirden iki şey anlaşılabilir: 1- İnsan vücudunu meydana getiren gıdalar. Bunlar da geriye doğru hayvan, bitki, ve cansız varlıklardır. 2- Kainatın yaratılış sürecinde insan yaratılıncaya kadar geçen devreler. Bunlar da ilk önce su, sonra bitkiler, sonra hayvanlar, ve sonra da insanların yaratılmasıdır. Her şeyin aslının su oluşundan (Enbiyâ 21/30) ve kainatın altı günde yaratılmasından (A'râf, 7/54; Yunus, 10/3; Hûd, 11/7 vb.) bahseden âyetlerde de buna işâret vardır. Böylece tenâsuh ve panteizm olmadığını kısaca belirterek bu benzemenin sebebini de bize göre şöyle açıklamak istiyoruz: İslâm tasavvufundaki bazı hususların kendinden önceki Hind, Mısır ve Yunan gibi bazı din ve felsefelerdeki görüş ve düşüncelere benzemesi, İslâm tasavvufunun onlardan etkilenecek meydana geldiğini değil de; ilahi ve evrensel hakikatler olan bu hususların eski peygamberler ve onların veli tümmetleri tarafından da ortaya konulmuş aynı gerçeklerin zamanla bozulmuş şekilleri olmasındandır. Gerçekler her zaman gerçektir. Ancak zamanla yanlış kavramalar o gerçeklerin yanlış anlaşılmasına sebep olur. İslâm tasavvufu ise bu gerçekleri tekrar layık olduğu yere oturtmuş, bu arada da bazı benzerlikler olmuştur. Bu İslâm tasavvufunun bir eksikliği değil, tam aksine bir kemâli ve zaferidir.

⁶⁹⁶ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, III,176

⁶⁹⁷ İbn 'Arabî, Tefsîr, I,22. Krş.: el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât, I,109 vd.

Mevlânâ "öküz açlığı" darb-ı meseli haline gelmiş olan öküzün bu açlığını, nefsin durumuna benzeterek şöyle der.

"Nefs o öküzdür! Ovaysa (adaysa) bu cihan (dünya), ekmek korkusu, nefsi boyuna zayıflatır durur.

O "gerçi şimdilik yiyeceğim var ama, acaba yarınki rızkı nereden bulsam?" der.

Nice yıldır yersin de Cenâb-ı Hakk'ın lutfu eksilmez. İstikbali bırak, maziye bak.

Hem şimdiye kadar yediğin nimetleri hatırla. Geleceğe bakma, yeter bu sızlanış.⁶⁹⁸

2. "Ey Rabbine itaatkar (mutmainne) olan nefis . Hem sen Rabbinden hoşnut, hem de o senden hoşnut olarak Rabbine dön. İhlâslı kullarımın arasına gir. Cennetime gir." (Fecr, 89/27-30)âyeti.⁶⁹⁹

Tasavvufta nefis, rûhun asıl mahiyetinden en uzak durumuna da denilmiştir. Hatta bu uzaklık derecelere ayrılmış ve yedi dereceyi temsil eden, nefsin yedi sıfatı zikredilmiştir. Bu sıfatların çoğusu Kur'ân'da da geçmektedir.⁷⁰⁰

Nefsin dördüncü derecesindeki rûha işâret eden, yukardaki âyetlerin tefsîrinde, Mevlânâ şu açıklamaları yapar:

"Ayn nûru, her iyiye ve kötüye ışısı da o, ebediyyen kirlenmez. Akıl ve can nurunun Hakk'a geri ulaşması gibi o temiz nûr da yine aya geri döner.

Yolda pisliklere değse de ayn nurunun temizlik vasfı bâkîdir.

Sanma ki, yollardaki pislikler, ayn nurunu da kirlendirirler.

"İrci'i = geri dön" emriyle güneşin ışığı, çabucak kendi aslıma döner.

Onun için ne külhanlardan bir hicab, ne de gül bahçelerinden bir koku ve renk vardır.

Göz nûru, göze geri döner. Çöller ve ovalar ondan bihaberdir."⁷⁰¹

Mevlânâ bu izahlarıyla, Allah'dan gelen ve güneşin ışığı misâli olan rûhun, her ne kadar kesif ve zulmânî perdelerle örtülü olsa da, tezkiye ve riyâzet ile bu perdeleri aşarak, geçtiği merhalelerdeki arızalardan uzak ve arı bir şekilde yine Rabbine döneceğini belirtir.

⁶⁹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,2856 başlık vd./2864 başlık vd.

⁶⁹⁹ Âyetin tefsîri için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XII,579 vd.; el-Mâverdi, VI,271 vd.; İbnu'l- Cevzi, VIII,248 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXXI,160 vd.; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, X,431 vd.; el-Âlûsî, XXX,130 vd.

⁷⁰⁰ Tasavvuf kitaplarında nefsin mertebeleri ve özellikleri, şu şekilde açıklanmaktadır: 1. Nefs-i emmâre: (kötülüğü çok emreden): Ruhun asıl mahiyetinden en uzak hali olan ve bütün kötü huyların, çirkin vasıfların temsilcisi olan durumu. Bu anlamdaki nefis, insanın en büyük düşmanı olduğundan onunla mücâhede ve mücadele etmek ve onu yenmek en önemli bir cihaddır. Bu durumda rûhun üzeri yoğun ve kalın rûhani perdelerle örtülmüştür. 2. Nefs-i Levvâme: (sahibini kınayan ve sorgulayan nefis): Bu derecede nefis çoğu zaman süfli arzulara karşı çıkar ve kötülük yaptığı zaman da kendisini yani sahibini kınar. Bu derecede rûhun üzeri hafif ve ince perdelerle kaplıdır. 3. Nefs-i Mülheme: (İlham almaya başlamış nefis): Bu derecede rûhun üzerindeki zulmet perdeleri azalmış artık üzeri zulmet-nûr karışımı perdelerle kaplanmış olduğundan bazı ilhamı Rabbanilere mazhar olmaya başlamıştır. 4. Nefs-i mutmainne: (tatmin olmuş ve kötülüklerden arınmış nefis): Bu derecede nurlu perdeler ağırlıktadır. Bu yüzden de kötülükler kalmamış ve tatmin olma hali başlamıştır. 5. Nefs-i râdiye: (Allah ve işlerinden razı olan nefis): Nurluluğun arttığı zulmetin iyice azaldığı Allah'a teslimiyetin kuvvetlendiği dönemdir. 6. Nefs-i mardiyeye: (Artık yüce Allah'ın da kendisinden razı olduğu nefis): Nefsi radiyedeki halin giderek arttığı siddikiyet mertebesidir. 7. Nefs-i kâmile: (rûhun, aslındaki safiyetine tekrar kavuşup, kâmil yani en olgun hale ulaşan nefis): Sâfiye veya zekiyye olarak da isimlendirilen bu mertebede Allah ile kulun arasındaki perdeler artık tamamen kalkmış hiç bir zulmani perde kalmamıştır. Böylece birinci nefisten, yedinci nefise doğru gittikçe cismaniyet, zulmaniyet ve maddi kesafet azalırken derece derece rûhaniyet, nûrânîyet ve manevi letafet artmaktadır. Ayrıca tasavvufta nefsin her derecesi için, bir işâret bir riyâzet, bir durum, bir vird, bir mahal, bir müşahede, bir isim ve bir renk belirlenmiştir. Bkz., el-Curcânî, et-Ta'rifât, s. 165; İbrahim Hakkı Erzurumî, *Ma'rifetnâme*, İstanbul, 1330, s. 454 vd.; el-Hafenî, *Mu'cemu Mustalahâti's-Sûfiyye*, s. 257; el-Ceylanî, İsmail b. Muhammed Saîd el-Kâdirî, *el-Fuyûzâtü'r- Rabbâniyye fî'l- Me'âsir ve'l-Evrâdi'l- Kâdiriyye*, Kâhire, ts. s. 37-8; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 368-9

⁷⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,1259 vd./1266 vd.

Ankaravi, Mevlânâ'nın bu âyet hakkındaki tefsîrini şu şekilde izah eder: "“kullarımın arasına gir.”den kasıt, “mücerred onların arasına girmek değildir.” Belki, “o mübarek kullarımın hizmetine gir ve rızalarını kazan, gönüllerini elde et,” demektir. "Cennetime gir" ise, "cenneten min ru'yeti" yani "Cemalimin görüleceği cennete gir," demektir."⁷⁰²

Bu âyetle ilgili olarak şu açıklamaları da diğer eserlerinde bulmaktayız:

"Gerçek sevgiliye kavuşmak zamanı gelince bu kuş kafesten kurtularak uçmaya başlar. Nasil şahın "bana dön" emrini işiten doğan kuşu, yerinde duramaz, uçarak şahın bileğine döner gelirse, Cenâb-ı Hakk'ın "Kulum bana dön" emrini alan rûh da beden zindanından kurtulur. Hakk'a doğru uçar gider."⁷⁰³

"Dış yüze bakarsan insanın sûretini görürsün Bu dünyada çeşitli renklerde, çeşitli diller konuşan insanlar görürsün. Allah; "Rabbine dön" diye buyurdu. Rabbine dönmek, insanın kendi içine dönmesi, insanın kendi içinde bulunan insandan başkasını, Hakk'ı bulması görmesi demektir."⁷⁰⁴

Bu açıklamalarla Mevlânâ "Beni ne yer, ne de gökler içine alamaz. Ben ancak mümin kulumun kalbine sığarım." kudsi hadîsi⁷⁰⁵ ile, "nefsini bilen Rabbini bilir." sözüne⁷⁰⁶ işâret etmekte "İrci'î" emrini, bu şekilde açıklamaktadır.

"Ey nefis-i mutmainne, Hak sıfatlarına bürün. İşte ağır ve değerli elbiseler şuracıkta. Ne vakte dek şu yırtık pırtık hırkayı (vücûdu) giyip duracaksın."⁷⁰⁷

"O halde hesaba sığmayan kıyaslanmasına imkan bulunmayan o kimya kime dokunursa "irci'î = geri dön" buyruğu ile hemen onu altın haline sokar."⁷⁰⁸

Bu beyitlerde; Allah'a geri dönmenin, bir zamanlar bulunduğumuz "mele-i a'lâ"ya geri dönmek, o ihtişamlı, o debdebeli durumumuza tekrar kavuşmak olduğunu, bu vücûdumuzun rûhumuzun üzerini örten eski, püskü ve yırtık bir elbise olduğunu belirtmekte, geriye döndüğümüzde üstün ve kıymetli aslımıza tekrar kavuşacağımızı bildirmektedir.

b. Kalb: Kalbin de, "rûh" anlamında kullanıldığını bilmekteyiz.⁷⁰⁹ Bu anlamdaki açıklamaları, "Allah ve insan" kısmında verdiğimizden burada sadece kalb temizliği ile ilgili işâri bir tefsîrle yetineceğiz.

Bu tefsîr de, "...İbrahim ve İsmâil'e şöyle ahid verdik: "Evi (Kâbe)mi hem tavaf edenler, hem ibadete kapananlar, hem de rukû ve secde edenler için tertemiz bulundurun." (Bakara, 2/125) âyeti ile ilgilidir.

Bu âyetin zâhirî manası ve kısaca tefsîri şöyledir: Allahu Teâlâ, İbrahim ve İsmail (as)'a, evi olan Kâbe'yi, tavaf edenler, mu'tekifler ve namaz kılıp, rûkû, sücûd yapanlar için, put, kafir ve pisliklerden temizlenmesini emr veya ilham etmiştir.⁷¹⁰

Mevlânâ bu âyetdeki Kâbenin temizlenmesi emrini, kalbin kötü huylardan temizlenmesi emri olarak tefsîr etmekte ve şöyle demektedir.⁷¹¹

"Yolda haset boğazına sarılmasın. Zira şeytan hased yüzünden reddolundu.

⁷⁰² Ankaravi, *Câmiu'l- Ayât*, s. 33

⁷⁰³ Mevlânâ, *Rubâîler*, 928

⁷⁰⁴ Mevlânâ, *Rubâîler*, 2102

⁷⁰⁵ el-'Aclûnî, II,255-6

⁷⁰⁶ İbn 'Arabî bu sözün hadîs olduğunu keşif yoluyla belirtmesine rağmen, genel kanaat bu sözün hadîs olmayıp, mutasavvıfların sözünden olduğudur. el-'Aclûnî, II,343

⁷⁰⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, I,343

⁷⁰⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II,420

⁷⁰⁹ Bkz., el-Gazâlî, *İhyâ*, III,3 vd.; el-Curcânî, *et-Ta'rifât*, s. 119; el-İmâm er-Rabbânî, I,231 vd. (287. Mektup); el-Hafenî, *Mu'cemu Mustalahâti's- Sûfiyye*, s. 218-9; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 274

⁷¹⁰ Geniş bilgi için bkz., el-Mâverî, I,187-8;er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, IV,42 vd.; el-Kurtubî, II,75 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I,176 vd.; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, I,226 vd.; el-Âlûsî, I,380 vd.

⁷¹¹ Krş.: İbn 'Arabî, *Tefsîr*, I,27

O, hased sebebiyle Adem'e secdeden utandı. Ve yine hased yüzünden saâdetle savaştı.
Yolda (sülûkta) bundan daha tehlikeli bir geçit yoktur. Dikkat et, hasûd ile yoldaş olma.

Bu cesed bir hased evi'dir, bilesin. Hased bir sülaleyi perişan eyler.

"Hased cismi (kalbi) kirlendirir ama, Hakk'ın lutfu onu tertemiz eyler.

Cenâb-ı Hakk, "Evimi temizleyin" buyurdu. Şüphesiz O, temizliği emreder.

Sen bir kula hile ve hased edersen, bu rûhun safa yolunun seddi olur.

Hakk erlerinin ayağı altında toprak ol. Daima hasedçinin başına toprak saç.⁷¹²

Böylece hased'in kalbi kirlettiği, Allah'ın ise kalb evinin temiz tutulmasını emrettiği belirtilerek Kâbe, kalb olarak işâri tefsîr edilmiştir. Aynı tefsîr, Eflâkî'de de geçer.⁷¹³

Ankaravî bu âyetin, bu şekilde tefsîr edilmesiyle ilgili şu bilgileri verir: "Mevlânâ Hüdavendigar, bu âyetin manasını kableri temizlemenin gereği şeklinde anlamış ve şunu demek istemiştir: Hz İbrahim ve İsmail (as)'e Kâbe'yi temizlemelerinin emredilmesi, kalblerin kötü düşünce ve kötü huylardan temiz tutulmasına işârettir. Zira, şeri delillerden biriside kıyastır. Madem ki Kâbe'nin temizliği emrediliyor, öyleyse kalblerin temizlenmesi de öncelikle Allah'ın emri gereğidir. Çünkü, "Mümin, Allah indinde Kâbe'den daha üstündür." hadîs-i şerîfi⁷¹⁴ gereği Kâbe'den daha üstün olan kalbin temizliği, Kâbe'nin temizliğinden de önce gelir."⁷¹⁵

Mesnevî şârihi bu izahlarıyla, Mevlânâ'nın işâri tefsîrlerini, nasıl ve ne maksatla yaptığını da bize açıklamış oluyor.

3.3.3.6. İmân - Kûfûr ve Mü'min - Kâfir

Mevlânâ, Allah'ın, mahlûkâtı üç çeşit olarak yarattığını söyler. Birincisi, Allah'a itaatten başka bir şey bilmeyen, akıl, ilim ve cömertlikten ibaret olan melekler. Bunlar nurdan yaratılmış olup hırs ve hevâdan uzak Allah'ın aşkıyla yaşarlar. İkincisi ilimden ve akıldan mahrum olarak yaratılan, hayvanlar, bitkiler ve cansızlardır ki, bunlar iyilik ve kötülüğün ne olduğunu bilmezler. Üçüncüsü ise insanlardır ki, bunlarda hem meleklik, hem de nefsanî ve hayvanî sıfatlar bir aradadır. Bu yüzden insanlarda iyilik-kötülük, ulvîlik-süffîlik birbiriyle savaş halindedir. Halbuki melekler ve hayvanlarda bu zıt kutuplar bulunmadığından ve sadece tek yönlü olduklarından bu savaştan uzak yaşamaktadırlar. Bu yüzden en zor iş insanlardadır. Zira hayatları boyu bu çarpışmaktan azab içindedirler.

Ayrıca insanlar da üç gruptur. Hepsi de insan görünmekle beraber üçe ayrılırlar. Birinci grup, İsa (as) gibi meleklik vasfı ağır basan ve daimi istiğrak halinde olanlardır. Bunlar insan şeklinde fakat melek tinetindedir. Kötülüklerden de, kötü şeylerle mücadeleden de kurtulmuşlardır. Adetâ melek gibidirler hatta onlardan üstündürler. İkinci grupta ise, eşekler gibi, gazap ve şehvet galiptir. Bunlarda da ilk başta meleklik sıfatı vardı, fakat bu temiz haslet, onların pis havsalarlarında yer bulamayıp çekip gitmiştir. Bunlar, her ne kadar zâhiren insan gözükseler de, dünyevî işlerde başarılı hatta mücid olsalar da, bütün bilgi ve ilgileri bu süffî hayat ve dünyayla ilgili olduğu için değersiz ve kendileri hayvanlardan daha aşağıdırlar. Üçüncü grup insanlar ise, yarı hayvan yarı melek gibidirler. Bunlardaki, meleklik yani nuranîlik sıfatı daima, hayvanlık yani nefsanîlik sıfatıyla çakişip, çarpışmaktadır. Bunlar bir yandan iyilik yaparken öbür yandan kötülük yaparak hayatlarını sürdürür sonunda bir tarafa meyl ederler.⁷¹⁶

Mahlûkâtın üçüncü sınıfı olan insanlarda hem akıl, hemde kötülüğü emreden nefis bulunduğundan, aklını kullanıp nefsinin emirlerini yapmaktan kaçınması gerekir. Yani, iyiliği

⁷¹² Mevlânâ, Mesnevî, I,429 vd./445 vd.

⁷¹³ Bkz., Eflâkî, I,296. Aynı işâri tefsîr için krş.: el-Kuşeyrî, Letâifu'l- İşârât, I,136; İbn 'Arabî, Tefsîr, I,27; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, I,227; el-Âlûsî, I,392

⁷¹⁴ et-Tirmizî, Birr, 85; İbn Mâce, Fiten, 2

⁷¹⁵ Ankaravî, Câmîu'l- Ayât, s. 14, sadeleştirilerek.

⁷¹⁶ Bkz. Mevlânâ, Mesnevî, IV,1497 başlık vd./1518 başlık vd. Ayrıca Bkz. Fîhi Mâ Fih, s. 73; Mecâlis-i Seb'a, s. 80

kötülüğe tercih edip ihtiyârını iyi yönde kullanmalıdır. İşte bu durumda olan insan aklının ve vicdanının sesine kulak verirse iman edip mümin olur. Tam aksine içindeki meleklilik ve aklının sesine kulak vermez, nefesine ve şehvetine uyarsa kâfir olur.

a. **İmân-Küfür:** Mevlânâ iman-küfür bağlamında, önemli bir fonksiyonu olan ihtiyarla ilgili, şu âyeti işârî olarak tefsîr yapar: "**Biz emaneti**⁷¹⁷ göklere, yere ve dağlara arzettik. Onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar. Ondandır korktuklar da onu, insan yüklendi. İnsan cinsi cidden çok zalim, çok cahil bulunuyor." (Ahzab,33/72)

Bu âyette, göklere, yere ve dağlara arzedilen, onların da yüklenmekten ve sorumlu olmaktan korkup çekinmeleri üzerine, insanlara teklif edilen ve onun kabul ettiği belirtilen "emanet" kavramı hakkında müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerin özeti şöyledir: a. Yüce Allah'ın emir ve yasakları, b. Yüce Allah'ın sorumlu tuttuğu kanun ve kaideler, c. Namuslu olmak, d. Herhangi bir emanete hiyanet etmemek, e. Yüce Allah'ın rububiyetini izhâr ve ikrâr etmek.⁷¹⁸

Bu izahlara dikkat edilince, "c" ve "d" maddeleri insanları ilgilendiren hususlar olduğundan, zaten gök, yer ve dağlara teklifi manasız kalır. "e" maddesi ise zaten var olan bir husus olduğundan, tekli edilmesi yerinde olmayacaktır. Geriye kalan "a" ve "b" maddeleri birbirine yakın olup, bunların temelinde de "ihtiyar" konusu yatmaktadır. Mevlânâ ise görüleceği gibi, "emanet" kavramını ihtiyar olarak yorumlayarak benzer bu iki haklı görüşü temelinden ele almış, onların olmazsa olmaz özelliğine dikkat çekmiş ve âyeti, bu bağlamda kısmen dirâyet ve işârî olarak tefsîr etmiştir.

"Ben kim oluyorum ki? Yüzlerce işi ve gücüyle bu yüce gök bile, ihtiyâr yüzünden feryad etmede.

Ey gaybı bilen Kerîm Rabbim, bu ihtiyar boyunduruğundan bize aman ver.

Ey kerem sahibi, benim için bu tereddüt yollarından sırat-ı müstakîm yolu kâfidir.

İki yoldan da gerçi maksat hep sanadır. Ama bu ikilik can çekişmesi gibidir.

Gerçi iki yoldan da sana gelinir ama asla eğlence meclisiyle savaş bir değildir.

"Gökleyle, yer yüzü ve dağlar, Hak emanetini yüklenmekten çekindiler." diye Hakk'ın Kur'ân da beyan ettiği âyetini işit.

Hâle münâsib olan bu mudur veya diğeri midir? diye gönüldeki tereddüt bir savaş gibidir.

Bu tereddütte korku ve ümit, bütün gücüyle birbirine saldırır."⁷¹⁹

Başka bir yerde de bu âyetin manasını anlamının zor olduğunu, çünkü bu ihtiyarın aşının da aşk-ı ilâhî olduğunu söyler.

"**Biz emaneti yerlere, göklere ve dağlara teklif ettik...**" âyetinde Allah, "**Onlar, bunu yüklenmekten korkup çekindiler**" diye bildirdi.

"**Ondandır korktuklar**"ın manasını gör. Bil ki bütün bu hususları halletmek zordur."⁷²⁰

Bu beyitlerin geçtiği yerde ise, emanet her ne kadar ihtiyâr olarak kabul edilmiş ise de, bu da aşk-ı ilâhî ile ilgili olduğundan emanet aşk-ı ilâhî olarak tefsîr edilmektedir. Bu kısmı ise Ankaravî şöyle izah ediyor.

⁷¹⁷ Emanet: İnsanın, Allah'ın gerek kendi hukukuna gerek mahlûkâtın hukukuna ait emir ve yasak hükümlerinin yerine getirilmesine, kendi isteği ile memur ve halife olma halidir. Bzk. Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, V,3934 vd.

⁷¹⁸ Bkz., et-Taberî, **Câmi'u'l- Beyân**, X,339; el-Mâverî, IV,428-9; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, III,276; İbnü'l-Cevzî, VI,219; er-Râzî, **et-Tefsîru'l- Kebîr**, XXV,202; el-Kurtubî, XIV,163-4; el-Bursevî, **Rûhu'l- Beyân**, VVI,249 vd.; el-Âlûsî, XXII,96. Âlûsî, emanetin, İbn 'Arabî tarafından, işârî olarak, Allah'ı tanıyabilmek için gerekli olan se'at (kapasite) olarak tefsîr edildiğini de belirtmektedir. el-Âlûsî, XXII,102. Krş.: İbn 'Arabî, **Tefsîr**, II,75

⁷¹⁹ Mevlânâ, **Mesnevî**, VI,202 vd./204 vd.

⁷²⁰ Mevlânâ, **Mesnevî**, I,1960 vd./2037 vd.

"Hazreti Hüdâvendigâr bu emaneti, aşk-ı Hakk ve nefhâ-ı esrâr-ı vücûd-i mutlak ile tabir buyurup derler ki: Eğer bu aşk-ı Rabbânî ve nefhâ-ı esrâr-ı sübhâniyyeye her şeyin kabiliyeti olaydı îbâ etmeyelerdi. Pes aşk-ı Hakka kabil olmadı illa evliyâ ve insan-ı kâmilin şân-ı rûhaniyetleri."⁷²¹

Bizce Ankarâvî, Mevlânâ'nın tefsîrini iyi anlamıştır. O, Mevlânâ'nın, bu kısımda emanetten maksadın Hakk aşkı ve rûh üflemek olduğunu söyleyerek, Mevlânâ'nın tefsîrini özetlemiştir. Çünkü gökler, yer yüzü ve dağlar bu Hakk aşkına kabiliyetli ve rûh üflenmesine müsaid değillerdi. Bu emanete (Hakk aşkına ve ilahi rûha) durumu müsaid ve kabiliyeti olanlar ancak evliyâ ve kâmil insanlardır. Ancak diğer insanlarda da bu kabiliyet varken onların ihtiyarlarını kötüye kullanmaları yüzünden bu kabiliyetleri onların elinden çıkıp gitmiştir.

b. Mümin-Kâfir: Bu konuyla ilgili işârî tefsîr yaptığı âyet ise; "İki denizi salıvermiştir. Birbiriyle neredeyse kavuşacaklardır. Aralarında engel vardır, bir an bile birbirlerine kavuşamazlar. Şimdi Rabinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz." (Rahman, 55/19-21) âyetleridir.

Bu âyetlerden birincisinde geçen "iki deniz" ifadesi işârî olmayan tefsîrlerde, "göksuyu (yağmur), yersuyu (kaynak), İran, Anadolu suları ve inci mercan suları veya denizleri, veya sadece deniz veya su" olarak ele alınırken⁷²² Mevlânâ tarafından ise, zâhirî manasının yanısıra, ayrıca iki işârî manasından da bahsedilmektedir.

Bunlardan birincisi; iki denizin birinin kâfir, diğerinin müslüman; ikincisi ise, denizlerin birinin vücûd (nefs) ve diğerinin rûh (kalb) olmasıdır. Zahirîyle ilgili olarak şöyle der:

"Dünyada acı ve tatlı denizler vardır. Aralarında bir berzah engeldir ki birbirine kavuşamazlar.

Malum olsun ki bu iki deniz; bir asıldan bir menbada zuhûr eder. Sen ikisinden de geç. Onların kaynağına kadar git.

Kalp altını da, halis altını da mihenk taşına vurmuyunca anlayamazsın.

Allah her kimin kalbine mihenk taşı koymuşsa, o kimse yakını şüpheden ayırt eder."⁷²³

Bu beyitlerde ilk önce âyetin zâhiri, sonrada çağrışım yaptığı bir işârî manaya kısmen işâret vardır ki, o da, mümin münafık insanların durumudur. Bu âyetin işârî olarak tefsîrini daha açık olarak şöyle görmekteyiz:

"Allah iki denizi salıvermiştir. Birbirine kavuşurlar. Aralarında bir engel vardır, birbirine tecavüz etmezler." yüce âyeti kerîmenin manası:

Cehennem ehliyle, cennetlikler bir dükkanda otururlar. (Ama) Aralarında bir engel vardır ki, birbirine karışmazlar.

Ateş ve nûr ehli karışmış gibidirler, ama aralarında kâf dağı vardır.

Maden (de) toprak ve altın karışıktır. Ama hakikatte bir beraberlik yoktur.

Bu, hakiki inci dizisi yanında, bir gecelik misâfir olup giden çerçi incisi (boncuk) neye benzer.

Öyle bir denizi gör ki, yarısı şeker gibi tatlı ve ay gibi parlak.

Diğer yarısı acı çorak, ve zehir gibi. Tadı acı olmakla beraber rengi de katran gibi simsiyah.

Her biri (cennet ve cehennemlik olanlar), deniz gibi kâh altta kâh üstte dalgalanıp dururlar.

⁷²¹ Ankaravi, Câmî'u'l- Ayât, s. 27

⁷²² Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, XI,585-6; el-Mâverdi, V,429-30; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,45; İbnu'l- Cevzî, VII,259; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXIX,88-9; el-Kurtubî, XVII,106; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, IX,295; el-Âlûsî, XXVII,105

⁷²³ Mevlânâ, Mesnevî, I,297 vd./308 vd.

Ruhların sulh ve cenk dalgası halinde birbirine karışması, küçük cisimlerin çarpışmasına benzer.⁷²⁴

Bu beyitlerde de, âyetin zâhiri manası göz ardı edilmemekle birlikte, birbirine karışmayan, fakat yan yana duran iki denizin; bir toplumda hatta bir toplantıda beraber bulunup da birbirine karışmayan kafir ve müminlere işâret ettiğine dikkat çekilmiştir.

Aynı âyetle ilgili ikinci işâri yorum ise, bu iki deniz, ten ve rûh denizleri olarak, şu şekillerde açıklanmaktadır:

"Gel, gel, ey vehim ve korkuyla cismi kirlenmiş olan, havuzun dışı insanı temizler mi?

Havuzdan ayrılan temiz olur mu? Ondan uzaklaşan temizlikten mahrum kalır.

Bu güzel havuz tertemizdir. Cisimlerin temizliği onunla kıymetlenir.

Şüphesiz, gönül havuz gibidir. Deniz tarafına onda gizli bir yol vardır.

Belirli temizlik yardım ister. Yoksa sayılı şey harcamayla azalır.

Temiz su, kirli adama "Bana gel" der, kirlinin sözü, "Senden utanıyorum" olur.

Su der ki, "Utanmanın çaresi hani? Seni benden başka temizleyecek var mı?"

Pis kimse sudan gizlenirse bu, imanın bölünmesine sebep olan (zararlı bir) hayadır.

Ten havuzundan, gönül havuzu çamurlanırsa da, gönül havuzunun suyuyla ten temizlenir.

Daima gönül havuzunun etrafında dolaş. Nasihat dinle de ten havuzundan sakın.

Ten deniziyle, gönül denizi birbirine yakınsa da, "aralarında bir engel vardır, birbirine karışmazlar"⁷²⁵ın sırrı zâhir olur.

Mevlânâ, ten'i havuza, suyunu rûha benzeterek, temizliğin su ile mümkün olacağına, havuzun dışında duranın bu temizlikten mahrum kalacağına dikkat çekerek, kirli olanın da sudan başka bir şeyle temizlenmeyeceğini belirtir. Öyleyse kurtuluş da, suyun misâli olan rûh ve gönül iledir. Bedene özen vermekle bu kurtuluş asla mümkün olmayacaktır. Her ne kadar beden ve rûh iç içe ve bitişik olsalar da aralarında çok büyük engel ve fark vardır, birbirlerine karışmaz ve birbirlerinin yerini tutamazlar.

3.3.3.7. Kötü Huyları Terketmek

Bir önceki konuda mahlûkatın üç kısım olduğu, bunlardan biri olan insanlarda, hem iyi hem de kötü kabiliyet ve huyların bir arada bulunduğu belirtilmişti.

Malum olduğu üzere Kur'ân ve tasavvufun ana hedeflerinden biri de insanın kötü huylarını terk edip iyi huylarını geliştirip artırmasıdır. Bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de Peygamber (sas) hakkında, "Elbette sen büyük bir ahlâk üzerindesin." (Kalem, 68/4) buyrulmuş, Hz peygamber'in kendisi de, "ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim."⁷²⁶ demiştir. İslâm ve tasavvufun başta gelen klasik eserlerinden biri olan "Mesnevî" de, bu konuya çok önem vermiş, konuyla ilgili âyet ve hadîs-i şerîfleri içine alarak onları tasavvufun gayesine uygun bir şekilde açıklamış ve yorumlamıştır. Zaten bu konu, tasavvufî eserlerin en önemli konuları arasında yer alan, hatta tamamını olmasa da yarından çoğunu meydana getiren bir bölümdür.⁷²⁷

Mesnevî'nin de, baştan sona kötü huyların terkinini, iyi huyların geliştirilmesini tavsiye etmekte, bu şekilde erdemli insanların ve mükemmel toplumların meydana gelmesine çalışmakta olduğu söylenebilir. Mevlânâ, Kur'ân'ın da bunu vermeye çalıştığını şu şekilde ifade etmiştir:

⁷²⁴ Mevlânâ, Mesnevî, I,2575 başlık vd./2671 başlık vd.

⁷²⁵ Mevlânâ, Mesnevî, II,1361 vd./1374 vd.. Krş.: el-Kuşeyrî, Letâifu'l- İşârat, VI,75; İbn 'Arabî, Tefsîr, II,142. Ayrıca bkz., el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, IX,296-7

⁷²⁶ İmâm Mâlik, II,690, Hüsnü'l- Hulk, 8

⁷²⁷ Tasavvufî eserlerin en geniş ve en önemlilerinden biri olan İmâm-ı Gazzali'nin "İhyâu 'Ulûmi'd- Dîn" adlı büyük eseri dört ana bölüme ayrılmıştır. Bunlar: 1. İtikâd ve İbâdât 2. Muâmelât 3. Muhtikât (kötü huylar) 4. Münciyât (iyi huylar). Görüldüğü gibi tasavvufun ana konuları olan kötü huyları terk ve iyi huyları geliştirme bölümleri, bu eserin yarından çoğunu meydana getirmektedir. Bkz., el-Gazâlî, İhyâ, III,47-402, IV,3-433

"Âdem oğlunun eğer edepten nasibi yoksa âdem değildir.

Âdem oğluyla, hayvan arasındaki fark, edepdir.

Gözünü aç da iyi bak, bütün Allah'ın kelâmına.

Kur'ân'ın bütün âyetlerinin manası edepten ibarettir."⁷²⁸

Mevlânâ'nın yetiştirmek istediği kâmil insan olmanın yolu, güzel ahlâklı olmadan geçer. Güzel ahlâklı olmak da kötü huyları terk etmekten geçmektedir. Rivâyete göre, "Lokman Hakim'e, "Bu güzel ahlâkı nasıl kazandın?" diye sormuşlar. O da: "Kötü ahlâklı kimselere bakıp onlardan ibret almakla." diye cevap vermiştir."⁷²⁹

Tasavvufta ise, kötü huyların zararı ve onları terk etmenin lüzumundan bahsedilir. Bunların en kötülere kibir, tûl-i emel, şehvet ve hırstır. Mevlânâ, işte bu kötü huyları, bir âyetin tefsiri sadedinde bir cildi aşkın bir biçimde izah eder. O'nun bu huyların terk edilmesinin emir olduğunu işârî olarak çıkardığı âyet, İbrahim (as) hakkındaki şu âyettir.

"Bir vakitte İbrahim "Ey Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster." demişti. Allah, "Buna inanmadın mı yoksa?" demiş, o da: "İnandım fakat kalbimin iyice yatışması için." dedi. Allah da dedi ki: "(O halde) kuşlardan dördünü tut da, bunları kendine alıştır. Sonra (kesip) her dağ başına onlardan birer parça dağıt, sonra da çağır onları, sana koşma koşma gelirler. Bil ki, Allah Azizdir, Hakimdir." (Bakara, 2/260)

Bu âyette, zâhirî manasından da anlaşılacağı üzere, Hz. İbrahim, yüce Allah'ın ölüleri dirilteceğine inanmakla beraber, kalben mutmain olabilmesi için bu işin nasıl gerçekleşeceğini kendisine Allah tarafından gösterilmesini arzu etmişti. Bunun üzerine onun, dört tane kuş alıp onları öldürmesi, dağların başına bırakması ve kuşları çağırmasıyla onların dirilip Hz. İbrahim'e gelmesinden bahsedilmekte, bir önceki âyette olduğu gibi maddî dirilme söz konusu edilmektedir.⁷³⁰

Mevlânâ ise, cesetlerin dirilmesi hakkında olan bu âyeti, rûhların manen dirilmesi olarak işârî tefsir etmektedir. Şöyle ki, Yüce Allah'ın kurbiliyetinden uzaklaşarak, bu maddî ve süffî aleme inen rûhlara, maddî ve süffî vasıflar ârız olmuş, rûhlar önceki saflık ve özelliklerini kaybetmişlerdir. Ruhların önceden olduğu gibi saf ve manen diri olmaları için, kendilerine galebe gelmeye çalışan bu süffî ârizalardan kurtulmaları, yani onları yok etmeleri gerekmektedir. Bu ârız olan vasıfların en zararlıları ise, âyette, kesilmesi bildirilen ve horoz, karga, tavus ve güvercinin temsil ettiği,⁷³¹ şehvet, çok yaşamak arzusu, kibir ve hırsla delâlet eden huylardır. İşte Mevlânâ yukarıda geçen âyeti, bu kötü huyları terkederek, rûhların kurtuluşuna delil saymakta ve aşağıdaki şekilde uzunca işârî tefsirini yapmaktadır.⁷³²

"Beşerde dört gönül sıkıcı vasıf vardır. Bu dört şey aklın çarmıhı olmuştur."⁷³³ şeklinde belirterek, sonra da;

⁷²⁸ Bütükkörükçü, *Mevlânâ ve Mesnevî*, s. 8

⁷²⁹ Şeyh Sadf-i Şirâzî, *Gülîstân*, çev.: Kilisli Rıfat, İstanbul, 1946, 4. Baskı, s. 57; İlhan Yardımcı, *Hz. Lokman ve Sağlık Öğütleri*, İstanbul, ts., 2. Baskı, s. 27

⁷³⁰ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, III,49 vd.; el-Mâverdi, I,333 vd.; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I,391 vd.; İbnü'l- Cevzî, I,272 vd.; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, VII,33 vd.; el-Kurtubî, III,193 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I,322 vd.; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, I,415 vd.; el-Âlûsî, III,26 vd.

⁷³¹ Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, III,53; el-Mâverdi, I,334; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I,392; İbnü'l- Cevzî, I,273; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, VII,36; el-Kurtubî, III,195; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I,323; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, I,416; el-Âlûsî, III,28. İbn Abbas tefsirinde de bu kuşlar aynıdır. Ancak Neseî, Kâdî Beydâvî ve Hâzin tefsirlerinde bu kuşların üçünün yine tavus, karga, ve horoz olmasına rağmen dördüncüsü kaz yerine güvercin olarak zikredilmektedir. Ayrıca Hâzin'de bazılarının güvercinin yerine kerkenez olduğuna da temas edilmiştir. Bkz., *Mecma'u't- Tefsîr*, I,1410 vd.

⁷³² Benzer işârî tefsirler için bkz., el-Kuşeyrî, *Letâifu'l- İşârât*, I,241-5; İbn 'Arabî, *Tefsîr*, I,45; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, I,415; el-Âlûsî, III,31-2

⁷³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,30/30

“Dört Cins Kuş Al. Onların Herbirini Kes.” Âyetinin Tefsîri.” başlığı altında çok geniş işârî tefsîrler yapar. Daha önce de dediğimiz gibi bu tefsîrler beşinci cildin ikinci sayfasından başlayarak konunun daha iyi bir şekilde açıklığa kavuşması için bir çok hikayenin de anlatılmasıyla altıncı cildin ilk sayfalarına kadar devam eder. Biz bu tefsîrlerden önemli kısımlar vererek O'nun bu âyeti işârî olarak nasıl tefsîr ettiğini göstermek istiyoruz:

“Dört Cins Kuş Al. Onların Herbirini Kes” Âyetinin Tefsîri:

Sen vaktin nurlu bir Halîl'i oldun. Bu yol kesici dört kuşu boğazla!

Çünkü bu dört kuşun her biri karga gibi olmuş, akıllıların akıl gözünü oymada!

Tene ait dört vasıf, Halil peygamberin kuşları gibidir. Bu kuşlar kesilse cana yol açılır.

Ey Halil! Sen, halas bulmak için onların başlarını kopar da ayaklar bağdan kurtulsun!

Zira küll sensin, hepsi senin cüzlerindir. Onların çözeceğin ayakları, senin ayaklarıdır.

Öyle ki bu alem, senin yüzünden rûhların mekanı olur; senin yüzünden bir atlı, yüz asker kuvvetini bulur.

Bil ki bu ten, bu dört huyun makamıdır. Onların adları dört fitneci kuş olmuştur.

Halkı, ebediyen ihya etmek istersen, bu uğursuz ve kötü dört kuşun kafasını kes.

Yine onları, bir başka şekilde dirilt de, sonra onlardan bir zarar gelmesin.

Bu yol kesici dört kuş, halkın gönlünü vatan edinmiştir.

Eğer sen, gönül ülkelerine sultan olursan, bu devirde Hakk halîfesi sensin.

Bu dört diri kuşun başlarını kopar da, fânî halk ebedîleşsin.

Bu kuşlar tavus, kaz, karga ve horozdur. Bunlar nefislerdeki dört huyun misâlidirler.

Kaz hırsır, horoz şehvet, tavus makam ve karga da ümittir. (tûl-i emel)

Karganın murâdı ümitlendiği ebediliğe veya uzun bir ömre tama'dır.⁷³⁴

Mevlânâ yukarıdaki beyitleriyle, Hz. İbrahim'in dirilmeye örnek olması için kesmekle emrolunduğu bu dört kuşun cinsinin hangi kötü huyları temsil ettiğini ve bu huyların maddî aleme mensup olan tenin vasıfları olduğunu, “ölmeden evvel ölünüz” sözünde olduğu gibi, kafesteki kuş misâli, bu bedende mahpus olan rûhın kurtuluşu için, beden bu dört temel özelliği ve kuvvetinin kırılmasına işâret ettiğini belirtmekte ve sonra da bu huyların izahına başlamaktadır:

1. “Kaz ki, hırsır, o, kuru ve yaş her bulduğunu yeri kazıp gömer!

Boğazı bir an boş durmaz. Cenâb-ı Hakk'ın, "kûlû = yiyiniz" emrinden⁷³⁵ başkasını bildiği yoktur.

Sanki yağmacıdır, evini kazar, sür'atle anbarını doldurmaya çalışır.

İster nohut olsun, ister inci taneleri, iyi veya kötü, ne bulursa anbarına doldurur.

Başka bir yağmacı gelip de kuru ve yaş ne bulursa çuvalına doldurmasın, ister.

Vakit dar, fırsatsa her zaman ele geçmez. O da bu korku içinde anlar anlamaz her şeyi çabucak doldurmada.

Kendisine başka bir tamahkardan zarar gelmeyeceğine dair sahibine itamadı yoktur.

Ama mümin, itimadı kendine yar edinmiştir. Bu sebeple yavaş yavaş ve teenni ile iş görür.

Düşmanı, şahın nasıl kahredeceğini bildiği için fırsattan da yağmacıdan da,

Başka kapı yoldaşlarında da emindir. Onların hucumunda da korkusu yoktur.

Padişahın adlini, adamlarını nasıl zapettiğini, kimsenin kimseye bir zulumda bulunmayacağını görmüştür.

⁷³⁴ Mevlânâ, Mesnevî, V,31 başlık vd./31 başlık vd.

⁷³⁵ Bu emir Kur'an-ı Kerim'de 28 yerde geçmektedir. Mesela, Bakara, 2/57, 58, 60, 168, 172, 187; A'raf, 7/31, 160 vb.

Hasılı aceleci değildir, sakindir. Çünkü nasibinin kaçacağından dolayı zebun değildir.

Bu yüzden işi sabır ve teennidir. Gözü gönlü tok ve rakibden bir kaygısı yoktur.

Zira teenni, Hakk nurudur. Acelecilik ise şeytandır.

Çünkü şeytan onu fakirlikle korkutup sabır beygirini yaralar.

Kur'ân-ı Kerîmde seni şeytanın şiddetli yoksullukla tehdit edip korkuttuğunu gör.⁷³⁶

Bu korkuyla yiyip içmede kazancında aceleye düşersen ve bu yüzden de mürüvvet, teenni ve sevap kaygın yok olur.

Şüphesiz kafir yedi bağırsakla yer.⁷³⁷ Dini ve gönlü zayıftır, ama zift dolu karnıyla şişman görünür.⁷³⁸

Böylece kazın temsil ettiği kötü huyun zararları ve aksi olan kanaat, az yeme ve riyâzetin faydalarını bir çok âyet, hadîs ve dikkat çekici kıssa ve temsille izah eder. Kazın, hırsın temsilcisi olmasının sebebi ise, onun daima başı yerde, koskoca gagasını gömerek, kurt, solucan ve diğer muzahrafâtı hırs ile yemesindedir. İşte bunun için haris olan insanlar da kaz gibidir. Doymak bilmez. Helal haram demeden ne bulursa yer, biriktirir ve çok yediği için de kalbi kararır, katılaştır, diğer maddi ve denî şeylere de olan hırsı yüzünden ahireti unutup, ihmal ederek ebedî saâdeti kaybeder. Öyleyse kazın temsil ettiği kötü huy olan "hırs" öldürülürse, bu zararlardan emin olunup, zıddı ve güzel huylar olan kanaat, az yeme, az içme, az uyuma gibi güzel huylar diriltilerek kâmil insan olma yolunda önemli bir mesafe katedilmiş olur.

2. Kazın temsil ettiği kötü huy olan "hırs"ın böylece yüzlerce beyitle zararlarından ve terk edilmesinin faydalarından bahsedildikten sonra; sıra kibir gurur, kendini beğenme ve makamla övünmenin temsil edildiği, ikinci kesilmesi gereken kuş olan "tavus"a gelir. Bu hususta da Mevlânâ:

"Tavus Kuşunun Tabiatı ve İbrahim (as)'ın Onu Kesmesindeki Sebep"⁷³⁹ başlığı altında şöyle der:

"Şimdi nam ve şöhret için cilveler eden iki renkli tavus'un beyanına geldik.

Onun gayreti; neticesinden ve faydasından habersiz bir halde halkı, hayırla şerle avlamaktır.

Tuzak gibi, farkında olmaksızın av tutar. Tuzak, av tutmaktan maksadın ne olduğunu bilir mi?

Tuzağın av yakalamaktan ne faydası ve ne de zararı vardır. Onun bu beyhûde yakalayışına şaşarım.

Birader; sen de dostları artırdın, iki yüz güzelle dost oldun, sonra yine onları terk ettin.

Doğduğun günden beri muhabbet tuzağı ile halkı avlamak, işin gücün olmuştu.

Bu avlamaktan, bu kalabalıktan, bu baş olma sevdasından vaz geç. Hiç bunlarla bir şey ördün, bu yüzden bir şey elde ettin mi?

Ömrünün çoğu geçmiş ve gün akşama kadar yaklaşmış olduğu halde, sen hala halkı avlamakla uğraşıyorsun.

Birini tuzağa düşür, diğerini tuzaktan salıver. Başka birini de alçaklar gibi avla.

Derken tekrar birini salıver de başka birini ara. İşte sana, hiç bir şeyden habersiz çocukların oyunu.

Gece gelip çatar, senin tuzağında bir av bile yok. Tuzak senin için bir bağ ve baş ağrısından başka bir şey değil.

⁷³⁶ Bkz., Bakara, 2/268

⁷³⁷ Krş.: el-Buhârî, Et'ime, 11; et-Tirmizî, Et'ime, 20; İmam Mâlik, II,704-5, Sıfâtü'n-Nebî, 9-10

⁷³⁸ Mevlânâ, Mesnevî, V,46 vd./46 vd.

⁷³⁹ Mevlânâ, Mesnevî, V,395'in başlığı/397'nin başlığı

Şu halde sen, kendini tuzağa düşürdün, demektir. Çünkü hapse düştün, maksada erişemedin, mahrum kaldın.

Hiç alemde, kendi kendini avlayan bizim gibi ahmak bir tuzak sahibi olur mu?

Avâmı kandırmak, domuz avlamaya benzer ki, zahmeti ve tehlikesi çoktur. Ve etinden bir lokma bile yemek haramdır.⁷⁴⁰

Avlamaya değen şey ancak AŞK tır. Fakat o, herkesin tuzağına nasıl düşer.

Meğer ki sen gidip onun avı olasan, kendi tuzağını bırakıp onun tuzağına düşesin.

Aşk, hafifçe kulağıma diyor ki, Av omak avcılıktan iyidir.

Bemin kapımda otur, evsiz barsız ol. Yani şunun bunun kapısına baş vurmaktan kurtul. Mumluk davasına kalkışma pervane ol.

Bu sûretle dirilik sultanlığını bulur, kulluk içinde gizli bir saltanat görürsün.

Dünyada tersine çakılmış nallar, yani aksine verilmiş ünvanlar vardır. Mesela tacına tahtına esirlere padişah adı verildiğini duyarsın.

Boğazına ipler takılmış, kendi darağacının tacı olmuştur da böyle iken: İşte tacdarımız ve padişahımız, diye başına bir gürûh toplanmıştır.

Dışı, gavur mezarı gibi ziyetlidir. İçerisinde ise Azîz ve Celîl olan Allah'ın kahrı ve azabı vardır.⁷⁴¹

Ey şeyh-i mürâî ve mürşid-i müzevvir, senin de yoksul tabiatın hünerden kireçle sıvanmış. Lakin mumdan yapılmış (yapma) ağaç gibi yaprağın ve yemişin yok.⁷⁴²

Bu açıklamalardan sonra, yine pek çok âyet, hadîs ve bunların tefsîr ve şerhleri kapsamında bir nice hikaye ve misâlîle; tavus'un temsil ettiği kötü huy olan kibir, gurur, makam ve şöhret sevgisi gibi kötü huyların zararından ve bunların zıddı güzel huylar olan tevazu, tasavvufî fakirlik ve gönül kırıklığın faydalarından bahsederek, böylece Halil İbrahim'in tavus'u kesmenin işaret ettiği hikmeti açıklamak ister. Tavus kuşunun makam sevgisinin temsilcisi olması ise, onun derin bir kibir içinde salma salma kabarak yürümesi ve kendi güzelliği ile övünmesi yüzündendir. Mevlânâ da, makam, mevki ve elindeki eğreti yani geçici ve aslında kendinin olmayan nimetlerle övünen, gurura kapılarak kibirlenen ve bunları vasita yaparak, başkalarına karşı büyüklük taslayan, zulmeden mütekebbirleri tavus'a benzeterek, bu huyların terk edilmesini tavsiye etmektedir. Mevlânâ, "İnsanoğlu için kendini beğenen, kendi gözü gibi kötü ve tehlikeli bir göz yoktur. Meğer ki gözü, Hakk nuruyla değişmiş ve "benimle duyar benimle görür"⁷⁴³ misdakinca benlikten kurtulmuş ola."⁷⁴⁴ başlığı altında kötü gözle nazar değmesi arasında da bağ kurarak şöyle der:

"Tavus'un kanadına kuyruğunu bakma, ayaklarını gör.⁷⁴⁵ Ta ki, kem göz sana bir pusu kurmasın.

Kötü gözden, dağ bile yerinden kayar. Cenâb-ı Hakk, Kur'ân'da Hz. peygamber için "Az kalsın gözleriyle seni devireceklerdi" buyurmuştu.⁷⁴⁶

Nazar, yolda bir çamur ve bir tehlike olmadan dağ gibi Ahmed'in bile ayağını kaydırır.

O, bu "sürçüş neden? Bu hali boşuna sanma diye hayrette kalınca,

"Bu hal sana kötü gözden oldu" diye âyet nazil odu.

Senden başka birisi olsaydı şimdi o yok olurdu, kötü göz onu avlardı.

⁷⁴⁰ İlgili âyet için bkz., Mâide, 5/3

⁷⁴¹ Hadîd, 57/13. "...Kapının içinde rahmet, dışında ise azab vardır" âyetine telmih yapılmaktadır.

⁷⁴² Mevlânâ, Mesnevî, V,395 vd./397 vd.

⁷⁴³ Bkz., el-Buhârî, Rikâk, 38

⁷⁴⁴ Mevlânâ, Mesnevî, V,498'in başlığı/503'ün başlığı

⁷⁴⁵ Bilindiği gibi tavus'un ayakları çok çirkindir.

⁷⁴⁶ Kalem, 68/51

Lakin Hakk'ın koruması seni kurtardı. Bu değişiklik, bu sürçüş onun bir nişanıdır.

İbret al da, o din dağına bir bak. Sen ona nisbetle bir saman çöpü bile değilsin!⁷⁴⁷ dedikten sonra, konuya zâhirî bir tefsirle devam eder.⁷⁴⁸

Son olarak da, kazın hırsı ile tavusun kendini beğenmişliğini karşılaştırır ve bir değerlendirme yapar:

"Kazın hırsı birdir, bununsa kat kat! Şehvet hırsı yılan, mevki hırsı ise ejderhadır.

Kaz hırsı, boğaz ve cima hırsından olur. Fakat riyaset hırsında bunlardan kat kat fazla hırs vardır.

Mevki sahibi tanrılıktan laf eder.⁷⁴⁹ Hakk'a şirk koşmaya tamahlanan nasıl affolunabilir?⁷⁵⁰

Ademin sürçmesi, mide ve cimâ nedeniyle oldu; ama iblisinkiye kibir ve mevki hırsından!⁷⁵¹

Adem istiğfar ile lütfâ nâil oldu.⁷⁵² Mel'un şeytansa kibrinden tevbe etmedi.⁷⁵³

Gerçi boğaz ve ferc hırsı da aşağılıktır, ama mevki hırsı olmadıkça eli kırıktır.

Bu riyâset hırsı ağacının, köklerini, dallarını anlatacak olsam başka kitap olur, söz uzar!

Arab, serkeş ata şeytan der. Fakat her ata değil!

Lügat ehli, serkeşliğe "şeytânet" der. Bu sıfat, la'nete müstehaktır.

Bir sofrada yüzlerce yemek yiyen toplanabilir de, riyaset davasında olan iki kişi aleme sığamaz!

Biri diğerinin yeryüzünde bulunmasını istemez. Hatta saltanatına ortaklık korkusu, padişaha, babasını bile öldürtür.

"Saltanat kısırdır" dendiğini⁷⁵⁴ duymuşundur. O davanın korkusu, akrabalarla alakayı kestirir!

Çünkü o hırs, kısırdır, oğlu yoktur. Ateş gibi kimseyle alakası bulunmaz!

Her neyi bulursa yakar, kimseyi bulamazsa kendi nefsinin yakıp bitirir!

Hiç olup, onun yaralamasından emin ol. Demir gibi katı kalbden bir merhamet bekleme.

Hiç olunca o katı yürekliden ne korku! Her sabah mutlak fakr'dan ders al.

Ululuk, celâl sahibi Hakk'ın örtüsüdür.⁷⁵⁵ Onunla örtünmeye çalışan vebal altına girer.

Taç onundur, hizmet kemeriye bizim. Vay ona kim, haddini aşar!

Bu tavûsî kanat, senin için bir fitne, bir imtihandır. Onunla tanrılık davasına kalkışırsın.⁷⁵⁶

Bu açıklamalardan sonra yine kendini beğenmenin zararlarından ve kibre vesile olan tavûsun kanatları mesabesinde bulunan varlık iddialarından geçmenin, kendini aciz ve zelil görmenin faydalarından pek çok hikayeye bahseder.

3. Tûl-i emeli temsil eden "karga" ile ilgili olarak da:

"İbrahim Halil (as)'ın Kargayı Kesmesinin, Müritdeki Onu Helak Edici Kötü Sıfatlardan Hangisinin Giderilmesine İşâret Olduğu"⁷⁵⁷ başlığı altında şunları söyler:

⁷⁴⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,498 vd./503 vd.

⁷⁴⁸ Bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, V,506 başlık vd./V,511 başlık vd.

⁷⁴⁹ Nâzi'ât, 79/24

⁷⁵⁰ Bkz., Nisâ, 4/48, 116

⁷⁵¹ Bkz., Bakara, 2/36; A'râf, 7/20 vb.

⁷⁵² Bkz., Bakara, 2/37; A'râf, 7/23 vb.

⁷⁵³ Bkz., Bakara, 2/34; İsrâ, 17/61; Sâd, 38/74 vb.

⁷⁵⁴ Soykut, *Türk Atalar Sözü Hazinesi*, s. 214

⁷⁵⁵ Bkz., el-Müslim, *Birr*, 136; İbn Mâce, *Zühd*, 16; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 29

⁷⁵⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,517 vd./522 vd.

⁷⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,765'in başlığı/770'in başlığı

"Bu sözün sonu ve bitip tükeneceği yok. Ey Hakk Halil'i, kargayı niçin boğazladın?

Onda Hakk'ın fermanının hikmeti nedir? Bu sırta biz de vakıf olalım.

Kara karganın, "ğâk ğâk" diye bağırması, kendi için daima uzun bir ömür dilemesindedir.

Cenâb-ı Hakk'dan, İblis gibi onun da murâdı, kıyamete kadar yaşayabilmektir.

İblis, "kıyamet gününe kadar beni yaşat." demişti.⁷⁵⁸ Keşke "rabbimiz, tövbe ettik." deseydi.

Tövbesiz ömür tamamen bir can çekişmedir. Mevcud olan ölüm, Hakk'tan gafil olmaktır.

Ömür de, ölüm de Hakk'la olunca güzeldir. Hakk'tan ayrıken âb-ı hayat bile ateştir.

Şeytanın da ömür taleb etmesi, lanetlemesinin, Hakk'la olmayışının tesiriyleydi.

Hakk'tan başka şeyi isteyen, isteğinde bir artış umarsa da bu aslında eksilmiştir.

Bilhassa bigânelikle geçen ömür, arslan huzurundaki tilki gibidir.

Uzun ömür ister ki, daha gerilere gitsin. Daha fazla mühlet diler ki, daha da münkir olsun.

Sonunda o, lanetin nişanı olur. Kötü kimse odur ki, la'net ister.

Gerçek ömür, Hakk'a yakın olmakla can bulan ömürdür. karganın ömrüyse pislik yemek içindir.

Uzun ömür ister ki, o, pislik yemeye devam etsin. Onun tiyneti her an için kötüdür.

Eğer o ağzı kokan karga, pislik yemeseydi, karga mizacını terkedebilmeyi dilerdi."⁷⁵⁹

Mevlânâ bu izahların devamında da dünyanın iyi kalınacak bir yer olmadığını, buraya gelinceye kadar birçok menzillerden geçtiğimizi; buradan da geçip çok daha güzel yerlere ulaşmanın mümkün hatta kesin olduğunu belirtir. Öyleyse karga gibi dünyada fazla kalmaya ve bu hususta uzun emeller, arzular sahibi olmaya çalışmamalıdır. Hakk'a tevekkül kılıp, ölümü sevmeli, ona hazırlanmalı, ölümün her şeyin sonu ve yok olmak olmadığını bilip, asıl hayatın ölümden sonra başlayacağına kesin inanmalıdır. Mevlânâ bu kısımda da yine, konuyu çok güzel bir şekilde açıklayan ve insanı heyecenlandıran hikayeler anlatarak konunun izahını sürdürür.

Karganın tül-i emeli temsil etmesi ise, çok uzun ömürlü olmasına rağmen, yine de dünyada daha çok yaşamayı ve hatta ebedi olmayı istemesindedir. Bunun için dünya ve orada yaşamaya tama' ve arzuların sonsuzluğu karga ile açıklanmış, bu kuşun da kesilmesi manevî dirilişe bir adım daha yaklaşmak olduğu belirtilmiştir.⁷⁶⁰

4. Şehveti temsil eden, dördüncü ve son kuş horozla ilgili olan açıklamalar ise:

"Halil İbrahim (as)'ın Horoz'u Kesmesi, Müridin İçinde Helak Edici Kötü Sıfatlardan (mühlikat) Hangi Sıfatın Kahredilip Giderilmesine İşâret Olduğu."⁷⁶¹ başlığı altında şu şekilde verilmektedir:

"Horozun öldürülmesindeki hikmeti söyle de, tâ can u gönülden Hakk'ı tesbih edelim.

Horoz, şehevânî ve şehvetperesttir. O zehirli şarab onu mest etmiştir.

Adem (as) üzerinde neslin devamı hikmeti olmasaydı, utancından belki de kendisini hadım ederdi.

Lanetlenmiş İblis, Cenâb-ı Hakka "Halkı avlayabilmek için kuvvetli bir tuzak isterim!" dedi.⁷⁶²

⁷⁵⁸ Bkz., A'râf, 7/14; Hicr, 15/36; Sâd, 38/79

⁷⁵⁹ Mevlânâ, Mesnevî, V, 765 vd./770 vd.

⁷⁶⁰ Bu bahsin sonunda ise şöyle denilerek, karga hakkındaki izah tamamlanır: "Ne vakte kadar bu uğursuz karganın bahsi sürecektir? Ey Halil, acaba horozun kesilmesinin hikmeti nedir?" Bkz., Mevlânâ, Mesnevî, V, 938/943

⁷⁶¹ Mevlânâ, Mesnevî, V, 939'un başlığı/944'ün başlığı

⁷⁶² Bkz., Nisâ, 4/118-20; Nûr, 24/21 vb.

Hakk da ona, altın gümüş ve at (araba) gösterip "Halkı bunlarla cezbedebilirsin." deyince,⁷⁶³

İblis, "Bunlar hoş ama, tuzağa yem olarak daha tesirli bir başka vasıta olsa!" dedi.

Cenâb-ı Hakk ona mücevherleri, kıymetli madenleri verip onlardaki hikmeti zâhir oldu.

De ki, "A melûn bu da diğer bir tuzaktır." İblis, "Bundan da fazlasını isterim ey Muîn!" deyince,

Hakk ona, yağlı ve tatlı şeyleri yiyip içmeyi kat kat ipek (ve kıymetli kumaşlardan) elbiseler giymeyi verdi.

İblis yine dedi ki, "Rabbim, sen medet et, bundan da fazlasını isterim. Tâ ki onları ipele adam akıllı bağlayayım.

Tâ ki (senin) cesur aşk sarhoşların mertecesine o bağı koparsınlar!⁷⁶⁴

Bu hevâ ve heves tuzağıyla tamamen, mertlerden, nâmertler daha çok ayırt edilsinler.

Erkekleri düşürecek ve hile dolu başka bir tuzak istiyorum ya Rabb!

Ona fesad tuzağı olarak içki ve çalgı verildi. İblis bundan yarı gülüp yarı neşelendi.

Hileler denizinde tozlar koparması için ezeli sapıklığı bildirildi.

Bir namlı kulun Mûsâ Kelîm'de o denizde tozdan perdeler hasıl etmişti.

Su her taraftan çekilmiş, deryanın dibinden tozlar yükselmişti.

Şeytana, erkeklere belâ tuzağı olarak kadın güzelliği gösterilince,

O kötü huylu, ellerini çırparak oynamaya başladı ve "Şimdi bununla murâd hasıl olmuştur" dedi.

İnsanın aklını ve sabrını kararsız eden mahmur ve şuh gözleri,

Üzerinde âşıkların gönlünün üzerlik tohumu gibi yandı, güzellerin yanağındaki safâyı

O yüzü, o ben ve kaşları, akik gibi dudakları, ince bir perdeden Hakk nurunun aksini,

O naz u işveyi ve cilveyi görünce sevinip hile perdesine bunu kâfi buldu."⁷⁶⁵

Böylece şehvet duygusunun da, insanın erdemli ve manen diri olmak yolundaki en önemli engellerden biri olduğunu açıklamış ve konuyu yine başka âyet, hadîs açıklamaları ve hikayelerle sürdürmüştür. Bu hikayelerden birinde, şehvetin insanlara verdiği zarar ve toplumdaki menfi tesirlerini ve bundan kurtuluş yollarını şu şekilde açıklar:

"Şehvet meyli, kalbi kör ve sağır eder. Eşek bile nazarında en güzel bir sevgili görünür!

Nice ateşten mest olmuşlar vardır ki ateş ararlar. Kendilerini nûr içinde nûr sanırlar!

Yalnız Hakk'ın (kâmil) kulu ve onun lutfuyla hidâyet yoluna çekilenler başka.

Onlar, bu hayali ve o ateş sûretini anlar ve bu yolda, onların ancak eğreti olduğunu bilirler."⁷⁶⁶

Hırs ve şehveti ise, birlikte zararlarına göre şöyle değerlendirir:

"Hırs ve şehvet, her çirkinini güzel gösterir. Şehvet, yol (tarikât) afetlerinin en büyüğüdür.

O, nice binlerce güzel adı kötüye çevirmiş, nice binlerce akıllıya tuzaklar kurmuştur.

O, (erkek) eşeği bile (kadınlara) güzel bir yiğit göstermişken ya bir civan görseydi hali ne olurdu?

Hırs, pislîği bal gösterir; ya balı görse, artık candan bağlanır."⁷⁶⁷

⁷⁶³ Bu ve devamındaki beyitlerle, şu âyetlere telmih vardır: Âli İmrân, 3/14; Enfâl, 8/48; Hicr, 15/19 vb.

⁷⁶⁴ Bkz., Nahl, 16/99; İsrâ, 17/65; Sâd, 38/83

⁷⁶⁵ Mevlânâ, Mesnevî, V,939 başlık vd./944 başlık vd.

⁷⁶⁶ Mevlânâ, Mesnevî, V,1365 vd./1373 vd.

⁷⁶⁷ Mevlânâ, Mesnevî, V,1369 vd./1377 vd.

Daha sonra da şehvetin sebebini şöyle açıklar:

“Şehvet çok yemekten olur. Ya çok yemekten sakın, ya da evlen de şerri gider.

Çok yemek seni harama sevk eder. Haliyle kazanılan (enerji)ı harcamak gerekir.

Öyleyse nikah, "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" okumak gibidir. Nikahlan da şeytan seni belâya sevk etmesin.

Madem ki yemek yiyip içmeye harissin öyleyse evlen. Yoksa kedi, kuyruğu kapıp gider!⁷⁶⁸

Kötü huylu eşeği, o, huysuzluk etmeden, sıçramadan önce, taşla yükle.

Ateşin içinden sakınamazsan, bilgisizlikle ondan yana gitme!

Sence tencere ve ateş meçhul ise, ateş, ne kabı bırakır ne de içinde ki aşı!

Pişirmesini bilmekle beraber suyun hazır olması gerek ki, tenceredeki yemek ziyan olmasın.

Demircinin sanatını bilmiyorsan yanına varıp da saçını sakalını yakma!⁷⁶⁹

Şehvet duygusunun horozla temsil edilmesinin sebebi ise onun bir taraftan yemlenirken, diğer taraftan da bütün işinin şehvet düşkünlüğü olmasındandır. İnsanlar arasındaki şehvetperestler de horozla benzerler. Ancak buradaki şehveti, sadece cinsî arzu değil, her türlü nefsin istekleri olarak düşünmek daha uygun olur. Netice olarak şehvet düşkünün basîret gözü daima kapalıdır. Bu yüzden başına her türlü fenâlık gelebilir. Öyleyse sırât-ı müstakîmden ayrılmamak için nefsin bütün arzularına muhalefet etmek gerekir. Bu iş kolay olmamakla beraber Mesnevî ve diğer tasavvuf kitaplarında bunun yolları gösterilmiştir.⁷⁷⁰

Divân'da ise yukardaki âyetin tefsîrine dâir şu izahları görmekteyiz:

"Halil'in kuşları, başları kesilmiş, darma dağmık bir halde, her dördü de o alemde selam getiriyor, esenlik sana diyor."⁷⁷¹ Bu ifadeyle âyetin haşre bir delil olduğunu ve âyette geçen ve dört önemli kötü huyu temsil eden kuşların kesilmesinin insanı selamete çıkaracağını belirtir.

Böylece Mevlânâ, âyetin zâhirî manasının yanısıra, mezkûr dört kötü huyun terk edilmesine ve bu sayede ebedi hayata nâil olmaya da işâret ettiğini böylece açıklamış olmaktadır.

Bu tür bir tefsîr, sadece Mesnevî ve diğer işârî tefsîr kitaplarında yoktur. Aynı zamanda dirâyet tefsîr kitaplarının bir kısmında da vardır. Mesela Kâdî Beydâvî, bu âyetin tefsîriyle ilgili olarak şu açıklamayı vermektedir.

"Bu âyette, nefsin ebedî hayatla diri olması için; tavûs sıfatı olan şehvet ve süslenme sevgisinin, horozun kendisiyle meşhur olduğu hücum ve atılma duygusunun, karganın kendisiyle muttasıf olduğu, uzun emel ve nefsin basitliğinin ve güvercinin kendisiyle meşhur olduğu hevâya koşma ve gururun öldürülmesine işâret vardır."⁷⁷²

Aynı şekilde Hâzin tefsîrinde de şu açıklama yer almaktadır:

"Eğer, niçin özellikle bu dört cins kuşun alınması emredildi dersin; derim ki, bu tahsisde bir işâret vardır. O da, tavusda, insandaki ziyet ve makam sevgisine, kerkenez (güvercin)de yemeye aşırı düşkünlüğe, horozda cimaya aşırı düşkünlüğe ve kargada da aşırı hırsa işâret olduğundandır. Böylece, adı geçen kuşlardaki bu vasıfların, insanlarda bulunan kötü huylarla benzerliği görülmektedir. Ve bu âyette yine, insanın bu kötü isteklerini terk etmesiyle, cennetteki en yüksek derecelere kavuşacağına ve (ebedî) saâdetleri elde edeceğine de işâret vardır."⁷⁷³

Görüldüğü gibi dirâyet tefsîrlerinde bile yer alan bu tür bir işârî tefsîr, Mevlânâ tarafından genişçe ele alınmış ve bu durum, onun işârî tefsîrlere ne denli önem verdiğinin örneğini oluşturmaktadır.

⁷⁶⁸ Bu ifadeyle Mesnevî'nin III. cildindeki (731/736. beytiyle başlayan) bir hikayeyi kasetmektedir.

⁷⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,1373 vd./1381 vd.

⁷⁷⁰ Bkz, Koner, s. 620-1

⁷⁷¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II,99

⁷⁷² Beydâvî, *Mecma'u't- Tefâsîr*, I,412. Ayrıca bkz., Ankaravi, *Câmi'u'l- Âyât*, s. 254

⁷⁷³ el-Hâzin, I,412

3.3.3.8. Değişik Konularla İlgili İşârî Tefsîrler

Buraya kadar bazı başlıklar altında Mevlânâ ve Mesnevî'den işârî tefsîr örnekleri verdik. Şimdi ise bir başlık altında vermeyi gerekli görmediğimiz fakat Mevlânâ tarafından yapılmış açık ve önemli bazı işârî tefsîrlerden örnekler vermek istiyoruz.

1. "Allah'ın arzı geniştir." âyetiyle ilgili işârî tefsîr. Bu âyet Kur'ân da üç yerde geçmektedir:

a. "Nefislerine zulmeden kimselerin canlarını melekler aldıklarında "Ne işte idiniz?" dediler. Onlar da "Biz yeryüzünde aciz, zayıf kimselerdik." dediler. Meleklerde: "Allah'ın yeryüzü geniş değilmiydi, sizde orada hicret etseydiniz ya?" dediler. İşte bunların varacakları yer cehennemdir. O ne fenâ gidiş yeridir. Ancak hakikaten aciz ve zayıf olanlar hiç bir çareye gücü yetmeyen ve hicret için yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar müstesna. İşte bu gibi kimseleri Allah'ın affetmesi kuvvetle umulur. Çünkü Allah, çok affedici, çok yarlıgayıcıdır. Her kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur. Her kim de Allah'a ve peygambere hicret kasdıyla evinden çıkar da, sonra kendisine ölüm yetişirse, muhakkak ki onun ecri Allah'a düşer. Allah yarlıgayıcı, çok esirgeyicidir.." (Nîsâ, 4/97-100)

Bu âyetin nüzûl sebebi şudur: Mekkeli müşriklerin müslümanlara aşırı baskı yapması sonucu, onların çoğu Medine'ye hicret etmiş, fakat bazıları Mekke'de kalmış, hatta Kays b. Fakîh ve Kays b. Velîd bazı müslümanlar müşriklerden korkup çekinerek, müslüman olduklarını gizlemiş hatta, Bedir savaşında onlarla beraber bulunmuş ve mücahidler tarafından bilinmeyerek öldürülmüştü. Bunun üzerine, bu âyetler inerek hicret etme imkanı varken, etmeyen müslümanları kınamış ve onların akıbetlerinin kötü olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁷⁴

b. "Ey iman eden kullarım, muhakkak ki bemin arzım geniştir. O halde yalnız bana ibadet edin." (Ankebut, 29/56)

Bu âyette de, yine Allah'ın arzının genişliği bildirilerek müminlerin yalnız Allah'a ibadet etmeleri ve günahlardan sakınmaları hususunda gerekeni yapmaları teşvik edilmektedir.

Mekke'de kalan müslümanların İslâm diyarı haline gelen Medine'ye hicret etmeleri hususunda nâzil olmasına rağmen, genelde buldukları yerde, İslâm'ı iyice yaşayamayan müslümanların, dinlerini daha iyi yaşayabilecekleri beldelelere hicreti teşvik ve tavsiyeyi ifade ettiği şeklinde yorumlanan bu âyetteki "arz" kelimesine, bazı tefsîrlerde, "Medine, yeryüzünün herhangi bir yeri, Allah'ın rahmeti veya rızık" gibi manalar verilmiştir.⁷⁷⁵

c. (Habibim) tarafımdan söyle: "Ey iman eden kullarım, Rabbinizden korkun. Bu dünyada iyilik yapanlara bir güzellik vardır. Allah'ın arzı geniştir. Ancak sabredenler mükafatlarına hesapsız erdirilir." (Zümer, 39/10)

Bu âyette de, yine önceki âyette vurgulanan hususlar bulunmakla beraber, âyetin, Ebû Tâlib'in oğlu Cafer ve arkadaşlarının, Mekkeli müşriklerin eziyetlerinden kurtulmak gayesiyle habeşistan'a hicret etmeye niyetlendikleri esnada, onları teşvik ve te'nis için nâzil olduğu bildirilmiştir.⁷⁷⁶

Mevlânâ, daha çok son iki âyetle ilgili olarak tefsîrlerini iki şekilde yapar. Önce "Allah'ın arzı (dünyası) geniştir." âyetini zâhiri üzere açıklar. Bunu da bir tilkinin bir eşiği kandırıp, arslana yem yapıp, artıklarını da kendisi yemesi için ona, "neden bu otsuz, susuz, taşlık yerde

⁷⁷⁴ Vâhidî, s. 150-1. Ayrıca bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, IV,235 vd.; İbnü'l- Cevzî, II,178; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XI,11; el-Kurtubî, V,221-2; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I,554 vd.

⁷⁷⁵ Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, X,155-6; el-Mâverdî, IV,291; İbnü'l- Cevzî, VI,137; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXV,73; el-Kurtubî, XIII,237;es-Sâbûnî, *Safvetu't- Tefâsîr*, II,466

⁷⁷⁶ Bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, X,622; el-Mâverdî, V,118; İbnü'l- Cevzî, VII,8; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXVI,220; el-Kurtubî, XV,156-7;es-Sâbûnî, *Safvetu't- Tefâsîr*, III,73

duruyorsun, "Allah'ın arzı geniştir" daha iyi yerlere neden gitmiyorsun? diye söylemesi esnesında şu şekilde verir:

"Bundan sonra tilki, eşeğe dedi ki, "Nefislerinizi ellerinizle tehlikeye atmayın" âyeti⁷⁷⁷ vardır.

Kuru ve taşlık bir ovada sabretmek ahmaklıktır. Zira "Allah'ın arzı geniştir."

Buradan çayırılık bir tarafa göç. Otlığın yeşillik ve sulu yer olsun...⁷⁷⁸

Mevlânâ burada görüldüğü gibi âyeti, zâhiri anlamıyla tefsîr etmesine rağmen, başka yerlerde işârî manalar verir. Buna göre âyette geçen arz yani dünya, bu dünyanın karşıtı olan öbür dünyadır. Çünkü bu dünya, zâhiren de olsa insanların iradesinin geçerli olduğu onlara ait bir dünyadır. Fakat öbür dünya, "Tek ve Kahhar olan Allah'ındır." (Mümin, 40/16) âyetinde işâret ettiği gibi, tamamen Allah'ın iradesinin geçerli olduğu bir dünyadır. Ayetlerde arz (dünya), Allah'ın ismine izâfe edilerek, "Ardullâh = Allah'ın arzı" denilmiştir. Öyleyse bu âyetlerde bahsedilen "Allah'ın geniş arzı" şehâdet (görünen) dünyanın karşıtı gayb (görünmeyen) dünya; halk âleminin karşıtı emir âlemi; mülk âleminin karşıtı melekût âlemi; cismanî dünyanın karşıtı rûhanî dünya; süflî âlemin karşıtı, ulvî âlem ve cennet; sûret âleminin karşıtı mana âlemi; rûhanîlerin ve yüce Allah'ın huzuru olan âlem-i kuds ve ceberût âlemi olmalıdır.⁷⁷⁹ Nitekim bu âyetlerde sanki bu geniş âlemi elde etmeye bir teşvik bulunmaktadır. Ayrıca daha önceki bazı rivâyet tefsîrlerinde de, "ardullah"ın cennet olduğu belirtilmiştir.⁷⁸⁰ Bu da Mevlânâ'nın yapmış olduğu bazı işârî tefsîrlerin, aslında diğer tefsîrlerde geçen bilgiler olduğunu, ayrıca bunlara kendinden bazı izahlar ekleyerek daha kapsamlı hale getirdiğini göstermektedir.

Mevlânâ bu şekildeki tefsîrlerinden birini, insanın daima iyilerle birlikte olmasının, salih amellerle bu yüce âlemlere ulaşması gerektiğinin ve onun layıkının bu olduğunu izah ettiği yerde şöyle belirtir:

"Ey safran, kemale erişip tatlıya karış.

Şalgam tarhına girip onunla beraber olma, çünkü o, seninle aynı mizaç ve tabiatte değildir.

Her cins bir yerde toplanmıştır. "Allah'ın arzı geniştir." buyrulmuştur.

Bahusus o öyle geniş bir arz ki, orada şeytanlar ve cinler bile şaşırıp kaybolmada.

O deniz, o ova ve o dağlarda vehim ve hayaller bile yol alamazlar.

Bu ova (arz), o ovanın yanında okyanus içinde kıl gibidir.

Durgun görünen suları, gizlice akar, can gibi içten içe seyreder.

Can gibi, içinde gizlice akar. Yürüyen ayaklara sahiptir....⁷⁸¹

Başka bir yerde ise, bu arzın, ahiret, bu dünyayla öbür dünyanın durumunun, bu dünya ile ana rahminin durumu gibi olduğunu ve bu dünyanın, ahiretin tarlası olduğunu şöyle açıklamaktadır:

"Cenâb-ı Hakk mahşerde halka: Bu neşir günü için hani hediyeniz, bakalım ne getirdiniz? diye soracak (ve)

Bize, yalnız başımıza ve muhtaç bir halde, tıpkı sizi ilk yarattığımızda olduğunuz gibi geldiniz.⁷⁸²

Kıyamet günü için küçük bir hediyeye olarak ne getirdiniz?

⁷⁷⁷ Bakara, 2/195

⁷⁷⁸ Mevlânâ, Mesnevî, V,2429 vd./2437 vd.

⁷⁷⁹ Adı geçen âlemlerle ilgili olarak bkz., A'râf, 7/54; Tevbe, 9/105; Haşr, 59/20. Ayrıca, Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 38, 41

⁷⁸⁰ Krş.: el-Mâverdi, V,118; İbnu'l- Cevzî, VII,8; el-Kurtubî, XV,156-7

⁷⁸¹ Mevlânâ, Mesnevî, IV,1086 vd./1106 vd.

⁷⁸² Bununla "Andolsun sizi ilk defa nasıl yaratmışsak onun gibi yapayalım ve teker teker huzurumuza gelirsiniz. Ve size verdiğimiz mal ve mülkünü dünyada bırakırsınız." (En'am, 6/94). âyetinde işâret etmektedir.

Sizde dünyadan ahirete dönmek ve Allah'ın huzuruna çıkmak ümidi yokmuydu? Yoksa Kur'an'ın kıyamet hakkındaki va'd ve va'îdi size bâtil mı görünmüştü? (buyuracak)

(...)

Ana karnındaki çocuk gibi biraz kımılta ki, sana nûr gören hisler versinler.

Ana rahmî gibi dar ve kasvetli olan şu tabiat (dünya) aleminden çıkarsın da rahme nisbetle zemin gibi gâyet geniş bir (manevi) aleme dahil olursun.

"Ardullâh-ı vâsî'a = Allah'ın geniş arzı" denilen sahayı, enbiyânın gitmiş oldukları arsa bil.

Gönül, geniş sahadan sıkılmaz ve yaş ağacın dalı, budağı orada kurumaz...¹⁷⁸³

Yine Mevlânâ'ya göre, Allah'ın geniş arzı öbür dünya yani cennettir. Çünkü o dünyada bu alemde yapılan iyiliklerin mükafatı kat kat verilecektir.

"Eğer bir mal infâk edilmekle ve ihtiyaç ehline verilmekle şeklen elden giderse de verenin kalbine yüzlerce manevî hayat gelir.

Allah arzına temiz ve sağlam tohumlar ekilsin de mahsul alınmasın... İmkan var mı?

Eğer Allah'ın behçelerinde başak bitmez ve yetişmezse, ardullah nasıl vâsî olur.

Fânî olan bu arz bile mahsulsuz olmadığına göre, ondan çok geniş olan mana ve ahiret alemi nasıl mahsulsüz olur.

Bu dünya toprağının mahsulü bile hadsiz ve hesapsızdır. Bir tanenin en az mahsulü yedi yüzdür.¹⁷⁸⁴

Yine ona göre, âyette geçen arz, ahiret alemi olan cennettir. Ve o manevi alemde daha iyi makamlar elde etmek için gayret sarfetmelidir:

"Ama bununla beraber en yükseklere çık. Zira Allah'ın arzı geniştir."¹⁷⁸⁵

O arz sebepsizlik alemidir ve gerçeklerin alemidir.

"Tabiat çivisine, kurumuş et gibi asılı kalan kişinin canı sebeplere bağlanmıştır. Bundan ötesini göremez.

Baş köşede oturan ulu kişi, sebeplerin kalktığı ova, Allah'ın geniş arzıdır.

O "ardullâh'ı vâsîâ" da rûh her an sûret değiştirir. Her an yeni yeni alemler görür.

Eğer cennetlerin en alası olan "Cennet'ul Firdevs" ile diğer cennetlerdeki nehirler donmuş bir halde kalsalar, cennet ehlinin nazarında çirkin görünürlerdi.¹⁷⁸⁶

"Allah'ın arzının sahası geniştir. Onun her bir ağacı bir yerden baş vermiştir.

O ağaçlardaki yapraklar, dallar, "Ne güzel bir ülke, ne ferah bir maydan"¹⁷⁸⁷ diye şükrederler.¹⁷⁸⁸

Böylece Mevlânâ yukarıda geçen âyetlerden bilhassa son ikisindeki "Allah'ın geniş arzı"nı işârî tefsîr etmiş ve bu arzı bazen manevî âlem olan cennet,⁷⁸⁹ bazen de rûhanî âlem olan melekût ve ceberût âlemleri olarak açıklamıştır.⁷⁹⁰

⁷⁸³ Mevlânâ, Mesnevî, I,3178 vd./3277 vd.

⁷⁸⁴ Mevlânâ, Mesnevî, IV,1759 vd./1779 vd.

⁷⁸⁵ Mevlânâ, Mesnevî, VI,635/652

⁷⁸⁶ Mevlânâ, Mesnevî, IV,2381 vd./2401vd.

⁷⁸⁷ Sebe, 34/15

⁷⁸⁸ Mevlânâ, Mesnevî, V,2561 vd./2569 vd.

⁷⁸⁹ Daha önce de belirttiğimiz gibi, zaten bu görüş, önceki bir kısım müfessirlerin de görüşüdür. Nitekim, "...Rabbimizin başışına ve takva sahipleri için hazırlanmış olup, genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun." (Âli İmrân, 3/133; Hadîd, 57/21) buyurularak, cennetin arzının gökler ve yeri kuşatacak kadar çok geniş olduğu belirtilmiştir. el-Kurtûbî, XV,156-7; el-Âlûsî, XXIII,249

⁷⁹⁰ Bkz., el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, VIII,85

2. "Muhakkak senin Rabbin benim. Haydi pabuçlarını çıkar. Çünkü sen mukaddes Tuvâ vadisinde." (Tâhâ, 20/12).

Hız. Mûsâ (as), Medyen'deki müddetini tamamlayınca ailesiyle birlikte Mısır'a gitmek için yola çıktı. Karanlık bir gecede yolunu kaybedip giderken bir ışık gördü. Hem ailesinin ısınması hem de ışığın yardımıyla yolunu bulabilmesi için ateşe doğru gitti. Ateşe yaklaşınca onun yeşil bir ağaçtan çıkan beyaz bir nûr olduğunu gördü ve şöyle bir ses işitti: "Seninle konuşan ben Rabbinim, ayaklarındaki nalınları çıkar. Çünkü sen Mukaddes Tuvâ vadisinde..." Zahirî tefsirlere göre "ayakkabıların çıkarılması"nın emredilmesine şu üç şey sebep olarak gösterilmiştir: a. Ayakkabıları eşek derisinden olduğundan temiz olmaması. b. Çıplak ayaklarını mubarek ve mukaddes yerlere dokunması. c. Mukaddes yerde ve Allah'ın huzurunda saygı için çıkarılması.⁷⁹¹ Buna mukabil işârî tefsirler bu ifadenin mecaz olduğunu şu hususlara işâret ettiğini kabul etmişlerdir: a. Hanımını ve çocuğunu gönlünden çıkar. b. Dünya ve ahiret endişelerini gönlünden çıkar. c. Şu iki nazariyeyi kalbinden çıkar: İnsan, yaratıcının varlığına ancak iki önerme ile ulaşabilir. 1. Maddî alem sonradan olmadır veya mümkündür. 2. Böyle bir şeyde mutlaka bir yaratıcıya muhtaçtır. İşte iki nalin mesabesinde olan bu iki istidlâlin kalpten çıkartılması istenmiştir.⁷⁹² Çünkü artık bunlara bu vadede ihtiyaç kalmamıştı. Ziya Paşa'nın da dediği gibi, "İdrâk-ı me'ânî bu küçük akla gerekmez. Zira bu terazi bu kadar sikleti çekmez."⁷⁹³

Hız. Mûsâ (as)'ya söylenen, "nalınlarını çıkar" emrini, Mevlânâ, yukarıdaki işârî manalardan "dünya ve ahireti gönlünden çıkar" olarak⁷⁹⁴ şu şekilde tefsir etmektedir:

"Allah, a Mûsâ, dedi; Yolculuğu bırak, sopayı at elinden.

O anda Mûsâ akrabayı da gönlünden çıkardı attı, konu komşuyu da, bildiği tanıdığı da.

Ayakkabılarını çıkar emri buydu. Bu yani a gönül bezeyen iki dünyayı da bırak.

Gönül evine O'ndan başkası sığmaz. Peygamberlerin kıskançlığını gönül bilir ancak."⁷⁹⁵

3. "Onlar her yıl bir veya iki kere çeşitli belâlara çarpıldıklarını görmüyorlar mı? Böyle iken yine de tövbe etmiyor, ibret almıyorlar." (Tevbe, 9/126).

Âyetin sibak, siyak ve zâhirinden, müfessirlerin çıkardığı mana, bu âyetin münafıklar hakkında olup, onların her sene, bir veya iki defa çeşitli bela ve hadiselerle imtihan edilip, sınıandığı şeklindedir.⁷⁹⁶

Mevlânâ, bu âyetteki "her sene bir veya iki defa belâlarla imtihan edilmeyi", her insan için geçerli olarak kabul edip, bunu gerçeğe ulaşma yolunda, pişmek ve olgunlaşmak için gerekli bir imtihan kabul ediyor ve şu şekilde belirtiyor:

"Eğer sen istikamet nakdini buldunsa ağzını açma ve ondan bahsetme ki, yolda imtihan taşları vardır.

İmtihan taşları önünde de onların ahvalini imtihan edecekler vardır.

⁷⁹¹ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VIII,395 vd.; el-Mâverdi, III,395 vd.; ez-Zemahşerî, el-*Keşşâf*, II,531; İbnü'l- Cevzî, V,190 vd.; er-Râzî, et-*Tefsîru'l- Kebîr*, XXII,13 vd.; el-Kurtubî, XI,115 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III,151 vd.; es-Sâbûnî, *Safvetu't- Tefâsîr*, II-231; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri I-XII*, İstanbul, 1989

⁷⁹² er-Râzî, et-*Tefsîru'l- Kebîr*, XXII,16; el-Kurtubî, XI,116; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, V,370; el-Âlûsî, XVI,210.Hakkında farklı zâhirî ve işârî manalar verilen bu âyet aynı zamanda kelâmî ihtilaflara da konu olmuştur. Mutezile, bu âyetten kelâmullah'ın hâdis (sonradan olma) olduğunu çıkarırken (ez-Zemahşerî, el-*Keşşâf*, II,531), bu görüşe Ehl-i Sünnet müfessirleri itiraz etmişlerdir. Râzî ayrıca bu âyetle ilgili olarak, bu bahsin çok ince ve derin olduğunu da belirtmiştir. er-Râzî, et-*Tefsîru'l- Kebîr*, XXII,16

⁷⁹³ Ziya Paşa, *Terci-I Bend Terki-I Bend*, İstanbul, 1992, s. 98

⁷⁹⁴ İbn 'Arabi'de "na'leyn" nefis ve beden veya burada olduğu gibi dünya ve ahiret olarak geçmektedir. *Tefsîr*, II,10

⁷⁹⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V,215

⁷⁹⁶ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VI,519; el-Mâverdi, II,417; ez-Zemahşerî, el-*Keşşâf*, II,222; İbnü'l- Cevzî, III,353; er-Râzî, et-*Tefsîru'l- Kebîr*, XVI,184-5; el-Kurtubî, VIII,190; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II,417; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, III,541; el-Âlûsî, XI,51; Ateş, *Tefsîr*, IV,159-60

Cenâb-ı Hak buyurdu ki; İnsan doğuşundan ve ölümüne kadar her sene bir iki defa imtihan olunur.

Oğul imtihan içinde imtihan vardır. Az bir imtihan ile kendini satın alma. (Yani basit bir imtihan geçirmekle kendini kamil oldun sanma"⁷⁹⁷

Mevlânâ, böylece manası münafıklara ait olan bu âyeti umumi manada ele almış, her insan için de geçerli olabileceğini söyleyerek âyetin kapsamını genişletmiştir.⁷⁹⁸

Sonuç olarak, misâllerin çokluğundan ve izahların zenginliğinden de anlaşılacağı gibi Mevlânâ Mesnevî'sinde âyetlerin tefsiriyle ilgili olarak, en çok işârî sûfi açıklamalarda bulunmuş, bir mutasavvuf, bir sûfi olarak âyetlerden anladığı manaları bizlere aktarmıştır. Fakat izahlar dikkatle incelendiği takdirde görülür ki, O'nun bu işârî açıklamaları, asla âyetin zâhirini inkar ederek, bâtinî manalarının gerçek manası olduğunu iddia etmek şeklinde bir iddia taşımamakta ve İslâm'a asla aykırı yönü bulunmamaktadır. Kaldı ki o, bir çok yerde âyetlerin zâhiri manasını vererek onunla konuyu desteklemiş ve o zâhiri manadan başka bir manaya ihtiyaç görmemiştir.

Mesnevî'de işârî tefsirlerin çokluğu bizce normaldir. Çünkü Mevlânâ bir sûfi, bir tarikat müşşidi ve bir şeyhtir. O'nun gayesi; başta müritler olmak üzere, bütün müslüman ve hatta bütün insanlara, yaradılış gayelerini, asıllarının nereden geldiklerini, şu anda vazifelerinin ne olduğunu, nereye gitmekte olduklarını ve bu yolculukta karşılaşılabilecekleri zorlukları ve onların çarelerini ve uymaları gereken kuralları bildirmek, rûhî ve nefsi terbiye yollarını onlara öğretmek onları da birer insan-ı kâmil olmalarını sağlamaktır. Dolayısıyla o, bu amaçla daha çok, rûh ve terbiyesiyle; nefis ve zararlarıyla; Allah ve sevgisiyle; peygamber ve risâletiyle; varoluş ve sonuçlarıyla; dünya ve ahiretle ilgili âyetleri zengin ve engin meşrebine uygun olarak tefsir etmiş, ama dediğimiz gibi asla bu mananın âyetin tek manası olduğunu iddia etmemiş, ilk evvelâ âyetin zâhiri manasını kabul ederek önemini bildirmiş fakat bu zâhiri mananın ötesinde ilgili hadîs-i şerîfde⁷⁹⁹ delalet ettiği gibi bâtinî ve işârî manalarından bahsetmiştir. O'nun bu tefsirleri, giriş kısmında belirttiğimiz "işârî tefsirlerin kabul şartları" na uygun ve makbul birer tefsir çeşididir. Bu tefsirler zâhiri manaya ters değil bilakis onları açıklayan, gayesini izah eden, İslâm'a ve Kur'ân'a uygun, kıymetli, makbul ve zengin açıklamalardır.

Mevlânâ'nın, bir çoğu kendine has bu tefsirleri, bizim Kur'ân'a bakış açımızı da müsbet yönde genişletmekte, O'nun cihanşumul ve kıyamete kadar merî hükümler taşıyan en son, en mükemmel ilahî bir kitap oluşunu bizlere yeniden, canlı ve temsili olarak hatırlatmaktadır.

3.3.4. KARIŞIK TEFİR METODLARI AÇISINDAN

Mesnevî, mu'tad bir tefsir kitabı tarzında olmadığından, o'nun tefsir metodları da alışıl gelmiş tefsir metodlarından yalnız herhangi birine göre değildir. Çünkü o, ne Kur'ân-ı Kerim'in baştan sona kelime kelime, âyet âyet, sûre sûre ne de, yalnız rivâyet, dirâyet veya yalnız işârî metodla yazılmış bir tefsir kitabıdır. Mesnevî, Mevlânâ'nın yazmış olduğu, genelde işârî sûfi tefsir ağırlıklı mevzûî ve kısmî bir tefsir kitabıdır. Böyle oluşu da onun, Kur'ân âyetlerinden, Mevlânâ'nın meşrebiyle ilgili olan âyetlerle yine bu meşrebi gereği işârî yorumlarını içermesindedir.

Mevlânâ'nın meşrebi bilindiği gibi, ilahî aşkın ağır bastığı sûfi - tasavvufî bir meşrebirdir. Bu meşrebde şeriat ve tarikatın zâhiri ibadet ve kuralları, aynen geçerli ve gerekli olmakla

⁷⁹⁷ Mevlânâ, Mesnevî, III,742 vd./747 vd. Mevlânâ'nın diğer işârî tefsirleri için ayrıca bkz., Mevlânâ, Mesnevî, I,1925 vd./1995 vd.; IV,3348 başlık vd./3371 başlık vd.; 3493 vd./3519 vd.; V, 838 vd./843 vd.; 2796/2804; 4026 başlık vd./4034 başlık vd.

⁷⁹⁸ Buna yakın bir mana için bkz., el-Âlûsî, XI,57

⁷⁹⁹ "Her âyetin bir zâhiri ve bir bâtinî manası vardır." hadîsi.

beraber, daha çok Cibril hadisinde⁸⁰⁰ geçen "ihسان" tarifine uygun, Allah'ı içinde hatta damarlarında akan bütün kanda hissederek ona ibadet eden, Allah'ı değil inkar, O'nu bırakıp, başkasına bağlanmayı, başkasıyla ilgilenmeyi bile akılsızlık ve insanlık dışı kabul eden rûhî bir yoldur. İşte Mevlânâ bu rûhla, Kur'ân âyetlerinden ilham alarak Mesnevî'yi yazmıştır. Dolayısıyla işârî ağırlıklı bir tefsîr olmuştur. Mesnevî, fıkıhla ilgili âyetlerin, ahkâm tefsîrleri tarafından ele alındığı için, dil ve edebiyâta ilgili tefsîr pozitif ilimler, tarihî, coğrafi vb. konularla ilgili âyetlerin izahları, dirâyet ve rivâyet tefsîrleri tarafından ele alındığından bu yöndeki tefsîrleri kapsamaz. O genelde insanın yaratılış sebebini teşkil eden, "Allah'ı tanımak, sevmek ve yalnız ona kul olmak"tan⁸⁰¹ bahsettiği için "mevzûî" ve bunlarla ilgili âyetler, Kur'ân'ın yalnız bir kısmı olduğu için de "kısmî" bir tefsîri sayılmalıdır.

Bu kısma kadar Mesnevî'yi, "Rivâyet tefsîri açısından" vb. başlıklar altında değerlendirdik ise de; bu başlıklar, bizzat Mesnevî'de bulunmayıp bizim tesbitlerimize göre tarafımızdan konulmuş başlıklardır. Bu kısımlarda verdiğimiz bilgiler ve örnekler genelde, o başlıkla ilgili olduklarından böyle başlıklar altında verilmesini uygun düşüdüğümüzündür. Yoksa Mesnevî, ne rivâyet, ne dirâyet, ne de işârî tefsîr metodlarından yalnız birine göre yazılmamıştır.

Mesnevî'de bu metodları, kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün olmadığı gibi bir çok yerde de zaten iyice iç içedir.⁸⁰² O'nda yerine göre, bu ve benzeri metodlar ayrı ayrı kullanıldığı gibi, ikisi ve daha fazlası bir arada bir veya bir kaç âyetin tefsîri esnasında, bazen müstakil olarak, bazen de bir biri içinde bir çok hikayenin de yardımıyla kullanılmıştır. Fıkıhdaki, "bir şeyde çokluk neyse hüküm ona göre dir." ⁸⁰³ kaidesinin gereği biz de bu tefsîrlerde hangi metod ağır basmışsa, onu, o başlık altında vermeyi uygun gördük. Ancak bazen bu oranların eşit olduğunu veya birbirine yakın oranlarda olduğunu da görünce böyle bir başlığı vermeyi uygun bulduk. Ayrıca bu karışık tefsîr metodlarının da, hepsi aynı şekilde olmayıp, bazen rivâyet – dirâyet, bazen rivâyet-ışârî, bazen dirâyet-ışârî, bazen de her üçü biraradadır. Dolayısıyla bu kısım mezkûr başlıklar altında ele alınacaktır

3.3.4.1. Rivâyet - Dirâyet Metodları Açısından

Bu kısımda Mevlânâ'nın, âyetleri rivâyet ve dirâyet metodlarıyla açıkladığı yerler ele alınacaktır. Bu bölümle ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz:

1. Kalem sûresinde geçen zengin, cömert ve iyi bir babanın ölümünden sonra malına varis olan cimri çocukluklarının kıssasından bahseden:

"O bahçe sahiplerini imtihan ettiğimiz gibi, bunları da imtihan ettik. Bir zaman bahçe sahipleri, sabahleyin erkenden bahçelerinin meyvelerini devşireceklerine dair yemin etmişlerdi. (İnşâallâh diyerek) bir istisna (da) yapmıyorlardı. Derken bağı, Rabbin tarafından bir belâ sardı, onlar ise uyuyorlardı. Sabaha kadar o bağ kavruluverdi. Sabaha yakın birbirlerine seslendiler. "Haydi devşireceksiniz, mahsulünüze erkence koşun!" Derken fırladılar, aralarında fısıldaşıyorlardı. "Sakin bu gün aramıza bir yoksul sokulmasın." Yoksula vermeye güçleri yetecekmiş gibi erkenden gittiler. Vaktaki o bağı gördüler: "Biz herhalde yanlış gelmişiz." dediler. "Yok biz mahrum edilmişiz." En mu'tedilleri: "Demedim mi size? Allah'ı tesbih etseydiniz!" dedi. "Ey Rabbimiz, seni tenzih ederiz, doğrusu bizler

⁸⁰⁰ el-Buhârî, İmân, 36; Müslim, İmân, 1; et-Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, İmân, 9; en-Nesâî, Sıfatu'l- İmân ve'l- İslâm, 4, 5

⁸⁰¹ Bu gaye, "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler (beni tanısınlar) diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) âyeti ile, "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim, bunun için mahlukatı yarattım." hadisi kutsisinin işâret ettiği gayedir. İladis olmamakla birlikte, yukarıdaki âyetin manasıyla örtüşen sahih bir sūfiyye sözü olduğu belirtilmektedir. el-'Aclûnî, II,173. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., "M. Rahmi Balaban, "Kont Dö Nuy'a Göre Hilkatın Gayesi ve Bunda Kur'ân-ı Kerîm ile Biyolojinin Birliği", *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim – Ahlak – İman*, Ankara, 1950, 2. Baskı, s. 76 vd.

⁸⁰² Bu bakımdan başlık altında verilen misâllerde ki tedahtüllerin okuyucu tarafından hoş karşılanacağını umarız.

⁸⁰³ Bkz., Dâmâd, 'Abdurrahîm b. Muhammed Süleyman Şeyhzâde, *Mecmau'l- Enhur fi Şerhi Multekâ'l- Ebbur I-II*, İstanbul, 1322, I,44; Ali Ahmed Mer'î, *Kitâbu'l- Fikhi'l- Mukârin*, Kâhire, 1403/1982, s. 103

zalimlermişiz." dediler. Sonra birbirlerine döndüler, karşılıklı birbirlerini kınıyorlardı. "Yazıklar olsun bize," dediler, "bizler doğrusu azgınlarmışız." "Ola ki Rabbimiz bize, onun yerine daha hayırlısını vere. Elbette biz, bütün rağbetimizi Rabbimize çeviriyoruz." İşte böyledir azap; elbette ahiret azabı daha büyüktür, fakat bilselerdi." (Kalem, 68/17,33) âyetlerini Mevlânâ önce rivâyetle sonra da dirâyetle gelecek şekilde tefsîr etmekte, güzel bir rivâyet ve dirâyet tefsîr örneğini bir arada vermektedir.

Bu izahların yapıldığı bölümün başlığı şöyledir:

"Darvân'lıların Kıssası ve Onların Yoksullara Hasedleri Beyanındadır ki onlar, "Babamız aptallığından bağ mahsullerinin çoğunu miskinlere ve yoksullara verir." derlerdi. Bununla beraber babaları çeşitli mahsullerin onda birini vermekle, Hak Sübhâne ve Teâlâ mallarına ziyade bereketler ihsan ederdi ki, bütün bağ sahibleri ona muhtaç, o ise her şeyden müstağni idi ve o nâhalefler, verilen onda biri görüp o büyük bereketi görmezlerdi."⁸⁰⁴

Bu başlık altında yukarıdaki âyetin rivâyet yoluyla tefsîrini ise şöyle yapar:

"Olgun akıllı, felah dileyen, salih birisi vardı.

O, Yemen yakınlarında Darvân şehrinde oturmaktaydı. İyi huylu, lütuf ve kerem madeniydi.

Onun semti sanki yoksulların Kâbe'si olmuştu. Bütün dertliler, muhtaçlar oraya gelirdi.

Hem mahsûlün onda birini verir, hem de buğday samandan ayrılıp un olarak öğütülünce, hem de ekmek olarak pişirilince onda birini dağıtırdı.

Her ne hasılatı olsa noksansız onda birini dağıtır, bunu o, dört kere tekrarlardı.

Çocuklarına her zaman pek çok tavsiyelerde bulunur ve şöyle derdi.

"Miskinlerin hakkını, benden sonra sakın siz, hırs ile bir kimseden esirgemeyiniz.

Ta ki böylece mahsülünüz, Hakk rızasının bereketiyle sizlere kalsın."⁸⁰⁵

Görüldüğü gibi Mevlânâ, âyeti buraya kadar verdiği bilgilerle rivâyet yoluyla açıklamıştır. Nitekim bu bilgileri rivâyet tefsîrlerinde de aynen bulmaktayız.⁸⁰⁶ Bu kısımdan sonra ise, âyetin dirâyet yoluyla tefsîrine başlıyor ve bu âyetlerden almamız gereken derslere dikkatimizi şöyle çekiyor:

"Mahsuller de, meyveler de hepsi gayb alemindedir. Şüphesiz hepsini veren Cenâb-ı Hakk'dır.

Mahsulü vaktinde harcarsan kâr ve fayda kapın açılır.

Tarla sahibi, mahsulün çoğunu tekrar eker ki o, hasılatın aslıdır.

Ektiği daha çok, yediğiye ondan azdır ama, Cenâb-ı Hakk'ın yeniden vereceğinden şüphesi yoktur.

Onun için, ekici, o yerden mahsul elde ettiğinden tohumu yine oraya saçar.

Ayakkabıcı da ekmeğinden artırdığıyla kösele, deri ve sahtiyan alır.

Zira onun da kazancının aslı bunlardır. Rızkının anahtarı bunlardadır.

Hasılı kazancının aslı onlardan olduğu için kazancını yine o yere harcar.

Fakat bu yer ve deri bir perdedir. Asıl, Hakk'ın ihsan ettiği rızık ile beslenmektir.

Kârını, onu kazandığın yere ek de birine karşılık yüz bin elde edesin

Tut ki sebep sandığın yere, zahmet çekip tohum ektin.

⁸⁰⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,1473'üç başlığı/1481'in başlığı

⁸⁰⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,1473 vd./1481 vd.

⁸⁰⁶ Krş.: et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XII,189 vd.; el-Mâverdi, VI,67 vd.; İbnu'l- Cevzi, VIII,70 vd.; el-Kurtubî, XVIII,156 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV,433 vd.

İki üç yıl, o, bitmeyecek olursa, çaresi ne? O mağfiret sahibine dua etmekten başka ne yapabilirsin?

Hakk'ın huzurunda elini başına vurursun. Rızkı, o verir. Elin ve başın bunun şahididir.

Böylece bilirsin ki rızkın aslının aslı ve Rezzâk, O'dur. Rızık arayanlara rızık ulaştıran yine O'dur.

Rızkı O verir. Zeyd ve Amr vermeye kâdir değil. Neşve ondandır, esrar ve şaraptan değil.

Nimet veren O'dur, bunu hazine ve maldan sanma. Yardım ancak O'ndandır, amcadan ve dayıdan değil.

Akîbet bunlar senden ayrılırlar. O zaman sen, kimi çağırır, kime dua edersin?

Şimdi de hemen O'na tazarru kıl, yalvar ki, cennet mülküne varis olasm...⁸⁰⁷

Bu kısımda ise, aynı âyeti dirâyet yoluyla tefsîr ettiğini gördük. Böylece o, aynı âyeti önce rivâyet, sonra da dirâyet metodlarıyla bir arada tefsîr ederek açıklamış, bu kıssanın Kur'ân-ı Kerîm'de geçmesinin hikmetini; gerçek rızık verenin ve asıl sebebin Yüce Allah olduğunu, gerisinin sadece zâhiri birer sebepten öteye geçemeyeceğini, bu yüzden de her işimizde daima, Hakk'ın rızasını gözetip, yalnız ve yalnız ona güvenmemiz gerektiğini vurgulamıştır.

2. Yahudi ve Hıristiyanlar kendi dinlerinin Hak olduğunu şöyle iddia ediyorlardı: "Yahudiler: "Yahudilerden başkası", Hıristiyanlar da: "Hıristiyanlardan başkası asla cennete giremeyecek." dediler. Bu, onların kendi kuruntularından başka bir şey değildir. De ki: "davanızda sâdık iseniz delillerinizi getiriniz." (Bakara, 2/111)⁸⁰⁸

Ayrıca: "Yahudiler ve Hıristiyanlar: Biz, Allah'ın oğulları ve O'nun sevgilileriyiz." dediler. (Maide, 5/18)⁸⁰⁹ şeklinde hezeyan savuruyorlardı. Onların bu asılsız iddialarını çürütmek için şu âyetler nazil olmuştu:

"De ki: "Ey Yahudi olanlar,⁸¹⁰ siz diğer insanlardan başka olarak Allah'ın dostları (sevgilileri) olduğunuzu iddia ediyorsunuz, haydi ölümü temenni edin (ve Allah'a kavuşun), eğer davanızda sâdıklar iseniz." Halbuki ellerinin takdim ettiği günahlar yüzünden ölümü ebediyyen temenni edemezler. Allah, o zalimleri bilir." (Cuma, 62/6-7)

Mevlânâ bu âyetlerle ilgili olarak rivâyet ve dirâyet tefsîr metoduyla şu açıklamaları veriyor:

"“Ölüm muhabbeti”, sâdıkların gerdanlığı olmuş, Yahudiler için de muhabbet davasında bir imtihan teşkil etmiştir.

Kur'ân da Cenâb-ı Hakk buyurdu ki: "Ey Yahudi kavmi! Sâdıklar için ölüm bir hazine ve menfaattir.

Madem ki, insan tabiatında menfaat arzusu ve ölümden de menfaat vardır, ölümü temenni etmek bu cihetten iyi olmalıdır.

Ey Yahudiler; halk arasında namus ve haysiyetinizi muhafaza için, yani "biz Allah'ın dostlarıyız" diye ettiğiniz iddiayı isbat eylemek için lisânen ölüm temennisinde bulununuz."⁸¹¹

Muhammed aleyhisselam bu sancağı kaldırıncaya, yani kendilerine ölüm temennisi teklifinde bulununca hiç bir Yahudi o temennide bulunmaya cesaret edemedi.

Resûl-i Ekrem (sas) buyurdu ki: Eğer lisânen böyle bir temennide bulunmuş olsalardı, dünyada tek Yahudi kalmazdı.

⁸⁰⁷ Mevlânâ, Mesnevî, V,1482 vd./1490 vd.

⁸⁰⁸ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, I,491 vd.; İbnü'l- Cevzî, I,115; el-Kurtubî, II,52; İbn Kesîr, Tefsîr, I,159

⁸⁰⁹ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, IV,505 vd.; el-Mâverîdî, II,23; İbnü'l- Cevzî, II,555-6; el-Kurtubî, VI,80; İbn Kesîr, Tefsîr, II,36-7

⁸¹⁰ Bu âyetin sadece Yahudilere hitap etmesi onların bu iddialarında daha ileri gittiklerinden dolayı olsa gerek.

⁸¹¹ Buraya kadar olan kısım dirâyet yoluyla tefsîri kapsamakta ve bir takım mukayeseler ve sonuçları verilmektedir.

Yahudiler, mal ve haraç getirdiler de ey sirâc-ı alem, yani ey kandil gibi etrafi aydınlatan zat, bizi rüsvay etme dediler.⁸¹²

Bu sözün sonu yoktur. Madem ki, gözün, dostu gördü, elini bana ver, yani samimi müslüman ol.⁸¹³

Burada da görüldüğü gibi yine rivâyet ve dirâyet tefsîrleri bir arada verilmektedir.

3. Bu kısım ile ilgili bir diğer örnek de, Yahudilerin, müslümanların birlik ve beraberliğini bozmak, bu şekilde zayıflatıp yok etmek için Mescid-i Nebevî'ye alternatif olarak yaptıkları "Mescid-i Dırar" dan bahseden şu âyetin tefsîri ile ilgili kısım dır:

"Bir de (müslümanlara) zarar vermek, kafirlik etmek, müminler arasında ayrılık sokmak ve daha evvel Allah ve Resûlune karşı harbetmiş olanı beklemek için mescid yapanlar var. "İyilikten başka bir kastımız yoktu." diye yemin de edeceklerdir. Fakat bunların kesinlikle yalancı olduklarına Allah şahiddir." (Tevbe, 9/107)

Yahudiler fitne ve tefrika için bu mescidi yapmış, açılışını yapması için de Resûlullah'ı davet etmişlerdi. Peygamberimiz (asv) de Tebük savaşı hazırlıklarıyla meşgul olduğu için onlara savaştan sonra gelirim." diyerek onları başından savmıştı. Çünkü O, onların kötü niyetini biliyor, fakat hilminden suçlarını örtmek istiyordu. Savaş sonrası tekrar geldiler ve Peygamberimizin orada namaz kılmasını rica ettiler. Bunun üzerine şu âyet inerek bu işten Resûlullah'ı nehyetti ve münafıkları ifşâ etti.⁸¹⁴

"(Habibim) o (mescid)nun içinde asla namaza durma. Tâ ilk gününden temeli takva üzerine kurulan mescid (Mescid-i Nebevî) elbette içinde namaza durmana daha layıktır. Onun içerisinde temizlenmeyi seven kişiler vardır. Allah da çok temizlenenleri sever." (Tevbe, 9/108)

Mevlânâ bu hadîseleri uzunca rivâyetlerle tefsîr ettikten sonra, dirâyet yoluyla da bu hadîseden elde edilecek derslere dikkat çekerek, her güzel görünen söz ve davranışa aldanmamamızı, münafıkların oyununa gelmememizi öğütler.⁸¹⁵

3.3.4.2. Rivâyet - İşârî Metodları Açısından

Mesnevî ve Mevlânâ'nın diğer eserlerinde, rivâyet ve işârî tefsîr metodlarının bir arada ve eşit olarak (takriben) kullanıldığı yerler; bir önceki kısım olan "rivâyet - dirâyet" in bir arada kullanıldığı yerlere oranla daha az kalmaktadır. Bu tefsîr metodlarının bir arada kullanıldığı yerlere ise, şunları örnek verebiliriz:

1. Hz Adem (as)'in oğullarından Kâbil'in, Hâbil'i, kız kardeşleri İklîma yüzünden öldürmesi ve kardeşinin ölüsünü defnetme işinin ona bir karga tarafından öğretilmesinden bahseden; **"Onlara Adem'in iki oğlunun kıssasını hakkıyla oku. Bir vakit onlar birer kurban takdim ettiler de birininki kabul edildi, diğerininki kabul edilmedi. (Kurbanı kabul edilmeyen Kâbil Hâbil'e) "Seni mutlaka öldürürüm" dedi. Öteki: "Allah ancak muttakilerinkini kabul buyurur." dedi. "And olsun ki sen beni öldürmek için elini uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi uzatacak değilim. Muhakkak ki ben alemlerin Rabbinden korkarım, Ben isterim ki, sen kendi günahını da benim günahımı da yülkenip ateş halkından olasın. Zalimlerin cezası işte budur. Bunun üzerine nefsi ona kardeşini öldürmeyi kolay gösterdi. Onu öldürdü. Artık hüsrana düşenlerden oldu. Derken Allah bir karga gönderdi. Karga yeri eşeliyordu ki ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstere. "Eyvah" dedi. "Şu karga kadar olupta**

⁸¹² Bu kısımda da tefsîrlerde geçen bu âyetle ilgili rivâyetler özetle verilmekte, hadîsenin tarihen nasıl gerçekleştiği bildirilmektedir. Krş.: et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XII,93; İbnü'l- Cevzî, VIII,21-2; el-Kurtubî, XVIII,63; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV,389-90

⁸¹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3973 vd./4078 vd..

⁸¹⁴ Bkz., el-Vâhidî, s. 219-20; et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VI,469 vd.; el-Mâverdî, II,400 vd.; İbnü'l- Cevzî, III,338 vd.; el-Kurtubî, VIII,161 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II,402 vd.

⁸¹⁵ Bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, II,2826 başlıklar vd./2854 başlıklar vd.; Başka örnek için bkz., I,78 vd./79 vd.

kardeşimin cesedini örtmekten aciz kaldım ha." Artık o, pişmanlığa düşenlerden oldu." (Maide, 5/27-31) âyetleri yine önce dirâyet sonrada işârî olarak şöyle açıklar:

"Kâbil'in kargadan mezar kazmasını öğrenmesi ki ondan evvel dünyada mezar ve mezar kazıcılık malum değildi.

Mezar kazmak, en hor ve en basit bir sanattır; buna rağmen bu sanat bir fikre bağlı olarak bulunmadı.

Kâbil bunu bilmiş olsaydı Hâbil'i başında taşımazdı.

"Bu kana toprağa bulaşmış ölüyü nasıl gizlesem?" diyordu.

Bir karganın, ölü bir kargayı ağzına almış geldiğini gördü.

Karga, havadan yere indi, sanki ona mezar kazmasını gösterdi!

Tırnaklarıyla yeri kazıp ölü kargayı oraya gömdü.

Onu gömüp üzerini toprakla örttü. Böylece karga, Hakk ilhamıyla ilim sahibi oldu.

Bunu görünce Kâbil, "Yazıklar olsun, benim aklım ne kadar kıt! Bir karganın bile aklı benden üstün!" dedi.⁸¹⁶

Buraya kadar, yukarıdaki âyetleri rivâyet yoluyla⁸¹⁷ tefsîr eden Mevlânâ, bundan sonra şu şekilde işârî tefsîre yönelmektedir:

"Akl-ı küll'ün vasfı, "mâ zâga'l- basar"dır, cüz'î akılsa her yana bakar.

Havassın nûru, mâ zâga'l- basar akıldır, karga aklıysa ölülere mezar kazma üstadı!

Kılavuzu karga olan canın, varacağı yer mezarlıktır!

Sen de nefis kargasına tabi olma! Onun gideceği yer mezarlıktır, bağ bahçe değil.

Ankanın peşinden git ki, gönül Kâf'ına, gönül Mescid-i Aksâ'sına varasın.

(...)

Herkesin hareketi kendisini çeken tarafadır; doğrunun cazibesi yalancının kine nasıl benzer?

Yürüyüşün gah eğri olur, gah doğru; fakat ne seni çeken iplik görünür, ne de çeken kimse!

Kör bir deve gibisin, yuların seni yeder; sen çekişi gör, yuları değil!

Yuları ve çekeni görseydin, bu cihanda yurt edinemezdin.

Kafir, köpeğin peşinden koştuğunu, şeytanın maskarası olduğunu görseydi;

Serseri gibi onun peşine düşmez, ayağını ondan çelip kaçardı.

(...)

Sen ki bir işe ihtimam eder, gayret gösterirsin, o an onun kusurları sana görünmez!

Cenâb-ı Hakk, onların aybını senden gizlediği için bu yüzden nice işlere girirsin.

Şöyle ki, hararetle gönlünde taşıdığın fikrin de kusurları senden gizlidir.

Onları bilmiş olsaydın canın, onlardan iki şarkın arası kadar uzak olmak isterdi.

Nihâyet ondan pişman olursun ama bu, evvel olsaydı tercih etmezdin.

(...)

En güzel iş, bilersen eğer, Hakk'a tapmaktır. Çirkini bilmezsen güzeli ne bileceksin?

Kötü bilinmezse iyi bilinmez; zira büyükler, zıddı zıd ile bilirler.⁸¹⁸

(...)

Eğer arzularının kusurları malumun olsaydı, canın, onlardan nefret eder, elini çekerdin!

⁸¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,1309 vd./1329 vd.

⁸¹⁷ Krş.: et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, IV,527 vd.; el-Mâverdi, II, 72 vd.; İbnü'l- Cevzi, II,263 vd.; el-Kurtubî, VI,88 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II,43 vd.

⁸¹⁸ Said Nursi, *Lem'alar*, 209

O işin aybını görünce artık o tarafa çekseler bile gitmezdin!
 Hangi işten nefret ediyorsan onun sebebi kusurlarını gördüğün içindir.
 Ey kainatın sahibi, ey cihana lütfedici Rabbim, bizden kötü işlerin ayrplarını gizleme!
 Sen bize iyi işleri de kusurlu gösterme; gidişimiz şüpheyile kapanmasın.⁸¹⁹

Mevlânâ bu beyitleriyle şunu demek ister: Nasıl ki, kadın yüzünden kardeşi Hâbil'i öldüren Kâbil, bu kötü işi mayasında bulunan kötülük gereği yaptı ve kardeşinin ölüsünü gömmeyi beceremeyip ona bir karga rehber olduysa; günahkar ve kafirler de öyledir. Onlar da rûhlarındaki kötü özelliklerinden dolayı daima kötülüğe meyleder ve şer işler yaparlar. Kötülükleri işlemeleri, bu bozuk karakterleri yüzünden onlara iyi görünür. Akılları onları doğruya, güzele, adalete sevk edemez. Çünkü onlar, selim bir kalp ve olgun bir akıl yerine, karga misâli⁸²⁰ kötü nefislerine tâbi olmuşlar, o da onları, kötü işlere ve pis yerlere sürüklemiştir.

İşte Mevlânâ, bu kısım ile mezkûr âyetlere bir çeşit işârî tefsîr yaparak daha önce geçen rivâyetlerle birarada sunmuştur.

2. Fîhi Mâ Fîh'de bu kısım ile ilgili olarak şu örneği görmekteyiz: "Şüphe yok ki, o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik ve onu biz, elbette muhafaza edeceğiz." (Hicr, 15/9) âyetine önce şöyle açıklama getirir: "Müfessirler, "bu âyet Kur'ân hakkındadır." derler.⁸²¹ Bu da güzeldir." Sonra da, "fakat hakiki manası şudur." diyerek şöyle işârî tefsîr eder: "Sende bir cevher ve bir talep ve bir şevk meydana getirdik. Onun koruyucusu biziz. Onu zayi etmeyiz ve yerine ulaştırırız. Sen bir kere, "ey Rabbim korumanı devamlı ve sabit kıl." de ki, bütün belâlar senden uzak olsun."⁸²² Böylece âyetin hem zâhiri hem işârî tefsîrini bir arada ve zâhirî tefsîrini küçümsemeden, işârî tefsîrine de dikkat çekerek Kur'ân mesajından gereği gibi istifade edip bizlere de bunları bildirmektedir.

3.3.4.3. Dirâyet - İşârî Tefsîr Açısından

Mevlânâ'nın eserlerinde, iki tefsîr metodunun bir arada geçtiği yerlerin en çoğunu dirâyet-îşârî tefsîrler meydana getirir. Çünkü o, en çok işârî, sonra dirâyet, sonra da rivâyet tefsîrlerine yer vermiştir. Bu tefsîr çeşitlerini bir arada kullandığı zamanda bu ölçü korunmuş, oranlar bu sıraya uymuştur. Bu kısım örnek ise, gelecek âyetlerle ilgili açıklamalar gösterilebilir:

1. "Ey örtünen! Gecenin birazı hariç olmak üzere kalk! Gecenin yarısında kalk, yahut yarısından biraz eksilt, yahut artır. Kur'ân oku, yavaş yavaş, güzel güzel...! Çünkü biz senin üzerine ağır bir söz vahyedeceğiz..." (Müzzemmil, 73/1-5)

İttifakla Hz. Peygamber hakkında olan bu âyetlerin birincisindeki, "ey örtünen / ey taşıyan" manasına gelen, "yâ eyyuhe'l- müzzemmil"i müfessirler, "ey nübüvvet sorumluluğunu taşıyan, ey Kur'ân bilgilerini taşıyan veya ey elbisesine bürünen"⁸²³ Peygamber", şekillerinde izah

⁸¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,1301 başlık vd./1321 başlık vd. Başka örnek için bkz., Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,1197 vd./1215 vd.

⁸²⁰ Mevlânâ buradaki kargayı, işârî tefsîr kısmında geçen Hz. İbrahim'in kestığı dört kuştan çok yaşama ve tûl-i emeli temsil eden karga gibi düşündüğü ve benzer işârî tefsîr yaptığı görülmektedir.

⁸²¹ Krş.: et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VII,493; el-Mâverî, III,149; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I,387; İbnu'l- Cevzî, IV,281; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XIX,127; el-Kurtubî, X,5; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, IV,445; el-Âlûsî, XIV,16

⁸²² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 105

⁸²³ Hz. Peygamber'e neden, "elbiseye bürünen" diye hitap edilmesi hakkında beş çeşit izah yapılmıştır. Bunlar: a. Hz. Peygamber'e ilk defa Hıra mağarasında Cebrâil vahiy getirdiğinde korkmuş, kendisine cinin göründüğünü zannetmiş, titreyerek dağdan inerek evine gelmiş ve, "bcni örtünüz" diyerek ailesine söylemişti. İşte o, bu örtülü halde iken, Cebrâil gelmiş ve ona böyle seslenmiş olduğundan b. Namaz kılmak için elbisesine bürünmesinden, c. Gece üzerine bir örtü alarak uyuma esnasında olduğundan, d. O esnada Hz. Hatice'ye ait bir atkıya sarınmış olduğundan, e. Mecazî olarak büyük bir vazifeyle örtündüğünden. Bu durumda örtünme, "taşınma" manasına da geldiğinden yani kutsal ve büyük bir davayı taşıdığındandır. (ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,174-5; İbnu'l- Cevzî, VIII,112; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXX,151; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, X,203-4; el-Âlûsî, XXIX,100-1).

etmişlerdir. Diğer âyetlerle ilgili olarak da, "kıyâm-ı leyl = gece namazı"nın çeşidi, miktarı, farziyeti, sadece Hz. Peygamber için olup olmadığı, nesh edilip edilmediği vb. hususlarda değişik izahlarla âyetleri tefsir etmişlerdir.⁸²⁴

Mevlânâ da "yâ eyyuhel muzzemmil"i "ey elbisesine bürünen" şeklinde tefsir etmiş, ona neden müzzemmil denildiğini de kutsî ve büyük davayı taşımakla izah etmiş, hem rivâyet hem de işârî tefsirlerin bir sentezi olarak, müstakil bir başlık altında şöyle tefsir etmiştir:

"Ey Abasına Bürünüp Yatan (Peygamber)" Âyet-i Kerimesinin Tefsir-i Şerifi:

Şu cihetten Peygambere, abaya bürünen vasfi verilip, "ondan çık" emri geldi.

Yüzünü örtüp gizlenme, zira cihan bir beden, sense onun aklısın.

Kuru iddiacılardan gizlenme, meydana çık, sen ki, vahiy mumuyla nurun tâ kendisi oldun,

"Geceleri kalk", çünkü mum da şüphesiz geceleri ayakta durur.

Aydın gün bile sensiz geceye döner; lütfun olmasa arslan hummaya tutulur.

Safâ denizinin gemisi senin hükmünde; çünkü ey Mustafa (sas) sen, ikinci bir Nuh'sun.

Akıllılar, yol için bir yol bilen ister, bâhusus bu yol, deniz yolu olursa.

Kervan yolunu kaybetmiş, bir bak! Hertaraf gemicilik taslayan gulyâbânîlerle dolu.

Sen vaktin Hızır'ı, gemilerin imdadına yetişensin; İsâ gibi yapayalnız yürüme!

Sen ki, bu cemiyette güneş gibisin, bizden kesilip halvete girmen canları karartır.

Halvetten cemiyete gel, bizden yüzünü çevirme. Hidâyet Kâf Dağı, sense Hüma'sın.

Dolunay geceleyn gökte dolaşırken, onun seyrini, köpeklerin ulumaları men edemez.

Kınayanlar da, senin dolunayın nuruna karşı, köpekler gibidir, yüceliğine karşı havlar dururlar!...

Bu köpekler, "ensitû = susunuz" emrine⁸²⁵ karşı sağırdılar; kıskançlıklarından dolunayına havlarlar!

Ey hasta gönüllerin şifası, sağıra kızıp körün değneğini alma.

"Yolda köre mukayyed olan, Hakk'ın yüzlerce ecrine nail olur.

Kim bir köre kırk adım delil olursa o, Mevla'nın ğufranına erişir."⁸²⁶ diye sen buyurdun.

Öyleyse ey meded edici, bu cihanda bunca katar katar körlere rehber ol.

Sen ki, doğru yolu göstericisin, doğru yolu gösterenin de işi budur; vaktin matem çekenleri seninle şad olsun.

Ey Hakk'tan sakınanların önderi, bu hayale dalanları hakikate sen götür...⁸²⁷

2. "Onları doğru yola çağırarak olsanız, duymazlar. Ve onları görürsün ki, (ey Muhammed) sana bakıyorlar. Halbuki onlar görmezler." (A'raf, 7/198)

Müfessirler, "bakıp da görmeyenler"i "müşriklerin putları veya kendileri" olarak iki şekilde açıklamış, "putların görmemeleri"ni ise Arapça'dan örnekler getirerek, "senin karşında durarak" şeklinde izah etmişlerdir ki, kanaatimizce bu biraz basit bir izah şeklidir. Ayrıca görmeme

Vahidî, "a." maddesindeki nüzûl sebebinin Müddessir sûresinin ilk âyetleri hakkında olduğunu söylemiştir. el-Vahidî, s. 362-3

⁸²⁴ Bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, XII,278 vd.; el-Mâveridî, VI,124 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,173 vd.; el-Kuşeyrî, Letâifu'l- İşârât, VI,209; İbnu'l- Cevzî, VIII,112; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXX,151 vd.; İbn Kcsîr, Tefsîr, IV,463; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, X,203 vd.; el-Âlûsî, XXIX,100 vd.

⁸²⁵ A'raf, 7/204

⁸²⁶ Bu hadîsi, Suyûtî, "kim bir köre kırk adım rehberlik yaparsa, ona cennet vacip olur / geçmiş günahları bağışlanır." şeklinde iki varyantıyla verir. es-Suyûtî, el-Câmî'u's- Sağîr (el-Azîzî'nin şerhi ile birlikte), III,345

⁸²⁷ Mevlânâ, Mesnevî, IV,1453 başlık vd./1474 başlık vd.. Bu kısımda ise dirâyet ve işâret tefsirlerinin içiçe yer aldığını görüyoruz.

sebebini de, "gözleriyle bakarlar fakat, kalpleriyle değerini bilemezler ve senden faydalanamazlar" diye tefsîr etmişlerdir.⁸²⁸

Mevlânâ âyetteki, "kafirlerin, peygambere bakıp da onu görmemelerini" müfessirlerin ikinci görüşüne yakın fakat işârî ağırlıklı olarak şöyle tefsîr eder:

"Zira Hakk'ın kitaplarının sırrından koku alana ırmakların, bağların yolu açılır.

Velilerin yüzünün, bizim gördüğümüz gibi olduğunu sanma!

Peygamberler bile, "insanlar niçin yüzümüzü görmez?" diye hayretler içindeydi.

Cihan halkı, yüzümün nurunu niçin görmez, öyleki o, güneşten daha parlakken...

Veya görüyorlarsa, ya bu hayret ne? O yüzün gayb aleminden olduğunu vahiy bildirdi.

Perde gerisindekiler yüzünü görmesinler diye, sen kamersin halksa bulut.

Bu hasların şarabını⁸²⁹ avam, içmesin diye o, sana göre tane ama halk için tuzak!

Cenâb-ı Hak "onlar sana bakarlar ama görmezler" buyurmuştur, hamamlardaki resimler⁸³⁰ gibi!

Kur'ân âyeti sana şahit olarak yeter; zira ölünün gözleri de bakar, ama görmezler.

Resmin gözü önünde terbiyeli hareket eder, onun da buna niçin riâyet etmediğine şaşarsın.

Dersin ki: "Ya niçin bu güzel resim bana cevap vermiyor, selam versem îade etmiyor?"

Ben ona bunca secdeler ederken o bana bir an olsun lütfedip başımı bile oynatmıyor.⁸³¹

Gerçi Cenâb-ı Hakk da zâhiren görünmez ama kullara, derunî bir zevk ihsan eder.

O zevk, sonsuz baş sallamaya değer; akıl ve can böyle baş sallar.

Akla hizmete gayret edersen, karşılığı doğru yolda ilerlemektir.

Hakk'ın gizli lütufları seni ululara serdar eder.

O sana, gizli bir sır bahşedip cihan halkını önünde eğer.

Şöyle ki, bir taşta hüner bahşedince o, halkın nazarında yücelir, yani altın olur.

Hem bir damla suyu bile Hakk'ın lütfu inci eder, o, altını dahi geçer!

Beden de toprakken, Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiği şevkle o, alemi kaplamada mehtap gibi oldu.

Bu tılsım ölü sûretler gibidir; ahmakların gözünü bağlar.

O resimlerin gözleri bakar gibi görünür de, görüşsüz aptallar onlara bend olurlar.⁸³²

Böylece peygamberlere ve velilere her insanın neden uyup onların sözlerini dinlemediklerini ve görünmeyen gerçeklerle görünen hayalleri birbirinden ayırmaya çalışır.

3. "Ayetlerimizi yalanlayanlara ve onları kabul etmeyi kibirlerine yediremeyenlere, göklerin kapıları elbette açılmaz. Ve deve, iğnenin deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremezler. Biz, suçluları işte böyle cezalandırırız." (A'raf, 7/40).

Çoğu müfessir, bu âyeti genelde, hiç bir zaman deve iğne deliğinden geçemeyeceği için kafirlerin de asla cennete giremeyeceği, şeklinde anlamışlarken,⁸³³ Mevlânâ buradaki "deve"yi

⁸²⁸ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VI,151; İbnu'l- Cevzî, III,208; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XV,77-8; el-Kurtubî, VII,218; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, III,296-7; el-Âlûsî, IX,146

⁸²⁹ Arapça bir kelime olan "şarap", mutlak manada "içecek" demektir. (İbn Manzûr, I,488; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l- Belâğa*, s. 324) Tasavvuf kitaplarında ve eski Türk edebiyatında ise, "manevî ve ilahî sevgi veya bâde" manasına gelmektedir. Devellioğlu, s. 1171; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Maznûnlar*, Ankara, 1992, s. 386 vd.

⁸³⁰ Bu ve benzeri beyitlerden anlıyoruz ki, o devirde hamam duvarlarına çeşitli insan vb. resimleri çizmişler. Bkz. İbrahim Agah Çubukçu, *Türk - İslâm Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara, 1987, s. 32

⁸³¹ Burada Allah'a ibadet etmenin bunun gibi olmadığını bu şekilde açıklamış olmaktadır.

⁸³² Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,3473 vd./3495 vd.

"nefis" olarak tefsîr etmekte, dirâyet ve işârî tefsîr metoduyla şöyle izah etmektedir: İğne ile ipliğin bir münasebeti vardır. Ama devenin iğne ile hiç bir münasebeti yoktur. Yani iğne gözü gibi olan vahdet'ten geçmek için, iplik gibi ince (kibirsiz) olmak lazımdır. Yoksa deve gibi büyük bir nefis, asla Allah'a varamaz. Öyleyse o deve gibi olan nefsi riyâzet ve mücâhede ile inceltip tek katlı iplik haline getirmeli ki, vahdet kapısından geçsin. Mevlânâ ayrıca bu işin de Allah'ın izni ve yardımı olmaksızın mümkün olmayacağını, fakat O dilerse, deve gibi olan nefsin tek katlı iplik gibi inceliyor vahdet kapısından geçip Allah'a vasıl olabileceğini belirterek deve ile iğnenin münasebetini bu şekilde açıklamış ve enâniyetini (kibrini) yok edemeyenlerin de, cennete giremeyeceklerini ve Allah'ın cemalini göremeyeceklerini belirtmektedir.

"İğneye iki katlı iplik başı girmez. Sen bir katlı (enâniyetsiz) isen bu iğneye gir.

İpliğin iğneye irtibatı vardır. Fakat iğne deliği ile devenin münasebeti yoktur.

Devenin vücûdu riyâzet ve mücâhedât makasından başka bir şeyle nasıl incelir.

Ona, yani deve gibi olan nefsin ve benliğin eriyip incelmesi ve iğne deliğinden geçmesi için, Allah'ın yed-i kudreti lazımdır. Allah, muhâl zannedilen her şeyin imkana gelmesine kâdirdir. O, "kün" yani "ol" deyince, dediği şey derhal olur.

Hakk'ın eliyle her muhâl mümkün ve her azgın sâkin olur.

Körlerin gözlerinin açılması, bedeni benekli ve alaca olanların iyi olması ne demek? Ölü bile O Azîz ve Muktedir Allah'ın nefsiyle dirilir.

Ölüden daha ölü bulunan Adem (yokluk), Allah'ın yed-i icâdına Mûsâhhardır.⁸³⁴

4. "Ne Yücedir O Allah ki, mülk onun elindedir. O her şeye kâdirdir. O ki, ölümü ve hayatı takdir edip yarattı. Sizi imtihana çekip bildirmek için ki, hanginiz amelce daha güzeldir. O Azîzdir., Gafûrdur. O ki, birbiriyle uygun yedi gök yaratmıştır. O Rahman olan Allah'ın yarattığında hiç bir nizamsızlık göremezsin. Haydi çevir gözünü bak, bir kusur (yarık) görebilir misin?" (Mülk, 67/1-3).

Cenâb-ı Hakk, bu dünya düzeninin devamı için geleceği ve bazı gaybî bilgileri (hakikatleri) insanlara malûm etmemiştir. Mesela bir insan ne zaman öleceğini bilseydi, aylar önce belki yıllar önce ölüm üzüntüsüne girer, işinden gücünden ve hayatını normal sürdürmekten mahrum olurdu. Böylece hem kendi hayatı, hem aile hayatı menfi yönde etkilenir, hem de bu cemiyete kötü etki ederdi. Yine insanın mü'min veya kafir mi öleceği vb. şeyler ind-i ilahîde ve Allah'ın bildirdiği has kullarca bilinmesine rağmen, gaybe imanın değeri olsun, inananlar mükafat, inanmayanlar ceza görsün diye avam tarafından bilinmemektedir.

Bilhassa üçüncü âyette belirtilen, "göklerde herhangi bir kusur (yarık)"ın olmayışını müfessirler, maddî anlamda "çatlaklık, eksiklik, yırtıklık, zayıflık, düzensizlik vb." olarak izah etmelerine rağmen,⁸³⁵ Mevlânâ bu hususa yine mantikî işârî bir yorumla yaklaşmaktadır. Şöyle ki, bu sırlar açığa vurulsaydı hiç buyurulur muydu? demek, "haydi gözünü çevir göklere bak, bir kusur, (yarık) görebilir misin?" kısmını, "ilahî sırların görüldüğü açık veya boşluk görebilir misin?" şeklinde yorumlayarak zâhirî manadan işârî manaya geçmekte, dirâyet tefsîriyle birlikte, Yüce Allah'ın diliyle şöyle demektedir:

"Bana, gâibe iman edenler lazımdır. Onun için fenâ âlemi olan dünyanın ahirete bakılacak penceresini kapattım.

Hakikatın zuhûruyla gök yüzünü yaracak olursam nasıl "hel tera min futûr" derim.

⁸³³ Bkz., et-Taberî, Câmî'ü'l- Beyân, V,484 vd.; el-Mâverdi, II,222-3; İbnu'l- Cevzi, III,134-5; er-Râzi, et-Tefsîru'l- Kebîr, XIV,64; el-Kurtubî, VII,132; el-Âlûsî, VIII,118-9

⁸³⁴ Mevlânâ, Mesnevî, I,3070 vd./3169 vd.

⁸³⁵ et-Taberî, Câmî'ü'l- Beyân, XII,164 vd.; el-Mâverdi, VI,51; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,134-5; İbnu'l- Cevzi, VIII,58; er-Râzi, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXX,50 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, IV,422; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, X,78-9; el-Âlûsî, XXIX,6-7

Ta ki herkes beşeriyet gafletinin karanlığı içinde teharride bulunsun ve her biri bir tarafa müteveccih olsun.

Bir müddet işler aksine gider ve hırsız subaşığı (polis) dâra çeker.

Himmetî âli bir çok hükümdar, dünyadaki kölesinin orada (hakikatler alemi olan ahirette) bendesi olur.

Gâibâne ibadet güzel ve latiftir. İsti'bâd yani ibadette gaybı muhafaza etmek hoştur.

Şah'ın karşısında onu medheyleyen nerede, gıyabında ondan utanan ve ta'ziminde bulunan nerede?⁸³⁶

5. "Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü de gecenin içine koyarsın; ölüden diri çıkarırsın, diriden de ölü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsin." (Ali İmrân, 3/27)

Tefsîrlerde genelde, "gecenin ve gündüzün birbirinin içine sokulması", "gece ve gündüzün uzayıp kısılması yani geceler kısaldıkça gündüzün onun içine girmesi ve tam tersi" olarak; "diri ve ölüden birbirlerinin çıkarılması" ise, dört şekilde açıklanmıştır: a. Nutfeden insan ve hayvanların, insan ve hayvanlardan da nutfenin, b. Müminden kafirin, kafirden de müminin, c. Kuru bir tohumdan yeşil bitkilerin, bitkilerden tohumun, d. Yumurtadan hayvanın, hayvandan yumurtanın çıkarılması".⁸³⁷

Mevlânâ ise, bu âyeti, "şu gözükken âlem aslında yoktur. Fakat gözükmeyen ve yok zannedilen manevî âlem ise gerçek âlemin ta kendisidir. Bu dünya, o âleme nisbetle yok hükmündedir." sözünü bir delil olarak getirip dünya veya maddî hayatı "gece ile ölü"; ahiret veya manevî âlemi de "gündüz ile diri" olarak çok daha kapsamlı ve mantıklı bir şekilde tefsîr ederek şöyle demektedir:

"Ey birader, yokluk âleminde varlık nasıl bulunur? Zıt zıttın içine nasıl gizlenebilir?

"Ölüden diri çıkarır" âyetini oku. Zira bütün abidlerin ümidi yokluktur.

Tohumu tarlaya atmakla, ambarı boşalmış olan çiftçi, yokluk ümidiyle şâd ve hoş değil midir?

Ektiği tohum yokluktan yetişip bitecektir. Eğer manaya vakıf isen bu misâlden anla!

Sen de an be an, yokluktan, anlayış, zevk, huzur ve ihsan bulmayı beklemektesin.

Bu sırrı açmaya izin yoktur. Yoksa ben, değersiz bir şehir olan Ebhâz'ı Bağdat⁸³⁸ haline getirirdim.

O halde yokluk, Hakk sanatının hazinesidir. Her an oradan ihsan ve keremler gelip durmadadır.⁸³⁹

⁸³⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3634 vd./3736 vd.

⁸³⁷ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, III,222 vd.; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I,422; el-Kuşeyrî, *Letâifu'l- İşârât*, I,244; İbnu'l- Cevzî, I,315-6; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, VIII,9; el-Kurtubî, IV,37; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, II,18; el-Âlûsî, III,115 vd.; Ateş, *Tefsîr*, II,31

⁸³⁸ Ebhâz: Kafkas dağlarında Zulkarneyn tarafından yapılan Bâbulevbâb denen sedde bitişik bir yerdedir. 515/1121 yılında Hristiyanlar burayı ele geçirmişler ve sonradan Tiflis'e kadar inmişlerdir. 621/1224 yılında Celâleddîn Harzemşâh, Hristiyanların zaptettikleri yerleri ellerinden almış, onlar da Ebhâz'a çekilmişlerdir. Bağdat bilindiği gibi Abbâsîler'in hilafet merkezi ve İslâm şehridir. Mevlânâ, Hristiyanlardan başkasının yaşamadığı basit bir şehir olan Ebhâz ile İslâm devletinin başkenti olan Bağdat'ı karşılaştırıyor ve "bu sırrı açsaydım, Ebhâz, Bağdat haline gelirdi" demek istiyor. Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû 'Abdillah b. 'Abdillah, *Mu'cemu'l- Buldân I-V*, Beyrût, 1376/1957, I,64; Şemseddîn Sâmî, I,6, 526

⁸³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,1018 vd./1023 vd. Aynı âyetin tefsîri hakkında daha net işâri ve dirâyet tefsîrini ise, oğlunun kitabında bulmaktayız: "Sebeplerin, bahaneler olduğunu, işi yapan ve yaratanın O olduğunu bilmeleri için karanlık gecenin siyah ineğinin karnından, ışıklı günün beyaz danasını dışarı çıkarır. Gam ve kederin karnından neşe ve saâdet peydâ eder. Nuh, peygamber de ikinci Adem idi. Çünkü onun zamanında tufan, bütün Adem'e mensup olanları yok etmişti. Bu zamanda yaşayanların (kafirler dahil) babası odur ve hepsi onun neslindedir. Onun oğlu olan Kenan, kafirdi ve diğer kafir ve münkirlerle beraber battı. İbrahim'in babası da kafirdi ve put yapardı." diyerek ölü kafir, diri mümin olarak yorumlanmış, ölüden dirinin çıkması, kafirden mümin evlat doğması; diriden ölü çıkması ise, müminden kafir doğması şeklinde düşünülmüştür. Bütün bu

Bu açıklamalarıyla Mevlânâ, tasavvufî fakr ve fenâ fillâh'ın gerçek hayat ile varolmak olduğunu, bunu elde edenlerin yokluktan kurtulup, ebedî varlığa kavuşacaklarını, açık misâller ve ilmî açıklamalarla anlatmaya çalışmakta, ancak bu hususun daha ilerisinin de, ifşâsı yasak olan bir sır olduğunu belirtmektedir.⁸⁴⁰

3.3.4.4. Rivâyet - Dirâyet - İşârî Metodlar Açısından

Usûlcülere göre genelde iki asıl tefsîr metodu vardır; rivâyet, dirâyet. Dirâyet tefsîrleri içinde yer alan işârî sûfî tefsîrleri de bizce müstakil bir tefsîr metodu sayılmalıdır.

İşte Mesnevî'de ve Mevlânâ'nın diğer eserlerinde bu üç tefsîr çeşidinin bir arada ve bir âyetin tefsîri esnasında kullanıldığı yerler bu kısmın konusunu oluşturmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in rivâyet ve dirâyet tefsîrlerinin çoğundan haberdar olan Mevlânâ, bu iki tefsîr bilgilerinin yanına, bazen okuduğu veya duyduğu işârî tefsîr bilgilerini, bazen de kendi has işârî tefsîrlerini ekleyerek bir sentez meydana getirmiştir. Tabiatıyla verdiği rivâyet bilgileri kendine has olmasa da dirâyetle ilgili tefsîrleri de yine orjinal tefsîrlerdir. Bu üç tefsîr metodunun bir arada verilmesine örnek olarak şunları arzedebiliriz:

1. Süleyman (as) tarafından mektupla, hak dine davet edilen, halkıyla beraber güneşe tapan Sebe Melikesi Belkıs'ın,⁸⁴¹ Süleyman (as)'ın gerçek niyetini denemek için kendisine hediye göndermesinden ve sonucundan bahseden: **"Ben (Belkıs) ise, onlara hediye ile bir heyet göndereceğim de bakayım elçiler ne ile dönecekler."** Bunun üzerine gönderilen heyet, Süleyman'a vardığı vakit: **"Siz mal ile bana yardım mı ediyorsunuz? Bakın Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır. Belki siz hediyenize güveniyorsunuz?"** dedi. **"Dön onlara! Vallahi karşı gelmeyecekleri ordularla varırım da oradan kendilerini zilletler içinde hor hakir oldukları halde çıkarırım."** (Neml, 27/35-7) âyetlerin tefsîrinde Mevlânâ önce, ilgili rivâyetleri nakleder, sonra güneşe tapmanın akılsızlığını belirterek dirâyet metoduyla, en sonunda da bu âyetlerin ışığı altında işârî sûfî tefsîr yapar.

Bu kısmı, "Belkıs'ın Sebe Şehrinden Süleyman Aleyhisselam'a Hediye Göndermesi"⁸⁴² başlığı altında şöyle verir:

"Belkıs'ın hediyesi, tamamen altın kerpiç yüklü kırk deve idi.

Kervan, Süleyman peygamberin sarayına gelince yerin, halis altınla döşenmiş olduğunu gördüler!

Kırk konak altınla yol almışlardı. Yanlarında altının su kadar bile kıymeti kalmamıştı.

"Altınları geriye götürmek daha doğru; altının menbama altın getirmek yersiz!

Toprağı bile tamamen altın olan yere, altın hediye etmek aptalın işidir." dediler.

Ey akıllı Hakk'a hediye götürülenler, orada akıl yoldaki topraktan daha aşağıdır.⁸⁴³

Hediyelerin bir şeye yaramayacağını anlayınca onları büyük bir mahcubiyet kapladı.

Sonra "İster makbûl olsun, ister olmasın, biz ki bu işe memuruz, itaatten başka çare yok.

İster altın, ister toprak olsun; âmiremizin emrini yerine getirmeye mecburuz.

Eğer "Geriye götürün" diye emredilirse hediyeyi o zaman geri götürürüz!" dediler.

Hakk'ın işlerine ise, sebeplerin zâhirî tefsîrleri olduğunu, hakikatte Allah'ın dediğinin gerçekleştiğini göstermek için, olduğu söylenmek istenmektedir. Aynı açıklama, başka bir yerde de geçmektedir. Sultan Veled, Maârif, s. 203-4

⁸⁴⁰ Ayrılcı ilgili başka işârî tefsîrler için bkz., cl-Kuşçyri, Letâifu'l- İşârât, I,244; İbn 'Arabî, Tefsîr, I,52; cl-Âlûsî, III,119. Başka dirâyet işârî tefsîr örnekleri için bkz., Mevlânâ, Mesnevî, II,80 vd./80 vd., IV, 1852 vd./1872 vd., 1993 başlık vd./2013 başlık vd., 2881 başlık vd./2903 başlık vd., V, 719 başlık vd./724 başlık vd., 881 vd./886 vd., VI,1582 vd./1601 vd., 2241 vd./2262 vd.

⁸⁴¹ Neml, 27/24-34

⁸⁴² Mevlânâ, Mesnevî, IV,563'ün başlığı/573'ün başlığı

⁸⁴³ Bu arada bu beyitle kısa bir dirâyet tefsîri yapılmaktadır.

Süleyman Peygamber, hediyelerini görünce gülüp dedi ki: "Ben sizden hediye istemedim ki! Ben, bana hediye getirin demedim, maksadımız hidâyete ermenizdi."⁸⁴⁴

Buraya kadar yukarıdaki rivâyetleri zikreden Mevlânâ, buradan itibaren Süleyman (as) diliyle Allah'ı bırakıp güneş vb. şeylere tapmanın cahilliğini ve sapıklığını belirterek şu şekilde dirâyet tefsiri yapmaktadır.⁸⁴⁵

"Bende gayb aleminden gelen öyle nadir hediyeler var ki, bunları insanlar bilemez!

Siz, altının teşekkülüne müessir bir yıldızla tapıyorsunuz! İbadet ancak Hakk'adır, Yüce Rabb O'dur.

Bu yüce canımızı alçaltıp, gökteki güneşi mabûd edindiniz.

Güneş, Hakk tarafından aşımızı pişirmeye memur; ona, Tanrı demek şirk olur.

Senden güneşi men ederse, karanlığı gidermen ne mümkün!

O zaman acz içinde kapısına sığınır, "Ya Rabbi, bu karanlığı nûr ile gider" dersin.

Gece yarısı öldürülecek olsan, güneş nerede? Perişan olup kalsan ondan bir fayda yoktur!

Ekseriya hadîseler, geceleri zuhûr eder. O vakitse mabûdun güneş, senden uzaktır.

Öyleyse tam bir imanla Hakk'a yönel, hakiki mabûd odur, yıldızın sana bir faydası yok."⁸⁴⁶

Bu kısımdan sonra ise, gerçek güneşin ve gören gözler için asıl tapılacak mabûdun Yüce Allah olduğunu şu şekilde işârî olarak tefsir eder:

"Mahrem olursan, ağız açar, konuşurum, böylece gece yarısı güneşi görürsün.

Onun doğuşu temiz rûhtur, doğuşunda gece gündüz farkı bulunmaz.

Gündüz onun doğduğu zamandır, geceleyin parlayınca meydanda gece kalmaz.

Zerrenin, güneşe karşı bir gücü var mı? O güneşle bu güneşin de hali böyledir.

Bu ışığı güneşin gözü, o güneşin nûru karşısında kamaşır!

Arşın nûru, onun sonsuz nûru yanında bu güneş bir zerredir.

Cenâb-ı Hakk göze kuvvet ihsan ederse, bu görünen güneşi, hor hakir ve fânî görürsün.

Hakk'ın kimyasının tesiriyle duman, yıldız döner.

O'nun öyle bir nadir iksiri vardır ki, karanlığa düşünce onu güneşe çevirir.

Öyle bir sanatkardır ki, bir işiyle Zuhâl yıldızı, nice hususiyetler kazanmıştır.

Can cevheriyle diğer yıldızları artık ey tâlib, sen buna göre mukayese et.

Hissî göz, güneşe zebundur, İlahî bir göz ara!

Ta ki onun bakışlarına güneş nurları zebun olsun!

O nazar nûra, buysa ateşe mensup; nûra nispet ateş, karanlık kalır."⁸⁴⁷

2. Bedir savaşı esnasında, Şeytan'ın, Sürâka isimli bir Mekkeli'nin şeklinde gelip, Mekkelileri müslümanlara karşı kışkırtıp cesaretlendirmesi ve nihâyet müslümanların yardımına gelen Cebrail ve melekleri görünce de kaçıp, Mekkeli dostlarını yalnız bırakmasından bahseden Enfâl, 8/48. âyeti⁸⁴⁸ bu şekilde şöyle tefsir edilmektedir:

"Şeytan onlara amellerini güzel gösterdiği zaman şöyle demişti:

⁸⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,563 vd./573 vd.

⁸⁴⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, IX,515 vd.; el-Mâverdi, IV,209 vd.; İbnu'l- Cevzi, VI,66 vd.; el-Kurtubî, XIII,130 vd.; İbn Kesir, *Tefsir*, III,375 vd. ez-Zemahşeri, el-Keşşâf, III,147 vd.; er-Râzi, et-Tefsiru'l- Kebir, XXIV,168 vd.; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, VI,344 vd.; el-Âlûsî, XIX,198 vd.

⁸⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,575 vd./585 vd.. Bu âyetlerle ilgili dirâyet tefsirleri için bkz.,

⁸⁴⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV,563 vd./573 vd.. İlgili âyetlerin işârî tefsirleri için bkz., el-Kuşeyri, *Letâifu'l- İşârât*, V,37; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, (Mesnevî'den iktibaslarla), VI,345 vd.

⁸⁴⁸ Ayet hakkında geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, VI,264 vd.; el-Mâverdi, II,325-6; İbnu'l- Cevzi, III,249-50; el-Kurtubî, VIII,18-9; İbn Kesir, *Tefsir*, II,329 vd.

"Bu gün size insanlardan galip gelecek yok. Ben de size yardımcıyım." Fakat iki taraf karşı karşıya görününce, arkasını dönüp kaçarak şöyle dedi: "Ben sizden kesin olarak uzağım. Ben sizin göremeyeceğiniz şeyler görüyorum. Ben, Allah'tan korkarım, Allah'ın azabı çok şiddetlidir."

Şeytan'ın Ahmed (sas) savaşmaya Kureyş'i tahrik edip "ben ve kabilem size yardım ederiz." dedikten sonra, iki saf karşılaşıncı onları bırakıp kaçması ve buna benzer bir sürü haller:

Hasım ordusuna Şeytan girip, "Ben size yakınım, yardımcıyım" diyerek onları aldattı.

Kureyş'i hileyle vesveselendirip büyüledi ve "Bir ordu toplansın,

Ahmed'i öyle bir mağlup edelim ki, soyu soppu bu cihandan kalksın!" dedi.

Onun sözüyle orduyu hazırladılarsa da, hilesi boşa gitti.

Kureyş'liler, onun sözüyle hazırlandıktan sonra, iki ordu karşılaştı.

Şeytan, müminlerin safları arasında meleklerden bir ordu gördü.

Sizin asla göremediğiniz o askerlerin saf bağladığını görünce, şeytanın canı korkudan ateşgedeye döndü!

"Acayib ve heybetli bir ordu görüyorum; Allah'dan korkarım, izzet veren odur. Zira siz, benim gördüğümü göremezsiniz." diyerek hile ayağını çekti.

Hâris dedi ki, "Ey Sürâka , dün niçin bu şekilde konuşmuyordun?"

O, "Ben şimdi şaşılacak bir şey gördüm" deyince Hâris "Senin gördüğün araplardan bir kaç kişi;

A hayasız, bundan başka bir şey görmüyorsun ama o vakit lâf zamanıydı, şimdiyse savaş anı.

Dün, "ben size yoldaş ve yardımcı olurum. Savaşı kazanmanız yakındır" diyordun.

A mel'un, dün ordu kumandanı olmuştun, şimdiyse nâmertleştin, hiçleştin, korkaklaştın.

Hilene aldanıp geldik. Sen külhana gittin, bizse odun olup yandık" dedi.

Hâris, Surâka'ya böyle deyince, bu azarlamaya o aşağılık kızıp,

Gazapla elini elinden çekti. Sözleri bed-mest gönlünü yaktı.

Göğsünü döverek şeytan kaçıp gitti! O biçareleri de böylece hilesiyle helak eyledi.

O, bunca âlemi virân edip sonra da, "Ben sizden değilim" dedi.

Meleklerin heybetini görünce, Hâris'in göğsüne vurarak kaçtı.⁸⁴⁹

Mevlânâ buraya kadar âyetle ilgili rivâyetleri verdikten sonra, dirâyet ve işârî metodlarıyla izahına başlar:

"Nefis ve şeytan, gerçi sûrette kendini iki gösteriyorsa da bir vucûddurlar.

Akıl ve melek de birdir ama hikmeti olduğu için iki sûrette görünürler.

Senin de böyle içinde gizli, aklına mani, canına hasm bir düşmanın var!

Bir an keler gibi saldırır. Sonra yılan gibi deliğe kaçır!

Gönlünde de onun için delikler var. Her birinden hileyle baş gösterir.

Nefislerdeki şeytanın zaman zaman gizlenip bir deliğe gitmesine, "Hunûs" denilir.

Onun gizlenmesi kirpiye benzer. O da zaman zaman başını çıkarır, sonra çekip gizlenir.

Cenâb-ı Hak, ona, "Hannâs"⁸⁵⁰ demiştir. tıpkı kirpinin başına benzer.

Kirpi, zalim avcının korkusundan başını çekip gizler.

Fırsat bulunca da, başını çıkarıp bu hilelesiyle yılanı bile mağlup eder.

⁸⁴⁹ Mevlânâ, Mesnevî, III,4036 başlık vd./4061 başlık vd.

⁸⁵⁰ Bkz., Nâs, 114/4

Nefsin, içinden yolunu kesmeseydi, yol kesiciler seni nerede bulurlardı?
 O şehvetin, o tazyik edici memurun yüzünden kalb, hırsa tamaha esir olmuştur.
 O memur yüzünden, sırrın fâş olup bu memurlar da seni kahretmek için yol buldular.
 Hadis-i şerifte şu güzel nasihat gelmiştir: "Düşmanlarınızın en kuvvetlisi içinizedir."⁸⁵¹
 Bu düşmanın palavrasını dinleme. Zira o, İblis inadıyla saldırır.
 Seni dünya meyline alıştırıp ebedi azabı sana önemsiz gösterir.
 Ölümü bile rahatlaştırır şaşırma. Buna benzer kolaylıkla yaptığı yüzlerce sihri vardır.
 Sihir bazen, hünerle samanı dağ, dağı da ufacak bir saman gösterir.
 Hilesi, çirkini güzel, güzeli de çirkin gösterir.
 Sihrin işi budur: Her an nefesler edip hakikatleri yanlış olarak göstermek.
 İnsanı, eşek sûretinde eyler, şaşırır, eşeğinde insan gibi gösterir!
 Bil ki senin içinde böyle bir sihirbaz gizlidir. Muhakkakki vesveselerde bir sihir gizlenmiştir.
 Fakat bu sihirli olan âlemlerde öyle büyücüler de vardır ki, berikilerini bozar.
 Hangi sahrada bu kuvvetli zehir bitiyorsa ey oğul, orada tiryak da vardır.
 Tiryak sana der ki, "Ben zehri gidericiyim. Sana ben, ondan daha yakın, daha faydalıyım.
 Onun sözü sihirdir, o senin düşmanıdır. Benim sözümde sihir ama, onun sihrini bozar."
 Hâsılı, aşağılık nefis zehrini defet. İçinde tiryaki mürşid edin.
 Nefisindeki sihrin tulsımını boz da, kemal hazinesini ele geçir."⁸⁵²

Mevlânâ bu açıklamalarıyla, "(Allah) nefse iyilik ve kötülükleri ilham etti" (Şems, 91/8) âyetinde belirtildiği gibi, insanın, içinde iyi ve kötü duyguları birlikte taşıdığını, bir yandan nefis ve şeytanın zararlı vesveselerine maruz kaldığını, bir yandan da akılmin, vicdanının, meleklerin ve Allah'ın kendisini doğruya, güzele, hakka teşvik eden ilhamıyla manen gıdalandığını belirtir. Bu durumda daima sağduyumuzla hareket edip, iyiden doğrudan, haktan, adaletten yana olmamız gerektiğini, böylece kurtuluşa ve selamete ereceğimizi belirtmiş ve bizi irşat etmiş olur.

Netice olarak bu kısım, Mevlânâ'nın tefsîr metodlarının aslı olan rivâyet ve dirâyet metodlarına, işârî sûfi tefsîr metodunu da ilave ederek bu üç metodu bir arada ve Kur'ân'ın espirisine uygun bir şekilde nasıl başarıyla kullandığını görmüş oluyoruz.

3.3.5. TAHKİYE VE TEMSİL METODUYLA TEFSİR

Mesnevî, asıl itibarla, hikaye ve temsillerle, insanın yaratılış gayesinden, mahiyetinden ve akibetinden bahseden bir kitaptır. O, bu hususları açıklarken, filozofların eserleri gibi akli ve mantiki verilere dayanmaz. Bilakis Mesnevî'ye göre bu hususlar, akıl ve felsefeyle çözülemez. Onun her zaman ve her hususta dayandığı temel ve kaynak, hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdir. Öyleyse Kur'ân âyetleri ve hadisler bir takım hikaye ve temsillerle açıklanıyor demektir. Mesnevî'nin tefsîr yönünü incelerken, birçok hikaye ve temsili, bazı âyetlerin manasını açıklamak için anlattığını görmekteyiz. Diğer bir ifade ile, birçok âyet ve hadis, Mesnevî'de, hikaye ve temsillerle açıklanmış ve bu hikayeler tefsîrlerle içiçe dolmuştur. Bize göre bu çeşit tefsîrler, yalnız ilmî ve mücerred hususlarla yapılan tefsîrlerden hem, çok daha kolay kavranır,

⁸⁵¹ Bu hadis Keşfu'l-Hafâ'da, "Senin düşmanlarının en çetini içindeki nefisindir." şeklinde olup, Beyhaki'nin Kitâbu'z-Zühd'te zayıf senetle rivâyet edildiği ancak, Enes (ra) tarafından şahitlerinin bulunduğu belirtilmiştir. el-Aclûnî, I,160

⁸⁵² Mevlânâ, Mesnevî, III,4053 vd./4081 vd.. Bu kısım ile ilgili başka örnekler için bkz., Mevlânâ, Mesnevî, I,1375 vd./1434 vd., III,3434 vd./3456 vd., 3457 vd./3479 vd.

akılda kalır, hem de çok daha faydalı ve etkili olur. Zaten Kur'ân'ın kendisi de birçok önemli hususları, bir takım tarihî, sosyolojik ve psikolojik hikaye ve temsillerle anlatma ve kavratma yoluna gitmemiş midir? Öyleyse "Mağz-ı Kur'ân = Kur'ân'ın Özü" olarak anılan Mesnevî'nin de bu yolu tercih ve takip etmesi çok doğal bir husustur.

Bu çeşit tefsîrlerin, Mesnevî'nin dirâyet yönünden incelendiği kısımlardaki antropomorfizm ile benzerliği olsa da, ondan, sonuç itibariyle tamamen farklı bir mahiyet arzettiğini gördük. Çünkü orada, bir olay veya hikaye anlatılır, sonra o olaydaki kahramanlar, açıklanmak istenen âyetin konularıyla karşılaştırılıp, onları temsil ettiği söylenir. Halbuki bu kısımda, bir veya birden çok âyetin tefsîri mahiyetinde, bazı farklı hikayeler veya misâller anlatılarak, sonuçta âyetteki konularla hikayedeki kahramanlar karşılaştırılmaz ve bir benzerlikten bahsedilemez. Aslında âyetle hikaye arasında direkt olarak bir benzerlik de yoktur. Ancak o hikayenin anlaşılması, mevzu-i bahs olan âyetin anlaşılmasına büyük ölçüde fayda sağlar ve birçok ince ve mücerred konuların hikayedeki müşahhas hususlarla kavranmasına yardımcı olur. Yoksa hikaye ile âyetin direkt olarak ortak yönü olduğu söylenemez. Nitekim Mesnevî'nin kendisi bu hususu şöyle belirtir:

"Her dükkanın başka bir metaı, başka bir kârı vardır. Mesnevî de "Hayırlı Yokluk" dükkanıdır.

Ayakkabıcı dükkanında güzel deriler vardır. Gördüğün tahtalar da ayakkabı kalıplarıdır.

Kumaşçılarda kumaş ve ipekliler bulunur. Demir varsa, ancak arşın (uzunluğu ölçen alet) olarak vardır.

Bil ki, Mesnevî, "Vahdet" dükkanıdır. Vahdetten başka onda ne varsa puttur.

Avamı tuzaga düşürmek için putu övmek, "onlar kuğulara benzer yüce kuşlardır."⁸⁵³ övgüsü gibidir.

Bu söz Necm sûresinde geçmişti ama âyet olarak mevcut değildi, imtihan içindi.

O zaman bütün kafirler secde ettiler. Hep beraber yere baş koydular.

Bundan sonra mana karıştı. Sen Süleyman'la ol, Şeytan'a bakma hiç!⁸⁵⁴

Bu beyitler dikkatle düşünülürse, Mesnevî'nin asıl konusunun, Allah'ın birliğine hakke'l-yakîn inanmaktan bahsetmek olduğu ortaya çıkar. Bununla beraber onda birçok hikaye ve temsil vardır. Bunlar ise konunun anlaşılmasına yardım eden vasıta konumundadır. Bir bakıma bu konular, aynı zamanda, herkesin anlayamayacağı veya yanlış anlayıp ya reddedeceği ya da sapıtacağı asıl konuyu, gizlemek, idraki az olanların, tasavvuftan behresi olmayanların gözlerini boyamak için anlatılmış aracı, konu ve hikayelerdir. Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu duruma bir de Kur'ân ve tefsîrden örnek vererek bu durumun dahi anlaşılması zor bir konu olduğunu söyler ve Şeytan'ı bırakıp Süleyman'la olmamızı tavsiye eder. Bir başlıkta da şöyle der:

"Beyan olunan hikayenin sûreti olup ve o sûret de, sûreti anlayabileceklere, onların tasavvur aynalarına göre söylenmiştir. Bu hikayenin hakikatini beyandan söz, mahçup olur ve ârife bir işâret kafidir."⁸⁵⁵

Başka bir başlık arasında ise şöyle açıklama yapar:

"Benim beytim, beyit değil bir ülkedir.

Benim hezlim, hezl değil bir talimdir."⁸⁵⁶

Mesnevî'de bu çeşit tefsîrlere örnek olarak ise şunları gösterebiliriz:

⁸⁵³ Bu söz Necm sûresindeki, "Siz de gördünüz değil mi Lât ve Uzza'yı? Üçüncü olarak da diğer (putunuz) Menat'ı?" (Necm, 53/19-20) âyetlerinin tilaveti esnasında, bu âyetlerin peşine Şeytan tarafından söylenmiş bu kısmı da müşrikler âyet sanmışlardır.

⁸⁵⁴ Mevlânâ, Mesnevî, VI,1528 vd./1547 vd.

⁸⁵⁵ Mevlânâ, Mesnevî, V,1892'nin başlığı/1900'ün başlığı

⁸⁵⁶ Mevlânâ, Mesnevî, V,2498'in başlığında/2506'nın başlığında. Mevlânâ bu beytin, "beyt" kelimesinde telvîhât (işâret yoluyla anlatmak) sanatlarından "tevriye" sanatını kullanmaktadır.

1. Mesnevî'nin beşinci cildinde geçen Gazneli Sultan Mahmud'un hâs nedîmi olan Eyâz isimli şahsın hikayeleri⁸⁵⁷ birçok âyetin tefsîri mahiyetindedir.

Bu hikaye özetle şöyledir:

Gazneli Sultan Mahmud, bir av esnasında yorulup bir Türkmen köyüne geldi. Çok susamıştı. Bir kapıyı çaldı. Çıkan delikanlıdan su istedi. Delikanlı Sultanı tanımış, terli olduğunu görmüş, soğuk su içip hasta olmasından korkmuştu. Bu yüzden Sultan'a "Evde su olmadığını, babasının yakındaki suyu çok güzel bir pınardan su getirmeye gittiğini ve gelmek üzere olduğunu" söyledi. Sultan da bekledi. Bu arada teri soğumuş, dinlenmişti. Delikanlı eve girip su getirdi. Bunu gören Sultan "Hani baban su getirecekti, sen suyu evden getirdin" dedi. O da, bunu Sultanın hasta olamaması için yaptığını söyledi. Bu köy delikanlısının aklına ve tedbirine hayran kalan sultan onun annesini razı ederek, delikanlıyı alıp saraya götürdü. Üzerinde bir posttan ibaret elbisesi ve bir de ayağında ki bir çift çarıktan başka bir şey olmayan bu küçük delikanlıya çok güzel elbiseler giydirecek onu kendine nedîm ve dost edindi.

Eyâz ismindeki bu delikanlı aslını unutup, gururlanmamak için, çıkardığı eski deri abasını ve çarıklarını atmıyıp kendisine verilen odalardan birine koydu ve kapısına büyük bir kilid astı. Her gün o odaya giriyor onlara bakıp "Ey Eyâz bunlar senin postun ve çarıklarındır. Eski halini unutup da Sultanın verdiği elbiselere ve geldiğin makama bakarak gururlanma!" derdi.

O'nun bu odayı kilitlemesi ve kimseyi oraya sokmaması zaten kendisini kıskanan Sultanın diğer adamlarını şüpheye soktu. Bir vezir giderek, Sultan'a, Eyâz'm, kilitle bir odada hazine sakladığını bildirdi. Sultan da şüphelenmemekle beraber Eyâz'm masumluğunu ve vezirlerin haksızlıklarını ortaya çıkarmak için o emir'e, "gidin o kilidi kırın ve hazineyi bana getirin. O nankör nasıl bizden gizli iş yapar, bizim verdiğimiz altın, gümüş ve mücevherleri nasıl bizden saklar" diyerek onlara emir verdi.

Emir, yanına epeyce adam alarak o odaya gittiler, kilidi kırıp odayı aradılar. Eski bir posttan ve bir çift çarıktan başka bir şey bulamayınca çok şaşırıldılar. Nihâyet hazine, odanın altında gizlidir diye odayı kazmalalarla delik deşik ettiler. Hiç bir şey bulamayan müfterîler mahcûb ve rezil bir şekilde, toz duman içinde Sultanın yanına çıktılar. Sultan onlara, "hani altınlar, hani mücevher torbaları nerede?" diye sorunca, onlar, "ey cihan Padişahı kanımızı döksen sana helâldir, canımızı bağışlarsan da bu bir nimetin olur. Ne layık görürsen onu yap" diye feryad ettiler. Sultan da, "bu kötülük bana değil Eyâz'a dır. O kendi hakkını ister alsın ister bağışlasın" dedi. Eyâz çağırılıp bu durum kendisine anlatıldı ve kararın kendisine ait olduğu bildirildi. Sultan, Eyâz'a kendisine güvendiğini fakat vezirlerin küstahlık edip onu hırsız saydıklarını, şimdi de onların ister cezalandırılmalarını isterse affedilmelerini isteyebileceğini söyledi. Eyâz da "Sultanım ferman senindir, güneş varken yıldızlar görünmez. Ben kimim ki senin yanında emir vereyim." dedi. Bu sözden sonra Eyâz'ı ve emirleri ikici bir kez imtihan edip Eyâz'm imtihanı kazanıp vazirlerin kaybetmesi üzerine Sultan celladı çağırıp bu emirlerin boynunun vurulmasını emretti. Bunun üzerine yerinden sıçrayarak tahtın önüne gelen Eyâz, Sultan'a saygı ile selam verip şöyle yalvardı: "Sultanım, senin gibi yüce bir sultan'a gökyüzü bile hayrandır. Ey kerem sahibi, bütün cihanın lutuf ve ihsanları senin keremin karşısında mahvolur. Sen onların canlarını bağışla, huzurundan da kovma...Yüzünü görene acı, ayrılık acısını onlardan uzaklaştır." Eyâz bu şekilde diyerek kendisine haksızlık edenlerin affını istedi.

Mevlânâ'nın uzunca anlattığı bu hikaye, aslında birçok âyetin tefsîri mahiyetindedir. Bu âyetleri ve hikayedeki tefsîrleriyle ilgili kısımları şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Hikayenin başında geçen, "Eyâz'ın çarık ve abasını bir odaya koyup, kapısını büyük bir kilitle kapatması, hergün gidip onlara bakması" kısmını, "Onun için insan neden yaratıldığına baksın. Bir atılan sudan yaratıldı." (Tarık, 86/5-6) âyetinin tefsîri olarak verir.

⁸⁵⁷ Krş.: Ferîduddin Attâr, *Mantık al-Tayr I-II*, çev.: Abdulkâkî Gölpinarlı, İstanbul, 1990-91, I,92-3, II,27, 44-5, 86-7, 112-3, 150; en-Nizâmî el-Ârûzî, Ahmed b. Ömer b. 'Ali es-Semerkandî, *Cahâr Makâle*, tah.: Muhammed b. Abdulvehhâb Kazvîni, Tahran, 1328/1909, s.34-5

Bu âyetler hakkında tefsirlere baktığımızda, âyetlerin lügat, gramer, i'râb gibi yönlerinin yanı sıra, ceninin neden yaratıldığı, nasıl teşekkül ettiği gibi biyolojik ve fizyolojik yönlerine temas edilmekte,⁸⁵⁸ fakat genelde bu âyetlerin asıl üzerinde durduğu husus olan, insanın yaratılmış olduğu bir damla suya bakarak, hiçbir zaman gurur, kibir ve enâniyet göstermemesine fazla dikkat çekilmemiştir. Gerçi ibret almak için bu bilgiler gerekli ise de, vasıtaya fazla önem verip gayeyi unutmak gibi bir durum da hiçbir zaman tasvip edilemez.

Mevlânâ ise âyetlerin gayesine önem vermekte ve açıklamalarını bu yönde yapmaktadır.⁸⁵⁹ Konunun daha iyi anlaşılması, hatırdan kalması ve tesirli olması için de bazı hikaye ve temsiller anlatarak bu gayenin gerçekleşmesine çalışmaktadır:

"Allah sizin işlerinizi ıslah eder"⁸⁶⁰ vadi dokuzuncu gökten gönderilen bir kimyadır.

Beşerin, ihtiyarının ve haşmetinin o ezel nurunun ışığında artık bir tesiri olmaz.

Onun söz söyleyen aleti bir et parçası, gören gözüyse bir yağ parçasıdır.

Ona, kulak iki parça kemikten⁸⁶¹ ibaret, idrak sahibi kalbiyse bir kaç kan damlası,

Sen pisliklerle dolu ufacak bir kurtken, cihan meydanına bir tumturaktır saldı.

Sen bir damla meniden yaratıldın. Bu "bizlik, benlik" davasını bırak. Ey Eyâz, o eski hırkayı hatırla, nerede?"⁸⁶²

b. Eyâz'ın, aba ve çarıklarını sakladığı kilidli odasında hazine sakladığını söyleyen; müfteri ve yalancı emirlerin, odanın aranmasından, Eyâz'ın doğruluğunun ve onların yalancılığının ortaya çıkmasından sonraki halleri ise, Peygamberlerle ve onlara inanmayan, onları yalanlayan kafirlerin, ahirette ki durumlarından bahseden, "O bir takım yüzlerin ağaracağı ve bir takım yüzlerin kararacağı gün, o vakit yüzleri kara çıkanlara şöyle denecek; imanınızdan sonra inkar mı ettiniz? O halde tadın azabı, ettiğiniz nankörlüğün cezası olarak." (Âli İmrân, 3/106)⁸⁶³ ve "Hem o kıyamet günü görürsün ki, Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzleri kararacaktır. Kibirli olanların yeri cehennem değil mi." (Zümer, 39/60)⁸⁶⁴ âyetlerinin tefsiri olduğunu da şu şekilde başlıkla birlikte verir:

"Hafiyelik edenlerin, Eyâz'ın odasından padişahın yanına elleri boş ve mahcub dönmeleri ki, peygamberler hakkında kötü zanna düşenler de, onların kötülükten beri tertemiz olmaları zâhir olunca, buna benzerler. "Yüzleri ağardığı ve karardığı gün" ve "şu kimseleri görürsün ki onlar, Allah'ı tekzib ettiler, (bu yüzden) yüzleri kapkaradır." âyeti kerimeleri."⁸⁶⁵

Sonra da bu hususu hikayede geçen kiskanç ve nankör vezir ve emirlerin durumlarıyla açıklar.⁸⁶⁶

c. Mevlânâ aynı şekilde "...Kimdir O'nun izni olmaksızın huzurunda şefaate edecek?.." (Bakara, 2/255)⁸⁶⁷ âyetini de; Eyâz'ın Sultan'ın huzurunda emirlere şefaate etmesiyle açıklamaya çalışır ve şöyle der:

⁸⁵⁸ et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XII,53; el-Mâverdî, VI,246-7; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV,241; İbnü'l- Cevzî, VIII,224; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXXI,117-8.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV,531-2; el-Âlûsî, XXX,96-7; Kutup, VI,3878 vd.

⁸⁵⁹ Bu özelliğinden dolayıdır ki, Mesnevî'ye "Mağz-ı Kur'an" yani Kur'an'ın gayesini açıklayan kitap denilmiştir.

⁸⁶⁰ Bu kısım Ahzab sûresinin yetmiş birinci âyetinin başıdır. "Ki o işinizi yoluna koysun ve günahlarınızı bağışlasın. Her kim de Allah ve Resûlüne itaat ederse o hakikaten büyük bir kurtuluşa ermiştir."

⁸⁶¹ Özenge ve örs kemiklerini kasdediyor olmalı.

⁸⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, V,1851vd./1859 vd

⁸⁶³ Ahirette insanların durumlarından bahseden bu âyetle ilgili olarak geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, III,386; el-Mâverdî, I,415; el-Âlûsî, IV,25 vd.

⁸⁶⁴ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, XI,21; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XV,178, XXVII,8 vd.

⁸⁶⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,2081'in başlığı/2088'in başlığı

⁸⁶⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,2081vd./2088 vd.

⁸⁶⁷ "Ayete'l- kürsî" diye meşhur olan bu âyetin şefaate ilgili kısmı hakkında geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, III,10; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I,384-5; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, VII,9 vd.; el-Kurtubî,

"Padişahın, hafiyelik edenlerin ve odayı açanların tevbelerini kabul etmeyi ve layık oldukları cezanın verilmesini ki, bu kötülük Eyâz'ın ırzına müteallik olmakla ona havale etmesi:

Padişah dedi ki; "İster affetmek, ister etmemek bana ait değil, bu Eyâz'ın işidir.

Bu kötülük onun namusuna racidir. Bu töhmet yarası onun kalbini yaralamıştır.

Can bakımından gerçi bir nefisiz ama zâhirde bu zıyan benden uzaktır."

Kul, bir suç işlese bu şâha ar olmaz. Onun affı ve hilmi himmetinin kemalini gösterir.

Padişah, suçluya lutfederse artık, suçsuza gör, nice nazar eder.

Sanma ki, padişah, sırlardan gafildir. Ancak onun hilmi bunun ortaya çıkmasına mani olur.

Onun ilmi yanında kim şefaataç olabilir? Ancak pervazsızca onun hilmi şefaataç olabilir.

O günah da önce hilminden hasıl olur. Yoksa onun heybeti, suç işlemeye bir güç bırakmaz.⁸⁶⁸

Böylece Ahirette, şefaata hakkının Peygamberlere verilmiş nedeninin dünyada iken yalanlanmaları dolayısıyla, onların ırzlarının rencide edilmesi yüzünden, onlara havale edileceğini belirtmiş oluyor. Ancak bu şefaatin de yine, Allah'ın izniyle olcağı belirtiliyor.

d. Yine aynı hikayede tefsiri geçen âyetlerden biri de: "...Allah'dan kulları içinde ancak alimler hakkıyla korkar. Şüphesiz ki Allah Azizdir, Gafurdur." (Fâtır, 35/28) âyetidir.

Bu âyette, Yüce Allah'ı layıkıyla anlayacak, büyüklüğünü kavrayacak, dolayısıyla ondan gereği gibi korkup saygı gösterecek olanların alimler olduğu belirtilmektedir. Hatta bu âyetin tefsirinde, Allah'tan korkmayanın alim olamayacağı da belirtilmektedir.⁸⁶⁹

Bu âyet de aynı metodla şu şekilde tefsir edilmek istenir.

"Affet, af senin kudret hazinendir. Senin ileri lutfun, herkesinkini geçmiş haldedir.

Ey şâhım, sen "kün" emrinin padişahıyken ben, kimim ki, sana affet diyeyim?

Bütün varlıklar senden feyz almışken ben, kim oluyorum da sana varlık gösterebileyim?

Eyâz'ın şefaata içinde kendisini suçlu farzedip bu suçtan özür dilemesi; kendisini suçlu saymasıyla kırıklığı, padişahın azametini bilmesindedir. Zira bir hadîs-i nebevî'de, "ben, Allah'ı sizden daha iyi bilir ve daha çok korkarım"⁸⁷⁰ ve âyet-i kerimede ise "Allah'tan kulları içinde (hakkıyla) ancak alimler korkar"⁸⁷¹ buyurulmuştur.⁸⁷²

Böylece peygamberlerin ahirette şefaata etmezden önce bu şekilde tevazularını gösterip, Yüce Allah'tan layıkıyla korktuklarını ortaya koyacaklardır.

2. Yine "Hakikat şu ki sizden önce (milletlerin tarihinde böyle nice) vak'alar gelip geçti. Onun için yeyüzünde dolaşın da bir bakın, yalanlayanların akîbetleri nasıl olmuş?" (Âli İmrân, 3/137) âyeti, şu özetini vereceğimiz hikayeye tefsir edilmek istenmiştir.

Bu âyet üzerinde dikkatle düşünüldüğü zaman, gerçekten de çok faydalı sonuçlar ve dersler elde edilebilir. Bunları özetleyecek olursak; a. Bizden önce nice milletlerin ve toplumların gelip geçtiği ve bunların kaderinin Allah'ın elinde olduğu, o kaderin de sünnetullah oluşu göze çarpar. Sünnetullah ise kısaca, "insanın her yaptığıının karşılığını görmesidir" diye özetleyebiliriz.⁸⁷³ b.

III,178; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, I,401 vd.; el-Âlûsî, III,9; Elmahlı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I,849-50; Ateş, *Tefsir*, I,446

⁸⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, V,2095 başlık vd./2101 başlık vd.

⁸⁶⁹ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, X,409; el-Mâverî, IV,471; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III,308; İbnu'l- Cevzî, VI,253; er-Râzî, *et-Tefsiru'l- Kebîr*, XVI,20; el-Kurtubî, XIV,219-20; el-Bursevî, *Rûhu'l- Beyân*, VII,343-4; el-Âlûsî, XXII,191-2; Kutup, V,2942-3

⁸⁷⁰ el-Buhârî, *İmân*, 11

⁸⁷¹ Fâtır, 35-28

⁸⁷² Mevlânâ, *Mesnevî*, V,4153 vd./4160 vd.

⁸⁷³ Geniş bilgi için bkz., Abdulkemim Zeydan, *İlahî Kanunların Hikmetleri (Sünnetullah)*, çev.: Nizamettin Sultan, İstanbul, 1997, s. 9 vd.; Özsoy, s. 45 vd.

Yeryüzünde gezip incelemeler de bulunmamıza davet ve teşvik bulunmaktadır. c. Gezi ve gözlemlerimizin sonucunda tefekkür edip, bizden önce yaşamış toplum ve milletlerin başlarına gelen olaylardan ders ve ibret alıp, ona göre hareket etmemizin istenmesi.⁸⁷⁴

Mevlânâ, psikolojik ve sosyolojik açıdan çok önemli olan bu âyeti daha iyi anlamamız, gereği gibi ders alıp gaflette olmamamız için bir hikaye anlatır. Böylece bu âyetten yeterince istifade edebilmemize çalışır. Bu hikaye özetle şöyledir:

Bir arslan, bir kurt ve bir tilki birlikte avlanmaya karar verir ve bir zaman sonra bir dağ öküzü, bir dağ keçisi ve bir de semiz bir tavşan avlarlar. Arslan bunların pay edilmesini kurttan isteyince, o da: "padişahım, yaban öküzü senin payın, o büyük sen de büyük. Keçi orta büyüklükte, o da benim payım. En küçüğü olan tavşan da, en küçüğümüz olan tilkinin olsun." dedi. Buna öfkelenen arslan, kurd'a, "Sen benim yanımda nasıl olur da bu şekilde pay edersin ve varlık gösterirsin?" diyerek kurdu parçaladı ve akılsız başını kopardı. Sonra tilkiye dönerek, "haydi bu avları sen paylaşır." dedi. Tilki arslana selam verip dedi ki, "bu semiz öküz padişahımın kuşluk yemeği olsun, keçi de padişahıma gün ortasında yemesi için yahni olur, şu tavşan da padişahımın akşam yemeğidir." Arslan tilkiye, "bu ne güzel pay etme, sen bunu kimden öğrendin?" dedi. Tilki de, "padişahım yerde yatan kurdun halinden" dedi.

Mevlânâ, bizim de, eski milletlere göre durumumuzun böyle olduğunu, akıllı davranıp onların halinden ibret almamızı yukarıdaki âyetin tefsiri sadedinde şöyle açıklar:

"Çekilen bir belâ esnasında, ölen dostların ölümünden ibret alan kimse akıllıdır.

Tilki o zaman: Arslan, avların taksimini kurttan sonra bana emretti diye yüzlerce şükretti.

Eğer bana şunları taksim et diye evvela emreyleseydi, onun pençesinden canımı kim kurtarabilirdi?

O halde bizi evvelkilerden sonra Dünya'ya getiren Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâ olsun.

Allah'ın eski zamanlarda ki müşriklere etmiş olduğu siyasetleri okuduk, işittik.

Cenâb-ı Hakk'ın bizi sonradan dünyaya getirmesi, o eski kurtların halinden ibret alıp, tilki gibi kendimizi korumamız içindi.

Hakk'ın Resûlü ve sözünde sâdık olan Peygamber-i Ekber efendimiz, bundan dolayı bizim için "Ümmet-i Merhûme" yani Allah'ın rahmetine mazhar olmuş ümmet, buyurmuştur.

O eski kurtların kemikleri ve kılları, (yani hala mevcut kalıntıları) meydanda. Ey büyük adamlar, ey aklı başında kimseler; o eserlere bakın da ibret alın.

Firavunların ve Ad kavminin sonlarını işiten akıllı bir kimse, vehimden ibaret varlığını ve mahz-ı dalâl olan hevâ ve hevesini terkeder.

Şâyet o mevhûm varlığı ve o hevâ ü hevesi terk etmeyecek olursa, başkaları onun düştüğü dalâlet ve felaketten ibret alırlar.⁸⁷⁵

Böylece Mevlânâ bu temsili hikayeyle yukarıda geçen âyeti ve başka hususları edebî ve etkili bir şekilde izah etmiş, biz ümmet-i Muhammed'in, bizden önce gelip geçen diğer ümmetlerden sonra gelmesinin şu faydalarını açıklamıştır:

a. Bizim için Yüce Allah'ın bir lutfudur. Çünkü bu sayede, bizden önce geçen ümmetlerin haberlerini duyup ve onların başlarına gelen hadîselerden ibret alarak aynı hataları yapmamak mümkün olur.

b. Bizden önceki ümmetlerin akibetlerine bakarak, Yüce Allah'a karşı ibadet ve davranışlarımızı daha iyi, güzel ve mükemmel bir şekilde ayarlayabiliriz.

c. Bu uzun insanlık tarihinin sonunda gelmekle, önceki devreleri düşünüp, bizim de bir zaman sonra onlar gibi olacağımızı idrak etmemiz daha kolay olur.

⁸⁷⁴ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, III,442-4; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, IX,10-1; el-Kurtubî, IV,139; Kutup, I,478- vd.; Ateş, *Tefsîr*, II,112 vd.

⁸⁷⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, I,3120 vd./3219 vd.

d. Temsilî hikayedeki tilki gibi, bizden önceki insanları temsil eden kurdun halinden ibret almamızı, arslanın temsil ettiği Yüce Allah'a karşı haddimizi bilip küstahlık ve benlik davası yapmaktan korunmamızı sağlar. Bu sayede Allah'ın istediği şekilde bir insan veya ümmet olabilir, dünya ve ahiretimizi tam olarak kazanabiliriz.

e. Bu durumları düşünerek, Cenâb-ı Hakk'ın gerçek varlığının yanında kendi izafi varlığımızın bir hiç ve hayelden ileri geçemeyeceğini kavrayıp, fenâ fillah mertebesine ulaşmaya çalışmamızı ve Mesnevî'de değişik yerlerde geçtiği gibi⁸⁷⁶ Allah dilemedikçe bizim hiç bir şeyi yapamayacağımızı bilip benlik ve bizlik davası olan enâniyetten vazgeçmemizi, neticede bekâ billah mertebesine ulaşmaya gayret ettirir.

Mesnevî'de, bu şekilde açıklanan âyetlerin sayısının çok fazla olduğunu belirtip bu misâlleri örnek olarak verdikten sonra, yine onun tefsîrle ilgili bir başka yönüne geçelim.

3.3.6. ÂYETLERİN TEFSİRİ YAPILMAKSIZIN LAFZEN VEYA MEÂLEN VERİLİŞİ

İslâm alimlerinin, yazmış oldukları eserlerin, birinci ve en önemli kaynağı şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerim'dir. Bu nedenle Mesnevî ve Mevlânâ'nın diğer eserlerinde de yüzlerce âyet iktibas edilerek kullanılmıştır. Mevlânâ'nın eserleri Farsça olmasına rağmen bu âyetlerin bir kısmı Arapça asıllarıyla verilmiş, bir kısmı da Farsça meâlleriyle verilmiştir. Ancak her iki durumda da, şiir üslubundan dolayı genelde âyetin tamamı alınmayıp, sadece ilgili kısım iktibas edilmiştir. Bu durum da tefsîrle alakalı olduğundan örnek olarak şunları gösterebiliriz.

3.3.6.1. Âyetlerin Lafzen Verilişi

1. Mevlânâ, Sebe halkının Allah'ın verdiği bol nimetlere karşı nankörlük etmelerinden bahsettiği yerde, insandaki bu nankörlük duygusunu, "O kahrolası insan ne nankör şey!" (Abese, 80/17) âyeti ile ve insandaki kötü karakterlerin sebebi olan nefsin öldürül (ıslah edil)meye muhtaç olduğunu da, "ve bir vakit Mûsâ, kavmine dedi ki; "ey kavmim! cidden siz, o buzağrıyı ilah edinmekle kendinize zulmettiniz. Hemen gelin yaradana tevbe edin de nefislerinizi öldürün..." (Bakara, 2/84) âyetini lafzen vererek bu hususları belirtmiştir:

““Kutile'-l- insânu mâ ekferahu!”

Küllemâ nâle huden enkerahu,

Nefs zîn sânest, zi ân şod kuštenî,

“Uktulû enfüseküm,” koft ân Ğanî.

“Kahrolası insan, ne nankör şeydir!” Hidâyete nail olunca inkara sapar.

İşte bu yüzden nefis öldürülmeye layıktır. Cenâb-ı Hakk, "nefislerinizi öldürün." buyurmuştur.⁸⁷⁷

2. İhtiyar bir hasta gelip doktora muayene olur. Doktor, hastanın iyi olamayacağını anlayınca, onun dertlerinin ihtiyarlıktan ileri geldiğini söyleyerek ona, "gönlün ne isterse yap, tâ ki bir de bu yüzden üzülmeysin, ve hastalığın artmasın, perhiz ve ilaca ihtiyacın yok." diye tavsiyede bulunur.

Hasta bu tavsiye üzerine bir ırmak kenarına gider ve orada elini yüzünü yıkayan bir sūfinin ensesine bir tokat vurmaya canı ister. Bir yandan doktorun tavsiyesini diğer bir yandan da, "bir tokat yüzünden sūfiyle dögüşüp kendimi tehlikeye atmamalıyım" diye tereddüt eder.

Mevlânâ bu esnada şu iki âyeti lafzen iktibas ederek, tefsîrsiz ve zâhirî manasında kullanır.

a. "Âyetlerimiz hakkında yalan te'vîle ve tahrife girişenler, elbette bize gizli kalmazlar. Ateşin içine bırakılan mı daha hayırlıdır, yoksa kıyamet günü emniyet içinde

⁸⁷⁶ Bkz. tezin işârî tefsîr kısmında "İnşâallah"ın tefsîrine

⁸⁷⁷ Mevlânâ, Mesnevî, III,372 vd./376 vd.

gelen mi? Dilediğinizi yapın. Çünkü Allah her ne yaparsanız görmektedir." (Fussilet, 41/40) âyetinin "dilediğinizi yapın" kısmı ve

b. "Allah yolunda mallarınızı harcayın. Fakat (Allah yolunda harcamak sûretiyle) kendi kendinizi tehlikeye atmayın. Daima iyilik edin. Hiç şüphesiz Allah iyilik edenleri sever." (Bakara, 2/195) âyetinin "kendi kendinizi tehlikeye atmayın." kısmı.

"În çunîn rencûr râ koft ey amû,
Hakk Teâlâ, "i'melû mâ şî'tumu.""⁸⁷⁸

(Cenâb-ı Hakk'ın "dilediğinizi yapın" diye buyurduğu gibi, Hekim de hastaya böyle dedi.)⁸⁷⁸

İkinci âyet ise şu şekilde verilir:

"Sîllîş ender berem der ma'reke,
Zân ki, "lâ tulkû bi eydî tehluke"⁸⁷⁹

(Sille yüzünden dövüşmeyeyim. Cenâb-ı Hak, "kendinizi elinizle tehlikeye atmayın" buyurmuştur)⁸⁸⁰

3. Mesnevî'nin son hikayesi olan "Üç Şahzâde" hikayesinin bir yerinde zanla ilgili olan, "Halbuki zan hakkın yerini tutmaz." (Necm, 53/28) âyetini şöyle iktibas eder:

""Zann lâ yuğnî mine'l- hakk"⁸⁸¹ hândeî
Vez çunân berkî zi şarkî mândeî."

("Zan hakkı bilmez" âyeti varken öyle bir şimşekle şarktan mahrum kaldın.)⁸⁸²

4. Yine aynı hikayenin bir yerinde, "...Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin..." (Yusuf, 12/87) ve "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz." (Zümer, 39/53) âyetleri de şu şekilde kullanır:

"Nîstem ümmîdvâr ez hiç sû
Ve ân kerem mîkûyed "lâ teyesû"
Dâimâ hâkân mâ kerdest tû
Gûşmân râmî koşt "lâ teknetü"⁸⁸³

(Hiç bir taraftan ümidim yok. Ancak o kerem sahibi, "me'yus olmayınız" diye buyurmuştur.

Sultanımız bize kat kat lutuflar eyleyip "Ümidinizi kesmeyin" diye kulağımızı çekmektedir.)⁸⁸³

3.3.6.2. Âyetlerin Meâlen Verilişi

Bu kısım ile ilgili olarak da, şu örnekleri verebiliriz:

1. Mevlânâ, aşkın faziletinden ve insanın harisliğinden, dolayısıyla zalim ve cahil olmasından bahsettiği bölümde:

"Aşkın fazileti, insanı faziletleştirir. Fakat insan, bu haddinden fazla talepkarlığı dolayısıyla zalûm ve cehûldur" diyerek⁸⁸⁴ gelecek âyetin son kısmının meâlîni vermektedir.

⁸⁷⁸ Mevlânâ, Mesnevî, VI,1329/1347

⁸⁷⁹ Bu âyet vezin zaruretinden dolayı kısaltılarak verilmiş olup, asıl şekli ise şöyledir. "Lâ tulkû bi eydikûm ile't-tehluke..."

⁸⁸⁰ Mevlânâ, Mesnevî, VI,1336/1354

⁸⁸¹ Bu âyet de vezin zaruretinden dolayı kısaltılarak verilmiş olup, asıl şekli ise şöyledir. "Înne'z- zanne lâ yuğnî mine'l- hakkı şey'â"

⁸⁸² Mevlânâ, Mesnevî, VI,4111/4139

⁸⁸³ Mevlânâ, Mesnevî, VI,4747 vd./4775 vd.. Ayrıca bkz., Mevlânâ, Mesnevî, VI,1389/1410; Fîhi Mâ Fîh, s. 155-6; Divân-ı Kebîr, V,117; Rûbâiler, II,1642. rûbâi; Mecâlis-i Seba, s. 89-90

"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik. Onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar. Ondan korktular da onu, insan yükledi. İnsan cinsi cidden çok zâlim, çok câhil bulunuyor." (Ahzab, 33/72)

2. Tevazu göstermenin ve suçunu itraf edip af dilemenin faydasından bahsettiği esnada,

"Ey yüzü nurlu çocuk! Büyük babandan (Hz. Adem'den) öğren ki, "Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik" demişti.⁸⁸⁵ beytinde ise şu âyetin baş kısmı meâlen verilmektedir.

"Onlar da (Hz. Adem ve Havva): "Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen muhakkak kötü akibete düşenlerden oluruz." (Âraf, 7/23)

3. Feraha kavuşan insanın, daha önce çektiği sıkıntıları unutup, zenginleştikçe de azgınlığının artacağından bahsedildiği,

"...Karınları doyup bol bol nimet bulunca isyankar oldular; zaruret gidince azgınladılar.⁸⁸⁶ denilerek, "Hayır! Gerçekten insan, kendisinin muhtaç olmayacağını zannettiği için azar." (Alak, 96/6-7) âyetinin meâli verilmek istenmiştir.

Ayrıca Mesnevî'nin bir çok beytinde âyetlerin pek çok kelimesi iktibas edilerek, ilgili âyetlere telmihte bulunulmuştur. Bu yerlerin çok oluşu ve gelecek başlıkla yakından ilgili olması bakımından buraya almayı uygun bulmadık.

3.3.7. ÂYETLER ZİKREDİLMEDEN MANA VE TEFSİRİNDEN BAHSEDİLMESİ

Bu kısımdaki örneklerde, Mesnevî'de, bir çok âyet'e işâret ve telmih edildiğini göreceğiz.

"Mesnevî, Kur'ân'ın özüdür." demiştik. Çünkü Kur'ân'ın özünü meydana getiren âyetler, orada en güzel bir biçimde tefsir edilmiş ve açıklanmıştır. Binaenaleyh Mesnevî'de nasilki yüzlerce âyet, lafzen veya meâlen tefsirleriyle veya tefsirsiz verilmiş, bir gergef misâli işlenmiş ise, yine bir bu kadar âyet de lafzen veya meâlen olmasa da, hakkında bilgi ve izahat verilerek kendilerine işâret edilmiş, dolaylı olarak tefsirleri yapılmıştır.⁸⁸⁷ Bu tür işâretlerin yapıldığı yerler ise tefsirli ve tefsirsiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dolayısıyla bu konuyuda iki başlık altında ele alacağız.

3.2.7.1. Yalnız Manasından Bahsedilmesi

1. Tevbeyle bütün günahlardan temizlenileceğini şöyle belirtir:

"Bal denizine girmiş bir ördek, yahut şarab-ı muğtesel içinde bir Eyyûb gibi olmuştu.

O menbada Eyyub (as) tepeden tırnağa kadar bütün hastalıklardan temizlendi. Şark nûru yani güneş gibi pak ve parlak oldu.⁸⁸⁸ beyitleriyle, başından birçok felaket geçen, Eyyûb (as)'ın en sonunda ayağını vurduğu yerden biri sıcak, biri soğuk iki kaynağın çıkması ve sıcak menbada yıkanıp, soğuk kaynaktan içmesiyle iyi olmasından bahseden şu âyetlere işâret edilmiştir:

"Kulumuz Eyyûb'u da hatırla. Bir vakit o, Rabbine şöyle nidâ etmişti: "Meşakkat ve elem ile bana şeytan dokundu." Ona, "ayağını yere vur. İşte sana yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su" dedik. Ve ona, "bütün ehlini ve beraberinde bir mislini daha tarafımızdan bir rahmet olarak bahsettik ki, akıl sahipleri için bir ibret olsun."" (Sa'd, 38/41-3)⁸⁸⁹

⁸⁸⁴ Mevlânâ, Mesnevî, III,4672/4717

⁸⁸⁵ Mevlânâ, Mesnevî, VI,1389/1410

⁸⁸⁶ Mevlânâ, Mesnevî, IV,3621/3643; Rubâifler, 1404

⁸⁸⁷ Tezimizin başında, Mesnevî'de 700-750 kadar âyetin serâheten, bir bu kadarının da işâret ve telmih yoluyla, tefsirli veya tefsirsiz olarak geçtiğini yazmıştık.

⁸⁸⁸ Mevlânâ, Mesnevî, I,2099 vd./2179 vd.

⁸⁸⁹ Ayetelerle ilgili olarak geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, XX,588 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XXVI,185 vd.; el-Kurtubî, XV,135 vd.

2. Yolculuklarımız esnasında, maddi gayelerimiz yanısıra asıl gayemizin, bir insan-ı kamille buluşup, tanışıp onun sohbetinden istifade etmek olması gerektiğini şu beyitlerle izah ederek yine bir âyete ve bir olaya işâret etmektedir:

"Cenâb-ı Hak, "nereye sefer edersen evvela bir hak adamı araman gerekir", buyurmuştur.

Sefere çıkacağın vakit ilahî bir hazine olan insan-ı kâmil talebiyle çık ki, ticaret yolunda kâr ve zarar ona tabi olarak husûle gelir. Sen o kâr ve zararı esas değil, fer' olarak bil.⁸⁹⁰

Bu beyitlerde Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın, Hızır'ı aramak için çıktığı yolculuğun anlatıldığı kıssadan ve bu meyanda şu âyetten bahsetmektedir:

"Bir vakit de Mûsâ genç arkadaşına, "durmadan gideceğim, tâ ki, iki denizin birleştiği yere kadar varacağım. Yahut senelerce gideceğim." demişti." (Kehf, 18/60 vd.)

3. Dünya sevgisinin, bir müslümanın en önemli düşmanlarından birisi olduğunu belirterek şöyle der:

"Bu dünya sihrinden ve onun verdiği ızdırabdan kurtulmak için sabahın Haliki bulunan Cenâb-ı Hakk'a sığın.⁸⁹¹

Burada da "mu'avvezeteyn" sûreleri olan "Felak" ve "Nâs" sûrelerine ve onları okumanın faydasına işâret etmiştir.⁸⁹²

Okurken nasıl okumak gerektiği hususunda da,

"Lakin azîzim, "mu'avvezeteyn"i yalnız söz ile değil, işinin gücünün diliyle de okumalımsın. Söz dili gevşektir."⁸⁹³

3.3.7.2. Tefsîrleriyle Birlikte Bahsedilmesi

Buralara örnek olarak şu yerleri gösterebiliriz:

1. "Ey büyük zat, müktedir olabildiğin kadar, enbiyâ ve evliyâ tarikinde ve onların meslek-i mesaisinde bulunmaya çalış.

Mücâhede etmek, çalışıp çabalamak, kaza ile uğraşmak (kadere karşı gelmek) değildir. Çünkü çalışıp kazanmayı bize emreleyen de kazadır.

İman ve taat yolunda bir nefes çalışan kimse, ziyan ederse ben gavur olayım.⁸⁹⁴ Mevlânâ bu beyitlerinde çalışmanın önemine, lüzumuna ve bu durumun kadere karşı gelmek olmayıp, tam aksine kazaya (Allah'ın hükmüne) uymak olduğuna dikkat çektikten sonra, iman ve itaat yolunda bir nefes bile çalışmanın zayi olmayacağını, "...Şüphesiz Allah, sizin imanınızı zayi edecek değildir..." (Bakara, 2/143) âyetinin⁸⁹⁵ hükmüne telmih ederek belirtmekte ve böylece tefsiri yapılmaktadır. Burada onun âyetlere nasıl kesin iman edip güvendiğini de görmekteyiz.

2. Bir mürşide bağlanmanın ve ona itaat etmenin lüzum ve öneminden bahsettiği yerde, Hz. Peygamber (sas)'in Hz. Ali (ra)'ye nasihat ettiği şu beyitlerde:

"Ya Ali, Allah yolundaki taât ve ibadetlerden, Hakk'ın has kulu bir kâmilin sayesinde bulunmayı tercih et.

Herkes bir nev'i ibadet tarafına meylederek kendileri için azaptan kurtulacak bir vesîle hazırladılar.

⁸⁹⁰ Mevlânâ, Mesnevî, II,2222 vd./2242 vd.

⁸⁹¹ Mevlânâ, Mesnevî, IV,3192 vd./3215 vd.

⁸⁹² Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, XII,746 vd.; el-Mâverdi, VI,373 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,300 vd.; İbnu'l- Cevzî, VIII,332 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXXII,173 vd.; el-Kurtubî, II,106 vd.; el-Âlûsî, II,7

⁸⁹³ Mevlânâ, Mesnevî, V,1044/1049

⁸⁹⁴ Mevlânâ, Mesnevî, I,975 vd./1016 vd.

⁸⁹⁵ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmî'u'l- Beyân, II,19 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, IV,97 vd.; el-Âlûsî, XXX,278 vd.

Sen git de, âkil ve kâmil bir zatın gölgesine sığın ki, içindeki pazarlıklı düşman olan nefsin elinden kurtulasın.

Bu hareket, senin için bütün tâatlerden eftaldir. Bunu yapmakla ileri gitmiş olanları geçmiş olursun.

Ey sâlik, pîri bulunca aklını başına al da ona teslim ol. Mûsâ (as) peygamber gibi Hızır'ın hükmü altında yürü.

Ey sâlik; Hızır'ın yaptığı işlere bilâ nifak sabret ki, sana; "artık ayrılık zamanı geldi, git" demesin.

Mürşid gemiyi sakatlasa da sen, ses çıkarma, çocuğu öldürse de sen, saçını başını yolma.

Allah, onun elini kendi eli ile tesmiye etti de, "yedullâhi fevka eydîhim" âyetini⁸⁹⁶ inzal etti.⁸⁹⁷

Şu âyetlere işâret ederek, herkesin Allah'a yakın olmak için bir vesile aradığını fakat bu vesîlenin en etkili ve faydalısının mürşid-i kâmil olduğu belirtmekte ve sūfiyâne bir tefsîr yapmış olmaktadır. "Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve O'na yaklaşmaya vesile arayın ve O'nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz." (Maide, 5/35) ve "Onların (müşriklerin) taptıkları da, Rablerine en yakın olabilmek için vesile ararlar. Ve O'nun rahmetini umarlar. Ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı korkunç olmaktadır." (İsra, 17/57)⁸⁹⁸

Yine aynı yerin devamında ise; Hz. Mûsâ ve Hızır (as)'ın kıssalarından bahseden, Kehf sûresinin 60 ila 82. âyetlerine işâret ederek bu olayın sâlik'in mürşidine karşı olan tavırlarına bir örnek olmasını öğütlemekle, belkide böylece, bu kıssanın Kur'ân'da zikredilmesinin hikmetini bildirmektedir.

3. Yukarıdaki bahsin öncesinde, bir mürşide uymayanların ne kadar akıllı olsalar da, bu çetin yolda sapıtmalarının ve yolu kaybetmelerinin kesin gibi olduğunu şöyle belirtir.

"Ey sâlik, bir pîr intihâb et. Zira bu manevi sefer, kılavuz olmayınca çok afetli, çok korkulu, çok muhataralıdır.

Çok defa geçtiğin bir yolda bile klavuzsuz gidersen şaşırırsın, ya hiç görmediğin bir yolda ne olursun? Aklını başına al da kılavuzdan istiğna gösterip yalnız gitmeye kalkışma.

Eğer o mürşid-i kâmil'in gölgesi, senin gibi bir şaşkın üstüne düşmeyecek ve icabında elinden tutmayacak olursa gulyâbânî sesleri seni saptırır.

Gulyâbânî seni yoldan çıkarır ve tehlikeye düşürür. Bu yolda, senden akıllı çok kimseler vardı ki, hepside dalâlete düştü.

Yalnız ve yanlış yola gidenlerin nasıl delalete düştüklerini Kur'ân'dan dinle ve kötü rûhlu şeytanın onları ne hale getirmiş olduğunu anla.

Şeytan onları istikâmet ve hidâyet caddesinden yüz binlerce uzak yollara götürdü de îdbâra, felakete uğrattı ve kendilerini çırpıplak bıraktı.

Onların çürümüş kemiklerini ve dağılmış saçlarını görüp de ibret al. Fakat eşeğini onların tarafına sürme, yani gittikleri yola gitme."⁸⁹⁹

Son üç beyitle Kur'ân'ın bir çok âyetinin yanı sıra şu âyetine de işâret ve telmih yapılmaktadır.

⁸⁹⁶ Fetih, 48/10

⁸⁹⁷ Mevlânâ, Mesnevî, I,2971 vd./3069 vd.

⁸⁹⁸ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, IV,566-7, VIII,95-6; el-Mâverdi, III,250-1; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XI,172 vd., XX,184-5; el-Kurtubî, VI,104, X,181-2; el-Bursevî, Rûhu'l- Beyân, II,387-8, V,174 vd.; el-Âlûsî, VI,124 vd., XV,98 vd.

⁸⁹⁹ Mevlânâ, Mesnevî, I,2949 vd./3046 vd.

"Hakikat şu ki, sizden önce (milletlerin tarihinde böyle nice) vak'alar gelip geçti Onun için yeryüzünde dolaşında bir bakın, yalanlayanların akibetleri nasıl olmuş?" (Âli İmran, 3/137) aynı beyitlerin devamında da:

"Eşeğin boynundan yakala, istikamet caddesini bilenlerin ve onun doğruluğuna gidenlerin yoluna çek.

Sakin ha! Eşeği kendi hevâsına bırakma ve yularını elinden salıverme. Çünkü o, yola değil, çayır tarafına gitmek ister.

Eğer sen bir lahza gaflet edip de nefis merkebinin yularını salıverecek olursan, o, fersahlarca otlak tarafına yol alır.

Eşek yol düşmanı ve ot sarhoşudur. O, ne kadar eşek sürüsünü telef etmiştir.

Eğer yolun doğrusunu bilmezsen eşeğin gitmek istediği tarafın aksine git ki, doğru yol işte odur.

Nefislerinize danışın ve arzularının hilafını yapın. Onlara isyan etmeyenler telef olup giderler.

Hevâ vü hevesle dost olma, yani nefsinin istediklerini yapma ki, seni, Allah yolundan saptıracak odur.

Yoldaşların, yani hakikat yolcularının gölgesi kadar, bu hevâ vü hevesi dünyada kıracak hiçbir şey yoktur.⁹⁰⁰ diyerek, ilk beyitlerde eşek diye sıfatlandığı nefsin, daima kötülükten yana olduğunu belirten ve Hz. Yusuf'dan bahseden:

"Nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, şiddetle kötülüğü emreder. Meğer ki, Rabbim, rahmetle yarlıgaya. Şüphe yok ki, Rabbim Ğafûrdur, Rahîmdir." (Yusuf, 12/53) âyetine,⁹⁰¹ sonndan bir önceki beyitiyle de:

"...Hevâ vü hevesine uyma ki, seni Allah yolundan şaşırtmasın..." (Sa'd, 38/26) âyetine⁹⁰² işâret edilmiş ve tefsîri yapılmıştır.

4. Yapılan salih amellerin faydalarından ve onları ahirete götürmenin şeklinden bahsettiği esnada şu beyitlerle;

"...Arazları nakletmek, mesela kılınan namazları, tutulan oruçları dünyadan ahirete götürmek mümkün değildir. Fakat arazlar, yani o namazlar ve oruçlar cevherdeki illetleri ve hastalıkları menevi tesirleriyle izale ederler.

Bu araz, yani namaz, oruç ve saire gibi ibadetlerin feyzi eseri olan cevher, yani o ibadetleri ifa eden kimse değişebilir. Perhiz eden hastanın iyileşmesi gibi.⁹⁰³ beyitlerinde ise:

"Sana kitaptan vahyolunanı oku ve namazını kıl. Çünkü namaz, hayasızlıktan ve uygunsuzluktan ahkoyar. Elbette Allah'ı zikretmek en büyük ibadettir. Allah, her ne işlerseniz, onu bilir." (Ankebût, 29/45) âyetine⁹⁰⁴ işâret ederek, aynı zamanda latif bir tefsîrini de yapmış olmaktadır.

5. Kur'ân-ı Kerîm'de haber verildiği gibi, bazı insanlar, zamanın başlangıcının olmadığını, yani ezeli olduğunu zannetmiş, adeta zamanı tanrılaştırmış ve ona tapmışlardır. Mevlânâ bu konuyu ele almış ilgili âyete işâret ederek, âyeti vermeden tefsîrini şu şekilde yapmıştır:

⁹⁰⁰ Mevlânâ, Mesnevî, I,2957 vd./3054 vd.

⁹⁰¹ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, VII,237; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XVIII,125-6; el-Kurtubî, IX,137-8

⁹⁰² Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, X,575; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXVI,175; el-Kurtubî, XV,124

⁹⁰³ Mevlânâ, Mesnevî, II,947 vd./956 vd.

⁹⁰⁴ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, X,144 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXV,63 vd.; el-Kurtubî, XIII,230 vd.

"Allah seni (zamanı) öyle mamur ve zeval bulmayacakmış gibi gösterdi. Dehrî (zamanın ezeli olduğuna inananlar) mezhebinde bulunanlar, varlığını ezeli sandılar ve hâdis (yani sonradan olma) bulunduğuna inanmadılar.

Allah'a şükür, biz senin başlangıcını, yani kadîm olmayıp, hâdis bulunduğunu öğrendik. Peygamberler senin esrarını, yani mahlûk-i ilahî ve hâdis bulunduğunu söylediler.

İnsan, evin sonradan yapılmış olduğunu bilir. Fakat orada ağ gerip yuva yapan örümcek böyle olduğunu bilmez.

Sivrisinek, senin bu bağı ne vakitten beri mevcut olduğunu ne bilir? O, baharda doğmuştur, kışın ölecektir.

Ağaç kurdu, ağacın içinde ve gâyet zayıf bir halde doğar, ağacın ne vakit dikilip, ne zaman aşılacağını ve onun fidanlık zamanını ne bilir?⁹⁰⁵

Bu beyitlerle tefsîrini yaparak işâret ettiği âyet şu âyettir:

"(Dehriler) dediler ki: "Dünya hayatından başka hayatımız yoktur. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi zamandan başkası helâk etmiyor." Halbuki buna dair bir ilimleri yoktur. Onlar sadece (öyle) sanıyorlar." (Câsiye, 45/24)⁹⁰⁶

6. Her iyiliğin ve kötülüğün karşılığı olduğunu, hatta zerre kadar bile olsa, karşılıksız kalmayacağını, dolayısıyla Cebriye fırkasının sözlerinin tutarlılığının olmadığını belirterek şöyle der:

"A ham kişi, sen kendi nefsini itham et, ilahî adaletin verdiği cezayı itham etme.

Kula layık olan, ercesine tevbe etmektir. Zerrenin miktarı iyiliğin de kötülüğün de karşılığı vardır.

Sen nefsin füsûnuna aldanma. Hakk güneşi bir zerreyi bile gösterir.

Rey söz sahibi, bu cismanî zerrelere, şu cismanî güneş önünde görülürlerse;

Zerre gibi düşünceler ve hatıralar da hakikatler güneşinin önünde âşık olurlar.⁹⁰⁷

Böylece, "kim zerre kadar bir hayır işlemişse, onu görecektir. Her kim de zerre kadar şer işlemişse onu görecektir." (Zilzâl, 99/7-8) âyetlerine⁹⁰⁸ işâret edilerek aynı zamanda belâğ bir tarzda da tefsîr edilmiştir.

Mesnevî'de bu şekilde kendisine tefsîrli veya tefsîrsiz işâret edilen yüzlerce âyet ve hadîs bulunmaktadır. Biz bunlardan, bazı âyetlerin işâret edildiği bu yerleri örnek olarak verdikten sonra yine âyetlerin lafzen veya meâlen verilmeksizin işlendiği bir başka metoddan bahsetmek istiyoruz.

3.3.8. ÂYETLERİ VE TEFSİRLERİ OKUMA VE DÜŞÜNMEYE HAVÂLE ETMESİ

Mevlânâ, bazen de bir konuyu anlatırken, o konu ile ilgili olan âyet ve sûreyi okumaya, düşünmeye hatta tefsîrini öğrenmek için tefsîr kitaplarını okumaya teşvik ederek, anlattığı konuyu âyetlerle desteklemiş veya o âyeti dolaylı olarak tefsîr etmiş olur.

3.3.8.1. Ayetleri Okuyup Kavramaya Havâle Etmesi

Buna misâl olarak şu yerleri verebiliriz:

1. Mevlânâ, mâlâyânî konuşmanın, manalı, manasız gevezelik edip cahillik göstermenin zararları anlatıp şöyle der:

⁹⁰⁵ Mevlânâ, Mesnevî, II,2319 vd./2341 vd.

⁹⁰⁶ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, XI,263-4; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, III,512; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXVII,231-2; el-Kurtubî, XVI,113-4

⁹⁰⁷ Mevlânâ, Mesnevî, VI,430 vd./435 vd.

⁹⁰⁸ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, XII,661 vd.; el-Mâverdi, VI,321-2 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,276; İbnu'l- Cevzî, VIII,293; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXXII,58-9; el-Âlûsî, XXX,211 vd.

"Câhil ve zevk-i manevîden habersiz olan kimse, derd ve mihnet âşıkıdır. Kalk, "lâ uksimu" sûresini "fi kebed" kelimesine kadar oku.."⁹⁰⁹

Bu şekilde Beled sûresinin ilk dört âyetini canlı ve dolaylı bir şekilde tefsîr etmiş ve yine sözüne de bu âyetleri hüccet olarak sunmuştur. Bu âyetlerin meâli ise şöyledir:

"And ederim bu (Mekke) şehrine, (içinde oturduğun) bu şehire ve bir baba ile çocuğuna ki, Hakikaten biz insanı sıkıntı ve zorluk içinde (güçlüklere katlanacak şekilde) yarattık." (Beled, 90/1,4)⁹¹⁰

2. Zahirî görünüşe aldanmamalı ve gücüne güvenerek zulüm yapmaya kalkışmamalı. Çünkü zalim kendi kuyusunu kazdığı gibi, mazlum da Yüce Allah'ın himayesinde bulunmaktadır. Bu hususları Mevlânâ şöyle açıklar:

"Zalimin zulmü, karanlık kuyu gibidir ki, alimlerin hapsi de böyle demişlerdir.

Her kim daha fazla zalim ise kuyusu, yani karanlığı daha korkunçtur. Adl-i ilahî'de beter için beter vardır.

Ey mansıbı ve makamı dolayısıyla halka zulmeden, kendin için kuyu kazmış oluyorsun.

İpek böceği gibi etrefına dolanma, yani elini, ayağını kendin bağlama. Yaptığın mezalimle kendine kuyu kazıyorsun Bari boyuna göre ve tahammülün miktarı kaz.

Her zaif olanı, kimsesiz sanma. Kur'ân'da, "izâ câe nasrullâh" sûresini oku.

Eğer sen fil gibi isen ve hasmın senden ürküp kaçıyorsa mağrur olma ki, "tayran ebâbîl" cezası sana yetişir."⁹¹¹

Görüldüğü gibi Mevlânâ, zulmün akibetinin kötü olacağını ve mutlaka zâlime zarar vereceğini açıklarken bu konu ile ilgisi olan Nasr sûresinin okunmasını istemekte, böylece o sûreyi bir bakıma tefsîr etmekte ve aynı zamanda fikirlerine de Kur'ân'dan delil getirmekte, son beyitte ise, Fil sûresine işâret etmektedir.⁹¹²

3. Mevlânâ'ya göre mutlak hakikate ulaşmak için peygamberlere, dolayısıyla vahye, uymanın tek şart olduğu geçmişti. O, bu husustaki görüşlerini açıklarken yine âyetleri okumaya havale ederek, âyetleri bu açıdan da düşünüp kavramamızı şu şekilde istemektedir:

"...Eğer bu (söylediğimiz) söz hoşuna gitmediyse, doğru bulmadıysan "ve'n- Necm" sûresinin başlarından oku da, vaziyeti anla."⁹¹³

Bu sûrenin baştarafının meâli şöyledir: "İnmekte olan yıldız and olsun ki, sizin arkadaşınız (Muhammed) şaşırmadı, azıtmadı da. O, hevâdan (kendi arzusuna göre) söylemiyor. O (Kur'ân) ancak vahyolunan bir vahiydir. Onu, çok çetin kuvvetlere sahip olan (Cebrâîl) öğretti..." (Necm, 53/1-5)⁹¹⁴

⁹⁰⁹ Mevlânâ, Mesnevî, I,1710/1777

⁹¹⁰ Son âyet, insanın daima, münasebetsizlikleri yüzünden mihnet ve meşakkatlere maruz kalacağını ve bunlara "kendi düşen ağlamaz" kabilinden katlandığını haber vermektedir. Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, XII,584 vd.; el-Mâveridî, VI,274 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,254 vd.; İbnu'l- Cevzî, VIII,250 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXXI,163 vd.; el-Âlûsî, XXX,133 vd.

⁹¹¹ Mevlânâ, Mesnevî, I,1309 vd./1363 vd.

⁹¹² Bahsi geçen Nasr ve Fil sûresinin meâli şöyledir: "Allah'ın yardımı ve fetih gelip de, İnsanların Allah'ın dinine bölük bölük girdiklerini gördüğün vakit, artık Rabbini hamd ile tesbih et, ve mağfîretini dile. Muhakkak ki o tevbeleri kabul edicidir." (Nasr, 110/1-3; geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, XII,729 vd.; el-Mâveridî, VI,359 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,293-4; İbnu'l- Cevzî, VIII,324; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXXII,138 vd.; el-Âlûsî, XXX,255 vd.) "Görmedin mi, Rabbin fil sahiplerine neler yaptı? Onların hilesini boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine sürü sürü kuşlar saldı. Kuşlar onlara pişmiş çamurdan sert taşlar atıyorlardı. Derken onları bir yenik ekin gibi yapıverdi." Fil, 105/1-5; geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, XII,691 vd.; el-Mâveridî, VI,338 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,285-6; İbnu'l- Cevzî, VIII,308 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXXII,91 vd.; el-Âlûsî, XXX,232 vd.

⁹¹³ Mevlânâ, Mesnevî, VI,4675/4703

⁹¹⁴ Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, Câmi'u'l- Beyân, XI,503 vd.; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, IV,27 vd.; er-Râzî, et-Tefsîru'l- Kebîr, XXVIII,239 vd.; el-Bursevî, Râhu'l- Beyân, IX,208 vd.; el-Âlûsî, XXVII,44 vd.

3.3.8.2. Tefsîr Kitaplarını Okumaya Havale Etmesi

"Muhakkak ki, ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" âyet-i kerimesinin⁹¹⁵ içindeki hikmet⁹¹⁶ başlığı altında insanoğlunun değeri ve serüvenini verip bu serüveninden Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kısımlara temas ederken "zulle azabı"ndan⁹¹⁷ bahsettiği yerde şöyle demektedir:

"...Hepsi aman dileyip ağlaştılar. Tafsilatını tefsîrlerden oku!"⁹¹⁸

Böylece Mevlânâ'nın, bazen de sözü tefsîrlere havâle ederek o kitapları okumayı bizlere tavsiye ettiğini görmekteyiz.

Aktardığımız bu tefsîr örnekleriyle, Mesnevî'nin ve kısmen de olsa Mevlânâ'nın diğer eserlerinin tefsîr yönünü ortaya koymaya çalıştık ve ilgili örneklerle bunu göstermiş olduk.

⁹¹⁵ Bakara, 2/30

⁹¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,2156'nın başlığı/2176'nın başlığı

⁹¹⁷ Zulle Azabı: Kur'ân-ı Kerîm'in Şuârá (26) sûresinin 176-190. âyetlerinde bahsedilen "Ashâbu'l- Eyke" diye bilinen Şu'ayb (as)'ın kavmini helak eden azaptır. Bu kavim, peygamberlerini dinlememiş, ona karşı gelmiş hatta meydan okumuşlardır. Bunun üzerine çok sıcak bir günde gökyüzünde beliren bir bulutun gölgesine sığınmışlar, bulut da ateş parçası haline gelerek, üzerlerine inmiş ve hepsini yok etmiştir. Bu yüzden bu azaba "zulle (gölge) azabı", bu güne de "zulle günü" denmiştir. Geniş bilgi için bkz., et-Taberî, *Câmi'u'l- Beyân*, IX,471 vd.; er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, XXIV,140 vd.; el-Kurtubî, XIII,90 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III,358

⁹¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI,2180/2201

SONUÇ

Geçmiş ve geleceğin ilmini kapsayan ilahî kitapların sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerîm'i tefsîr etmek, Kur'ân'ın ifadesiyle, "Hz. Peygamber'in vazifelerinden biri"dir. Bu görevini de hakkıyla yerine getiren Hz. Peygamber, pek çok hadisiyle onu açıklamış, başta ümmeti olmak üzere bütün insanların Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlamalarına yardımcı olmuştur. Onun varisleri olan alimler de bu vazifeyi ifâ etmeyi sürdürerek, Kur'ân'a pek çok kıymetli tefsirler yazmışlardır.

Hz. Peygamber devrinden sonra İslâmî ilimler, ehliyetli alimler tarafından tasnif ve tedvîn edilmeye başlanmış, bu hayırlı çalışmalar, giderek, çalışma konumuz olan Mevlânâ'nın yaşadığı 7/13. asra kadar devam etmiştir. Bu asırlarda artık İslâmî ilimlerin tasnif işi hemen hemen tamamlanmış, çok değerli eserler vücûda gelmiştir.

Mevlânâ gerek doğduğu şehir olan Belh'de ve gerekse ömrünün çoğunu geçirdiği Konya ve seyahat ettiği Şam ve Halep'de böylesine zengin ve geniş ilim mirasına kavuşmuş, onlardan en güzel şekilde istifade etmesini bilmiştir. O zamanlar en büyük ilim ve irfan merkezlerinden biri olan Anadolu ve Konya'da "Mollâ-ı Rûm" yani "Anadolu'nun Alimi" diye çağrılan biri olmuştur. O, derin ilim ve irfanını başta, "Sultânü'l- Ulemâ" diye meşhur olan babasından, muhakkik bir alim ve arif olan Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'den, uzun yıllar süren tahsil hayatında karşılaştığı devrin diğer büyük alim ve ariflerinden tahsil etmiş, sonunda büyük ariflerden biri olan Şems-i Tebrîzî ile irfan sohbetleri yaparak, ilim ve irfan meydanında İslâm aleminin yetiştirdiği ender şahsiyetlerinden biri olmuştur.

Şüphesiz Mevlânâ gibi büyük bir İslâm alimi ve arifinin bizlere miras bıraktığı en değerli eseri "Mesnevî-i Ma'nevî"dir. Doğu ve Batının, kendi zamanına kadarki ilim, irfan ve kültürünün bir sentezi olan Mesnevî, başta Allah sevgisi olmak üzere, insanın mebde ve meâmindan, onun mahiyet ve görevinden, ahiret hayatından, İslâm'ın emir ve tavsiyelerinden, insanı insan yapan güzel huy ve karakterlerden, insanlıkla bağdaşmayan kötü ahlak ve davranışlardan; Kur'ân ayetlerinin, hadislerin ve elde ettiği ilim mirasının ışığı altında, şiir diliyle ve bir takım temsil ve hikayeler aracılığıyla bahseder.

Mesnevî'nin bu üslûbu dolayısıyla ki, bazıları, onu basit bir eser olarak telakki etmiş, asıl maksadını sezememişlerdir. Aslında Mesnevî'nin maksadı, Kur'ân'ın da asıl maksadı olan insanları, dünya ve ahirette yaratılış gayesine uygun olarak yaşayan, mahlukat arasında tekrîm ediliş gayesine muvafık davranan kâmil insan yetiştirmektir. Yazılış gayesi, Kur'ân'ın maksatlarıyla aynı olan Mesnevî, elbette ki, Kur'ân'ın tefsîrlerden sayılabilecek kadar onu izah eden bir eser niteliğindedir.

Mesnevî bu fonksiyonunu yerine getirirken, diğer İslâmî eserler gibi, ilhamını Kur'ân'dan alır. Onun Kur'ân'dan ilham almakla kalmadığını, zaman zaman ayetleri direkt veya dolaylı olarak tefsîr ettiğini de görüyoruz. Bir yandan Kur'ân-ı Kerîm'i klasik tefsîr kitapları gibi, kelime kelime, ayet ayet, sure sure ele alıp tefsîr etmediğinden, klasik anlamda tefsîr kitabı sayılmayan Mesnevî, diğer yandan Kur'ân'ın beyan ettiği hakikatleri, gayeleri ele alıp açıkladığından Kur'ân'ın bir tefsîri sayılmış ve bu husus birçok alim tarafından ifade edilmiştir.

Mevlânâ tarafından "keşşâfu'l- Kur'ân" büyük çoğunluk tarafından "mağz-ı Kur'ân" olarak isimlendirilen Mesnevî, sanıldığı gibi ayetlere sadece işârî yorumlar getirmemiş, birçok ayeti rivâyet ve dirâyet metodlarıyla çok güzel bir şekilde tefsîr etmiştir.

Mevlânâ Mesnevî'yi, devrine kadar yazılmış, rivâyet, dirâyet ve işârî tefsîrlerle, tefsîr usûlü kitaplarından elde ettiği bilgiler ışığında yazmıştır. Kendi ilmi, dirâyeti ve manevî bilgilerini de ekleyerek, zaman zaman orjinal te'vîl ve izahlar yapmıştır. Yaptığı te'vîl ve işârî yorumlar, asla Kur'ân'ın zâhirini inkar ve ona alternatif olmayıp, belki Kur'ân'ın işâret ettiği bâtinî manaların ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Mesnevî, kesinlikle dinde reform yapmamış, temel kaynaklara aykırı fikirler ileri sürmemiş ve böyle bir iddia da bulunmamıştır. Mesnevî, Taberî, Mâverdi ve İbnü'l- Cevzî gibi rivâyet tefsîrlerinden zaman zaman uzunca rivâyetler aktarmış, bunun yanında bazı faydalı sonuçlar da çıkarmıştır.

Zemahşerî ve Râzî gibi dirâyet tefsîrlerinden faydalanmakla beraber, birçok ayeti de kendi ilmi ve dirâyeti ile tefsîr etmiş, kelâmî meselelerle ilgili ayetlerin izahında Ehl-i Sünnetin görüşlerini savunarak, diğer fırkaları, bilhassa Mutezile'yi tenkit etmiştir.

Kuşeyrî, Sülemî ve İbn 'Arabî gibi işârî tefsîrlerden etkilenmiş ve diğer kısımlarda olduğu gibi onlardaki bilgileri de, zamanının adeti üzere, kaynak göstermeden kullanmış ve zaman zaman, işârî tefsîrin kabul şartlarını taşıyan kendine has, orijinal manalar da çıkarmıştır.

Mevlânâ, ister rivâyet, ister dirâyet, isterse işârî tefsîrleri olsun, bu bilgilerin kuru kuruya verilmesinden yana olmamıştır. Ona göre tefsîrler insanları, Kur'ân'ı yaşamaya sevketmeli, bu amaçla yapılmalıdır.

Mesnevî, esasen tasavvufi bir eser olması itibariyle, klasik tefsîr kitapları gibi, Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona kadar tefsîr eden bir eser değildir. Buna mukabil, Kur'ân'ın temel konuları olan, tevhîd, Allah, insan, rûh, peygamberler, veliler, vahiy, ilham, melekler, kitaplar, dünya ahiret, kader, nefis, kötü ve güzel huylar vb. itikadî ve ahlakî konularla ilgili ayetleri ele alıp tefsîr etmektedir. Ahkâm ayetlerinin tefsîriyle ise, ilgilenmemiş ve bu konuları, o sahada yazılmış eserlere havale etmiştir.

Tasavvufun, mücerred ve metafizik konulardan oluşması ve bu doğrultuda yapılan işârî tefsîrlerin de aynı karakteri taşımasından dolayı, konu, bir kısım temsil ve hikayelerle anlatılmaya çalışılmış, tefsîrler, dolaylı olarak yapılmıştır. Bazı başlıklar, "... ayetinin tefsîri" şeklinde olmakla beraber, çoğu kez, böyle bir başlık verilmeden de ayetler ve onların tefsîrlerinden, konunun akışı içinde bahs edilmiş, bazen ayetler zikredilmeksizin kendisine telmihte bulunularak tefsîri yapılmış, bazen de tefsîr yapılmadan, lafzen veya meâlen beyitler arasında kullanılmıştır. Ye4ri geldikçe de Kur'ân'a ve tefsîr kitaplarına bakılması istenmiştir.

Mesnevî'de birçok hikaye ile karşılaşırız. Bu hikayeler aslında bazı ayet ve hadislerin manasını açıklamak, mücerred konuları müşahhas hale getirmek için anlatılmıştır. Bu hikayeler, kuş avlamak için yere serpilmiş daneler gibidir. Bu hikayeleri anlamak için, Kur'ân ve hadis kültürüne vâkıf olmak gerekir. Nitekim Mesnevî'yi okutabilmek için verilen "Mesnevîhânlık icâzetnâmeleri"nin, iyi bir tefsîr kültürüne sahip olan İsmail Ankaravî'nin yaptığı açıklamalar doğrultusunda okutulması şartıyla verilmesi de bu amaçlardır.

Mesnevî'de bazı ayetler tek tek açıklanmakla beraber, bazen de Kur'ân'ın geneli hakkında açıklamalar yapılır. Mesela "Kur'ân'ın, baştan sona edebi öğretmesi", "sebepleri bırakıp müsebbibu'l- esbâb olan Allah'a iman ve ona tevekkül etme"den bahsetmesi tarzındaki değerlendirmeleri bu şekildeki izahlara örnek oluşturmaktadır.

Mesnevî'de az da olsa tefsîr usûlü ile ilgili konulara temas edilmiş, "yedi harf" konusunda olduğu gibi bazen orjinal değerlendirmeler de yapılmıştır. Netice olarak Mesnevî, gerçekten de Kur'ân'ı açıklayan, onun anlaşılmasına hizmet eden bir eserdir.

Bu çalışmayla, müfessir olarak tanınmamış müelliflerle, tefsîr kitabı olarak tanınmamış eserlerin, bu çalışmada olduğu gibi tefsîr açısından ele alınmasının, tefsîr ilmine yeni katkılar sağlayacağı ve bu ilmin sınırlarını geliştirip, farklı ufuklar açacağı kanaati ortaya çıkmıştır. Ayrıca Mesnevî'nin hadis ve kelâm ilmi açısından, daha da önemlisi tasavvufî açıdan doktora çalışması olarak ele alınmasının faydalı olacağını da belirtmek isteriz.

KAYNAKLAR

- Abdurrahmân, Câmî, Nefehâtu'l- Üns (Evlîyâ Menkibeleri), çev. ve şrh.: Lâmiî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, İstanbul, 1995, Marifet Yay.
- Abdulmecîd el-Beyânûnî, Darbu'l- Emsâl fî'l- Kur'ân Ehdâfuhu't- Terbeviyyetu ve Âsârûhu, Beyrût, 1411/1991, Dâru'l- Kalem
- Abdulmun'im el-Hafenî, el-Mevsû'âtu'l- Felsefiyye (A Philosophical Encyclopedia), Beyrût, 1406/1986, Dâru'bni Zeydûn
- , Mu'cemu Mustalahâti's- Sûfiyye, Beyrût, 1407/1987, Dâru'l- Mesîre
- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim-Nuran Abdülkadiroğlu, Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri, Ankara, 1990, KB Yay.
- Abidin Paşa, Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf, İstanbul, 1324, Derseâdet
- el-'Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfu'l- Hafâ ve Muzîlu'l- İlbâs 'an Mâ İstehere mine'l- Ehâdis 'alâ Elsineti'n- Nâs I-II, Beyrût, 1405/1985, 4. Baskı, Muessesetu'r- Risâle
- Adnân Muhammed Zurzûr, 'Ulûmu'l- Kur'ân Medhal ilâ Tefsîri'l- Kur'ân ve Beyâni İ'câzihi, Beyrût, 1412/1991, 3. Baskı, el-Mektebetu'l- İslâmî
- el-Afgânî, İnâyetullâh İblâğ, Celâleddîn er-Rûmî Beyne's- Sûfiyye ve Ulemâi'l- Kelâm, Lübnan, 1407/1987, ed-Dâru'l- Mısıriyyetu'l- Lubnâniyye
- el-Ahfeş, Sâid b. Mes'ade el-Belhî, Me'âni'l- Kur'ân I-II, tah.: Abdülemîr Muhammed Emin el- Verd, Beyrût, 1405/1985, Âlemu'l- Kutub
- Ahmed b. Hanbel, Müsnedu'l- İmâm Ahmed b. Hanbel I-VI, Beyrût, 1313, Dâru Sâdır
- Ahmed Emîn, Zuhru'l- İslâm I-IV, Beyrût, 1388/1969, 5. Baskı, Dâru'l- Kutubi'l- 'Arabiyye
- Akçit, Mithat, İslâm Din Bilgisi (Ahkâm-ı İtikadiyye), İstanbul, 1951, Akçit Yay.
- el-'Akk, Hâlid 'Abdurrahmân, Usûlu't-Tefsîr ve Kavâ'iduhu, Beyrût, 1406/1986, 2. Baskı, Dâru'n- Nefâis
- Ali Ahmed Mer'î, Kitâbu'l- Fıkhi'l- Mukârin, Kâhire, 1403/1982, el-Kulliyetu'l- Ezheriyye
- Ali el-Cârim-M. Emîn, el-Belâğatu'l- Vâdiha (Beyân, Me'ânî, Bedî'), Mısır, 1383/1963, 17. Baskı, Dâru'l- Me'ârif
- Ali, Hz., Nehcü'l- Belâğa Huve Mecmû'u Mâ İhtârehu eş-Şerîf er-Radî min Kelâmi Seyyidinâ Emîri'l- Mu'minîn Alî b. Ebî Tâlib (as) me'a Şerhi's- Şeyh Muhammed 'Abduh I-IV, Beyrût, ts., Dâru'l- Ma'rife
- , Nehcü'l- Belâğa Hz. Ali'nin Hutbeleri, Vasiyyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1990, Der Yay.
689. Ölüm Yıldönümünde Mevlânâ, haz. Tertip Heyeti, Konya, 1962, Yeni Kitap Basımevi
- el-Âlûsî, Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd, Rûhu'l- Me'ânî fi Tefsîri'l- Kur'âni'l- 'Azîm ve's- Seb'i'l- Mesânî' I-XXX, Beyrût, 1405/1985, 4. Baskı, Dâru İhyâi't- Turasi'l- 'Arabî
- Anbarcıoğlu, Meliha Ülker, "Mevlânâ ve Muhiti", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Ankara, 1961, DİB Yay.
- Ankaravî, İsmail, Câmî'u'l- Âyât, Mevlânâ Müzesi, İhtisâs Kütüphanesi, No: 2081
- , Fâtihu'l- Ebyât, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, no: 2089,12-344 E-3/30

- , **Mesnevî-i Şerîf Şerhi I-VII**, İstanbul, 1289, el-Matbaatu'l- 'Âmire
- Araz, Nezihe, "Çağdaş Kavramların Işığında Bazı Mesnevî Hikayelerinin Yorumu" **Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri Bildirileri**, Konya, 1976, Konya Turizm Derneği
- Âsım Efendi, **Kâmûs Tercemesi I-IV**, İstanbul, 1305/1887, el-Matbaatu'l- Bahriyye
- Ateş, Ahmet, "Senâî" mad., **İA**, X,476-86
- Ateş, Süleyman, **Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri**, İstanbul, 1969, Sönmez Neşriyat
- , **İşârî Tefsîr Okulu**, Ankara, 1974, AÜİF Yay.
- , **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri I-XII**, İstanbul, 1989, Yeni Ufuklar Neşriyat
- Atsız, Burhan, **Mu'tezile ve Tefsîr Metodu**, 1997, Erzurum, (Basılmamış Yüksek Lisâns Tezi)
- Aydemir, Abdullah, **Tefsîr'de İsrâiliyyât**, İstanbul, 1992, Beyan Yay.
- Aydın, Mehmet, "Eva de Vitray Meyerovitch'in Mesnevî Hakkındaki Değerlendirmeleri", **Yedi İklim**, C. 8, sayı: 57, 1994
- Aydınlı, Abdullah, **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadîs**, İstanbul, 1986, Seha Neşriyat
- Aynî, Mehmed Ali, **İslâm Tasavvuf Tarihi**, sad.: H.R. Yananlı, İstanbul, 1985, Akabe Yay.
- el-Azîzî 'Ali b. Ahmed, **es-Sirâcu'l- Munîr Şerhu Câmi'i's- Sağîr fi Hadîsi'l- Beşîri'n- Nezîr I-III**, (es-Suyûtî, el-Câmi'u's- Sağîr'le birlikte), Mısır, 1304-1325, el-Matbaatu'l- Hayriyye
- el-Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyîb el-Bağdâdî, **İ'câzu'l- Kur'ân**, tah.: es-Seyyid Ahmed Sakr, Kâhire, 1374/1954, 3. Baskı, Dâru'l- Me'ârif
- , **Nuketü'l- İntisâr li Nakli'l- Kur'ân**, tah.: M. Za'lûl Selâm, İskenderiyye, 1971, Munşeatu Maârif
- Balaban, M. Rahmi, "Kont Dö Nuy'a Göre Hilkatın Gayesi ve Bunda Kur'ân-ı Kerîm ile Biyolojinin Birliği", **Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim – Ahlak – İman**, Ankara, 1950, 2. Baskı, DİB Yay.
- Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II**, İstanbul, 1971, MEB Yay.
- , **Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri**, İstanbul, 1984, Kubbealtı Neşriyat
- Baran, Merih, **Ahi Emir Ahmed**, Ankara, 1991, KB Yay.
- Baş, Haydar, **İslâm ve Mevlânâ**, İstanbul, 1994, İcmal Yay.
- Bayram, Mikail, "Selçuklular Zamanında Konya'da Kültürel Faaliyetler", **Yedi İklim**, C. 8, sayı: 57, 1994
- Beytur, Mithat Bahari, **Divân-ı Kebîr'den Seçme Şiirler I-III**, İstanbul, 1990, MEB Yay.
- , "Mevlânâ Aşk ve Şefkat Timsalidir", **Mevlânâ Güldestesi**, Konya, 1964, Konya Turizm Derneği
- Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri**, haz.: Mehmet Önder, Ankara, 1974, Türkiye İş Bankası Yay.
- Bilgin, Orhan, "Bedfüzzaman Fûrûzanfer" mad. **DİA**, V,327-8
- Bilgiz, Mûsâ, **Said Havva'nın el-Esâs fi't- Tefsîr'inde Münasebetin İşleniş**, Erzurum, 1992, (Basılmamış Yüksek Lisâns Tezi)
- Bilmen, Ömer Nasûhî, **Büyük Tefsîr Tarihi ve Tabakâtu'l- Mufessirîn, I-II**, İstanbul, 1973, Bilmen Yay.
- , **Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu I-VIII**, İstanbul, 1976, Bilmen Yay.
- Boer, T. J. De, "İhvânu's- Safâ" mad., **İA**, V/11,946-7
- Brockelmann, Carl, "Kemâleddîn" mad., **İA**, VI,569-71

- , **Geschichte Der Arabischen Litteratur (GAL) I-V**, Leiden, 1937-49
- el-Buhârî, Ebû ‘Abdillah Muhammed b. İsmail b. Berdizbeh, **Sahîhu’l- Buhârî I-VIII**, İstanbul, 1315, Dâru’t- Tıbâ’ati’l- Âmire
- Bulaç, Ali, **İslâm Düşüncesinde Din-Felsefe/Vahiy-Akul İlişkisi**, İstanbul, 1994, Beyan Yay.
- Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî, Seyyid, **Maârif**, çev.: Abdulbaki Gölpınarlı, Ankara, 1973, Türkiye İş Bankası Yay.
- Burkhardt, Titus, **İslâm Tasavvuf Doktrininine Giriş**, çev.: Fahrettin Arslan, İstanbul, 1995, 2. Baskı, Kitabevi
- el-Bursevî, İsmail Hakkı, **Tefsîru Rûhi’l- Beyân I-X**, Beyrût, 1405/1985, 7. Baskı, Dâru İhyâi’t- Turasi’l- ‘Arabî
- Büyükkörükçü, Tahir, **Mevlânâ ve Mesnevî**, İstanbul, 1983, Bedir Yay.
- Calverley, E. E., “Nefis” mad., **İA**, IX, 178-83
- Can, Şefik, **Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri**, İstanbul, 1995, Ötüken Neşriyat
- Cebeci, Lütfullah, **Mevlânâ ve İslâm**, İstanbul, 1996, Cantaş Yay.
- , “Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî’nin Mevlânâ’nın Eğitimindeki Yeri ve Önemi”, **XIII ve XIV. Yüzyıllarda Kayseri’de Bilim ve Dîn Sempozyumu’na** sunulan tebliğ. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 30-31 Mayıs 1996, Kayseri (yayınlanmamış)
- Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsîr Tarihi I-II**, Ankara, 1996, Fecr Yay.
- , **Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü**, Ankara, 1983, 4. Baskı, TDV Yay.
- el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, **Ahkâmu’l- Kur’ân I-V**, tah.: Muhammed Sâdik, Beyrût, 1405/1985, Dâru İhyâi’t- Turasi’l- ‘Arabî
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, **es-Sihâh (Tâcu’l- Luğa ve Sihâhu’l- ‘Arabiyye) I-VI**, tah.: A. Abdulgâfir ‘Attâr, Kâhire, 1375/1956, Dâru’l- Kutubi’l- ‘Arabiyye
- el-Ceylanî, İsmail b. Muhammed Saîd el-Kâdirî, **el-Fuyûzâtu’r- Rabbâniyye fî’l- Me’âsir ve’l- Evrâdi’l- Kâdiriyye**, Kâhire, ts., Mektebetu ve Matbaatu Meshedi’l- Huseyn
- Cumbur, Müjgan, “Mevlânâ’nın Eserlerinde Türk Boyları ve Türk Kelimesinin Değerlendirilmesi”, **Bildiriler Mevlânâ’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri**, haz.: Mehmet Önder, Ankara, 1974, Türkiye İş Bankası Yay.
- el-Curcânî, Abdülkâhir, Ebûbekr b. ‘Abdirrahmâm b. Muhammed, **Kitâbu Delâili’l- İ’câz**, tah.: Ebû Fihri Mahmud Muhammed Şakir, Kâhire, 1404/1984, Mektebetu’l- Hancî
- el-Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, **et-Ta’rifât**, İstanbul, 1318, Es’ad Efendi Matbaası
- Çağatay, Neşet, “Mevlânâ’nın Yazı Dili Niçin Farsça’dır”, **Mevlânâ, Yirmialtı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları**, haz.: Feyzi Halıcı, Konya, 1983, Ülkü Basımevi
- , “Mevlânâ Devri Selçuklu Türklerinin Politik ve Sosyo-Ekonomik Sorunları”, **Ord. Prof. Y. Hikmet Bayur’a Armağan**, Ankara, 1985, TTK Yay.
- Çelebi, İlyas, “Gul” mad., **DİA**, XIV, 177
- Çelebioğlu, Amil, Ali Nihat Tarlan, Ankara, 1989, KB Yay.
- , “Mevlânâ ve Mesnevî Hakkında Birkaç Söz”, **Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler**, haz.: Vedat Genç, İstanbul, 1994, MEB Yay.
- Çubukçu, İbrahim Agah, **Türk-İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar**, Ankara, 1992, KB Yay.

- , **Türk – İslâm Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler**, Ankara, 1987, AÜİF Yay.
- Dâmâd, ‘Abdurrahîm b. Muhammed Süleyman Şeyhzâde, **Mecmau’l- Enhur fi Şerhi Multekâ’l- Ebhur I-II**, İstanbul, 1322, Şirket-i Sahafiyeye-i Hayriyye
- Darkot, Besim, "Konya" maddesi, **İA**, VI,841-53
- ed-Dehlevî, Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahim, **el-Fevzu’l- Kebîr fi Usûli’t- Tefsîr**, Beyrût, 1407/1987, Dâru’l- Beşâiri’l- İslâmiyye
- Demirci, Muhsin, **Vahiy Gerçeği**, İstanbul, 1996, İFAV Yay.
- Devellioglu, Ferit, **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1990, 9. Baskı, Aydın Kitabevi
- Devletsâh, **Tezkire-i Devletsâh I-II**, çev.: Necati Lügal, İstanbul, 1990, MEB Yay.
- Dihhüdâ, Ali Ekber, **Lûgatnâme I-L**, Tahran, 1337/1919, Tahran Üniversitesi Yay.
- ed-Dimyâdî, Ahmed b. Muhammed eş-Şâfi’î, **İthâfu Fudelâi’l- Beşer fi’l- Kırââti’- Erba’a ‘Aşer**, tah.: Ali Muhammed ed-Debbâ’, Mısır, ts.
- Doğrul, Ömer Rıza, **Kur’ân Nedir?**, İstanbul, 1345/1927, Amîdî Matbaası
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, **Sünenu Ebî Dâvûd I-IV**, Beyrût, 1393/1973, Dâru’l- Hadîs
- Ebû Hanife, en-Nu’mân b. Sâbit el-Kûfî, **el-Fıkhü’l- Ekber me’a Şerhihi**, Beyrût, 1404/1984, Dâru’l- Kutubi’l- İlmiyye
- Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtu’l- Kulûb I-II**, Mısır, 1310, Matbaatu’l- Meymene
- Ebû’l- ‘Alâ ‘Afîfî, **Tasavvuf (İslâm’da Manevi Hayat)**, çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul, 1996, İz Yay.
- Ebû ‘Ubeyde Ma’mer b. el-Musennâ et-Teymî, **Mecâzu’l- Kur’ân I-II**, tah.: M. Fu’ad Sezgin, Beyrût, 1401/1981, 2. Baskı, Muessesetu’r- Risâle
- Ecer, Vehbi, "Yunus Emre Döneminde Anadolu’da Kültür Hayatı ve Anadolu’nun Vatanlaşması", **Din Öğretimi Dergisi**, sayı: 36, Eylül - Ekim 1992
- el-Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Ârifî, **Menâkıbu’l- Ârifin I-II**, Ankara, 1976, TTK Yay.
- , **Ariflerin Menkıbeleri I-II**, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1989, MEB Yay.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili I-IX**, İstanbul, 1936, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı
- , **Metâlib ve Mezâhib Tahlîfî Târîhî Felsefe Mâ Ba’de’t- Tabî’a ve Felsefe-i İlâhiyye**, İstanbul, 1341, el-Matbaatu’l- Âmire
- Eraydın, Selçuk, "Bizim Neslimiz Mevlânâ’yı Bilmiyor" **Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler**, haz.: Vedat Genç, İstanbul, 1994, MEB Yay.
- , **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 1994, İFAV Yay.
- Erba’atu Kutubin fi’n- Nâsîh ve’l- Mensûh**, tah.: Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrût, 1409/1989
- Ertuğrul, İsmail Fenni, **Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî**, İstanbul, 1991, İnsan Yay.
- Etik, Arif, **Şems ve Mevlânâ**, Konya, 1982, Sebat Ofset
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, **Bütün Yönleriyle Mevlânâ Celâleddîn, Yaşamı, Felsefesi, Düşünceleri, Şiirleri**, İstanbul, 1988, Özgür Yay.
- Fadl Hasen ‘Abbas, **el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ I-II**, Ammân, 1405/1985, Dâru’l- Furkân
- Fadlullah Rahîmî, **Gülzâr-ı Hakikat I-III**, İstanbul, 1328, Derseâdet
- Fayda, Mustafa, "Ebu Bekir" maddesi, **DİA**, X,101-8

- Ferîduddîn Attâr, *Mantık al-Tayr I-II*, çev.: Abdülhakî Gölpinarlı, İstanbul, 1990-91, MEB Yay.
- , *İlahinâme*, çev.: Abdülhakî Gölpinarlı, İstanbul, 1993, MEB Yay.
- el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Rafî'î, *el-Misbâhu'l- Munîr I-II*, Kâhire, 1315-6/1897-8, el-Matbaatu'l- İlmîyye
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Ali" mad. *DİA*, II,371-74
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn, *el-Kâmûsu'l- Muhît I-IV*, Mısır, 1332/1913, Matbaatu's- Seâde
- Fischer, A., "Kahtan" mad., *İA.*, VI,92-5
- Fürûzanfer, Bedfüzzaman, *Meâhız-ı Kasas ve Temsîlât-ı Mesnevî*, Tahran, 1370, 4. Baskı, Muesseset-i İntişarât-ı Emîr Kebîr
- , "Ehâdîs-i Mesnevî-i Muştemil ber Mâvârid ki Mevlânâ der Mesnevî ez Ehâdîs İstifâde Kerde bâ Zikr-i Vucûh-i Rivâyet ve Meâhız-i Ânhâ" Tahran, 1370, 5. Baskı, Muesseset-i İntişarât-ı Emîr Kebîr
- , *Mevlânâ Celâleddîn*, çev.: F. Nafiz Uzluk, İstanbul, 1986, MEB Yay.
- el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd- Dîn I-IV*, Mısır, 1358/1939, Matbaatu Mustafa el-Bâbî
- , *Cevâhiru'l- Kur'ân*, Beyrût, 1406/1986, Dâru İhyâi'l- 'Ulûm
- , *Tehâfutu'l- Felâsife (Filozofların Tutarsızlığı)*, çev.: Bekir Karlığa, İstanbul, 1981, Çağrı Yay.
- , *Kitâbu'l- İktisâd fî'l- İ'tikâd*, Beyrût, 1403/1983, Dâru'l- Kutubi'l- İlmîyye
- Geylanî (el-Ceylânî), Abdulkâdir, *Risâletu'l- Gavsîyye (İlâhî İhsân)*, çev.: Muhammed 'Abdullatîf, İstanbul, 1968, Uluçınar Yay.
- , *el-Ğunye li Tâlibi Tarîki'l- Hakk Azze ve Celle I-III*, tah.: Ferec Tevfik el-Velîd, Bağdat, 1404/1983, Mektebetu's- Şarki'l- Cedîd
- Goldziher, İgnaz, *İslâm Tefsîr Ekolleri*, çev.: Mustafa İslâmoğlu, İstanbul, 1997, Denge Yay.
- Gölcük, Şerafettin, *Kelâm Açısından İnsan ve Fülleri*, İstanbul, 1979, Kayıhan Yay.
- Gölpinarlı, Abdülhakî, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1953, İnkılab Kitabevi
- , "Mesnevî'nin Önsözü ve Mesnevî", 689. *Ölüm Yıldönümünde Mevlânâ*, Konya, 1962
- , *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul, 1963, İnkılab ve Aka Yay.
- , (Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî), *Maârif*, çev.: Abdülhakî Gölpinarlı, Ankara, 1973, Türkiye İş Bankası Yay.
- , *Mesnevî ve Şerhi I-VI*, İstanbul, 1985, MEB Yay.
- , (Mevlânâ), *Mesnevî I-VI*, çev.: Veled İzbudak, (önsöz ve gözden geçiren: Abdülhakî Gölpinarlı), İstanbul, 1988, MEB Yay.
- , *Mevlânâ Celâleddîn, Divân-ı Kebîr I-VII*, Ankara, 1992, KB Yay.
- , (Mevlânâ), *Mesnevî (Tıpkıbasım) I-VI*, (Konya Mevlânâ Müzesinde 677/1278 Tarihli, 51 Numara ile Kayıtlı Bulunan Aslı Nüsha), Ankara, 1993, KB Yay.
- , *Mü'minlerin Emîri Hz. Ali (as)*, haz.: Muhammed Mücâhidî, Kum, 1417/1996, Ensariyan Yay.
- Gunâbâdî, Sultan Hüseyin, "Celâleddîn Muhammed ve Belh Hakkında Birkaç Mülâhaza", *Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı*, C. 3, sayı: 8,9,10, 1954
- Güleç, Kasım, "Dünya Litaretüründe Mevlânâ ve Mesnevî Tercümelere" (Konuşma Hülasası), *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, haz.: Fevzi Halıcı, Konya, 1978

- Güngör, Erol, **İslâm Tasavvufunun Meseleleri**, İstanbul, 1989, 3. Baskı, Ötüken Neşriyat
- Habennaka el-Meydânî, Abdurrahman Hasan, **Kavâidu't- Tedebburî'l- Emsel li Kitâbillâhî 'Azze ve Celle**, Dimaşk, 1409/1989, 2. Baskı, Dâru'l- Kalem
- Hacı Raşid Paşa, **Tasavvuf, Tarikatler Silsilesi ve İslâm Ahlakı**, İstanbul, 1965, Salah Bilici Kitabevi
- Hacıtahiroğlu, A. Öztemiz, **Mesnevî - Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme**, İstanbul, 1989, 2. Baskı, Ötüken Yay.
- el-Hâdimî, Ebû Sa'îd, **Berîkatun Muhmûdiyyetun fi Şerhi Tarîkatın Muhammediyyetin ve Şerîatin Nebeviyyetin fi Sîretin Ahmediyetin I-IV**, İstanbul, 1326, Matbaatu İkdâm
- Hâfiz-ı Şirâzî, **Divân-ı Gazeliyyât-ı Mevlânâ Şemseddîn Muhammed Hâce Hâfız-ı Şirâzî**, nşr.: Halil Hatib Rehber, Tahran, 1373
- Halıcı, Feyzi, "Mevlânâ Duyarlığı" **Mevlânâ ve Yaşama Sevinci**, haz.: Feyzi Halıcı, Konya, 1978
- el-Hamevî, Yâkût, **Şihâbuddîn Ebû 'Abdillah b. 'Abdillah, Mu'cemu'l- Buldân I-V**, Beyrût, 1376/1957, Dâru Sâdır
- Hamidullah, Muhammed, **Kur'ân-ı Kerîm Tarihi**, çev.: Salih Tuğ, İstanbul, 1993, İFAV Yay.
- Hartman, R., "Belh" maddesi, **İA,II,485-7**
- el-Hâzin, 'Alâuddîn 'Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdadî, **Lübâbu't- Te'vîl fi Me'âni't- Tenzîl (Mecma'u't- Tefâsîr I-VI içinde)** Matbaa-i Amire, İstanbul, 1317, el-Matbaatu'l- Âmire
- Heffening, "Merğînânî" mad., **İA, VII,761-2**
- Hidâyetoğlu, A. Selâheddîn, **Mevlânâ Celâleddîn Rûmî**, Konya, 1990, Sebat Ofset
- el-Hindî, Hüsâmeddîn Ali el-Muttakî, **Kenzu'l- 'Ummâl fi Suneni'l- Akvâl ve'l- Ef'âl I-XVIII**, Beyrût, 1399/1979, Muessesetu'r- Risâle
- Hoca Sadettin Efendi, **Tâcu't- Tevârîh I-V**, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1992, KB Yay.
- Hodgson, M. G. S., **İslâm'ın Serüveni I-III**, redaktör.: Metin Karabaşoğlu, İstanbul, 1993, İz Yay.
- Huart, Clement, **Mevlevîler Beldesi Konya**, İstanbul, 1978, Tercüman 1001 Temel Eser
- Irmak, Sadi, "Mevlânâ Hümanizminin Özellikleri", **Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri**, haz.: Mehmet Önder, Ankara, 1974, Türkiye İş Bankası Yay.
- 'İtr, Hasen Diyâuddîn, **el-Ahrufu's- Seb'a ve Menziletu'l- Kırââtî minhâ**, Beyrût, 1409/1988, Dâru'l- Beşâiri'l- İslâmiyye
- , **el-Mu'cizetu'l- Hâlîde**, Mekke, 1409/1989, 2. Baskı, Mektebetu't- Tâlibi'l- Câmî'î
- 'İtr, Nûruddîn, **Muhâdarât fi 'Ulûmi'l- Kur'ân**, Dimaşk, 1411/1991, Matbaatu Dâri'l- Kutub
- İbn Abbas, (Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî) **Tenvîru'l- Mikbâs min Tefsîri İbni Abbâs**, (Mecma'u't- Tefâsîr I-VI içinde) , İstanbul, 1317, el-Matbaatu'l- Amire
- İbn Abidîn, Muhammed Emîn, **Hâşiyetu Reddî'l- Muhtâr 'ale'd- Durri'l- Muhtâr Şerhu Tenvîri'l- Ebsâr I-VIII**, Mısır, 1386/1966, 2. Baskı, Matbaatu Mustafa el-Bâbî
- İbn Fâris, Ebû'l- Hüseyin Ahmed, **Mücmelû'l- Lüğa I-IV**, Beyrût, 1406/1986, 2. Baskı, Muessesetu'r- Risâle
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed, **Fethu'l- Bârî bi Şerhi Sahîhi'l- Buhârî I-XIII**, nşr.: Abdurrahman Muhammed, Beyrût, 1408/1988

- İbn Haldûn, Abdurrahman, **Mukaddime**, Beyrût, 1409/1988, 2. Baskı, Dâru'l- Fikr
 -----, **Tasavvufun Mahiyeti**, çev.: Süleyman Uludağ, İstanbul, 1984, 2. Baskı, Dergah Yay.
- İbn Halef, Burhân Muhammed Hüseyin Tebrîzî, **Burhân-ı Kâtî**, nşr.: Müessesesi-i Matba'ât-i Ferîdûn-i 'İlmî, İran, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Ali b. Ahmed, **Kitâbu'l- Fasl fi'l- Mîlel ve'l- Ehvâ ve'n- Nihal I-V**, Mısır, 1317, el-Matbaatu'l- Ebediyye
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdülmelik el-Himyerî, **es-Sîretu'n- Nebeviyye I-IV**, tah.: Mustafa es-Sekâ vd., Beyrût, 1391/1971, 3. Baskı, Dâru İhyâi't- Turâsi'l- 'Arabî
- İbn Kesîr, Ebu'l- Fidâ İsmâ'îl, **Tefsîru'l- Kur'âni'l- 'Azîm I-V**, Beyrût, 1412/1992, 5. Baskı, Dâru'l- Ma'rife
 -----, **el-Bidâye ve'n- Nihâye I-XIV**, Beyrût, 1398/1977, Mektebetu'l- Ma'ârif
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim el-Mervezî, **Te'vîlu Müşkili'l- Kur'ân**, tah.: es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrût, 1401/1981, 3. Baskı, el-Mektebetu'l- 'İlmiyye
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünenu İbni Mâce I-II**, tah.: M. Fu'âd 'Abdulbâkî, Beyrût, 1395/1975, Şirketu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî
- İbn Manzûr, Ebû'l- Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-Mısırî, **Lisânu'l- 'Arab I-XV**, Beyrût, 1410/1990, Dâru Sâdır
- İbn Mubârek, Ebû 'Abdirrahmân 'Abdullah b. Yahyâ ez-Zeydî, **Ğarîbu'l- Kur'ân ve Tefsîruhu**, tah.: M. Selîm el-Hâcc, Beyrût, 1405/1985, 'Âlemu'l- Kutub
- İbn Mulakkin, Sirâcuddîn Ebû Hafs, Ömer b. Ebî'l- Hasen, **Tefsîru Ğarîbi'l- Kur'ân**, tah.: Semîr Tâhâ el-Meczûb, Beyrût, 1408/1987, 'Âlemu'l- Kutub
- İbn Mutarraf el-Kinâî, **el-Kurtayn ev Kitâbey Müşkili'l- Kur'ân ve Ğarîbihi li'bni Kuteybe I-II**, Beyrût, ts., Dâru'l- Ma'rife
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebû'l- 'Abbâs Ahmed b. 'Abdulhalîm, "er-Risâle fi 'İlmi'z- Zâhir ve'l- Bâtin", **Mecmu'atu'r- Resâilî'l- Münîriyye I-IV**, Nşr.: M. Emin Demc, Beyrût, 1390/1970
 -----, **Mecmû'u Fetâvâ I-XXXVII**, er-Ribât, 1401/1981, 2. bBaskı, Mektebetu'l- Me'ârif
 -----, **et-Tefsîru'l- Kebîr I-VII**, tah.: Abdurrahman Umeyre, Beyrût, 1408/1988, Dâru'l- Kutubi 'l- İlmiyye
 -----, **Mukaddeme fi Usûli't- Tefsîr**, Beyrût, ts., Dâru Mektebeti'l- Hayât
- İbnu'l- Bârezî, **Nâsihu'l- Kur'âni'l- 'Azîz ve Mensûhuhu**, (Erba'atu Kutubin fi'n- Nâsih ve'l- Mensûh içinde) tah.: Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrût, 1409/1989
- İbnu'l- Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l- Ferec Abdurrahman b. 'Ali b. Muhammed el-Bağdadî, **Fünûnu'l- Efnân fi 'Uyûni 'Ulûmi'l- Kur'ân**, tah.: H. Diyâuddîn 'İtr, Beyrût, 1408/1987
 -----, **Zâdu'l- Mesîr fi 'İlmi't- Tefsîr I-VIII**, tah.: Muhammed b. Abdurrahman, Beyrût, 1407/1987, Dâru'l- Fikr
 -----, **el-Mûsâffâ bi Ekuffi Ehli'r- Rusûh min 'İlmi'n- Nâsih ve'l- Mensûh**, (Erba'atu Kutubin fi'n- Nâsih ve'l- Mensûh içinde), tah.: Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrût, 1409/1989,
- İbnu'l- Cezerî, Ebû'l- Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî, **en-Neşr fi'l- Kırââtî'l- 'Aşr I-II**, tah.: Ali Muhammed ed-Debbâ', Beyrût, ts., Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye

- İbnu'l- Esîr, İzzuddîn Ebû'l- Hasen 'Alî b. Ebî'l- Kerem eş-Şeybânî, **el-Kâmil fi't- Târîh I-XIII**, nşr.: C. J. Tornberg, Beyrût, 1385/1965, Dâru Sâdır
- İbnu'l- Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **el-Fevâidu'l- Muşevvak ilâ 'Ulûmi'l- Kur'ân ve 'İlmi'l- Beyân**, Beyrût, 1402/1982, Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye
- İbrahim Hakkı Erzurumî, **Ma'rifetnâme**, İstanbul, 1330, Matbaa-i Ahmed Kâmil
- el-Îcî, 'Adûduddîn, **Şerhu'l- Mevâkıf I-III**, İstanbul, 1311, el-Matbaatu'l- Âmire
- İkbal, Muhammed, **Şarktan Haber (Peyâm-ı Meşrik)**, çev.: A. Nihat Tarlan, İstanbul, 1963, Ahmed Saîd Matbaası
- , **Esrâr ve Rumuz**, çev.: A. Nihat Tarlan, İstanbul, 1964, Ahmed Saîd Matbaası
- , **Doğudan Esintiler**, çev.: Ahmed Asrar, İstanbul, 1981, Düşünce Yay.
- el-İmâm er-Rabbânî, Ahmed el-Fârûkî es-Serhendî, **el-Mektûbât Tercemesi I-III**, İstanbul, 1207-1277, Matbaa-i Litoğrafya
- İmâm Mâlik b. Enes, **el-Muvatta I-II**, Kâhire, 1371/1951
- İpşirli, Mehmet, "Çelebi" Maddesi, **DİA**, VIII,259
- el-İsfehânî, er-Râğıb Ebû'l- Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, **el-Müfredât fi Garîbi'l- Kur'ân**, tah.: M. Seyyid Geylânî, Beyrût, ts., Dâru'l- Ma'rife
- İslâm Ansiklopedisi I-XIII**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993
- İzmirli İsmail Hakkı, **Felsefe Dersleri I-II**, İstanbul, 1329, Derseâdet
- , **Yeni İlm-i Kelâm I-II**, İstanbul, 1940-2, el-Matbaatu'l- 'Âmire
- Kabaklı, Ahmet, **Mevlânâ, Yunus Emre, Fuzûlî, İbrahim Hakkı İle Sohbetler I**, İstanbul, 1987, Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
- , **Mevlânâ**, İstanbul, 1991, 7. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
- el-Kâdî Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, **Envâru't- Tenzîl ve Esrâru't- Te'vîl**, (Mecma'u't- Tefâsîr I-VI içinde) İstanbul, 1317, el-Matbaatu'l- Amire
- el-Kâdî İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî el-Endelûsî, **Kitâbu's- Şifâ I-II**, tah.: M. Emin Karaali, vd. Dimeşk, ts., Dâru'l- Vefâ
- Kafesoğlu, İbrahim, **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, Ankara, 1992, TTK Yay.
- Kaleli, Lütfi, **Alevî Sünnî İnançında, Mevlânâ - Yunus ve Hacı Bektaş Gerçeği**, İstanbul, 1993, Alev Yay.
- Kam, Ferit-M. Ali Ayni, **İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi**, İstanbul, 1992, İnsan Yay.
- Kanar, Mehmet, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1993, Birim Yay.
- Kantarcıoğlu, Selçuk, **Eğitimde Masalın Yeri**, İstanbul, 1991, MEB Yay.
- Karabulut, Ali Rıza, **Kayseri'de Meşhur Mutasavvıflar**, Kayseri, 1984
- Karabulut, Osman, **İslâm'da Gerçek Tasavvuf ve Edepleri**, Konya, 1994, Şems Yay.
- , **Şems-i Tebrîzî**, Konya, 1994, 2. Baskı, Şems Yay.
- Karahan, Abdulkadir, "Mevlânâ'da Çağımızın Sorunlarına ve Dertlerine Uygun Cevaplar" (Dr. İkbal'in Pir ve Mürşit Şiirinden Yararlanılarak), **Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri Bildirileri (15-17 Aralık 1976 Konya Mevlânâ Enstitüsü)**, düzenleyen: Konya Turizm Derneği, Konya, 1976
- el-Kâsânî, 'Alâuddîn Ebû Bekr b. Mus'ûd, **Kitâbu Bedâ'i's- Sanâi' fi Tertîbi's- Şerâi' I-VII**, Beyrût, ts., Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye
- el-Kâsımî, Cemalettin, **Tefsîr İminin Temel Meseleleri**, çev.: Sezai Özel, İstanbul, 1990, İz Yay.

- Katâde b. De'âme es-Sedûsî, **Kitâbu'n- Nâsîh ve'l- Mensûh fi Kitâbi'llâhi Teâlâ**, (Erba'atu Kutubin fi'n- Nâsîh ve'l- Mensûh içinde), tah.: Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrût, 1409/1989, 'Âlemu'l- Kutub
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife, **Keşfu'z- Zunûn 'an Esâmî'l- Kutub ve'l- Funûn me'a'z-Zeyl I-VI**, Mekke, 1401/1981, el-Mektebetu'l- Faysâliyye
- , **Mizânu'l- Hak fi İhtiyâri'l- Ahak**, haz.: O. Şaik Gökyay, İstanbul, 1993, MEB Yay.
- Kehribar, Mehmet Sâdik, **Tasavvufun İncelikleri**, İstanbul, 1974, Salah Bilici Kitabevi
- Kelâbâzî, Ebûbekr, **et-Taarruf li Mezhebi Ehli't- Tasavvuf**, Beyrût, 1414/1993, Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye
- Keskiöglü, Osman, **Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri**, Ankara, 1987, TDV Yay.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid, **Makâlâtu'l- Kevserî**, Kâhire, 1414/1994, Mektebetu'l- Ezheriyye li't- Turâs
- Kılıç, Sadık, **Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm**, İzmir, 1993, Nil Yay.
- , **İslâm'da Sembolik Dil**, İstanbul, 1995, İnsan Yay.
- , **Yemin Olsun Ki (Aksâmu'l- Kur'ân)**, İstanbul, 1996, İhtar Yay.
- , "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", **İslâmî Araştırmalar**, C. 9, sayı: 1-4, 1996
- Kırca, Celal, **Kur'ân'a Yönelişler (İlimler ve Yorumlar Açısından)**, İstanbul, 1993, Tuğra Neşriyat
- Kısakürek, Necip Fazıl, **Tasavvuf Bahçeleri**, İstanbul, 1991, Büyük Doğu Yay.
- , **Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu**, İstanbul, 1994, 5. Baskı, Büyük Doğu Yay.
- Kitâb-ı Mukaddes (Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd, İbrânî, Keldânî ve Yunânî asıl Nüshalardan bi't- Terceme**, İstanbul, Boyacıyân Agob Matbaası, 1885
- Kitapçı, Zekeriya, **Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları**, İstanbul, 1988, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Koner, M. Muhlis, **Mesnevî'nin Özü**, Konya, 1957, Yeni Kitap Basımevi
- Korucuoğlu, Nevin, **Veled Çelebi İzbudak**, Ankara, 1994, KB Yay.
- Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1966, 2. Baskı, DİB Yay.
- Kul Sadi, **Mevlânâ'yı Anlamak**, İstanbul, 1984, Vahdet yay.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'ân I-XX**, Beyrût, 1408/1988, Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye
- el-Kuşeyrî, Ebû'l- Kâsım Abdulkerim Letâifu'l- **İşârât Tefsîrun Sûfiyyun Kâmilun li'l- Kur'âni'l- Kerîm I-VI**, tah.: İbrahim Bisvûnî, Kâhire, 1390/1971, Dâru'l- Kutubi'l- 'Arabiyye
- , **er-Risâletu'l- Kuşeyriyye I-II**, Mısır, ts. , Dâru'l- Kutubi'l- Hadîse
- Kutub, Seyyid, **Fî Zilâli'l- Kur'ân I-VI**, Kâhire, 1401/1981, 10 Baskı, Dâru'ş- Şurûk
- Kürkçüoğlu, "Mevlânâ'yı Anarken", **689. Ölüm Yıldönümünde Mevlânâ, Bildiriler**, Konya, 1962
- Laroui, Abdullah, **Tarihselcilik ve Gelenek**, Ankara, 1993, Vadi Yay.
- Lermioğlu, Ayten, **Hız. Mevlânâ ve Yakınları**, İstanbul, 1969, Redhouse Yay.
- Levent, Agah Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi Giriş**, Ankara, 1988, TTK Yay.
- Mahmûd Sâfi, **el-Cedvelu fi İ'râbi'l- Kur'ân ve Sarfihi ve Beyânihi me'a Fevâide Nahviyye Hâmmé I-XXX**, Beyrût, 1411/1990

- Martin Lings, *Tasavvuf Nedir*, İstanbul, 1986, Akabe Yay.
- Massignon, Louis, "Hallâc 'mad., İA., VI,167-170
 -----, "Tasavvuf" maddesi, İA, XII,26-31
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbu't- Tevhîd*, çev.: H. Sudi Erdoğan, İstanbul, 1981, Hicret Yay.
- el-Mâverîdî, Ebû'l- Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî, *en-Nuket ve'l- 'Uyûn (Tefsîru'l- Mâverîdî) I-VI*, Beyrût, 1412/1992, Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye
- Mazhar, Süleyman, "el-Mevlevîyye Yerkusûne es-Simâ 'alâ Engâmı Celeddîn er-Rûmî", *el-Arabî, Rebiu'l evvel*, 1408, sayı: 348, Kuveyt, Teşrinisani 1987
- Mazıoğlu, Hasibe, "Mesnevî'nin Türkçe Manzûm Tercüme ve Şerhleri, *Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri*, Ankara, 1973
- Mecma'u't- Tefâsîr I-VI*, İstanbul, 1317, el-Matbaatu'l- Amire
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî, *Kitâbu'l- Keşf 'an Vucûhu'l- Kırââtî's- Seb'i ve 'İlelihâ ve Hiccehâ I-II*, tah.: Muhyiddîn Ramadân, Beyrût, 1407/1987
 -----, *Tefsîru'l- Muşkil min Ğarîbî'l- Kur'âni'l- 'Azîm 'ale'l- 'Îcâz ve'l- İhtisâr*, tah.: Hudâ et-Tevîl el-Mar'aşli, Beyrût, 1408/1988, Dâru'n- Nûri'l- İslâmî
- Melikoff, İrene, "Mevlânâ'nın Yaşadığı Yüzyılda İslâm Araştırmaları", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, haz.: Feyzi Halıcı, Konya, 1978
- Mennâ'u'l- Kattân, *Mebâhis fi 'Ulumi'l- Kur'ân*, Beyrût, 1411/1990, Muessesetu'r- Risâle
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993, TTK Yay.
- Mes'ûd Efendi, *Mir'ât-ı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul, 1302, Matbaa-i Osmaniyye
- Mevlânâ Celâleddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Belhî er-Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî I-VI*, bekuşuş ü ihtimâm-i Raynold A. Nicholson, 1925-1933, Tahrân, ts., İntişârât-ı Behzâd
 -----, *Mesnevî-i Şerîf, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzûm Nahfî Tercümesi I-VI*, haz.: Amil Çelebioğlu, İstanbul, 1967-1972, Sönmez Neşriyat
 -----, *Mesnevî (Tıpkıbasım) I-VI*, (Konya Mevlânâ Müzesinde 677/1278 Tarihli, 51 Numara ile Kayıtlı Bulunan Aslı Nüsha), Ankara, 1993, KB Yay.
 -----, *Divân-ı Kebîr I-VII*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, 1992, KB Yay.
 -----, *Mektuplar*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1963, İnkılap ve Aka Kitabevi
 -----, *Mecâlis-i Seb'a (Yedi Meclis)*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya, 1965, Konya Turizm Derneği
 -----, *Rubâîler (Mevlânâ'nın Rubâîleri) I-II*, çev.: ve yay.: Şefik Can, Ankara, 1991, KB Yay.
 -----, *Mevlânâ'nın Rubâîleri I-II*, çev.: M. Nuri Gençosman, İstanbul, 1994, MEB Yay.
 -----, *Fîhi Mâ Fîh*, çev.: Ahmet Avni Konuk, haz: Selçuk Eraydın, İstanbul, 1994, İz Yay.
 -----, *Fîhi Mâ Fîh*, çev.: M. Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul, 1990, MEB Yay.
 -----, *Külliyât-ı Divân-ı Şems I-II*, tah.: Bedî'uzzamân Fûrûzanfer, Tahrân, 1374, Çâphâne-i Mahâret
- Mevlânâ Güldestesi*, Konya, 1964
- Mevlânâ Güldestesi*, Ankara, 1968, Güven Matbaası
- Mevlânâ Güldestesi*, Ankara, 1974, Güven Matbaası

- Mevlânâ'dan Göldeste**, haz.: Mehmet Önder, Ankara, 1993, KB Yay.
- Mevlânâ, Yirmialtı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları**, haz.: Feyzi Halıcı, Konya, 1983
- Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler**, haz.: Vedat Genç, İstanbul, 1994, MEB Yay.
- Mevlânâ ve Yaşama Sevinci**, haz.: Feyzi Halıcı, Konya, 1978, Konya Turizm Derneği
- Meyerovitch, Eva de Vitray, **Rûmî et Le Soufisme**, Bourges, 1977, Editions du Seuil
- Muhammed Abdurrauf el-Kâsım, el-Keşf 'an Hakikatu's- Sûfiyye li Evveli Merretin fi't-Târih, Amman, 1413/1992, el-Mektebetu'l- İslâmiyye
- Muhammed Ali Taberî, (İmâduddîn Âzerman), **Zübdetü'l- Âsâr**, Tahran, 1372, Muesseset-i İntişârât-i Emîr Kebîr
- Muhammed b. Abdulmun'im el-Himyerî, **er-Ravdu'l- Mi'târ fi Haberi'l- Aktâr**, tah.: İhsân 'Abbâs, Beyrût, 1404/1984, 2. Baskı, Mektebetu Lubnân
- Muhammed b. Selâme, Ebû Abdillâh el-Kadâî, **Müsnedü's- Şihâb I-II**, tah.: Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Beyrût, 1407/1986, Muessesetu'r- Risâle
- Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî, **Mu'cemu Ğarîbi'l- Kur'ân Müstehracen min Sahîhi'l- Buhârî**, Beyrût, 1950, 2. Baskı, Dâru'l- Ma'rife
- Muhammed Hasan Heytu, **el-Mu'cizetu'l- Kur'âniyye**, Beyrût, ts. , Muessesetu'r- Risâle
- Muhyiddîn b. Arabî, **Tefsîru'l- Kur'âni'l- Kerîm I-II**, Mısır, 1317, Matbaatu'l- Meymeniyye
- , **İstulâhâtu's- Şeyh Muhyiddîn b. Arabî (Mu'cemu Istulâhâti's- Sûfiyye)**, tah.: Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî, Beyrût, 1411/1990, Dâru'l- İmâm Muslim
- , **Fusûsu'l- Hikem**, çev.: Nuri Gençosman, İstanbul, 1992, MEB Yay.
- Muslim, Ebû'l- Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahîhu'l- Müslim I-V**, Beyrût, 1374/1954, Dâru İhyâi't- Turâsi'l- 'Arabî
- Nâsır b. Süleymân el-Umer, el-'Ahd ve'l- Mîsâk fi'l- Kur'âni'l- Kerîm, Riyâd, 1413, Dâru'l- Âsime
- en-Nebhânî, Yusuf b. İsmail, **Câmi'u Kerâmâti'l- Evliyâ I-II**, Mısır, 1404/1984, Mustafa el-Bâbî
- , **Hüccetullâhi ale'l- 'Alemîn fi Mu'cizâti Seyyid'l- Mürselîn**, nşr.: Hasan Cisinnâ ve Muhammed Emîn Demc, Diyarbekir, ts., el-Mektebetu'l- İslâmiyye
- en-Nedvî, Ebû'l- Hasan, **İslâm'da Fikir ve Davet Önderleri**, çev.: Yusuf Yılmaz, İstanbul, 1986, Risale Yay.
- , **el-Murtedâ Sîretu Emîri'l- Mu'minîn Seyyidinâ Ebî'l- Hasen Ali b. Ebî Tâlib**, Dimeşk, 1409/1989, Dâru'l- Kalem
- , **İslâm Önderleri Tarihi I-V**, çev.: Yusuf Karaca, İstanbul, 1992, Kayihan Yay.
- Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Ali, **es-Sünen I-VIII**, Kâhire, 1348/1930, Şirketu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî
- en-Nesefî, Ebû'l- Berekât Abdullah b. Ahmed, **Medâriku't- Tenzîl ve Hakâiku't- Te'vîl**, (Mecma'u't- Tefâsîr I-VI içinde) Matbaa-i Amire, İstanbul, 1317, el-Matbaatu'l- Âmire
- Nicholson, Raynold Allin, **Mevlânâ Celâleddîn**, çev.: Ayten Lermioğlu, İstanbul, 1973, Tercüman 1001 Temel Eser
- en-Nisâbü'rî, Nizâmuddîn el-Hasen b. Muhammed b. el-Huseyn, **Ğarâibu'l- Kur'ân ve Reĝâibu'l- Furkân I-XXX**, tak.: İbrahim 'Adve 'İvâd, Mısır, 1381/1962, Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî

- Nişancı Ayhan, **Kur'ân-ı Kerîm'de Fıtrat – Mısak Münâsebeti**, Erzurum, 1997, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- en-Nizamî el-'Ârûzî, Ahmed b. Ömer b. 'Ali es-Semerkindî, **Cahâr Makâle**, tah.: Muhammed b. Abdulvehhâb Kazvînî, Tahran, 1328/1909, Kitâb Furûş-i İrâkî
- Ocak, Ahmet Yaşar, **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İstanbul, 1996, İletişim Yay.
- Oğuz, Muhammed İhsan, **İslâm Tasavvufunda Vahdet-i Vücûd**, İstanbul, 1995, Oğuz Yay.
- Okçu, Naci, **Türk İslâm Edebiyatı (Ders Notları)**, Erzurum, 1987, Ata.ÜİF Yay.
- Onay, Ahmet Talât, **Eski Türk Edebiyatında Maznûnlar**, Ankara, 1992, TDV Yay.
- Önder, Mehmet-İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, **Mevlânâ Bibliyografyası I-II**, Ankara, 1974, Türkiye İş Bankası Yay.
- Önder, Mehmet, **Mevlânâ (Hayatı ve Eserleri)**, İstanbul, 1972, Tercüman 1001 Temel Eser
- , **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî**, Ankara, 1986, KB Yay.
- , **Mevlânâ Jeleleddin Rûmî**, Ankara, 1990, KB Yay.
- Özatilla, Alişan, **Hak Aşığı Mevlânâ Celâleddîn**, Konya, ts., 3. Baskı, Denizkuşları Matbaası
- Özönder, Hasan, **Konya Mevlânâ Dergahı**, Ankara, 1989, KB Yay.
- Özsoy, Ömer, **Sünnetullah Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması**, Ankara, 1994, Fecr Yay.
- Öztuna, Yılmaz, **İslâm Devletleri, Devletler ve Hânedanlar I-V**, Ankara, 1989-1997, KB Yay.
- , **Türk Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, 1992, MEB Yay.
- Öztürk, Yaşar Nuri, **Tasavvufun Ruhü ve Tarikatler**, İstanbul, 1990, Yeni Boyut Yay.
- , **Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf**, İstanbul, 1993, 5. Baskı, Yeni Boyut Yay.
- , **Mevlânâ ve İnsan**, İstanbul, 1993, Yeni Boyut Yay.
- Palabıyık, Muhammed Hanefî, **Gazneli Devleti Saray Teşkilatı**, Erzurum, 1996, (Basılmamış Doktora Tezi)
- Parmaksızoğlu, İsmet, **İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, İstanbul, 1993, MEB Yay.
- el-Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, çev.: Şarafettin Gölcük, İstanbul, 1988, 2. Baskı, Kayihan Yay.
- Popper, Karl R., **Tarihselciliğin Sefaleti**, çev.: Sabri Orman, İstanbul, 1995, 2. Baskı, İnsan Yay.
- er-Râfî, Mustafa Sâdık, **İ'câzu'l- Kur'ân ve'l- Beleğâtü'n- Nebeviyye**, Beyrût, ts., 3. Baskı, Dâru'l- Kutubi'l- 'Arabiyye
- er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Bekrî, **Esâsu't- Takdîs**, tah.: A. Hicâzî es-Sekâ, Kâhire, 1986, Mektebetü'l- Kulliyâtî'l- Ezheriyye
- , **et-Tefsîru'l- Kebîr ev Mefâtihu'l- Ğayb I-XXXII**, Beyrût, 1411/1990, Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye
- , **el-Mahsûl fi 'İlmi Usûli'l- Fıkh I-VI**, tah.: Tâhâ Câbir Feyyâd el-Elvânî, Beyrût, 1412/1992, Muessesetu'r- Risâle
- Rifâî, Kenan, **Şerhli Mesnevî-i Şerîf**, İstanbul, 1973, Hülbe Yay.
- Ritter, H., "Celâleddîn Rûmî" maddesi, **İA**, III, 53-9
- Rûzbehân el-Baklî, Ebû Muahammed eş-Şirâzî, **Kitâbu Meşrebi'l- Ervâh (Elfu Makâmin ve Makâm)**, İstanbul, 1973, İÜEF Yay.
- es-Sâbûnî, Muhammed 'Ali, **Safvetu't- Tefâsîr I-III**, Beyrût, 1400/1980, Dâru'l- Fıkr
- , **et-Tibyân fi 'Ulûmi'l- Kur'ân**, Beyrût, 1405/1985, 'Âlemu'l- Kutub
- es-Sâbûnî, Nureddîn, **Maturidiyye Akaidi**, çev.: Bekir Topaloğlu, Ankara, 1982, 3. Baskı, DİB Yay.,

- Sadî-i Şîrâzî, Şeyh, *Gülistân*, çev.: Kilisli Rıfat, İstanbul, 1946, 4. Baskı, Ahmed Halid Kitabevi
- Saîd Nursî, Bediuzzaman, *Mektûbât*, İstanbul, 1992, Envar Neşriyat
- , *Kastamonu Lahikası*, İstanbul, 1993, Envar Neşriyat
- , *Lem'alar*, İstanbul, 1993, Envar Neşriyat
- , *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul, 1993, Envar Neşriyat
- , *Şuâlar*, İstanbul, 1994, Envar Neşriyat
- , *İşârâtü'l- İ'câz fi Mazannî'l- İcâz*, çev.: Abdulmecîd Nursî, İstanbul, 1994, Envar Neşriyat
- es-Sâlih, Subhî, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l- Kur'ân*, Beyrût, 1981, Dâru'l- 'İlm li'l- Melâyîn
- Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî I-V*, İstanbul, 1287, Tasvîr-i Efkâr Matbaası
- Sarıgöllü, Kemal, "Mevlânâ", *Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı*, C.3, 1964
- Sarmuş, İbrahim, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslâm (Dün - Bugün)*, İstanbul, 1995, Yöneliş Yay.
- es-Sehmerânî, Es'ad, *et-Tasavvuf Menşeuhi ve Mustalahâtuhû*, Beyrût, 1986, Dâru'n- Nefâis
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, İstanbul, 1994, Şule Yay.
- , *Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul, 1996,
- es-Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Luma'*, tah.: Abdulhalîm Mahmûd ve Tâhâ 'Abdübâkî Surûr, Mısır, 1380/1960, Dâru'l- Kutubi'l- Hadîse
- Sevgi, Hacı Ahmet, *Mevlânâ'nın Mesnevîsinde Devrin Örf ve Âdetleriyle İlgili Bilgiler*, Kayseri, 1994, TDV Yay.
- Sevim, Ali, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi (İbnu'l- 'Adîm, Buğyetu't- Taleb fi Târîh-i Haleb, Seçmeler)*, Ankara, 1989, 2. Baskı, TTK Yay.
- Sevim, Ali-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, Ankara, 1989, TTK Yay.
- Sevük, İsmail Habip, *Mevlânâ*, İstanbul, 1954, Hisar Kütüphanesi
- Sezgin Fuat, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums (GAS) I-XV*, Leiden, 1967-1997
- Sipehsâlâr Firîdûn b. Ahmed, *Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977, Tercüman 1001 Temel Eser
- Solak, Saffet, "Hz. Mevlânâ Kimdir", *Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı*, C. 3, 1964
- Soykut, İsmail Hilmi, *Unutulmaz Mısrallar*, İstanbul, 1968, Sönmez Neşriyat
- , *Türk Atalar Sözü Hazinesi*, İstanbul, 1974, Ülker Yay.
- Sûfi Huri, "Garb Tefekkür Aleminde İslâmiyetin Tesiri ve Hazreti Mevlânâ" *Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı*, C. 3, 1964
- Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev.: Abdalbaki Gölpınarlı, Ankara, 1976, Güven Matbaası
- , *Maarif*, çev.: Meliha Anbarcıoğlu, İstanbul, 1991, MEB Yay.
- Sunar, Cavit, *Misticizm Nedir?*, İstanbul, 1979, Kılıç Kitabevi
- es-Suyûtî Celâluddîn Abdurrahmân-Celâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, *Tefsîru'l- Celâleyn li'l- Kur'âni'l- 'Azîm*, Kâhire, ts., Matbaatu'l- İstikâme
- , *el-İtkân fi 'Ulûmi'l- Kur'ân I-II*, Dimesşk, 1407/1987, Dâru'bni'l- Kesîr
- Süfyân es-Sevrî, Ebû 'Abdillâh b. Saîd b. Mesrûk, *Tefsîru Süfyân's- Sevrî*, Beyrût, 1403/1983, Dâru'l- Kutubi'l- İlmîyye
- es-Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *Tabâkâtü's- Sûfiyye*, Kâhire, 1389/1969, 13. Baskı, Mektebetü'l- Hancî

- Şahin, Muhammed, *Mesnevî'nin Tenkidi*, İstanbul, 1946, Güven Matbaası
- Şahiner, Necmeddin, *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediuzzaman Said Nursî*, İstanbul, 1990, 8. Baskı, Yeni Asya Yay.
- Şahinoğlu, Nazif, *Sadi-yi Şirâzî ve İbn Teymiye'de Fert ve Cemiyet İlişkileri*, İstanbul, 1991, İşaret Yay.
- Şar, Selâheddîn, *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul, 1964, Hizmet Kitapları
- eş-Şa'rânî, Abdulvehhâb, *Kitâbu'l- Yevâkît ve'l- Cevâhir fî Beyâni 'Akâidi'l- Ekâbir I-II*, Mısır, 1306, el-Matbaatu'l- Meymeniyye
- Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Ankara, 1987, DİB Yay.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l- A'lâm I-VI*, İstanbul, 1308, Mihrân Matbaası
- Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, İzmir, 1994, Işık Yay.
- Şengüler, İsmail Hakkı, *Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyâtı I-X*, İstanbul, 1990, Hikmet Neşriyat
- Şeyh Galip, *Şerh-i Cezire-i Mesnevî*, haz.: Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu ve Mehmet Atalay, Erzurum, 1996, Ata.ÜEF Yay.
- Şeyhzâde, Abdurrahîm b. 'Ali, *Kitâbu Nazmi'l- Ferâid ve Cem'i'l- Fevâid fî Beyâni'l- Mesâili'l- İetî Vaka'a fihî'l- İhtilâf Beyne'l- Mâturîdiyyeti ve'l- Eş'ariyyeti fî'l- 'Akâid me'a Zikri Edilleti'l- Ferîkayn*, Mısır, 1317, el-Matbaatu'l- Edebiyye
- Şimşek, M. Said, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul, 1991, Yöneliş Yay.
- , *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, İstanbul, 1993, Yöneliş Yay.
- et-Tabâtabâî, Muhammed Huseyn el-Mîzân fî Tefsîri'l- Kur'ân I-XX, Tahran, 1393/1973, 3. Baskı, Dâru'l- Kutubi'l- İslâmiyye
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l- Umem ve'l- Mulûk I-XIII*, Beyrût, 1407/1987, Dâru'l- Fikr
- , *Câmi'u'l- Beyân fî Te'vîli'l- Kur'ân I-XII*, Beyrût, 1412/1992, Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye
- Tâhirü'l- Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, 1973, Enderun Kitabevi
- , *Şerh-i Mesnevî I-XIV*, İstanbul, 1963-1975, Ahmed Said Matbaası
- Tahrir Heyeti, "Adnan" mad., *İA*, I, 142
- Taneri, Aydın, *Harzemşahlar*, Ankara, 1993, TDV Yay.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi, *Beş Şehir*, İstanbul, 1994, MEB Yay.
- Tarlan, Ali Nihat, *Mevlânâ*, İstanbul, 1974, Hareket Yay.
- et-Teftâzânî, Mesud b. Ömer, *Şerhu'l- Mekâsîd I-V*, tah.: Abdurrahman Umeyre, Beyrût, 1409/1989, Âlemu'l- Kutub
- Tıblavî Mahmud Said, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, çev.: Ali Durusoy, İstanbul, 1989, İnsan yay.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre, *el-Câmi'u's- Sahîh I-V*, Beyrût, 1408/1987, Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye
- Topaloğlu, Nuri, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara, 1988, DİB Yay.
- Topçu, Nurettin, *Mevlânâ ve Tasavvuf*, İstanbul, 1974, Hareket Yay.
- Turan, Osman, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1993, Boğaziçi Yay.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, Boğaziçi Yay.
- Turgut, Ali, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul, 1991, İFAV Yay.

- Türer, Osman, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, İstanbul, 1995, Seha Neşriyat
- , "XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf ve Yunus Emre", **Diyanet Dergisi Yunus Emre Özel Sayısı**, C. 27, (Ocak-Şubat-Mart) sayı: 1, 1991
- Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı**, C. 3, sayı: 8,9,10, 1964
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) I-XV**, İstanbul, 1988-1998
- Türkmen, Erkan, **The Essence of Rumi's Mesnevî**, Konya, 1992, SÜ Yay.
- Uludağ, Süleyman, **Fahreddîn Râzî**, Ankara, 1991, KB Yay.
- , **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1991, Marifet yay.
- Ulunay, Refi Cevad, "Mevlânâ ve Papa", **Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı**, C. 3, 1964
- Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri Bildirileri (15-17 Aralık 1976 Konya Mevlânâ Enstitüsü)**, düzenleyen: Konya Turizm Derneği, Konya, 1976
- Ulutürk, Veli, "Ku'ân-ı Kerîm'de Meseller (Emsâlu'l- Kur'ân)", **Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum, sayı: 11, 1995, sayı: 12, 1993
- Urpilyân, Serkiz-Seyyid 'Abdullahzâde Muhammed Tâhir, **Mahzenü'l- 'Ulûm**, İstanbul, 1308/1890, Şirketu Mertebiye Matbaası
- Usta, Mustafa, **Divân-ı Kebîr'de Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü**, İstanbul, 1995, İFAV Yay.
- Uzluk, Feridun Nafiz, "Mesnevî'nin Batıdaki Tercümeleri" **Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı** 52. Yıl, C. 3, 1964
- , **Fürûzanfer - Mevlânâ Celâleddîn Tercümesi**, İstanbul, 1986
- Ülken, Hilmi Ziya, "Mevlânâ ve Yetiştigi Ortam", **Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri, 15-17 Aralık 1973 Ankara**, haz.: Mehmet Önder, Ankara, 1974, Türkiye İş Bankası Yay.
- el-Vâhidî, Ebu'l- Hüseyin Ali b. Ahmed en-Neysâbüri, **Esbâbu'n- Nuzûl**, Dımeşk-Beyrût, 1408/1988, Dâru'bni'l- Kesîr
- Vaux, Carra de, "Bokrat (Bukrat)" mad., **İA**, II,707
- Vehbe ez-Zuheyli, **el-Fıkhu'l- İslâmî ve Edilletuhu I-VIII**, Dımeşk, 1409/1989, 4. baskı, Dâru'l- Fikr
- Yakit, İsmail, **Batı Düşüncesi ve Mevlânâ**, İstanbul, 1993, Ötügen Yay.
- Yardımcı, İlhan, **Hz. Lokman ve Sağlık Öğütleri**, İstanbul, ts., 2. Baskı
- Yaşar, Selâheddin, **Mevlânâ**, İstanbul, 1988, Yeni Asya Yay.
- Yaylalı, Kâmil, **Mevlânâ'da İnanç Sistemi**, Konya, 1987, 3. Baskı, Sebat Ofset
- Yazıcı, Tahsin, "Sülemî" mad., **İA**, XI,94.
- , "Belh" maddesi, **DİA**, İstanbul, 1992, V,
- Yeniterzi, Emine, **Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî**, Ankara, 1995, TDV Yay.
- Yetik, Erhan, **İsmail Ankaravî, Hayatı, Eserleri, ve Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, 1992, İşaret Yay.
- Yıldırım, Suat, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, İstanbul, 1987, Kayihan Yay.
- , **Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş**, 1989, Ensar Neşriyat
- Yılmaz, Ali, **Fahrettin er-Râzî'nin et-Tefsîru'l- Kebîr (Mefâtihu'l- Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm**, Erzurum, 1996, (Basılmamış Doktora Tezi)
- Yılmaz, Mûsâ Kazım, "Büyük İslâm Şairi Yunus Emre" **Diyanet Dergisi Yunus Emre Özel Sayısı**, C. 27, (Ocak-Şubat-Mart) sayı: 1, 1991
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara, 1982, AÜİF Yay.

- Yüce, Abdulhakîm, **Râzî'nin Tefsîrinde Tasavvuf**, İzmir, 1996, Çağlayan Yay.
- Yüksel, Emrullah, **Kelâm Dersleri İlahiyât ve Nübüvvet**, Erzurum, 1986, Ata.ÜF Yay.
- ez-Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed, **et-Tecrîdu's- Sarîh li Ehâdîsi'l- Câmi'i's- Sahîh I-XIII**, çev.: Ahmed Naim ve Kamil Miras, İstanbul, 1928-48, Türkiye Diyanet İşleri Reisliği Yay.
- Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyyât Der İran I-V**, Tahran, 1363 hş.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, **el-İsrâliyyât fi't- Tefsîr ve'l- Hadîs**, Dîmaşk, 1405/1985, 2. Baskı, Dâru'l- İmân
- , **et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn I-II**, Beyrût, ts., Dâru'l- Kalem
- ez-Zemahşerî, Ebû'l- Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer el-Harzemî, **Esâsu'l- Belâğa**, Beyrût, 1385/1965, Dâru Sâdır
- , **el-Keşşâf 'an Hakâiki't- Tenzîl ve 'Uyûni'l- Ekâvîl fi Vucûhi't- Te'vîl I-IV**, Beyrût, ts., Dâru'l- Ma'rife
- ez-Zerkânî, Muhammed 'Abdulazîm, **Menâhîlu'l-İrfân fi 'Ulûmi'l- Kur'ân I-II**, Beyrût, 1409/198, Dâru'l- Kutubi'l- İlmiyye
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillâh, **el-Burhân fi 'Ulûmi'l- Kur'ân I-IV**, tah.: Muhammed Ebû'l- Fadl İbrahim, Kâhire, 1391/1972, 2. Baskı, İsâ el-Bâbî
- , **Ma'nâ Lâ İlâhe İllallâh**, tah.: Ali Muhyiddîn el-Karadâgî, Beyrût, 1406/1986, Dâru'l- Beşâiri'l- İslamiyye
- Zerrûk, Ebû'l- 'Abbâs, **Kavâidu't- Tasavvuf**, Kâhire, 1409/1989, 3. Baskı, el-Mektebetu'l- Ezheriyyetu li't- Turâs
- Zeydan, Abdülkerim, **İlahî Kanunların Hikmetleri (Sünnetullah)**, çev.: Nizamettin Sultan, İstanbul, 1997, İhtar Yay.
- Ziya, Mehmet, **Yeni Kapı Mevlevîhânesi**, İstanbul, ts., Tercüman 1001 Temel Eser
- Ziya Paşa, **Terci-i Bend Terki-i Bend**, İstanbul, 1992, Çıdam Yay.
- Ziya Şükûn, **Farsça - Türkçe Lügat (Gencine-i Güftâr - Ferheng-i Ziyâ) I-III**, İstanbul, 1984, MEB Yay.
- ez-Zuhrî, en- Nâsîh ve'l- Mensûh, (Erba'atu Kutubin fi'n- Nâsîh ve'l- Mensûh içinde), tah.: Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, Beyrût, 1409/1989

ÖZGEÇMİŞ

1955 yılında Erzurum'da doğdu. İlkokulu müteakiben girdiği Erzurum İmam Hatip Lisesinden 1976 yılında mezun oldu. 1982 yılında da Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nden mezun olarak, 1990 yılına kadar değişik şehir ve okullarda öğretmenlik yaptı. 1987-88 öğretim yılında Ürdün Üniversitesi Yabancı Diller Merkezi'nde Arapça eğitimi gördü.

1990 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Arapça okutmanı olarak intisap etti. Halen aynı görevde olup, evli ve altı çocuk babasıdır.

